R E S T I T U T I O

JEAN BART

SCRIERI

I

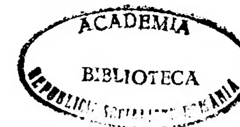
JURNAL DE BORD
DATORII UITATE
ÎN DELTĂ
PESTE OCEAN

Ediţie îngrijită, prefaţă, note, glosar, indici şi bibliografie de
C. MOHANU

EDITURA MINERVA • BUCUREŞTI — 1974

PREFAȚĂ

La ședințele „Vieții românești“, ce se țineau cu regularitate acasă la Ibrăileanu sau în str. Golia nr. 52, din Iași, în cercul acela care reunea pe Sadoveanu, Topîrceanu, Calistrat Hogaș și mulți alți scriitori ieșeni, poposea din cînd în cînd un om înalt, viguros, cu ochi negri, mobili, extrem de expresivi, cu fizionomia aspră și gravă, pe care i-o accentua părul curgător în coame pe spate. Brazdele adînci ale feței, distracțiunea contemplativă (părea mereu că e aplecat pe o vioară, cu visătoare atenție) îl făceau să pară ursuz. Ca toți oamenii de mare, obișnuiți cu singurătatea îndelungă, ieșea cu greu din somnolența interioară, dar cînd ieșea, striga cu glas hotărît idealul social și indignarea împotriva siluirii libertăților [1].

Oaspetele cercului literar ieșean, cu profil roman, tăiat în trăsături energice, marinarul sobru, de elită, cu o ținută atletică impresionantă, dar cu suflet delicat și generos, povestitorul fin și neîntrecut, în cercul prietenilor, al unor „istorii pe apă“ sau al unor viguroase „documente omenești“, relatate într-un dulce accent moldovenesc, nu era altul decît scriitorul Jean Bart, pe adevăratul nume Eugeniu P. Botez.

Născut în 1874, la Burdujeni, unde tatăl său — viitorul general Panait Botez — era pe atunci căpitan de grăniceri, Eugeniu Botez devine ieșean imediat după Războiul de Independență, cînd familia sa se stabilește definitiv în Dealul Copoului, prilej fericit pentru el de a fi elevul celui mai iubit dascăl din acel timp, Ion Creangă, și de a-l zări pe Eminescu, rătăcitor melancolic pe sub teii din grădinile Iașilor, restabilit după primul acces

[1] Astfel se conturează portretul scriitorului din relatările și amintirile celor care l-au cunoscut îndeaproape: G. Călinescu, M. Sevastos, Demostene Botez.

de boală („Noi, băieții de școală, îl pîndeam de la distanță și ne uitam la dînsul ca la o ființă extraordinară" [1]).

După terminarea celor patru clase primare și după doi ani de gimnaziu, Eugeniu Botez este înscris de tatăl său, în 1889, la Școala fiilor de militari din Iași unde are colegi pe Gheorghe Brăescu, cu trei clase înaintea lui, și pe Emil Gârleanu, absolvent al școlii în 1892.

În septembrie 1894 — după absolvirea liceului militar — îl găsim înscris la Școala de ofițeri din București, pe care o termină în 1896, obținînd gradul de sublocotenent. În continuare, urmează la Școala de aplicație a marinei, urcînd apoi toate treptele ierarhice pînă la gradul de comandor.

Deși părăsește Iașul cînd nu împlinise încă 20 de ani, scriitorul s-a considerat întotdeauna un fiu al Iașului. Aici apucase încă în viață pe cîțiva dintre reprezentanții generației de la 1848. I-au rămas vii întipărite în minte unele figuri de *unioniști* moldoveni. O puternică impresie îi făcea, ori de cîte ori venea în vizită în casa părinților săi, poetul Gheorghe Sion. Apoi mulți dintre membrii „Junimii" i-au fost profesori.

O deosebită importanță pentru formarea personalității de mai tîrziu a scriitorului a avut-o legătura cu mișcarea socialistă, *„mișcarea* aceea ciudată" care „ar merita să fie studiată amănunțit, pentru a înțelege structura sufletească, spiritul timpului și formarea caracterelor tinerimii din acea vreme" [2]. Vorbind mai tîrziu despre atmosfera Iașului din anii adolescenței sale, Jean Bart va înțelege, ca și Ibrăileanu, prin mișcare socialistă, „un curent de idei umanitare și generoase, închegate în acel socialism romantic". Era imaginea despre socialism mai ales a intelectualității din acea epocă.

Pe linia celor afirmate mai sus, relatările scriitorului despre perioada ieșeană ne par concludente: „Atei și revoluționari din frageda copilărie, noi... căutam cu sete lumina științei, binele și frumosul. Ne pregăteam pentru o luptă imaginară, așteptată într-un viitor apropiat și ne întreceam devorînd cu nesațiu, în nopți albe, cărțile doctrinelor nouă și îndrăznețe, produse de concepția materialistă a secolului" [3].

---

[1] Jean Bart, *Însemnări și amintiri*, Editura literară a Casei Școalelor, 1928, p. 211.
[2] Jean Bart, *Însemnări și amintiri, ed. cit.*, p. 213.
[3] *Ibidem*, pp. 212—213.

Influența lecturilor și înțelegerea lor, în limitele aperceptivității vîrstei, l-au îndemnat pe tînărul elev, în clasele gimnaziale, să călăuzească adesea grupuri de țărani veniți la Iași pentru întrunirile de la Clubul muncitoresc [1].

Într-un articol intitulat ***Misterul casei din Sărărie*** (casa unde locuia Ion Nădejde, alături de locuința familiei scriitorului, și în care se afla redacția revistei ***Contemporanul***), Jean Bart arată influența covîrșitoare exercitată asupra tinerimii ieșene de către valoroasa revistă, care circula pe sub bănci în orele de curs împreună cu alte cărți progresiste [2].

Legătura cu socialiștii ieșeni („unii dintre socialiștii Iașului mi-au fost profesori și în afară de școală" afirmă scriitorul) a făcut ca primele rînduri scrise pentru presă de viitorul comandor de marină să vadă lumina tiparului în publicațiile muncitorești din acea vreme. Deși elev în ultima clasă a liceului fiilor de militari din Iași, publică în ziarul *Munca* (anul V, nr. 15, din 12 iunie 1894), sub pseudonimul „Gh. Rot... Iași", articolul ***Să ne dumerească***. (Era în perioada polemicii dintre socialiști și revista ***Vieața***).

Articolul tînărului nu era o intervenție în polemica „Artă cu tendință și Artă pentru artă" [3], așa cum s-a acreditat greșit în cîteva prefețe și studii introductive, ci exprima nedumerirea că în revista ***Vieața***, condusă de Vlahuță, scriitorul care visa o lume „nouă" și „căta la cei mulți și nedreptățiți", apăreau articole care ridiculizau unele acțiuni muncitorești și pe cei care le susțineau.

Tot în ziarul *Munca* (anul V, nr. 30, 25 septembrie 1894), publică articolul ***Internaționala***, dedicat cîntecului mobilizator al proletariatului, semnat „Tr." (Trotuș). Cu același pseudonim „Trotuș", cum va mărturisi mai tîrziu însuși scriitorul [4], semnează primele scrieri literare, ***Iapa căpitanului*** și ***Mărgărint bețivul***, apărute în 1896, în *Lumea nouă literară și științifică*, supliment

---

[1] Jean Bart, ***Însemnări și amintiri***, *ed. cit.*, p. 213.
[2] Jean Bart, ***Misterul casei din Sărărie***. Cu prilejul morții lui Ion Nădejde (***Amintiri***), în ***Adevărul literar și artistic***, anul IX (1929), nr. 424 (20 ianuarie), p. 1.
[3] A se vedea în acest sens și Constantin Mohanu, ***Jean Bart și mișcarea muncitorească***, ***Luceafărul***, anul VI, nr. 9 (120) din 27 aprilie 1963, p. 11.
[4] Jean Bart, ***Însemnări și amintiri***, *ed. cit.*, p. 214.

al ziarului *Lumea nouă*, organ zilnic al social-democraţiei române (apărut sub conducerea directă a Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România). Printre colaboratorii din 1896 ai suplimentului literar al ziarului *Lumea nouă* întîlnim nume ca: I. Nădejde, Sofia Nădejde, D. Th. Neculuţă, Mitif (D. Anghel), St. O. Iosif, Traian Demetrescu, Ştefan Petică, Şt. Basarabeanu, I. Păun-Pincio, Cincinat Pavelescu.

Eugeniu Botez n-a devenit membru al Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România, cum de altfel n-a fost membru al nici unui partid, însă mişcarea socialistă, cunoscută în tinereţe, dezbaterile furtunoase asupra celor mai diverse probleme, „discuţiile interminabile" din „casă şi continuate pe străzi şi în grădina publică", lecturile facilitate de „o întreagă bibliotecă de cărţi socialiste, rămasă de la un unchi al mamei [Gheorghe Sion] care învăţase la Paris" [1], s-au păstrat toate ca o amintire scumpă scriitorului, ca un ideal de tinereţe de care nu s-a dezis niciodată. Mai mult, după aproape patru decenii, în 1932, în prefaţa scrisă la lucrarea lui Lazăr Măglaşu şi Nicolae Deleanu, *Istoricul mişcărilor muncitoreşti din porturi*, lucrare apărută la aniversarea a 20 de ani de la înfiinţarea „Uniunii muncitoreşti din porturile României", scriitorul, într-o epocă de avînt al mişcării muncitoreşti, îşi reafirmă cu loialitate crezul din tinereţe: „...Nu se poate nega că a existat un socialism utopic, romantic, sentimental şi idealist, pe care istoria nu trebuie să-l ignoreze, căci instinctiv atîtea suflete au simţit că Socialismul este Progresul, este Viitorul" [2].

Eugeniu Botez ne-a lăsat în amintirile despre mişcarea socialistă, în cîteva interviuri, în *Prefaţa* la *Istoricul mişcărilor muncitoreşti din porturi*, menţionată mai sus, în unele manuscrise păstrate la Muzeul Literaturii Române şi în diverse articole şi mărturisiri, consemnări preţioase peste care nu se poate trece cu vederea [3]. Ele sînt cu atît mai importante cu cît vin de la un

[1] Jean Bart, *Prefaţă* la *Istoricul mişcărilor muncitoreşti din porturi*, de Lazăr Măglaşu şi N. Deleanu, Editura Uniunii Muncitorilor din porturile României, Bucureşti, 1932, p. IV.

[2] *Ibidem*, p. V.

[3] Scrierile acestea — cele mai multe cu caracter memorialistic — se vor edita în cel de al doilea volum al ediţiei de faţă. În notele şi comentariile volumului II se vor analiza mai pe larg legăturile lui Eugeniu Botez cu mişcarea socialistă şi muncitoreasca.

scriitor care n-a fost înrolat declarat în mişcare. Dar aceasta nu l-a oprit de a-şi spune deschis punctul de vedere şi — în limita posibilităţilor — de a acţiona în acest sens.

Cînd *Noua revistă română* lansează, în 1900, un „Chestionar privitor la psihologia poporului român", scriitorul dă un răspuns cu totul diferit de al celorlalţi, şi definitoriu pentru concepţiile sale: „Problema, aşa cum e pusă în *chestionar*, e peste măsură de grea. Deosebirea care înstrăinează diferitele clase sociale între ele, e aşa de mare, încît nu se poate surprinde nici o trăsătură de unire; adesea o clasă e mai aproape de aceeaşi clasă a altei naţiuni decît de altă clasă a aceleiaşi naţiuni" [1]

Diferenţierea în clase scriitorul a surprins-o atît la sate cît şi la oraşe. La Sulina îşi dă seama de exploatarea muncitorimii, cum va mărturisi mai tîrziu: „Sub ochii mei, zilnic se comitea cea mai odioasă speculă: *exploatarea omului prin om*. O idee chinuitoare mă apăsa veşnic, cu durerea unei aspre mustrări, şi uneori un sentiment de revoltă mă încorda: «Oare nu eram şi eu părtaş la această mizerabilă jefuire a muncei omeneşti?»" [2].

În calitate de comisar maritim (căpitan de port) la Sulina, întrunind în aceeaşi mînă puterea judiciară cu cea executivă, Jean Bart ia unele măsuri de organizare a muncii, fără precedent în istoria porturilor româneşti: realizează înjghebarea unei asociaţii profesionale „cu un birou de împărţire a muncei pe baza rotaţiei", crezînd, iluzoriu, că în felul acesta va pune capăt, pentru moment, şomajului [3].

Ofiţer de marină la Divizia de Dunăre sau la cea de Mare — pînă a fi numit comisar maritim la Sulina — Eugeniu Botez poposea adesea la Galaţi, mai ales iarna, cînd vasele se retrăgeau la iernat pe canalul Ţiglina. În Galaţii de la începutul secolului nostru scriitorul participa la viaţa cultural-literară [4], dar

[1] Jean Bart, *Răspuns la „Chestionarul privind psihologia poporului român"*, în *Noua revistă română*, vol. 2 (1900), suplimentul I, nr. 13 (1 iulie), p. 3.

[2] Jean Bart, *Prefaţă* la *Istoricul mişcărilor muncitoreşti din porturi*, *ed. cit.*, p. VII.

[3] *Ibidem*.

[4] Jean Bart este unul din iniţiatorii „Salonului literar" de unde a pornit ideea sărbătoririi a două decenii de la moartea lui Eminescu şi ridicarea primului bust în cinstea marelui poet naţional; apoi colaborează la revista *Dunărea de Jos* condusă de socialistul C. Z. Buzdugan, traducătorul *Internaţionalei* în româneşte, fost redactor al suplimentului ziarului social-democrat, *Lumea nouă ştiinţifică şi literară*.

mai ales „fraterniza pe ascuns cu mişcarea socialistă“ [1], sau participa la acţiuni ca aceea a înfiinţării şcolilor de adulţi din Galaţi, acţiuni care, prin ele însele, erau calificate ca activitate *socialistă*, mai ales pentru un militar. Ca urmare, „profesorii-ofiţeri de marină“ care predau lecţii gratuit la aceste şcoli sînt trimişi în ancheta Consiliului Ministerului de Război. Sînt salvaţi de Spiru Haret, care susţine că „aceşti oameni trebuiesc decoraţi, nu pedepsiţi, pentru că îşi sacrifică timpul liber spre a lumina poporul“.

Comandorul Eugeniu Botez, care se îngrijea de repartiţia muncii şi doleanţele muncitorilor din porturi, i-a fost dat să devină în 1921 primul director general al Asistenţei Sociale, în noul Minister al Muncii şi Ocrotirilor Sociale. Se cunoaşte prea puţin despre munca depusă în acest sector de activitate socială, căruia scriitorul-cetăţean i-a închinat aproape un deceniu, în primii ani ca director general, apoi — din motive de sănătate — retras ca inspector general clasa I.

Într-un domeniu în care totul era de făcut, într-un domeniu inexistent pînă atunci în organizarea administrativ-socială din România, Eugeniu Botez întreprinde acţiuni de organizare, de îndrumare şi control, în speranţa că va reuşi să ridice tînăra instituţie la nivelul instituţiilor similare europene. Socialistul din tinereţe găseşte aici îndeosebi prilejul de a-şi arăta simpatia şi ataşamentul faţă de cei mulţi, definind „Asistenţa“ drept „organizarea raţională a luptei împotriva mizeriei“ [2].

În noua funcţie, Eugeniu Botez susţine şi prin scris opera de asistenţă socială iniţiată în România de-abia la începutul celui de al treilea deceniu al secolului nostru. Sociologul va găsi date importante în articole ca *Instituţii de îndreptare* [3], *Drepturile copilului* [4], *Asistenţa socială şi problema mizeriei* [5] sau în studiile

[1] G. Călinescu, *Prefaţă* la romanul *Europolis*, ediţia a II-a, Editura „Adevărul“ [1933], p. VI.
[2] *Sănătatea salariaţilor publici. Datoria statului de a o îngriji. Conferinţa d-lui Eugen Botez (Jean Bart)*, în *Adevărul*, anul 39 (1926), nr. 12 972 (30 martie), p. 1.
[3] *Adevărul, anul 38* (1925), nr. 12 638 (4 martie) pp. 1—2, reprodus şi în volumul *Însemnări şi amintiri, ed. cit.*, pp. 40—44.
[4] *Adevărul*, anul 39 (1926), nr. 12 963 (19 martie), pp. 1—2.
[5] *Adevărul*, anul 41 (1928), nr. 13 686 (2 august), pp. 1—2.

mai ample: *Asistenţa socială (1920—1930* [1], *Alcoolismul, problemă internaţională* [2].

Dar toate acestea, deşi se încadrau în vederile largi democrate, pătrunse de idei progresiste, erau departe de ceea ce trebuia întreprins pentru realizarea idealului socialist. Aşa cum departe de idealul social visat în tinereţe erau înseşi scrierile în care Jean Bart abordează problematica socială, ca *Datorii uitate. Documente omeneşti* şi altele. Nu acestea însă definesc *scriitorul* în tot ce are mai realizat, ci notele de călătorie *(Jurnal de bord, Schiţe marine)* şi acel autentic şi original *Europolis*.

Dacă literatura română putea consemna — în ceea ce priveşte drumeţia pe uscat de pînă la finele secolului trecut — numele unor scriitori ca Dinicu Golescu, Nicolae Filimon, Dimitrie Bolintineanu, Grigore Alexandrescu, V. Alecsandri sau Ion Codru-Drăguşanu, Asachi, Theodor Codrescu, G. Bariţ, A. T. Laurian, Aron Densuşianu, A. Pelimon, Pantazi Ghica, D. Ralet, G. Sion, N. Quintescu, Iacob Negruzzi, A. D. Xenopol, volume de note de călătorie dedicate exclusiv voiajului marin lipseau cu desăvîrşire. Călătoria pe apă şi implicit consemnarea ei nu putea fi însă evitată chiar în paginile scriitorilor menţionaţi mai sus. Aşa se face că Dinicu Golescu, la 1825, în *Însemnare a călătoriei...* descrie, într-un capitol, drumul pe apă de la Triest la Veneţia [3]; Ion Codru-Drăguşanu, plecat din Drăguşul Făgăraşului ca să cunoască „rotondul lumii“, relatează, în cîteva capitole din *Peregrinul transilvan*, călătoria întreprinsă pe o „bombardă“ din portul Villafranca, de lîngă Nisa, în insula Elba şi de acolo la Neapole şi Genova; Alecsandri în *Călătorie în Africa* are un amplu capitol *Pe marea*, iar Bolintineanu, cel care cultivă „dorul călătoriei“, în versuri, odată cu o notă de exotism *(Florile Bosforului, Conrad)*, ne-a lăsat în cărţile de călătorii şi pagini în proză care au ca obiect călătoria pe apă, pe Dunăre şi în Mediterana prin Arhipelagul grecesc, pagini pline de pitoresc, care împreună cu o parte

[1] Extras din lucrarea *Zece ani de politică socială în România*, editată de Ministerul Muncii în 1930.
[2] Apărut în 1929 cu menţiunea: „Din publicaţiile Asociaţiei «Sănătatea publică», afiliată Centralei Caselor Naţionale“.
[3] Lui Dinicu Golescu — primul român care călătoreşte cu „corabia cu aburi“ — îi datorăm şi prima „descriere“ făcută unui vapor.

din versuri fac din autorul lor „unul dintre cei dintîi poeţi ai mării în literatura noastră"[1].

O literatură a mării se înfiripă la noi relativ tîrziu, dar referiri la mare întîlnim încă de la cronicari, însă fără pretenţii de literatură. Reprezentări legate de mare înregistrează literatura cultă pentru prima dată la Antim Ivireanu care, cu mult înainte de Eminescu, numeşte luna „stăpîna mării" şi tot el ne-a lăsat cea dintîi imagine plastică a furtunii pe mare[2].

„Matcă fluidă a existenţei", „albie primordială a vieţii", aşa cum o vedeau filozofii antici, marea şi-a atras şi poezia din toate timpurile: poeţii, înainte de muzicieni şi pictori, „i-au surprins duhul zbuciumat şi nestatornicia, fixîndu-le în tiparele versului, i-au făcut fluidă şi mişcătoare neclintirea, punînd-o să freamăte în undele poeziei"[3].

Dar la conturarea expresivităţii liricii mării cît şi la înfiriparea prozei cu subiecte marine a contribuit nu atît elementul livresc, cît mai ales cunoaşterea mării, prin călătorii în „împărăţia apelor".

„Călătoria" ca atare sau călătoria cutărui sau cutărui scriitor este pusă adesea în legătură cu structura şi formaţia lui sufletească, dar pasiunea pentru voiaj izvora şi din dorinţa de a cunoaşte alte spaţii — fapt cu deosebire evident spre sfîrşitul secolului trecut odată cu deschiderea societăţii româneşti către lumea dinafară prin interesul sporit pentru locuri istorice şi pitoreşti şi, implicit, prin perfecţionarea mijloacelor de circulaţie pe uscat şi pe apă[4].

Şi într-adevăr spre finele veacului trecut şi în primul deceniu al secolului nostru apar numeroase cărţi de călătorie, dintre care însă — din păcate — foarte puţine se vor ridica la nivelul *memorialelor* lăsate de un Alecsandri, Bolintineanu şi alţi clasici.

Spicuind presa vremii şi cercetînd cărţile apărute în ţară şi peste hotare constatăm că notele şi însemnările de călătorie se

[1] Ion Roman, *Drumurile unui exilat* — prefaţă la ediţia Dimitrie Bolintinenu: *Călătorii* I, II, Editura pentru Literatură, 1968, p. XXVIII.

[2] Al. Piru, *Istoria literaturii române, I, Perioada veche*, Editura Didactică şi Pedagogică, ediţia a III-a, revăzută, 1963, p. 278.

[3] *Din lirica mării*, antologie, prefaţă, text îngrijit de Vasile Nicolescu, Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1964, pp. V—VI.

[4] D. Drăghicescu, *La passion des voyages*, în *La Roumanie*, Bucureşti, anul IX (1906), nr. 2 155 (6/19 aprilie), p. 1; Faustus, *Le rôle des voyages dans l'éducation nationale, ibidem*, nr. 2 239 (19 iulie/1 august), pp. 1—2, şi nr. 2 440 (20 iulie/12 august), p. 1.

înmulţesc vertiginos în pragul secolului nostru, atenţia îndreptîndu-se spre alte şi alte meridiane. Acum întîlnim primii exploratori şi călători români în America de Sud[1], şi cea de Nord[2], în Africa[3], la polul Nord şi în jurul pămîntului[4], la polul Sud[5] etc.

Cu toate acestea, o literatură închinată vieţii pe mare, marinarilor, însemnări şi note de călătorie de la bordul navei nu aveam pînă la apariţia, în 1901, a *Jurnalului de bord* şi a *Schiţelor marine şi militare* ale lui Jean Bart[6].

„Jurnalul" de călătorie şi îndeosebi „jurnalul de bord" se numără printre primele forme de manifestare a literaturii de călătorii. Din călătoriile întreprinse pe apă s-a păstrat *Jurnalul de bord* al lui Cristofor Columb, consemnat de însuşi conducătorul expediţiei. Pigafetta, martor ocular, a relatat prin însemnări zilnice călătoria lui Magellan în jurul pămîntului *(Relazione del primo viaggio intorno al mondo)*, iar Cook îşi consemnează călătoria şi descoperirile — deşi posterior expediţiei — tot într-un *Jurnal*.

Desigur, la început, jurnalele de bord relatau schematic fapte şi întîmplări care erau trecute „la răboj" sau îşi propuneau — în cazul unor drumuri pe ape nestrăbătute pînă atunci — informarea

[1] Iuliu Popper, *În Ţara de Foc*, în *Buletinul Societăţii Geografice Române*, Bucureşti, 1892.

[2] Gregoriu Ştefănescu, *Fenomenele geologice din Parcul Yellowstone, ibidem*, 1898.

[3] Nicolae Ghica-Comăneşti, *Cinq mois au pays de Somalie*, Geneva, 1896; Dimitrie Ghica-Comăneşti, *O călătorie în Africa*, Bucureşti, 1896; Sever Pleniceanu, *Călătorie în Congo*, în *Buletinul Societăţii Geografice Române*, Bucureşti, 1902; Ion L. Catina, *De pe alt tărîm* sau *36 zile pe apă (De la Constanţa la Mozambic)*, Bucureşti, 1908 (reeditat în 1917).

[4] Bazil G. Assan, *Călătorie în regiunile polare nordice*, în *Buletinul Societăţii Geografice Române*, Bucureşti, 1897; *Călătorie împrejurul pămîntului, ibidem*, 1899.

[5] Emil Racoviţă, *Vers le Pôle Sud*, 1900.

[6] În anul apariţiei *Jurnalului de bord* se tipăreşte la Editura „Socec" şi *România pitorească* a lui Vlahuţă, carte de drumeţie care debutează cu două capitole dedicate Dunării şi Mării („Pe Dunăre. De la Orşova la Sulina" şi „Pe Marea Neagră. Constanţa"), în însuşi titlul capitolelor fiind menţionate cele două porturi maritime în care Vlahuţă a petrecut zile în şir în compania autorului *Schiţelor marine*. Retipărită în 1902, *România pitorească* este distinsă cu premiul Academiei, ca şi prima carte a lui Jean Bart. Tot în 1901 îşi editează, la Iaşi, A. D. Xenopol volumul *Amintiri de călătorie*.

precisă, fără pretenţii literare, ca în „memoriile" de specialitate ale geografilor, geologilor sau etnografilor. Dar, nu de puţine ori, şi în acest stadiu al jurnalului de călătorie îşi face loc, treptat, dacă nu „ficţiunea" cel puţin „naraţiunea", ceea ce determină ca unele însemnări de călătorie pe apă să depăşească atitudinea strict informativă şi să bată la porţile „frontierelor literaturii" [1]. În felul acesta, la multe jurnale de călătorie valoarea informativ-documentară este dublată de una literară.

Ori din ce unghi am privi opera literară a lui Jean Bart, nu putem face abstracţie de faptul că — în tot ce are mai realizat, mai durabil — ea aparţine unui ofiţer de marină, unui marinar profesionist, chiar numele sub care a intrat în literatura română comandorul Eugeniu Botez — acela de Jean Bart [2] — fiind împrumutat de la unul din „stăpînii" mărilor — acei „Maîtres de la mer", cum îi denumea un autor de note de călătorii, Eugène Melchior de Vogüé [3] (diplomat de carieră).

În literatura europeană şi îndeosebi în cea franceză întîlnim numeroşi „marinari-scriitori", ceea ce a făcut pe Thibaudet ca în unul din articolele sale dedicat literaturii de călătorii, *Peisages* (1927), articol inclus postum în al doilea volum din *Réflexions sur la littérature* (1941), să remarce apariţia unei literaturi de voiaj colorată diferit după profesiuni cum ar fi „romanele marinarilor", la care marele critic francez alătura şi „romanele diplomaţilor". Între romancierii foşti ofiţeri de marină — căpitani de vapor sau comandori — citează pe Pierre Loti şi Claude Farrère, scriitori francezi care ne-au vizitat ţara.

În literatura română, cu excepţia lui Victor Vlad Delamarina — autorul unor încercări juvenile de însemnări de la bordul navelor „Mircea" şi „Elisabeta" [4] şi de N. Ionescu-Johnson, cu uşoarele *Însemnări de marinar*, comandorul Eugeniu Botez rămîne singurul marinar-scriitor, aşa cum maiorul G. Brăescu rămîne unicul prozator militar important, fără a ne referi la poeţi (Cârlova şi junimiştii Th. Şerbănescu, N. Schelitti).

Thibaudet, care într-un articol de tinereţe *(Genul literar al călătoriei* — 1912), încercase şi o sistematizare a literaturii de călătorii („Călătoria descriptivă", „Pelerinajul clasic" şi „Pelerinajul romantic"), releva ca o caracteristică esenţială a literaturii marinarilor — *exotismul,* un exotism care-şi schimbă în permanenţă fizionomia de la o escală la alta, îndeosebi la acei marinari-scriitori la care predomină elementul descriptiv, ca Pierre Loti de exemplu.

Elementul exotic rămîne o notă fundamentală şi la scriitorul român Jean Bart, prin însuşi genul literar abordat, prin natura scrierilor sale, fie că sînt intitulate „Jurnal de bord", „Schiţe marine" sau „Note de călătorie". Dar elementul exotic depăşeşte genul preferat de scriitor şi vine să nuanţeze chiar scrieri al căror cadru este plasat în fruntarii autohtone, cu corectivul necesar că acţiunea, în cele mai multe dintre acestea, se petrece de-a lungul Dunării, în Deltă, la ţărmul Mării Negre sau în acea pitorească Sulina, imortalizată de scriitor prin numele simbolic de „Europolis" — oraşul-port situat acolo unde „bătrînul Danubiu îşi pierde şi apa şi numele în mare".

Nota exotică din cele trei *Jurnale de bord* (primul în 1901, care descrie ţărmurile Anatoliei, *Din cel de-al doilea „Jurnal de bord"*, cu relatări din Arhipelagul grecesc — tipărit în 1916, alături cu textul reeditat al celui dintîi — şi *În Gibraltar*, 1923) se extinde asupra Americii, cu volumul *Peste Ocean* (1926), una din cele dintîi cărţi româneşti dedicate Lumii Noi, şi asupra Marii Britanii, prin *Intrarea cîinilor în Anglia este strict oprită.* Un anume exotism se desprinde şi din ciclurile *Scrisori din Elveţia* şi *Scrisori din Orient* (Egipt, Turcia, Palestina) incluse în volumul *Însemnări şi Amintiri* (1928), dar acestea se definesc în primul rînd ca „publicistică literară", autorul acordîndu-le însă importanţa cuvenită prin includerea lor în volum.

Un ciclu sau poate chiar o carte cu note de călătorie în Scandinavia şi Olanda a rămas doar în fază de proiect.

Acţiunea celorlalte scrieri ale lui Jean Bart — ne referim la cele mai realizate — e dominată, ca şi poeziile tomitane ale lui Minulescu, de sosiri şi plecări de vapoare : *Moartea pilotului, După*

---

[1] Silvian Iosifescu — *Literatura de frontieră*, ediţia a II-a revăzută, Editura Enciclopedică Română, Bucureşti, 1971, capitolul „Călătorii", pp. 169—202.

[2] Jean Bart (1650—1702), vestit marinar francez (la început corsar), care prin isprăvile şi îndrăzneala sa, devenite legendare — îndeosebi în luptele împotriva flotei engleze — a reuşit, cu toată originea sa modestă, să fie numit comandant de escadră pe timpul lui Ludovic al XIV-lea şi înălţat la rangul de pair.

[3] Autorul romanului *Maître de la mer* [1903], elogiat de Paul Bourget.

[4] Însemnări nepublicate în volum, uitate în revistele în care au văzut lumina tiparului *(Familia,* Oradea, 1893 şi *Dreptatea,* Timişoara, 1894).

furtună, Cimitirul maritim, Pleca un vapor din port, Fără permis de export, Escadra intră în port etc., unele dintre acestea fiind incluse în volumul intitulat *Schițe marine din lumea porturilor*. Dar și nuvelele scriitorului au un cadru portuar, marin sau fluvial : *Prințesa Bibița* — Sulina ; *Datorii uitate* și *După douăzeci de ani* — Călărași, orașe-porturi în care ofițerul de marină a zăbovit fiind comisar maritim sau căpitan de port, iar acțiunea romanului *Europolis* se petrece tot în Sulina, cel mai îndepărtat punct al țării — apropiat însă de larg și necunoscut.

Așa cum s-a arătat, literatura de călătorii are la bază — cel puțin parțial — memorialistica, dacă nu se constituie ea însăși în „memorial" : „Privită dintr-un unghi mai îngust, literatura de călătorie pare a fi doar un teritoriu pe continentul vast al memorialisticii, cel puțin în măsura în care nu intervin personajele plăsmuite și fabulația" [1]. Lucrul pare firesc, mai ales în cazul cînd autorii folosesc mijloacele cunoscute : jurnalul, memoriile — memorialul, cum se spunea în secolul trecut — sau scrisorile. Dar „călătoria și paginile pe care le-a inspirat sînt însă și altceva decît o rubrică a memorialisticii", contactul cu literatura făcîndu-se pe numeroase căi [2].

În cazul notelor de călătorie ale lui Jean Bart, îndeosebi la primul volum, *Jurnal de bord* (jurnalul propriu-zis fără schițele marine și militare), avem de-a face cu impresii directe mai puțin travestite literar. Ca în orice jurnal de călătorie — rămas bineînțeles la forma lui clasică — relatarea se face la modul linear, punctată fiind de zilele ce se scurg și de porturile de pe țărmurile Mării Negre unde bricul „Mircea" face escale și care dau titlul și celor 12 capitole ale *Jurnalului de bord*.

Notele de călătorie ale lui Jean Bart sînt — prin natura genului — memorialistică. Dar critica literară — prin condeiele cele mai autorizate — a trecut sub semnul memorialisticii, în mare parte, și celălalt sector al creației literare aparținînd lui Jean Bart. G. Călinescu numea nuvelele „mai degrabă niște amintiri, foarte ușor rectificate" [3]. Iar Tudor Vianu — definind literatura lui Jean Bart, în general — afirma că este „un amestec dozat de fantezie și lucruri trăite, ba chiar aceasta din urmă este

---

[1] Silvian Iosifescu, *Literatura de frontieră, ed. cit.*, p. 169

[2] *Ibidem*.

[3] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația pentru literatură și artă, 1941, p. 597.

vîna care le împrumută puterea ce înlănțuie și convinge" [1]. Miezul scrierilor de călătorie îl constituie faptul trăit, autenticul. Dar autorul însuși face afirmații similare : „Ca scriitor realist, fără multă fantezie, am încercat să redau lucruri văzute și trăite" [2].

Nota fundamentală a primelor scrieri de călătorie ale lui Jean Bart este sinceritatea, dublată de sentimentalism, izvorît din participarea totală la cele relatate, autorul însuși — ca sublocotenent de marină — fiind membru al echipajului de pe vas și executînd întocmai comenzile date de căpitanul vaporului.

Dar evocarea autentică a vieții de bord nu se putea face fără a se apela la terminologia marinărească, adusă pentru prima dată, la noi, într-o operă literară, așa cum remarca G. Călinescu : „Adevărata originalitate a ușoarelor însemnări din *Jurnalul de bord* al lui Jean Bart (Eugeniu P. Botez) este de a divulga într-o operă literară terminologia marinărească cu acea grațioasă savoare erudită ce amintește *Nautica* lui Baldi" [3].

Astfel literatura de călătorii a lui Jean Bart și în primul rînd „Jurnalele de bord" abundă de termeni navali și comenzi marinărești care se integrează organic textului aducînd un anume parfum marin și o nuanță de exotic : vasul pierdut în larg e mărginit spre cele patru puncte cardinale de *proră, pupă, babord, tribord* ; pe punte răsună *sifliile* ; lanțul ancorei alunecă prin *nară*, răsucit pe *cabestan* care e învîrtit cu ajutorul *manelelor* ; *mateloții* se urcă în *arboradă*, un marinar (*gabierul*) stă de veghe în *gabie* ; ofițerul de cart rostește *capul la compas*, cu ochii la *linia de credință* ; la *pic* sînt lumini albe, farurile au *eclat* ; marinarii ung *carena* bărcilor și spală puntea vaporului cu apă din *ghiordele*; vasele cu pînze au : *sarturi, zburători, crucetă, dunetă, teogă, bompres, o rîndunică, o vela-straiului, o randă* ; iar pe puncte se-ncrucișează comenzile : *Vira ! Lunga ! Mola ! Bun cart înainte ! Bun cart înapoi ! Bun cart peste tot ! Banda tribord ! Banda babord ! Funda ! Volta ! Gata de volta-n vînt !*

---

[1] Tudor Vianu, *Jean Bart : „Peste Ocean"*, ediția a II-a, București, „Cartea Românească", 1929, în *Adevărul literar și artistic*, anul IX (1929), nr. 456 (1 sept.), p. 7.

[2] V., *De vorbă cu Jean Bart asupra romanului „Europolis"*, în *Adevărul literar și artistic*, anul XII (1933), nr. 643 (3 aprilie), p. 7.

[3] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent, ed. cit.*, p. 597.

Lirismul scriitorului — un anume „lirism naval" — e prezent mai cu seamă în scrierile de tinerețe, cînd autorul și-a și subintitulat unele schițe poeme în proză *(Singură)*. Nu lipsesc nici locurile comune, ceea ce a făcut pe unii critici să releve malițios : „Jean Bart ne spune că «marea e albastră» și «cerul e senin»".

Dar în notele de călătorie ale scriitorullui nu puține sînt imaginile rare de care te lași plăcut cuprins. Citind paginile *Jurnalului de bord* și *Schițelor marine* ai impresia că respiri aerul sănătos al mării și te pătrunzi de parfumul amărui al algelor marine.

Descrierea naturii n-a constituit pentru Jean Bart un scop în sine. Totuși putem afirma că scriitorul, a cărui artă era de o simplitate ingenuă, a găsit întotdeauna mijloacele adecvate și resursele pentru a o surprinde în ceea ce are mai intim. Nu imaginea căutată, nu înfloriturile ieftine, sau cascada amețitoare de comparații, ci naturalețea și spontaneitatea expresiei caracterizează literatura sa.

Iată o imagine grandioasă, care surprinde dezlănțuirea stihiilor : „ La început nu se arătase pe bolta curată a cerului decît înspre nord o dungă cenușie. Dunga se prefăcu într-un nour arcuit ca un balaur cu spinarea neagră, care ieșea parcă din mare, înălțîndu-se pe cer și apropiindu-se de noi cu o repeziciune uimitoare, iar coada i se tîra pe suprafața apei. Era ceea ce numesc marinarii un *grăunte negru* de furtună... În prima *rafală*, care ne izbi în față, urlînd furioasă, se auzi o trosnitură seacă sus în catargul din provă : un *zburător* se rupse în două și pînza sfîșiată, ca o aripă rănită, se zbătea nebună în suflarea vîntului" [1].

Cu o excelentă pagină descriptivă debutează *Europolis :*

„Ziua și noaptea se lucra la încărcarea vapoarelor. Numai în miezul zilei portul era mort. Sub ploaia de aur a soarelui de vară, natura întreagă dormea moleșită. Nici o adiere, nici un semn de viață. Pămîntul și apa, oameni și animale cădeau parcă deodată într-o adîncă letargie. Nici o viețuitoare nu mai mișca pe cheiurile înfierbîntate. Cînd soarele ajungea la zenit, portul mut, poleit într-o lumină orbitoare, părea în arșița zilei un oraș mort, adormit printr-o vrajă, petrificat de veacuri — un oraș fantomă. O pulbere vaporoasă vibra în unde, plutind în zare ca o muselină transparentă" [2].

---

[1] Jean Bart, *De la Rodos la Kalimno*, în *Jurnal de bord*, Ediția III-a. Carte premiată de Academia Română, Iași, Editura „Viața Românească", [1921], pp. 162—163.

[2] Jean Bart, *Europolis*, Roman, Editura „Adevărul", [1933], p. 7.

Această liniște orientală care învăluie portul desprins parcă dintr-un tărîm de basm, fiorul de nepătruns al marilor întinderi acvatice din călătoriile pe apă au făcut pe unii critici literari să-l numească pe Jean Bart „un Odobescu al apelor descriind un bărăgan marin" [1].

Marea l-a atras pentru un timp îndelungat pe Jean Bart, cu toate că în primii ani de navigație răul de mare nu l-a ocolit [2].

În viața petrecută la bord, pe necuprinsul mărilor și oceanelor, corabia încetează să mai fie ceva anorganic, ea devine o ființă vie, destinul ei se împletește cu acela al marinarilor din echipaj : rîde vesel, din toate velele, în lumina strălucitoare a soarelui reflectată de albastrul infinit al largului și se posomorăște la ivirea norilor aducători de furtună.

Descrierea vieții pe navă generează meditație și un anume lirism, care amintește de literatura marinărească a lui Pierre Loti.

Eroii marinari ai lui Jean Bart sînt oameni simpli, visători, adesea interiorizați. Ca toți oamenii care trăiesc în singurătate, au o filozofie aspră ca și viața pe care o duc, dar care, porniți o dată pe acțiune, au ceva din tăria parîmelor ce încheagă arborada vasului cu fina velatură.

Pentru adevăratul marinar viața navei și a portului devine propria lui viață. Bătrînul pilot din schița *Moartea pilotului*, deși retras de pe navă, trăiește viața portului : „Părea că și mersul vaselor, și izbirea cadențată a valurilor, și întreaga mișcare din port mergeau în același tact cu bătăile inimei lui" [3].

Marinarul înnăscut e pe chei ori de cîte ori vine un vas în port, observă amănunțit și comentează manevra de acostare sau de plecare a vasului. Noaptea se furișează pe digul de piatră al portului pentru a-și reîntîlni prietenii vechi : valurile și vînturile mării.

Jean Bart a zugrăvit viața de bord cu o paletă sigură, cu acea intuiție a marinarului de profesie. Dar ofițerul de marină era și un artist. De pe puntea de comandă privea fluiditatea apelor cu

---

[1] G. Ivașcu, *Prefață* la romanul *Europolis*, Editura pentru Literatură, 1962, „Biblioteca pentru toți", nr. 118, p. X.

[2] Prietenii îi făcuseră chiar o epigramă în acest sens :

Că Jean Bart iubește marea
Nimeni nu se îndoiește.
Dar se pune întrebarea :
Pe el marea îl iubește ?

[3] Jean Bart, *Moartea pilotului*, în *Jurnal de bord*, *ed. cit.*, p. 92.

„un sentiment de devenire universală", însemnările de călătorie fiind străbătute adesea de un fior cosmic. Liniştea apei are pentru scriitor ceva înfiorător, ca-n primele ere, cînd pămîntul nu se desprinsese încă de ape. Luna singuratică, ce străjuie împărăţia apelor, capătă măreţia unei zeiţe atotputernice, iar furtuna dezlănţuită îi sugerează haosul. Predispoziţia către meditaţie a scriitorului lasă să se întrevadă „o întrebare ascunsă, prefăcută în poem, asupra sensului naturii, simbolului civilizaţiilor şi misterului genezei" [1].

În Creta şi în Rodos, scriitorul, admirînd relicvele culturii miceniene şi statuia lui Helios, reflectează asupra civilizaţiei antice, iar în Gibraltar caută să descopere locul pe care — potrivit legendei — s-ar fi aflat Columnele lui Hercule.

Elementul social se face simţit încă din paginile *Jurnalului de bord*. După descrierea orăşelului oriental Platana, cu „îngrămădiri de ziduri", „căsuţe tupilate prin viţele stufoase", cu „smochini înverziţi şi platani bătrîni", scriitorul remarcă : „Ne uimeşte atîta sărăcie ; o mizerie aşa de neagră în mijlocul unei naturi aşa de bogate, sub un cer aşa de limpede şi frumos !" [2].

În insula Kalimno, ai cărei locuitori trăiesc din pescuirea bureţilor de mare, cinci luni pe an, toţi bărbaţii sînt duşi în larg pînă în Siria şi Tripoli. Mulţi nu se mai întorc. Femeile se poartă cernit pînă la întoarcerea soţilor şi fraţilor. În contrast cu sărăcia insularilor, scriitorul înfăţişează iahtul lui Rotschild în călătorie de plăcere pe Mediterana.

Observaţia socială se amplifică şi se maturizează în ultimul volum de note de călătorie, *Peste Ocean*, care este de fapt o încununare a notelor de drumeţie ale autorului, aşa cum *Europolis* va fi opera cea mai realizată din literatura propriu-zisă a lui Jean Bart.

Jean Bart îşi intitulează volumul de note de călătorie în America de Nord, *Peste Ocean* — aşa cum fuseseră, la sfîrşitul veacului trecut, Edmondo de Amicis [3] şi Paul Bourget [4]. Cu siguranţă literatura celor doi scriitori-călători europeni nu-i era străină, Edmondo de Amicis fiind autorul a numeroase cărţi

[1] G. Călinescu, *Prefaţă* la romanul *Europolis*, *ed. cit.*, p. V.
[2] Jean Bart, *Jurnal de bord*, *ed. cit.*, p. 53.
[3] Edmondo de Amicis — *Sull'Oceano*, 1899.
[4] Paul Bourget — *Outre-Mer* (Notes sur l'Amérique) tom. I, II, Paris, „Alphonse Lemerre", 1895.

de călătorie [1], iar Paul Bourget — autorul cunoscutelor *Voyageuses* (1897), dar titlul putea tot atît de bine să nu fie împrumutat de la cei doi, ci să fie doar transcrierea unei expresii curente în epocă : „Lumea nouă" de „Peste Ocean".

Civilizaţia Statelor Unite ale Americii, de la începutul secolului nostru — autorul întreprinde călătoria în 1912, dar de-abia în 1926 reuşeşte să-şi definitiveze volumul —, progresul tehnic care începea să se afirme vertiginos, sînt văzute cu ochiul europeanului care călătorise şi văzuse multe, dar şi din unghiul de vedere şi perspectiva ce i-o oferea ţara din care venea.

Călătorul român îşi arată la început „admiraţia" faţă de spiritul intreprid ce caracteriza viaţa industrială şi comercială din S.U.A. : „Cu toată naivitatea şi orgoliul ce întîlneşti la fiecare pas, trebuie să recunoşti cu admiraţie că un alt spirit stăpîneşte acest vast cîmp de lucru al Lumii Nouă" [2].

Scriitorul îşi notează fidel impresiile din marile centre industriale din acel timp, consemnînd modul de organizare a muncii în fabrici şi uzine, superior faţă de Europa, dar nu se poate abţine să nu remarce „cultul lui Mamon", nepotolita „sete de îmbogăţire" a patronului american şi inegalitatea repartiţiei, cum nu poate să nu observe „transformarea omului în maşină", într-un sclav modern, şi alienarea muncitorului în condiţiile economiei capitaliste : „N-am întîlnit doi americani să vorbească între ei altceva decît afaceri : *business, business*. Maşinismul acesta exagerat are ceva sinistru şi rece. Goana asta nebună după cîştig, transformînd mijlocul în scop, a viţiat sufletele, distrugînd tot ce poate înfrumuseţa existenţa omenească... — Mă rog, ce ne tot arăţi cu atît orgoliu aceste monstruoase îngrămădiri mecanice, opera maşinismului şi a capacităţii speculative cu care vă lăudaţi. Dar care-i partea de umanitate în tot ce aţi făcut ? Oare azi viaţa în uzine nu-i tot un fel de sclavie ?" [3].

Din însemnările lui Jean Bart se desprinde şi o notă rousseauistă la adresa uzinei „aşa de împotriva instinctelor fireşti ale omului crescut în sînul larg al naturii" [4], autorul neezitînd să califice Pittsburgul, „ţara oţelului", drept „iad metalurgic" în care „soarele

[1] Edmondo de Amicis : *Spania*, 1872 ; *Olanda*, 1874 ; *Amintiri din Londra*, 1874 ; *Marocco*, 1876 ; *Constantinopole*, 1878—1879.
[2] Jean Bart, *Peste Ocean*. Note dintr-o călătorie în America de Nord. Ediţia II-a, Editura „Cartea Românească", Bucureşti, [1929], p. 381.
[3] *Ibidem*, p. 141.
[4] *Ibidem*, p. 124.

stă ascuns în atmosfera norilor de sulf", întreaga regiune — privită de pe terasa unei coline ce domină Pittsburgul și împrejurimile — oferind un tablou „grandios și groaznic, ca o scenă fantastică dintr-o satanică feerie" (de altfel capitolul este intitulat *Privind din paradis în infern)*.

Aceeași imagine i-o oferă Chicago — „Babilon modern, în care se vorbesc 40 de limbi" — privit din hotelul-turn, „de la fereastra camerei cu numărul 1 444, de la etajul al 18-lea".

Dincolo de această ostilitate față de un mașinism excesiv și nemilos, ostilitate izvorîtă întrucîtva și din precepte sămănătorist-poporaniste, întîlnim însă în notele de călătorie din volumul *Peste Ocean* pagini care surprind, pentru prima dată în literatura română, atmosfera mediului industrial (capitolele dedicate orașelor Pittsburg, Chicago și zonei industriale din regiunea Marilor-Lacuri încep să apară în *Viața românească* încă din martie 1923). Nu numai că scriitorul abordează tema ca atare, dar efectiv reușește să creioneze tablouri inedite, demne de reținut: „În atmosfera asta încărcată de electricitate, în mirosul de cărbuni, de naftă și sulf, respiri cu anevoie. Zgomotul trenurilor de sub pămînt, huruitul roților, ciocănit de fier și forfotit de aburi, fluiere, clopote, semnale, milioane de sunete cari vin de sub pămînt, de pe pămînt, din ziduri, de pretutindeni, se ridică și se combină într-un vuiet asurzitor, metalic, învăluindu-te într-o vibrație ritmică, chinuitoare. Și în zgomotul acesta, cumplit și confuz ce se înalță și coboară ca mugetul mării bătute de furtună, răzbat uneori urlete groaznice de fiară rănită: sunt sirenele vapoarelor ce se încrucișează pe lacul Michigan" [1].

Din zgomotul copleșitor al orașului scriitorul se refugiază în natura americană spre care îl îndemnase Caragiale într-o discuție purtată chiar în ajunul plecării în S.U.A., în restaurantul gării din Ploiești, de față fiind și Gherea și Vlahuță. Admiră cascada Niagara care degajă în jur un „aer de mister și primejdie" [2]; călătorește pe apele grandiosului Mississippi — denumit și „Părintele apelor"; într-un *pullmann-palace-car* străbate „vastul bărăgan al Far-Westului", ca apoi să zăbovească în Wonderland (Țara Minunilor), cum este denumită cea mai mare rezervație naturală din

[1] Jean Bart, *Peste Ocean, ed. cit.*, p. 138.

[2] Vizita la celebra cascadă prilejuiește și cîteva referiri la „minciunile lui Chateaubriand", romanticul francez care în operele sale *(Atala*, 1801; *Voyage en Amérique*, 1826) „a trucat" natura și realitățile americane.

lume, Yellowstone National Park. În ciclul „Yellowstone" (cu *Izvoarele fierbinți de la Mamut, Lacul-Castorilor, În bazenul gheizerilor* etc.) Jean Bart face dovada talentului său descriptiv, prin surprinderea elementului geologic amintindu-ne — cel puțin în ceea ce privește tematica — de literatura lui Geo Bogza.

Parcurgînd întregul volum, găsim consemnate și opinii, mai ales în replicile americanilor apărători ai noii ordini de peste Ocean, ironizate de europeni încă de la începutul secolului nostru prin ceea ce se chema „doctrina unchiului Sam" (pretinsa superioritate a „americanizării", a modului de viață american, absolutizarea concurenței capitaliste pentru dezvoltarea tehnicii, progresului și a societății etc.). Drept pentru care interlocutorii americani întîlniți în timpul călătoriei de-a lungul S.U.A. primesc replica europenilor din grupul de turiști sau în persoana autorului însuși.

Jean Bart adoptă aici tehnica conversației, a „colocviului" pe probleme, la care participă — cu punctul de vedere propriu — fiecare din grupul de excursioniști. Discuția se poartă pe vapor, între emigranți, în restaurantul de tip american, cu reporterul american, în ghetto, la Bursă sau în gigantul metalurgiei — Pittsburg, între români, în parcul Yellowstone, la Academia militară americană etc. Discuțiile duc însă, în cele din urmă, la formarea opiniei generale, conturată prin felul în care aceeași problemă este privită din mai multe unghiuri de vedere — metoda adoptată fiind, intenționat, una „obiectivă".

Realismul și caracterul obiectiv al acestui ultim volum de însemnări de călătorie au fost subliniate de către Tudor Vianu, M. Ralea, Al. Philippide, Izabela Sadoveanu, D. I. Suchianu, Const. Șăineanu [1].

La aproape 30 de ani de la apariția *Jurnalului de bord*, dezbrăcat de romantismul vremii și al vîrstei, Jean Bart reușește să ne dea una dintre cele mai interesante cărți ce s-au scris la noi despre S.U.A., scriitorului revenindu-i meritul deosebit de a fi găsit „calea de mijloc" între descripție și ancheta socială. Dar să-l lăsăm pe autor să-și definească notele de călătorie prin referiri mai ales la volumul *Peste Ocean*:

„*Jurnalul de bord* nu este decît o călătorie a mea ca marinar în Anatolia; tot așa și cartea *Peste Ocean*, cînd am fost în America. Acest gen de note de călătorie e mult mai greu decît pare.

[1] Vezi și notele și comentariile la *Peste Ocean*, ediția de față, vol. I, pp. 592—594.

Trebuie să scrii în așa fel încît să nu pară reportaj de gazetă ; să faci literatură, artă, să găsești întotdeauna culoarea locală, să găsești observații noi, pe care nu le-au scris alții înaintea ta. Însă e un gen destul de frumos, în care eu m-am aventurat printre cei dintîi — o mîndrie pentru mine — și au spus criticii că am reușit să găsesc această cale de mijloc între descripție și anchetă. Ca să înțelegeți mai bine, să dau două exemple : Loti și Huret. Loti face numai descripție, iar Huret face anchetă economică, socială, politică. Eu am ales calea de mijloc, pentru că pe omul civilizat nu-l mulțumește numai descripția, ci cere și mențiuni asupra societății de acolo"[1].

În *Peste Ocean* autorul rămîne credincios acestei profesii de credință, lăsîndu-ne, în notele sale de călătorie, remarcabile pagini descriptive dedicate grandiosului naturii americane și mediului citadin-industrial — prin acestea din urmă definindu-se ca un pionier în literatura noastră. Dar elementul preponderent al volumului îl formează ceea ce autorul a subscris termenului de „anchetă", realizată prin observația și reflecția personală, dar, de cele mai multe ori, printr-un dialog viu care se apropie adesea de dialogul realizat în *Europolis.* (De altfel critica literară a și arătat că scrierea *Peste Ocean* „are toată atracțiunea unui roman, prin varietatea și senzaționalul lucrurilor ce descrie", prin dialog și prin conturarea unor personaje.)

Calitatea fundamentală a sufletului lui Jean Bart este „simpatia", „iubirea pentru aproapele umil, pentru omul simplu"[2], schițele și nuvelele sale fiind pătrunse de un umanitarism profund. Un bătrîn pescar, silit să plece singur la pescuit, pentru a achita datoria către arendașul pescăriei, este surprins de furtună și purtat în larg. Este adus la țărm, în neștire, a doua zi de către un vapor comercial *(Rătăcit).* Un marinar în crepusculul vîrstei blestează marea haină care îi răpise rînd pe rînd : bunicul, tatăl și unicul fiu *(Cimitirul maritim).* În urma furtunii portul capătă un aspect trist : zi și noapte, pe chei, așteaptă rudele celor plecați *(După furtună).*

Un cioban bătrîn, întîlnit sus pe munte, lîngă Rîul-Vadului, îi explică cum s-au desfășurat luptele în defileul Oltului, în primul

[1] Jean Bart, *Mărturisiri literare*, tipărite postum de D. Caracostea în *Revista Fundațiilor*, anul XI (1944), nr. 3 (1 martie), p. 567.

[2] G. Călinescu, *Prefață* la romanul *Europolis, ed. cit.*, p. V.

război mondial, și cum, într-un sat din jur, Cîineni, au luptat și moșnegii, de credea inamicul că-i așteaptă „o armată întreagă" *(Un critic de război — Note de drum prin munți).*

Aceeași simpatie se răsfrînge și asupra vietăților, ceea ce îl apropie pe Jean Bart de Emil Gârleanu : un șoim de vînătoare, ținut captiv pe bordul corăbiei, se omoară de disperare înfigîndu-și ghearele în gît *(Șoimul)* ; o barză cu aripa tăiată cată cu jale la tovarășele ei care se depărtează în șiruri nesfîrșite spre țările calde *(Singură).* În *Peste Ocean* descrie bizonul american, rudă îndepărtată a zimbrului și bourului ce hălăduiau odinioară în Carpații noștri *(Pe lacul Yellowstone);* descrie urșii negri *(În fața urșilor negri)* sau arată minunatele construcții ale castorilor *(Lacul-Castorilor).*

Faptele relatate se încadrează foarte bine în „documentul omenesc" cultivat de *Viața românească*, din al cărui cerc literar a făcut parte scriitorul. Nu întîmplător Jean Bart își subintitulează „*Documente omenești*" prima ediție din *Datorii uitate* (1916), în care elementul social e preponderent.

Legăturile scriitorului cu cercul *Vieții românești* au fost subliniate în toate studiile dedicate revistei ieșene, dar mai ales în volumele de memorialistică[1]. Aceste relații au avut un caracter de permanență, ele se intensifică însă după război, odată cu reapariția revistei, după trei ani de întrerupere. În prospectul-album al revistei[2], lansat în 1920, „comandorul Eugeniu Botez (Jean Bart), inspector al Navigației Dunării de Jos" este trecut printre membrii fondatori ai Institutului de Arte grafice și editură „Viața românească", împreună cu Hortensia Papadat-Bengescu, C. Stere, Al. Philippide, Eudoxiu Hurmuzachi, Tiberiu Brediceanu, dr. N. Leon, Spiridon Popescu, Ștefan Ciobanu, și împreună cu tot grupul conducător al revistei. În același prospect întîlnim numele lui Jean Bart la loc de frunte între cei 106 membri ai Asociației literare și științifice „Viața românească", iar în retrospectiva editorială asupra drumului parcurs este menționat printre acei scriitori care și-au tipărit în revistă cea mai mare parte a operei lor.

Jean Bart nu e prezent însă în paginile *Vieții românești* decît după 2 ani de la înființare, cu toate că, la 19 ianuarie 1906, într-o

[1] M. Sevastos : *Amintiri de la „Viața românească"*, ediție în întregime refăcută, 1966, Editura pentru Literatură ; Demostene Botez, *Memorii*, 1970, Editura „Minerva".

[2] *„Viața românească" apare.* Cîteva cuvinte pentru public, Iași, Institutul de arte grafice și editură „Viața românească", 1920.

scrisoare către I. Al. Brătescu-Voinești, Ibrăileanu, solicitîndu-i scrieri pentru revistă, îl trecea și pe Jean Bart printre colaboratorii revistei : „Ne-am despărțit de *Curentul nou*, din cauza unor deosebiri de principii, care s-au dat pe față și la sfîrșitul articolului meu despre Sadoveanu, dacă l-ați citit. Vor fi toți cu noi, și Jean Bart“ [1].

Pare curios că scriitorul n-a fost prezent încă din primele numere în paginile revistei. De scriitorii ieșeni îl lega o strînsă prietenie, așa cum rezultă și din corespondența păstrată. Mai mult, pînă în 1905, cînd Gherea intenționa să scoată o revistă pe care să o folosească în comun socialiștii și poporaniștii, Eugeniu Botez ținea legătura între ieșeni și Dobrogeanu-Gherea, care urma să îndrumeze noua tribună publicistică. Absența lui Jean Bart din paginile revistei — timp de doi ani — să se fi datorat lipsei unor scrieri definitivate sau poate socialistul din tinerețe mai spera ca Gherea să scoată revista promisă ?

Dar odată colaborarea începută (ianuarie 1908), scriitorul va rămîne credincios revistei, în *Viața românească* și în *Adevărul literar și artistic* tipărindu-și cele mai multe din scrierile sale.

De colaborarea la revista ieșeană se leagă și scrierile influențate de ideologia poporanistă.

Autorul *Jurnalului de bord*, al *Schițelor marine* și al apreciatului roman *Europolis* a avut neșansa nu să scrie o nuvelă *Datorii uitate*, ci să și-o intituleze ca atare. Titulatura aceasta, dată unei scrieri concepută inițial ca un roman social, avea să-l treacă pentru totdeauna în tabăra poporaniștilor și nu numai atît, dar chiar să ilustreze unul din motivele fundamentale ale poporanismului, la „datoriile uitate“ ale lui Jean Bart făcîndu-se apel atît de la catedră — în scopuri instructiv-didactice — cît și în critica și istoria literară, ori de cîte ori se abordează, din acest unghi, ideologia și literatura poporanistă.

Nu numai că nuvela a fost pusă integral și irevocabil sub semnul poporanismului, dar s-a încercat acest lucru — de cele mai multe ori din comoditate — cu întreaga operă a lui Jean Bart, numele lui atrăgîndu-și astfel determinativul de „autor al *Datoriilor uitate*“.

Printre primii care au legat numele scriitorului de nuvela aceasta, făcînd din ea o scriere reprezentativă pentru curent, se numără E. Lovinescu : „Literatura d-lui Jean Bart nu se integrează în mișcarea poporanistă numai prin faptul de-a fi fost publicată în paginile *Vieții românești* și de a fi fost susținută pe toate fronturile de organizația acestei reviste, ci și prin una din cele mai caracteristice nuvele. «*Datoria*» programatică a poporanismului față de țărani a îmbrăcat o expresie literară în *Datorii uitate*, în care urmărim curba unei dezrădăcinări...“ [1].

Dar, așa cum s-a desprins din analiza notelor de călătorie și cum vom avea prilejul să subliniem și la analiza romanului *Europolis*, o parte destul de redusă — ca întindere — din opera lui Jean Bart stă sub semnul poporanismului, aceasta reprezentînd de fapt latura cea mai puțin realizată a creației sale.

Jean Bart n-a fost un teoretician al poporanismului. Cu excepția cîtorva maxime [2] din care se desprinde imperativul datoriei și a unor formulări vagi din unele articole și interviuri nu găsim nimic altceva. Pentru el, ca și pentru Ibrăileanu, ideea „datoriei“ izvorăște din compasiunea față de situația grea a țărănimii a cărei soartă trebuia schimbată. „Datoria“ își avea sorgintea mai mult într-o sferă etică [3] și era redusă la atitudine, fără să capete determinările teoretice pe care încerca să i le dea Stere [4]. Asupra acestui fapt Ibrăileanu accentua, încă de la primele numere ale revistei : „Poporanismul, încă și încă o dată, nu e o teorie, e un sentiment, e sentimentul de recunoștință, de simpatie și de datorie față cu țărănimea. În politică, acest sentiment va îndemna pe cineva să lupte pentru revendicări politice și economice. În chestii culturale, îl va îndemna să se jertfească pentru cultivarea țărănimii. *În literatură, «poporanismul» va însemna atitudinea de simpatie a scriitorului față de clasa țărănească* — atîta tot“ [5].

Dar spre deosebire de „poporanismul“ fie „sentimental“ fie „ideologic“ care afirma că „idealul uman trebuie căutat la sat“

[1] Scrisoare din 19 ianuarie 1906, publicată în *Scrisori către Ibrăileanu*, III, Editura „Minerva“, 1973, p. 433.

[1] E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, IV (Evoluția „prozei literare“), Editura „Ancora“, [1928], p. 126.

[2] Jean Bart, *Cugetări, povețe inedite*, în *Marea noastră*, anul IX (1940), nr. 5 (mai), pp. 142—143, tipărite de Scarlat Preajbă la sfîrșitul unui articol despre Jean Bart.

[3] Motivul datoriei în general putea să fie și un reflex al imperativelor etice kantiene și mai ales neokantiene în al căror sistem „etica ocupa o poziție centrală, mediind între filozofie, sociologie, teoriile politice și juridice“ (cf. Z. Ornea — *Poporanismul*, Editura „Minerva“, București, 1972, pp. 198, 360).

[4] C. Șărcăleanu [C. Stere], *Cîntarea pătimirii noastre...*, în *Viața românească*, an. I (1906), nr. 1, (martie), pp. 50—77.

[5] G. Ibrăileanu, „*Morala*“ *în artă*, în *Viața românească*, anul I, (1906), nr. 2 (aprilie), p. 306.

și că „țăranul e prototipul unic al viitorului", „omul perfect" [1], Eugeniu Botez, care debutase în revistele socialiste și cunoscuse ani în șir munca în porturile dunărene, ofițerul de marină, „socialistul fără de partid" — cum îi spuneau prietenii ce i-au cunoscut îndeaproape convingerile — credea și în viitorul muncitorimii, al „proletariatului", ceea ce a făcut ca să aibă dacă nu convingeri deosebite de ale poporaniștilor, în bună parte, mult, mult, rectificate, nedepășind însă crezul social-democrației române din acea perioadă.

Datoria față de țărănime, față de sat, *motiv obsesiv* al poporanismului, revenea în primul rînd intelectualității — mai ales aceleia care s-a ridicat din lumea satului — dar îi revenea și orașului în general [2]. O asemenea tematică a fost îmbrățișată de toată gruparea *Vieții românești*. Ilustrată literar o găsim însă la Jean Bart, la I. I. Mironescu în *Oameni și vremuri* [3] și în proza fără suflu a lui Spiridon Popescu. Ca tot ce e tezist, nu a dat opere valoroase, ceea ce l-a făcut pe Lovinescu să afirme că aștepta [de la I. I. Mironescu] „mai multă literatură și mai puține «datorii» plătite" [4]. Aproape că toate scrierile care o ilustrează s-ar putea reduce la următoarea schemă enunțată într-un studiu din primul an al *Vieții românești*: „E *datoria* tuturor care s-au ridicat și trăiesc din munca țăranilor (și toți sîntem de acest fel) să pătrundă în popor, pentru a-l lumina, a-l ajuta și a-l îndruma pe căi noi de propășire. Nu e o operă filantropică de făcut față de țărani... ci e *o datorie și o dreptate*... Să lucrăm în popor și cu credință în izbîndă... Avem credința că [poporul] va scăpa și din nenorocita stare în care l-a adus sacrificarea țăranului pe altarul civilizației pripite a orășanului" [5].

---

[1] C. Șărcăleanu [C. Stere], *„Omul perfect"*, în *Evenimentul literar*, anul I (1894), nr. 27 (20 iunie), p. 1.

[2] Cu privire la „Datoria intelectualului către popor", în concepția poporanistă, a se urmări și Z. Ornea, *Poporanismul*, Editura „Minerva", București, 1972, pp. 198—201.

[3] În *Scriitori români și străini*, Iași, Editura „Viața românească", 1926 (p. 93), G. Ibrăileanu menționa că I. I. Mironescu în *Oameni și vremuri* „plătește «datorii uitate» clasei sociale din care s-a ridicat".

[4] E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 131.

[5] Dr. P. Cazacu, *Locuințele sătenilor*, în *Viața românească*, anul I (1906), nr. 10 (decembrie), p. 551. Dincolo de exclusivismul autorului articolului, trebuie să ținem totuși seama că în acea perioadă — potrivit datelor statistice — țărănimea reprezenta 90% din populația țării și nici un scriitor nu putea să ocolească, tematic, această realitate socială, chiar făcînd abstracție de preceptele estetice ale sămănătorismului sau poporanismului.

Spre împlinirea unor asemenea *datorii* și *dreptăți* „uitate" tinde și profesorul Petre Corbu din nuvela lui Jean Bart, atunci cînd, întîmplător, își întîlnește în urbea dunăreană pe cei din lumea cărora plecase, sătenii din Cuzăni, de lîngă Bacău, purtați pe drumuri de oficialități sub cuvînt de împroprietărire, pentru sîngele vărsat în Războiul de Independență. Dar, luată în ansamblu, comportarea eroului nu face din el un „luptător" poporanist, nu caligrafiază toate implicațiile „datoriei" în conceptul poporanismului. Sentimentul datoriei apare doar ca o criză de conștiință trezită brusc. Dacă n-ar fi întîlnit în port pe cei 18 țărani, profesorul Corbu și-ar fi continuat viața-i tihnită, monotonă, deoarece — așa cum se arată în nuvelă — „Din focul ce pîlpîise odată, în vremea tinereții, nu mai știa nici el de-a mai rămas ceva sub stratul de cenușă pe care-l așternuse nevoile și vremea. Resortul sufletesc părea de mult tocit. *Nu se tîra, dar nici nu încerca să zboare.*" [1] Cele afirmate aici, corelate cu alte pasaje din nuvelă (în anii de școală eroul „sorbea cu lăcomie cărțile oprite" și „fusese prins citind pe ascuns o revistă urgisită" — cu siguranță *Contemporanul)*, comparate și cu alte fragmente și bruioane rămase în manuscris, par a face mai degrabă din Petre Corbu un intelectual care și-a trădat idealurile de tinerețe, idealuri care nu puteau fi altele decît cele ale socialismului de la sfîrșitul secolului trecut. Acest lucru este cu atît mai mult posibil cu cît, în conturarea personajului, găsim multe elemente proprii biografiei autorului — el însuși simpatizant pînă la moarte al ideilor socialiste.

Dînd curs unui glas interior („Sînt frații tăi !... Nu-i mai cunoști ?"), profesorul Corbu încearcă să ajute grupul de țărani care, plecați în Dobrogea, fuseseră frustrați de pămînturile repartizate, iar acum, fără bani de drum, rătăceau deznădăjduiți în portul de pe malul Dunării, fără nici un sprijin. Mai mult : aceleași oficialități care provocaseră încurcătura birocratică prin care i-au lipsit de pămînt nu le dădeau dezlegare pentru a se întoarce în satul din care porniseră.

De fapt aceasta este numai „ideea" care, după înfățișarea biografiei lui Corbu, deschide nuvela, substanța scrierii propriu-zise constituind-o zugrăvirea lumii întîlnită de Corbu în căutările lui

---

[1] Jean Bart, *Datorii uitate*. Carte premiată de Academia Română, Ediția III-a, București, [1928], Editura literară a Casei Școalelor, p. 17.

de a-și ajuta semenii. Apelul la oficialități (comisarul portului, serviciul vamal, prefectură, primărie, polițai — „o odisee întreagă de demersuri refuzate"), apoi lista de subscripție „pentru niște veterani", prezentată la cafeneaua din centru unde veneau notabilitățile (Trăienică, grefierul tribunalului, „arbitrul eleganței", avocați, ofițeri, slujbași, arendași, etc.) reprezintă un excelent prilej pentru descripția realistă a atmosferei locale (o repetiție pentru ceea ce urma să fie *Europolis*). [1]

Prin acest tablou în care politicieni versatili, funcționari arivişti și abrutizați sînt surprinși în totalul lor indiferentism pentru suferințele altora, prin aceste veritabile pagini de realism trăiește nuvela, fapt evidențiat în primul rînd de Ibrăileanu: „Această parte a nuvelei conține pagini de un realism lucid, vioi și sprinten, care amintesc pe Alphonse Daudet" [2]. Criticul neomițînd să evidențieze „ilustrarea magistrală" prin scene și portrete, a acelei stări de suflet «sud-est-europene», care se numește, cu un termen vulgar dar expresiv, «pehlivănie» și care este cea mai urîtă a noastră plagă morală și estetică" [3].

O dată tabloul satiric creionat, partea cea mai rezistentă a scrierii fiind conturată, autorul își reamintește de teza enunțată la început — „datoria intelectualului" față de frații săi de la țară — și revine asupra ei în final, dar această reluare a motivului inițial — evident pentru rezolvarea lui, potrivit concepției scriitorului — reprezintă mai degrabă un viciu de construcție decît o intenție de simetrie, pentru că nuvela se consumă în tot ce are mai realizat nu în ilustrarea literară a „datoriei", ci în acea încercare de frescă socială — în cea mai mare parte reușită, prin realismul ei. Pe marginea acestor pagini Ibrăileanu îl definea pe scriitor drept „un realist".

Desigur, paginile dedicate problemei de conștiință la profesorul Corbu nu sînt ceva hibrid, ele declanșează acțiunea și oferă prilejul notațiilor realiste, dar nu e mai puțin adevărat că ele

[1] Pe drept cuvînt E. Lovinescu nota: „Cum scriitorul e un urban, pe cît de convențională e atmosfera de la Cuzăni, pe atît e de naturală atmosfera orașului și pe atît de bine sunt fixate tipurile de funcționari sau de «intelectuali» de la cafenea..." (*op. cit.*, p. 127).

[2] G. Ibrăileanu, *Jean Bart: „Datorii uitate"* în *Scriitori români și străini, ed. cit.*, p. 88.

[3] *Ibidem*, p. 87.

nu se integrează organic nuvelei. Într-un roman — și autorul a intenționat inițial un roman social din această nuvelă — problema datoriei, susținută de o mai amplă biografie a personajelor, ar fi fost probabil altfel dezbătută. Dar așa este redusă la un sentimentalism mic-burghez, la generozitate și la gestul filantropic din final, cînd profesorul Corbu sacrifică libretul de economii al unicului său fiu pentru a ajuta pe țăranii năpăstuiți — prin aceasta neridicîndu-se nici măcar la nivelul „luptătorului poporanist", care avea datoria morală să „meargă în popor pentru ridicarea condiției lui culturale și materiale, pentru înfăptuirea marilor reforme" etc. Ceea ce face ca Jean Bart să rămînă important pentru poporanism doar prin abordarea temei ca atare.

Mihail Dragomirescu considera *Datorii uitate* o „operă neizbutită", tocmai datorită tributului plătit poporanismului: „Un caz izbitor, în care frumusețea este pătată de ideologia poporanistă, este nuvela *Datorii uitate* de Jean Bart. Scrisă într-o limbă plastică și într-un stil lapidar, mlădios și totuși concis, această povestire nu are în ea nimic nuvelistic. Eroii sînt văzuți numai din afară, intriga n-are nod, nici deznodămînt, nici un simț al motivării. E un simplu fapt divers, pe care sînt înșirate, ca mărgelele pe ață, diferite descrieri pline de farmec literar, dar fără raport decît cu tendința poporanistă." [1]

Privind scrierea în ansamblu și în special din punct de vedere al construcției nuvelistice și conflictului trebuie să recunoaștem că M. Dragomirescu are dreptate descoperind viciul nuvelei tocmai în ideologia poporanismului (atît cît există), recunoscînd însă și meritele scrierii care își fac loc tocmai acolo unde lipsește „teza poporanistă".

Datorii uitate — cu toate deficiențele — este o scriere de maturitate. Accente poporaniste găsim însă la Jean Bart încă din primele scrieri de pînă la 1900 și îndeosebi în scrierile cu tematică militară, în „schițele militare" cum le numea autorul.

Dar se poate spune că, odată cu *Datoriile uitate*, elaborate în anii de fierbere a mișcării poporaniste (nuvela a fost scrisă în 1905—1907, tipărită în *Viața românească* în 1908, dar inclusă în

[1] Mihail Dragomirescu, *Sămănătorism. Poporanism. Criticism*, în volumul *Scrieri critice și estetice*, 1969, Editura pentru Literatură, p. 232.

volum de-abia în 1916), s-a consumat şi poporanismul lui Jean Bart, scrierile care au urmat definindu-se ca note de călătorie (*În Deltă*, [1925] ; *Peste Ocean*, 1926) sau schiţe şi scrieri umoristice şi satirice (*Schiţe marine din lumea porturilor*, 1928), *Europolis* în nici un caz neputînd fi învinuit de poporanism, chiar dacă tratează tangenţial şi tema dezrădăcinării, aşa cum a remarcat pe drept cuvînt G. Călinescu : „Observaţia pornea la Jean Bart din sensibilitate şi ar fi greşit să se creadă că el a vrut să fie *poporanist*, cînd natura sufletului său îl atrăgea către cazurile de suferinţă socială şi dezrădăcinare“ [1].

În *Datorii uitate* avem de-a face mai mult cu un „caz“ decît cu o temă din lumea rurală, dar întîlnim aici personaje din lumea satului bine conturate, ca Băditţa Sandu, veteran de la 1877, cu pieptul plin de decoraţii, dar care îşi dă seama, dureros de crud, că medaliile cîştigate pe cîmpul de luptă nu-l pot ajuta cu nimic. O soartă similară are şi un alt erou al lui Jean Bart, Băditţa Gîlcă, dîrz luptător în Războiul de Independenţă, dar care ajunge la bătrîneţe muritor de foame, invidiind soarta celor care s-au stins pe cîmpul de bătaie (*Băditţa Gîlcă*).

Un erou din lumea satului întîlnim şi în *O protestare postumă :* ţăranului Andrei Penişoară, dintr-un sat dunărean, autorităţile comunale îi fac acte false de deces şi îi smulg pămîntul dat de stat la împroprietărire. Apelînd la justiţie, pierde mereu procesele, se înglodează în datorii, pînă ajunge la sapă de lemn. De atunci, de cîte ori are prilejul să vină în oraş, intră în sala tribunalului şi, cu privirile la imaginea Justiţiei legată la ochi, strigă : „Huideo !, ho ! chioaro !“

Printre scrierile cu subiecte din lumea satului întîlnim una care face oarecum notă aparte în scrisul lui Jean Bart : *Într-o sîmbătă*, în care, prin abordarea unei tematici tradiţional-patriarhale, autorul se defineşte şi ca scriitor moldovean, lăsîndu-se înduioşat de lucrurile rămase dintr-o lume ce-a fost odinioară şi care păstrează în ele „taina trecutului uitat“.

Totuşi literatura cu subiecte şi teme rurale este destul de redusă ca întindere. Dar raportări la situaţia grea a ţărănimii întîlnim în scrieri al căror subiect nu se subscrie strict unei asemenea tematici. Astfel, în *Raiul-Lupilor* ţăranii din lunca Prutului văd în inginerul militar hotarnic, un „trimis“ care vine să împartă pămînturile ce au fost odată proprietate a răzeşilor. Este

[1] G. Călinescu, *Prefaţă* la romanul *Europolis*, *ed. cit.*, p. VI.

Părinţii scriitorului : generalul Panait Botez şi Smaranda, fiică a căminarului Mihail Nastasachi din Tg.-Ocna.

REGISTRU STARII CIVILE
PENTRU NASCUTI

Filă din registrul stării civile pentru născuți pe anul 1874, al tîrgului Burdujeni, „plasa Siretiu", care atestă nașterea lui „Eugenie Bottedŭ".

Vedere din Burdujeni, în prim-plan casa în care s-a născut scriitorul, așa cum arată astăzi renovată.

Facsimil de pe catalogul pe anul 1884—1885 al Școlii primare de băieți nr. 2 din Păcurari, unde a învățat Eugeniu Botez, fiind elev al lui Ion Creangă (Arhivele statului Iași).

11/ o catarecică scurtă de blană de oaie
și a ieșit la portiță. Oprind sania din
coadă, după ce și-a îndesat bine în cap
căciula albă de oaie, a încălecat cît era de
mare pe sănuța mea și a pornit la vale,
ca să ne învețe pe noi meșteșugul cum trebuie
cîrmită sania cu picioarele la cotitură.
Tata îl cunoștea bine pe Creangă și povestea
uneori din bucățile lui.
De una îmi aduc bine aminte:
Creangă, cu băiatul lui, într-o duminică,
veneau spre casă. Pe drum se întîlnesc cu Hubel,
sacagiul care ne căra și nouă apă acasă.
Creangă se oprește, dă mîna cu el
întrebîndu-l de sănătate. Băiatul în
uniformă de școală militară — epoleți
roșii la chipiu, nasturi aurii, mănuși

Filă de manuscris, în care Jean Bart evocă figura celui mai iubit dascăl al Iașilor din acea vreme, Ion Creangă (Arhivele statului Iași).

Fotografii de tinerețe : Eugeniu Botez, ofițer de marină, în uniformă de mare ținută ;

la Brăila, cu sora sa, Marioara, căsătorită Petroniu.

ANUL II. — No. 10 NUMARUL 15 BANI

LUMEA NOUA

ABONAMENTELE

LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

No. 7, STRADA

nulte, dar nu-i in stare nimic; rbească, să plingă, să se schimbe, i...

ut pe maniacul, care se compară riitorii mari, căci sa observat in i pornire, aceleași fenomene, a-puls, ca și la Schiller, ca și la i Lamartine, ori cine știe ce om i-ind iera să termine, să sfîrșească lot fără sfîrșit, apăsa pe fraza ții că ieŭ sint un om superior.

*

d, iera: «un om superior»...

Th. Cornel

ORI CÎT DE APRIG

i vezi flămind, fără adăpost
milă n'ai de chinul mieŭ;
nu te doare cind m'apasă
drug de fier, amarul greŭ...

I, tu mă bați cu biciu de plumb,
vind în mine adînc și crunt,
rizi în hohote, nebun
nd cu durerea o înfrunt...

I n'am măcar cui spune păsul
nesfîrșitul mieŭ suspin;
i vrei să 'nșeli credința 'n mine
ocoiŭ!... dar ție nu mă'nchin!...

I cit de aprig ți-ar fi cnutul
acuprirea de păgîn:
voiŭ face într'o zi să tremuri,
i vecinic să nu'mi fii stăpîn.

I. Costin.

MĂRGĂRINT BEȚIVUL

...Și cum mergeam așa tăcut, înduioșat de șirul vorbei lui Moș Clion, care cu graiul lui așezat și molcom începuse să-și desfacă — după cum zicea el — firul necazurilor de pe ghemul inemei, depănat de atît amar de vreme, numai ce zăresc la o cotitură un om călcînd greoiŭ și leneș. De departe, i-se vedea sumanul zdrențuit, iar căciula-i unsuroasă iera lăsată pe ochi.

Se îndrepta spre circiumă.

— D'a cine-i acela, moșule?

— D'apoi cine să fie, că-l cunosc și cînii din sat, cale de-o poștă; că nu-i doar Mărgărint, bețivul satului.

Și urmă:

— Ș'apoi să nu crezi, că nu iera și iel flăcăŭ cuminte și de treabă, da' iaca de cînd s'o întumat din pustia ceea de armată, s'a ticăloșit și pace; cîtu-i ziulica de mare, umblă săraca nevastă-sa cu copilul de mînă și-l ridică de prin crîșme.

Am ajuns în urma lui la circiumă, m'am așezat pe prispă și prin ușa deschisă priveam înăuntru.

El sta lungit pe una din laviţile murdare cari înconjurau păreții afumați și mohoriți ai crîșmei, își aprinsese pufăind luleaua între dinți așteptînd să-i aducă băutura.

— D'apoi bine, bre omule, des-dimineață te-ai și pornit prin crîșme", zise aspru moș Clion, intrînd înăuntru și cerînd de la tejghea un pac de tutun.

— Ia lasă, moșule, că de-ai fi în locul meu tot așa ai face, că n'ai alt chip să-ți stingi amarul care te arde la inemă.

— Unde-i săracul tată-tu să te vadă 'n halu ista, îi mai zise bătrînul, cătînd cu jale la bețivul ce se gătea să deșarte a doua sticlă, pleoscăind din limbă și ștergîndu-și cu mi-

Una din scrierile de debut, **Mărgărint bețivul,** apărută în **Lumea nouă** (11 august 1896), sub pseudonimul „Trotuș".

20 bani exemplarul

Adevĕrul de Joĭ

ZIAR ENCICLOPEDIC

NUVELA

Moartea pilotului

Moartea pilotului, prima scriere semnată „Jean Bart", apărută în **Adevărul de joi** (10 decembrie 1898).

aceeaşi problemă a lipsei de pămînt ridicată şi în *Datorii uitate* prin replicile ţăranului din Cuzăni, Bădiţa Sandu.

Dar poziţia autorului faţă de spinoasa problemă ţărănească nu depăşeşte limitele unei sincere compătimiri şi nemulţumiri declarate pentru o stare de lucruri căreia nu-i întrevede rezolvarea dincolo de calea unor reforme (ca împroprietărirea, vot egal etc.), care se şi înfăptuiesc parţial după primul război mondial — prin aceasta poporaniştii şi liberalii considerînd rezolvată, în mare, problema satului românesc.

Cu toate că scriitorul avea un crez social care era unul umanist şi progresist, nu scrierile cu tematică socială reprezintă sectorul cel mai rezistent al creaţiei lui, deşi prietenii de la *Viaţa românească* n-au încetat niciodată să vadă în Jean Bart realizatorul „romanului social, de anchetă şi documente omeneşti". E. Lovinescu, remarca, polemic, în acest sens: „În realitate, romanul social nu se putea aştepta de la sumarele însemnări ale *Jurnalului de bord,* şi nici n-a venit decît sub forma lineară a nuvelei *Datorii uitate.* Ceea ce-mi pare mai consistent în literatura d-lui Jean Bart nu e, de altfel, latura «socială» şi «etică», ci sînt două povestiri de dragoste, trecute, sămănătorist, prin nostalgia amintirii *[Prinţesa Bibiţa* şi *După douăzeci de ani]*" [1]. Dacă adăugăm acestora *Pleca un vapor din port...* şi episoadele erotice din ***Europolis*** legate de personaje ca Evantia — Neagu şi Penelopa — Deliu, constatăm că tematica erotică, deşi discret, şi-a făcut loc în scrierile lui Jean Bart.

Subiectele sînt pe cît de inedite pe atît de fin şi discret tratate: Bibiţa Garoflide, o romantică incorigibilă, cade victimă pe viaţă iluziei de a fi fost iubită de un tînăr ofiţer, Radu „Solitaru", care s-ar fi sinucis datorită presupusei ei indiferenţe — în realitate totul este o farsă macabră regizată de un grup de tineri ofiţeri din Sulina. Faţă cu aceasta, sentimentul eroinei ne apare cu atît mai gingaş şi mai pur — contrastul fiind bine surprins de către autor, care alternează pagina romantică cu cea de umor sănătos.

Nuvela *După douăzeci de ani* evocă o iubire de tinereţe pentru o femeie ideală, Geta Ulmeanu, iubire rememorată — aşa cum ni se dezvăluie chiar din titlu — după scurgerea a două decenii, totul fiind învăluit într-o undă de poezie şi patetism nostalgic, ceea ce face ca această nuvelă-roman să aibă „rezo-

---

[1] E. Lovinescu, *op. cit.*, p. 128.

nanța unui poem ce amintește — prin atmosfera de melancolie — de *Ape de primăvară* a lui Turgheniev. De altfel în finalul nuvelei, „spovedania" unui personaj definește scrierea însăși : „căința pentru cele ce au fost *odinioară* și regretul pentru cele ce n-au *putut să fie*." [1]

Jean Bart se dovedește aici un analist în notarea trăirilor personajelor, de la înfiriparea sentimentului pînă la declanșarea patimei mistuitoare — și apoi înăbușirea ei de către un destin nedorit, implacabil. La reeditarea nuvelei în cea de a doua ediție a volumului *Datorii uitate*, Ibrăileanu analiza scrierea aducîndu-i un binemeritat elogiu : „Dar ceea ce dă acestei nuvele un loc deosebit în literatura noastră e distincția subiectului și a trăirii. Erotismul este piatra de încercare pentru distincția sufletească a unui scriitor. Și din acest punct de vedere, d. Jean Bart nu are un alt rival decît pe d. Brătescu-Voinești din *In lumea dreptății* și *Pană Trăsnea Sfîntul*." [2]

Pleca un vapor din port... [3] este în esență tot evocarea unei iubiri, închisă însă jalnic în amintire : vasul pe care a plecat marinarul iubit s-a pierdut fără urme în timpul unei năprasnice furtuni pe Marea Neagră, femeii credincioase amintirii nerămînîndu-i altceva decît să evoce momentul despărțirii ori de cîte ori pornește un vapor spre larg.

În scrierile cu tematică militară, din tinerețe, Jean Bart a fost întrucîtva tributar unui anume mod de a privi viața de cazarmă — era într-un fel antimilitarismul inaugurat de revista *Contemporanul*, de Bacalbașa și continuat de Paul Bujor, cu *Mi-a cîntat cucul în față* și I. I. Mironescu, cu *Sandu Hurmuzel* — în toate aceste scrieri armata fiind văzută ca mediu de descompunere a sufletului rural, temă cultivată de poporanism care adîncea și pe această cale prăpastia între sat și oraș. O atmosferă asemănătoare întîlnim în cîteva din schițele lui Eugeniu Botez elaborate în 1896—1899 *(Iapa căpitanului, La poarta spitalului, Mărgărint bețivul)*.

---

[1] Jean Bart, *După douăzeci de ani*, în volumul *Datorii uitate, ed. cit.*, p. 151.

[2] G. Ibrăileanu, *Jean Bart : „Datorii uitate"*, în *Adevărul literar și artistic*, anul II (1921), nr. 33 (10 iulie), p. 4 și în *Scriitori români și străini, ed. cit.*, p. 92.

[3] Titlul scrierii are prin el însuși o încărcătură poetică, amintindu-ne parcă de *Rondel de l'adieu* al poetului francez E. Haracourt, devenit celebru prin versul *„Partir, c'est mourrir un peu"*.

Dacă despre scrierile de mai sus se poate spune pe drept cuvînt că stau sub o influență sămănătorist-poporanistă, nu e mai puțin adevărat că în schițele și povestirile cu o tematică militară de mai tîrziu se observă un vădit efort spre o proză obiectivă.

În *Jurnal de bord*, în *O corabie românească. Nava-școală bricul „Mircea"*, în scrierile de memorialistică avînd ca temă războiul din 1877 *(Scrisorile tatei, Acasă și în război, În ziua despărțirii)*, scriitorul dă dovadă de un puternic patriotism, de cinstire a faptelor de arme ale înaintașilor [1], cheamă la continuarea tradițiilor glorioase din trecut, cerînd, înainte de toate, de la un militar, spirit de sacrificiu și un deosebit simț al datoriei : ostașul să stea de strajă patriei, așa cum timonierul veghează necontenit la cîrma navei.

Jean Bart înfățișează în mod realist viața noastră militară (îndeosebi cea marinărească) de la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX, atît sub aspectele pozitive, cît și sub unele aspecte negative, existente în vechea armată, criticate de scriitor. Însă critica lui Jean Bart are în vedere, în general, remedierea răului, ca în scrierile *Din concentrare, O înmormîntare militară, Amintiri din manevre, Trei dezertori*.

Din literatura lui Jean Bart nu lipsește nota umoristică. Umorul își face loc subtil în critica și satirizarea unor situații, personaje sau a unor aspecte sociale. Mita, șperțul, bacșișul sînt satirizate cu umor în *Cafeaua șefului, Prima dată, Majestatea-sa bacșișul*. Așa cum ridiculizată este și demagogia *(La conferință)*. Scene pline de haz și inepuizabilă vervă întîlnim și în unele capitole din romanul *Europolis* (balul marinei și cheful de la varieteul „Englitera", cele două tabere din colonia greacă la venirea „Americanului" etc.).

Jean Bart ne-a lăsat și scrieri demne de a figura în orice antologie a prozei umoristice românești : *Fără permis de export* [2] și *Intrarea cîinilor în Anglia este strict oprită*. În obiectivul criticii stă personalul birocrat și rigid, întîlnit în porturi, formalismul excesiv.

---

[1] Scrierea *Acasă și în război* a fost inclusă în antologia *Eroica — 1877*, Editura pentru Literatură, 1967, pp. 179—191.

[2] Scrierea este inclusă în antologia *Proza umoristică română*, text ales, prefață și prezentări de Silvian Iosifescu, vol. I, Editura pentru Literatură, 1965, pp. 525—535 ; și în culegerea *Satira în literatura română*, antologie și prefață de Virgiliu Ene, vol. II, Editura „Albatros", 1972, pp. 134—141.

Un personaj plin de umor și pitoresc este și Horațiu Baltă (rudele, prietenii îi ziceau „Oras“, iar servitorii, birjarii și vardiștii, „conașul Rață“), tip de boier moldovean scăpătat, dar care își păstrează fumurile nobiliare *(Horațiu Baltă)*.

Dar o scriere inundată de un umor tonic și șăgalnic — este *Escadra intră în port:* Datorită micilor scandaluri provocate de marinari, amiralul dă cele mai severe ordine prin care interzice debarcarea la țărm și ține escadra în larg, fapt pentru care viața în Sulina devine anostă, moartă. Orice intervenție e de prisos, la bordul unuia din vase aflîndu-se chiar amiralul în persoană. Dar sosirea „doamnei amiral“, cu „o ghirlandă de domnișoare“ care, în rochii lungi și pălării cu voaluri, se încumetă a ieși cu bărcile în larg pînă la „escadră“, silește pe înaltul comandant să încline steagul și să ordone intrarea navelor în port, în totală contradicție cu principiul său: „Ordine, contraordine!“.

Așa cum nu lipsește umorul din alte scrieri din viața militară, ca *În cușca leului.*

O subtilă ironie se degajă și din unele note de călătorie. În *La Betleem,* autorul consemnează: „Mulțimea înșirată pe scaune aștepta cu resemnare începutul ceremoniei. Biserica părea o vastă sală de teatru în care publicul aștepta ridicarea cortinei. Dar spectacolul nu începea, căci nașterea Mîntuitorului trebuia să întîrzie pînă la venirea înaltului comisar britanic [1]. Dar odată ce „un hercule englez, ras și roșu, în uniforma lui colonială“ își face apariția călcînd rar și apăsat, „clopotele, orgele, corurile încep toate deodată și bolțile vibrează într-un solemn ecou. Se aud clar trei lovituri date de un puternic și nevăzut ciocan, întocmai ca la teatru înainte de a se înălța cortina“ [2].

În *Peste Ocean,* larma New Yorkului este redată în manieră caragialeană prin enumerare și acumulare de detalii ca *La Moși:* „Strigăte, urlete, mugete, fluiere, clopote, sirene se întrec amestecîndu-se într-o beție de zgomote asurzitoare“ [3].

Mihail Dragomirescu era nedrept cînd, recunoscînd totuși scriitorului unele însușiri de descriptiv și liric („colorat în descrierile sale, dintre care multe pot servi de model“), afirma că este lipsit cu totul de simțul umorului. [1]

---

[1] Jean Bart, *La Betleem,* în volumul *Schițe marine din lumea porturilor,* Editura „Cartea Românească“, București, [1928], p. 77.

[2] *Ibidem,* pp. 79—80.

[3] Jean Bart, *Peste Ocean, ed. cit.,* p. 53.

Jean Bart se dovedește, atît în schițele umoristice, cît și în general un scriitor înzestrat cu un puternic simț al observației. Personajele sînt scrutate și surprinse în manifestările caracterizatoare. Alteori eroii sînt șarjați pînă la ridicol, cu un deosebit simț al comicului, așa cum se întîmplă și în unele capitole din opera capitală a scriitorului, romanul *Europolis.*

Ideea elaborării unui roman l-a preocupat pe scriitor încă din tinerețe, chiar în anii imediat următori apariției primului volum. Astfel, în *Adevărul* din 1903, întîlnim următoarea notă: „D. Jean Bart, autorul volumului *Jurnal de bord,* lucrează la un mare roman social“ [2]. Mărturii directe ale scriitorului cu privire la proiectul unui roman în această perioadă nu avem, dar este posibil ca autorul să se fi lăsat tentat de acest gen literar mai ales la îndemnurile prietenilor [3].

Opinia cea mai autorizată din care reieșea certitudinea că Jean Bart avea posibilități de abordare a romanului aparține lui Ibrăileanu care, în 1908, cu prilejul unei recenzii pe marginea *Însemnărilor lui Neculai Manea* afirmase că, împreună cu Mihail Sadoveanu și Brătescu-Voinești, numai pe Jean Bart, în care realismul puternic se îmbina cu o profundă cunoaștere a vieții, îl credea în stare să dea literaturii noastre „romanul adevărat“ pe care ea nu-l avea încă.

Îndemnurile spre roman se înmulțesc, ele vin din partea prietenilor și colaboratorilor *Vieții românești* sau celor de la *Adevărul literar și artistic* (Mihai Ralea, D. I. Suchianu, Tudor Teodorescu-Braniște etc.)

---

[1] Mihail Dragomirescu, *Sămănătorism. Poporanism. Criticism,* în volumul *Scrieri critice și estetice, ed. cit.,* p. 235.

[2] *Adevărul,* anul XVI (1903), nr. 5 080 (20 septembrie), p. 2, la rubrica „Litere-Arte“.

[3] În prima recenzie pe marginea *Jurnalului de bord,* H. Sanielevici recomanda autorului „să abordeze cîndva marele roman social, romanul de *anchetă* și *documente omenești*“ *(Noua revistă română,* vol. 3 (1901), nr. 34 (15 mai), p. 480.

[4] G. Ibrăileanu, *Însemnările lui Neculai Manea* (Spre roman), în *Viața românească,* anul II, (1908), nr. 2 (fevruarie), p. 268.

Prevederile lui Ibrăileanu, ironizate de unii mai tîrziu (printre care și Lovinescu [1]), s-au adeverit doar în ceea ce privește pe Sadoveanu, Brătescu-Voinești rămînînd un maestru al nuvelei, iar cele privitoare la Jean Bart împlinindu-se, în parte, abia după un sfert de secol.

Cu toate că o parte din nuvelele sale anunțau romancierul (*Datorii uitate*, concepută inițial ca un fragment de roman social ; *Prințesa Bibița, După douăzeci de ani*), autorul era stăpînit „de o veșnică îndoiala și de un simț autocritic exagerat". Scriitorul „...producea greu și cizela cu îndărătnicie, impresionat pentru totdeauna de vorbele pe care, în casa lui Vlahuță, le auzise de la Caragiale : «Scrisul nu-i un joc agreabil, ci o muncă chinuitoare, cumplită : lumea confundă pe bijutieri cu tinichigii și pe arhitecți cu zidarii»" [2].

Conștient pe deplin de dificultățile tehnice ale romanului, Jean Bart se hotărăște de-abia în 1926, după apariția cărții *Peste Ocean*, să abordeze genul, declarînd într-un interviu : „Pentru că nuvela nu mai e la modă, nu se mai poartă acum, prietenii mă sîcîie mereu să scriu și eu numaidecît un roman. Și ca să nu rămîn de rușine, m-am hotărît să scriu, cu orice preț, un roman din viața porturilor și altul de cel puțin trei volume : volumul I — *El ;* volumul II — *Ea ;* volumul III — *El* și *Ea*" [3].

Romanul în trei volume, intitulat în maniera Alfred de Musset — George Sand, nu s-a realizat, așa cum nu s-au realizat nici alte romane la care visa Jean Bart în ultimii ani de viață : „romanul unui bob de grîu românesc în călătorie intercontinentală", un roman din viața Deltei și un altul care „să reflecte decada a doua a secolului XX." În 1929 apare însă în *Viața românească*, sub titlul *Scrisoarea miraculoasă*, primul capitol din *Europolis*, iar în aprilie 1933 își face apariția în librării primul și ultimul roman al lui Jean Bart.

Literatura românească din jurul anului 1930 este dominată de roman. Este înclinația firească a literaturii în general după primul război mondial. Dacă mai înainte romanele apărute într-un singur an la noi puteau fi numărate pe degetele de la o mînă, în anii din preajma apariției romanului *Europolis* se tipăresc anual zeci și zeci de romane. „Pentru privitorul mai depărtat — afirma Em. Bucuța într-un studiu intitulat *Romanul românesc* — va fi ca și cum românii ar fi intrat în război lirici și ar fi ieșit din el epici." [1]

Iar Șerban Cioculescu, într-o recenzie asupra romanului *Europolis*, constata că în acea epocă s-a atins „faza eroică a romanului românesc... poezia este în recul și producția dramatică originală rămîne un deziderat. Totul converge spre roman" [2].

Într-adevăr se pare că 1933 a reprezentat anul cu cea mai mare producție de carte din epoca interbelică. Așa cum rezultă din unele bilanțuri tipărite la finele anului, la principalele edituri din acel timp („Adevărul", „Cultura Națională", „Naționala Ciornei", „Cartea Românească", „Cugetarea") s-au tipărit în 1933 circa 30 de romane [3].

Într-un bilanț asupra anului literar 1933, Pompiliu Constantinescu remarca : „...asistăm la cea mai variată recoltă de romane, de la jurnalul intim romanțat, la romanul de subtilă analiză psihologică, pînă la fresca socială de amplă evocare a unui mediu specific" [4].

Din producția de romane a anului 1933, cel puțin 10 s-au impus în literatura noastră, ca *Patul lui Procust* de Camil Pe-

---

[1] În *Istoria literaturii române contemporane*, vol. IV (Evoluția „Prozei literare", pp. 129—130), E. Lovinescu, polemizînd cu M. Ralea, consemna că romanul pentru care *Viața românească* indica pe Jean Bart „au avut grijă să ni-l creeze alții". La patru ani după apariția romanului *Europolis*, Lovinescu se vedea însă nevoit să recunoască, printre altele, că arta scriitorului „s-a înălțat chiar la demnitatea unui roman bine compus, în care Sulina, cu viața ei cosmopolită, ia proporțiile unui *Europolis*" (E. Lovinescu. *Istoria literaturii române contemporane 1900—1937* [compendiu]. Editura librăriei „Socec", p. 205).

[2] Octav Botez, *Jean Bart romancier*, în volumul *Figuri și note istorico-literare*, „Casa Școalelor", 1944, p. 101 (studiul a fost reprodus ca prefață la romanul *Europolis*, Editura „Minerva" București, 1971, colecția „Biblioteca pentru toți").

[3] G. Sem : *De vorbă cu Jean Bart*, în *Adevărul literar și artistic*, anul VII (1926), nr. 287 (6 iunie), p. 2 ; vezi și *De vorbă cu un scriitor de la „Adevărul literar"* în volumul Jean Bart, *Însemnări și amintiri, ed. cit.*, p. 221.

[1] Emanoil Bucuța, *Romanul românesc*, în *Boabe de grîu*, anul IV (1933), nr. 3 (martie), p. 176.

[2] Șerban Cioculescu, *Jean Bart (Eug. Botez) : „Europolis"* în *Adevărul*, anul 47 (1933), nr. 15 125 (23 aprilie), p. 1.

[3] Cf. G. Călinescu, *Anul literar*, în *Adevărul literar și artistic*, anul XII (1933), nr. 682 (31 decembrie), p. 1 ; Șerban Cioculescu. *Romanul românesc, 1933*, în *Revista Fundațiilor*, anul I (1934), nr. 2 (februarie), pp. 455—456.

[4] Pompiliu Constantinescu, *Anul literar* [1933], în *Vremea*, anul VII (1934), nr. 319 (1 ianuarie), p. 7.

trescu, *Maidanul cu dragoste* de G. M. Zamfirescu, *Rusoaica* de Gib Mihăiescu, *Cartea nunții* de G. Călinescu, *Adela* de Ibrăileanu, *Velerim și Veler Doamne* de Victor Ion Popa, *Maitrey* de Mircea Eliade, *Aurul Negru* de Cezar Petrescu, *Locul unde nu s-a întîmplat nimic* și *Creanga de aur* de Sadoveanu etc. Cele mai multe dintre acestea reușind să umbrească nu răsunătorul succes de librărie al romanului *Europolis*, ci valoarea peste timp, deși în cercurile literare se vorbea chiar după apariția romanului ca marele premiu național de proză pe 1933 să-i revină lui Jean Bart [1].

Critica literară, numeroasele recenzii dedicate primei ediții și celor ulterioare, au calificat în unanimitate *Europolis* drept romanul Sulinei, romanul acelui port maritim în care autorul și-a petrecut aproape 10 ani, în calitate de comisar maritim și căpitan de port. Spre aceasta îndrumă însuși titlul romanului, titlu la care scriitorul a ajuns după ce intenționase, rînd pe rînd, să-și numească romanul *Întoarcerea din America, Într-un port la Dunăre, Într-un port odată..., Între uscat și apă, La porțile Orientului, În escalele Levantului, Levant, Romanul unei negrese, Cora, Arabela, Sirena-Neagră* etc. [2].

Denumirea de *Europolis* a întîmpinat unele rezerve chiar înainte de apariția romanului. Titlul era considerat *americănesc* de către revistele cu care *Adevărul* și *Dimineața* purtau adesea polemici. Dar replica nu se lasă așteptată : „De ce adică să fie permis lui Paul Bourget să dea unui roman al său titlul de *Cosmopolis* iar romancierului român să i se ia în nume de rău titlul romanului său *Europolis ?*“ se întreabă redacția ziarului *Adevărul* [3].

În intenția autorului, *Europolis* — metaforă strălucită pentru denumirea orașului de la încrucișarea de drumuri maritime și fluviale — trebuia să definească Sulina de la începutul veacului nostru, cu mozaicul ei de naționalități, acea poartă a Europei prin care navigația fluvială pătrundea spre inima continentului. Dar — așa cum îi plăcea lui Jean Bart să povestească — „Sulina însăși era prin configurația geografică, dar și ca substanță ceva

[1] * * *, *Jean Bart*, în *Cuvîntul*, anul IX (1933), nr. 2 890 (14 mai), p. 3.

[2] Pentru amănunte privind geneza romanului a se consulta notele și comentariile de la volumul II al ediției de față în care se va edita *Europolis*.

[3] * * * *„Europolis“ și răutatea omenească*, în *Adevărul*, anul 47 (1933), nr. 15 118 (15 aprilie), p. 2.

unic în lume, pentru ca fiind porto-franco plecau mărfuri de valoare mică și volum mare și la întoarcere veneau lucruri de valoare mare și volum mic. Și-atuncea această disproporție de greutate făcea ca să fie nevoie la întoarcere în Sulina, să încarci vaporul cu lest. Ce lest mai ieftin altul decît pămîntul de acolo de unde ai plecat ? Și luau țărîna și-o băgau în corabie și cînd veneau în Sulina o descărcau, ceea ce era foarte binevenit, fiindcă terenul fiind mai nisipos, mai inundabil, asta crea o bază mai solidă pentru clădiri. Așa casele din Sulina sînt clădite pe Liverpool, pe Brest, pe Rotterdam, pe Amsterdam, pe Constantinopole, pe tot ce este în Europa în materie de port“ [1]. Cu atît mai mult deci romanul închinat Sulinei își merita titlul de *Europolis*.

Și într-adevăr, prin romanul *Europolis*, Jean Bart — așa cum remarca un cronicar — „ridică vălul de pe un colțișor de viață nebănuită de noi și îi sapă în granitul nemuririi fresca traiului cosmopolit.“ [2]

Dar prin *Europolis* Jean Bart a intenționat în același timp un roman portuar, și comandorul de marină a realizat într-adevăr primul roman portuar românesc, rămînînd pînă astăzi neîntrecut.

De ce s-a oprit asupra Sulinei și nu asupra altui port românesc, ni se destăinuiește scriitorul însuși în chiar paginile cărții : „...viața acestui mic port cosmopolit e originală și interesantă. Are un farmec și un pitoresc deosebit. Este unicul loc în țară unde găsești adevărata viață de port. Celelalte porturi ale noastre nu sunt decît orașe. Sulina este numai port, nu are oraș. Toată populația se hrănește din viața portului.“ [3]

Titlurile succesive sub care Jean Bart intenționa să-și editeze romanul sînt edificatoare pentru felul în care autorul își concepea opera încă de la primele bruioane și variante. *Levant* sau *În escalele Levantului* demonstrează că acțiunea romanului s-ar fi putut extinde și în alte porturi decît acela al Sulinei. Mai importante și ilustrative ni se par *Întoarcerea din America* și *Sirena-Neagră*, titluri ce atrag după sine infuzia unei note exotice, notă păstrată și în forma definitivă a romanului.

[1] Relatare făcută de D. I. Suchianu, la 12 mai 1973, cu prilejul deschiderii, în una din sălile Muzeului Stork, a expoziției *Jean Bart — 40 de ani de la moarte* (înregistrată pe bandă de magnetofon).

[2] Aurel Leon, *Pe marginea romanului „Europolis“ de Jean Bart*, în *Opinia*, anul XXIX (1933), nr. 7 813, (4 mai), p. 2.

[3] Jean Bart, *Europolis, ed. cit.*, pp. 121—122.

În esență, *Europolis* este construit — cel puțin în prima parte — pe mitul „unchiului din America", acțiunea și implicit intriga romanului fiind anunțată din primul capitol prin *scrisoarea miraculoasă* care anunță sosirea din America a lui Nicola Marulis, îmbarcat pe vremuri ca marinar pe un vapor francez și apoi dispărut. Potrivit legendei, oricine se întorcea de peste Ocean nu putea veni decît putred de bogat.

Motivul este frecvent în literatura europeană încă de la conchistadorii spanioli — îmbrăcînd însă vestmîntul aventurii, al miraculosului. Tema, în implicațiile ei „capitaliste", este tratată de Maupassant în nuvela *Unchiul meu Jules (1883)*. În literatura română motivul este preluat, pentru prima dată, în 1924, de Cezar Petrescu în *Unchiul din America*[1], nuvelă care a stîrnit chiar o polemică în lumea scriitorilor fiind acuzată de apropierea prea evidentă de nuvela scriitorului francez.

Cu aceleași semnificații, tema e reluată de Victor Ion Popa în nuvela *...ul din America*[2] și Victor Eftimiu în „comedia aparențelor" *Ferestrele albastre* (inedită) și în *Gorganul lui Dobrotici*[3].

Împreună cu „americanul" Nicola Marulis, grec de origine, sosește la Sulina și fiica acestuia, Evantia (în versiunile anterioare ale romanului : Nata, Cora, Arabela), unul din personajele cele mai realizate ale romanului, alături de Penelopa. Evantia, creolă, născută în Guyana Franceză, din căsătoria lui Nicola cu o indigenă, se va sfîrși de ftizie, aici, la gurile Dunării, neputîndu-se aclimatiza. Fără să fie tezist, personajul ilustrează drama inadaptabilului, a dezrădăcinării, temă frecventă în literatura europeană — nu numai în sămănătorismul sau poporanismul românesc. Însuși Jean Bart este autorul unui articol *Dezrădăcinare sau transplantare ?* în care analizează cele două noțiuni prin referiri la celebrele în epocă *Les Déracinés* (1897) a lui Maurice Barrès și *Les Promenades littéraires* (1904—1913) a lui Rémy de Gourmont : „Barrès a întrebuințat o metaforă. El a imaginat expresia peiorativă : *dezrădăcinații*, pentru a figura starea unui om care, născut într-un loc, sufere vegetînd în alt loc. El se gîndea la planta smulsă din solul ei și transplantată în alt sol nou, în care nu se prinde, se ofilește și moare [aidoma Evantiei]. Dar a mers prea departe. El a voit să ne facă să credem că orice plantă transplantată este pierdută. Că plantele și oamenii trebuie să crească numai pe locul unde i-a semănat natura"[1]. Scriitorul român afirmă că : „...*dezrădăcinarea* este defavorabilă naturilor slabe, că este mai bine ca cea mai mare parte dintre oameni să trăiască și să moară acolo unde s-au născut, dar nu-i mai puțin adevărat că *transplantarea* este fericită pentru oamenii puternici și că adesea ea îi fortifică încă mai mult"[2].

¹ Apărută în volumul *Drumul cu plopi*, „Cultura Națională", 1924, pp. 29—68.
² V. I. Popa : *...ul din America*, în volumul *Ghicește-mi în cafea*, Editura „Ideia", 1938, pp. 225—247.
³ Victor Eftimiu, *Gorganul lui Dobrotici*, în volumul *Negutătorul de idei*. Nuvele și povestiri, Editura „Cartea Românească", [București], [1971], pp. 153—211.

Jean Bart optează deci pentru o linie conciliatoare între Barrès și Gourmont, absolutizînd însă împărțirea oamenilor după firea lor în „slabi" și „puternici".

Adolescenta Evantia, apariție de o tulburătoare grație exotică, de o inteligență nativă, crescută însă sub îngrijirea călugărițelor misionare catolice, cade zdrobită atît de climă, dar și de o lume ale cărei mecanisme nu avea cum să le priceapă inocența creolă, care se stinge, cu nostalgia peisajului tropical. În concepția autorului aceasta este drama dezrădăcinării celor slabi, neînarmați în fața vieții.

Un personaj opus Evantiei este „focoasa, romantica și vanitoasa Penelopă, un fel de Madame Bovary orientală", dar care sfîrșește și ea cu nostalgia Constantinopolului în care copilărise.

Scopul final urmărit de un romancier este de a zămisli și de a face să trăiască personaje — nu atît prin portrete cît prin acțiune, așa cum remarca G. Călinescu : „punctul de plecare nu e în individ, ci în fapte"[3]. Acest scop a fost atins în *Europolis* : Toți trăiesc : Nicola Marulis — „americanul" ; Evantia — floarea exotică, rătăcită aici la porțile Orientului ; sublocotenentul Neagu, „mînzul" — tînărul pur, îndrăgostit de Evantia ; Stamati Marulis — căpitan de vapor în retragere, acum patronul cafenelei din fața debarcaderului ; soția acestuia — bovarica Penelopa ; Angelo Deliu — Don Juan fără scrupule, poreclit „Marchizul de Priola",

¹ Jean Bart (Eugeniu P. Botez), *Dezrădăcinare sau transplantare ?* în volumul *Însemnări și Amintiri*, *ed. cit.*, p. 33.
² *Ibidem*, p. 31.
³ G. Călinescu, *Jean Bart : Europolis*, în *Adevărul literar și artistic*, anul XII (1933), nr. 645 (16 aprilie), p. 11.

care aduce nefericirea și moartea celor două femei : Nicu Politicu-Fotiades — Figaro dunărean care face politică grecească în manieră caragialiană ; căpitanul secund de vapor Mincu — în care mulți au recunoscut pe autorul însuși ; medicul de vapor Barbă-Roșie — „raisoneur-ul" romanului ; înțeleptul portului, trădat prin însuși numele ce-l poartă : Logaridis; doctorul Tomiță, directorul Spitalului Comisiunii Europene a Dunării, a cărui singură plăcere este de a-și petrece în fiecare an concediul la Paris etc.

O lume pe cît de cosmopolită pe atît de interesantă în materie de roman, care se pune în mișcare cînd „scrisoarea miraculoasă" aduce vestea reîntoarcerii din America a lui Nicola Marulis plecat din Sulina cu 40 de ani în urmă. O scrisoare simplă, banală, declanșează tot complexul dramatic și acțiunea din roman. La toți se trezește speranța mirifică de propășire — prin banii aduși de „American" — a comerțului și a portului amenințat în anii din urmă. Furtuna ia proporții, scindînd în două tabere colonia grecească din care fac parte principalele personaje. La cine va trage „Americanul" — care nu putea fi decît miliardar sau multimilionar — la cafeneaua lui Stamati sau la frizeria lui Nicu Politicu ? La frate sau la cumnat și la soră ?

Întregul port se pregătește febril pentru primire, vaporul transoceanic fiind așteptat zi de zi, pîndit de la ferestre. Cele două familii rivale investesc ultimele resurse bănești și fac împrumuturi în bancă pentru a-i oferi „unchiului din America" cea mai somptuoasă primire ; mobilierul și covoarele cele mai de preț împodobesc camerele ce vor fi oferite pentru găzduire, colonia greacă participînd activ la conflictul de interese între cei doi cumnați.

Dar „Americanul" sosește simplu, aproape fără bagaje, aducînd cu sine pe Evantia, unica-i fiică, născută din conviețuirea cu o indigenă de culoare (copila coboară pe țărm în brațe cu o maimuță). Este primit cu mare alai și înconjurat de cele mai mari atenții, în curînd „Americanul" ajungînd să pătrundă și în cercul închis și protocolar al Comisiunii Europene a Dunării — acel „stat în stat" pe teritoriul patriei noastre, cum o definește unul din personaje.

La balul Marinei — excelent prilej pentru autor de a prinde în reflector toate oficialitățile și „lumea bună" a portului — aceeași atenție acordată lui Nicola Marulis — pentru banii presupuși că-i are, iar Evantiei, ca fiică a „Americanului", dar și pentru propriu-i farmec, fiind proclamată în unanimitate regină a frumuseții.

Idila dintre Evantia, „Sirena Neagră", și Neagu — sublocotenent pe bricul „Mircea", începe poetic, romantic, și se încheie dureros și tragic. Tînăra nevinovată, slabă și fără apărare, este sedusă — în urma unui pariu — de Angelo Deliu, amantul Penelopei, care, abandonată de cuceritorul „Marchiz de Priola", se sinucide, în timp ce Stamati e ruinat în urma cheltuielilor nesăbuite angajate în vederea primirii fratelui, presupus „miliardar". Acesta, strîns cu ușa de înțeleptul portului, Logaridis, recunoaște că nu are un gologan și că a fost ocnaș la Cayenne în Guyana franceză, în urma unui omor săvîrșit, în tinerețe, pe vapor, în legitimă apărare. După anii de osîndă a rămas într-o colonie agricolă, căsătorit cu una dintre condamnate. Soția murindu-i, a vîndut tot ce a avut, banii cheltuindu-i cu drumul. Iar acum nu mai are nimic în afară de Evantia.

De acum începe tragedia celor doi. Un gol ostil se face în jurul lor și decadența se precipită. Cei care au fost înșelați în speranțele lor îi persecută fățiș, iar autoritățile încearcă chiar expulzarea lor.

Pentru a-și asigura pîinea zilnică, „Americanul" vrea să lucreze în port, dar hamalii nu vor să primească între ei un bătrîn și amenință cu greva. Ajuns muritor de foame, este tîrît într-o afacere de contrabandă și împușcat în timpul unei „operații" nocturne. Rămasă pe drumuri, Evantia ajunge stea de cabaret, protejată, dezinteresat, de un bărbat trecut, pianistul Jak tapeurul, dar se îmbolnăvește și moare după ce dă naștere unui copil.

Iar Stamati Marulis închide cafeneaua, vinde tot ce poate din casă ca să-i împodobească mormîntul Penelopei — nimeni nu putea bănui atîta iubire în inima bărbatului înșelat.

Aceasta este schema epică a romanului în care sînt atrase un număr însemnat de personaje. A broda acțiuni unui număr așa mare de eroi constituia un act temerar. Așa se și explică faptul că unele apar doar episodic, destinul lor rămînînd vag, dacă nu e expediat rezumativ în *Epilog*.

Partea patetică a romanului o formează povestea deziluziilor sentimentale ale unora dintre eroi — ofițeri de marină, a căror viață autorul a cunoscut-o ca nimeni altul. Simțim însă, din reflec-

țiile personajelor „că o mare parte din acest roman e format din substanța însăși a sufletului romancierului." [1]

Eugeniu Botez se arată, în *Europolis, omul literaturii*, „creator de viață și evocator puternic de tipuri vii", dar și *omul gîndirii*, lucru demonstrat de reflecțiile asupra vieții și-ndeosebi asupra iubirii.

Reflecțiile filozofice ale acelui trio, doctorul Barbă-Roșie — cu un vădit rol de „raisoneur" —, Mincu și Neagu, se constituie adesea în maxime și sentințe asupra vieții. Cineva a și cules o parte din acestea și le-a tipărit separat [2], așa cum au apărut postum și maxime și cugetări inedite aparținînd lui Jean Bart.

Din acestea și din acțiunea romanului se degajă adesea „un ușor văl de pesimism al existenței cotidiene, punctată ici-colo cu gîndul resemnării", o notă vag pesimistă ilustrată și prin epilog din care se desprinde un sentiment de *vanitas-vanitatum* ce însoțește gesturile și ultimele reflecții ale singularului Neagu, cel care dezamăgit, pleacă pentru totdeauna pe calea mărilor lăsînd în urmă țărmul ce se șterge în zare : „o pată... un punct... un fum... nimic" — acestea fiind ultimele rînduri ale romanului.

Criticul Octav Botez a intuit acel inefabil ce caracterizează întreg romanul dîndu-i o anume culoare : „Dar ceea ce face pentru cititor originalitatea și farmecul romanului, mai mult poate decît caracterul său realist și dramatic, e acel imponderabil care plutește pe deasupra paginilor, ca o subtilă aromă : regretul duios pentru lucruri care ar fi putut fi, dar n-au fost, nimicite de un destin implacabil, ca și un accent resemnat, dar vibrant, de compătimire față de victimile lui și de eterna suferință omenească" [3].

Figurile luminoase ale romanului — Neagu și Evantia — aduc, prin aspirațiile lor spre bine și frumos, o notă romantică în traiul prozaic al portului cosmopolit. S-ar putea reproșa autorului o oarecare notă didactică în conturarea lui Neagu îndeosebi, un anume tezism prin modul în care construiește un personaj eminamente pur și solitar care, învins în aspirații și idealuri, nu găsește înțelegere decît în compătimirea mai vîrstnicilor Mincu

---

[1] Doctorul Ygrec [prieten apropiat și coleg de școală al lui Eugeniu Botez] : *Istoria pasională a Sulinei. „Europolis"*, în *Adevărul*, anul 47 (1933), nr. 15 116 (13 aprilie), p. 2.

[2] *„Despre dragoste și femei" din romanul „Europolis"* (Extrase de Aurel George Stino), în *Adevărul literar și artistic*, anul XII (1933), nr. 658 (16 iulie), p. 2 (Cugetări).

[3] Octav Botez, *Jean Bart romancier, ed. cit.*, p. 107.

și doctorul Barbă-Roșie. Tot romantic este și finalul în care Neagu, părăsind pentru totdeauna portul unde a avut pentru o clipă iluzia fericirii, se abandonează necuprinsului de ape murmurînd crîmpeie de versuri care aparțin cu siguranță autorului, făcînd parte din biografia sa lirică :

> ... mai înainte... mai înainte
> Mă cheamă visuri amăgitoare.
> Unde mă duceți visuri deșarte ?
> Pe cîmp de ape fără cărare...

S-a vorbit de o „monografie romanțată" a portului maritim de la gurile Dunării, de un „evocator poem al Sulinei", răscruce pentru călătorii de oriunde, dar mai degrabă romanul este un cuprinzător tablou de moravuri, rezumînd „viața patetică a unei complexe colectivități", peste care plutește în permanență o discretă atmosferă navală, surprinsă de fostul ofițer de marină în tot ce are ea mai caracteristic.

Dar deși la marginea țării, întreaga viață a Sulinei depindea de producția de grîu a țării, principala marfă de export în acel timp : „alternanță de bogăție în anii de export abundent, și mizerie în anii neproductivi".

Prin evocarea atîtor detalii, romanul pare „un documentar aievea". *Europolis* se impune prin verismul observației moravurilor, ca și romanele lui Stere și Ibrăileanu, ceea ce a făcut ca unii critici să găsească o eroare comparația cu Loti — se făcea bineînțeles abstracție de *Jurnalul de bord* și *Schițele marine*

Europolis închide în el și un cîntec al amintirii, al faptului trăit, al autenticului ce vine de undeva de departe adus de natură care și ea e transfigurată în culorile aducerilor-aminte, așa cum mărturisește unul din eroii romanului : „Parfumul trecutului, forța suvenirilor dau parcă un suflet și locurilor unde ai trăit, ai iubit și ai suferit odată. Un colț de natură, în care și aerul rămîne încărcat de iubire, îți evocă, în cîteva clipe, trecutul îngropat în regretul și melancolia vîrstei" [1].

Așa cum Sulina de la începutul secolului nostru se regăsește în *Europolis* în tot ce avea mai specific ca port maritim și porto-franco. În paginile romanului pot fi identificați și oameni autentici. De altfel sulinoții au țesut în jurul numelui lui Jean Bart adevărate legende. Dar dincolo de legendă, de romanțare, ei au

---

[1] Jean Bart, *Europolis, ed. cit.*, p. 393.

recunoscut și identificat în eroii romanului oameni reali care au servit ca prototip multor personaje din *Europolis*, identificări care ne-au fost reconfirmate și de către ofițeri de marină octogenari. [1]

În afara oricăror identificări, recunoașteri sau asocieri au rămas personajele principale : Evantia, Penelopa, Nicola Marulis (Americanul) și fratele lui, Stamati — acestea fiind plămădite exclusiv de ficțiunea autorului.

Europolis are o solidă construcție de roman, cu o acțiune ce se desfășoară armonios și captivant, urmărită abil și pe mai multe planuri. De aceea provoacă cel puțin uimire unele afirmații potrivit cărora ultima scriere a lui Jean Bart ar fi „o lungă nuvelă" [2]. Cu atît mai mult uimește recenzia lui Perpessicius care vedea în *Europolis* „în primul rînd o îmbinare de jurnal de bord și de nuvele, de foarte multe nuvele" [3] și încerca să identifice cel puțin trei : povestea „Americanului", sosit sărac de peste Ocean și luat drept bogat de întregul oraș ; drama Penelopei Marulis care, înșelată în dragoste, sfîrșește aruncîndu-se în mare ; cea de a treia nuvelă constituind-o idila dintre ofițerul de marină Neagu și exotica fiică a „Americanului", Evantia. Dar cu toate rezervele față de construcție și față de roman în general, afirmînd că Jean Bart „a rămas temeinic ancorat în nuvelă, dar nuvelist", autorul recenziei recunoștea că *Europolis* „are destule însușiri cu cari să fi cucerit favoarea publicului" [4], în mai puțin de patru luni romanul cunoscînd două ediții într-un tiraj considerabil.

În cronica literară din *Adevărul*, Șerban Cioculescu recunoaște și el existența mai multor povestiri, urmărite însă paralel și succesiv, dar acestea „se încadrează unui plan supravegheat în cele mai mici amănunte de execuție", criticul văzînd în Jean Bart „unul din cei mai buni arhitecți ai romanului nostru" [5].

---

[1] Vezi și notele și comentariile la volumul II al ediției de față în care se va reedita *Europolis*.

[2] D. Ciurezu, *Europolis*, în *Țara noastră*, anul XII (1933), nr. 296 (21 aprilie), p. 2 (menționăm însă că, în ansamblu, recenzia este elogioasă).

[3] Perpessicius, *Mențiuni critice. Jean Bart (Eugen Botez) : „Europolis"*, ed. II-a, în *Cuvîntul*, anul IX (1933), nr. 2 967 (30 iulie), p. 2.

[4] *Ibidem*.

[5] Șerban Cioculescu, *Jean Bart (Eug. Botez) : „Europolis"*, în *Adevărul*, anul 47 (1933), nr. 15 125 (23 aprilie), p. 2.

O parte din numeroasele personaje din *Europolis* au o biografie mai sumară pentru că autorul își încheie oarecum precipitat romanul. În loc să continue acțiunea — biografia multor personaje cerînd aceasta — Jean Bart adoptă formula unui *Epilog* în care rezumă pe scurt sfîrșitul unora dintre eroii secundari. De menționat că epilogul însuși putea fi lărgit, o dată ce s-a adoptat formula aceasta mai puțin folosită.

Pentru construcția armonioasă a romanului, epilogul nu era necesar. Se pare însă că pentru autor, care a închis în filele cărții, „ca tot atîtea flori prinse într-un ierbar", destine și vieți ale unor oameni pe care i-a întîlnit aievea, epilogul se impunea ca o ultimă întoarcere în amintire.

Critica literară a văzut — pe drept cuvînt — în *Europolis* și o contribuție interesantă la dezvoltarea romanului nostru provincial, chiar unicul roman în care un oraș românesc trăiește cu adevărat în paginile cărții „atît de viu, de real, încît să-l recunoști ca într-o gravură de pe hîrtie sau din amintire" [1] sau singurul roman în care orașul, cu pămîntul, apele, văzduhul și oamenii lui devine el însuși un personaj — personajul principal.

Spre deosebire însă de „orașele patriarhale" în care „nu se întîmplă nimic", în afară de stingerea unor „flori ofilite" ale sămănătorismului provincial, ca în romanele lui Mihail Sadoveanu (*Locul unde nu s-a întîmplat nimic* apare în același an, 1933) și Cezar Petrescu (tot în 1933 apare și *Oraș patriarhal*), Sulina de la începutul secolului nostru este orașul plin de viață, orașul modern, cosmopolit, prins în relații multiple de drumuri de apă cu marile porturi europene, și în primul rînd cu Constantinopolul. Dar și în această Sulină cu o viață trepidantă — sînt flori care se ofilesc, ca Penelopa Marulis și Evantia. Aceste ființe pier însă cu nostalgia altor meridiane de unde au fost zmulse prin capriciile unui destin nedorit. Ilustrativă în acest sens este evocarea Constantinopolului de către Penelopa care copilărise pe Cornul-de-Aur.

Cele două siluete feminine realizate de Jean Bart în *Europolis* și tragicul provincial degajat își găsesc corespondent în unele romane aparținînd lui Romulus Dianu și Sergiu Dan. Ca și grecoaica Penelopa, Cristina Ganea din *Nopți la Ada-Kaleh* (1932)

---

[1] Ovidiu Papadima, *Romanul orașului românesc*, datat „martie 1944", reprodus în volumul *Scriitorii și înțelesurile vieții*, Editura „Minerva", București, 1971, p. 64.

și Cora Negrea din *Dragoste și moarte în provincie* (1931) sînt învăluite de același bovarism.

Cu toate că a fost ignorat de către unii critici, *Europolis* „înseamnă totuși o dată în proza noastră."[1] Raportat la ansamblul creației lui Jean Bart, *Europolis* reprezintă o prestigioasă izbîndă literară, o încununare a întregii activități scriitoricești. Prin *Europolis* scriitorul intra de fapt în deplina și desăvîrșita maturitate literară care — dacă moartea nu l-ar fi răpit la 59 de ani, în plină putere de creație — ne-ar fi dăruit alte romane la care scriitorul visa în anii din urmă, așa cum o dovedesc numeroasele ciorne și bruioane rămase printre manuscrisele autorului.

Un critic exigent și cu aplicare mai mult spre literatura modernă, cum a fost Pompiliu Constantinescu, aducea, în 1933, un meritat elogiu unicului roman al lui Jean Bart: „De la sumarul lui *Jurnal de bord* și de la schițele și nuvelele lui marinărești pînă la *Europolis* este exact distanța dintre două epoci literare. Jean Bart și-a adîncit experiența asupra «documentelor omenești», și-a maturizat arta lui sobră, pînă la indigență, într-o narațiune solid închegată, de proporție epică remarcabilă și de o luciditate surprinzătoare în echilibrul ei interior"[2]. Ca în final să conchidă: „...romanul *Europolis* rămîne opera de frunte prin care Jean Bart trece în istoria literară"[3].

Prin ținuta scrisului și mai ales prin temele abordate, Jean Bart trecea drept un scriitor european — așa cum o subliniase adesea Ibrăileanu și Ralea. Dar cea mai europeană scriere a sa este *Europolis,* una din recenziile dedicate lui fiind intitulată *Un roman românesc european, „Europolis" de Jean Bart*[4], fapt care explică și traducerea lui în numeroase limbi străine (italiană, franceză, spaniolă, germană, rusă, cehă, polonă, maghiară, bulgară și chiar în Brazilia).

Eugeniu Botez a fost și o prezență vie în publicistica vremii. Zeci și zeci de articole scrise cu grijă și gîndite cu o neclintită preocupare de sinceritate și onestitate au văzut lumina tiparului

---

[1] Octav Botez, *Jean Bart romancier, ed. cit.*, p. 107.
[2] Pompiliu Constantinescu, *Jean Bart: „Europolis"*, în *Vremea*, anul VI (1933), nr. 300 (13 august), p. 7 („Cronica literară").
[3] *Ibidem.*
[4] Recenzie apărută în *Opinia* din Iași, anul XXIX (1933), nr. 7 792 (16 mai), pp. 1—2, semnată de C. Săteanu.

în *Viața românească*, dar mai cu seamă în *Adevărul literar și artistic, Adevărul* și *Dimineața*, precum și în revistele marinărești și militare. Ele sînt menite parcă să reflecte multiplele direcții în care a acționat scriitorul-cetățean și preocupările sale culturale. Scriitorul însuși a acordat acestui sector de activitate importanța cuvenită strîngînd într-un volum (*Însemnări și amintiri,* 1928) o parte din articolele scrise îndeosebi după război.

Publicistica lui Jean Bart, complet necunoscută și pe nedrept ignorată, s-a bucurat de o aleasă prețuire din partea lui George Călinescu care îi acordă un loc egal cu acela al creației literare propriu-zise: „Jean Bart era de altfel un om mult mai complex decît îl arătau puținele schițe și nuvele scrise pe apucate. Cu lecturi foarte variate, mergînd pînă în domeniul arheologiei (citise *Getica* lui Vasile Pârvan), el medita asupra celor citite și văzute și căuta să scoată din ele un criteriu pentru el și pentru civilizația românească. *Însemnările* și *amintirile* sale sunt pline de interes și oglindesc pe omul de toate zilele. Îngrijorat că autorii români nu se traduc în limbi străine, indignat de nedemnitatea bacșișurilor în administrație sau de lipsa de răspîndire a cărții românești, mirat că industria română nu știe să folosească bogățiile Deltei, aprig teoretician al libertății de conștiință și antirasist, fiind totdeodată un focos patriot, preocupat de problema românilor dialectali și de educația vagabonzilor, Jean Bart se relevă întotdeauna ca un sociolog, preocupat de soarta individului în societate și univers."[1]

Din publicistică, Eugeniu Botez ni se dezvăluie ca un om însuflețit de ideile înaintate ale veacului. Încă dinainte de război, în paginile *Vieții românești,* demonstra, ca și A. D. Xenopol, binefacerile industrializării.

Ca unul care cunoștea ca nimeni altul Delta Dunării se arată preocupat de valorificarea vegetației Deltei, țara noastră avînd „cea mai mare întindere de stuf din toată Europa". Hîrtia de stuf trebuia să salveze pădurile: „Sub ochii noștri sunt mistuite imense întinderi de păduri, cari se transformă în avalanșe de hîrtie imprimată. În cît timp se mai poate reface o pădure distrusă?"[2]

---

[1] G. Călinescu, *Prefață* la romanul *Europolis, ed. cit.*, pp. VI—VII.
[2] Jean Bart, *Hîrtie de stuf*, în volumul *Însemnări și amintiri, ed. cit.*, pp. 45—46.

Dar tema favorită a comandorului Eugeniu Botez era dezvoltarea comerţului maritim românesc, creşterea flotei noastre comerciale de mare tonaj pe care o vedea în viitor străbătînd mările şi oceanele. *„Îndrumarea pe căile mărilor"*[1] venea din partea scriitorului ca rezultat al unei concepţii mai largi : era concepţia omului progresist care vedea dezvoltarea ţării sale în concertul celorlalte naţiuni civilizate. Ca urmare, aduce o critică vehementă teoriilor care îndemnau la izolare şi stagnare : *„«Nu suntem un popor maritim. N-avem ce căuta pe ape.* Suntem şi trebuie să rămînem un popor eminamente agricol.» De cîte ori n-am auzit pronunţate asemenea sentinţe fără apel — rigide şi ridicole axiome de înaltă politică mioapă"[2].

Arătînd că, deşi sîntem un popor îngemănat cu Dunărea şi Marea, vitregia timpurilor ne-a îndepărtat pentru o perioadă de căile maritime, chiar Comisia Europeană a Dunării fiindu-ne impusă în timpuri vitrege, Jean Bart cerea, cu decenii în urmă : „intensificarea navigaţiei naţionale fluviale şi maritime", „organizarea porturilor", „stabilirea pretutindeni de reprezentanţe consulare şi comerciale", „stabilirea de legături directe cu coastele ţărilor cele mai îndepărtate".

Ceea ce în urmă cu o jumătate de secol rămînea doar la enunţul unui imperios deziderat se realizează astăzi în anii României socialiste, cînd navele marinei noastre navighează în Atlantic şi Pacific purtînd pavilionul românesc de la ţărmurile braziliene ale Americii de Sud pînă în Orientul Îndepărtat, în Japonia Soarelui Răsare[3].

Din revistele marinăreşti pe care le-a condus *(Revista maritimă,* 1900—1901, şi *România maritimă şi fluvială,* 1931—1933. organul Ligii Navale Române, al cărei secretar era) comandorul Eugeniu Botez a încercat să facă adevărate şcoli de educaţie militară şi patriotică. Revista din urmă, transformată apoi în *Marea noastră,* dar păstrînd pe frontispiciu : „Fondată de Jean Bart",

---

[1] Jean Bart, *Îndrumare pe căile mărilor,* în volumul *Însemnări şi amintiri, ed. cit.,* p. 140—144.

[2] *Ibidem,* p. 140.

[3] Poate că — în semn de cinstire pentru tot ce a făcut pentru marină — ar fi întru totul nimerit ca una din aceste nave să poarte numele „Comandor Eugeniu Botez".

i-a întreţinut un adevărat cult prin publicarea a numeroase materiale în memoria marinarului şi scriitorului[1].

Eugeniu Botez este şi autorul unor volume şi studii de specialitate ca: *Războiul pe Dunăre,* I *(Operaţiile fluviale şi maritime ale războiului din 1877—1878)* lucrare scoasă în 1904, în colaborare cu Nicolae Kiriţescu şi reeditată în 1905 ; *O corabie românească. Nava-şcoală bricul „Mircea"* (1931), *Cartea Dunării* (1933), apărută postum, la cîteva luni după moartea scriitorului. O importanţă deosebită au studiile dedicate problemei dunărene : *Cum se dezleagă chestiunea Dunării ?* (1919) şi *La question du Danube et sa solution* (tipărită la Galaţi în 1920), difuzată şi peste hotare, comandorul Eugeniu Botez fiind în acel an delegat supleant al României în Comisia Interaliată a Dunării şi participînd la şedinţele de la Budapesta şi de la Paris după ce, în 1919, fusese şef al Inspectoratului de Navigaţie al Comisiei Europene a Dunării[2] (în timpul războiului, în calitate de comandant militar al zonei Sulina, a răspuns de toate problemele de navigaţie de la gurile Dunării).

Acestor scrieri şi studii autorul le-a sacrificat ani întregi de trudă şi migală în detrimentul operei literare, cum singur mărturiseşte : „[Vlahuţă] mă dojenea mereu că nu scriu. «Scriu — îi spuneam —, dar eu sunt omul datoriei. Scriu lucrări de specialitate». Şi aşa şi era. Puţini scriitori cunosc lucrarea mea militară *Războiul pe Dunăre* şi studiile mele referitoare la chestiunea danubiană, problemă pe care Taleyrand o socotea capitală în concertul de interese europene"[3].

La lucrările acestea, izvorîte din aceeaşi pasiune, sinceritate şi fierbinte patriotism, ca tot ce a întreprins în cariera sa de marinar de profesie Eugeniu Botez, valoarea documentară primează, fapt determinat de însăşi structura şi menirea lor instruc-

---

[1] La trei ani de la moarte, în nr. 3 (martie) din *Marea noastră* (1936) întîlnim o poezie : *Europolis (Sulina). „Memoriei lui Jean Bart".* Cităm ultima strofă :

Din foşnetul de trestii pornesc şoapte...
S-aud mereu cum valurile bat...
O umbră trece-n zbor spre eterna noapte,
Cîntînd un panegiric lui Jean Bart !...

[2] I. Cârţână, I. Seftiuc, *Dunărea în istoria poporului român,* Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1972, pp. 145—146.

[3] Romulus Dianu : *Cu Jean Bart (Eugen P. Botez) despre el şi despre alţii,* în *Rampa,* anul XIV (1929), nr. 3 379 (29 aprilie), p. 3.

tivă și de contribuția la rezolvarea unor probleme majore. Dar nu de puține ori informația, documentul, datele instructive ni se dezvăluie într-o haină literară, ca în *O corabie românească. Nava-școală bricul „Mircea"*, în unele capitole din *Cartea Dunării* — între care excelează „Introducerea" — și chiar în *Războiul pe Dunăre*.

Apreciind scrisul ca o muncă trudnică în care trebuie să ai răgazul necesar, Jean Bart regretă timpul pierdut pe alte tărîmuri, căci, după propria-i mărturisire, „cele mai intense mulțumiri sufletești din viață le-a avut de la puținul ce a izbutit să producă în arta scrisului". Deși între picături, în ore de răgaz, făcea literatură [1], scriitorul ne-a lăsat o moștenire demnă de luat în seamă, prin tematică și idei, și ceea ce este valoros în opera sa este realismul, caracteristică remarcată încă de Ibrăileanu care afirmase despre Jean Bart că „este un realist în toată puterea cuvîntului." [2] Și însuși scriitorul, combătînd originalitatea cu orice preț și inovația formalistă, prețuiește arta realistă, afirmînd : „Am oroare de confuzie și de scrisul nebulos... *Literatura trebuie să fie materială și nu metafizică*" [3]. Iar despre artă în general, spune că „trebuie să te captiveze, să te răpească", iar emoția estetică se cuvine să fie turnată în „forme clare", de aici simplitatea scrisului său, care a făcut pe unii critici să-i atribuie „un caracter clasic", „prin observația calmă, prin lipsa de acumulare excesivă de detalii și mai cu samă prin stil" [4].

Fără a ne lăsa prea multe mărturii asupra crezului său artistic, scriitorul se declara adeptul unei arte care să exprime aspirațiile cele mai nobile ale epocii care a generat-o și să fie călăuzită în egală măsură de principii etice și estetice : „Întotdeauna și pretutindenea literatura a fost oglinda timpului. În cadrul creației artistice trebuie să se îmbine în chip armonic *binele* și *frumosul*." [5]

[1] „Fiind foarte ocupat, Jean Bart scria numai noaptea și în lunile de vacanță. Lucra încet, greu, migălos" — mărturisește M. Sevastos în *Amintiri de la „Viața românească"*, *ed. cit.*, p. 221.

[2] G. Ibrăileanu, *Jean Bart : „Datorii uitate"*, în *Scriitori români și străini*, *ed. cit.*, p. 90.

[3] Jean Bart, *Însemnări și amintiri*, *ed. cit.*, p. 219.

[4] G. Ibrăileanu, *Jean Bart : „Datorii uitate"*, în *Scriitori români și străini*, *ed. cit.*, p. 90.

[5] *Congresul Astrei 1930. Cuvîntarea d-lui Jean Bart (Eugeniu Botez) în numele Societății Scriitorilor Români*, publicată în *Transilvania*, anul 61 (1930) nr. 11—20 (noiemvrie-decemvrie), p. 19.

George Călinescu, analizînd literatura lui Jean Bart, afirma că „arta lui este de o fermecătoare simplitate... Nu e nimic decît o apă întinsă, albastră, statică în totalitatea ei și mișcătoare în fiece punct, fără subiecte mari, fără podoabe mari, plină de finețe în percepția pe care o traduce sau dimpotrivă lucioasă prin stil, acolo unde fenomenul e de obicei întunecat, nu e decît un singur element clar, fluid, ca sticla și ca cerul" [1].

Cu toate că majoritatea scrierilor lui Jean Bart au văzut lumina tiparului după primul război mondial (șase volume, între care romanul *Europolis)*, scriitorul aparține ca formație epocii literare de la începutul secolului nostru.

Privită comparativ cu anii în care marii clasici și-au desfășurat cea mai rodnică activitate și cu perioada interbelică, epoca aceasta (1900—1916) a dat literaturii române mai puține valori de primă mărime. Se caracterizează însă prin necurmate căutări și dispute literare asupra „materialului de inspirație" și „mijloacelor de expresie", prin efervescență și lupta de idei, reflectată îndeosebi în creația în proză. Proza românească a acestor ani și-a îmbogățit simțitor aria tematică : acum se afirmă în literatură M. Sadoveanu, I. Agârbiceanu, C. Hogaș, Gala Galaction, I. Al. Brătescu-Voinești, urmați îndeaproape de : Emil Gârleanu, I. A. Bassarabescu, I. I. Mironescu, C. Sandu-Aldea, Spiridon Popescu, I. C. Vissarion, V. Demetrius sau N. N. Beldiceanu, Al. Cazaban, N. Dunăreanu, Ioan Adam, Ion Dragoslav, Ion Gorun.

În ciuda faptului că, la debut, critica literară îi asociase numele de Brătescu-Voinești și chiar de M. Sadoveanu, locul lui Jean Bart este în cea de a doua grupă de prozatori, însă la un loc de frunte spre care îl îndrituiește creația sa literară privită în ansamblu.

Opera lui Jean Bart nu este una de prim-plan : operele mari nu se pot crea „pe apucate, în orele libere", cum mărturisea cu regret scriitorul însuși. Om al datoriei, și în primul rînd al datoriei militare, i-a lipsit comandorului Eugeniu Botez acea dăruire „trup și suflet scrisului", care ar fi putut fructifica, în opere majore, întreaga experiență de viață a marinarului și călătorului, înzestrat în primul rînd cu darul observației sociale.

[1] G. Călinescu, *Prefață* la *Europolis*, *ed. cit.*, p. VII.

Jean Bart rămîne însă un nume important pentru proza noastră, rămîne scriitorul autentic și original, care a cultivat pentru prima dată în literatura română *Jurnalul de bord* și *Schița marină* — acestea fiind pentru totdeauna legate de numele lui —, iar prin *Europolis* dăruindu-ne primul și cel mai realizat roman al unui port românesc. Aducînd în literatură *„candida navă cu pînzele desfăcute"*, Jean Bart a încetățenit la noi poezia vieții maritime, a portului și a largului.

C. MOHANU

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Opera lui Jean Bart nu s-a tipărit într-o ediție completă sau definitivă — nici în timpul vieții autorului și nici după moarte. Volumele tipărite pînă acum — îndeosebi în ultimele două decenii — reprezintă ediții de popularizare sau de nivel mediu, cele mai multe făcîndu-și apariția în colecțiile „Biblioteca pentru toți" și „Biblioteca școlarului". În felul acesta au rămas nereeditate sau retipărite numai fragmentar volume ca *Prințesa Bibița, În Deltă, Peste Ocean. Note de călătorie în America de Nord, Însemnări și amintiri;* din *Cartea Dunării* s-a reeditat numai „Introducerea", iar publicistica și amintirile despre mișcarea socialistă au rămas întru totul necunoscute.

La o ediție cuprinzătoare — o ediție de autor — medita scriitorul însuși, în 1933, imediat după apariția romanului *Europolis*, dar o boală fulgerătoare l-a răpit în același an.

Cuprinsul ediției. Ediția de față — în două-trei volume — cuprinde, dacă nu totalitatea scrierilor lui Jean Bart cel puțin marea lor majoritate, sub acest aspect și prin aparatul critic, definindu-se ca o ediție de referință.

În primul volum se reeditează : *Jurnal de bord, Datorii uitate, Prințesa Bibița, În Deltă, Peste Ocean. Note de călătorie în America de Nord,* în volumul următor urmînd a se tipări *Schițe marine din lumea porturilor, Europolis* precum și *O corabie românească. Nava-școală bricul „Mircea"* și *Cartea Dunării.* Un sector distinct îl va constitui publicistica din care autorul însuși a strîns o parte în volumul intitulat *Însemnări și amintiri.* Acestuia i se adaugă, în ediția noastră, articole și amintiri rămase în *Viața românească, Adevărul literar și artistic, Adevărul* și *Dimineața, România maritimă și fluvială etc.*, precum și prefața la *Istoricul mișcărilor*

muncitorești din porturi (1932), lucrare alcătuită de Lazăr Măglașu și N. Deleanu la îndemnul comandorului Eugeniu Botez.

În volumul I reproducem la *Addenda* scrierile tipărite de autor în primele ediții din *Jurnal de bord* și *Datorii uitate*, nemaireluate însă în celelalte ediții antume.

La stabilirea sumarului și ordonarea scrierilor am avut în vedere ordinea stabilită de autor la ultimele ediții antume, ceea ce are la bază, în general, criteriul tematic. În felul acesta, respectăm unitatea volumelor, așa cum le-a conceput scriitorul, chiar dacă în edițiile precedente ultimei reeditări antume volume cu același titlu aveau altă configurație [1]. Adoptarea criteriului cronologic [2] — mai accesibil uneori pentru a urmări evoluția unui scriitor — ar fi dus la distrugerea unei asemenea unități și ar fi creat dificultăți îndeosebi în cazul notelor de călătorie (*Jurnal de bord*, *Peste Ocean* etc.) ale căror capitole n-au fost elaborate în ordinea întîlnită în volume și uneori s-au tipărit în periodice ca scrieri independente, chiar și sub alt titlu. O cronologie am păstrat totuși — aceea a volumelor (conform primei apariții).

Textul de bază. Potrivit principiului editorial îndeobște acceptat, ediția noastră ia ca text de bază ultimele ediții apărute în timpul vieții autorului [3], confruntate însă și cu celelalte ediții antume, cu textul apărut în periodice și — acolo unde au existat — cu manuscrisele [4], ceea ce a dus la corectarea unor lecțiuni

[1] A se urmări în acest sens și notele și comentariile finale la fiecare volum în parte (îndeosebi la *Jurnal de bord*, *Datorii uitate*, *În Deltă*, *Schițe marine din lumea porturilor* și *Însemnări și amintiri)*.

[2] Criteriul cronologic — corelat totuși și cu cel tematic — a fost adoptat la scrierile neincluse în volum, îndeosebi la publicistică.

[3] Romanul *Europolis* a apărut, în 1933, la Editura „Adevărul", în două ediții: prima, tipărită cu puțin timp înaintea morții scriitorului, iar cea de a doua, publicată de către aceeași editură, în același an, după încetarea din viață a lui Jean Bart, purtînd mențiunea pe coperta exterioară: „Ediția II-a, cu o prefață de G. Călinescu". Din confruntarea făcută între cele două ediții reiese că ediția a II-a prezintă inadvertențe de text față de ediția princeps, drept pentru care am ales ca text de bază ediția neprefațată.

[4] Pentru prima dată într-o ediție Jean Bart se apelează la manuscrisele autorului, păstrate la Muzeul Literaturii Române, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu", la Arhivele Statului, filiala Iași etc.

sau întregirea lor pe baza tuturor formelor de text existente și pe baza emendării conjecturale, acolo unde contextul o cerea.

S-au înlăturat astfel o serie de erori și omisiuni perpetuate de la ediție la ediție și preluate ca atare chiar în edițiile mai noi.

În cazul singurei scrieri apărute postum, *Cartea Dunării*, avem convingerea că textul a fost pregătit pentru tipar de autor, întrucît volumul își face apariția în librării la foarte scurt timp după moartea scriitorului.

La scrierile și articolele care n-au fost editate în volum, am luat ca text de bază prima apariție din periodic, textul asupra căruia am avut siguranța că a fost încredințat tiparului de către autor, chiar dacă a mai fost reprodus și de alte reviste și ziare.

Stabilirea textului. În transcrierea textelor am respectat particularitățile fonetice și lexicale specifice graiului moldovenesc sau celui popular în general, întîlnite, dacă nu consecvent, destul de frecvent în scrierile lui Jean Bart, chiar și în manuscrisele din ultimele scrieri. Cu toate că formele populare și regionale se întîlnesc paralel cu cele impuse de normele limbii literare, am respectat textul scriitorului și am menținut formele duble ori de cîte ori acestea corespund unei pronunții posibile, deci realității lingvistice. Noile norme ortografice au fost aplicate pretutindeni unde ele nu duceau la înlăturarea acestei realități.

Consecvenți acestor principii, am păstrat în ediția noastră, alături de formele impuse de limba literară, moldovenisme ca: *pacat, saraca, bataia; intăi, căpătăiul, sfășiată, tălhărie; intrat, intrarea; stîns, țintă, jilț, rîdică; prietin, ficior, ruminit, reprezintînd, matali; păreții; galbănă; invălit; jăfuiască; inșălasem; țăsătură; sămănase, să* (pentru *se*); *răpede, poporănii; năcazurile; daunăzi; răzășești, ușe, cămașe, cenușe, mătușe, lature; șepte, jelea; coprinsul, bocluc*.

Am păstrat palatalizarea labialelor, întîlnită în vorbirea personajelor: *copchil, copchilărit, schic* (pentru *spic*).

Alte forme păstrate (moldovenești și populare): *sprinceană, povoară, popușoi, roș, roșă, crieri, poliesc, poliind, sfîșiitor, scînteitor, smunci, smunciturā, înfingîndu-se, conrupător, strîmpte, șfară* (pentru sfoară), *înfățoșarea, înbrățoșate, tîrîiau, vrai* (pentru *vrei*), *iai* (pentru *iei*), *vrîstă* (pentru *vîrstă*), *calamara* (pentru *călimara*), *călindar, tatul* tău (pentru *tatăl* tău), *chilibar, chilimbar* (pentru *chihlimbar*), *zăvorite, zizanie, iscortă, băltoagele, oftigă, sălbătăciuni, spovăduit, stuh* (pentru *stuf*), *oca* pentru *ocaua* („se vindea

carnea de om cu *oca*"), *franţuz*, *chirhana* (pentru *cherhana*), *grumazii* (pentru *grumajii*), *primarele* (pentru *primar*) etc.

S-a păstrat reducerea şi transformarea unor diftongi : *cîne*, *pîne*, *mînile* ; *amează* ; *greşală*, *îngrija* (pentru *îngrijea*), *fineţa mîndreţa* ; *lipovan* (pentru *lipovean*) ; *imagina* ; *samă* ; *întotdauna* ; *dumnetale*, *streşina*, *pretutindene*, „*asemene* împrejurări", de-a *binele*, „valurile *aceste*", „emoţii ca *acele* ; *băiet*, *roşietic*, *subţiete*.

S-a păstrat disimilarea lui *r* : pintre (pentru *printre*).

Am menţinut fonetismul *gi* pentru *j*, caracteristic pentru un anumit moment din perioada pătrunderii unor neologisme în limba română, care s-a păstrat, nu numai ca tradiţie grafică, ci şi ca pronunţie (în cazul ediţiei de faţă justificate şi de pronunţia dialectală) pînă în primele decenii ale secolului XX : *curagiu*, *curagios*, *peisagiile*, *echipagiul*, *voiagiul*. Grupul *gi* pentru *j* a mai fost păstrat şi în unele cuvinte ca : *repegiune*, *împăingenită*, caracteristice pronunţiei moldoveneşti.

Am păstrat de asemenea fonetismul *ci* (etimologic, dar întîlnit în pronunţie) pentru *ş* în cuvinte ca : *obicinuit*, *vecinic*, *pacinic*.

Am păstrat, ori de cîte ori am întîlnit în text, forme variabile ca : *abia* / *abea* ; *adică* / *adecă* ; *citi* / *ceti* ; *altminterea* / *altmintrelea* / *aminteri* ; *tulburi* / *turburi* ; *lacrimi* / *lacrămi* ; *sălbatic* / *sălbatec* etc.

Am menţinut, acolo unde a fost întîlnită în text, forma în care au pătruns iniţial în limba română unele neologisme : *fantazie*, *fantazii*, *cheu* (pentru *chei*), *postal* („vapor *postal*"), *postaş*, *biurou*, *granată* (pentru *grenadă*), *evantaliu*, *colonă* (pentru *coloană*), *actualminte*, *competinţă*, *anahronism*, *capriţiu* şi *capriţioasă*, *comisiune*, *intenţiune*, *aghenţia* (pentru *agenţia*), *canţelarie* (pentru *cancelarie*).

În domeniul morfologiei am păstrat, paralel cu formele impuse de limba literară :

Folosirea formelor vechi de plural la unele substantive feminine şi neutre : *lacrime*, *şcoalele*, *stradele* ; *coperişele*.

Terminaţia *i* şi respectiv *ile* pentru *e* şi *ele* din limba literară la pluralul unor substantive : „două *credinţi*", *cunoştinţi*, *rămăşiţi*.

Genetiv-dativul în *-ei pentru -ii* : *mărei*, *bărcei*, *lotcei*, *diviziunei*, *Dunărei*, *Africei*, *Americei* ; precum şi forma inversă *-ii* pentru *-ei* : *independenţii*, *locuinţii*.

Lipsa articolului enclitic la unele substantive masculine şi adjective substantivate, specifică vorbirii populare, întîlnită îndeosebi în dialog : „ţinutu Băcăului", „în negru apei" etc.

Forma mai veche la pluralul unor adjective întîlnită frecvent în textul de bază : *veneţiane*, *ateniane*, *austriace*.

Forma veche a mai-mult-ca-perfectului la persoana a III-a plural, fără terminaţia *-ră* : „Umbrele serii *începuse*" ; „unii care-şi *schimbase* numele".

La fel a fost păstrată forma mai veche a perfectului simplu la aceeaşi persoană a III-a plural, întîlnită incidental : „*se simţi* oarecari şovăieli" ; „frazele îi *pieri*" ; „ei *făcu*".

S-a păstrat lipsa acordului între subiect şi predicat, caracteristică vorbirii populare : „îi mergea mîinile şi picioarele", „necazurile ce-l rodea."

În cazul auxiliarului *a fi*, la indicativ prezent, am generalizat forma *sunt*, *sînt* fiind întîlnit sporadic, aproape inexistent.

S-au păstrat, de asemenea :

Articolul posesiv (genitival) invariabil : „sfîrşitul fatal, asemenea cu *a* lui Eminescu" ; „două morminte erau alături : *a* Penelopei şi *a* lui Nicola" ; „toţi *a* lui".

Forma *cari* şi *oarecari* la plural a pronumelui relativ atît pentru masculin cît şi pentru feminin.

Formele populare ale pronumelui demonstrativ : *cela*, *ist*, *iştia*, *aiştia*.

Forma nearticulată a unor cuvinte în expresii în care în mod curent se articulează în limba literară : „să-mi dau *seamă*" ; „de *dimineaţă* pînă *seară*".

Unele flexiuni verbale întîlnite rar, mai mult la neologisme : „să ne *imiteze* manevra" ; „cu toţii *recitează*", precum şi forma scurtă (slabă) a conjugării unor verbe : „să-i *descleşte* gura" ; „să se *corije*" ; „să *navige*", „cînd *navigi*".

Am păstrat pe *n* neasimilat şi unele forme necontrase întîlnite îndeosebi în primele scrieri : „*dinprejur*" ; „*înpotriva*" ; „*prin o*" (pentru *printr-o*) şi „*în adevăr*" (pentru *într-adevăr*).

Au fost păstrate şi unele eliziuni de vocale, specifice vorbirii populare : *orcît*, *orce*, *orcînd*, *vrun*, *vro*, *cellalt* (pentru *celălalt*) etc.

În transcrierea numelor proprii, a denumirilor geografice şi a titlurilor de scrieri am păstrat, în general, ortografia autorului conformîndu-ne şi principiilor de transcriere stabilite pentru ediţia

de față, enunțate mai sus : *Mihalachi Kogilniceanu, Iordachi Branel, Ștefanachi, Andronachi, Stamati* Marulis, Barba *Gheorghi, Menelas* (pentru *Menelaos*) ; *Ieși* (pentru *Iași*), *Folticeni, Constantinopoli ; Egipet, Cuzăni* etc.

Am transcris literar forma unor cuvinte care, așa cum erau în text ar fi dus la alt sens decît cel atribuit de scriitor : *familiar > familial ; stol > stor* (acolo unde textul o cerea).

Orice intervenție a editorului în text, întru totul motivată, a fost marcată prin : [ ], exemplu : c[ontra]amiral.

Notele autorului poartă mențiunea : (n.a.).

Punctuația scriitorului a fost în general păstrată. Am intervenit în cazul unor omisiuni și greșeli evidente și am unificat punctuația cînd era diferită în situații similare de text.

Greșelile de tipar au fost îndreptate în mod tacit.

Aparatul critic de la finele volumelor consemnează la fiecare scriere în parte : 1. Prima apariție, reproducerile în periodice și în volumele antume, în antologii și traducerile : 2. Note și comentarii cu privire la geneza scrierii — geografia și istoria ei, îndeosebi la notele de călătorie care implică elementul biografic —, identificarea unor personaje sau a prototipului acestora, asociații cu alte scrieri, răsunetul în epocă, modul în care a fost privită scrierea respectivă de către critica literară de la apariție pînă în prezent, opinia autorului despre propriile-i scrieri, unele comentarii asupra valorii literare.

Nu am considerat necesară consemnarea integrală a variantelor, deși manuscrisele păstrate ne-au oferit un bogat material în acest sens. Am selectat însă unele fragmente și pagini ilustrative pentru geneza și profilul cîtorva scrieri, fragmente intercalate și comentate la capitolul *Note* finale.

Unele note explicative din subsolul paginii le-am considerat necesare, mai ales în cazul scrierilor de călătorie și memorialisticii.

Tabelul cronologic reconstituie principalele etape ale vieții scriitorului și evidențiază momentele creației literare, datele biografice venind să completeze atît studiul introductiv cît și notele și comentariile. Am inserat aici și date și evenimente care au avut o înrîurire directă asupra lui Jean Bart.

Glosarul cuprinde termeni și comenzi marinărești pentru care au fost consultate pe lîngă dicționare și unele lucrări de specialitate. Acest vocabular marinăresc prezintă importanță și pentru faptul că Jean Bart este primul scriitor român care aduce în literatura noastră terminologia maritimă.

Bibliografia consemnează atît scrierile lui Jean Bart (literare, publicistica, lucrările de specialitate) cît și scrierile de referință.

Indicii cuprind numele de locuri întîlnite în scrierile ediției de față, îndeosebi în notele de călătorie și memorialistică, ei fiind de un real folos pentru reconstituirea cadrului geografic-marin al operei.

Ediția cuprinde și un bogat *material ilustrativ*, în cea mai mare parte inedit.

Modul în care a fost alcătuită ediția de față și aparatul critic — studiul introductiv, notele, tabelul cronologic și bibliografia — a urmărit să realizeze o configurare integrală a profilului literar al lui Jean Bart, așa cum îl dezvăluie atît scrierile literare propriu-zise, cît și publicistica și unele scrieri de specialitate, relevînd însă acel sector al operei prin care scriitorul a intrat în istoria literară. Apariția primului volum coincide — în mod fericit — cu împlinirea a o sută de ani de la nașterea scriitorului.

Munca pentru alcătuirea prezentei ediții — începută cu mai mulți ani în urmă — nu a fost deloc ușoară. Am întîmpinat greutăți izvorîte îndeosebi din lipsa totală a unei bibliografii și a oricăror contribuții asupra vieții autorului. Urmașilor lui Eugeniu Botez și unor rude apropiate (Cezar Constantin Botez, fratele scriitorului, Cecilia Frederika Storck-Botez și Sorin Petroniu) care ne-au oferit spre consultare unele materiale, manuscrise, fotografii și ne-au dat multe informații prețioase, le aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

De asemenea ne exprimăm toată gratitudinea celor care ne-au înlesnit consultarea unor fonduri de manuscrise, acte și documente la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, la Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu“, la Muzeul Literaturii Române, la Arhivele Statului din București, Iași, Suceava, Bacău, Brăila, Galați (unde se păstrează arhiva fostei Comisii Europene a Dunării), la căpitănia portului Sulina, precum și la Muzeul Marinei din Constanța.

C. M.

JURNAL DE BORD
1901

vouă,
dragi părinți,
drept mîngîiere

JURNALUL DE BORD AL LUI JEAN BART

I

Sulina, 1 august

În sfîrşit, multaşteptatul ordin de plecare sosise.

Itinerariul călătoriei îl ştiam de mult ; cîte zile nu pierdusem noi, ofiţerii tineri, cu hărţile dinainte urmărind cu degetul conturul coastelor Asiei Mici.

De două luni navigam tot prin aceleaşi locuri, învîrtindu-ne între Constanţa şi Gurile Dunărei ; ardeam de dorul altor locuri în depărtări necunoscute.

Manevrele de pînze, evoluţiile în largul mării, tirul, exerciţiile de bărci şi întregul serviciu riguros al bordului începuse să mă sature în nerăbdarea aşteptării celei dintîi călătorii mai lungi.

Visele mi se împlineau... acele vise care îmi mîngîiaseră viaţa tristă de şcoală... o viaţă de copil chinuit, îngropat între zidurile şcoalelor militare, unde vremea se tîra aşa de greu între orele de instrucţie, cînd îmi îngheţa mîna pe patul armei, şi între orele de meditaţie, seara, cînd capul cădea încet pe cartea deschisă pe pupitrul vechi şi ros de coatele atîtor generaţii.

Dar le uitasem ca prin farmec toate acele mici mizerii zilnice cari îmi chinuise copilăria : uitasem pînă şi patul de la închisoare... patul acela tare, de lemn, acoperit cu o rogojină, pe care în atîtea nopţi mi-am odihnit trupul zdrobit de osteneala zilei, cu mantaua făcută ghem drept căpătîi.

Ah !... de cîte ori, înainte de a mă prinde somnul, zăcînd aşa într-o toropeală pacinică şi dulce, între vis şi viaţă, înaripata închipuire îşi lua zborul şi înflăcărînd simţirea mă

purta prin locuri nevăzute, dar așa de frumoase și atît de multvisate.

De cîte ori nu mă-ntrebasem cu prietenul ce dormea la cap cu mine :

„— *Tu pe unde te afli acum ?*

— *Eu mă ?... a ! eu sunt departe... pe valurile Mediteranei, spre Italia... pe coastele Calabriei.*"

Ce bine le cunoșteam aceste locuri — din atlasul geografic, bineînțeles.

Renăscînd în aerul curat și binefăcător al mării, într-o nouă viață, trecutul îmi apărea așa de departe, ca într-o ceață fumurie și nedeslușită, din care se desprindea uneori parcă o altă ființă în locul meu, o altă ființă osîndită, care trăise de demult, cîndva, acele vremuri de copilărie tristă.

O soartă fericită mă aruncase pe bordul lui „Mircea" ; în cercul binevoitor de ofițeri vechi, de diferite grade, ne aflam și cîțiva noi-veniți, abia scăpați de pe băncile școalei, prieteni buni din timpurile copilăriei petrecute în aceeași mahala într-un oraș din fundul Moldovei. [1]

După atîta vreme scursă, ne întîlneam iarăși, acum, în pragul unei noi și grele meserii, meniți a împărtăși aceeași soartă în lupta pentru a ne deschide un drum în lume.

Ziua cînd trebuia să părăsim țara sosise : în ordinul de plecare, scris de comandant, în jurnalul de bord, zicea lămurit : „La ora opt totul va fi gata de plecare, provizia trupei și-a ofițerilor pentru zece zile de mare va fi adusă la bord ; la nouă ore bricul «Mircea» va părăsi portul Sulina, ieșind în larg va lua drumul spre Chersones." [2]

E seară, totul e gata, n-așteptăm decît ora plecării.

O geană roșă-aurie mai sclipește pe cer, în fund spre asfințit, iar dinspre miazănoapte o pată cenușie ca o manta zdrențuită s-apropie plutind prin înălțime ; e un nour ce vine mînat de suflarea vîntului de nord.

Pînă la vremea plecării toți ofițerii trecem pe cheu, în fața vaporului, printre lumea adunată acolo.

---

[1] Scriitorul se referă la tîrgușorul Burdujeni în care și-a petrecut copilăria, astăzi un cartier al orașului Suceava.

[2] Nume dat în vechime mai multor peninsule (între care Chersonesul Tauric și Chersonesul Tracic). Aici este vorba de Chersonesul Tauric (Crimeea).

Noi ne strîngem în jurul unei mese din fața cafenelei, lăutarii cîntă, limbile se dezleagă, curg vorbele de spirit și glumele sărate cu cît se golesc și se reînnoiesc mereu halbele.

Iar „Mircea", bătrînul „Mircea", încă tot frumos și mîndru, gata de drum și de lupta valurilor, ne așteaptă ancorat lîngă cheul, pe care lumea se strînge mereu, privind la jocul marinarilor de pe punte.

Fiind în repaos, ca să-și uite grijele, luîndu-și rămas bun de la țara pe care o părăseau, băieții încinseseră o horă de gemea puntea vaporului sub tălpile lor goale — mă rog, ca românul cînd vrea să înșele grijile, să-și stîngă focul necazurilor.

Numai cîțiva printre ei, recruți ce nu mai fuseseră îmbarcați niciodată, retrași mai deoparte, tăcuți, triști, stau rezemați pe coate, de balustradă, căutînd cu jale, cînd spre largul mării, cînd înapoi spre port, luîndu-și cu privirile înduioșate parcă rămas bun de la ai lor, cari de pe unde sunt în depărtări nevăzute ; citesc în ochii lor fiorii groazei de necunoscut.

Un pilot de la Comisiunea Europeană [1] s-apropie de masa noastră.

— He !... domnule căpitan, nu cred să mai plecați în seara asta, uite... semne de furtună.

Toți ne ridicăm ochii spre cer ; norii negri se strîng învăluind tot cuprinsul într-o pînză neagră și umedă.

Un vînt rece și sărat dinspre largul mării se-ntărește mereu, și mereu crește zgomotul valurilor ce se izbesc de cheu, spărgîndu-se într-un muget sălbatic, pierdut departe în întunericul pustiu al mării.

Cîteva umbre negre se desprind din depărtare și cresc gonind spre port : sunt corăbii cu pînzele umflate ce intră la adăpost întîmpinate de furtuna care se apropie văzînd cu ochii.

---

[1] Comisia Europeană a Dunării a luat ființă după războiul Crimeei, prin Convenția de la Paris, din 30 martie 1856, conform articolului 10. Confirmată, cu sarcini lărgite, prin Tratatul de la Berlin din 13 iulie 1879, cuprindea cîte un reprezentant din următoarele state : Turcia, Rusia, România, Austro-Ungaria, Germania, Franța, Italia, Marea Britanie. Sediul comisiei a fost la Galați și Sulina. A fost desființată în 1939.

Dar se dase ordin să părăsim portul şi trebuia să plecăm.

Ne luăm rămas bun de la prietenii strînşi în faţa vaporului şi intrăm pe bord în uralele mulţimii de pe cheu.

„Echipaj la posturile de plecare!" răsună vocea şefului de echipaj, urmată de sunetele sifliilor de pe punte; fiecare trece la postul său.

„Mircea", desfăcut din legăturile de la uscat, se mişcă încet trăgîndu-şi pe nară, c-un zîngănit fioros, lanţul ancorei ce se desprinde de pe fund.

Ancora sus, la postul ei; şi alunecăm încet făcînd rondoul în faţa cheului care răsună de zgomotul mulţimii şi a muzicii, pe cînd pălăriile şi batistele flutură încă în bătaia vîntului, în semn de adio!...

„Mircea", tot mai însufleţit, despică apa, ieşind din gura Dunărei, parcă trece pragul mării, care se deschide înaintea noastră imensă, neagră, pustie.

Pămîntul ţării rămîne în urmă.

În picioare, la postul meu din provă, încă o dată îmi arunc privirea înapoi: pămîntul, ca o pată neagră, se pierde în întunericul nopţii, pe cînd în auz îmi picură crîmpeie de arii, note frînte de mugetul fioros al vîntului.

Şi din tot haosul întunecat se desprinde numai ochiul roş, obosit, al farului, care veghează urmărind neclintit vasul în goana lui nebună de pasăre de noapte, ce într-o legănare zbuciumată îşi moaie parcă vîrful aripelor desfăcute în negru apei şi al pustiului întins, fără margini.

II

Pe mare, 2 august

Vîntul se întăreşte mereu.

După miezul nopţii o furtună cumplită îşi dezlănţuie furia, urlînd fioros în jurul nostru; cîteodată suflarea i se înmoaie şi atunci parcă geme într-o desperare răutăcioasă înăbuşindu-şi furia, pentru a izbucni iarăşi în mugete mai neînfrînate, mai pline de groază.

„Mircea" — o jucărie minunată — se rostogoleşte zbuciumat pe întinderea asta neagră şi zgomotoasă care se agită, se frămîntă din toate părţile, formîndu-se în dealuri negre cu crestele albe de spumă, în văi adînci, adînci, fără fund, mutate în acelaşi timp de la un loc la altul, într-o goană fără sfîrşit, într-un joc ameţitor, nebun, fără astîmpăr.

Începe o ploaie rece, măruntă; simt răceala picăturilor ca nişte sfîrcuri de bici plesnindu-mi obrajii.

Pe bord nu doarme nimeni.

Comandantul nostru n-a închis ochii toată noaptea, stă pe comandă lîngă ofiţerul de cart, învelit în mantaua de ploaie, controlează cercetător busola şi harta, privind mereu în sus, spre catarge.

Oamenii suiţi în arboradă lucrează grăbiţi, cu ochii aproape închişi, biciuiţi de ploaie, cu poalele mantalelor fîlfîind în vînt; par nişte umbre negre ce se clatină atîrnate la rînd de vergile pe care se mişcă, cu o iuţeală neregulată, un amestec de degete încleştate ce strîng pînzele înfăşurîndu-le.

Sunetele argintii ale sifliilor de pe punte cari îndeamnă la lucru, comenzile repetate, vorbele desperecheate, şoaptele nedesluşite cari vin de sus din arboradă, se aud întrerupte de mugetul asurzitor al vîntului, ce trece fluierînd ascuţit prin macaralele prinse în colţul pînzelor scuturate.

Un amestec nedesluşit de sunete diferite, ca o muzică sinistră ce împrăştie fiori de groază.

Prin întunericul de nepătruns al nopţii, prin haosul acesta negru şi pustiu, cîteva pîlpîituri luminoase scapără pe cer aprinzînd o clipă colţul unui nour; şi în urmă o brazdă de foc taie drum unui fulger orbitor; un şirag de boabe sclipitoare spintecă văzduhul luminînd în flăcări vîrfurile catargelor.

Iar bubuitul tunetelor, zguduind cuprinsul, se sparge în depărtări nevăzute, stingîndu-se în fundul pierdut al pustiului plin de întuneric.

Cu mîinile prinse în balustradă, cu genunchii îndoiţi, îmi ţin echilibrul mlădiindu-mi trupul după mişcările vasului.

O clipă ameţitoare, un vîrtej pare că îmi painjineşte ochii... îi deschid mari, cătînd să despic întunericul dinainte... simt o gîdilătură în furca pieptului şi un nod care se ridică înfigîndu-se în gîtlej, făcîndu-mă să înghit în sec... a!... cunosc: e începutul răului de mare — această veche şi ciudată boală pentru care nu s-a găsit alt leac decît deprinderea pentru unii, iar pentru alţii nimic.

Şi plouă, plouă mereu ; minutele se scurg aşa de încet, chinuitor de greu.

Într-o gîndire înceată şi greoaie îmi analizez simţurile, cătînd să-mi dau seamă de ce simt eu şi cei din jurul meu : toate aceste suflete strînse la un loc în scoica asta zbuciumată de valuri, care scîrţîie din toate încheieturile, în izbituri neregulate vibrînd ca un instrument muzical.

Hotărît, nu... nici o umbră de teamă nu poţi întîlni pe chipul vreunuia, nici o şoaptă de deznădejde nu poţi auzi, nici un fior de groază nu poţi surprinde în toată mulţimea asta care se mişcă tăcută, făcîndu-şi serviciile ştiute, fiecare la postul său, în cea mai desăvîrşită linişte — ori poate ruşinea pe unii îi stăpîneşte atît de mult ştergîndu-le orice umbră de teamă.

Zăresc în provă cîţiva, culcaţi pe punte, cu capetele răzămate de colacii de frînghie cătrănită : sunt gabierii scoborîţi din catarge, istoviţi de oboseală, cu puterile sleite, se odihnesc strîngîndu-şi picioarele goale sub poalele mantalelor ude de apă sărată.

Ploaia a încetat.

Omul de sus din gabie strigă cu glas puternic :

— *Se vede o lumină albă în tribord.*

— *E farul de la Caliacra* [1], şopteşte ofiţerul de cart potrivindu-şi binoclul în dreptul ochilor.

În fund, în depărtarea ştearsă, un punct mic, galben, licăreşte pîlpîind slab prin întuneric.

Noaptea începe a se risipi ; întunericul se desface din ce în ce mai mult, iar în fundul zării, la orizont, o pată galbenă ca de ceară, aşa de trist răsare ridicîndu-se dintre crestele albe ale valurilor — răsăritul soarelui după furtună.

Departe de tot, pe întinderea asta mişcătoare, neastîmpărată, un punct negru se desprinde. Încet, punctul acela se înalţă şi se coboară crescînd din ce în ce mai mare.

Toţi privesc spre dînsul... se apropie... trei catarge se deosebesc bine ; ca trei suliţi înălţate parcă anume să spargă norii ce se tîrăsc aşa de jos, aproape de faţa apei.

[1] Cap pe ţărmul Mării Negre, situat la sud-est de portul Cavarna.

„Le cunosc bine după găbii ; sunt catargele «Elisabetei [1]*»“*, văd pe cîţiva care privesc cercetători spre larg.

Crucişătorul „Elisabeta“ avusese ordin să plece în aceeaşi zi din Constanţa şi să ia drumul tot spre Chersones.

„Elisabeta“ e aproape, se cunoaşte bine coşul alb între catarge, corpul ei negru, cu formele fine în tăieturi frumoase, cu tunurile ei mari, înfipte în coaste.

Ea alunecă încet înainte, prăvălindu-se pe o parte şi pe alta, ameţită parcă de loviturile valurilor care năvălesc izbindu-se de ea.

Iar în urmă-i fumul scăpa pe gura coşului în inele negre, ca un şarpe uriaş ce se zvîrcoleşte gonit, învins, în luptă cu vîntul turbat.

Şi noi cătăm ţintă spre ea urmărind cu patimă acel joc nebun, ameţitor... sunt clipe de o înfiorare mută, clipe ce par aşa de lungi, încît un gînd de groază are vreme să-ţi scapere prin minte ; timp în care bătăile inimii se grăbesc, ochii se deschid mari, cătînd a reţine cu vederea corpul acela negru care dispare înghiţit de valuri ca într-o prăpastie adîncă... şi aşteptăm, ţinîndu-ne răsuflarea stăpînită, să-l vedem răsărind iar culcat pe coastă în muchea unui alt val.

Simt mirosul greu, înecăcios, de untdelemn ars, răspîndit de jos de la maşina care-şi grăbeşte mereu bătăile sacadate.

Maşina fiind prea slabă, nu poate birui valurile ; e peste putinţă a mai continua drumul înainte, cu vîntul din faţă.

De două ore de cînd ne frămîntăm în loc, ne zăpăceşte zbuciumarea asta a valurilor, cari se izbesc spărgîndu-se cu zguduiri groaznice.

Comandantul se hotărăşte să ne abatem din drum, schimbînd direcţia, şi să intrăm la adăpost în golful Cavarna pînă cînd s-o mai linişti marea şi-o cădea vîntul.

Sifliile încep să sune pe punte, oamenii grăbiţi se strîng la posturi în dreptul manevrelor, pilotul îşi încleştează mînile în roata cîrmei, gata să soarbă comenzile cari răsună clare şi prelungite :

„Gata de «volta-n vînt !»“ ; o clipă de aşteptare... un zgomot asurzitor de farfurii sparte, de obiecte răsturnate ;

[1] Unul din primele crucişătoare româneşti.

și „Mircea" deodată se culcă într-o parte, așa că apa năvălește înăuntru pe punte; am schimbat drumul spre Caliacra — intrăm în Cavarna cu vîntul de *travers*.

„Elisabeta" imită manevra noastră ajungîndu-ne din urmă.

Ne apropiem de uscat: coasta înaltă, roșietică, dintr-un șirag de stînci colțurate care oprește vîntul ce se izbește de ele suflînd cu furie.

Ancorăm aproape de „Elisabeta", care nici nu se clintește, liniștită și mîndră.

Oamenii în repaos, rupți de osteneala din timpul nopții, adorm duși cu gîndurile duse la ai lor, rămași în urmă și atîta de departe.

O barcă se desprinde de lîngă crucișător și s-apropie de noi; e un ofițer care aduce un plic pentru comandantul nostru: ne strîngem în jurul lui și el ne istorisește cele întîmplate la ei pe bord.

„Elisabeta", vas mai nou și puternic, putea să-și continue drumul; văzîndu-ne însă pe noi că schimbăm direcția, comandantul stătuse la îndoială dacă să-și urmeze drumul sau să vie după noi, bănuind că avem vreo stricăciune la mașină.

În urmă s-a hotărît să ne imiteze manevra, pentru a ne veni în ajutor în caz de nevoie. Înainte de a mă scobori în cabină să mă odihnesc, îmi arunc o dată privirea spre coasta de care ne apropiasem.

Departe se zăresc albind în lumina dimineții casele tupilate, ascunse la adăpost prin crăpături de stînci arse, roșietice — e un sat pierdut, uitat de cine știe cînd, pe o coastă stîncoasă și pustie.

III

Pe mare, 4 august

Șase ore și jumătate dimineața. Barca no. 1 se întoarce la bord cu provizii din Cavarna. Toată lumea-i la *posturile de plecare;* la ora 7 virăm ancora.

Lanțul ancorei trosnește la *cabestan* în smunciturі cadențate — la unele vase cu pînze, acolo unde puterea aburului n-a înlocuit munca omenească, se mai poate vedea cît de

chinuitoare este viața omului de mare — cu mușchii încordați, sprijinind picioarele goale în puntea udă, oamenii împing cu pieptul în manelele cabestanului care învîrtindu-se prinde zalele lanțului scrîșnind la fiecare salt.

Ancora sus — și alunecăm lin pe apa moartă a golfului. Cum trecem farul de la Caliacra, începe „Mircea" să prindă viață și pleacă legănat pe valuri scurte și rapezi ce undulează fața goală, nemărginită, a mării.

Vreme închisă; cerul înfășurat; și-n aerul dimineții se simt fiori reci de boare umedă pe care-i aduce de la larg un suflu ușor de briză. Coasta pustie și stîncoasă rămîne pierdută în urmă, pe cînd noi cu pînzele întinse ne afundăm în golul depărtării.

Ofițerul de cart, de pe comandă, strigă capul la compas ce trebuie urmat: *„Sud 74 Est !"*. Aceleași cuvinte le repetă de la cîrmă bătrînul Micheli, pilotul, răgușit, cu ochii țintă pe sticla busolei, ca să prindă numărul scris în dreptul *liniei de credință*.

Departe, la orizont, se ivește albind o pată; toți privesc cercetînd în zare; au și început a-și da păreri — cînd te afli pe întinsul pustiu al mării, un lucru de nimic te pasionează la culme. Se recunoaște o corabie frumoasă ce trece prin babordul nostru.

Tocmai tîrziu străbate și soarele printre norii rupți în pale, anume parcă să deschidă drum săgeților de aur ce se frîng reci de crestele valurilor, polcind o pată de pe fața mării în locul acela spre răsărit.

Mînați de adierea vîntului ce ne bombează pînzele, înaintăm mereu pe o mare luminată de jocul scînteierilor orbitoare.

Nicăieri mai mult ca în largul mării nu te uimește înfățișarea minunatelor fenomene ale naturii.

Cine ar putea ști din cîte se petrec înăuntru, în lumea sînului mării, numai acolo sub pata aceea aurie de la suprafață, în ploaia caldă a razelor !...

Mințile omenești — pururea cercetătoare — n-au izbutit încă a lua în stăpînire întreaga *lume a fundului mării*, cu nesfîrșitele bogății ce zac în neștire, cu miriadele de viețăți locuitoare, popoare ce nasc, trăiesc luptînd și mor în abisul nepătruns al *fundului*.

Pe cînd *pămîntul*, mut și neclintit, de veacuri întregi destăinuiește luminînd ascunsul minunilor naturii, înșelătoarea *mare*, veșnic neastîmpărată și vorbitoare, păstrează încă tainele ascunse ale firii în noaptea sînului ei viețuitor.

Un iubitor al mării, Gustave de la Landelle, arată în cîte chipuri se răspunde la întrebarea : *Ce este marea ?*

„O enciclopedie viețuitoare, răspund învățații. Nu-i decît o picătură de apă în infinit, susțin filosofii. Naturaliștii spun că nu-i decît un amestec imens de apă sărată.

Gramaticii o definesc numai ca simpla apă care înconjoară continentele. Chimiștii susțin că nu-i decît un volum enorm de protoxid de hidrogen ținînd în disoluție clorura de sodiu. Matematicii declară că este un corp căruia nu-i pot calcula suprafața. Fizicienii îi văd numai fenomenele de mare, vînturile, echilibrul și curenții. Poeții clasici o văd locuită de mulțimea zeilor și zeițelor ; poeții romantici o fac să rîdă și să plîngă ; poeții realiști îi descriu ororile ; poeții fără adjectiv cîntă imensitatea și binefacerile sale. Iar pentru voiajor și negustor, nu-i decît un larg drum. Pentru omul de stat și diplomat este o *chestiune*. Pentru regi este un imperiu. Pentru popoare, un cîmp de bătălie. Pentru pictor nu-i decît un fond de tablou.

Istoricul susține că marea este arena unde s-au dezlegat cele mai mari conflicte ale timpurilor vechi și moderne. Marea amintește vecinic de acele călătorii pentru războaie, pentru cuceriri, pentru descoperiri, de la fabuloasa expediție argonaută pînă la acele ale polurilor Nord și Sud. Marea este *Salamina*, *Războaiele punice*, *Actium*, *Cruciadele*, *Abukir*, *Trafalgar*, *Navarin*, *Roma*, *Cartagena*, *Veneția*, *Genua*, *Spania* lui *Carol Quintul*, *Holanda*, *Franța* lui ***Ludwig al XIV*** și *Colbert*, ea este *Puterea britanică*.

Marea a făcut pe *Cristofor Columb* și toate marile descoperiri ale lumii.

Marea pentru romancieri este acel gigantic teatru unde se agită toate pasiunile omenești modificate prin o existență excepțională. Iar pentru marinari, este o carieră, o profesiune, un meșteșug... ea mai este și un azil, o mamă care hrănește, o a doua patrie, un obicei, o pasiune... și cîteodată încă, ea este sclăvia, exilul, închisoarea, *moartea !...*“

IV

Pe mare, 5 august

După-prînz soarele începe a ne chinui, vîntul cade, și pînzele, pînă acum bombate și însuflețite, cad și ele întinse, albe și moarte, pe cînd bricul plutește legănîndu-se alene.

— *Pînzele nu mai prind vînt !* zice cu necaz ofițerul de cart privind în sus spre arboradă.

Se sună *„La posturile de manevră !“* ; toată lumea-i afară pe punte, împărțită în locurile știute, gata cu urechea ațintită ; se așteaptă comanda — nespus de frumoasă e priveliștea unei manevre bine executate. *„Sus gabierii !“* răsună vocea ofițerului, și o clipă nu vezi decît o învălmășală de trupuri omenești, mîni și picioare goale care se agață de treptele de frînghie ale *sarturilor* ce tremură îndoite de greutate, pînă se desprind cei dintîi gabieri. Sprinteni, în salturi de pisică, ajung sus, răspîndindu-se de-a lungul vergilor cu încredere în sine și cu îndemînarea deprinderii.

Se ridică pînzele, și *randa*, întinsă și înnegrită de fum, ca o aripă rănită se strînge și cade la locul ei.

În amestecul zgomotului de șoapte întretăiate, de respirări scurte, deasupra scîrțîitului macaralelor, vibrează mai tare sunetul argintiu al sifliei lui Mastela.

Minunat șef de echipaj mai e și vechiul Andrei Mastela.

Om înalt și bine legat, oacheș, cu mustața groasă și ridicată, smolit la față, dar cu ochii vii și plini de veselie.

Putem spune chiar că-i chipeș Mastela, cînd apare el pe punte cu galoanele de aghiotant la mînicele șpențerului, purtînd pe după gît întotdeauna șnurul alb de care-i legată siflia. Greu și foarte cu anevoie ar fi de răscolit adîncul vremurilor trecute pentru a da de urma poreclei sale, căci și în foaia matricolă și în livretul individual, îl găseai trecut cu nume românesc avînd și un *escu* la coadă, ca orice român curat.

Noi însă așa l-am pomenit ; așa l-au cunoscut și cei dinainte și cei după noi ; și-i cam de multă vreme și multe generații au trecut pe sub mîna lui. Pe cîți nu i-a primit el de copii, i-a învățat meseria și, după ani de zile, unii au ajuns bine, ofițeri de bord pe vase de comerț, pe cînd el a

rămas acelaşi, pururea la postul său, vechi şi neclintit şef de echipagiu al lui „Mircea".

Altminteri nu era el om rău, chiar blînd putem zice, doar aşa cîteodată de-ajungea cu sfîrcul *salamastrei* pe vreunul mai moale, şi asta numai ca să-l iuţească la lucru, cum e datoria unui şef de echipagiu, căci de aceea se cheamă că-i sufletul bordului.

Ceea ce făcea puterea şi preţul slujbei lui era meşteşugul ce avea de a-şi cunoaşte oamenii şi de a-i boteza pe fiecare prin o poreclă anume, bine aleasă. Dovadă e pilda cu Moraru, care a ajuns fruntaş de unde era cel mai prost soldat, şi asta numai pentru că nu-l chema altfel decît *Moraru cel Iute*.

Şi Moraru, leneşul, cu ochii mici şi adormiţi, care trecuse prin toate *specialităţile bordului* — fochist, tunar, ordonanţă, bucătar, timonier — ajunsese cel mai bun gabier. Şi-n mers, pe vremuri grele, cînd marea era mai *demontată*, cînd toţi zăceau întinşi de răul de mare, Moraru, la orice manevră, s-arunca cel dintîi, cu sub-bărbia bonetului pe după urechi şi cuţitul de gabier legat cu o sfoară pe după gît, sus la *rîndunica*, în vîrful catargului, se încingea inimos la luptă cu vîntul turbat: ca să stăpînească colţul pînzei ce se zbătea în suflările mugitoare ale vijeliei...

Şi din înălţimea *crucetei,* de unde se afla, aşa, de poruncealǎ, gata ar fi fost şi-n foc să s-arunce, nu numai în apă, cînd printre fluierăturile răutăcioase ale vîntului străbăteau pînă sus la dînsul tremurăturile sunetului metalic al sifliei lui Mastela, care-l îndemna, strigîndu-i de jos, de pe punte: *„Acum, Moraru cel Iute!..."* Că mult face o vorbă care-i merge la inimă românului; şi să-l fi văzut pe Moraru că, de la o vreme, începuse a se sili şi la *şcoala de carte,* şi toată ziua, la orice exerciţiu, îl vedeai cu abecedarul vîrît în sîn. Uneori, tîrziu de tot, cînd portul întreg dormea trudit în liniştea somnului de după miezul nopţii, îl găseai pe Moraru, fiind în divizionul de cart, ghemuit în cîte un colţ şi, la lumina slabă, roşietică, a felinarului de punte, silindu-se a imita slovele pe placa de la *timonierie.*

Şi munca nu i-a fost degeaba, o întîmplare minunată l-a ajutat.

Era tocmai într-o duminică, inspecţie generală.

„Mircea", mîndru de-i scînteia alămurile în bătaia soarelui, lustruit şi curat cum îi oglinda, avea de dimineaţă pe *Amiralul* la bord.

Oamenii erau îmbrăcaţi curat, cu moţurile roşii la bonete, cu tricourile vărgate întinse pe piept, iar gulerele albastre ale cămăşilor de marină le străluceau pe spate. După primirea şi toate onorurile obicinuite la o asemenea zi, se executară diferitele exerciţii; de la arme la tunuri, de la posturile de luptă la cele de incendiu, acum la urmă se dase şi *„La posturile de manevră!"* — aci e partea gabierilor şi *Moraru cel Iute* intra în rol.

Se comandase tocmai *„Descrucişarea rîndunicilor!"*; amiralul şi toţi dimprejur aşteptau cu ochii ţintă sus, la arboradă — cînd un foşnet uşor se aude, şi de acolo, de sus, de la înălţimea catargului din provă, un obiect cade în mare... Dus aşa de vînt, părea o pasăre, căzînd cu o aripă desfăcută.

— Iar vreun bonet a căzut în apă, şopteşte un ofiţer.

— Ba nu, e o carte care pluteşte, uite i s-a desfăcut foile, răspunse un altul.

— Îi abecedarul lui Moraru, i-a căzut din sîn, adaugă surîzînd un sergent.

S-a făcut mult haz de asta, şi dacă Moraru şi-a pierdut abecedarul — că doar nu era să se lase barca la apă tocmai atunci, pentru a-i pescui hîrţoagele lui răspîndite — apoi peste o săptămînă tot echipagiul s-a minunat de el, cît de mîndru a ieşit la *apelul permisionerilor de punte,* căci mergea în oraş să-şi ude galoanele cele de lînă galbenă care străluceau aşa de frumos de-a curmezişul mînecilor flanelei de serviciu.

Aşa a fost înaintat fruntaş *Moraru cel Iute.*

Şi asta numai pentru c-a ştiut Mastela cum să-l ia, căci vezi, multe ştie el, şi mai multe încă frumos le spune — că-i om umblat — şi dacă îndură omul nevoi şi primejdii în lungul mărilor, apoi şi mult i-e dat să vadă şi să cunoască: luminîndu-şi mintea, ajunge să înţeleagă din rostul lumii şi din ascunsul firii omeneşti.

Mereu să-ţi tot fi povestit din cele cîte a fost văzut prin locurile umblate prin Rusia, Anatolia, Spania în voiagiul din 1892 şi la serbările din Genua[1]; în voiagiul de la '95 cînd

[1] Genova.

a mers toată coasta Europei pînă la Kiel [1], unde lumea nu mai bea apă, ci numai bere nemţească ; să spuie el de chefurile cu marinarii ruşi, englezi, francezi, ba şi japonezi, întîlniţi la Constantinopol ; de cîte dragoste începute şi neterminate, dar de peripeţiile cînd cu furtuna din voiajul de la '88, de credeau toţi în ţară că s-a înecat „Mircea" !... Cum au ajuns în Bosfor cu proviziile sfîrşite, flămînzi, şi bătrînul „Mircea" zdrobit cu *bompresul* şi *vergile* rupte, şi... cîte nu ştie şi n-a apucat el de cînd îşi făcea viaţa în aceeaşi încăpere strîmtă şi întunecată, în mirosul de catran din prova lui „Mircea".

Cu siguranţă, el constituie volumul cel mai complect din istoricul vasului.

Dar adevăratele lui succese, căci a avut multe şi frumoase succese, erau *regatele :* la aceste întreceri de bărci, cari se fac în toţi anii, se vede măiestria artei sale.

Dar ca să-l înţelegi bine, trebuie să te ţii de el, să nu-l slăbeşti o clipă ; numai urmărindu-l cîteva nopţi înainte de ziua solemnă, ai putea să-i prinzi din mijloacele întrebuinţate. Are operaţii pe cari le face încet şi pe tăcute ; unge carena bărcii cu seu, pentru ca barca să alunece uşor, îşi îndreaptă ramele, alege oamenii pe sprinceană, îşi potriveşte greutăţile la pupă ca să se ridice prova şi astfel barca să taie mai uşor apa ; şi... cîte alte mici secrete profesionale.

Niciodată nu uită să-şi ia în barcă şi lopeţi de rezervă, pentru a schimba pe cele ce s-ar rupe în drum. Un vechi obicei al bordului era de a se da vin soldatului care ar vîsli cu atîta putere încît să rupă o lopată în apă.

Unii camarazi răutăcioşi îl acuzau pe *Moraru cel Iute* cum că el ar avea meşteşugul de a rupe o lopată numai printr-o smucitură şi nu prin puterea vîslitului.

Dovezi îndestulătoare n-au fost pentru a se adeveri faptul — e drept însă că el avea pe suflet cam multe lopeţi rupte, pentru care îşi primise răsplata după obiceiul bordului.

Mastela a făcut să se răspîndească faima bărcii no. 1 a lui „Mircea", pînă azi încă neîntrecută prin partea locului

---

[1] Canal în nordul Republicii Federale a Germaniei care taie peninsula Iutlanda de la portul Kiel pînă la gura fluviului Elba. La serbările inaugurale din anul 1895 ale acestui canal a participat şi bricul „Mircea".

de vreo altă barcă a marinei de război engleze, ruse, sau române.

Atunci, în ziua aceea a anului cînd cheiul şi vasele din port gem negre de furnicarul omenesc, atunci cînd se află faţă : amiralul, generalii, ofiţerii, cucoane, ţivili, pescari, lumea toată a mahalalelor venită să privească la curse, atunci trebuie să priveşti pe Mastela. De cum răsună cuprinsul de bubuitul tunului de la şalupa de poliţie, semnal de plecare, el nu se mai potoleşte : *„Acum sus... lung la apă... nu te da... încă o dată băieţi... aşa... încă.. şi mai !..."*

Cei zece oameni ameţiţi trag în disperare, cu ochii închişi şi capetele goale, cu trupurile ghemuite, stăpînindu-şi respirările pentru a-şi grămădi toată puterea în braţele ce trosnesc din încheieturi. Şi pe cînd braţele lor răpezite în învîrtituri de manivelă taie apa dinainte, el, cu mîna încleştată pe cîrmă îi îndeamnă aplecîndu-şi trupul la fiecare lovitură, pentru a da avînt bărcii care zboară ca o săgeată pe luciul de oglindă al mării.

Cu cît bărcile se apropie, cu atît creşte mai tare haosul strigătelor şi aplauzelor mulţimii aţîţate de această întrecere de cheltuială a puterilor omeneşti.

Cea întîi barcă ce străbate din învălmăşagul celorlalte ajungînd la semn, cu ramele sus, se ştie întotdeauna că-i barca no. 1 a lui „Mircea".

Şi omul care se ridică în ea, mîndru, cu o mînă pe cîrmă şi alta la şapcă, lucindu-i şirurile de galoane pe mîneci şi cele două decoraţii pe piept, îl cunoaşteţi cu toţii... e Andrei Mastela, vechiul şef de echipaj al bricului „Mircea"...

V

Pe mare, 6 august

Toată noaptea am avut o mare potolită. M-a chinuit doar luna plină ce se ţinea de noi, plutind pe înălţimea albastră, iar geanta-i argintie cădea de oboseală, pe un ochi rotund de geam, drept în cabina mea.

În faptul dimineţei eram la post pe punte. Serviciul obişnuit de cart : se pune pe hartă *punctul* însemnînd locul unde ne aflăm la ora anumită.

O dimineață răcoroasă ; coprinsul tot e plin de fiorii reci ai unei brize ușoare, nehotărîte, care se joacă prin rotocoalele fumului de la coș, aruncîndu-ne praf de cărbuni în ceaiul pe care-l sorbim cu poftă.

Se sună de *spălarea punții*. Intr-o clipă vaporul întreg e inundat ; pompele toate lucrează cu zor și apa din gheordele, ce cade aruncată, izbește puntea udă în lovituri ca de ciocan. Iar păsările în cușca din fund, de sub comandă, se strîng înspăimîntate, cu penele zbîrlite, și-nchid ochii cu groază de atîta apărie.

Pe bord, mișcare generală ; sprinteni, vioi, aleargă marinarii cu mînecile suflecate pînă la cot, cu picioarele goale pînă la genunchi, în apa rece și sărată a mării ce înroșește pielea ; grăbiți muncesc de-a valma.

Ieșind din aerul îmbîcsit dinăuntru, la lumină, în aerul deschis, ce vecinic schimbător e plin de sănătate, în răceala apei așa de bogată-n viață, e parcă o renaștere îndeplinită în sînul larg al naturii, în măreața sălbătăcie a mării.

...Și nu știu cum adesea mă duce gîndu-n urmă, departe, la pămîntul cu orașele lui mari, la furnicarele omenești, prin mahalalele înfundate, acolo unde zac așa de înghesuiți atîția sclavi moderni — omul-unealtă, înăbușit în atelierul plin cu fum, omul-mașină-de-scris, încătușat de biroul plin de praf și cerneală — numai aci simți cît de tristă-i soarta acelor victime ale mizeriei multlăudatei civilizații.

Se simte încet cum crește suflarea unui vînt de vest. Comandantul dă ordin a se desfășura *zburătorii, randa* și *vela-straiului.*

...Și navigăm astfel mînați de vînt, cu pînzele întinse, mereu în golul nesfîrșit ce ne-mpresoară... mereu către sud-est, spre cercul albastru strălucitor la orizont : într-acolo este coasta Anatoliei ; la noapte vom ancora în Trebizonda [1].

Tot echipagiul trece la *exerciții pe specialități.* Și pe cînd vasul își urmează calea, legănat din val în val, oamenii toți stau la posturile rînduite : ici un grup în jurul unui tun, dincoace altul în jurul unei busole ; unii execută semnele, alții la manevre stau în jurul catargului din provă.

[1] Trebizonda (vechiul Trapezunt sau Trapezus) în limba turcă — Trabzon, oraș și port în Turcia, pe țărmul Mării Negre. În evul mediu (între 1204—1461), capitala unui imperiu întemeiat de Alexe Comnen.

Aci, pe puntea asta, sub bolta nesfîrșită a cerului, pe aceste cîteva scînduri cari te țin deasupra abisului nepătruns al fundului, aci unde sunt strînse atîtea vieți la un loc, ca într-un cuib răzleț, se nimicește orice voință, nimeni nu mai trăiește pentru sine, ci pentru rolul pe care-l are de împlinit ; e un fel de contopire totală pentru a forma un singur suflet care să dea viață acestui corp înaripat, în luptă cu natura, acestei minunate înjghebări de lemne și fier, de pînze și frînghii, pe care mintea omenească a născocit-o și-a prefăcut-o în lunga scurgere a veacurilor.

O legătură foarte curioasă strînge pe acești oameni diferiți, adunați care dincotro, împărtășind aceeași soartă în leagănul acesta cu aripi care plutește rătăcitor între cer și apă, așa departe de restul lumii.

...Pe la prînz vîntul își schimbă suflarea ; marea e peste tot demontată.

Se sună semnalul de masă ; ne scoborîm în *careu.*

Masa e așezată ca pentru *posturile de mare :* deasupra, în găuri mici, sunt puse bețișoare cari împresoară farfuriile pentru a nu fi răsturnate de aplecările vasului.

Ciudată e înfățișarea unei mese luată pe timp rău. Acolo, altă dată răsună zgomot, rîs și veselie ; acum nu se aude decît foarte rar cîte o glumă aruncată vreunuia ce n-are poftă de mîncare ; adesea bucatele nu sunt bune, sau se aduc prea tîrziu ; întotdeauna se servește prea încet. Unii abia gustă, alții înghit în sec, iar alții se ridică plecînd grăbiți... și toți doresc a termina mai curînd și această datorie ce au de împlinit.

Vîntul se întărește văzînd cu ochii, și dinspre nord sosește o bură de ploaie rece și deasă.

Ofițerul de cart se oprește necăjit din plimbarea lui obicinuită, își îmbracă mantaua de ploaie și strigă răspicat și puternic pentru a birui glasul urlător al vîntului :

— *A strînge zburătorul mic... atențiune... strîngeți !...*

Un scîrțîit chinuitor de macarale, un tropot cadențat de picioare goale pe puntea udă, un amestec de răsuflări adînci, întretăiate de îndemnuri...„*Vira ! ... Lunga ! ... Vira ! ...*" și totul se sfîrșește în fluierăturile ascuțite ale sifliilor...

Numai divizionul de serviciu e pe punte ; toți sunt îmbrăcați în hainele de ploaie, făcute din pînză groasă ceruită.

Mă scobor încet, aplecat, pe scara din cazarmă, să intru la mine în cabină. Jos, mă opresc pentru a recăpăta respirația, o clipă curmată de mirosul acru, înecăcios, care încinge tot coprinsul mohorît, întunecat.

Ce înfățișare stranie are spațiul acesta așa de strîmt, abia înroșit de lumina slabă a unui felinar legănat ; printre obiectele de tot felul, îngrămădite acolo, stau atîtea ființi într-o căldură năbușitoare, în mirosul greu de catran care umple aerul închis și stricat.

Dintr-un bord în altul hamacele prinse în tavan, umflate ca niște saci plini atîrnînd în jos, se ating între ele legănînd zbuciumat trupurile ghemuite ale acelor cari dorm obosiți sau zac în amorțire.

Intru în cabină și mă sui în patul meu strîmt ca o cutie, ce are o muche mai înaltă pentru a-mi opri rostogolirea în aplecările vasului. În acești cîțiva metri cubi de aer închis locuim patru inși ; paturile, așezate cîte două, unul deasupra altuia. Dimineața e frumos, cînd ne-mbrăcăm pe rînd, numai cîte unul !...

Cum stau întins, cu fața în sus, c-un braț lipit de-a lungul peretelui umed, simt lovitura fiecărui val care se sparge de coastele vasului ; pare că ar voi să doboare peretele ce oprește șivoiul de a străbate înăuntru. Și „Mircea" tresare și geme la fiecare nouă izbitură.

Ațipisem coprins de-o toropeală visătoare în care pluteam pierdut, cînd vasul se culcă pe o coastă într-o bandă așa de puternică, încît toate obiectele de pe o poliță deasupra capului, cărți, perii, sticle, oglindă, cad peste mine.

Întunericul, aerul dinăuntru mă înăbușă. Mă urc pe punte.

Afară, o noapte neagră de nepătruns. Vîntul mugește în tremurături fioroase și, uneori din negrul văzduhului, ca o suflare de gheață se repede cu atîta furie de parcă sfîșie în bucăți pînzele încordate ce țipă în legături.

Patru bătăi scurte de clopot, vibrînd așa de trist, ne spune ora bordului — e miezul nopții.

„Bun cart înainte !... bun cart înapoi !... bun cart peste tot !..." și vorbele tăiate de ascuțișul vîntului se pierd gonite în haosul ce ne înconjoară.

Facționarii, uzi, amorțiți de frig, nemișcați la posturi, par niște umbre țintuite în loc. Numai ofițerul de sus, cu pași greoi, măsoară în lung *puntea de comandă.*

Și „Mircea" — bătrînul ce atîtea a înfruntat — abia înaintează luptînd la fiecare pas cu valuri din potrivă ce cad pe puntea udă, ca lovituri seci de ciocan. Întreaga suprafață de apă în jurul nostru pare că fumegă fierbînd în clocot, și un fel de umbră neagră se întinde pe deasupra gonind în urma noastră.

Mă duc în provă ; cîțiva marinari, alipiți de peretele bucătăriei, își usucă hainele lor ude — de aci se vede bine fiecare val ce ajunge și ca o stîncă se prăvale izbind în coastele vasului ce cade cu pliscul în jos, ca într-o groapă neagră și adînc deschisă înainte.

Pachete mari de apă năvălesc înăuntru acoperind puntea, și se întind plimbîndu-se dintr-un bord în altul, adesea stricînd somnul celor ce picotesc lungiți în jurul *cabestanului,* avînd colacii de frînghie drept căpătîi.

— *Se vede o lumină albă înainte !* strigă omul de sus din *gabie.*

O mișcare deosebită, se face pe bord. Comandantul e anunțat.

— *Farul turnant cu eclat, de la Trebizonda,* se șoptește pe puntea de comandă. Și toți sunt afară cu ochii deschiși mari cătînd să prindă cu vederea acea steluță tainică ce s-aprinde și se stinge abia licărind la orizont.

Ce putere fără seamăn are lumina farului asupra firii omenești. Lumina aceasta slabă, ce abia se zărește, clipind ca un ochi obosit de veghere, te călăuzește și te susține, și-n taină te îndeamnă șoptindu-ți : *„Înainte !... tot înainte !"* Parcă te simți îmbărbătat, puterile ți se îndoiesc, căci nu mai ești singur, răzleț, rătăcitor pe întinsul pustiului de ape. În nopțile negre și furtunoase e *candela sfîntă* ce arde la marginea mării, în locul de scăpare al ființelor slabe ce în luptă cu natura cer mînă de ajutor.

Și una lîngă alta, încet, pe nesimțite, răsar lumini departe, întocmai ca steluțe ce-și tremură sclipirea pe fundul negru în zare.

„Luminile din port... ajungem... e Trebizonda !..." își spun unii altora, și pare că o suflare de viață animează întreaga mulțime. În vederea portului nimeni nu mai suferă ; ca prin farmec tot răul se uită într-o clipă.

Ne apropiem. Luminile apar într-un joc curios înmulţindu-se şi crescînd mereu. Dar nimic lămurit nu se poate deosebi din haosul spre care înaintăm.

Se pun sondele : „27 metri !... *fund nisip !*“ strigă timonierul din prova ; şi navigăm încet, numai cu maşina, în vederea portului, să recunoaştem intrarea.

Cîteva umbre negre se desprind înălţîndu-se în faţa noastră ; uriaşi, în forme fantastice, parcă anume ni se opun în cale. Toate privirile sunt încordate, ochii aţintiţi se silesc a despica întunericul dinainte... sunt trei corăbii mari ancorate în radă ; aşa cum stau pierdute în negura nopţii par nişte monştri ciudaţi, cari se zbat chinuiţi între valurile furioase ce-i izbesc în coaste.

„Banda tribor !... Tribo-o-or banda !“ repetă răguşit pilotul care învîrteşte grăbit roata cîrmei într-o parte ; un zîngănit repetat de smunciturile lanţului de la cîrmă şi „Mircea“ abate pe loc întorcîndu-se greoi pe o lature. Căutăm pe „Elisabeta“ care trebuie să fi sosit cu două zile înaintea noastră.

Din jocul luminilor ce licăresc răspîndite, cîteva felinare albe şi roşii se aprind şi se sting pe rînd.

„Elisabeta“ ne semnalează cu Meritens. Ne-a cunoscut după cele două lumini albe ridicate la *pic,* semnalul de intrare în port a unui bastiment de război.

Foarte încet ne apropiem de „Elisabeta“ trecînd prin babordul ei : *„Mai înainte... aşa... stop... ; acolo ancoraţi !“* — e vocea secundului de la crucişetor.

„Atenţiune la ancoră !... Gata !“ se răspunde din prova, şi toţi aşteaptă comanda săvîrşitoare.

„Funda !“ — un zgomot de rostogolire a unui corp greu ce cade în mare împroşcînd stropii de apă şi un prelung zîngănit de lanţuri... e *ancora* — simbolul speranţei.

VI

Trebizonda, 7 august

O mînă mă scutură uşor.

Mă deştept tresărind ; e timonierul de serviciu — inamicul ofiţerilor de bord — care-mi şopteşte scurt :

— *Peste cinci minute urmaţi a lua de cart.*

Ah !... şi ce somn dulce şi binefăcător mă stăpîneşte.

Cu ochii încă împăinjeniţi mă îmbrac, şi, pipăind scările, mă sui pe punte.

După o noapte albă, serviciul acesta de la orele patru la opt dimineaţa e neînchipuit de greu.

Vîntul s-a potolit ; marea însă tot îşi mai clatină valurile ei mari, greoaie, culcîndu-l pe „Mircea“ pe coastă, aşa că abia se mai poate ridica la loc, o clipă, bătrînul vas, pentru a cădea obosit pe cealaltă parte. Şi cum se smuceşte el zîngănind între lanţurile celor două ancore care caută să-l stăpînească în loc !

Deschid ochii mari şi sorb, răpit de uimire, priveliştea nespus de frumoasă ce se desfăşoară în faţa mea.

Trebizonda, imens amfiteatru, se înalţă pe coasta unui munte verde, în care vezi înfipte casele albe, cu nenumăratele lor fereşti ferecate, cu cerdace largi, unele deasupra altora ; şi sutele de minarete ale moscheelor, toate într-o neorînduială ciudată, totul în forme curioase şi bizare, în culori vii şi diferite, pătate numai de umbra cea de un verde-închis a chiparoşilor şi a platanilor.

Spre apus se ridică un munte înalt şi pietros : Sui-Dangi. Sus de tot, pe creasta lui pleşuvă, stă mîndră de pază în faţa oraşului, ca imagină a islamismului, o moschee veche, cu zidurile mari, cu o cupolă înnegrită de vremuri, cu vîrful minaretului ascuţit despicînd norii, lăsaţi aşa de jos de pare că îşi razămă mărginile lor dezlînate pe coama munţilor.

Spre răsărit o limbă de piatră se prelungeşte în mare ; iar în capăt, pe un colţ de stîncă, e aşezat farul. În spatele oraşului, pe înălţimi stîncoase, se zăresc aşezate la rînd movile de pămînt, urme de fortificaţii ale bateriilor de artilerie.

În fund, departe, albesc în zare movile de pietre, dărămături, grămezi de ziduri năruite ; e vechea cetate Trapezus.

Şi totul e într-o linişte desăvîrşită, nu poţi surprinde nici o mişcare : întreg oraşul doarme somnul greoi şi potolit în care zac adîncite toate aceste oraşe asiatice.

De jos, de la port, se desprind cîteva puncte care înnegresc crestele valurilor ; în mişcări zbuciumate se îndreaptă

înspre noi : sunt bărcile cu interpreţi şi furnizori, adevărate paseri de pradă, ce se întrec care să ajungă mai curînd la vapoarele streine sosite în port.

Din cea dintăi barcă ce ajunge acostînd la scară, un om zvelt şi ager, cu fesul pe ceafă, îşi cere voie, într-o franţuzească perfectă, ca să-l primim.

Înainte de a-i răspunde, el e pe punte şi începe recomandaţiile : *Signor* Giovanni, interpret şi furnizor al *tuturor* vaselor de război ce vin în port, gata pentru orice informaţii şi servicii de care avem nevoie.

În rada asta deschisă, fără adăpost, „Mircea" nu se mai potoleşte : parcă-i ameţit, aşa se leagănă fără astîmpăr pe-o mare încă agitată de *hulă* puternică.

Ce curioasă e această mişcare de ondulaţie pe care o păstrează încă apa mării în urma unei furtuni.

Nici o adiere de vînt nu se simte înfiorînd faţa apei şi totuşi marea neastîmpărată îşi trimite necurmat valurile aceste lungi, greoaie, fără spume şi fără zgomot, care te înalţă şi te scoboară încet şi lin, înfiorîndu-te prin liniştea lor plină de înţeles. O fi ecoul aproape stins al unei furtuni trecute, sau prevestirea unei furtuni apropiate ?...

Pe punte nu-i nici o mişcare ; dorm duşi în somnul dulce şi întăritor de dimineaţă. Timonierul de cart picură rězămat de catargul din pupă.

Legănarea asta ameţitoare simt că mă biruie, totuşi mă lupt deschizînd mari ochii : ca într-un decor de teatru se desfăşoară splendida panoramă a Trebizondei.

Şi-n toropeala asta neînchipuit de dulce ; uşor, pe nesimţite, mă fură gîndurile în urmă, şi prind a se închega imagini aşa de mult uitate...

Tîrziu, mă regăsesc departe, în urmă, în scursul vremurilor copilăriei mele.

Din toate, un gînd mai ales îmi chinuieşte mintea : tabloul, pe care-l am acum în faţă, îl cunosc, l-am mai văzut cîndva ; priveliştea acestui oraş asiatic o regăsesc în amintirea mea.

De unde şi cum ?

Curios fenomen sufletesc : o scenă, o imagine, pe care o vezi întîia oară şi totuşi să o găseşti, fără să ştii de unde, ascunsă în fundul minţii tale...

Imaginea e rămasă poate de demult, de prin cărţile vechi şi roase, cu chipuri minunate, la care priveam cu aprinderea unei închipuiri copilăreşti.

Şi firul gîndurilor mă poartă în urmă, spre ţara mea rămasă atîta de departe, spre un colţ tăcut şi plin de farmec din fundul Moldovei.

Parcă mă văd acum : purtînd cărţile subţioară, plecam de acasă, copil neastîmpărat, cu mintea aprinsă de visuri nebune, vecinic mînat de dorul de a vedea locuri noi, neumblate.

Ca să ajung la şcoală, colindam străzile cele mai îndepărtate, şi mă pierdeam uitînd de casă şi de şcoală ; ocolind oraşul, în naivitatea mea copilărească credeam că lumea întreagă o cutreier.

Îmi aduc aminte bine... era o zi frumoasă de primăvară, o zi din acele în care parcă natura întreagă e prinsă de un rîs voios, nebunatic, copilăresc. Toate erau scăldate în ploaia caldă a razelor soarelui de amiază.

Mă duceam la şcoală avînd cartea făcută sul în buzunarul hainei pătate de cerneală. Departe, în fundul unei mahalăli, o droaie de copii se ţinea după un om...

„Un harap, un harap !" strigau cu toţii, îmbrîncindu-se ca să-l poată vedea de aproape.

Era un biet negru ; de cine ştie unde, soarta şi nevoile îl aruncase prin partea locului.

Ca să scape de ceata de copii care îl urmăreau, negrul intrase într-o cîrciumă ; noi, strînşi grămadă în dreptul uşei, îl priveam cu ochi cercetători. Unii susţineau că-i dat cu funingină, alţii că părul lui creţ trebuie să fie de lînă ; iar cîţiva mai îndrăzneţi se furişau pe lîngă el şi îl atingeau chiar pe haine, croind-o însă înapoi la fugă înspre uşă.

Negrul ştia cîteva vorbe româneşti ; am înţeles bine cînd i-a spus cîrciumarului că vine din Asia, de la Trebizonda. Nu ştiu ce am găsit eu în acest nume, auzit atunci întăia oară ; dar nu mi-a putut ieşi niciodată din minte.

Cînd am ajuns la şcoală, m-am repezit la atlasul geografic, şi multă vreme am rămas cu ochii ţintă la numele acela scris cu litere mărunte.

Şi uneori, pe cînd profesorul înălbea tabla cu şiraguri lungi de cifre chinuitoare, îmi lăsam capul rezemat pe mînă, zburînd cu gîndul departe, peste ţări şi mări, în drum spre Trebizonda.

Şi după atîta amar de vreme mă regăsesc în faţa acestui oraş, tablou în care parcă surprind aruncături de penel cunoscute, trăsături ştiute de multă vreme.

Rămîn aşa, pierdut cu ochii în vag, în faţa încîntătoarei vederi.

Privirile, rătăcite o clipă, mi se aţintesc în zarea îndepărtată, la nişte puncte care, dezlipite din ceaţă, albesc dunga şerpuitoare de pe înălţimea lui Sui-Dangi : e o caravană ce soseşte cu mărfuri de la Teheran sau Erzerum [1].

Cu încetul, vederea o cuprinde toată, desluşind contururi tot mai lămurite din acea mulţime care se mişcă încet şi tărăgănat în lungul drumului pierdut în neguri.

Se văd bine acum arabii înveliţi în burnuzuri largi şi luminate, albe ca zăpada, cămilele ostenite, încărcate cumplit, călcînd rar, domol, cu genunchii îndoiţi, cu gîturile întinse înainte...

VII

Trebizonda, 8 august

La cîteva sute de metri e ancorat un vas rusesc de război.

Abia se poate descifra numele ; e scris cu litere slavone : „Kubanetz".

E o canonieră trimisă pentru protecţia creştinilor din Anatolia, în urma măcelului armenilor [2] de curînd întîmplat.

[1] Erzerum, oraş comercial în Turcia orientală, situat în apropierea izvoarelor Karasu.

[2] În anii 1895—1896, sultanul Turciei Abdul Hamid II (1876—1909) a dezlănţuit groaznice masacre împotriva armenilor. Întreaga domnie a acestui sultan s-a caracterizat printr-o cruntă teroare, atît în Armenia cît şi în Bosnia, Herţegovina şi Macedonia. El a fost înlăturat de mişcarea Junilor Turci (partid înfiinţat în 1908) şi încarcerat la Salonic.

După regulamentele marinei, comandantul rus era dator să facă vizită comandantului diviziunei noastre, îndată ce-am sosit în port ; ceea ce rusul n-a făcut.

De aci răceală între noi şi ofiţerii ruşi.

După-amează părăsim bordul pentru a vizita oraşul.

Un barcagiu turc, cu fesul pe ceafă, cu gîtul gol şi ars de soare, ne debarcă la mal.

Pe cheiul vechi, sfărămat, de blocuri uriaşe de piatră desfăcute de izbiturile valurilor, mulţimea stă adunată privindu-ne curioasă ; unii ne arată cu degetul explicînd vecinilor că suntem : *Vlahica*.

Trecem pe străzi strîmte, întortocheate şi murdare. Zidurile mari, înnegrite şi măcinate de vreme, ascund case cu nenumărate fereşti ferecate cu zăbrele de fier şi astupate cu perdele groase.

În centru, mişcarea e foarte mare ; printre şirurile de prăvălii care se ţin lanţ, ne mişcăm încet oprindu-ne să privim la pînzării bogate, la pieile de bizon, la magazii care gem pline cu galenţi de toate formele — un fel de papuci înalţi, cu tocul şi talpa de lemn. Ne minunează măiestria şi fineţa cu care sunt lucrate obiectele în filigrane de aur şi argint, extras din minele din apropiere, de la Goumane-Kane.

O căldură moleşitoare ; ne îneacă mirosul nesuferit, care se ridică din birturile turceşti unde sunt scoase în stradă frigările cu carne de berbec, ce-şi sfîrîie grăsimea deasupra cărbunilor. Grămezi de legume şi fructe zac pe pămînt în bataia soarelui.

Şi-n strîmtoarea acestor străzi murdare ne învîrtim cu greu prin furnicarul omenesc.

Turcii, tăcuţi, nepăsători, îşi mînă catîrii ce păşesc trişti ; arabii cu chipuri frumoase, bronzate de arşiţa soarelui, îmbrăcaţi în haine largi şi albe merg încet pe lîngă cămilele blînde, grecii limbuţi ne asurzesc lăudîndu-şi marfa ; armenii palizi şi sprîncenaţi ne privesc tăcuţi cu ochii lor adînci şi negri ; persanii, cu ochii şireţi şi lacomi, ne arată mîndreţa covoarelor moi şi pline.

La vreun colţ de stradă ne iese în cale cîte o cadînă strecurîndu-se uşor, ca o umbră, pe lîngă zidurile înalte. Şi noi rămînem împietriţi în loc, cu ochii ţintă, să surprindem din învelişul acela de stofă vişinie, care o ascunde

din creştet pînă în tălpi, vreo minune de piciorus în papucul cusut cu fir şi mărgele, sau vreo mînă albă şi mică, împodobită cu inele de aur.

...Uneori ne înfioară sclipiri scînteietoare de ochi negri, adînci şi pătimaşi ce ard în pară sub broboada care-i păzeşte umbrindu-i.

O mişcare deosebită se face prin mulţime ; toţi se dau în lături făcînd loc alaiului care trece în goana cailor : e paşa cu escorta lui. El se duce să dea vizită comandantului diviziunei noastre.

Doi aşchiri călări, cu armele învelite în blană de oaie şi prinse la spinare, cu iataganele la coapse, merg înainte, în galop, deschizînd drumul.

După ei un turc scurt şi gras, îmbrăcat milităreşte, cu turban roş, vine pe un cal frumos rotat : e prefectul de poliţie.

În urmă e o căruţă fără arcuri, trasă de doi cai albi ; răzămat pe un maldăr de covoare stă paşa grav, posomorît, cu fesul roşu-aprins, cu gherocul negru, cu pieptul plin de stele şi cusături în fir de aur.

După căruţă, un rînd de aşchiri săltînd în galop îşi bat tecile iataganelor de coastele cailor înspumaţi, de sub copitele cărora scapără scîntei din pietrele caldarîmului sunător.

Înaintea meselor înşirate în stradă, cîţiva zarafi turci stau adînciţi în liniştea lor visătoare, pierduţi cu ochii-n vag, înconjuraţi de nouraşii albaştri ai fumului ce se-ncolăceşte leneş înălţîndu-se din narghilele aprinse. Figurile lor încadrate de barbe mari, îmi aduc aminte de tipurile semite ale zarafilor pe cari îi vedeam în copilăria mea pe stradele Iaşului.

Ne oprim cu toţii să ne schimbăm banii în monede turceşti, căci în voiaj ni se plăteşte solda în aur. Mulţimea de copii care urma droaie după noi, acum ne înconjoară urmărind cu priviri lacome strălucirea aurului.

Cîţiva mai îndrăzneţi intră în vorbă şi ne servesc de talmaci ; căci unii ştiu puţină franţuzească învăţată în şcoalele celebrilor *Frères jésuites* care au prins rădăcini şi pe aici.

În oraş stăpîneşte o linişte înăbuşită ; nu-i decît o lună de la cumplitul măcel al armenilor. La fiecare pas întîlnim

patrule de soldaţi, cu cartuşierile încrucişate pe piept, cu armele încărcate, străbătînd mahalalele.

Iar pe la colţurile stradelor vedem cete de copilaşi zdrenţuiţi şi murdari, cu chipurile brune, slabe şi ofilite, întinzînd mînele spre a cerşi mila trecătorilor.

Aceşti micuţi, flămînzi şi goi, sunt victimele nelegiuitei cruzimi a turcilor ; ei sunt orfanii ai căror părinţi au fost ucişi în timpul măcelului.

Se bat sărmanii îngrămădindu-se ca să prindă banii ce le dăm să-şi cumpere pîne...

O bătrînă armeancă ce vinde ciorapi de lînă ne istoriseşte pe şoptite, într-o franţuzească stricată, toate grozăviile întîmplate :

Cum s-au strîns turcii de prin toate satele vecine şi au năvălit cu cuţitele prin casele *kristianilor* — cum îi înjunghеau în pragurile caselor şi pe scările bisericilor, — şi cum îşi băteau joc de trupurile neînsufleţite scoţîndu-le în stradă. Numai aceia care s-au refugiat pe vasele streine, ce erau în port, au putut scăpa. Pe copii însă îi cruţau ; ziceau turcii că : *„Aceştia vor servi mai tîrziu pe Allah cu credinţă şi supunere“*.

...Şi bătrînei i se îneacă glasul povestindu-ne ; abia îşi mai stăpîneşte plînsul oftînd dureros ; îşi şterge cu mîneca hainei boabele de lacrămi ce se scurg printre zbîrciturile obrazului pînă în bărbia-i ascuţită.

Mă uit şi cat cu ochii cercetători, să pot surprinde vreo umbră de cruzime pe chipurile atît de cuminţi şi liniştite ale acestor turci, ce stau aşa de potoliţi, aşa de nepăsători, în uşile prăvăliilor.

Nici n-ai crede că aceşti oameni sunt în stare să săvîrşească asemenea nelegiuiri.

Ce adîncuri nepătrunse se ascund în sufletul acestui fanatic neam de oameni !

Ne întoarcem spre port. Rămîn în urmă privind la cifrele turceşti însemnate pe cadranul unui ceasornic, aşezat sus, la intrarea unei case mari.

Un bătrîn, aşezat turceşte în uşa unei cafenele, mă pofteşte *„să stăm de vorbă“*, şi îmi explică cum se numără ceasurile la ei, de la răsăritul soarelui, şi care e diferenţa între ceasul *à la turca* şi ceasul *à la franca*.

Îi mulțumesc cu un : *Evala efendi !*[1] respectuos și mă scobor în port.

În zarea îndepărtată apar vasele ancorate în radă, ca niște jucării minunate, împrăștiate pe fața calmă a mării.

După ora bordului e aproape de apusul soarelui, căci „Elisabeta“, mîndră, își flutură în adierea serei flamura albastră prinsă în vîrful catargului, semnal de atențiune pentru lăsarea pavilionului.

Cînd se împlinește ora anumită, în clipa cînd flamura cade ca un fulg ușor și bubuitul descărcăturei zguduie văzduhul, toți își descopăr capetele ; iar corniștii încep a suna *onorul* ce se dă tricolorului român, care se lasă de la pupă încet, alunecînd în jos odată cu cel rusesc.

Globul roșu însîngerat al soarelui alunecă ușor după creasta înclinată a muntelui, ce despică albastrul cerului senin... După cîteva clipe nu mai rămîne decît o geană roșietică ce licărește în asfințit, tivind în auriu o margine a cupolei și poleiește cald vîrful unui minaret al moscheei de pe bătrînul munte : Sui-Dangi.

...Și acum, în pacea sfîntă a serii, nu se simt decît fiorii dulci, împrăștiați de notele muzicei vaporului rus, ce îngînă o rugăciune așa de tristă ca ecoul slab al unui plîns îndepărtat...

VIII

Platana, 8 august

Portul e aproape gol : o corabie mare cu trei catarge, ancorată aproape de noi, și-a întins toate pînzele să le usuce la soare ; o canonieră turcească, neagră și murdară, își joacă încet pavilionul roșu cu semiluna albă la mijloc ; alături, „Elisabeta“, mîndră și lucitoare, își flutură nebunatic flamura ei în trei culori în jurul unuia din catarge.

Ce dimineață frumoasă !

De-o parte coasta înaltă, munții înverziți cu păduri dese și bogate ; de altă parte marea calmă și întinsă, cu

[1] Corect : *Evallah efendi !* — Allah să-ți lumineze calea ! (în limba turcă).

luciul unei imense plăci de oțel sub albastru limpede al cerului de Orient.

Abia mi-am sfîrșit serviciul de cart și trebuie să plec la mal pentru observație astronomică împreună cu ceilalți camarazi.

Luăm sextantele și cronometrul și ne suim în barcă, alături de căpitanul secund al bastimentului.

Ajunși la mal, ne găsim loc potrivit la marginea unei păduri și începem observația.

Pe cînd ne chinuiam să prindem soarele reflectat în oglinda sextantului, auzim șoapte în urma noastră ; e o droaie de turci adunați spre a ne pîndi să vadă ce facem.

Se opresc mai la o parte și ne privesc speriați ; cei mari țin liniștea stăpînind pe copiii cei mai îndrăzneți ce vor să se apropie.

Mai tîrziu un turc bătrîn se desprinde din mulțime și se apropie în vîrful degetelor. După un *Salabairulsum !*[1] și o timinea respectuoasă ne întreabă ce facem.

Îi explicăm totul prin cîteva vorbe turcești pe care le știam și noi, și el pleacă mulțumit pentru a explica acelei mulțimi care-l aștepta cu nerăbdare.

Ne întoarcem la bord ca să facem calculele. După-amiază cîțiva ofițeri și cu medicul bordului plecăm în oraș.

La mal ne întîmpină un ofițer turc de infanterie și ne conduce arătîndu-ne orașul acesta atît de ciudat.

Pe două coline sunt așezate două orășele : unul turcesc și altul creștin, care se privesc față în față.

Fiecare din ele cu obiceiuri, cu legi și credințe deosebite : două lumi diferite, vrăjmașe, care se dușmănesc de moarte, deși sunt unite sub aceeași soartă. Amîndouă cu aceeași înfățișare sărăcăcioasă și tăcută, ca mai toate orașele din Orient : aceleași îngrămădiri de ziduri, căsuțe tupilate, încîlcite prin vițele stufoase, ascunse în umbra smochinilor înverziți și a platanilor bătrîni.

Deosebirea e numai că pe una din coline strălucesc crucile poleite de pe turnurile bisericilor ; în timp ce, de pe cealaltă colină, răsar lucind semilunile de pe minaretele

[1] Corect : *Sabahlar hayr olsün !* — Să vă fie diminețile luminoase ! (în limba turcă).

geamiilor, două credinţi ocrotite de aceleaşi raze ale soarelui, de aceeaşi boltă a cerului pururea albastru.

Încălecaţi pe catîri, pornim să vizităm împrejurimile: apucăm la deal pe ulicioare întortocheate şi aşa de strîmte că abia pot trece cămilele încărcate.

După puţin timp, suntem afară la marginea mahalalei, de unde vederea coprinde întreaga împrejurime.

Şi catîrii se fac ghem sub noi urcînd greu la deal şi pipăind locul, îşi înfig copitele în bolovanii drumului.

Ce aer de jalnică resemnare au animalele aceste de povară şi ce blîndeţă răsfrîng ochii lor mari, negri, umbriţi de gene lungi.

De o parte şi de alta a stradei, numai livezi de măslini şi straturi de tutun; casele mici, cu zidurile goale, fără nici o înfrumuseţare.

Ne uimeşte atîta sărăcie; o mizerie aşa de neagră, în mijlocul unei naturi aşa de bogate, sub un cer aşa de limpede şi de frumos!

Ne îndreptăm spre o biserică frumoasă: „Sf. Constantin", zidită în coasta unei înălţimi. Clopotniţa albă şi crucea poleită răsar sclipind prin cutele perdelei verzi a frunzelor de măslin. Un călugăr bătrîn ne îndeamnă să mergem mai departe, pînă la vechea mănăstire zidită de Belizariu [1].

Înaintăm încet, pe o potecă strîmtă, de-a lungul unei rîpi stîncoase, strecurîndu-ne pe sub granituri gigantice, ameninţătoare, prinse în stînci uriaşe, în forme ciudate, ca nişte monştri împietriţi de veacuri.

Mănăstirea pare o fortăreaţă în ruină, pereţii îi sunt ruinaţi şi măcinaţi de vreme; o parte a zidăriei e rezemată de peretele unei stînci striate în pături de granit vînăt şi roşu ca sîngele.

O linişte de moarte învăluie colţul acesta stîncos.

Biserica, pustiită şi-n paragină, e lucrată în stil bizantin: pereţii de marmoră, în mozaic bogat, în sculpturi măiestrit cizelate, totul în desemnuri vechi, festonate în broderii bizare şi mistice.

[1] Belizariu, Belizarie (aproximativ 494—565), celebru general bizantin, conducătorul armatelor împăratului Justinian.

Înăuntru, pe pereţii colţuraţi şi pe bolţile surpate, încă se mai văd pete colorate: umbrele sfinţilor zugrăviţi cu atîta amar de vreme în urmă.

O singură candelă, aprinsă de călugări greci, mai veghează cu o licărire bolnavă, ca deasupra unui mormînt, luminînd aşa de trist goliciunea iconostasului despoiat şi năruit.

Această îngrămădire uriaşă de dărămături, altădată podoabă a măreţiei stilului bizantin, martoră a patrusprezece secole, tot ne mai aminteşte încă legenda tristă a nefericitului ei fondator şi ne arată cît de vremelnică e cumpăna măririlor lumeşti.

Belizariu, mîndrul general al lui Justinian, după ce înfrînge pe perşi, zideşte această biserică pe malurile Pontului Euxin, apoi cade în dizgraţie şi ajunge orb şi sărac, purtat de fiica sa, cerşindu-şi pîinea pe stradele Bizanţului.

...Şi cum stau ascultînd pe călugărul bătrîn, care ne povesteşte despre nelegiuirile năvălitorilor cari au jefuit biserica, furînd din odoarele sfinte, din evanghelii şi pergamente vechi, mi se pare că zăresc încă pe mozaicul capriţios al zidurilor stropi de sînge închegat — rămăşiţele cruzimii din vremurile trecute.

De aci, de pe înălţimea pe care ne aflăm, privim în urmă, departe, în zarea ştearsă a depărtării, unde se pierd vîrfurile bătrînilor munţi ai Anatoliei, ale căror coame albite de zăpadă scînteiază sub razele soarelui.

La picioarele noastre, pe cele două coline, pînă în mare, se desfăşoară Platana.

O varietate de culori neînchipuit de frumoasă: casele, albe şi mici ca nişte jucării, apar în umbra de un verde-închis a livezilor de măslini, semănăturile de tutun, colţurile pleşuve ale stîncilor de granit roşu, smochinii stufoşi, lespezile albe din cimitirul umbrit de chiparoşi jalnici, cari cresc pînă în marginea oglinzii străvezii a mării... un amestec curios, ca nişte trăsături de penel aruncate la întîmplare, într-un joc capricios de culori vii tremurînd în lumina miezului de zi.

Ne scoborîm prin mahalaua creştină.

Vestea că un doctor, un *echim* [1], e în oraş, se răspîndeşte ca fulgerul. La fiecare pas ne oprim întîmpinaţi de oameni

[1] Corect: *hekim* — medic (în limba turcă).

și femei aducînd în brațe copii. Și doctorul, om bun și milos, cercetează cu drag pe toți, învățîndu-i ce trebuie să facă.

Uneori rămînem în loc fermecați de frumusețea răpitoare a femeilor grece și circasiene, care ne ieșeau în cale cu mersul lor molatic, cu figurile lor bronzate, cu buzele roșii, umede, cu părul negru și inelat, căzut pe umeri ; sub sprîncenele lor arcuite ele au niște ochi de foc, pătimași, adînci ca marea și negri ca păcatul dragostei.

Un bătrîn roagă pe doctorul nostru să vie pînă la el acasă să vadă pe fiică-sa, care sufere de piept.

Intrăm într-o livadă bogată : bolnava stă culcată la umbră, fața e palidă și ochii negri, visători, cată aiuriți spre cuiburile albastre de lumină ce joacă prin frunzele maslinilor. Noi îl lăsăm pe doctor în urmă și ne ducem mai departe sub un smochin încărcat, unde fratele fetei ne cîntă din mandolină o veche arie orientală.

...Ce duios și gingaș picură notele dulci ale mandolinei în liniștea singurătății aceștia, în aerul parfumat al livezii pline de fructe, în care arde parcă aroma de esențe îmbătătoare !

Tîrziu, pe cînd ne întorceam la bord, un hogea suit în vîrful unui *minaret*, cu brațele întinse, cîntă chemînd credincioșii la rugăciune ; glasul lui *tînguitor* se pierde în dangătul prelung ce vine de la cealaltă colină a orașului, de la clopotele unei biserici.

...Și fără să vreau, sub farmecul sfînt al chemării credincioșilor la rugăciune, compar credința *profetului* așa de reală și pămîntească, rostită de glasul preotului din minaret, cu chemarea ideală și mistică a clopotului, care înalță închipuirea către cel mai frumos și amăgitor vis ce s-a arătat vreodată ochilor minții omenești, visul răpitor, sublimul vis, pentru care a luptat în viață și a murit pe cruce blîndul fiu al dulgherului din Nazaret.

IX

Vona, 11 august

Se lumina de ziuă cînd am ancorat în portul acesta — adică, la drept vorbind, nici nu se află port aci ; în fundul băii largi și minunat păzite de vînturile dinspre larg, e un orășel oriental, ascuns în poala unui munte îmbrăcat în verdele pădurilor de dafin.

De-ți rătăcești cumva privirea în urmă, departe, poți număra de-a rîndu în zare sate și capuri ce lanț se înșiră de la Ieros prin Keoreli, Tereboli, Zefiros și Kerasunda ; întreaga coastă a Anatoliei, înaltă și colțuroasă, apare scăldată de valurile mării, în lumina trandafirie a dimineței. Te minunează frumusețea coastei, așa de variată, ca o dantelă măiastră lucrată de o mînă dibace.

La cîteva mile spre vest, se prelungește în mare, umbrit de un buchet de arbori, capul de stîncă ruptă ce poartă numele de Iason.

Din vremuri, aci se povestește că a ancorat „Argos", mîndra corabie pierdută în căutarea *Lînei-de-aur*, și aci a debarcat Iason, viteazul căpitan al Argonauților din expediția așa de mult cîntată de poeții anticității elene.

Orășelul acesta de veacuri doarme același somn greoi și trîndav în care vegetează mai toată populația visătoare a Orientului — natura bogată a lenevit firea omenească împiedicînd-o a mai adăoga ceva.

O barcă ne lasă pe țărm la un mic debarcader putred, înnegrit. Un turc ne întîmpină salutîndu-ne milităreşte ; după îmbrăcăminte pare a fi un gardist.

Plaja care se prelungește în mare, spălată de spuma valurilor, e formată din nisip feruginos, negru, fin și greu, dovadă că în vecinătate se găsesc *gisimente* de fier. În munți, numai la 15 kilometri depărtare, se află mine de argint ; totuși, fierul, argintul, ca și celelalte produse se aduc din porturile rusești.

Străbatem orașul în lung și-n lat. Aceeași îngrămădire de case fără nici un stil pronunțat, aceleași geamii albe își înalță minaretele țuguiate. Ulicioarele strîmte, murdare și cotite se înfundă prin ruinele zidirilor vechi sau se închid baricadate prin maldăre de foi de tutun puse la uscat.

Ne oprim în marginea orașului. Numai aci găsim apă dulce : un pîrău limpede se furișează prin crăpătura muntelui ; și undele clare i se preling pe lespezi de piatră sticloasă.

În colțul acesta umbrit și răcoros se strîng locuitorii ca să-și adape vitele. Sub maslinii încărcați și dafinii mirositori

ce cresc la întîmplare, îmbătrînind în voia naturei, o sumă de oameni se află adunaţi la umbră. Vreo doi bătrîni aşezaţi turceşte, cu picioarele încrucişate, se odihnesc nepăsători; nici unul nu scoate o singură vorbă măcar, toţi tac şi fumează, cu ochii pironiţi în gol — pare că urmăresc un punct anume văzut de fiecare-n parte.

Alţii îşi adapă cămilele şi catîrii; unii sunt oameni tineri şi bine legaţi; au picioarele goale pînă la genunchi, şi pe corp numai cămaşă; figurile au culoarea bronzului, şi trupurile — ceva din înfăţişarea statuelor antice.

Privim înduioşaţi la un grup de cămile ce-şi leagănă uşor gîturile lungi, întinse înainte; acestor animale urîte şi diforme natura le-a concentrat singura frumuseţe în ochii lor dulci, cuminţi, în care se resfrînge melancolia şi resemnarea tristei lor soarte.

Pe cînd ne întrebam cîţi metri de grosime să aibă platanul uriaş ce-l admiram, ni se răspunde dintr-un grup de turci: *„Cinci metri"*, într-o românească perfectă. Era gardistul ce-l întîlnisem la mal şi pe care-l observasem că ne urma la distanţă, pare că ar fi avut să ne spuie ceva.

Surprinşi, îl întrebăm de unde ştie româneşte; şi el, roşu la faţă, schimbat, ne răspunde că a fost cîţiva ani prin România.

Ne întoarcem prin cealaltă parte a oraşului, oprindu-ne la casa guvernatorului, un bătrîn, Miralaia.

Trecem într-o livadă splendidă ce îşi desfăşoară bogăţia solului pe o pantă dulce pînă-n mare. Departe, se pierde şerpuind un drum rătăcitor, tăiat în coasta unei stînci. La umbră, pe o bancă de lemn, în balsamul jalnicilor chiparoşi, doi bătrîni cetesc o carte. Unul dintre ei se ridică: e stăpînul casei ce ne întîmpină cu o temenea respectuoasă, poftindu-ne să luăm loc. După vreo două vorbe schimbate, se aduce obicinuita cafea şi siropul răcoritor; bătrînul îşi netezeşte barba-i albă-afumată şi ne zice surîzînd: *„Ioc şarap efendi"*[1] *!* — voind să ne spuie că legea nu-i permite să bea vin. Vizităm grădina şi casa: o clădire veche cu zidurile măcinate de vreme, cu ferestre mici, ferecate cu gratii şi închise cu jaluzele verzi. Singurătatea şi liniştea ce-o împresoară îi dau o măreţie nespus de tristă. Ciudată construcţie — în rîndul

[1] Vin în nici un caz, domnule! (în limba turcă).

de jos e grajdul; bătrînul îşi ţine încă o frumuseţe de cal, sînge arab. Cînd am trecut pragul, un cal mic, alb ca zăpada, şi-a întors gîtul încordat, mişcînd nervos urechile ciulite, şi ne-a privit cu nişte ochi vii şi blînzi cari ardeau sub moţul de păr stufos căzut de pe frunte pînă pe nările mari şi roşii.

Bătrînul ne spune că de mult nu-l mai încalecă, dar îl ţine aşa să moară lîngă el, că multă vreme l-a slujit credincios în timpuri grele şi de primejdie.

Se înserase cînd ne-am luat rămas bun întorcîndu-ne la bord.

Pe la ora şapte toate prăvăliile sunt închise, de cînd cu măcelul armenilor; mai tîrziu de ora aceasta nimeni n-are voie să mai circule pe strade şi nici o barcă nu poate să plece de la ţărm.

Seara, după terminarea serviciului, e ora repausului pe bord; clipele dulci şi fericite cînd fiecare trăieşte pentru sine însuşi, retras în fundul sufletului său.

În cuprinsul acestor cîţiva metri e imaginea întregei omeniri; în mic, o lume ce s-agită, trăieşte împărţită în trepte sociale, cu gînduri, dureri şi mulţumiri deosebite.

În tribord, la pupă, se plimbă comandantul, fluierînd încet; în dreptul careului un grup de ofiţeri tineri vorbesc şi rîd; în prova, pe teogă, e toată mulţimea adunată.

Se strîng în grupe oameni tot din acelaşi sat şi povestesc sau cîntă aşa cum ei simţesc şi inima-i îndeamnă.

...Şi nu-i un cîntec singur ca să-l auzi în cor, sau să răzbată numai un glas deosebit, ci sunt crîmpeie frînte de-atîtea voci în parte, şi fiecare-şi cîntă încet şi pentru sine, de jale, de dor sau de iubire — cîntece vechi, de cine ştie cînd — aduse cu dînşii din vatra părintească, ori altele învăţate pe urmă în armată.

Amestecul acesta de glasuri diferite formează o armonie de murmur vag, un fel de tînguire duioasă şi unită într-o melancolie dulce şi adesea dureroasă, ce tremură în aer pînă ce se stinge în mare.

Deoparte îi strîns un grup, în mijloc văd şi pe gardistul turc ce-l întîlnisem în oraş.

Întreb mirat, şi aflu tot misterul:

Era un român, fost soldat pe „Elisabeta“ și dezertor de vreo șase ani de cînd bastimentele române mai vizitaseră aceste porturi — ciudat lucru... un țăran român gardist în Anatolia.

Vaporul și culorile românești i-au deșteptat dorul de țară ; nu l-a răbdat inima și a venit o dată să mai vadă pe ai lui — găsise vreo doi oameni tot din același sat cu el.

Și în clipele acestea trăia o viață întreagă la sînul cald al țării, în mijlocul mulțimei de oameni — frați cu dînsul — cari cîntau spunîndu-i de satul lui, de casă și părinți, de frați și de pămîntul lăsat așa departe la care de atîtea ori visase răzlețul, uitat printre străini.

La spatele lui, unul lungit pe punte alene, c-un maldăr de frînghie avînd drept căpătîi, cîntă pierdut a jale cu ochii țintă în cer :

Trandafirul rău tînjește
Dacă-l smulgi de unde crește,
Tot așa tînjesc și eu
După sătulețul meu...

Tace puțin, și iarăși se pornește din ce în ce mai tare, zicînd tot mai cu foc :

Rămîneți cu toți în pace
O-o-f !... mă duc, că n-am ce face !...

Mă uit la ei : gardistul și oamenii aceia ce stau pe lîngă el, nu cîntă, nici nu rîd ; vorbesc încet, așa ca în spovedanie.

El stă jos, ținînd capul în piept, și numai rar scoate vreo vorbă și întreabă de ceva, apoi oftează adînc și clatină din cap încet, abia se mișcă firele moțului prins în vîrful fesului roșu.

Ce-o fi vorbind oare ?... Și cîte s-o fi petrecînd în fundul ascuns al inimei sale !...

Cînd și-a ridicat capul am văzut bine cum îi jucau în lacrimi ochii lui tulburi.

Și-a luat rămas bun, căci se suna apelul și oamenii toți treceau la front pe borduri.

Pe cînd unul, cu glas tare, spunea rugăciunea de seară, toți ceilalți, pe punte, în rînduri, cu capetele goale, își făceau semnul crucei, iar notele metalice vibrau pierdute-n aer.

Barca, în care el plecase, era departe cînd am zărit-o potolindu-și mersul ; și s-a oprit dînd drumul lopeților în voie.

Abia se distingea o umbră stînd pe loc în ceața ștearsă a serei — parcă nu se-ndura să plece — de ce s-o fi oprit ?...

Spre asfințit, de mult dispăruse globul soarelui înecat în adîncul mărei. Zgomotul, viața bordului, încetase odată cu cea din urmă tremurare a notelor sfintei rugăciuni de seară. Pe punte nu se mișca nimeni, în cabina comandantului lumina era stinsă ; afară, vreo doi oameni în prova, de serviciu, și noi, grămadă, strînși în jurul bătrînului Marcheti, mecanicul bordului.

La toți ni-era drag omul acesta, pentru bunătatea inimei și farmecul povestirilor sale. Ne spunea din peripețiile unui naufragiu ce-l suferise în Marea Roșie, apoi amintiri din bătălia navală de la Lissa [1], unde luase parte în tinerețea sa.

De mult terminase bătrînul, dar noi tăceam cu toții, stăpîniți de înțelesul povestirei, spuse într-o românească așa... de stricată și plină de glume și învățături de-ale meseriei, deprinse o viață întreagă în aspra școală a mării.

Era tîrziu, nici unul dintre noi nu se îndura să plece — frumusețea nopților pe mare dă un farmec nespus de dulce grelei vieți de bord — mișcați de liniștea ce ne înconjura, fără să știm, ne țintuise în loc un fel de teamă parcă de a nu turbura sfințenia liniștei ce stăpînea natura întreagă.

O noapte dumnezeiască !... frumoasă ca în basme : cerul curat, nici o mișcare nu se simțea, nici o adiere nu înfiora calmul apei moarte. Iar sus, în peretele negru al țărmului, o licărire albăstrie începu să resfire frunzele copacilor înalți, și colțul lunei noi se ivi, lucind ca muchea unei seceri de argint, înfiptă în vîrful unui dafin bătrîn.

Furați de gînduri, pe nesimțite, se coborîse fiecare în adîncul tainic al sufletului, uitînd ființa celor dinprejur.

Un sunet vag ajunse pînă la noi, o tresărire abia simțită, ca un fior slab, atinse pacea nopții.

Ne-am ridicat cu toții ca să vedem ce este.

Cu ochii deschiși, cu auzul ațintit, așteptam... pe luciul negru al apei abia aluneca o umbră în zare.

---

[1] Lissa, oraș, mai înainte cetate, în insula cu același nume, în apropiere de coasta Dalmației. Aici s-au dat mai multe bătălii navale. Textul se referă la ciocnirea de la 1866, dintre flota austriacă și cea italiană (învinsă).

Era o barcă ce se-ndrepta spre noi ; nici un zgomot nu s-auzea, doar se simțea ușor mișcarea lopeților, lină, regulată, fără a scoate pana afară din apă.

„Să știți că-i un contrabandist de tutun", spuse unul dintre noi.

Barca se apropiase ; cînd a venit alături, în loc să acosteze în bordul în care ne aflam, a ocolit prin pupa vasului și s-a oprit pe furiș la scara din bordul opus. Am înțeles îndată : în bordul dinspre țărm îi era teamă să nu fie zărit la lumina felinarelor de punte.

„Ba... nu, e gardistul turc care a fost azi aci."

Aduce un răvaș, o legătură cu lucruri pentru un soldat ; cere să i le ducă la părinți, în satul lui. Are și tutun ; ne roagă să-l primim, că-i foarte bun, de Baffra.

Stă și ne istorisește ciudatul roman al vieței lui și chipul cum trăiește prin locurile acestea. Ne mulțumește apoi din toată inima și pleacă încet, strecurîndu-se prin întuneric.

Noi am rămas privind la dunga de lumină lăsată în luciul apei, ca urma unui diamant ce taie o sticlă întinsă.

O pierdusem cu toții din vedere ; o dată mai apăru în curmezișul cărărei de lumină ce o așternuse luna de sus, încremenită anume ca o semilună deasupra unui minaret. În clipa aceea un glas puternic s-auzi dinspre țărm.

Santinela de pe mal zărise barca în lumină.

Același strigăt răsună repetat de cîteva ori ; și un fulger scurt licări înroșind c-o pată luminoasă negrul țărmului în zare, iar bubuitul unei puști înfioră coprinsul tot, spărgînd liniștea nopței... o clipă numai, căci ecoul se risipi departe, pierdut în pustiul întunecat al mării...

X

Samsun[1], *16 august*

Înainte de prînz primim o vizită neașteptată.

Un domn bătrîn, corect îmbrăcat, se urcă pe punte și ne salută respectuos ; într-o mînă își ține șapca lui rusească și în alta o cravașă de trestie de mare.

[1] Samsun, oraș și port în Turcia, pe malul Mării Negre, centru comercial, manufactură de tabac.

E un colonel rus de cavalerie, în retragere.

Îl poftim în careu. Începe a ne spune, într-o franțuzească stricată, cîtă simpatie are pentru români : a făcut campania din '77, ne cunoaște foarte bine țara și obiceiurile, ne știuse și limba, dar a uitat-o ; i-a mai rămas numai două cuvinte pe care le repetă într-una, cu deliciu : *vin Tragașani !... ah !... vin Tragașani !...*

Atunci schimbăm berea, cu care îl tratasem, pe vin... și limba musafirului nostru se dezleagă ; exploziile de simpatie devin din ce în ce mai dese și mai puternice [. . .]

Soarele ca focul ardea în miezul zilei, cînd am debarcat pe mal în port.

După cîțiva pași am putut observa că orașul acesta are o înfățișare ceva mai europenească. Ne oprim în răscrucea a două străzi largi, pavate cu lespezi mari de piatră. În dreapta se înșiră un rînd imens de bolți — e un bazar oriental.

Curioasă impresie îți produce această confuză îngrămădire de mărfuri felurite între zidurile vechi, umede și înnegrite de vremuri.

Un muzeu uriaș, fără nici o rînduială. Cum ai pășit sub coperișul de piatră tăiată în bolți enorme și negre-afumate, te prind fiori în aerul rece și umed ; ca într-o peșteră te îneacă mirosul greu de mucegai.

Abia lumina zilei mai poate să răzbată, și cîte-o rază caldă se furișează-n taină de-ncearcă să usuce dungi albe înșirate din picături de apă ce se preling cu-ncetul pe ziduri, în unghere. Și-n haosul acesta, te amețește un zgomot vag de mii de voci într-una, care se agită în clocot sub bolți înăbușite, izbindu-se între ziduri c-un nesfîrșit ecou.

Trecurăm pe lîngă o prăvălie cu arme. Ce curioasă adunătură de vechituri : puști lungi, un fel de șușanele cu paturi mici, sculptate și încrustate în sidef, pistoale mari turcești, pumnale fine, artistic lucrate, săbii de Damasc și iatagane cu lamele curbate.

Ne oprim la o prăvălie de stofe și mătăsării. Negustorii sunt niște greci ; cu ochii lor negri, vii, ne prind, învăluindu-ne într-o privire șireată și cercetătoare. Adînci cunoscători

de oameni. Dintr-o clipă te-a pătruns, și cu o siguranță uimitoare, te știe cine ești, de unde vii și ce voiești.

Întreaga prăvălie și-o răstoarnă grăbiți, numai ca să ne arate marfa ; nu cere să-i cumpărăm nimic, dar gura nu le tace ; și laude, ademeniri și politețe curg din belșug, cu cît se strîng mai mulți în jurul nostru.

În cîteva minute coprinsul tot e inundat în valuri colorate de pînzeturi și stofe — o beție de culori vii, împletite într-un chip bizar în desemnuri fantastice, după caprițiii destul de ciudate.

Alături e un fel de cofetărie turcească.

Stăpînul, un turc, stă în fundul prăvăliei pe un scăunel și fumează așteptînd liniștit să-i vie mușterii ; nici nu clipește măcar din ochi.

Îi cer apă și dulceață. El se ridică încet și cu mișcări măsurate îmi aduce un borcan mare, o lingură și un pahar, apoi se așează iar la locul obicinuit. După ce-mi potolesc setea, voii să-i plătesc ; turcul se uită nedumerit la mine.

Eu mă mir de ce nu vrea să ia banii, și el se miră de ce-i plătesc cînd n-am gustat decît o dată. N-a fost chip să ne înțelegem. La urmă îmi spune hotărîtor : „Dacă-ți place, mănîncă, dacă nu, atîta pagubă". Turcul voia să mănînc tot borcanul, și nu pricepea cum să-mi ia plată numai pentru că gustasem.

Ieșim din bazar și apucăm la deal, pe drumul care duce spre cimitirul orașului. Străbăteam un cartier sărăcăcios ; casele mici și simple apar prin verdeața platanilor stufoși.

Oamenii aceștia nu pun nici un interes pentru a-și înfrumuseța casele prin care locuiesc, pentru că nu stau decît foarte puțin în ele. Tot timpul stau afară în aerul cald și dulce, în sînul naturii așa de frumoase, sub un cer limpede, la umbra unei vegetații bogate, pe cînd la nord, în frig și umezeală, sub cerul acoperit de ceață, casa e singurul cuib plăcut și cald, în care omul își găsește odihnă și mulțumire după o muncă chinuitoare în luptă cu aspra natură ce i se împotrivește.

În drum, ne minunăm privind la cîțiva turci bătrîni ce stau la umbră și împletesc ciorapi. Ciudat neam de oameni. Fără să vreau, cătînd la chipurile aceste tăcute și blajine, îmi vin în minte cruzimile săvîrșite în măcelurile armenilor și groaznica faimă ce acești fanatici și-au cîștigat de veacuri...

aceeași mînă ce poartă andreaua de împletit ciorapi mînuiește și iataganul de rătezat capetele ghiaurior nelegiuiți.

Unde apa e mai lină acolo-i și mai adîncă !

Intrăm în cimitir. O grădină frumoasă pe o coastă înclinată ușor spre mare.

Cît ochii pot coprinde, nu vezi decît mulțimea de lespezi mari de piatră, cioplite primitiv, și în neorînduială înfipte în pămînt.

Cărările înguste ce șerpuiesc în zare se pierd printre morminte, și pacea sfîntă a morții domnește pretutindeni, iar chiparoșii triști jălesc, de cine știe cînd, mormintele închise, de multă vreme poate căzute în uitare...

Locurile unde se văd coloane rupte și lespezi mari trunchiate arată că pămîntul acolo ține închisă cenușa celor cari au fost răpiți din lume în floarea tinereței.

Străbatem tot cimitirul în lung și ne oprim la ușa unei geamii, căci tocmai este ora de rugăciunea serii. Și în mijlocul acestei tăceri desăvîrșite începe să răsune chemarea repetată a unui muezin, de sus, din minaret. Nu înțeleg ce spune, îl văd cu brațele întinse cum cheamă credincioșii, cu glasul plîngător și plin de pietate.

Urcăm cele cîteva scări de piatră ; la ușă ne lăsăm bastoanele și intrăm înăuntru. În momentul în care pășesc pragul, un fior scurt îmi fulgeră prin trup : înăuntru e rece, tăcere adîncă și aproape întuneric. Cu o singură privire coprind tot golul tainic al acestui locaș de rugăciune.

Vreo două raze slabe pătrund prin geamuri mici și poliesc o parte din zidul afumat ; zugrăveala pereților e ștearsă, abia se mai cunoaște o urmă colorată de linii ce se taie în felurite și mistice desemnuri. Inscripții încîlcite rămase întrerupte de mozaicul căzut din locul unde fusese înfipt odată cu rară dibăcie de o mînă omenească.

La glasul chemării de la templu s-adună credincioșii, și pe măsură ce ajung, își lasă papucii în rînd la ușă, încet pășesc tăcuți, cu ochii în pămînt, cu picioarele goale pe dalele de piatră rece. Trec pe lîngă noi fără să ne privească, senini, tăcuți își iau locul obicinuit. O liniște desăvîrșită, nici o șoaptă nu atinge sfințenia tăcerii dinăuntru ; și toți întorși cu fața înspre Mecca, stau cu ochii pe jumătate închiși, pier-

duţi ca într-un vis ; un fel de meditare pioasă, ideală. Figurile nu spun nimic ; nimic nu se răsfrînge din tot ce se petrece în lumea sufletului lor. Tîrziu începe vag un murmur de şoapte neînţelese şi ei se prosternă cu faţa la pămînt, îndoiţi de mijloc se leagănă, asemenea mişcărei ce o are un om în mersul călare pe cămilă.

Aceleaşi intonaţii s-aud într-un amestec de glasuri stăpînite — cu toţii recitează verseturi din *Coran*, frenetic repetate în limba lui Allah ; şi coardele gîndirei nu mai vibrează în crieri, li se topeşte mintea în frumuseţea şi bogăţia frazei, aşa de arzătoare a poeziei sfinte — şi în beţia de vorbe şi imagini le ard ochii în extaz şi buzele în tremur repetă poezia *profetului-poet*.

Amestecul bizar de însuşiri contrarii e în toată firea acestui neam de oameni. Alăturea de cinste, răbdare şi blîndeţă, găseşti cruzimea oarbă — tembeli şi bravi ; din liniştea senină trec, numai într-o clipă, la furie aprinsă.

„Moartea nu este nimic, pentru că nu există", zic ei, şi gata sunt oricînd cu drag să-şi verse sîngele, cînd legea, patria sau padişahul cere.

Fanatic şi erou, acest popor odată a minunat şi îngrozit o omenire întreagă ; dar azi... în decadenţă, o soartă tristă îl mînă spre pieire — e soarta ce pururi au avut-o popoarele îmbătrînite...

XI

Sinope [1], *26 august*

Cea mai bună radă de pe toată coasta este desigur aci la Sinope.

În locul acesta s-a dat vestita bătălie navală dintre turci şi ruşi, în care flota turcească a fost zdrobită şi înecată în mare.

Şi azi, cînd ancora se smulge tîrîndu-se pe fund, adeseori găsim în pămîntul lipit de ghearele ei, monede, lucruri mici,

[1] Sinope, oraş în Turcia, port la Marea Neagră, în antichitate colonie greacă, iar mai tîrziu reşedinţa regilor din Pont.

urmele unei lumi ce doarme în adîncimea întunecată a fundului.

O peninsulă înaintează în mare, un istm îngust o leagă cu uscatul ; pe şuviţa aceasta de pămînt, sus, pe şeaua dealului, a fost zidită mîndra cetate din Sinope. Zidurile de centură stau de atîtea veacuri în picioare încă ; tari, crenelate, mai poartă şi azi în coaste urmele obuzelor ruseşti.

Des-dimineaţă a început să cînte o muzică în oraş : era zi de sărbătoare, onomastica sultanului ; aceleaşi şi iar aceleaşi note lungi, chinuitoare, ale unei melodii orientale, le-am auzit repetate din zori pînă în noapte. Toţi ofiţerii, în ţinută de ceremonie, mergem în vizită oficială la guvernator.

La mal ne întîmpină mai mulţi ofiţeri turci din marină şi infanterie ; cînd trecem pe sub bolta porţii, un soldat de santinelă ne prezintă arma izbind-o cu patul în pămînt.

Intrăm într-o sală mare ; în mijloc o masă, de-a lungul pereţilor sofale şi jilţuri vechi, îmbrăcate în postav roşu.

După obicinuitele prezentări şi ceremonii, paşa ne urează bună-venire, comandantul diviziunei noastre îi răspunde mulţumind, şi convorbirea se angajează între cei mari.

Paşa, om foarte plăcut şi deştept, vorbeşte cu drag despre ţara noastră ; pare a fi un om cu totul europenizat ; din pricină că luase aspre măsuri pentru a împiedica măcelul armenilor, i se zicea de turci, în batjocură, *Ghiaur-paşa*.

După-prînz mergem într-o excursie prin împrejurimile oraşului. Paşa ne pusese la îndemînă opt cai arabi ce ne aşteptau la mal gata, înşelaţi cu harnaşamente orientale, roşii sau verzi, împodobite cu cusături de fir.

Ieşim din cetate, călăuziţi de patru aşchiri călări şi înarmaţi ; ne îndreptăm la deal, abia putînd să stăpînim caii mici, iuţi şi nervoşi ce se frămîntă într-un joc fără astîmpăr ; tocmai tîrziu s-aştern la drum în trap întins.

Ajungem pe înălţimea din capul peninsulei.

În depărtare se zăresc albe zidurile cetăţii ; şi în urma lor se întinde un deşert de nisip roşu. În transparenţa de aer şi lumină s-aprinde un joc de licăriri ciudate pe această *mare* întinsă, de nisipuri arzătoare.

Jos, la picioarele noastre, înainte, în dreapta şi în stînga, se întinde marea calmă, adormită într-o strălucire orbitoare ;

în liniştea miezului de zi nimic nu poţi surprinde în tot *pustiul* acesta de apă argintie.

Ne oprim şi descălicăm pe marginea unei prăpăstii ; aci se înalţă ruinele vechiului templu zidit de regele Pontului [1], Mitridate Eupator.

Tăcuţi, ca-n faţa unui mormînt, privim grămada de dărămături : rămăşiţa falnicului monument, ce-a strălucit cu 100 de ani înainte de Crist, trăieşte încă, păstrînd în sfînta ei singurătate taina veche a lumei asiatice.

Blocurile aceste de granit, cioplit cu atîta măiestrie, au viaţă încă pentru a ne dovedi blestemata morală a timpurilor trecute. Cîtă muncă omenească cheltuită pentru nebuna fantazie a unui *singur om*... cîtă sudoare şi cîte lacrimi s-o fi scurs pe luciul acestor pietre... podoaba operei atîtor mii de *necunoscuţi*, cari lucrau pentru glorificarea oarbei vanităţi a unui *potentat* tiran.

Ne întoarcem înapoi pe un drum mai scurt, ce trece printr-o pădure bătrînă de măslini. În vale lăsăm caii plini de spume aşchirilor ce ne însoţeau, şi intrăm pe jos în oraş.

Auzisem că în această localitate guvernul turcesc trimitea în exil pe mulţi dintre osîndiţii politici. E drept că acest loc este foarte potrivit ; asigurat de trei părţi, căci e împresurat cu apă, numai o parte e legată cu restul ţărei, şi acolo sunt zidurile cetăţii, tari încă şi bine păzite. Se zicea că şi un ofiţer din artileria turcă ar fi trimes aci, ca pedeapsă pentru că luase parte la o revoltă din Stambul.

Eram foarte curios să-l văd.

Cum mergeam singur prin port, zăresc la masa unei cafenele, în mijlocul unui grup de turci, un ofiţer român — era camaradul meu de bord, prietenul *Nicu Johnson* [2], cum îi ziceam noi, din cauza tăieturei englezeşti a favoriţilor săi.

Mă apropii de masa la care eram poftit şi fac cunoştinţa celor ce se aflau de faţă.

---

[1] Pont, regat antic pe ţărmul sudic al Mării Negre, în partea de nord-est a Asiei Mici, întemeiat în sec. IV î.e.n. de Ariobarzani. În anul 63 î.e.n. devine provincie romană.

[2] Nicu Johnson, pe adevăratul nume Nicolae Ionescu, comandor şi director al Serviciului Maritim Român, a fost unul dintre cei mai apropiaţi prieteni ai scriitorului Jean Bart, despre care vorbeşte adesea în *Insemnările unui marinar*, I, II, apărută la E.S.P.L.A., 1956—1958.

Erau doi bătrîni respectabili, îmbrăcaţi europeneşte, purtau, însă, tot fesurile obicinuite ; al treilea, un tînăr îmbrăcat milităreşte, înalt, frumos, cu o figură aproape copilărească şi luminată de un zîmbet fin ; musteaţa abia-i mijea ; în ochii lui mari şi dulci avea o strălucire pătrunzătoare.

Acesta era ofiţerul exilat.

Toţi trei ştiau foarte bine limba franceză ; oameni culţi, începură să ne vorbească despre ţara noastră, de care aveau cunoştinţi întinse.

În cîteva rînduri am încercat a-i face să vorbească şi despre dînşii — eram foarte curios să aflu de ce fuseseră exilaţi — n-am izbutit, căci se fereau să amintească ceva din trecutul lor.

Într-un tîrziu, unul dintre bătrîni mi-a spus oftînd din adîncul inimei :

— Ah !... dacă ai şti d-ta ce simt cînd îmi amintesc din viaţa mea, ai înţelege de ce nu vorbesc de trecut... de ce nu vreau să mă uit în urmă... şi nici înainte nu pot să mă uit !...

Atîta durere înăbuşită tremura în vorbele aceste cu înţeles ascuns, că n-am îndrăznit a-l mai întreba nimic. Şi toţi tăceam, respectînd întristarea bătrînului ce-şi netezea barba-i căruntă ; iar ochii lui sticleau printre genele stufoase, şi înotînd în lacrimi îi aţinti departe, la fumul unui vapor pierdut pe luciul apei. Acolo, în zare, un nouraş alb plutea pe marea albastră a cerului, ca o insulă din altă lume... Şi multă vreme a rămas bătrînul aşa, cu ochii ţintă la fumul ce se-nalţă alene, înnegrind parcă ţărmul acelei insule cereşti.

Tînărul mi-a spus în cîteva cuvinte toată istoria vieţii sale.

Era din o veche familie nobilă ; fiu al unui paşă din Ianina, făcuse şcoala militară din Stambul. Pe cînd era în şcoala de aplicaţie, ca ofiţer de artilerie, pe lîngă studiile militare se adăpase şi din izvorul binefăcător al învăţăturilor din Apus ; el, ca şi toţi camarazii săi de clasă, deşi tînăr încă, vedea în adevărata lumină starea îngrozitoare în care se zbătea patria sa.

Cu toţii intraseră în legături cu partidul revoluţionar al Junilor Turci.

Guvernul a surprins toată mişcarea lor ; i-a închis şi a desfiinţat şcoala. Pe cei mai mulţi i-a osîndit la moarte înecîndu-i în Bosfor ; pe unii, cari erau din familii nobile, i-a cruţat trimeţîndu-i în exil prin diferite locuri în Asia.

El fusese condamnat ca să servească 7 ani ca soldat în regimentul de artilerie din Sinope.

Nu avea voie să citească decît numai cărţi turceşti.

Căpătase pe ascuns operile lui Volney şi le tradusese în limba turcă, în timpul celor trei ani de cînd îşi făcea pedeapsa.

— Ca să puteţi judeca ţara noastră — ne spune tînărul — trebuie să o împărţiţi în două : poporul întreg deoparte, mulţimea aceea răbdătoare şi cinstită care lucrează numai pentru o mică pătură conducătoare, pentru acei trîntori cari în atingere cu civilizaţia europeană au ajuns mai răi şi mai tîlhari ca înainte ; aceştia au pierdut natura lor primitivă, şi-au schimbat şi fondul prim bun care-l aveau. Ah !... dacă am avea şi noi o mică parte numai din libertăţile pe care le aveţi în ţara d-voastră !

— Ştiţi care e diferenţa dintre români şi turci ?... dar, nu vă supăraţi ?... ne spune unul dintre bătrîni. Românii, totdeauna mîndri, zic : „Suntem civilizaţi“. Turcii, totdeauna încăpăţinaţi, zic : „Nu vrem să ne civilizăm, rămînem aşa cum suntem“.

— Şi ce credeţi despre viitorul Turciei ? întreb eu.

Tînărul tace, bătrînul îşi ridică ochii la cer, oftează adînc, şoptind rar :

— Nimic, nu mai putem aştepta nimic !...

Cînd ne-am despărţit, bătrînul m-a apucat de braţ şi, privindu-mă în adîncul ochilor, mi-a spus cu glasul înecat :

— D-ta nu poţi să înţelegi ce-nseamnă a trăi fără să aştepţi nimic !...

A doua zi, seara, se dă pe bordul „Elisabetei“ o serbare la care iau parte autorităţile civile şi militare ale oraşului.

La pupă, pe dunetă, toate erau împodobite cu mult gust ; pavilioanele tuturor naţiunilor fluturau uşor în vînt arătîndu-şi feluritele culori ; pe roata cîrmei se răsfăţa, roşu cu semiluna albă la mijloc, pavilionul Turciei.

Lămpile mici, electrice, străluceau înşirate de-a lungul bordului ; lumina lor se răsfrîngea tremurînd în oglinda apei limpezi.

Cele două proiectoare electrice de pe comandă, de cu vreme, începură a trimite snopuri de raze luminoase spre mal, în dreptul debarcaderului, pentru a lumina calea bărcilor ce aduceau invitaţii la bord.

Pe la 9 ore a sosit paşa împreună cu ofiţerii de diferite arme şi grade.

Erau şi cîţiva străini cari veniseră însoţiţi de familiile lor : un inginer italian, un doctor german şi mai mulţi greci. Din toată mulţimea, două persoane atraseră privirile noastre : soţia doctorului, un tip de frumuseţe — mai cu seamă ochii ei blînzi, albaştri, aveau acel farmec visător al femeilor germane ; şi un maior de artilerie, *negru*, cu dinţii albi ce-i sticleau printre buzele groase ; avea părul des şi creţ : tip de *mulatru*.

Convorbirea o întreţineam mai mult cu străinii, căci turcii stau înfipţi pe scaune mestecînd liniştiţi şi cu sfinţenie prăjiturile cu care fuseseră trataţi.

Soţia doctorului, foarte încîntată, în mijlocul unui grup de ofiţeri, exclama suspinînd :

— Ah !... ce rău îmi pare că o să plecaţi aşa curînd ; în sălbăticia asta unde trăiesc, cînd voi avea fericirea să mai schimb vreo vorbă cu astfel de oameni !

Eu intru în vorbă cu maiorul negru ; dar mă înţeleg foarte greu căci abia ştie vreo două cuvinte franceze pe care le repetă mereu : *„Je compré mousié... je compré...“* [1]

Îl îndemn la un păhăruţ de piperment ; îl ia în mînă şi, c-un zîmbet fin, îmi spune că legea nu-i dă voie ; îşi întoarce apoi ochii spre paşă, care tocmai atunci privea în altă parte, şi dintr-odată răstoarnă pe gît băutura oprită, clipeşte apoi şiret şi iar zîmbeşte mulţumit.

Îl întreb despre ofiţerul exilat care se află sub comanda sa. Îmi spune că mai are încă patru ani de pedeapsă, dar s-a făcut raport la Stambul pentru graţiarea lui, căci se poartă bine ; e om cumsecade, dar a vorbit mai mult decît se cuvine, îmi spune negrul ducînd degetul la buze c-un gest plin de înţeles :

[1] Corect : *J'ai compris, monsieur... j'ai compris...* — Am înţeles, domnule... am înţeles... (fr.).

— La noi e foarte rău dacă spui mai mult decît este voie...

Deodată convorbirea de pe punte încetează, toți ne ațintim auzul... abea ajung pînă la noi cîteva note tremurătoare ale unei melodii dulci, de departe, dinspre mare. Toată lumea se ridică pentru a privi într-acolo. În lumina argintie a lunei o barcă aluneca încet ; și notele s-apropiau din ce în ce mai clare, mai duioase, în farmecul liniștei de noapte.

Era prietenul Johnson care cînta *Steluța*.

Pașa fu cel dintăi care bătu din palme ; după el începură aplauze zgomotoase.

După scurt timp cîntecul încetează ; petrecerea continuă ; se fac diferite exerciții, jocuri obicinuite pe bord în asemenea ocazii.

Comandantul „Elisabetei" ține un cuvînt de laudă și mulțumire pentru modul binevoitor și călduros cu care am fost primiți în porturile turcești. Pașa, foarte mișcat, răspunde arătînd simpatiile ce le-a avut totdeauna pentru români.

Din mulțime mă simt apucat de o mînă — e Johnson, care-mi șoptește la ureche :

— El e jos, ne așteaptă.

De cu ziuă vorbisem cu ofițerul exilat ca să vie în timpul nopței pentru a-i da niște cărți. Ne suim într-o barcă îndepărtîndu-ne de „Elisabeta" ; din zarea întunecoasă ce ne-nconjoară, se furișează încet o umbră. Nu poate fi el ; în barca ce se apropie e un singur om, pare a fi un barcagiu turc ce se lasă ușor înainte la fiecare mișcare a lopeților.

Bărcile sunt alături...

— Eu, eu sunt... m-am îmbrăcat așa ca să nu fiu cunoscut.

Plecăm încet toți trei spre „Mircea". Legăm bărcile de scară și ne suim pe punte ; timonierul de cart se uită lung în urma turcului ce se coboară cu noi în careu.

În cîteva minute adunăm toate cărțile franceze ce le avem prin cabine ; la fiecare nouă carte ce i-o dăm, cîte o exclamație de mulțumire — e în culmea bucuriei cînd vede *Minciunile convenționale*... de Max Nordau, auzise mult despre această carte — le ia pe rînd, le pipăie, le citește titlurile dintr-o aruncătură de ochi și, cu sîngele în obraz, îmbujorat de emoție și bucurie, abea poate să mai lege cîteva cuvinte :

— Cum să vă mulțumesc... cînd să vă mai întîlnesc oare...

Cu pachetele subțioară ne scoborîm în barcă ; cum ne îndepărtăm tăcuți, prin întuneric, deodată ne cade-n față o lumină de foc ; scăldați într-o strălucire albă, rămînem orbiți cîteva clipe numai, căci pata luminoasă alunecă pe sub bolta cerului lăsînd o dungă sclipitoare ca și coada unei comete imense.

Era proiectorul electric ce-și întorsese fășia luminoasă asupra țărmului, pentru a lumina calea bărcilor ; lumea pleca de la „Elisabeta".

Am așteptat privind din umbră pînă s-a scurs întreg convoiul ; în bărcile pline cari alunecau lin pe oglinda stravezie a mării, mulțime de capete și brațe păreau că se mișcă într-un joc fantastic sub ploaia razelor albe ale conului de lumină.

Cînd ne-am despărțit, el mi-a spus mișcat, cu glasul stîns :

— Numai cîte-o pagină pe zi o să cetesc, ca să-mi ajungă pe toată vremea cît voi sta aci... și ochii lui blînzi ardeau licărind în lacrimi.

A doua zi cînd se lumina de ziuă și „Mircea" își întindea pînzele plecînd înspre larg, am văzut bine o formă omenească, departe lîngă far, cum flutura o batistă albă în suflarea vîntului.

...Și vîntul dimineții, cu adierea-i dulce venind de la țărm, părea că ne-aduce ușor dintr-acolo suspinul părerii de rău al unui suflet nefericit...

XII

Pe mare, 29 august

. . . .

De trei zile suntem pe drum, spre țară.

De mult a dispărut coasta Asiei Mici, rămasă în urmă, dormind înfășurată în ceața deasă a toamnei.

Navigăm numai cu pînzele. O briză răcoroasă se furișează pînă în fundul cabinelor ; și „Mircea" aplecat pe o coastă, cu pînzele bombate, se duce ca săgeata pe luciul mării calme, sub cerul clar, albastru. Un cîrd de marsuini se întrec

în mers cu noi ; și-n jocuri nebunatice se dau afund, ca iarăși să apară ca scuturi argintii lucind pe fața apei.

Pe punte, toți oamenii sunt veseli : ajungem azi în port... și mîini e sărbătoare...

. . . .

„Să vede uscatul în prova !" strigă cu glas tare omul din gabie.

„Constanța... Constanța... ajungem !" șoptesc cătînd cu toții să prindă în zare o liniuță neagră ce joacă tremurînd în aerul străveziu la orizont.

Ne apropiem de coastă.

E într-amurg ; spre asfințit ceru-i aprins, și în lumina de purpură a sării se poliesc pe boltă norii ce par lespezi de aur ca trepte înălțate. Iar soarele apune uitîndu-se înapoi spre portul ce rămîne mai lucitor și mîndru sub razele din urmă — așa cum îl visăm s-ajungă în viitor.

Din largul mării, „Mircea", bătrîn, dar mîndru încă, se-ndreaptă spre uscat și zboară cu pînzele întinse, dorind s-ajungă în port.

Pe sus plutește lin, cu aripele obosite, o pasăre grăbită : se întoarce spre țărm, la cuib, ca să se culce.

Suntem aproape. Pe chei se vede lumea sosită să ne aștepte : batistele se mișcă în aer urîndu-ne *bună-venire !...*

Iar flamura lui „Mircea", din vîrf de la catarg, răspunde fluturîndu-și culorile în vînt, și în jocul ei prin aer se apleacă și se-nalță de pare că salută pămîntul țării noastre...

Constanța, 1896

SCHIȚE MARINE

MOARTEA PILOTULUI

Era o zi de iulie, căldură înăbușitoare. Vreo două vapoare de marfă, acostate la cheiul vechi de piatră, își prăjeau la soare trupurile uriașe, îmbrăcate în table negre de fier.

Pe la amiază, pavilionul de la căpitănia portului, lăsat jos, arăta că e ora repausului.

Hamalii încetaseră lucrul și, lungiți pe movilele de cărbuni, dormeau trudiți.

Coșurile de încărcat se odihneau și ele, goale, răsturnate alături.

În șirul de cafenele, ce se țin lanț una de alta în lungul cheiului, lumea sta la umbră în jurul meselor.

Unii își deșertau paharele de sirop răcoritor, iar alții își sorbeau filosofic cafelele.

La cafeneaua piloților, în fața debarcaderului, Barba Spiro, cel mai bătrîn pilot din port, sta la umbră ținînd în colțul gurei țigareta lui făcută dintr-un ciolan de picior de iepure, și urmărea alene, cu ochii pe jumătate închiși, fumul ce scăpa în rotocoale albăstrii.

Era foarte bătrîn Barba Spiro ; ținea minte de mult, dinainte de a fi orașul zidit. De pe cînd erau numai niște colibe de stuf, în toată întinderea ostrovului și a mlăștinilor de o parte și de alta a Gurei Dunărei pînă în mare. Multe povestea moșneagul, dar nu pe toate.

Se zicea, de unii, că în locul unde este acum portul Sulina, nu cu multă vreme în urmă, era cuib de pirați, care jefuiau vasele ce se apropiau de Gurile Dunărei.

Și mulți, numai astfel își explicau începutul averilor unor bătrîni bogătași din port.

Lui Barba Spiro, însă, îi plăcuse să trăiască bine și nu avea bani strînși.

De doi ani este la pensie : îl sfătuise doctorii să se lase de meserie. Era și vremea : suferea de inimă.

Viața zbuciumată a piloților, grija ce o au în conducerea vaselor încărcate, atenția vecinic încordată, emoțiile dese și reumatismul fac pe cei mai mulți să-și termine meseria zdruncinati și bolnavi de inimă.

Deși primea regulat pensia, bătrînul nu se putea dezvăța de viața lui obicinuită din vremea tinereței.

Din faptul dimineței, de cum prindea a se deștepta viața în port, el era în picioare. Și o lua încet de-a lungul cheului, cu spinarea încovoiată, cu genunchii îndoiți, cu țigareta în colțul gurei.

Se oprea la fiecare vapor, se uita lung, cercetător, și pleca înainte urmîndu-și inspecția.

Nu se petrecea nici o mișcare în port ca să n-o afle el.

Cum sta uneori la masa cafenelei, se scula în picioare, își punea mîna strașină la ochi și căta lung și țintă spre largul mării.

De cum prindea să răsară cîte-un punct negru pe fundul albicios al zării, nu-și mai lua ochii pînă ce punctul acela nu se desprindea bine în larg, luînd forme regulate, răsărindu-i catargele și coșul.

Fluierul ascuțit și repetat al vreunui vapor, ce avea să facă manevră în port, îl făcea să tresară.

Se scula încet de la locul lui, mergea la marginea cheiului și, cu aerul unui examinator sever, observa manevra vasului în cele mai mici amănunte.

Cîteodată se enerva, își ducea mîna la coaste să-și potolească bătăile repezi ale inimei : i se părea că nu-i bine ; își strîngea pumnii și mormăia înăbușit cîte o înjurătură.

Cînd îi plăcea manevra, fața i se lumina și zicea în gura mare : „Bravo, căpitane, bravo !..."

Trăia din viața portului, lua parte cu tot focul inimei la mișcarea lui.

Părea că și mersul vaselor, și izbirea cadențată a valurilor, și întreaga mișcare din port mergeau în același tact cu bătăile inimei lui.

Și tocmai tîrziu, sub seară, cînd prindea a se polei vîrfurile trestiilor, și soarele, roșu-aprins, se stingea înecîndu-se în adîncul apei, bătrînul pleca domol, cu pași măsurați, spre casă.

Și uneori, în liniștea miezului de noapte, cînd tot portul dormea obosit și nu se auzea decît pleoscăitul cadențat al valurilor lovite de chei, bătrînul o lua încet-încet de-a lungul digului vechi de piatră, ce ca un șarpe uriaș se tîrăște în mare, avînd în cap ochiul roș al farului.

De vreo două zile, Barba Spiro se simțea slab de tot ; o tusă seacă îl înăbușa.

Asta nu-l împiedica de a fi neclintit la postul său.

Tăcut, ca lîngă un prieten vechi și drag cu care se-nțelegea de minune, sta pe mal vrăjit de glasul valurilor, pe care îl asculta într-una, de atît amar de ani.

Cu drag urmărea valurile, cari alunecau în bătaia soarelui, pînă departe, lăsînd o dungă albicioasă în nemărginirea albastră a mărei.

O adiere dulce de vînt răcoritor începuse să sufle dinspre larg ; bătrînul își ridică încet șapca, ațintindu-și ochii spre fundul îndepărtat al zărei.

O pată albă se desprinsese la orizont și creștea în lumina soarelui, din ce în ce mai mare.

Era o corabie cu pînzele întinse, ce se apropia de port.

Bătrînul își trecu încet mîna prin părul lui alb, în care vîntul se juca nebunatic.

A !... ce cunoștință veche îi era vîntul acesta, ce bine îi știa el nebuniile lui înșelătoare !

De cîte ori nu-l aștepta ca pe un prieten bun, de ajutor, cînd îi umfla pînzele, însuflețindu-i corabia, ce despica valurile alunecînd ca o pasăre în zbor cu aripele întinse.

Și de cîte ori nu-l blestemase, cînd își cerca puterile cu dînsul, dezlănțuindu-și furia asupră-i.

Corabia se apropiase de tot ; intra în apa liniștită a canalului.

Era o corabie mare, frumoasă, cu trei catarge.

Bătrînul o privea cu drag cum se apropia, mîndră, cu toate pînzele umflate, tăind ușor apa ce aluneca pleoscăindu-i cadențat coastele ei rotunde.

Trei fluierături ascuțite îl făcură pe moșneag să tresară. Își întoarse capul înapoi : era un remorcher.

În același timp o fluierătură puternică răsună lung, și trupul uriaș al unui vapor de marfă, încărcat, ce venea în jos cu toată viteza, se ivi de după cotul canalului.

Bătrînul se ridică de la locul său, apropiindu-se de mal.

Vaporul cu greu își putea micșora viteza, trebuia să se ferească făcînd loc remorcherului și corabiei care înainta mereu cu pînzele întinse : avea să privească la o manevră grea, asta îl interesa cu patimă.

Remorcherul repetă iarăși trei fluierături ascuțite ; vaporul ferindu-se, ca să-i facă loc, veni drept în fața corăbiei.

O fluierătură puternică, desperată răsună atunci.

Mulțimea, grămadă pe chei, căta cu groază ; toți ochii erau ațintiți la cele două vase, care trebuia să se ciocnească, neavînd vreme să mai abată.

Bătrînul, ce urmărea de pe chei toate mișcările, scrîșni nervos din dinți și un :„*Pasto diavolo !*“ îi scăpă printre buze : pilotul de la vapor greșise manevra.

Și el, cu ochii ieșiți din orbite, căta țintă, mușcîndu-și buzele, pe cînd cu mîna își potolea bătăile grăbite ale inimei : aștepta...

Cînd, într-o clipă, ca prin farmec, toate pînzele fură lăsate și se auzi răsunînd comenzile desperate, iar vasele ajunse unul în fața altuia ; bătrînului, cum sta înmărmurit, ținîndu-și răsuflarea, i se păinjiniră ochii, genunchii i se muiară ; el întinse deodată mîna să caute un sprijin, dar se împletici și căzu mototol fără simțire...

...Și vasele nu s-au ciocnit ; lin trecură, la o palmă unul pe lîngă altul, fără a se atinge.

Lumea se făcuse roată în jurul trupului gîrbovit și uscat care zăcea pe chei, neînsuflețit.

...Iar vîntul dinspre largul mărei se-ngrămădea și el, făcîndu-și loc prin mulțime, și ca un vechi și bun prieten, adiind ușor, îi mîngîia fruntea, răsfirîndu-i pletele și barba lui albă...

1897, Sulina

RĂTĂCIT

Era pe la amiază ; o liniște adîncă stăpînea satul tăcut și uitat printre mlaștinile acoperite de stuf auriu. Colibele sărăcăcioase ale pescarilor, înșirate la rînd, acopereau limba de pămînt prelungită de la gura Sf. Gheorghe pînă departe spre larg, unde se pierdea dunga albicioasă a Dunării în nemăginirea albastră a mărei.

Departe, tocmai în coada satului, era coliba lui Moș Simion ; tupilată sub coperișu-i țuguiat de papură, mai pustie acum decît întotdeauna.

De o săptămînă și mai bine, de cînd moșneagul își îngropase singurul fecior pe care-l avusese, ușa colibei n-a mai fost deschisă. Tot timpul umblase bătrînul așa, rătăcit prin vecini și pe la cîrciume, ca să-și mai înece amărăciunea care-i umplea inima și să uite jalea ce-i chinuia mintea.

Mereu repeta deznădăjduit : „*La ce bun rămășița asta de zile care mi-a lăsat-o Dumnezeu !*“

Grecul, care avea pescăria în arendă, l-a iertat cîteva zile, pe urmă i-a cerut să-și urmeze meseria că altfel nu-i mai dă făină. Bătrînul s-a întors iar la barca lui, rămasă părăsită pe mal în bătătura colibei.

Ce era de făcut ! Trebuia să se hrănească cît mai avea de trăit...

După ce și-a cercetat barca, a dat-o la apă, i-a potrivit catargul și, apucînd amîndouă lopețile, a plecat oftînd din adîncul inimei — de mult timp nu mai plecase bătrînul așa singur la pescuit...

O adiere dulce de vînt, care venea dinspre largul mărei, răcorea fruntea pescarului și se juca nebunatic printre vițele lui de păr cărunt. Și suflarea aceea ușoară de vînt înfiora

fața străvezie a mărei, tăiată de urmele bărcilor mici și negre, cu pînzele umflate, ca niște păsări cu aripile întinse, cari zburau la larg departe, spre locul de pescuire, cale de opt mile de la mal.

Întrecîndu-se în goană, tot cîte doi pescari în fiecare barcă, treceau unii pe lîngă alții, vorbind și cîntînd în gura mare ; iar vîntul le culegea sunetele glasurilor ducîndu-le înainte, pînă le pierdea frînte în golul nesfîrșit al depărtării.

— *Greu, greu de tot singur, Moș Simioane* — îi strigă unul din fundul bărcii — *noroc bun !*

— *Să dea Dumnezeu !* îi răspunse cu jumătate glas bătrînul care sta pierdut pe gînduri, strîngînd cu amîndouă mîinile lopata care o ținea drept cîrmă.

Ajunsese aproape de locul unde erau înșirate cîrligele pentru nisetri și moruni, cînd a prins el de veste că dinspre asfințit se înălțase un nouraș alburiu, arcuit pe bolta limpede albastră a cerului.

Vîntul își schimbase repede direcția și sufla acum dinspre coastă, din ce în ce mai însuflețit.

Cunoștea el semnele acelea ; era un grăunte de furtună care se apropia văzînd cu ochii. Celelalte bărci se depărtaseră de mult, gonind spre țărm.

Bătrînul, văzînd bine că nu mai este chip să meargă drept înpotriva vîntului, care se întărea mereu suflînd dinspre uscat, trecu ușor colțul pînzei în cellalt bord al bărcei.

Și pînza se umflă zbătîndu-se, ca însuflețită, sub loviturile vîntului, pe cînd barca aplecată pe o coastă zbura ca săgeată.

Pe sus, venea tot mereu norul acela ; mai aproape, tot mai aproape, pînă se sparse, cu ropot, într-o ploaie repede și deasă. Picăturile mari și reci, după ce-l orbeau biciuindu-i fața, se scurgeau în barba încîlcită a moșneagului.

Marea, răzvrătită repede, își începuse jocul ei neastîmpărat. Și barca mică, ușoară ca o bucată de plută, aci se ridică în sus pe creasta albă de spumă a unui val, aci alunecă în jos, afundîndu-se ca într-o prăpastie.

Bătrînul sta liniștit, cu mînele încleștate pe lopata cu care ținea cîrma, *guvernînd la val* cu ochii țintă înainte, întîmpinînd valurile și potrivind mersul zbuciumat al bărcei.

Pînza se zbătea prinsă de catargul îndoit sub vînt, nu s-auzi decît o trosnitură seacă ; și catargul se frînse în două. Pînza nemaițiindu-se, căzu în jos tremurînd și prăvălind barca pe o coastă. O înjurătură scăpă printre dinții bătrînului. Într-o clipă își smulse cuțitul de la brîu și tăie sfoara care ținea colțul pînzei. Pînza rămase liberă, o și smuci vîntul repezind-o în goana lui nebună : barca se îndreptă iarăși la loc.

Atunci, el apucă amîndouă lopețile și începu să tragă cu toată puterea ; dar îi era zadarnică încercarea căci nu putea înainta înpotriva vîntului care-l tîra înapoi spre larg.

Scrîșnind, turbat de necaz, se lupta încăpățînat moșneagul, trăgînd din răsputeri, și încordîndu-și brațele lui noduroase își lăsă pe lopeți toată greutatea trupului său gîrbovit.

În fierbințeala luptei un gînd dureros îi scăpără prin minte : „Unde-i fecioru-său acum, să-i dea ajutor cu brațele lui vînjoase !..."

...Și în lupta asta așa de nepotrivită, marea, parcă anume bătîndu-și joc de slăbiciunea lui, îl amețea aruncîndu-i în obraz stropii valurilor care fierbeau clocotind în juru-i.

Capul bătrînului ardea în flacări. Ca să-și mai răcorească fruntea acoperită de sudoare, își trase căciula pe ceafă, dar vîntul care sufla mînios i-o smulse într-o clipă, aruncînd-o în jocul valurilor.

Zăpăcit de ropotul vijeliei, cătînd numai înainte pentru a se strecura printre stîncele acele spumegătoare, pierduse din vedere țărmul către care trebuia să meargă.

Și acum, cu puterile sleite, se oprise desperat în loc ; cu capul gol, cu părul în vînt, căta cu groază în juru-i să poată zări în vreo parte dunga țărmului înnegrind orizontul.

Dar, nimic... nimic pe toată întinderea pustie a apei albastre-sinilii, pătată numai de umbra norilor cari alergau nebuni pe bolta sură a cerului. Nu mai putea ști încotro era uscatul.

Ce era de făcut ?... Rămas jucăria valurilor, la voia întîmplării, privea aiurit departe, tocmai în fundul nedeslușit al zării, acolo unde bolta cerească se sprijină parcă pe vîrfurile albe ale valurilor.

Vîntul își înmuiase suflarea. Se mai liniști, încălzit de speranța că vreun vapor care ar trece pe aproape l-ar putea

zări. Își scoase haina încet și-o prinse ca semnal de catargul pe jumătate rupt.

Istovit de oboseală, se lăsă în fundul bărcii, moale ca ceara, și chinuit amar de lupta gîndurilor ce se încinsese în mintea lui turburată.

Un cîrd de goelanzi, plutind prin spațiu, se rotea ținîndu-se mereu deasupra bărcii rătăcitoare.

Ce nesuferite sunt aceste păsări de pradă cînd aruncă în singurătatea mării țipetele lor sălbatice, ca niște rîsete înfiorător de batjocoritoare.

Și bătrînul, cu ochii țintă, urmărindu-le zborul, își încrețea fruntea vrînd să-și alunge din față o imagină urîtă, rămasă de demult în mintea lui. Dar, nu putea să scape, imagina îl chinuia răsărindu-i din ce în ce mai limpede și mai vie.

De atîta vreme, și ce bine își aduce aminte de cadavrul pe care l-a întîlnit plutind printre valuri, sfîșiat de goelanzii cari se zbăteau în jurul lui cu aripele întinse, cu ciocurile deschise, amenințătoare... Dacă ar pieri de sete și de foame, ar ajunge și el tot așa... și bătrînul se înfioră tresărind ca dintr-un vis urît.

Umbrele serei începuse a împînzi orizontul cernit, vîntul căzuse cu totul ; numai valurile mari, greoaie, se mai legănau încă în liniștea largului mărei.

Își simțea limba uscată în gură și buzele îi ardeau ca focul, începuse setea să-l chinuiască. Se culcă pe pîntece muindu-și buzele în apa de ploaie strînsă în colțul bărcii ; dar se ridică îndată ștergîndu-se repede cu mîneca de la cămașe ; apa de ploaie era amestecată cu stropi de apă sărată a valurilor.

Se lungi pe fundul bărcii, cu fața în sus, cu pumnii sub cap, cercînd să-și potolească gîndurile.

Într-un tîrziu, închise ochii voind să adoarmă, dar deasupra capului i se părea că plutesc, desfășurîndu-se, vederi felurite și un gînd de moarte îi frămînta mintea. Nemaiputînd suferi, deschise ochii mari cătînd înfiorat în jurul său.

Bolta cerului se limpezise peste tot, și în creștetul ei lucea luna încremenită, așa de galbenă și de plină, despicînd cu o dîră de lumină nemărginirea neagră a apei.

Nu putu ațipi nici o clipă, sta deștept ; stăpînindu-și răsuflarea, își ascultă cu frică bătăile inimei, iar gîndurile ca într-un haos întunecos i se încrucișau cu o iuțeală amețitoare.

Toată viața-i tristă, monotonă, i se desfășura pe dinainte. Întîiul gînd i se opri la fiu-său, îngropat de cîteva zile ; i se părea că vede smulsă și aruncată în lături crucea albă de lemn, lucrată de el, și movila aceea de nisip amestecat cu sfărămături de scoici colorate, era răscolit... încet și în lumină i se arăta satul, coliba aceea tupilată în care s-a trezit... sărăcia, necazurile și mulțumirile pe cari le avusese... malul acela sterp și nisipos unde era cimitirul satului, și parcă își vedea femeia cu o mînă strașină la ochi și cu cealaltă făcîndu-i semn să vie la ea... și toate, toate i se înșirau într-o jale mută, chinuitoare.

Ce noapte groaznică, pînă a prins a miji zorile !

Și cum sta cu ochii pironiți în fundul zării, unde se întindea mereu o pată roșă-aurie poliind fața apei, același gînd de moarte îi îngheța simțirea : „Ce va face toată ziua... și mîine... și poimîine... ?“

Gîtlejul uscat de sete, pîntecele care țipa de foame, și țărmul tot nu se zărește, și nici o pînză nu albește la orizont, nici o urmă de fum de la vreun vapor nu se poate străvede pe toată întinderea goală a mării.

Ca să-și mai înșele foamea, începu să mestice tutunul pe care-l avea la el. Se lungi apoi iar cu trupul scăldat în ploaia caldă a razelor de soare, și rămase așa cu ochii închiși, cu buzele arse în friguri, pierzîndu-se într-o gîndire tot mai înceată, mai nedeslușită, pînă i se topiră simțurile într-o amorțeală greoaie : căzuse într-un somn adînc.

...Și cum sta el, cu ochii stînși, dormind cu fața în sus, întins pe fundul bărcii aceleia mici și negre, părea culcat într-un sicriu care plutea la întîmplare, rătăcit pe luciul pustiu al apei întinse, fără margini.

▪

Cînd și-a venit bătrînul în fire, era pe niște saci de pe puntea unui vapor englez, de comerț, care-l luase întîlnindu-l în drumul spre Sulina.

Trecuse departe de Sf. Gheorghe, că abea se mai zărea turnul farului ca un punct negru, pierdut la orizont.

Acolo era satul lui ; pe malul acela sterp și nisipos, acolo se stinseseră toți a lui, și cît de singur și amărît era acum la vreme de bătrînețe.

...Și o îndoială dureroasă se închegă în mintea bătrînului, pe cînd buzele-i uscate șopteau în neștire : *„La ce bun rămășița asta de zile ce mi-a lăsat-o Dumnezeu !...“*

1897, Cotarleț

ȘOIMUL

Căpitanul își cumpărase șoimul de la un turc din Bender-Eraclia, un orășel de pe coasta Anatoliei. Mergea cu el adesea la vînat. Pînă sălta prepelița, îl ținea legat cu o sfoară de picior ; cînd vedea vînatul, îi da drumul.

Șoimul pleca în zbor, despicînd aerul ca o săgeată, își înfingea ghearele în păsărica de pradă care se zbătea desperată și cădeau rostogolindu-se împreună în iarbă.

Atunci i se scotea dintre gheare prada, care de multe ori se găsea încă vie, cu penele zbîrlite, cu ochii mari și ciocul deschis.

Pe bord îl ținea într-o colivie.

Ce trist era nefericitul prizonier cînd părăseam vreun port.

Cînd ne pierdeam în largul mărei, cînd nu se mai auzeau ciripirile păsărilor de uscat, cînd pămîntul, cu viața lui plină și bogată, rămînea departe în urmă, ca un punct negru, atunci începea grozavul chin al bietului prizonier din colivie.

Ne depărtam în ziua aceea de frumoasele coaste ale Asiei Mici.

De patru zile eram în largul mărei ; bolta cerului, de un albastru-șters, era pătată de nori albi ca niște grămezi de fulgi, ce-și muiau marginile în apa albăstrie a mărei, clătinată de valuri greoaie și leneșe.

Șoimul trist, abătut, părea că doarme.

Zăcea cu ochii închiși, cu o gheară rezemată în gratiile coliviei, ținea capul ascuns în penele lui sure și zburlite de stropii valurilor.

Era miezul zilei. Căldura chinuitoare, vederea aceleiași și iar aceleiași nemărginiri pustii de ape, sfîrșește prin a-ți

naşte o plictiseală fără seamăn : acel saţiu obositor care-l produce drumul mai multor zile de mare.

Toţi dormeau, afară de oamenii din bordul de serviciu.

Un soldat se apropiase de colivie : Era un băiat mic, oacheş, cu bonetul aşezat pe ceafă, cu gîtul gol, cu obrajii arşi de soare şi de vînt.

Rezemat de manivela unui tun, privea înduioşat la şoimul care se scutura de praful de cărbuni ce ieşea în vîrtejul fumului pe gura coşului.

Un alt soldat mai zdravăn, bine legat, cu mustaţa răsărită, se apropiase ; erau amîndoi din acelaşi sat :

—...Tînjeşte săracul ! dar ce te gîndeşti, bre ; îi e dor de locul lui. Ce ar mai zbura el, mamă ! să se vadă iar slobod...

Tăcură amîndoi ; aceleaşi gînduri îi munceau.

Întorşi cu faţa la asfinţit, priveau cu jale, cătînd parcă ceva scump, într-acolo peste pustiul nemărginit de apă.

— Măi Niţă, mîni îi Sîntă Măria, hramul bisericii din sat de la noi. Aşa-i bre ? Şi noi pe ce parte a lumei suntem ?... Hei ! aşa te poartă armata, măi, şi mai cu seamă cînd cazi în flotilă...

Tăcură iarăşi. Rămaşi pe gînduri, îşi urmau fiecare în tăcere firul amintirilor.

Cel mai înalt se depărtă încet, răsucind între degete o foiţă de ţigară.

Cellalt rămase pe punte lîngă colivie, singur, cu ochii pironiţi pe luciul valurilor ce în goana lor nebună se pierdeau departe în largul pustiu al mărei.

La ce visa el oare ?

Departe, departe de tot, înspre apus, pe fundul albăstriu al cerului, o pată lucitoare flutura în bătaia soarelui. Şi pata aceea creştea tot mai mare, tot mai aproape, urmată de umbra ei ce alerga tremurînd pe faţa mărei.

Era un stol de rîndunele ; o caravană zburătoare în drumul lung spre ţările vecinic scăldate de soare, cu cerul pururea albastru şi fără nori.

Pierdut într-o visare tainică şi dulce, soldatul urmărea cu privirea stolul acela de rîndunele, care venea dinspre apus ; parcă aştepta să-i aducă o veste din ţara lui.

Şi ce departe era ţara lui, ce dor îl prinsese de ţară, de vatra satului, de care se dezlipise de trei ani de zile !

— Dar ce ai rămas aşa cu ochii la cer, măi Niţă ? îl întrebă un soldat ce abia ieşise pe punte.

— Vine toamna, mă camarade, de s-au pornit aşa rîndunelele la drum, răspunse el ca trezit din somn.

Şoimul în colivie se deşteptase ; însufleţit îşi scutura capul semeţ şi aţintea ochii mari, străbătînd cu privirea lui ageră înălţimile.

Cu o lăcomie nespusă el pîndea stolul acela de rîndunele, care plutea legănat.

Cu ghearele încleştate sălbatic în gratiile coliviei, cu pliscul deschis, gata să sfîşie, şoimul se zbătea turbat într-o parte şi alta căutînd scăpare.

Îl deşteptase dorul de viaţă, îl chinuia avîntul spre înălţimea norilor.

Cîţiva soldaţi, strînşi în jurul coliviei, priveau cu milă la el cum se zbătea între gratii. Oare nu erau şi dînşii părtaşii aceleiaşi soarte ? Şi cu dorul în inimă se uitau cînd la şoim, cînd la pata aceea neagră care plutea pe cer fluturînd tot mai mică, mai departe, tot mai departe, pînă se pierdu, înecată în lumină, pe fundul albastru străveziu al cerului de miazăzi.

Şoimul nu se mai potolea ; cu ciocul plin de sînge, cu o gheară desprinsă, se zbătea într-o frămîntare nebună.

Nu trecuse mai mult de o oră, cînd un soldat veni să-mi spuie că şoimul murise.

Îl trimisei să raporteze căpitanului.

În jurul coliviei soldaţii se adunaseră grămadă.

Unii rîdeau, făcînd glume ; altora le era milă de pasărea care zăcea cu ciocul sîngerat, fără suflare, cu ochii mari ţintă la orizont.

— S-a omorît singurel de inimă rea. Dar ce te gîndeşti, săracul ! cînd s-a văzut că nu-i chip de scăpare... zicea soldatul acela mic şi oacheş, cu gîtul gol şi cu obrajii arşi de soare.

Şi printre buze îi scăpă un oftat, care îl şi culese vîntul ce trecea nebun fluierînd prin macaralele din colţul pînzelor umflate care mînau vasul într-o legănare leneşă, greoaie...

Pe mare, 1898

SINGURĂ

Era vecinic tăcut satul acela de pescari pierdut departe pe malul mărei ; dar mai pustiu şi jalnic părea acum spre toamnă, cînd se găteau şi berzele să plece în lunga lor călătorie.

Nourii alergau nebuni pe bolta sură a cerului şi pete negre se formau sub ei, pe marea albastră, sinilie, care se frămînta izbindu-se în clocot de malul nisipos şi sterp.

Doi plopi — singurii în tot satul — din dreptul bisericuţei văpsită în verde, se văitau îndoiţi spre pămînt de vîntul ce mugea turbat dinspre largul mărei.

În bătătura caselor tupilate sub coperişele de stuf, cîteva femei cu mînele straşină la ochi, cătau lung, cercetător, departe în zare.

Pe întinderea nemărginită a mărei cîteva puncte negre se iveau, ridicîndu-se pe crestele albe ale valurilor, şi, apoi, se pierdeau iar, coborînd în golul ce-l făceau valurile în jocul lor nebun şi zbuciumat.

Erau bărcile mici şi negre ale pescarilor ce se duceau la plasele şi cîrligele aşezate departe în mare.

Ce dimineaţă urîtă era în ziua aceea !

Fîlfîituri dese de aripi se auzeau din cînd în cînd : berzele îşi părăseau cuiburile de stuf, pregătindu-se de drum.

După ce s-au strîns toate înălţîndu-se grămadă, una cîte una şi-au luat locul la rînd, în şirul lung ce s-a pornit în mers întins, plutind prin înălţime.

Numai una, o singură barză mare, bătrînă, rămase jos cu gîtul întins înainte, mişcînd mereu ciocul deschis.

Sta locului, privind cu ochii mari, ţintă, la şirul care se pierdea în depărtare, plutind uşor ca o panglică neagră, întinsă în spaţiu, sub bolta cerului înnourat.

Sărmana !... avea o aripă tăiată.

Mai făcu o ultimă sforţare desperată ; îşi desfăcu singura aripă ce o avea : un fîlfîit grăbit, întrerupt, şi se înălţă o clipă, căzînd apoi într-o coastă pe coperişul bisericei.

Ţinîndu-şi aripa încă întinsă, rămase acolo, cu pliscul în sus, zăcînd aşa singură, stingheră, cătînd cu jale la cei ce o lăsau...

Copiii, adunaţi la jocuri nebunatice în bătătura bisericei din sat, adesea o lua la ţintă lovind cu pietricele sărmana pasere care zăcea părăsită, cu ciocul ascuns sub singura-i aripă ; şi uneori, cînd pe deasupra trecea în zbor spre mare vreun cîrd de călători, ea se deştepta şi, ridicîndu-şi capul, căta cu gîtul întins înainte, spre orizont, departe, pînă ce nu se mai desluşea liniuţa aceea neagră care se pierdea tremurînd uşor prin zarea plumburie dinspre miazăzi...

În Deltă, 1898

DUPĂ FURTUNĂ

Sus, la far, se leagănă încă molatic în aer semnalul care arată că e timp rău pe mare.

Fusese furtună ; de patru zile nici un vapor nu intrase în port ; valurile încă nu se potoliseră.

Pe cheul vechi de piatră, unde altădată clocotea zgomotul şi mişcarea, azi e linişte de cimitir, o tristeţe mută stăpîneşte tot cuprinsul cheului.

Aci, un grup de hamali, fără lucru, trişti, zdrenţuroşi, stau alene cu pipele între dinţi, privind cu jale prin rotocoalele albăstrii ale fumului în largul depărtat al mărei ; dincoace, grupuri de negustori, agenţi din port, privesc cu grijă spre fundul plumburiu al zărei.

Femei, pe feţele cărora se vede spaima şi grija, ţinînd copii de mînă, se plimbă nerăbdătoare, cu ochii plini de lacrimi ; sunt soţiile marinarilor aşteptaţi.

Toţi se mişcă în tăcere ; nici un zgomot omenesc nu turbură sfinţenia acestei jale mute, ce parcă pluteşte deasupra limbei de piatră care înaintează în mare.

Iar marea nebună, parcă anume bătîndu-şi joc de slăbiciunea omenească, în hohot clocotitor îşi izbeşte valurile zgomotoase de cheul bătrîn, spălîndu-i în răstimpuri muşchiul prins pe lespedea de piatră înnegrită de vremuri.

O mişcare se face prin mulţime, toţi sunt în picioare cu ochii ţintă la orizont :

— *Se vede !... se vede !... e un vapor !...*

Departe, departe de tot, în fund, acolo unde marginile zdrenţuite ale norilor se împreună cu vîrfurile înspumate ale valurilor, acolo unde parcă se sprijină bolta cerească, se iveşte un punct mic, negru, pierdut în zare.

Nerăbdătoare se mişcă lumea pe cheu, aşa în neştire, întrebîndu-se unii pe alţii fără a afla nimic. Feţele tuturora încep a se lumina, femeile îşi şterg ochii de lacrimi, pentru a vedea mai bine punctul acela negru, care creşte coprins în zare din ce în ce mai mult.

Turcii de la corăbiile din port, suiţi în catarge, privesc spre largul mărei.

E un vapor — dar care ?

Fiecare se simte încălzit de speranţa că e acel pe care îl aşteaptă.

Mereu se face mai mare punctul acela răzleţ. Un pilot care priveşte cu ocheanu strigă în gura mare :

— Are coşul alb... e „Principesa".

— Vine ! „Principesa" !... se aude din toate părţile.

O femeie îmbrobodită cu un şal vechi, ţinînd un copilaş de mînă, îşi şterse grăbită ochii de lacrimi şi cu mîna îşi apasă pieptul să-şi potolească bătăile răpezi ale inimei.

— *Uite... vezi că vine tata !* şi ridică în braţe copilaşul, care cu mînuţele întinse cătă neştiutor, gîngăvind drăgălaş : *ta-ta.*

Punctul se preface într-o pată neagră desprinsă din zare, se vede tot mai bine, mai aproape, tot mai aproape, cum înaintează acea jucărie minunată.

Aci înălţîndu-se pe vîrful înspumat al unui talaz, aci prăbuşindu-se ca într-o prăpastie în golul ce-l fac valurile în jocul lor nebun.

„Principesa" aluneca încet, lovindu-se la fiecare pas de valurile care năvălesc pe rînd, culcînd-o pe o parte şi pe alta ; iar în urmă-i, se tîrăşte, ca un şarpe prins de vîrful coşului, fumul ce în rotocoale negre, gonite de vînt, se pierde departe, în largul pustiu al mărei.

Iată, acum se văd bine oamenii care se mişcă pe punte, se pregătesc pentru sosire.

Căpitanul e la postul său, cu ochii ţintă înainte, timonierul e la roata cîrmei, bucătarul, cu şorţul alb dinainte şi cu scufia în cap, a ieşit şi el în uşa bucătăriei să vadă portul.

Mulţimea pe cheu începe a flutura pălăriile şi batistele în aer.

Femeia îşi lăsase copilul jos şi desfăcuse şalul scuturîndu-l în bătaia vîntului ; o văzuse un marinar ce sta în prova, cu

capul gol, cu pipa între dinţi, cu o mînă ţinîndu-se de ancoră, cu cealaltă îşi ridicase şapca fluturînd-o în aer.

Cum a intrat în apa calmă a portului, ca prin farmec, „Principesa“ şi-a potolit mersul; liniştită, mîndră, alunecă acum tăind încet apa ce se prelinge pe coastele ei, îndepărtîndu-se în curbe largi cari plioscăiesc în cadenţă cheiul vechi de piatră.

— *Funda!* răsună vocea căpitanului. Şi ancora se rostogoleşte c-un zîngănit sălbatic, tîrînd lanţul după dînsa în fundul apei, care clocoteşte în locul acela împroşcînd cu stropi pînă departe.

Lumea nerăbdătoare se îngrămădeşte la debarcader.

Unii privesc îngroziţi la coş, pe care se văd pete: urmele lăsate de stropii valurilor.

„Principesa“ e acostată lîngă cheiul care clocoteşte, ca şi altă dată, de zgomot şi mişcare.

Portul reînvie însufleţit de o lume care roieşte în sus şi în jos; zgomotul asurzitor al maşinei de descărcat, strigătele hamalilor ce cară marfa, toată mişcarea şi hărnicia asta readuce portul la viaţa-i obicinuită, plină şi bogată.

Şi-n mulţimea asta care se frămîntă grăbită, se mişcă mînată de nevoile vieţei, femeia îmbrobodită cu şalul vechi zîmbeşte printre lacrimi, cătînd cu drag la soţul ei, un marinar tînăr ce strînge în braţe copilaşul drăguţ care gîngăveşte cu atîta gingăşie: *ta-ta.*

— *Era să nu-l mai văd, drăguţul!*

Scuturîndu-şi pipa de scrum, un marinar bătrîn spunea la cîţiva oameni ce se oprise cătînd înduioşaţi:

— De doi ani îs luaţi sărmanii... bietul copilaş era să rămîie fără tată... ehei!... pe mulţi taţi i-a înghiţit marea şi cîţi orfani şi cîte lacrimi n-a lăsat pe lume!...

Iar marea nebună, parcă anume bătîndu-şi joc de slăbiciunea omenească, cu acelaşi hohot clocotitor, îşi izbea valurile zgomotoase de cheiul bătrîn, spălîndu-i în răstimpuri muşchiul prins de lespedele de piatră înnegrite de vremuri...

Constanţa, 1898

CIMITIRUL MARITIM

Cînd soarele scapătă în amurg şi, ca o ghiulea înroşită, se stînge înecîndu-se în mare, tot mai vezi cîte un pescar întîrziat ce-şi mînă barca grăbit spre Gura Dunărei.

Dar, oricît de grăbit ar fi, şi oricît de tîrzie ar fi vremea, întotdeauna, cînd ajunge în dreptul malului, dă drumul lopeţilor, lăsîndu-şi barca s-alunece legănată de valuri şi îşi face semnul crucei întorcîndu-se cu faţa spre ţărm, cătînd cu sfinţenie spre malul nisipos unde albesc în zare lespezi de piatră. Printre stropii albi, ridicaţi de valuri, licăreşte poleiala crucilor înşirate la rînd.

E cimitirul maritim.

Pe-un mal pustiu şi nisipos sunt rînduite movile de pămînt, blocuri de piatră, cruci de fier şi numeroase cruci de lemn scrijilate cu inscripţii felurite.

Nici un zgomot, nici o urmă de viaţă. În zadar cauţi doritor, cu ochii lacomi, un singur fir de iarbă să-l vezi mlădiindu-se la adierea vîntului.

Nimic în tot acest coprins, decît nisipul auriu pătat cu sfărămături de scoici colorate.

Ce jale mută îţi stăpîneşte fiinţa, cum asculţi înfiorat bătăile grăbite ale inimei, simţindu-te, tu, singura viaţă în mijlocul acestei naturi pustii şi moarte!

Şi sfînta linişte a morţii uneori este turburată de mugetul mărei înfuriate ale cărei talazuri se lovesc sfărămîndu-se de ţărm.

Şi-atunci marea spală nisipul, distrugînd mormintele. Parcă ar vrea să răpească rămăşiţele ce zac în sînul acestui pămînt sterp şi să le atragă în sînul ei larg, clocotitor.

Toți înecații cari se găsesc, toate cadavrele aduse de valuri, morții de holeră de la carantină, precum și toți marinarii ce-și află sfîrșitul aci, sunt îngropați în acest cimitir.

Cea mai mare parte din morminte sunt fără nici un nume, necunoscute; altele au inscripții în toate limbile: *„Luigi Reget“* 1852, Messina...; *„Moris Dufez“* 1860, Marsilia...; alături un neamț: *„Iohan Kriger“* 1864, Hamburg...; *„Capitano Dionisio Stavros“* 1870, Hios... lîngă el un turc, și tot așa se întinde șirul de morminte cît vezi cu ochii.

Sărmanii, înstrăinați de locurile lor, de tot ce aveau drag și scump, despicînd mările îndepărtate, mînați de grija pîinei de mîini, nefericiții marinari au căzut în greaua luptă pentru trai, lipsiți de mîngăierea de a fi lîngă ai lor, cari poate îi așteaptă încă.

De multe ori rătăceam prin această parte, neîntîlnind decît foarte rar pescarii ce-și întindeau cîrligele pentru plasă.

Într-una din seri, însă, fui mirat zărind, în fund de tot, un om rezemat de o cruce, chiar lîngă malul mărei. După înfățișare și îmbrăcăminte se vedea a fi un italian, bătrîn marinar. Ajuns în dreptul său, mă întîmpină cu un *„Buona sera, signore!“*, zis cu un accent dalmațian.

De la întîia vedere mă simții îndurerat de înfățișarea acestui bătrîn cu ochii înroșiți de lacrămi, cu genunchii îndoiți: părea doborît sub greutatea unei dureri chinuitoare.

Am intrat în vorbă cu el.

Ce jalnică îi era povestea vieței sale!

Era de loc dintr-un sat de pescari de pe malul mărei, aproape de Triest. De bunicul său abia își aducea aminte: îl lua adesea cu el la pescuit; el îi puse întîia oară lopata în mînă și-l învățase să ridice plasa.

Ca prin vis își reamintește că, într-o noapte cînd marea era furioasă și în rada portului se auzea văitîndu-se desperat fluierul de la un vapor, bunicul și tatăl său ieșise în mare, cu toți oamenii din sat.

A doua zi îl văzuse numai pe tată-său; toți din casă plîngeau. Auzise el bine pe maică-sa cînd a spus lăcrămînd: „Așa s-a sfîrșit și tată-meu, sărmanul“.

Pe urmă, părintele său intrase la o corabie care aducea pămînt de la Santorino[1]... Corabia, veche și încărcată peste măsură, în una din călătorii se cufundase: toți oamenii s-au înecat.

El era pe-atunci tînăr; își părăsi satul și intră ca lucrător în port, la Triest. O grevă a lucrătorilor de aici îl făcu să se îmbarce pe un vapor englez.

Peste cîțiva ani se însură la Messina; aici, ca lucrător, duse o viață chinuită și vecinic în luptă cu sărăcia.

Din toți copiii îi rămăsese un singur băiat, Antonio. În el avea toată nădejdea: crescuse mare, se angajase la un vapor de pasageri.

Iar dînsul, deși bătrîn, tot se simțea în putere; mînat de sărăcie, i se părea că tot mai ușoară e viața pe apă decît pe pămînt. Se îmbarcase pe un vapor de marfă care făcea transporturi de cereale.

Într-o seară, pe o mare rea, cînd părăsea portul, la gura strîmtă a canalului, drept cînd să iasă în largul mărei, s-a întîlnit cu vaporul de pasageri.

În zadar acesta ridicase trei lumini roșii, semnal că are stricăciuni la mașină și că nu poate manevra.

Vaporul înainta mereu; printr-o manevră greșită, în loc de a-și schimba direcția, veni dinpotrivă cu prova în mijlocul vaporului de pasageri.

Îl izbi: o panică îngrozitoare se răspîndi pe bord; pînă să lase bărcile de scăpare la apă, vaporul se duse la fund.

Unii au putut fi scăpați; cea mai mare parte însă se înecă.

Bătrînul se opri din spus, îl podidise lacrimile... „Da!... da!... sunt foarte sigur, adăugă el, l-am cunoscut bine; din acele țipete desperate l-am cunoscut pe al lui... pe el, nu, nu l-am văzut; dar l-am auzit bine, uite, cum mă auzi pe mine.“

Se opri, își aținti privirea în gol, își scutură capul și mă apucă de braț: „N-auzi și acum încă? auzi cum îmi sparg urechea? și îmi țiuie în creieri țipetele acelea... a, le cunosc bine; căci, vezi, eu, eu sunt cel vinovat. Da, eu țineam

[1] Santorino, Santorin, grup de insule grecești în Arhipelagul Cicladelor (v. nota 1, p. 83). Vestită prin vinurile produse aici.

atunci cîrma ; dar nu știam ce fac, că eram amețit : mă îmbătasem în port, înainte de plecare."

Cu mîneca soioasă a flanelei își șterse lacrimile, și, ca și cum și-ar vorbi [sie], însuși, zise duios : „O, *povero ! povero* Antonio !..."[1]

„A doua zi, printre cadavrele aduse de valuri la mal, l-am găsit, l-am îngropat aici."

Se întoarse către mine și mă privi țintă în ochi, cu o căutătură îndurerată și fioroasă : „Așa-i că e grozav ? Spune, nu mă cruța ; Eu sunt vinovatul ? Eu l-am ucis ? Așa-i că e îngrozitor ?" Nu mai putu urma, izbucni într-un plîns sfîșietor, se trînti la pămînt cu fața în țărînă.

„O, *caro mio... caro mio figlio !*"[2] murmură întretăiat și printre lacrimi.

Se ridică, își șterse ochii și, cătînd rătăcit spre mare, începu să suspine : „Uite ! o vezi ? cînd îi furioasă, își trimite valurile pînă aici. A ! o știu foarte bine, o cunosc cît este de răutăcioasă. Vrea să-l dezgroape și de aici, să-l înghită ea."

Tăcu, încleștîndu-și pumnii ; își aținti privirea încruntată spre largul mărei.

Iar marea, nebuna mare, legănîndu-și molatic valurile, și le izbea parcă înadins de mal, cu un hohot batjocoritor.

Numai luna, de sus din înălțime, blîndă ca întotdauna, înduioșată și ea, se vede, își arătă, din colțul poleit al unui nour fumuriu, fața galbenă ca ceara, de cele ce văzuse...

1897, Sulina

---

[1] O, bietul ! bietul Antonio !... (it.).
[2] O, scumpul meu... scumpul meu fiu ! (it.).

DIN AL DOILEA „JURNAL DE BORD"

ÎNTÎLNIRI ÎN ARHIPELAG

Ne întorceam din Egipt.

Vîntul de nord ni era împotrivă ; mereu, cu aceeași putere și încăpățînare, ne sufla drept în față. De două zile nu mai văzusem soarele.

Nu era ceață și nici nouri negri nu se frămîntau pe cer. Era un fel de pînză albă-vînătă, așa de deasă și uniformă, încît razele soarelui nu izbuteau s-o străbată, s-o sfîșie, să poată însufleți natura mută și tristă. O perdea groasă de nepătruns se lăsase, anume parcă, să închidă vederii tainele bolții cerești.

Eram liber în timpul zilei — îmi venea rîndul serviciului de cart, de la miezul nopții pînă la răsăritul soarelui — și căutam să mă folosesc cît mai bine de orele de repaos. Lungit pe punte, cu fața în sus, țineam cartea în dreptul ochilor, sprijinindu-mă în coate după clătinările vasului. Citeam isprăvile piraților din Arhipelag, descrise de Ioan Ghica în *Scrisorile* sale, de pe cînd era guvernator al insulei Samos.

Ce timpuri !... Prin locurile unde noi pluteam, cu atîția ani mai înainte bastimentele franceze și engleze, din escadra Levantului[1], își plimbau, legănîndu-și, spînzurați de catarge, pirații greci, pentru ca să îngrozească populația insulelor, care se hrănea numai din piraterie, pe vremea aceea.

Cîți ani sunt de-atunci ? Cu ce vor mai fi trăind acești insulari săraci, cu care natura a fost așa de vitregă și strămoșii lor atît de lacomi, despoind munții și săcătuind pămîn-

---

[1] Nume generic dat unor țări de pe coasta orientală a Mediteranei (Grecia, Turcia, Siria, Egiptul).

tul, n-a mai rămas urmașilor decît niște blocuri uriașe de piatră, căzute parcă din cer, la întîmplare, în albastrul străveziu al Mării Egee.

— Se vede un vapor la trei carturi babord ! răsună prelung, de sus, din *gabie*, vocea marinarului de veghe.

Mă ridic, să pot vedea în zare. De jos, de pe punte, nu văd decît o dîră de fum cenușiu, care se resfira la orizont. Tîrziu apare un punct negru, care crește în larg din ce în ce mai mare.

De pe puntea noastră toate privirile îi urmăreau mișcarea. Era un vapor mare, care se îndrepta chiar spre noi. Se vedea bine, dar nu-i puteam cunoaște naționalitatea, căci nu avea la pupă pavilionul național.

— Cred că e un vas englez, zise un ofițer, care își potrivea luneta.

— Ferească Dumnezeu ! adăogă un altul. Mă prind pe ce voiți că e grecesc. Chiar cînd e supus englez sau român, nu-l rabdă inima pe grec ca să nu-și pună și culorile *patrid*-ei sale. Ia uitați-vă la coș... nu vedeți nimic ?

În adevăr, atunci am putut deosebi pe coșul negru o bandă albă și o cruce albastră.

Alb și albastru sunt colorile naționale grecești.

S-a apropiat de noi, micșorînd viteza. Părea că voiește să ne recunoască. La depărtare de cîteva sute de metri și-a schimbat brusc direcția drumului, a mărit viteza și s-a depărtat, pierzîndu-se la orizont.

Unde s-o fi ducînd ? ce-o fi căutînd oare vaporul acesta ? căci, desigur, căuta pe cineva.

Cînd plutești mai multă vreme în nesiguranța mării, cînd golul acesta nemărginit te apasă din toate părțile, un punct, un singur punct, un sîmbure de viață, dacă se arată pe toată întinderea pustie de apă, îl prinzi cu ochii lacomi, și dornic îl urmărești cu interesul pe care îl ațîță un sentiment adînc, care leagă uneori în taină ființele omenești.

Doi semeni necunoscuți, care se întîlnesc în singurătate, între apă și cer. Cine o fi ? Cum se numește ? De unde vine ? Unde se duce ? Aceleași întrebări își fac amîndoi deodată, aceleași gînduri îi frămîntă, aceeași soartă îi leagă. Cu toate că niciodată, poate, unul nu va ști nimic despre celălalt, totuși ei se privesc cu dor, se urmăresc cu ochii duși în zare

și simt împreună apăsarea părerilor de rău, atunci cînd unul dispare vederii celuilalt, pierdut în urmă, la orizont, departe.

Nici un vas n-am mai întîlnit în ziua aceea pînă sub seară, cînd iarăși s-a auzit, prelung și răspicat, glasul omului de veghe :

— Se vede un vapor la două carturi tribord !

Aceleași priviri curioase au urmărit mișcările vasului, care creștea în zare. Cînd a ajuns aproape, am văzut uimiți că-i tot același vapor grecesc, care în timpul zilei ne ieșise încă o dată în cale. Întîia oară venea din stînga, acum ne ieșea din dreapta.

Desigur, căuta vreun alt vas, de aceea încrucișa prin locurile acelea.

Oricum, lucru ciudat. Nedumeriți, ne întrebam unii pe alții, fără a avea putința de a afla ceva. Se făceau tot felul de presupuneri, fiecare își da cîte o părere, dar nici una nu putea să-i mulțumească pe toți. Apoi se uită și întîmplarea aceasta. Și nimeni, desigur, nu se mai gîndea la ea, cînd începu în tăcerea monotonă a mării, răsunetul metalic al trompetei, care chema pe punte marinarii la regularea serviciului de noapte.

Tocmai tîrziu, în miezul nopții, cînd mă prinsese somnul, am fost trezit, căci îmi venise rîndul.

Era așa de întuneric în noaptea aceea, încît cerul și apa erau totuna de negre ; nimic nu se deosebea mai departe de pereții vasului.

Nu puteam să-mi deprind ochii cu întunericul de-afară, zădarnic mă chinuiam ca să străpung perdeaua aceasta neagră, care mă învăluia din toate părțile.

Uneori închideam ochii, părea de prisos ca să mai privesc înainte. Pluteam așa, orbește, în haosul acesta întunecat, în care nu se putea desluși nici marele cerc înșelător, pe care ești deprins ca să-l vezi întotdeauna în juru-ți, crezîndu-te tu centrul său.

O singură lumină slabă licărea, înroșind geamul busolei. De cîte ori mă aplecam ca să privesc cerul gradat, care vibra ca o vietate închisă în cutia aceea de sticlă, mă îneca mirosul uleiului de rapiță, care ardea, sfîrîind, într-un felinar unsuros.

Pe punte, jos, trîntiți între frînghiile cătrănite, dormitau oamenii de serviciu. Nu se putea vedea nici unul, se simțea numai mișcarea și murmurul lor acolo prin întuneric, la piciorul catargului, care scîrțîia și el, gemînd parcă de zbucium și de osteneală.

Într-un tîrziu, cînd ne așteptam mai puțin, izbucni fără de veste strigătul omului de sus :

— Se văd trei lumini la babord !

Marinarul de gabie, ochiul neadormit și cercetător al vasului, descoperise cel dintîi, de departe, trei steluțe care licăreau, tremurînd una sub alta, singure în tot cuprinsul pustiu al mării.

Căutam să-mi dau seamă de rostul acelor lumini neobișnuite.

Ca să înlături întîlnirile c-un alt vas în timpul nopții, îi judeci mersul după luminile de drum : un felinar alb sus, unul roș la stînga și altul verde la dreapta.

Ce rost puteau avea cele trei lumini albe, care sclipeau din ce în ce mai tare, apropiindu-se de noi ?

— Trebuie să fie vreo corabie cu toate pînzele întinse, care se îndreaptă încoace, se auzi un glas de pe punte.

O pată sură părea că se deslușește, desprinzîndu-se din întunericul nopții.

Abatem puțin din drumul pe care îl urmăm, ca să ne ferim de-o întîlnire. Dar vasul, care s-apropia cu grabă, își schimbă și el mersul, așa ca să ne cadă mai mult în drumul nostru.

— Tii *diavolo !*... este nebun ăla ? n-are ochi ?... vrea să ne taie în două ? tună la spatele mele glasul răgușit al lui Barba Gheorghe, pilotul de la cîrmă.

Comandantul fu trezit din somn. Sui într-o suflare scările pe puntea de comandă.

— *Banda tribord !* strigă el răstit pilotului de la cîrmă.

Și vasul dintr-o dată se culcă pe-o coastă, scîrțîind din încheieturi.

Ne învîrteam de 90 de grade, ferindu-ne din drumul acelei arătări mute, care se apropia, amenințătoare, într-o iuțeală nebună.

În același timp, comandantul apucă de mînerul care deschide drumul vaporilor de fluier.

Și un urlet groaznic, ca vaietul desperat al unei fiare rănite, izbucni clocotind în orbirea nopții.

La glasul acesta de alarmă, toată lumea fu afară pe punte.

O tăcere stăpînită țintuia pe fiecare la postul său. Nici un murmur nu se mai auzi între oameni ; numai lanțul cîrmei, smuncit de roată, scrîșnea printre raiurile macaralelor.

Toți ochii se deschid mai mari, și inimile zvîcnesc mai tare.

Așteptăm.

Deodată, ca prin farmec, cele trei lumini necunoscute alunecară în jos, strîngîndu-se parcă înecate în adîncul mării.

Cîteva vorbe, răcnite într-o limbă neînțeleasă, răsunară desperecheate în fîșiitul prelung de apă, care se apropia de noi. Și, numai la cîțiva metri departe, o umbră neagră se deslușí, învîrtindu-și pînzele într-o voltă ageră și sigură. Zburînd ca o pasăre de noapte cu aripi uriașe, se șterse, alunecînd pe lîngă noi, pînă se pierdu în negrul întuneric al nopții.

Era una din acele ușoare corăbioare, *brigantine*, cari taie luciul apei ca o săgeată în zbor, mînată de un vînt prielnic și manevrată cu dibăcie de către lupii Mării Egee.

Primejdia trecuse. Pe punte toți erau în fierbere. Ce-a fost această ciudată întîlnire ? Ce caută oare vasul acesta ? Și de ce nu avea luminile obișnuite de drum ?

Ni se întîmplase, de multe ori, ca să întîlnim în cale corăbii mici, sărace, fără lumini de drum, lăsate în voia soartei — fantome care te îngrozesc adesea, cînd îți apar deodată, tăindu-ți drumul, în nopți întunecoase.

Dar vasul acesta avea trei lumini ; era, desigur, un semnal de recunoaștere.

— Nu se petrec lucruri curate prin părțile acestea. Parcă ar fi fost un vas de pirați, zise cu sfială un ofițer tînăr.

Toți ceilalți începură să rîdă.

Comandantul adăogă, zîmbind cu bunăvoință :

— Dacă pirateria s-a măturat de mult din Arhipelag, au rămas încă multe fapte de *baraterie,* care se petrec prin locurile acestea.

Pe cînd noi stam de vorbă strînși în jurul hărții Arhipelagului și povesteam întîmplări și fapte de înșelăciune ale

marinarilor greci de prin insule, Barba Gheorghe, care lăsase cîrma în mînele altuia, se apropiase pentru a ne asculta, și un zîmbet plin de înțeles îi flutura pe buze, pe sub mustățile cărunte și țepoase, ca niște fire de sîrmă răsucită.

De bună seamă, știa el ceva mai mult decît cetisem noi prin cărți.

Cînd toți ceilalți s-au dus să se culce și am rămas iar singur ca să măsor în lung puntea de comandă, m-am apropiat de bătrînul care ședea jos, cu ochii țintă la mare.

— Nu te culci, Barba Gheorghe, că ți-ai terminat serviciul ?

— Nu vine somnul la mine, cînd trec prin locurile astea.

— Mi-a rămas la inimă — adaog eu — corăbioara ceea, care manevra cu atîta dibăcie.

— *Ama !...* Palicari din insule. Ai văzut cum rîndunica zboară și se învîrtește în vînt !...

— Barba Gheorghe, dar ce crezi d-ta că voia corăbioara asta, de s-a apropiat așa de noi ?

— He !... săracii... este greu acuma de trăit și pe apă ; nu mai poți să cîștigi o bucată de pîne ca mai înainte — și un surîs amar încreți fața lui neagră, arsă de soare și tăbăcită de sărătura mării.

— Ai văzut vaporul cel mare, care ne-a ieșit în timpul zilei de două ori în drum. El căuta pe corabie și corabia căuta pe el.

— Ei bine, dar pentru ce ?

— Apoi nu știi că, de cînd au intrat dracii de englezi la Eghipet, nu te mai poți hrăni ca înainte vreme. Mai demult, umpleai corabia cu hașiș, care crește frumos în insulele noastre, și o descărcai la Alexandria ; iar negustorii arabi plăteau numai în lire de aur. Acuma, Englezul a oprit să mai intre hașișul în Eghipet. Cum prinde o corabie, arde toată marfa și dă amendă strașnică pentru contrabanda de hașiș. Numai vapoarele mari pot să mai aducă pe ascuns ; îi înșală mai ușor, căci debarcă mai multe feluri de marfă. Vaporul și corabia asta se vede că au avut vorbă să se întîlnească pe-aicea, de-aceea se căutau ei așa. Ca semnal de recunoaștere, desigur, au avut trei lumini albe. Cînd a văzut corabia că s-a înșelat cu noi, a fugit repede la larg.

Bătrînul începu ca să-și dezlege limba.

De multe ori îl necăjisem noi, spunîndu-i că a fost pirat în tinerețe. Întotdeauna se supăra foc și se jura că el, care era copil pe atunci cînd mai umblau pirații, nu făcea nimic alta decît ținea frînghia la provă, ca să lipească vasele, pe cînd alții intrau cu cuțitul la turc.

De data aceasta însă alunecase fără de veste, furat de amintiri, în povestirea vitejiei palicarilor din vremea marei revoluții grecești [1]. Începu să-mi înșire despre flota lui Ibrahim-pașa [2], care a venit la Kassos [3] cu douăzeci de fregate, așa de furios, că voia să ia și pămîntul insulei să-l îmbarce la bord ; cum n-a fost chip să debarce trupele decît în urma trădării unui pilot grec din Rodos [4].

În măcelul groaznic pe care l-au făcut turcii în insulă, a fost ucis și bunicul său, care avea toată corespondența zaverei, căci el fusese trimis cu scrisori la Iași către Ipsilante din partea patriarhului de la Constantinopole.

Și bătrînul se opri din spus, înecat de vitejia amintirilor trecutului îndepărtat.

După ce își scoase un săculeț de pînză groasă de vele, își îndopă bine ciotul de lulea, arsă pe jumătate și începu iarăși din ce în ce mai înduioșat :

„— Ah ! dacă ai fi cunoscut pe căpitanul Stavro, fratele mamei. Ce om tare și inimos !... Ca el nu se mai pot găsi azi oameni pe nicăieri. Fusese în flota lui Canaris [5], era spaima turcilor, și toți patrioții din insule se închinau la numele lui. Mă ceruse mamei ca să mă ia cu el pe mare și să mă învețe a mă hrăni pe apă. Eram băiet mic de tot cînd m-am îmbarcat pe *bombarda* lui, care se chema «Olga».

Cînd se vedeau arzînd focuri la munte, pe vîrfurile Panaghiei, știam că ne vestește apropierea unui vas turcesc.

---

[1] Este vorba de revoluția grecească de la 1821, denumită și Eteria.

[2] Ibrahim-pașa (1789—1848), general și om politic turc.

[3] Kassos, mică insulă grecească, situată în apropierea insulei Karpathos, la est de Creta.

[4] Rodos, insulă grecească în Marea Egee, lîngă țărmul vestic al Asiei Mici.

[5] Constantin Canaris (1790—1877), erou național din războiul pentru independența Greciei, vestit marinar. După cîștigarea independenței joacă un rol important în viața politică a Greciei : deputat, senator, ministrul Marinei, prim-ministru.

Plecam din ascunzătorile insulei, ne strecuram printre colţurile stîncilor, care ieşeau ca nişte dinţi din apă, şi zburam la larg, cu pînzele întinse. Cum se aruncă uliul asupra puilor de găină, aşa cădea şi el peste corăbiile turceşti.

Dar vezi, a greşit numai o dată, şi dintr-aceea i s-a tras şi moartea.

A atacat şi a dat la fund un vas, ce ducea proviant la Constantinopole pentru armata Englezului, care debarcase acolo, ca să pornească pe urmă la Crimeea, că începuse războiul cu Rusul.

Cînd ne-au prins, era o noapte neagră ca acuma ; mergeam cu vînt bun la Samos.

Din urmă venea un vas mare. După formă şi iuţeală bănuiam noi că-i o fregată străină. Goneam noi din toate puterile, dar la urmă tot ne-a ajuns.

«Cine sunteţi voi ? » ne-a întrebat pe greceşte. N-am răspuns nimic întîia dată. După ce a strigat pe turceşte să spunem numele vasului, căpitanul, crezînd că are să-i înşele, răspunde : *«Medghidieh»* — numele corăbiei pe care o înecasem.

«Medghidieh e la fund, şi o să vă duceţi şi voi dracului după dînsa... Foc !» se auzi strigînd pe vasul care se apropiase mult de noi.

După cîteva clipe, o lumină roşie scăpără prin nouri, un bubuit răsună în urma noastră şi auzirăm bine şuierul unui obuz, care zburase pe deasupra capetelor.

Ne-am lungit cu burta pe punte, schimbînd cîrma într-un bord, ca să fugim din drumul fregatei.

Al doilea obuz izbucni în arboradă ; catargul din provă trosni, prăvălindu-se pe punte. Pînzele întinse şi toate frînghiile încurcate, care căzuseră umplînd puntea, ne strîngeau dedesupt, fără a mai putea face vreo mişcare.

Ne zbăteam ca muştele prinse în reţeaua păianjenului, cînd ne-a cules Englezul.

După ce ne-a ţinut trei zile în fiare, în fundul magaziei de cărbuni, ne-a dat drumul, debarcîndu-ne la Samos : a oprit numai pe căpitanul nostru.

Tocmai după vreo zece zile am putut să mă întorc la Kassos. Mama mă plîngea, crezîndu-mă mort de mult

Într-o dimineaţă, toată escadra engleza ancora în faţa insulei noastre. O lovitură de tun a strîns tot poporul la mal, ca să privească. Şi, atunci, am putut vedea cu groază cum, la fregata cea mai mare, se legăna, în bătaia vîntului, un trup omenesc, spînzurat sus, tocmai la *babafinca.*

Era căpitanul Stavro acolo sus !... Plîngeau tinerii şi bătrînii, femeile şi copiii ; tot norodul plîngea şi blestema pe Englez şi pe toată Europa, că ei ne împinsese împotriva Turcului, şi apoi tot ei ne gîtuiau acuma.

A !... ce om !... ce om a fost acela !...

Se spune că atunci cînd a auzit că-i osîndit la moarte prin spînzurătoare, n-a suflat nici o vorbă, nici o lacrimă nu i-a dat în ochi. Iar cînd a fost totul gata, a cerut un foc ca să-şi aprindă ţigara, şi el singur a dat semnalul ca să tragă ştreangul, atunci cînd a sfîrşit de fumat, aruncîndu-şi mucul ţigării în mare."

Şi Barba Gheorghe sfîrşi vorba, clătinînd cu amărăciune din cap, pe cînd îşi lovea de tocul cizmei luleaua, stînsă de mult. Căzut pe gînduri, rămase tăcut, privind la scrumul care, scuturat, zbura, spulberîndu-se în bătaia vîntului.

Se crăpa de ziuă, vîntul se potolise ; numai o boare umedă mai sufla uşor în răstimpuri. Văzduhul nu se limpezise bine de negurile nopţii, şi ziua începuse ca să-şi ridice încet, pe furişate, genele aromite în zarea viorie la orizont, acolo unde abia se bănuia dunga înşelătoare a coastei gigantului Levant.

Pluteam încet, intrînd pe nesimţite între insulele acestei mări, care ne atrăgea din ce în ce în sînul ei, legănîndu-ne într-o răsuflare domoală, în măreaţa linişte din faptul dimineţii.

În stînga, într-un fund albastru plumburiu, se înşira lanţul întrerupt şi nedefinit al Cicladelor [1].

În dreapta, pe măsură ce se ridică în falduri perdeaua de aburi aurii, se descopere verdeaţa lucitoare a smochinilor din Rodos.

---

[1] Ciclade, arhipelag în Marea Egee, aparţinînd Greciei, numit astfel pentru că principalele insule componente (Naxos, Andros, Tinos, Milos) sînt aşezate în formă circulară.

Şi, înaintea noastră, în depărtarea ştearsă, o liniuţă începe a tremura în jumătatea de lumină a zorilor — e un cap al ţărmului, care înaintează în mare, păstrînd de veacuri urma anticului Halicarnas [1].

Şi numai cînd te afli aici, plutind pe luciul mării — oglindă a infinitului — între cele două continente, pe care le poţi prinde deodată cu vederea, tu, efemera vietate cugetătoare, simţi fermecat, eternul ritm, măreaţa armonie a naturii şi taina mirajului istoric al neamului omenesc.

Unde sfîrşeşte Europa şi de unde începe Asia ?

Natura n-a tras aici o linie despărţitoare între un continent şi altul. E aci o înlănţuire între uscat şi apă. O ţesătură minunată de mare şi pămînt.

De o parte şi de alta, golfuri adînci scobesc coastele întretăiate ; peninsule, capuri, cari se prelungesc departe în mare, şi lanţuri nesfîrşite de insule leagă un continent de altul, fără ca ochiul să piardă o clipă uscatul din vedere.

Pare că natura a durat anume o punte de trecere de la un ţărm la altul, ca să înlesnească drumul între cele două lumi.

Pe puntea aceasta a trecut civilizaţia din lumea veche în cea nouă, şi tot de acolo, în urmă, barbaria pe aceeaşi punte s-a îndrumat, ca să întunece lumina care începuse abia a străluci.

Şi înapoi, pe acelaşi drum, lumina, azi, se întoarce, ca să alunge întunericul lumii vechi. Şi cine ştie de cîte ori, în nesfîrşita scurgere a vremii, prefacerile celor două lumi se vor mai perinda încă pe aceeaşi punte, de la un continent la altul !...

Numai cînd navigi prin Arhipelagul grecesc, prin acest labirint de insule, care se oglindesc în albastrul străveziu al apei, înţelegi pentru ce mai întîi prin aceste locuri geniul uman s-a încercat să înfrunte uriaşa forţă a mării.

Desigur, prin locurile acestea, printre insulele care se văd una pe alta, în dorinţa de pradă, învingîndu-şi groaza de necunoscut, s-a dezlipit de pămîntul tare, pe care călca, cel dintîi îndrăzneţ copil al omenirii din vîrsta primelor epoci, ca să se avînte în luptă cu marea, dibuind cu stîngăcie pe trunchiul vreunui copac grosolan cioplit — sîmburele minunatelor opere ale arhitecturii navale şi primul pas al navigaţiei mondiale.

Dorinţa de pradă a creat navigaţia, şi, de aceea, pirateria — această spumă a mării — este veche ca şi navigaţia ; ea a dat multă vreme avînt propăşirii acestei arte.

Argonauţii, pe care îi conducea Iason în căutarea Lînei-de-aur, nu erau, la drept vorbind, decît nişte piraţi, ca şi Ulysse, Menelas şi toţi ceilalţi eroi, pe care-i cîntă şi-i idealizează poeţii antichităţii

De aceea, un scriitor francez, călătorind prin locurile acestea ca să cunoască caracterul rasei şi alcătuirea statului grecesc de azi, spune că marina greacă e veche ca şi poporul grecesc, „căci prima dată cînd această naţiune s-a făcut cunoscută lumii, a fost atunci cînd a plecat, cu vasele pe care le avea, ca să jefuiască cetatea Troia“.

Cu drept cuvînt s-a zis : „...că adevăratul erou al Greciei nu-i aprigul Ahile, care nu ştie decît să iubească, să urască, să plîngă şi să lupte. Ahile este un om de uscat, crescut departe de mare ; Ahile are cugetul curat, e un suflet drept, el nu ştie să chibzuiască nimic cu şiretenie ; Ahile n-a cîştigat nimic prin războiul troian, decît doar moartea şi nemurirea ; Ahile este numai pe jumătate grec ; Grecia întreagă e încarnată în insularul Ulysse, care ştie să navigheze şi să mintă, care precupeţeşte şi iubirea şi nenorocirea, care, înainte de a ucide pe peţitori, sfătuieşte pe soţia sa ca să le ceară daruri bogate, Ulysse este eroul marinar, negustor şi înşelător“...

1908, august

[1] Halicarnas, oraş antic din Asia Mică, întemeiat pe la anul 1200 î.e.n., patria lui Herodot, astăzi denumit Bodrug. Este renumit prin impunătorul Mausoleu (Templu-cavou al satrapului Mausol), considerat ca una din cele 7 minuni ale lumii antice.

ÎN CRETA

De ieri plutim încet, abia mișcîndu-ne, pe o mare ca de untdelemn. Zădarnic așteptăm dincotrova, măcar o adiere de vînt răcoritor. E așa de cald, că marea doarme moleșită, fără să mai respire parcă. Ne dor și ochii și capul de atîta lumină orbitoare.

Razele soarelui de foc străpung țesătura pînzei sub care voim să ne umbrim ; ard și moaie smoala dintre scîndurile punții înfierbîntate.

Fumul, scăpat în răstimpuri din gura coșului, se înalță drept în sus și rămîne mult așa, atîrnat în văzduh, plutind ca niște nourași alburii de spumă.

Vreo cîțiva marsuini ne urmăresc, cerșindu-ne mîncare ; în salturi nebunești se afundă și apar, făcînd mereu la tumbe, întocmai cum se iau copiii de țigani în urma trăsurilor, pe drum.

O pasăre de mare, ce ne urmărea de mult în legănatul ei domol prin aer, se lasă obosită pe capătul unei vergi, fîlfîind ușor aripele albe, desfăcute.

Uscatul trebuie să fie pe aproape. Spre miazăzi, printre nourii albi, ca niște grămezi de scamă dezlînată, începe a sclipi în bătaia soarelui o pată cu străluciri de sidef.

Acolo, în zarea aceea, a crescut tunătorul Zeus, adunătorul de nouri, părintele zeilor și al oamenilor, care, torcînd destinele muritorilor, împărțea tuturora și bunurile și relele.

E vîrful, veșnic albit de zăpadă, al muntelui Ida [1].

---

[1] Ida, munte în insula Creta. Legenda spune ca într-o peșteră din acest munte a fost crescut de către Nimfe, Zeus, „tatăl zeilor și al oamenilor".

Pămîntul Cretei începe a se zări.

Insula aceasta, cea mai mare din Arhipelag, așezată aproape la aceeași depărtare de Europa, Asia și Africa, forma punctul de legătură între cele trei continente și centrul lumii vechi.

Istoria Cretei este încă necunoscută. Descoperirile de mare preț, care se fac acum în insulă, la Festos și Knossos, dau mult de lucru arheologilor ; se găsesc aici urmele unei civilizații foarte vechi, de aproape patru mii de ani.

De curînd s-au început lucrările pentru descoperirile palatelor înțeleptului Minos, eroul Cretei, care a trăit cu vreo cîteva veacuri înaintea războiului troian ; el este regele primului stat grecesc, despre care amintește istoria antică.

Insula Creta, așezată în mijlocul Mediteranei, în calea marilor migrații, la încrucișarea largilor drumuri de apă, între Egipet și Fenicia, cari i-au înlesnit civilizația, trebuie socotită ca primul leagăn al Helenismului.

Țărmurile prăpăstioase, cu stînci dințate, încep a se desfășura înaintea noastră. Un lanț de munți, cu piscurile albite, taie insula în lungime.

Prin limpezimea aerului se zăresc, pînă în fundul văilor adînci, livezile de maslini, ca niște pete verzi pe fundul cafeniu al pămîntului pietros, sterp, ars de fierbințeala prea mare a soarelui. La poale se văd, în felurite chipuri, grămezi de pietre roșii, albe și vinete — sfărămăturile stîncilor, rostogolite de vremuri în mare.

Ne îndreptăm încet înspre întrarea băii Suda.

Un port natural, sigur, apărat de vînturi și atît de larg, că ar putea adăposti o flotă uriașă în sînul său.

Se mai recunosc și azi urmele puterii venețiane : pe o mică insulă, ca un bloc de piatră, desprinsă de coasta muntelui și aruncată mai departe în apă, se vede ruina zidurilor crenelate ale unui fort, care păzea intrarea în baie.

Printre dărămături se mai deosebește încă placa de piatră, cu sculptura leului înaripat al mîndrei Veneții, care stăpînea odată, ca regină a mării, insulele întregului Levant.

În fundul golfului strălucesc două bastimente de război : unul francez și altul italian. Ancorăm lîngă cel francez, care își poartă numele scris la pupă cu litere aurite : „Condor" — un mic crucișător.

De acum cîţiva ani, din timpul războiului greco-turc, Marile Puteri Europene au debarcat trupe, ocupînd insula, avînd întotdeauna şi cîteva bastimente staţionare în apele cretane.

Marinarii se înşiră la front pe punte, corniştii sună *onorul*, şi ne schimbăm saluturile, obişnuite la întîlnirea vaselor de război, reprezentantele statelor a căror culori le poartă.

Vizitele de ceremonie se ţin lanţ. Bărcile cele mai frumoase, balinierile albe, lustruite, sunt lăsate la apă ; marinarii cei mai chipeşi, aleşi pe sprinceană, lopătează în cadenţă desăvîrşită ; e întotdeauna, în asemene împrejurări, un prilej de întrecere între naţiuni.

Comandantul francez, un bătrîn hazliu, ne întreabă, surîzînd, dacă nu cumva am sosit şi noi ca să protejăm pe mîndrii strănepoţi ai vechilor eleni, pentru a nu fi masacraţi de barbarii otomani ? Şi, la plecare, roagă pe comandantul nostru ca să felicite pe profesorii de limba franceză din România pentru modul strălucit cu care ştiu să înveţe pe români să vorbească franţuzeşte.

Toţi aşteptăm cu nerăbdare ora de baie, ca să ne răcorim în apa mării care, în golful acesta, e calmă ca apa unui lac.

E atîta limpezime, că se zăreşte fundul ca printr-o sticlă albastră-străvezie.

Abia ne aruncăm în apă, cîţiva înotători mai îndrăzneţi se îndreaptă înspre larg şi deodată izbucnesc o mulţime de strigăte desperate pe vasele străine.

Ne zăpăceşte zgomotul, şi nu putem pricepe ce s-a întîmplat deodată. Simţim că un pericol ne ameninţă, fără să ştim din care parte vine. Cuprinşi de groază, cei care se găsesc în apă se grăbesc, înotînd din răsputeri să ajungă la vas, să prindă cu mîna ceva, căutînd astfel scăparea.

Iar cei rămaşi la bord, crezînd că se îneacă vreun om, sar repede în bărci, fără să ştie în care parte să alerge în ajutor.

„*Guardate !... Pesce-cane !... Guarda...* [1] *Le requin !... Le tigre de mer !...* [2]". Strigătele acestea, repetate de-atîtea glasuri, se deosebesc din zgomotul care creşte din ce în ce. Vreo două

[1] Păzeşte !... Rechinul ! Păzeşte !... (it.).
[2] Rechinul !... Tigrul de mare !... (fr.).

bărci, mînate la disperare, zboară ca să culeagă din apă pe cei rămaşi în urmă. O barcă a vasului francez ajunge cea dintîi şi ia vreo trei de-ai noştri.

Un ofiţer francez ne lămureşte că un rechin, care se înfruptase cu carne omenească, înghiţînd un marinar englez, stă de cîteva zile la pîndă, aşteptînd vînatul ce trebuia să-i pice de la vreunul din vasele ancorate în baie.

Ne descrie groaza şi duşmănia ce o au marinarii francezi împotriva acestei hrăpăreţe dihănii de apă, care e aşa de puternică, că numai cu o lovitură de coadă poate omorî un om.

De cîte ori apare rechinul în rada unde se află ancorată o escadră, se dă de ştire la toate vasele şi uneori se trage ca alarmă un foc de tun.

Cînd aripele nopţii începură a înnegri zarea, marinarii, obişnuiţi a se culca devreme, începură să-şi pregătească culcuşurile afară, pe punte, sub cerul liber. Înăuntru căldura era chinuitoare.

O noapte senină şi caldă se lasă din ce în ce, adormind pe nesimţite golful acesta adînc şi tăcut, cu apa lui leneşă, umbrită înspre ţărm într-o culoare albastră-închisă, ca sineala.

În bruma argintie, ce cade cu încetul peste pămînt şi apă, nimic nu se mai mişcă ; la mal, se simte numai un şopot tremurător de unde : e jocul înşelătoarei mări, care mîngîie şi sărută luciul pietrei, rozînd fără încetare ţărmul stîncos şi prăbuşit.

Departe, la intrare, se desemnează pe cer conturul fortului veneţian ; cîteva stele, sclipind răzleţe, par nişte candele aprinse pe ruina zidirilor străvechi.

O pată neagră umbreşte coasta sură a muntelui pleşuv ; e o pădure de maslini, care se întinde pînă devale. Şi dintr-acolo vine pînă la noi o adiere slabă, un suflu de răcoare, ca alintarea blîndă a unei mîini uşoare, nevăzute.

În noaptea asta nu-i chip să adorm devreme. Mă plimb singur pe punte. Aud vorbă la provă.

Un grup de marinari, culcaţi, fără să doarmă, se află strînşi în jurul lui Barba Gheorghe, bătrînul nostru pilot, ce pare că înşiră o poveste frumoasă, de demult. Mă apropii, pe

ascuns, şi trag cu urechea să prind şi eu un capăt din firul povestirii.

„...şi plîngea şi se văita toată lumea din Atena, că iar venise rîndul ca să plătească birul către regele din Creta.

În fiecare an, pleca o corabie mare, regească, şi ducea acolo şapte băieţi şi şapte fete, tot ce era mai frumos în Atena, şi înapoi nu-i mai întorcea, că îi mînca Minotaurul, pe care regele din Creta îl ţinea închis într-un palat şi îl hrănea cu carne de om.

Atunci se ridică Tezeu, cel frumos şi viteaz, zicînd că el are să meargă să ducă de data asta corabia la Creta. Părinţii lui plîngeau şi nu-l lăsau să plece. Dar el n-a vrut să-i asculte. Şi, cînd a fost să plece corabia regească, ea şi-a ridicat pînzele negre, în semn că duce birul cel de moarte.

Dar regele cel bătrîn, tatăl lui Tezeu, a zis: «Fiule, dacă vei izbuti să scapi şi tu cu viaţă, să ridici de departe pînzele cele albe, ca să ştiu eu şi ţara mea întreagă minunea ce s-a întîmplat».

După o săptămînă de drum, corabia a ancorat aici, la Suda, unde ne aflăm noi. Tezeu, care era tot aşa de voinic pe uscat ca şi pe apă, era şi frumos ca un înger. Ce-a făcut, ce-a dres, că Ariana, fata regelui din Creta, s-a amorezat nebună de el. Era acolo un palat, care se chema Labirint, cu mii şi mii de odăi; aşa de încurcat era, că cine apuca să intre se rătăcea şi înapoi nu mai putea să iasă; soarele nu-l mai vedea şi acolo îi putrezeau ciolanele. Dar Tezeu nu s-a rătăcit, că Ariana i-a dat pe ascuns un ghem de aţă; şi cu cît el mergea şi s-afunda în palat, tot desfăcea firul, în urma lui, ca să ştie pe unde să se întoarcă. C-o singură tăietură de sabie a retezat capul Minotaurului, care era spaima Atenei. Apoi s-a îmbarcat în corabia lui şi a reluat drumul spre Atena. Şi, de bucurie mare, el a uitat ce i-a vorbit taică-său, ca să-şi ridice pînzele albe la corabie. Şi bătrînul sta pe mal la Pireea şi se uita în zare; aştepta mereu corabia, care nu mai venea şi el plîngea şi ziua şi noaptea. Numai iaca, într-o zi, răsare în larg o corabie frumoasă. Toată lumea a cunoscut-o că-i corabia regească, dar nimeni nu îndrăzni să zică ceva de teamă, că se vedeau bine pînzele cele negre, umflate în vînt.

Şi regele bătrîn începu să se vaite că i-a murit feciorul cel mai viteaz din toţi. Aşa durere i-a strîns inima, că şi-a făcut seamă şi s-a aruncat de pe stîncă în mare...".

Aşa povestea Barba Gheorghe legendele elenice, în nopţile cu lună, cînd ne aflam ancoraţi în dreptul insulelor, al căror istoric îl ştia pe dinafară. Întreaga mitologie care îmi chinuise tinereţea celor mai frumoşi ani de liceu cu traducerea încurcatelor texte greceşti, o auzeam acum sub forma unui basm naiv şi plin de farmec, din gura acestui bătrîn corăbier, care nu învăţase nici să se iscălească. O auzise şi el, la rîndul lui, din gura celor mai bătrîni, la casa părintească, sau pe puntea corăbiei, la piciorul catargului, în nopţi potolite şi senine, pe cînd aştepta vîntul ca să le umfle pînza, să-l ducă în drumul lui pe apă, printre insulele locuite, odată ca niciodată, de zei şi de zeiţe. Înainte de a sfîrşi bătrînul povestirea, o parte dintre marinari adormise. Îi furase pe nesimţite somnul, căci multora li se părea povestea, care-o ascultaseră acum, asemenea cu cele care le ştiau din satul lor, de-acasă.

Nu se vorbea oare de acel Făt-Frumos, viteaz şi minunat, care se ducea să ucidă balaurul, închis într-un palat departe?... Cînd asculţi legendele mitice, astfel povestite, poţi înţelege mai bine ca oricînd ce legătură strînsă au cu basmele, cari au legănat pretutindeni copilăria nu numai a popoarelor de aceeaşi origină, ci a tuturor raselor omeneşti. Căci toate au aceeaşi rădăcină, şi din unul şi acelaşi izvor s-au adăpat.

Explicarea naivă a forţelor oarbe ale naturii, plăsmuirile unor minţi copilăreşti, fapte întîmplate odată, propagate din gură în gură, schimbîndu-se şi împodobindu-se în felurite chipuri în lunga curgere a vremii, au trecut de la un trib la altul, de la un popor la altul, dintr-o religie în alta.

Dincolo de istoria scrisă, este istoria legendară; în formă primitivă, aceasta e adevărata *introducere* în istoria pe care o învăţăm. Oricît de încîlcită i-ar fi limba, trebuie să ajungem a o înţelege. Cu drept cuvînt s-a zis că sensul fiecărei legende este închis ca sîmburele în inima fructului.

Din acest grăunte preţios a încolţit istoria, teologia, filosofia şi literatura.

Toate popoarele au istoria lor legendară; dar nici una nu este mai bogată şi mai luminoasă ca a Greciei. Fantazia elenică a împletit cu o măiestrie magică faptele omeneşti, eroice şi divine, religia şi patriotismul, zeii şi oamenii într-o ţesătură, fermecător colorată, pe care nu o poţi destrăma ca să-i prinzi capătul firului de adevăr dintru început.

Poporul acesta, care a învăţat la vechea şcoală a Orientului, a împrumutat aproape totul; chiar şi religia a luat-o din acelaşi tezaur al lumii semite, de-acolo de unde s-au furnizat, întotdeauna, religii pentru cea mai mare parte a omenirii.

Se ştie bine azi că blonda Afrodita, pe care grecii o cîntau, născută din spuma Mării Egee, a fost adusă de către negustorii fenicieni, odată cu marfa pe care o cărau cu bărcile lor negre, călăfătuite. Grecii, coborîndu-se din susul Europei barbare în jos spre Asia, de mult civilizată, au avut darul de a îmbrăca într-o *formă* nepieritoare *fondul* împrumutat de la bătrînii lor vecini.

Şi, dacă semiţilor li se datoreşte ideea *religioasă*, grecilor trebuie să le aparţină ideea *frumosului.*

În zadar mă încercam să adorm.

Luna îmi bătea drept în faţă. O lună albă, palidă, rătăcind deasupra mării pustii. În nopţi asemenea luminate, natura se înfăţişează adesea în forme ciudate şi plină de mistere. În jocul de umbre şi lumini, întregul şir de oameni, culcaţi aici pe punte, pare un rînd de cadavre, întinse cu faţa înspre lună; iar frînghiile de cînepă groasă, în pulberea care scînteie ca în poveste, par împletite în sîrmă de argint.

Aş vrea să văd ruinele palatelor lui Minos sub magica lumină a lunei, ce dă fiori şi aprinde închipuirea. Ce limbă trebuie să-ţi vorbească în taină acele sfărămături de pietre, ţănduri rămase ca mărturie încă din splendoarea unei lumi ce strălucea acum atîtea veacuri.

Mă gîndesc la o noapte în portul acesta, acuma patru mii de ani în urmă.

Desigur, aceeaşi lună ca şi azi, cu lumina ei rece şi albă, îmbrăţişa golful acesta tăcut; aceeaşi apă clară, albastră, ce roade cu răbdare aceeaşi piatră lucie a ţărmului stîncos.

Muntele trebuie să fi fost puţin mai verde, ca în vremea tinereţii; acum pe alocurea-i albit, sau e pleşuv de tot. Şi cerul, şi muntele şi apa — aceiaşi au rămas; dar cîte generaţii s-au perindat pe aicea în scurgerea vremii de patruzeci de veacuri!

Acelaş decor, pe-aceeaşi scenă... numai artiştii s-au schimbat. Dar joacă aproape aceeaşi piesă... e *Drama omenirii*, ce se repetă mereu şi pretutindeni, cu mici schimbări în text.

Foarte tîrziu am adormit, furat de vraja lunei. Şi în somn mi se părea că aud, ca un ecou, crîmpeile de versuri ce-mi dau odată aripi închipuirii în anii tinereţei:

„Ne vom întoarce în Creta mîndră cu Tezeu,
Vom mîngîia pe Neobea,
Vom dezlega pe Prometeu"...

. . . .

A doua zi avem voie să debarcăm pe insulă. Mergem să vizităm portul Caneea [1].

La debarcader ne aşteaptă o armată întreagă de agenţi şi furnizori. Toate aceste paseri de pradă roiau de ieri în jurul vasului nostru. Acum avea să se încingă lupta decisivă între dînşii... din care, acei ieşiţi victorioşi trebuiau să ne apuce în gheare.

Strigă, se înjură, se îmbrîncesc, ca să ne arate actele şi recomandaţiile de la celelalte vase de război, pe care le-au servit.

„Mosio!... [2] *Amico!... Caro mio!... Vieni!..."* şi lupta se mărgineşte în urmă la două tabere vrăjmaşe: birjari de-o parte, stăpînii măgarilor de închiriat, de cealaltă parte.

Unii căutau să ne arate că este mai bine să mergem cu trăsura, iar alţii că-i mai plăcut să mergem pe măgari. Tabăra birjarilor a ieşit victorioasă. Dar lupta nu s-a terminat aici; a continuat încă în sînul acestei tabere, căci fiecare îşi lăuda trăsura, şi toţi se concurau în preţuri. Deodată, unul se hotărăşte şi, numai de ambiţie, vrea să ne ducă fără să primească un ban. Acelaşi lucru îl repetă cu toţii. Ne suim într-un landou imens, ca arca bătrînului Noe.

---

[1] Chania, oraş şi port pe ţărmul nordic al insulei Creta.
[2] Corect: *Monsieur!...* (fr.).

Cu toată ambiția însă, cînd am ajuns la Caneea, birjarul nu s-a mulțumit cu cei opt lei pe care i-am dat.

O șosea lungă de cîțiva kilometri, acoperită cu o saltea groasă de praf, leagă baia Suda cu portul Caneea. Trecem printre livezi de maslini palizi, cu frunzele albite de praf. Gardurile sunt întocmite din cactuși pitici și țepoși.

E o căldură nesuferită. Iarba pe margini e pîrlită ca după urma unui foc. Barba Gheorghe, pe care l-am luat cu noi ca talmaciu, ne spune că a suflat *Libasu* — vîntul fierbinte din Libia — care arde tot în drumul său.

Livezile de maslini erau pe aici mai dese, dar, cînd s-a început războiul, grecii au tăiat maslinii din livezile turcilor, și turcii au tăiat maslinii grecilor. Acuma și unii și alții suferă la fel.

Ne oprim în centru. Case vechi de piatră și de lemn, mici și mari, de toată măsura, fără ordine și stil ; un amestec de coperișuri turtite ; pe sus cerdacuri largi turcești, pentru uscatul rufelor la soare. Cîteva străzi mai largi încadrează portul vechi, încolo ulicioare întortocheate, pietruite cu bolovani colțuroși, înfierbîntați de arșița soarelui.

Același *Orient* strălucitor și sărăcăcios, în murdăria lui nepieritoare, sub azurul transparent al cerului totdeauna albastru și luminos...

De cînd Puterile Europene au debarcat trupe în insulă și culorile celor cinci steaguri [1], înșirate pe zidurile cetățuii, se văd fluturînd în aer, orașul e-ntr-o sărbătoare continuă, avînd înfățișarea unui bîlci permanent. Toate s-au însuflețit deodată : prăvăliile, cîrciumele, cafenelele gem de lume, negustorii fac afaceri bune ; bande de lăutari, o capelă de dame de Galiția, o panoramă, distracție americană, un mic circ și felurite alte petreceri desfătează pe cele cîteva mii de soldați străini, cari au soldele îndoit de mari, ca în colonii, sau în timp de campanie.

Sunt sigur că înainte de războiul greco-turc viața aici trebuie să fi fost cu mult mai tristă și monotonă.

Venirea trupelor a fost o binefacere neașteptată — căderea unei mane cerești în insula asta săracă și amorțită.

---

[1] Cele cinci puteri care au debarcat trupe în Creta, în 1897 sînt : Franța, Anglia, Austria, Rusia și Sardinia.

Armata aceasta combinată a ocupat insula pentru a împiedica încăierările dintre turci și greci. E drept că în insulă este o liniște desăvîrșită ; încăierările care se mai repetă zilnic au loc numai între soldații diferitelor naționalități. De aceea localurile de petreceri sunt împărțite pe națiuni ; acolo unde intră italienii nu poate intra nici un francez ; de cîte ori se întîlnesc în același loc, se iau la bătaie.

Învîrtindu-ne prin oraș, dăm de-o casă mai răsărită, albă, curată. E palatul prințului Gheorghe, guvernatorul Cretei. Departe de-a avea înfățișare de palat, samănă mai mult cu o casă a unui arendaș de la țară. E mai curată însă decît cele din jurul ei ; pare văruită proaspăt, ca înainte de sărbători.

Un domn cărunt, în haine cenușii, care ne pîndește de cîteva minute, se îndreaptă spre noi, cînd se încredințează că vorbim românește, ni se prezintă, scoțîndu-și cartea de vizită : I. G...., *introducător la curtea a.s. prințului Gheorghe*.

Naționalitae nedefinită, tipul levantinului ; vorbește șapte limbi, știe românește, căci a făcut comerț de grîne pe Dunăre.

Vizităm palatul. Foarte simplu : camere mici, văruite, curate ; gospodărie de țară. Divanuri joase, orientale ; pe păreți — scoarțe și portretele libertății elene, înconjurate cu arme vechi ; șușanele lungi, iartagane turcești și pistoale încrustate în sidef și argint.

Cînd am ajuns în cea din urmă cameră, introducătorul a bătut într-o ușă :

— Ema !... Ema !... vino, că au sosit niște domni din România.

O femeie brună, cu urme încă de frumusețã, apăru. Părea foarte mișcată la vederea noastră ; poate că-i redeșteptase amintiri duioase, căci repeta aceleași cuvinte, cu ochii înotînd în lacrimi : „România... România !... săraca România !... ce viață !... ce viață !..."

Prințul Gheorghe stă mai mult în străinătate decît în insulă.

În fața palatului e corpul de gardă. La ieșire, admirăm un grup din jandarmeria cretană, care este instruită de ofițerii italieni, în felul vestiților carabinieri, spaima Italiei de sud.

N-am văzut nicăieri o rasă de oameni mai frumoşi ca în munţii Cretei. O înfăţişare mîndră, impunătoare ; oacheşi, bronzaţi şi zvelţi în costumul lor pitoresc.

Jandarmii au uniforma apropiată de portul naţional : un ilic scurt, înflorit în cusături de arnici şi sutaş, cu nasturi mărunţi de metal, şalvari scurţi pînă deasupra genunchilor goi, jambiere de piele neagră. Peste mijloc se încing cu brîu lat şi în loc de chipiu sau cască au o căciuliţă neagră, aplecată pe urechea dreaptă. Dealtfel, costumul naţional, chiar fustanela pe care grecii o cîntă atît de mult, este împrumutată de la albanezi şi turci.

Ne întoarcem iar pe străzile împestriţate de furnicarul multicolor al uniformelor militare. Peste tot o viaţă veselă, zgomotoasă : sărbătoarea lată a marinarului pe uscat.

Prieteniile se leagă repede aici. Din mers, în timpul cînd trecem pe lîngă o movilă uriaşă de pepeni, aud într-un cerc de marinari italieni şi români : „Haide... *frateli*, să *mangeamo uno* pepene verde"...

Ne aşezăm la masa unei cafenele turceşti. În mijlocul acestui haos asurzitor, cîţiva turci stau la umbră, tăcuţi şi gravi, trăgînd din cînd în cînd, prin tuburile încolăcite, fumul rece al narghilelelor.

Intru în vorbă cu un bătrîn, care îmi spune cu părere de rău că ceea ce vede acum în insulă nu-i place. Are de gînd să plece în Turcia. Dealtmintrelea, cea mai mare parte din populaţia otomană vinde pămîntul şi emigrează în Asia Mică.

Nu pot suferi turcii să se vadă stăpîniţi de alţii. E umilitor !... Popor de războinici, cuceritori, care întotdeauna au fost deprinşi de a fi stăpînitori...

Ei se retrag de bună voie din toate ţările pe care le pierd.

Îmi aduc aminte de ceea ce-mi spunea unul din prefecţii iubiţi pe care i-a avut Dobrogea.

Pleca în judeţ cu pachete de tutun *bectimis*, ca să le dea turcilor, cei mai buni cetăţeni ai Dobrogei. Cu toate acestea, cea mai mare parte au vîndut pămînturile pe nimic şi au plecat. Unii, care au şi pînă acum proprietăţi, vin o dată pe an în ţară, încasează arenda pămîntului şi se întorc iarăşi în Turcia.

Toate berăriile şi cafenelele sunt pline ; grecii dacă nu joacă table, cărţi sau domino, cetesc jurnale şi vorbesc, vorbesc fără să mai sfîrşească. De dimineaţă şi pînă seară stau toţi la umbră, în jurul meselor, şi discută politică grecească — această hrană zilnică le este servită pe un preţ ieftin de către gazetele ateniane, aduse cu vapoarele poştale de la Pireu.

Nu vezi pe nimeni muncind. Ce meserie vor fi avînd toţi aceşti oameni, care se agită, vorbesc în gura mare, se ceartă, strigă, se ameninţă cu ochii tulburi de mînie, cu buzele tremurătoare, apoi se potolesc ca să înceapă a doua zi, la aceeaşi cafenea, în jurul aceleiaşi mese, cu puteri noi, cu aceeaşi aprindere, discuţia întreruptă cu o zi mai înainte.

La fiecare pas întîlneşti trăsăturile caracteristice ale acestei rase de sud : vie, nervoasă, uscată, guloasă, egoistă, nedisciplinată şi explozibilă, ca o torpilă de fulmicoton uscat.

Un ofiţer francez, pe care îl cunoscusem cu o zi mai înainte la vaporul nostru, ne conduce la o berărie mai bună. Abia ne aşezăm la umbra unui platan bătrîn, şi o bandă de lăutari greci începe să ne încînte cu *Valurile Dunărei* ; ne cunoscuse că suntem români.

Înăuntru, pe un părete, văd portretul lui Byron, aşezat între Canaris şi Miaulis [1].

Patronul, un grec vioi şi zvelt, cu o teribilă pereche de musteţi cărunte, răsucite în sus, îmi lămureşte într-o românească stricată că acesta a fost un mare erou palicar al independenţii elenice. Şi, cînd îl întreb dacă a fost grec, îmi răspunde că Byron a venit de la Englitera, dar că familia lui era originară din Grecia şi stabilită de multă vreme la Londra, unde făcuse avere mare. Cînd s-a început războiul, el a venit să lupte pentru patria strămoşilor săi.

Credinţa asta o au foarte mulţi greci.

Mă gîndesc la viaţa plină de vijelii a nefericitului poet. Bogat, nobil, dintr-o veche familie de pairi, descendenţi din Stuarţi, după ce uimeşte Europa cu puterea geniului său şi scandalizează Anglia cu nebunia aventurilor sale, vine în

---

[1] Andrei Miaulis (1768—1835), amiral şi om politic grec, a condus flota grecească în războiul pentru independenţa patriei (1821—1829).

Grecia, ca să-şi cucerească şi gloria de războinic, pe care n-avea prilejul să o poată găsi în patria lui.

Înarmează un vas de război pe cheltuiala sa şi debarcă în mijlocul acelui viespar de intrigi şi patimi omeneşti, care se dezlănţuiau între şefii conducători ai insurecţiei greceşti.

Moartea l-a surprins prea curînd, încît n-a avut vreme să descrie, dar ne putem uşor închipui ce a simţit acest om, care văzuse de la distanţă lupta eroilor eleni, prin prisma sa poetică din celălalt capăt al Europei.

Cum s-o fi simţit oare acest nobil orgolios şi rafinat în mijlocul bandelor armate, care făceau piraterii şi jafuri, între oameni barbari, lacomi şi cruzi, fără ordine şi disciplină, conduşi de şefi rivali şi geloşi, cari se mîncau între ei !...

Ruinat, amăgit şi desperat, moare la Missolonghi, bolnav de friguri de baltă.

În multe case din Grecia se găseşte portretul său. Domnişoarele de pension şi azi îl mai visează, desemnîndu-i chipul care era, se zice, de o frumuseţe răpitoare.

Dar... vremurile romantice au apus şi, de mult, s-a stins rasa poeţilor filo-eleni, care se exaltau, cîntînd lupta eroică a copiilor Heladei, sub ochii bătrînei Europe, electrizată o clipă numai... Lăutarii greci, voind să ne facă plăcere, încep un cîntec popular din Creta, în care se vorbeşte şi despre România ! Barba Gheorghe se năcăjeşte să mi-l traducă, şi eu mă încerc să-l notez. E vorba de vitejiile unui cretan, pe care îl cheamă Nauos, mai mult bandit decît haiduc :

„Veniţi, voinicii mei copii,
Veniţi cu mine, scumpi copii,
Ca să vă dau şi aur
Şi haine strălucite.

Inimi de oţel să aveţi în piept,
Ca fierul, picioarele tari să vă fie.
Cît alţii merg o săptămînă,
Voi într-o zi să faceţi drumul,
Pînă la casa cea frumoasă
A lui Barba Nicola cel bogat.

Intraţi fără de teamă
Şi năvăliţi deodată,
Că abia acum s-a întors
Din ţara Valahiei bogată,
De unde-şi cară banii
Cei scumpi şi sunători.

Argint şi aur românesc,
Strălucitor şi greu,
Luaţi şi sînul vi-l umpleţi,
Apoi în cinstea lui să bem,
Voinicii mei copii..."

. . . . . .

Ofiţerul francez de lîngă mine, căruia îi traduc înţelesul cîntecului, începe să-mi descrie populaţia insulei, căci el se află mai de mult aici şi cunoaşte foarte bine chestia cretană.

— Starea politică — începu el — în care se găseşte azi insula, avînd trupele străine debarcate, este singura stare fericită a Cretei.

Insula asta nu poate trăi formînd singură un stat modern, independent ; are nevoie de un epitrop, căci îi lipsesc şi banii şi mintea.

E o ţară săracă, cu puţină agricultură, de care grecii au fugit întotdeauna ; cu livezi de maslini şi puţină vie. O populaţie, de felul ei leneşă, ajunsă din cauza frămîntărilor într-o stare de sărăcie şi dezordine, încît a pierdut cu totul însuşirile necesare pentru a se hrăni din propria sa muncă.

Nimeni nu mai vrea să muncească.

Comitetele şi grecii bogaţi, răspîndiţi prin toate porturile lumii şi căror nu li se poate nega sentimentul patriotic, se îngrijesc de hrana cretanilor.

Meseria de revoluţionar grec este încă destul de bună şi îndeajuns plătită.

Grecii întotdeauna au avut în cel mai înalt grad sentimentul libertăţii şi o nespusă oroare de ascultare şi disciplină. Cu drept cuvînt s-a spus că pe faţa globului nu se găseşte un popor mai nedisciplinat. Naţiunea asta a fost totdeauna despărţită în stătişoare deosebite, care se certau între ele.

Munții — populați de bandiți, și mările — de pirați.

Cu asemenea elemente este foarte greu a se constitui și menține azi un mic stat modern, independent.

Unirea cu Grecia nu i-ar face pe cretani mai fericiți și mai bogați.

Ar însemna numai că și cretanii să puie umărul, ca să împingă carul statului grecesc, care se mișcă așa de încet și cu atîta greutate. S-ar folosi de unire numai o pătură mică de politiciani de meserie, care și-ar împărți slujbele noi create.

Unirea o cer toți aceștia pe cari îi vezi aici în jurul meselor cafenelei și cari, enervați de atîta așteptare, se ceartă la jocul de table și devorează zilnic jurnalele din Atena.

Crede-mă, de cînd sunt aici, m-am convins că acestei populații îi trebuie numaidecît un stăpîn.

Cretanii ar trebui să-i întrebe pe maltejii de ce au părăsit lupta pentru unirea cu Italia, și cum s-a transformat într-o grădină bogată acea insulă stîncoasă și stearpă...

Singura soluție bună — cea mai de spirit și cea mai nimerită — a dat-o un scriitor francez, care a făcut o anchetă în insulă după războiul greco-turc :

„Prințul Gheorghe, guvernatorul insulei, să se însoare cu zestrea fetei unui miliardar american. Atunci s-ar putea exploata resursele insulei, s-ar face bănci, credite, lucrări de utilitate... Liniștea, progresul și fericirea cretanilor ar fi asigurate, și această insulă s-ar transforma cu timpul într-un paradis terestru."

1908, august

DE LA RODOS LA KALIMNO [1]

Abia aruncasem ancora în fața ruinilor colosului din Rodos, cînd se zări jucînd pe valuri o barcă lucitoare, la pupa căreia flutura steagul roș cu semiluna albă la mijloc. Căpitanul de port făcea vizita cuvenită unui vapor de război pentru a ne saluta de bună-venire.

Era un bătrîn frumos, falnic, ras proaspăt, cu mustățile sure, răsucite, în mare ținută de ceremonie, cu fesul roș-aprins.

Cînd s-a apropiat, am putut deosebi mai bine amănuntele îmbrăcămintei : redingota de marină avea piepții brodați cu înflorituri în fir de aur ; cîteva decorații, medjidii și osmanii, înșirate în stînga, în dreptul inimii ; epoleți bogați, pe umeri ; mînecile cercuite de galoane late ; dar... fără cravată !....

Întotdeauna m-a minunat înfățoșarea dureros de ridicolă ce o dă unei ținute grave lipsa cravatei, a acestei bucățele de cîrpă răsucită în felurite chipuri, pe care gustul modern ne-o impune la gît pentru ascunderea nasturelui de la gulerul cămășei.

Nu știu dacă turcul uitase din grabă să-și pună cravată, dacă o pierduse pe drum, sau găsise că-i de prisos acest amănunt al îmbrăcămintei europene.

Mai văzusem altă dată un ofițer turc în mare ținută, muiat tot în fir de aur, dar încălțat cu papuci-iminei și în ciorapi albi.

[1] Kalimno, mică insulă grecească, situată lîngă țărmul Asiei Mici, în apropiere de locul unde în antichitate se ridica Halicarnasul.

După ce turcul își sfîrși, din capul scării, discursul pregătit într-o franțuzească stîlcită, ofițerul de cart îi spuse că venim din Alexandria.

La auzul acestui nume turcul se repezi înspăimîntat în jos pe scări, ștergîndu-și mîna cu poalele redingotei.

Pardon!... Pardon!... Ioc hacîniz!...[1] și se îndepărtă pierzîndu-se în scuze.

În zadar ne-au fost toate stăruințele; guvernul turcesc hotărîse carantină de zece zile pentru toate vasele care veneau din Egipt. E drept că în Alexandria și Cairo erau pe atunci de la zece la cincisprezece cazuri de ciumă pe zi. Dar boala se încuibase mai mult în populația arabă, și europenii trăiau aproape fără frică în mijlocul ciumei.

Hotărît, trebuia să facem carantina. N-aveam voie să debarcăm pe insulă. Orice comunicație cu pămîntul era întreruptă. Provizia de hrană ni se lăsa pe scara vaporului, iar banii îi aruncam într-o cutie de tablă cu acid fenic, care ni se întindea prinsă în vîrful unei prăjini lungi.

De pe puntea vasului nostru, privim insula aceasta care păstrează încă urmele bogăției și frumuseței de altădată. Natura îmbelșugată a acestui pămînt binecuvîntat n-a putut fi încă secătuită de lăcomia și nesocotința omenească.

În aerul curat și limpede care tremură în zare, sub cerul senin și fără pată, Rodos apare ca o grădină fermecător alcătuită, răsărind ca prin minune din adîncul sînului acestei mări, care lucește veșnic într-un albastru-clar, deschis și dulce.

Te farmecă bogăția de culori îmbinate într-un imens amfiteatru, care se ridică de jos de pe oglinda netedă a mării, înălțîndu-se spre bolta cerească, cu vîrful de piramidă, albit și stîncos, al muntelui Ataleyrion. Casele albe lucesc în verdeața frunzișului, și în fiecare parte ochiul deosebește un altfel de verde după neamul copacilor sădiți — de la verdele-palid deschis al umiliților măslini pînă la verdele viu și tare al mîndrilor stejari. Bisericile creștine, prefăcute în moschee musulmane, își ridică vîrfurile ascuțite ale minaretelor printre chiparoșii înalți, înșirați în rînduri. Prin văi adînci umbresc platanii cu frunza lată și smochinii încărcați cu roade.

[1] Nu aveți dreptul!... (în limba turcă).

Pretutindenea buchete de mirt, rodii și portocale.

Insula aceasta bogată, așezată într-o minunată poziție maritimă și militară, ajunsese odată cheia întregului Arhipelag. Locuitorii ei aveau faima celor mai iscusiți marinari ai lumii elenice, sămănase colonii pe toate coastele Mediteranei și populase pe vremuri insulele Baleare.

Rodos avea două porturi minunate, școli vestite și un comerț înfloritor; senatul insulei ajunsese a alcătui legi de Drept comercial și maritim.

Și azi se mai văd urmele vechei civilizații, resturi de fortificații și cheiul de piatră în capul căruia se cunoaște sfărămăturile colosului din Rodos.

Vestitul Chares di Lindos a lucrat doisprezece ani la statuia uriașă a lui Helios, zeul protector al insulei. Colosul înalt de 32 metri, care se ridica la intrarea portului, era socotit ca una dintre cele șapte minuni ale lumii.

Împăratul Commod a pus să se schimbe capul colosului pentru a fi chipul său în locul zeului Helios. Un cutremur de pămînt a rostogolit colosul, și sfărămăturile, vîndute unui evreu, se zice că au fost încărcate pentru a fi transportate de către o mie de cămile.

În ruinele zidirilor au rămas încă sculpturi de cruci și arme de pe vremea rătăcitorilor cavaleri ai sfîntului Ioan din Ierusalim.

Alungați de urgia musulmană[1] din locurile sfinte, ei s-au așezat aici în insula aceasta bogată, care era și cea mai apropiată a corsarilor musulmani.

Fortificații minunate îi apărau împotriva atacurilor năvălitorilor, dar după un asediu groaznic de șase luni, sunt zdrobiți de Suleiman. Și de-atunci, de cînd cavalerii au fugit așezîndu-se în Malta, s-a îngropat, sub dărămăturile cetății, și viitorul insulei Rodos.

După vegetația orientală și înfățișarea solului, insula aceasta apare ca o prelungire a Asiei, un post înaintat al vechiului continent.

[1] Cavalerii Ioaniți au fost izgoniți din Rodos de sultanul Soliman II Magnificul (1520—1566).

Cînd privești lanțurile insulelor Ionice, înșirate între cele două țărmuri, recunoști că nu pot fi decît o continuare a coastelor, rămășiți din uscat, vîrfurile munților înecați ai unui continent care se întindea într-o epocă îndepărtată între Grecia și Africa.

De aceea și legendele elenice amintesc despre prima populație mitică a insulelor că s-ar fi pierdut înecată de revărsarea apelor și, pe urmă, Helios a creat alt neam de oameni, cu care a populat insulele Mării Egee.

De la sud apare în zarea luminoasă un vapor mare, alb, strălucitor. Se apropie încet, maiestuos, de port, tăind lin apa brăzdată în linii lungi argintate. Totul se resfrînge ca într-o oglindă de Veneția.

E un vapor militar sau un *pachebot*?

Trece pe-aproape de noi. Se zăresc uniforme de marină pe punte.

După ce ancorează în port, aflăm că e iahtul lui Rothschild, în navigație de plăcere prin Orient. Făcea o excursie pentru vizitarea lucrărilor de dezgropare a ruinilor de la Troia.

Ni s-a spus că altă dată, cînd a fost prin insulă, Rothschild a dăruit 40 de mii de lei pentru coreligionarii săraci.

În adevăr, în această insulă sunt foarte mulți evrei spanioli. Îmbrăcați turcește, o parte din ei sunt barcagii și muncitori în port. Cu părul și barba neagră, obrazul pal, bronzat, ochiul mare de arab, evreul de aci pare că înfățizează adevăratul tip oriental. Mă gîndesc la tipul evreului polonez cu părul și barba roșie. Ce caractere de rasă mai pot fi comune acestor două tipuri așa de mult deosebite?...

Și totuși li se spune semiți și unuia și altuia. Veșnica și încîlcita chestiune a raselor, de pe vremea zidirii turnului Babel și pînă azi, încă n-a putut fi dezlegată...

În fundul portului e ancorată o corăbioară turcească. De acolo se aude mereu un zgomot neîntrerupt, un fel de țăcăneală cadențată.

Aflăm că e o brigantină scăpată ca prin minune de la înec, în timpul unei furtuni de la larg.

Are vreo cîteva coaste descheiate, și nenorociții ei marinari trebuie să pompeze ziua și noaptea apa care se furișează

printre încheieturi, căci altfel scoica lor s-ar duce la fund în cîteva ore.

Tîrziu de tot, cînd am ieșit iarăși pe punte, în liniștea nopții răcoroase, sub ochii stelelor care vegheau sclipind deasupra mării adormite, se simțea o adiere blîndă și parfumată care venea dinspre uscat. Și dintr-acolo de-abia ajungea la noi, slab, ca un rest de ecou îndepărtat, o armonie de cîntare veche și sfîntă. Întreaga insulă împietrită în somnul ei adînc, cu rămășițele monumentelor antice, cu sfărămăturile colosului doborît, cu armele cavalerilor creștini, cu bogatele amintiri ale măreției trecutului îngropat de veacuri, părea un cimitir întins, dezlipit de pămînt, de undeva, plutind misterios în singurătatea apelor pustii. Iar luminile slabe care mai licăreau pe la case — vegheau ca niște candele aprinse deasupra mormîntului în umbra neagră a bolților copacilor pletoși.

Prin ceața viorie care împînzește orizontul se desemnează în alb, ca o viziune a nopții, forma uriașă a iahtului „Rothschild“. Falnic, nemișcat, se odihnește adormit pe luciul apei moarte.

Un glob electric, plutind de-acolo, sus, în înălțimea catargelor, așterne tremurînd o dîră de lumină pe fața mării pînă în fundul portului, departe, unde lucește umila corabie turcească.

Și în tăcerea nopții se aud încă mereu aceleași ciocnituri metalice, cadențate — e munca chinuitoare și fără de răgaz, e veșnica luptă a celor mici și slabi.

Plecasem pe vreme bună din Rodos. În tot timpul zilei avusesem marea liniștită și cerul curat.

Soarele asfințise, înecat în apa pătată de un roș-însîngerat în partea dinspre apus, sub un cer purpuriu deschis. Se arătau semne cari prevesteau vînt tare în noaptea aceea.

Pe puntea de comandă se plimba singur, tăcut, un ofițer tînăr, cu barba și mustățile rase. Era unul dintre acei cari încă din fragedа lor tinerețe se chinuiesc pentru a-și schimba firea după tipicul ideal al marinarului englez.

Odată cu introducerea pipelor și a tutunului englezesc *Navy-cut* pe bordul vasului nostru, se puseseră în circulație și o sumă de povestiri marinărești, ca pilde de păstrarea sîn-

gelui rece, una dintre cele mai înalte virtuți nautice. Se zicea că pe nu știu care bastiment englez, un amiral bătrîn, voind să încerce pe un ofițer tînăr, îi arătă nourul care se ridica la orizont :

— Tinere, ia măsurile cuvenite pentru a preîntîmpina furtuna care se apropie.

Ofițerul, în loc de a se repezi la manevra vasului, se îndreptă calm către un marinar de serviciu :

— Băiete, du-te în cabina mea și adu-mi mantaua de ploaie !

— Bravo !... strigă amiralul, ai mult sînge rece și vei ajunge un bun comandant.

Ce-a mai urmat — povestirea nu spune, însă pe vasul nostru urmarea o cunoaștem bine.

Pentru că nu s-au luat în pripă măsurile repezi de manevră, am fost surprinși de furtună.

La început nu se arătase pe bolta curată a cerului decît înspre nord o dungă cenușie. Dunga se prefăcu într-un nour arcuit, ca un balaur cu spinarea neagră, care ieșea parcă din mare, înălțîndu-se pe cer și apropiindu-se de noi cu o repeziciune uimitoare, iar coada i se tîra pe suprafața apei.

Era ceea ce numesc marinarii un *grăunte negru* de furtună.

„Pentru a descrucișa zburătorii !... Sus gabierii !...“ și marinarii se aruncară pe scările de frînghie, agățîndu-se cu mîinile și cu picioarele goale ; ca niște paianjini începură a depăna în goană prin țesătura de pînze și frînghii.

Dar era prea tîrziu. Furtuna se dezlănțuise cu așa năprasnică iuțeală, că ne-a surprins aproape cu toate pînzele întinse. Nu știam pe ce să punem mîna mai întîi.

În prima *rafală*, care ne izbi în față, urlînd furioasă, se auzi o trosnitură seacă sus în catargul din provă : un *zburător* se rupse în două și pînza sfîșiată, ca o aripă rănită, se zbătea nebună în suflarea vîntului.

Ne aflam într-o strîmtoare foarte primejdioasă.

Dacă ne-ar fi prins furtuna în altă parte, fugeam la larg, căci, după sfaturile marinarilor bătrîni, se știe că întotdeauna corabia zice corăbierului : „Ferește-mă de uscat, ca eu să te feresc de apă“. Dar ne aflam *angajați* într-un canal strîmt și întortocheat, mărginit de insule stîncoase, cari se ridicau ca

niște umbre negre în jurul nostru, amenințîndu-ne prin întunecimea nopții. Vasul nostru, cu viteză slabă, nu putea birui vîntul din față, și în orice moment eram în pericol de a fi aruncați la coastă, unde vasul s-ar fi sfărîmat în bucăți.

Să ne întoarcem înapoi la Kos [1], ori să schimbăm drumul pentru a intra la adăpostul insulei Kalimno ?

Dar trecerea prin strîmtoarea stîncilor c-un vas slab, cu pînze, era foarte grea, căci prin întuneric nu se vedea intrarea.

Astronomia, harta și busola nu erau de nici un ajutor. Toată nădejdea ne era în Barba Gheorghi, care, încălecat în prova de tot, pe vîrful *bompresului*, trebuia să ne conducă la adăpost sigur prin locurile aceste, pe unde el cutreierase de atîtea ori în vremea tinereții.

În momentul cînd ne-am întors pe loc, primind deodată vîntul dintr-o coastă, vasul s-a aplecat așa de tare, că toate s-au prăvălit pe punte și clopotul bordului începu să bată într-o dungă.

Haos asurzitor și întuneric ca în iad.

Suflările vîntului, care treceau prin măcărăli c-un șuierat ascuțit, răutăcios, făceau să vibreze frînghiile întinse, ca niște coarde sunătoare.

Și vasul nostru bătrîn, slăbit din încheieturi, gemea greoi, cutremurat la fiecare val ce se izbea în coastele-i de lemn.

„Uscatul în provă !... se vede aproape !...“ Fu cîteva clipe de groază. Se auzi zbîrnîind telegraful de la mașină. „Stop !... Înapoi toată viteza !...“

„Nu-i nimic, nu-i nimic !...“ răsună vocea groasă a lui Barba Gheorghi. „Cîrma puțin babord și intrăm bine !“, adăugă bătrînul, care cu ochii țintă înainte, străpungea întunericul nopții, recunoscînd țărmurile strîmtorii.

Toată lumea era afară pe punte ; și pentru că nu se vedea nimica în noaptea aceea neagră care ne împresura, toți își încordau auzul spre prova de unde veneau comenzile lui Barba Gheorghi.

---

[1] Kos, insulă grecească, situată lîngă țărmul sud-vestic al Asiei Mici, la sud de insula Kalimno, la distanțe egale între insulele Rodos și Samos.

De cîte ori se striga „babord“ sau „tribord“, toți repetau comanda din nevoia instinctivă de a ajuta fiecare cu ceva la manevra vasului.

În jurul cîrmei erau mai mulți decît trebuiau, căci cîrma e inima vasului, mai cu seamă în asemenea împrejurări.

În depărtare, o lumină roșie se zărea licărind jos pe fața apei.

Încet, pe dibuite, ne apropiem de ea. După un ceas de drum, ne oprim aruncînd ancora. Suntem la adăpost.

Suflările vîntului se opresc în pereții stîncoși ai insulei Kalimno. Prin întuneric nu se deslușește nimic în golful acesta tăcut și apărat de natură.

Forma țărmului înalt abia apare ca o umbră cenușie, ridicîndu-se din mare înspre cer, avînd sămănat pe ea cîteva lumini roșietice, care clipesc obosite pe la geamurile caselor pe unde lumea nu s-a culcat încă.

A doua zi, dimineața, cînd ne-am sculat, am avut în fața noastră una din acele priveliști pe care rareori în viață ai prilejul de a le întîlni.

De cu noapte vîntul se potolise. Bolta cerească se limpezise, și în vibrația orbitoare a dimineții părea căptușită cu o imensă pînză de mătasă albastră lucitoare.

Insula părea creștetul cărunt al unei stînci uriașe, care ieșea din fundul mării, oglindindu-și țărmurile în limpezimea apei verzi, sticloase, sub lumina aurie a soarelui.

Pămînt pietros, arid, răscolit; pretutindenea sfărămături de stînci vinete și roșii, arse, fulgerate, pătate de rugină — schelet petrificat — rămase din alte vremuri. Și totuși furnica omenească se încăpățînează în lupta ei pentru trai, căutîndu-și hrana prin locurile aceste sterpe și secătuite.

Puțina viață ce a mai rămas în insulă s-a retras jos, la poalele muntelui, de-a lungul mării, de-o parte și de alta a golfului.

Casele mici de piatră se înșiră ca niște pete albe pe malul roșietic. Printre ele cresc rari măslini slabi, noduroși, abia ducîndu-și zilele în pămîntul lor pietros, din care nu mai pot suge seva viețuitoare. Tînjesc însetați, așteptînd ploaia care nu mai vine să le reînvieze frunzele pălite, albicioase.

Sus de tot se zăresc cîteva capre agățate pe peretele de piatră dezgolită.

Un sat sărăcăcios, uitat în baia asta goală, în care oamenii trăiesc din comerțul ce-l fac cu pescuirea bureților de mare. Cinci luni pe an, din iunie pînă în noiembrie, bărbații toți sunt duși la pescuit, departe pe la Cipru, Kalki, Siria și Tripoli; acasă rămîn femeile, copiii și bătrînii care nu se mai pot hrăni din munca grea pe mare.

E ziua de Sfînta Maria și la biserică se face slujbă frumoasă pentru cei care sunt duși pe apă.

Grupuri de femei îmbrăcate în negru, ducîndu-și copiii în brațe și de mînă, în haine albe de sărbătoare, se văd pe cărările strîmte care se pierd șerpuind printre stînci.

De pe celălalt țărm al golfului, bărci negre, ușoare, se văd alunecînd pe luciul de oglindă al apei.

O barcă trece chiar pe lîngă vasul nostru. Cu mîna înțepenită pe cîrmă, stă un moșneag gîrbovit, uscat, cu ochii aproape închiși. Lîngă el, pe bănci, cîteva femei cernite și o droaie de copii ghemuiți jos, pe fundul bărcei. La lopeți trag voinicește două femei tinere; piepturile li se umflă la fiecare mișcare prin încordarea brațelor. Loviturile lopeților grele împing barca înainte tăindu-și drum, cu botul ei negru sfîșiind netezimea apei.

De la noi, de pe punte, Barba Gheorghi le strigă pe grecește:

— Hei!... la biserică vă duceți? Cînd se întorc ai voștri de la pescuit?

— Peste două luni, răspunse o femeie din barcă.

— Dacă o vrea Cel de Sus, adăugă o alta ridicîndu-și o pereche de ochi negri, scînteietori, înspre albastrul senin al văzduhului.

Barba Gheorghi arătă către bătrînul care nu răspunsese nimic și nici nu dase vreun semn de înțelegere.

— Vedeți, moșneagul acela e surd. Aici toți oamenii sunt surzi.

— Cum se poate asta? Adică toți bărbații din insula asta sunt surzi? îl întrebă unul dintre noi.

— Da, da, așa este !... Asta vine de la meseria lor. E foarte grea meseria asta. În lege stă scris că nu este voie să se pescuiască bureți decît cu *scafandru*, dar negustorii nu se țin de lege. Este mai ieftin cu afundători. Cari sunt tari de piept și înotători meșteri se lasă pînă la adîncime mare. Dar nu se știe cîți se mai întorc din cei care pleacă din sat la pescuit. În fiecare an se pierd mulți. Unii se îneacă, pe alții îi mănîncă rechinii, mulți se înăbușă, scuipă sînge, de la o vreme mai toți surzesc, li se rup unghiile și li se înroșesc ochii. Cînd nu mai pot să iasă în mare, rămîn în sat și se sting încet, văzînd cu ochii, pier uscîndu-se pe picioare. Femeile umblă îmbrăcate în negru, așa li-i portul cinci luni de zile pe an, cît sunt duși bărbații. Să te afli aci cînd se întorc pescarii să vezi ce bocete se aud în tot satul.

Cînd eram gata de plecare, pe cînd trăgeam lanțul ancorei, la biserica ascunsă între maslini, pe coasta muntelui pietros, începu să sune clopotele pentru leturghie. Cîteva clipe ne-am oprit din lucru, tresărind în vraja dangătelor cari înfiorau liniștea solemnă a golfului. Sunete prelungi, jăluitoare, se loveau de pereții stîncilor, care le răsfrîngeau spre larg, unde vibrau pierdute în singurătatea mării, fără a fi auzite de acei pentru care atîtea suflete rugase cerul.

Întinzînd pînzele, am plecat trecînd pe aproape de iahtul lui Rothschild, care venise de cu noapte, ancorînd chiar la intrarea în port.

Sub ploaia razelor de soare, vasul acesta mîndru, alb peste tot, tăiat în forme fine, grațioase, părea o lebădă uriașă plutind lucitoare pe oglinda unui lac.

Sus, pe punte, se zărea un grup de privitori înarmați cu binocluri și ocheane lungi, admirînd priveliștea insulei care se desfășura asemenea unui tablou văzut printr-un ochi de panoramă. Îmbrăcămintea femeiască, înflorită în culori armonizate, are un farmec deosebit, primăvăratic, pe puntea vapoarelor în aerul liber, în lumina mărei.

Și cum stam cătînd spre vaporul strănepoților lui Mayer Anselm Rothschild, umilul băiet de birou dintr-o bancă din Hanovra — fără să vreau — o întrebare mi se închegă în minte :

„Ce gînduri s-or fi încrucișînd oare în căpușoarele cele blonde, așa de drăgălaș învăluite în gazul și muselina cari fluturau în bătaia vîntului ?

Ce vor fi gîndind oare privind la convoiul acela de umbre negre, care se strecurau tăcute și cucernice pe cărarea șerpuită de la biserica din deal ?..."

Slujba se sfîrșise, și femeile cernite, ducîndu-și copilașii îmbrăcați în alb, coborau la vale în sat, pe la casele lor sărăcăcioase.

1908, august

DATORII UITATE
1916

DATORII UITATE

Cu trenul de dimineață d-na Corbu plecase, chemată printr-o telegramă de tatăl ei, care se afla bolnav la Iași.

Petre Corbu, care-și petrecuse soția pînă la gară, se întorcea pe jos în oraș, singur, necăjit. La capătul șoselei se opri o clipă, parcă-i era urît să se întoarcă acasă. Cum n-avea oră de curs la liceu în dimineața aceea, se îndreptă agale spre port ; voia să scape de grija care-l stăpînea.

Din capătul șoselei apărea întreaga panoramă a portului, cu viața, mișcarea și culorile văzute în zarea albăstrie a luciului apei. Cîteva bărci pe Dunăre, departe, cu pînzele în vînt, păreau niște fluturi albi în zbor, jucîndu-se deasupra apei. Un remorcher mic, ca un gîndac, sfîrîind răgușit, tîra în urma lui un șlep de patru ori mai mare, greoi, cu burta plină de grîul pe care-l înghițise.

O pornise desigur spre Brăila.

În port se-ncărcau la cheu vreo opt vase cu rapiță și grîu.

Și Petre Corbu nu se mai sătura privind toată mișcarea ceea, alergătura, lucrul grăbit și fuga hamalilor desculți, pe schelele de lemn, cu sacul în spinare.

Cum sta privind la grîul auriu, ce se scurgea în valuri, ca apa, într-una, el se gîndea la bogăția țării acestea :

„Cît aur n-a plutit pe Dunăre și mare, spre țări îndepărtate, hrănind o lume întreagă în scursul atîtor vremuri !...“

*

Petre Corbu era de curînd numit profesor definitiv de istorie la liceul acestui oraș de pe malul Dunării.

Ridicat de jos de o mînă binevoitoare, muncise ani de zile, chinuit prin școlile statului, pînă izbutise a-și face un loc sigur și tihnit în lume.

Singurul băiat al lui Arghir Corbu, dascălul bisericii din Cuzăni, Petrică crescuse mai mult prin curtea bisericii, ca un copil fără mamă. Coana Profirița, preuteasa, femeie miloasă și bună, se îngrijise de copilul acesta din ziua în care închisese ochii dăscălița. Dascălul Arghir, om sărac și cuminte, nu hrănea năzuinți deșarte și nu visa pentru fiul său o soartă mai mare decît credea că i se cuvenea. Ca să ajungă băiatul mai sus decît dînsul, era bine, dar din cele cîteva prăjini de pămînt nu-l ajutau puterile să scoată atîta cît i-ar fi trebuit copilului să învețe carte mai departe, la oraș.

Era mulțumit că sfîrșise cu bine școala din sat și se fălea chiar cu băiatul, care-i ținea isonul în strana din dreapta.

Dar cine poate cunoaște drumul ursitei fiecărui om?

Deși chemarea firească a lui Petre Corbu părea a fi aceea de a urma viața tatălui său la lucrul cîmpului și în slujba bisericească, o întîmplare neașteptată îi schimbă *macazul* vieții, cum spunea chiar el rîzînd, de cîte ori povestea plecarea lui la oraș.

Era în adevăr o întîmplare căzută parcă din cer.

Ce frămîntare a fost atunci în tot satul, mă rog, și pînă în ziua de azi povestesc bătrînii cum s-a întîmplat o asemenea minune, care nu s-a mai pomenit decît doară în *Evanghelie*.

Era tocmai în ziua de Sîntă Marie, și lumea forfotea pe ulița satului și în bătătura cîrciumii, ca în zi de sărbătoare, cînd așa, pe la o toacă, se auziră clopote și zurgălăi dinspre podul Trotușului. Și o trăsură de tîrg, trasă de patru cai negri înhămați buziș, se vedea venind în goană, într-un nor de praf, pe șoseaua Bacăului.

În trăsură era un militar cu chipiul roșu și o cucoană cu umbrela albă. Nimeni n-a putut bănui ce anume caută boierii aceștia în Cuzăni și de ce se oprise tocmai în poarta bisericii.

Părintele Ilie, pe care povara celor optzeci și opt de ani îl îndoise de mijloc, dar nu-i îmbătrînise inima, se-nvîrtea printre căpițele de fîn proaspăt cosit din livada bisericii. Căuta loc potrivit pentru clăditul stogurilor care trebuia să înceapă a doua zi.

— D-apoi bine, părinte, nu lași lucrul nici în zi de sărbătoare? Erai mai fercheș cînd slujeai la „Sfinții Apostoli", la Bacău, zise rîzînd militarul, care privea pe deasupra zaplazului în livadă.

Părintele, pe care-l prinsese vremea numai în cămașă, surprins și rușinat oarecum, nu știa ce să răspundă, dar striga mereu la un băietan să deschidă portița și să-i aducă antereul din tindă.

De cum a intrat în curtea bisericii, militarul a început a căta cercetător împrejur, parcă ar fi vrut să vadă dacă sunt toate rînduite la locurile lor.

— Da' ici, lîngă biserică, era un măr domnesc, părinte?

— He! de cîți ani s-o uscat, săracu... l-am tăiat și l-am pus pe foc.

— Da' dincoace, în spatele bisericii, era casa dascălului Chitic, cela scurt și șchiop?

— D-apoi de cîți ani l-o iertat D-zău pe Chitic... și casa i s-o dărîmat că era o cocioabă. Pesemne c-ai mai fost matale pe la noi prin sat, că tot lucruri vechi de atîția amar de ani mă întrebi.

Și părintele, ridicîndu-și sprincenile albe și stufoase, căta mirat și în zadar își chinuia fruntea încrețită să poată regăsi în minte înfățișarea acestui om chipos și mîndru, cu barbișonul tăiat după ciocul lui Cuza.

— Profirițo! Profirițo! ia gătește de dulceți pentru boieri! strigă părintele, pe cînd intrau cu toții în casa răcoroasă în care plutea mirosul de gutui.

— D-zău să mă ierte și să mă iertați și d-voastră, d-le colonel — tot stăruia părintele — de, bătrînețele, pesemne, că nu mă mai ajută capu ista al meu. Nu-mi aduc aminte de fel să vă fi cunoscut cîndva... Da' oricum, să nu vă fie cu bănuială, da' cu ce daraveli v-ați abătut și pe la noi, prin partea locului?

Militarul se ferea să răspundă limpede, tot schimba vorba și întreba pe rînd despre toți oamenii din sat, pe cînd fața i se lumina de-un zîmbet voios, prietenesc.

— Părinte, da' era și-un băiet: Panaite, mititel și nespălat, ia așa de pripas prin curtea bisericii, îți mai aduci aminte de el sfinția-ta? Unde mai e băietul cela, părinte?

— He!... Pitache... băietul Siritencii. Maică-sa, văduvă, l-o lăsat pe drumuri. Cine știe pe unde o mai fi... ia s-o ales un soi rău, c-o fugit la tîrg cu niște cărăuși și nici pînă în ziua de azi nu s-o mai întors. Aminteri s-arăta isteț și cu tragere de inimă la carte, dar ușarnic... soi rău și pace.

— L-ai mai cunoaște, dacă l-ai vedea, părinte?

— D-apoi de unde, cînd de atîția ani i s-o pierdut și urma? Gîndesc c-o fi murit pe undeva.

Cucoana, care urmărea cu ochii în lacrimi toate vorbele care se schimbau, nu mai putu să se stăpînească.

— N-a murit, părinte, ăsta-i Pitache, părinte...

Și bătrînul stătu o clipă nedumerit, cătînd țintă înainte, apoi se repezi la icoane, luînd în brațe pe Maica Domnului.

— Doamne, Preacurată, făcătoare de minuni, mort ai fost și-ai înviat, pierdut ai fost și te-am aflat...

Și printr-o perdea de lacrimi calde, părintele se uita și-l măsura din cap pînă-n picioare, și nu-i venea să creadă că cel ce se afla înainte-i în haine boierești, cu galoane de aur, și copilul cela sprințar și de pripas de altădată, erau unul și același om.

Cinci zile cît a stat colonelul în Cuzăni, la casa părintelui Ilie, lumea nu mai contenea venind care dincotro să vadă cu ochii minunea care se povestea.

Dintre dînșii, din satul lor, dintr-un copil de pripas, să se ridice un om care să ajungă pînă la așa mărire și slavă — cine ar fi crezut vreodată?...

— Cine poate ști, din toată mulțimea chemată, care va fi cel ce este alesul Domnului, zicea părintele la toți cei care-l cercetau să afle cum s-a întîmplat minunea.

Și părintele, de cîte ori vorbea de întîmplarea asta, își arunca ochii la icoane și se apleca de șale cu mîinele încovoiate în chip de mătănii, că-și aducea aminte sfinția-sa de unele fapte pentru care se mustra oarecum.

— De... D-zău să mă ierte, spunea în taină la cîte unul, iaca, l-am și bătut uneori, zău așa, mă rog, ca pe un copil... ca acuma îmi aduc aminte, cînd l-am prins cu mîna în căldărușă la o zi-ntîi. Dă, de unde puteam eu să gîndesc ce are să ajungă el odată... cum e scris omului, care trebuie să ajungă boier, ajunge; care nu, rămîne țăran pămînțean,

...Și colonelul a răscolit tot satul și s-a sărutat cu toți tovarășii din vremea copilăriei, de pe cînd umbla desculț și cu capul gol, prăjindu-se pe nisipișul cald, la malul Trotușului.

Și toți erau acum încărunțiți de vîrstă și nevoi, c-o droaie de copii pe urmă, cu toții gospodari, care mai cuprinși, care mai săraci, după cum le fusese partea fiecăruia pe lume.

Cel dintăi pe care a dorit să-l vadă colonelul era Arghir Corbu, dascălul bisericii satului; de dînsul îi era mai tare dor, că îi fusese așa de bun prieten de se aveau așa ca frații de cruce amîndoi. Cu el fugise din Cuzăni acum vreo treizeci de ani în urmă, într-o noapte, c-o tabără de cărăuși, care mergeau cu sare la Bacău.

Cînd a fost să plece colonelul din Cuzăni, s-a ținut mult de Arghir ca să-i dea băiatul să-l ducă la oraș.

— Am să ți-l fac om, zicea el încrezător și sigur... Dacă eu din nimic am ajuns unde sunt, d-apoi băiatul ăsta, pe care eu am să-l ajut și să-l călăuzesc în viață.

Și Petrică, mititel că abia îi ajungea capul, tuns chilug, pînă la clanța ușii, cu obrajii umflați și rumeni de arșița verii, căutînd cu ochii în jos, la picioarele goale și înțepate de mărăcini, asculta cu spaimă cum i se croia soarta vieții lui.

Ce n-ar fi dat să scape mai curînd de acolo din fața boierilor și să alerge afară, unde-l aștepta Mitriță, băiatul morarului, cu prinzătoarea de vrăbii, cea nouă, la care lucrau de-o săptămînă. Și cînd l-a întrebat colonelul de vrea să meargă cu dînsul la oraș, nici n-a fost chip să-i desclește gura; lui Petrică îi dase ochii în lacrimi și abia de mai zărea strălucind galoanele la mîna care-l mîngîia, ținîndu-l de bărbie.

— Așa-i el rușinos cu lumea străină... da' are să se învețe el, căuta să-l apere tătucă-său... să te faci a-l vedea pe afară, că numai gura lui s-aude.

Părintele Ilie s-amestecă în vorbă:

— D-apoi bine, măi Petrică, tu nu vrai să te faci boier?... Măcar s-ajungi cînd îi fi mare iote așa de mîndru... că să fi avut și tată-tău minte la vreme, nu se mai canonea acuma.

— He... pesemne așa mi-a fost scris... că dacă ar ști omul dinainte — și dascălul oftă din greu, apăsîndu-și cu

pumnul furca pieptului — amu... ce să mai zic... dacă așa mi-o fost partea, sfîrși clătinînd încetișor din cap.

... Și într-o dimineață răcoroasă de august, a plecat trăsura colonelului în sunetul clopotelor, prin mijlocul satului.

Pe capră sta Petrică, premenit curat, ținîndu-și o legătură cu schimburi în brațe și urmărind cu ochii cum s-alungau în goană copitele cailor îndemnați de bici.

Cînd s-a pierdut din ochi trăsura spre podul Trotușului, departe, atuncea au intrat tăcuți, pe poarta bisericii, părintele Ilie, dascălul și coana preuteasa, care n-a mai putut răbda :

— Nu de alta — zicea ștergîndu-și ochii — dar îi prea mititel... unde s-o mai pomenit să-l dai așa de fraged printre străini...

— Las', că are să fie bine, grăi părintele către Arghir, care mergea tăcut cu ochii în pămînt.

Și pînă acuma mai povestesc sătenii din Cuzăni de întîmplarea asta. Duminica și în sărbători, cu toții privesc portretul pe care părintele Ilie l-a pus chiar în pridvorul bisericii din sat, precum ca să se știe de către tot norodul că omul care s-a ridicat de acolo, dintre ai lor, nu i-a uitat, că el a zugrăvit biserica din nou, a refăcut școala și a îngrădit frumos mormîntul părintelui Andrei, care-i pusese bucoavna pentru întîiași dată în mînă.

•

Cu știința lui și cu stăruința colonelului, Petrică izbuti să intre ca bursier în internatul liceului din Iași.

Speriat și zăpăcit de zgomotul și învălmășala lumii, cu greu s-a *fasonat* și el în chipul școlarilor din internat.

Mai toți erau băieți săraci, veniți de pe la țară ca să-și deschidă drumuri, să poată să răzbească în viața de vîrtejuri a lumii de oraș.

Ce luptă cu programul și orele de clasă, care treceau în chinuri pînă suna afară glasul răgușit al clopotului școlii...

De cîte ori nu-l apucase plînsul și dorul de acasă, cînd rămînea cu ochii pierduți, cătînd pe geam în zarea fumurie spre culmile Galatei acoperite de vii și de livezi. Și cîte umilinți nu trebuia să îndure, de cîte ori nu-și simțise obrajii

îmbujorați de sînge. În certuri copilărești pentru un creion sau pentru o calamară, i s-aruncau din partea *externilor* vorbe răutăcioase : „Că-i venit de la oi, că-i tot țăran, deși stă tot la un loc cu băieții de familie bună".

Și uneori plîngea de ciudă, seara, în dormitor, cu pătura pe cap, ca să nu-l vadă nimeni. Tîrziu, cînd somnul îl biruia la urmă, visa visuri frumoase, văzîndu-se departe, pe malul Trotușului, în satul lui, la munte.

În toate duminicile ieșea în oraș. Cu ce grijă își curăța hainele albastre și nasturii cei auriți... Mîndru, în uniforma școlii, pleca întins acasă la colonelul, privindu-se în geamurile prăvăliilor pe stradă.

Cît de tare îi bătea inima de cum intra pe ușă — îl înfiora tăcerea aceea rece din sala de intrare. Și ce încordare în vorbă și mișcări ; veșnic cu frica să nu facă vreo stîngăcie ; la masă mai cu seamă, duduia Maricel, fetița colonelului, un drăcușor brunet, cu părul creț și prins în panglici roșii avea niște ochi așa de negri și pătrunzători, că bietul Petrică, simțindu-se privit, trebuia să stea smirnă cu ochii în farfurie.

Examenele îl răzbunau de suferința de peste an. Țăranii bursieri ieșeau premiați mai în toate clasele liceului din Iași. Și umilința, ce la început le plecase capul, cu încetul se prefăcea în mîndrie trufașă sau ascunsă. Patimile se răscoleau de ambiție în cei tari, cari aduceau în luptă putere de muncă și voință.

Cu cît vremea trecea și Petre se deprindea cu viața și cu lumea în care se îndrumase, cu atîta slăbeau legăturile de locul din care se dezrădăcinase.

În cei dintîi ani își petrecuse vacanțele la țară. Tot satul se minuna de dînsul, cît de cuminte și învățat era. „Domnul Petrică" îl numeau băieții cu respect.

Iar dascălul Arghir s-a închinat cînd l-a văzut întîi ; mai nu-i venea să creadă că e Petrică al lui, așa era de mîndru în haina lui albastră, cu șapca aplecată pe o parte, tăcut și măsurat în toate.

Cînd s-a făcut mai mare, vreo cîțiva ani de-a rîndul nici n-a mai dat prin sat ; găsise o *preparație* de unde putea să cîștige și în timpul vacanței de vară.

În cursul superior îl părăsi ambiţia cea şcolărească, cititul îi deschisese orizonturi noi şi largi. El, care ani de zile nu avusese altă ţintă decît să ajungă întîiul, acuma răsfoia cu silă caietele de şcoală, în timp ce sorbea cu lăcomie cărţile oprite, aduse pe ascuns şi ţinute pe sub saltele în dormitorul şcolii.

În scurt timp, era deocheat de-a binelea, Direcţia îl trecuse de mult pe lista neagră, de cînd, într-o oră de latină, fusese prins citind pe ascuns o revistă urgisită.

C-un fel de mîndrie şi înălţare de sine, Petre Corbu îşi primi pedeapsa care-i atrăgea pierderea bursei.

Trebuia să se hrănească singur.

Dar cît de tare era! Un vis măreţ îi îmbăta simţirea în dorul lui de luptă, în focul tinereţii. Şi în viaţa-i de student sărac, în vălmăşeala crîncenă a luptei pentru trai, cunoscu mizeria, umilinţa, revolta şi descurajarea...

De cîte ori nu a simţit că şovăieşte şi-i gata să cadă îngenucheat, şi iarăşi s-a ridicat, încordîndu-şi puterile din nou.

Tîrziu a răzbătut. Ajunsese la ţintă. Era asigurat, dar nu mai era acelaşi.

. . . .

Începuse a se îngrăşa de cînd se însurase. Mustăţile negre, care-i cădeau în jos, le întindea mereu pe obrajii rumeni şi înăspriţi de brici.

Greoi, cu pălăria moale trasă pe ochii din care se pierduse strălucirea cea vie de altădată, puţin plecat, păşea rar şi potolit, făcînd acelaşi drum în fiecare zi, de acasă pînă la şcoală. Judeca sănătos, dar prea vorbea puţin şi nu putea să lege prietenii mai strînse.

După ce s-a stins şi dascălul Arghir, el n-a mai dat pe acolo. De satul lui s-a înstrăinat cu totul. De ce, nici el n-ar fi putut să spuie. Şi nici n-a căutat vreodată să-şi lămurească viaţa, legînd-o cu trecutul de unde a fost plecat.

Neaşteptînd nimic în viaţa-i tihnită, monotonă, se mulţumea să-şi păstreze locul pe care-l prinsese în trudă şi necazuri.

Corect şi cumpătat, nu încerca a se înălţa mai sus, de teamă să nu cadă. De aceea se ferea să intre în angrenajul

roţilor politice, care l-ar fi putut ridica deodată sau strivi în învîrtitura lor nebună.

Din focul ce pîlpîise odată, în vremea tinereţii, nu mai ştia nici el de-a mai rămas ceva sub stratul de cenuşă pe care-l aşternuse nevoile şi vremea.

Resortul sufletesc părea de mult tocit.

Nu se tîra, dar nici nu încerca să zboare.

.

În dimineaţa acelei zile răcoroase, de primăvară, Petre Corbu cutreirase de vreo două ori portul, oprindu-se la fiecare pas ca un om fără treabă. Era tocmai să se îndrepte spre oraş, cînd se opri iarăşi în loc ca să privească pe luciul apei în sus. Un caic turcesc aluneca la vale, încet şi lin, numai c-o pînză prinsă la unul din catarge.

De departe se zărea o grămădire de oameni, vite şi căruţe, toate claie peste grămadă. Oameni nevoiaşi care se mutau cu tot sărăcăciosul lor avut.

Caicul se apropia uşor de mal, ajutat de cele două lopeţi lungi, care se ridicau încet din apă şi se lăsau să cadă obosite într-o mişcare greoaie, cadenţată. Abia se lipi vasul de cheiul înalt de piatră, şi începu să se audă zgomot de strigăte şi ceartă.

Petre Corbu se îndreptă într-acolo. Un gardist din port îl lămuri că sunt nişte veterani, cari vin de dincolo, că e ordin să nu-i lase să debarce şi că ei „se pun contra“, cică nu vor să se întoarcă în Dobrogea.

— Da' de unde sunt? Unde vor să meargă?

— Cică sunt de prin ţinutul Bacăului, de la Cuzăni, trebuie să le dea pămînt, şi ei acu...

Dar Petre Corbu n-a mai ascultat sfîrşitul, plecase în grabă spre caic, stăpînindu-şi bătăile grăbite ale inimii.

... Din Cuzăni!... şi un fior cald îi străbătea prin tot trupul... e satul lui... sunt oameni din satul lui, din Cuzăni... nu se poate să nu-i cunoască dacă sunt din Cuzăni.

Dinspre caic, pe marginea cheiului, venea şchiopătînd un ţăran bătrîn, şi în urma lui un soldat de grăniceri.

De departe, dintr-o aruncătură de ochi l-a recunoscut:

„E bădița Sandu... desigur că-i bădița Sandu"... și în minte îi năvăli cu o repegiune uimitoare, în clipe luminoase, o lume de imagini rămase de multă vreme în umbră.

... În trăsături din ce în ce mai clare își amintea de chipul unui român voinic și mîndru, cu ochii negri, mari, sub sprîncenele stufoase, îmbinate... mustața căruntă și răsucită în sus... purta căciulă brumărie dată înapoi pe ceafă... și avea un piept lat de-i plesnea pieptarul cel de piele înflorit în cusuturi de arnici roșu... cu trei decorații prinse în șir în partea stîngă... Copiii se îndesau s-asculte cu gura căscată cînd se pornea a povesti minunile cu turcii... Valea largă a Trotușului, dintre munții albăstrii din zare, îi apărea ca printr-o pînză de fum auriu jucînd deasupra apei în razele de soare. Pe coasta înclinată pînă în prundiș și, în lung, pînă la pod, se întindea tot satul răspîndit... și prin verdeața livezilor de pruni, casele mici și albe par niște pietre căzute din cer la întîmplare... De cealaltă parte se ridicau fînețele pe culme pînă sus... În fund, pe deal, sunt tîrlele de vite... se văd în zarea ștearsă bordeiele din Coman ca niște paseri negre lăsate din zbor să se odihnească... în vale, biserica și cei doi plopi tremurători la poartă... alături casa lor cu streașina pînă în pămînt de joasă, pe care se ridicau la fugă cele două capre negre ale coanei preutesei... moara forfotind pe ascuns, băgată în sălciile gîrlei... și în dosul morii căsuța lui bădița Sandu, în capătul iezăturii...

. . . .

Dar cum a îmbătrînit săracul !... Drept în fața lui se opri, ținîndu-și răsuflarea :

— Bună ziua, bădiță Sandu. Nu mă mai cunoști ?

Țăranul se opri și, scoțîndu-și căciula din cap, căta cu mirare.

— Poi... de unde să vă cunoaștem, boierule, că noi nu suntem de pe aici, venim de departe.

— Nu ești dumneata Sandu Clipea din Cuzăni ?

— Ba așa îmi zice. D-apoi matale de unde știi ?

— Nu-ți mai aduci aminte de băietul lui Arghir dascălu.

— Ira !... Nu-i fi Petruță al lui Arghir, nepotul părintelui Ilie ?... Poi de unde, Doamne iartă-mă, să te mai cunosc, că erai numai atîtica de-o șchioapă cînd te-o luat colonelu să te dea la școală la oraș. Așa-i... iote taman obrazul lui Arghir, îi semeni, da' ceva mai smolit și mai plin la obraz. Curat vorba aceea, că munte cu munte se întîlnește, d-apoi om cu om.

— Ei dar unde vă duceți ? Ce căutați tocmai pe aici ?

— Ia ! am dat de o pozna mare, nu vrea să ne dea voie să ne coborîm aici în România, cică să ne înturnăm înapoi în Dobrogea. O zis că ni dă pămînt, și nu ni-o dat, acum nici înapoi nu ne lasă... da' noi nu mai vrem pămînt, că ne-am hrănit noi de pămîntu de-acolo, vrem să ne întoarcem înapoi în satul nostru.

— Iaca vine și domnul subcomisar, zise soldatul de grăniceri care se oprise mai deoparte ; dă, eu *izicut* ordinu, cică nici un veteran n-are voie să debarce. Dacă el a zice să-i las, îi las.

Subcomisarul din port, un om înalt și chipeș, cu o țigară specială așezată după ureche, venea agale citind o hîrtie desfăcută.

— Bine, mă creștine, da' tu nu știi românește ? Cînd îți spun că așa-i ordinul să vă trimitem înapoi ?

— Apoi de două săptămîni umblăm așa pe drumuri... de cînd ne chinuim așa ; ni-o murit și vitele de foame, nu mai avem nici un leu de parale, ce-o să facem noi acolo, vremea de arătură o trecut, nu mai e chip de făcut ceva, vrem să ne întoarcem înapoi în satul nostru.

Pe cînd bătrînul vorbea ținîndu-și căciula într-o mînă și cătînd rugător în ochii subcomisarului, Petre Corbu simțea cum sîngele îi năvălea în obraz ; nu se mai putu stăpîni :

— Da' bine, domnule, oamenii ăștia sunt urmăriți ? Au furat ceva ? Nu sunt liberi ? Cum puteți să-i opriți așa ?

Domnul subcomisar, cu toate că fruntea i se încrețise de o undă de mînie, răspunse neted, păstrînd un surîs rece :

— Cu toate că n-am onoarea să cunosc cu cine am de-a face, dar ca om cult, d-ta trebuie să înțelegi mai ușor decît un țăran cum stă chestia. Mă rog, citiți telegrama primăriei din Cuiusu. Iată ce zice în original :

„Înapoiați cele trei familii de veterani pentru darea pămînt în cătunul nou Prințul Nicolai.

Iscălit : primarul comunei Cuiusu".

— Mă rog, pot face altfel decît zice ordinul ? adăugă omul legii, dînd din umeri și băgînd tacticos hîrtia în buzunar.

— Dar bine, domnule, telegrama asta e un ordin de urmărire ? Dacă oamenii nu vor să ia pămînt, o să le dea cu d-a sila ? Ei vor să se întoarcă înapoi în satul lor. Mă rog, unde-i d. comisar al portului, să vedem ce zice dumnealui ?

— Nu poate să zică decît ce-am zis și eu ; dar n-aveți decît să-l așteptați pe dumnealui.

— Mare năcaz, măi frate, în ce poznă am intrat... unde s-o mai pomenit una ca asta, să nu te lase nici la casa ta, parcă am făcut moarte de om.

Și moșneagul blajin și umilit, care se jăluia cu atîta deznădejde, izbucni deodată în furie aprinsă, smucindu-și căciula din cap și bufnind-o de pămînt :

— Dar nu mă las nici mort !... că numai sufletul meu știe cît am pătimit, de cînd umblăm ca și cîinii hoinari pe drumuri ! și în ochii bătrînului scăpărau scîntei de încruntare. Își clătina capul pletos, trecîndu-și cu ciudă degetele noduroase prin vițele părului încîlcit.

— Dar liniștește-te, bre omule, nu înțelegi că nu poate să vă oprească ? încercă să-l potolească Petre Corbu. O să-i vorbesc comisarului, și dacă n-o vrea, mergem la prefectură, nu se poate să nu vă dea drumul.

Bădița Sandu, tăcut, își ridică de jos căciula înălbită de praful de pe drum și, potolit, ștergînd-o cu mîneca sumanului, oftă adînc și zise într-un tîrziu :

— Amu, toată nădejdea la dumneatale ni-o mai rămas... zău, ț-ăi face o pomană mare cu noi.

— Ia să mai stăm jos pe sacii iștia, pînă o veni comisarul, să nu-l scăpăm, nu faci o țigară, bădiță ? Și Petre îi întinse tabacherea. Moșul o luă cu grijă și, așezînd-o pe genunchi, își răsuci o țigară groasă.

— De cînd s-o scumpit hîrtia, fumăm și noi cu cea de gazetă ori cu pănuși de popușoi uscat.

Apoi tăcură amîndoi.

Bădița Sandu, care-și lăsase căciula în jos, pe ochi, căta țintă în pămînt și trăgea cîte un fum de țigară, rar, adînc, pînă în fundul pieptului.

Petre Corbu, privind cu coada ochiului la sumanul rupt și plin de noroi uscat, nu știa cum să înceapă vorba, o sfială

copilărească îl amuțise ; și cum ar fi voit să știe totul... să afle toate cîte s-au întîmplat pe acolo de atîta vreme în urmă !

O clipă îi fulgeră prin minte un gînd chinuitor de frică și mustrare. Se ridică în picioare și azvîrlind țigara pe sfîrșite, își aprinse alta, trăgînd fumul repede, nervos.

— Bădiță — începu el încet — da' pentru ce ați plecat din sat, cum v-ați hotărît să părăsiți casele, s-o luați așa în lume ?

— He !... poi ziceam noi că tot de-o moarte era să murim... ori în satul nostru, ori aiurea, răspunse moșul silit, cătînd tot în pămînt

Și iar tăcu.

Cum sta în picioare, în fața lui, așteptînd neliniștit, Petre Corbu simți că i se taie genunchii, și, biruit, se lăsă jos, moale, șovăitor, un dor neînțeles îi apăsa inima. Și ca să scape de nodul care-l îneca în gît, cu ochii aproape în lacrămi, el începu oftînd :

— Tare mi-i dor și mie de Cuzăni... dar n-am putut scăpa cu slujba asta a școlii...

— Apoi tot n-ai gătit cartea ?

— Ba da, acuma învăț pe alții.

— A, se cheamă adicălea că ești de iștia, profesor, cum îi la oraș. Da, nu pot zice alta, dar îi bună și cartea. Dacă apuci s-o prinzi, scapi de necazuri și de muncă. Iaca n-a fost tot așa cu băietul Tuduroaii și cu cel al lui Măgură, că nu i-am mai văzut de cînd au plecat la tîrg.

Într-un tîrziu, după ce și-a răsucit încă o țigară, s-a hotărît bădița Sandu să-și descarce focul care-l ardea la inimă.

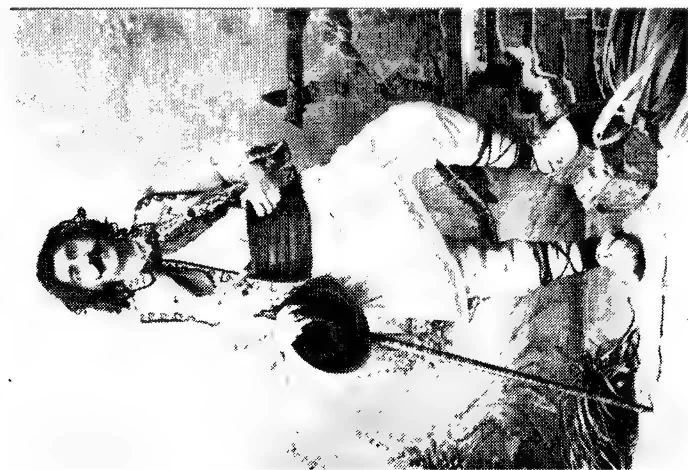
— Nu mai este chip de trai ; s-o înmulțit lumea, domnule, n-ajunge pămîntu și pace. Poi dacă numai eu se cheamă că am avut șepte copii, patru fete și trei băieți. S-o îmbucătățit pămîntu, toți se vaită de pămînt, nu-i și nu-i, ce să-i faci !... Mă rog, sunt cincisprezece ani de cînd ne judecăm obștea satului cu boieru aista nou, care a venit după Muruzești. Știi cum îi chestia ?

— Da... îmi aduc aminte ceva... de un proces lung care ține de mult, îngînă Petre cam rușinat, cu jumătate de glas.

— Așa-i, că bine zici, poi de unde să-ți aduci aminte, c-ai plecat de mititel la oraș... Mă rog, din bătrîni, cică, Muruzi, cînd o întemeiat satul, o adus oameni, c-avea nevoie

să-i lucreze moșia, și li-o dat loc de casă și pămînt de lucru — mă rog, cum li-o fost tocmala — că sunt și hrisoave bune la avucați... Dacă o murit Muruzi și-o venit ista nou, el n-o vrut nici în ruptu capului să se înțeleagă cu oamenii, cică el nu le ie de bune toate cum au fost în vechime... „Ci, am cumpărat moșia cu totul, n-aveți drept la loc de casă, și pămîntul trebuie plătit, că și vatra satului e făcută tot pe moșia boierească...". Și iaca așa s-o deschis procesul, care ne poartă pe drumuri de-atîția ani. O cumpărat pe primarele și pe notar, care acuma sunt de-ai lor, și ține-te la amînări și avucați, mă rog, cum 'i treaba judecăților. Copiii noștri, ori nepoții dacă or trăi să vadă sfîrșitul. Dacă am văzut că nu mai este chip de trai, că nu mai poți să ții nici un cap de vită în imaș, că ne lua din an în an mai mult, zic hai să mă înscriu și eu, că se zvonise prin sat de darea pămîntului la veterani în Dobrogea. M-am înțăles cu alde Miron Costea, Florea și Păun, că unde ni-a da, acolo ni-om duce. Astă-iarnă facem chip de vreo cîteva parale și mergem la Constanța, la ziua hotărîtă. Lume peste lume, din toate colțurile țării venise veterani ca să se înscrie acolo. Căscam și noi ochii la mare, că n-o mai văzusem. Ba unii cîrteau, că iacă unde ne dă statul locuri, la marginea pămîntului, că de acolo începe apa. La cancelaria Domeniilor statului ni-o dat peticu ista de hîrtie cu pecetea și cu număru: „La primăvară, moșule, să vii să-ți iei pămîntul în primire la Cuiusu". M-am întors frumușel acasă și-am început a mă pregăti de strămutare. Am vîndut ce-am putut, să-mi închipuiesc ceva parale, ca pentru o treabă ca asta. Cum s-o desprimăvărat, ne-am și încărcat cu toții; eram trei case din Cuzăni, cari am plecat odată cu toți, copchil, cățăl și purcel, mă rog, ca pe vremea bejăniei. Femeile, cum li-i năravu, să boceau de parcă mergeam la groapă. De la subprefectură ni-o venit bilet de drum, și-o săptămînă ne-am hodorogit cu capu de pereții vagonului, că erau de istea de marfă. După ce-am trecut Dunărea, am luat-o pe jos cu carele din sat în sat, ca șatrele de țigani. După patru zile am ajuns la Cuiusu. Cătam noi în drum la pămînturi: ori pre uscate, ori smîrcuri și bălți; ne gîndeam cu jînd la mîndreța care o lăsasem noi în urmă, la Cuzănii noștri. Primarul din Cuiusu, după ce ni cată în condică după bilet, cică nu sunteți înscriși aici, îți

La Galați, în jurul anului 1900: artist amator în rolul lui Graur din piesa **Cinel-cinel** de V. Alecsandri și interpretînd rolul lui **Peneș Curcanul** (după aceste fotografii s-au executat și cărți poștale ilustrate).

PAGINI LITERARE

DINTR'UN JURNAL DE BORD

Sulina 1 August.

In sfîrşit, mult aşteptatul ordin de plecare [illegible].

Itinerariul voiajului îl ştiam de mult, cîte zile nu pierdusem, noi ofiţerii tineri, cu hărţile dinainte urmărind cu degetul conturul coastelor Asiei-Mici.

Era întîiul voiaj ce-l făceam în noua mea viaţă de marinar.

De două luni navigam tot prin aceleaşi locuri învîrtindu-ne între Constanţa şi gurile Dunărei, ardeam de dorul altor locuri în depărtări necunoscute.

Manevrele de pînze, evoluţiile în largul mărei, tirul, exerciţiile de bărci şi întregul serviciu riguros al bordului începuse să mă sature în nerăbdarea aşteptărei întîiului voiaj.

Visele mi se 'mplinesc... acele vise care îmi mîngîiaseră viaţa tristă de şcoală... o viaţă de copil chinuit îngropat între zidurile şcoalelor militare, unde vremea se tîra aşa de greu între orele de instrucţie cînd îmi îngheţa mîna pe patul armei şi între orele de meditaţie, seara, cînd capul cădea pe cartea deschisă pe pupitrul din sala de clasă.

Dar le uitasem ca prin farmec toate acele mici mizerii zilnice care îmi chinuise copilăria: uitasem pînă şi patul de la închisoare... patul acela tare, de lemn acoperit cu o rogojină, pe care în atîtea nopţi mi-am odihnit trupul zdrobit de oboseala zilei, cu mantaua făcută ghem drept căpătîi.

Ah!... de cîte-ori înainte de a mă prinde somnul, zăcînd aşa într'o toropeală paşnică şi dulce, între vis şi viaţă, închipuirea îşi lua zborul şi 'nflăcărînd simţirea mă purta prin locuri nevăzute dar aşa de frumoase şi aşa de mult visate.

De cîte-ori nu mă 'ntrebasem cu prietenul ce dormea în cap cu mine: «tu pe unde te afli acum? eu mă?... a!... eu sînt departe, ...pe valurile Mediteranei, spre Italia... pe coastele Calabriei».

Ce bine le cunoşteam acele locuri — din atlasul geografic învăţ bine-înţeles.—

Renăscînd în aerul curat şi bine-făcător al mărei; într'o nouă viaţă, trecutul îmi apărea aşa de departe, ca într'o ceaţă fumurie şi nedeslușită, din care se desprindea une ori parcă, o altă fiinţă în locul meu, o altă fiinţă care trăise de demult cînd-va acele vremuri de copilărie tristă.

O soartă fericită mă aruncase pe bordul lui Marco; în cercul bine-voitor de ofiţeri vechi de diferite grade ne aflam şi cîţi-va noi veniţi, abea scăpaţi ca pe băncile şcoalei, prieteni buni din timpurile copilăriei petrecute în aceeaşi şcoală într'un oraş din fundul Moldovei.

După atîta vreme acumă ne întîlneam iarăşi acum în pragul unei noi şi grele meserii, meniţi a împărtăşi aceeaşi soartă în lupta pentru a ne deschide un drum în lume.

Ziua cînd trebuia să părăsim ţara sosise; la ordinul de plecare, scris de comandant în jurnalul de bord, sîntem lămuriţi: «la ora opt totul va fi gata de plecare, proviziile trupei şi a ofiţerilor pentru cinci zile de mare vor fi aduse la bord; la nouă ore bricul Marco va părăsi portul Sulina, ajuns în larg va lua drumul spre Kerzonesa».

E seară, totul e gata, n'aşteptăm de cît ora plecărei.

O geană roşă-aurie mai sclipeşte pe cer în fund spre asfinţit, iar din spre miază-noapte o pată cenuşie ca o manta zdrenţuită s'apropie plutind prin înălţime: e-un nour ce vine mînat de suflarea vîntului de nord.

Pînă la vremea plecărei toţi ofiţerii trecem pe cheu în faţa vaporului printre lumea adunată să privească la plecarea vaporului.

Noi ne strîngem în jurul unei mese din faţa cafenelei, lăutarii cîntă, limbile se dezleagă, curg spiritele şi glumele cu cît se golesc şi se reînoesc mereu halbele.

Iar Marco, bătrînul Marco, încă tot frumos şi mîndru, gata de drum şi de lupta valurilor, ne aşteaptă ancorat lîngă cheul pe care lumea se stinge mereu privind la jocul marinarilor de pe punte.

Fiind în repaus, ca să-şi uite grijele, luîndu-şi rămas bun de la ţara pe care-o părăseau, încinsese o sîrbă de gemea puntea vaporului sub tălpile lor goale — mă rog, ca romînul cînd vrea să-şi înşele grijele, să-şi stingă focul necazurilor.

Numai cîţi-va printre ei, recruţi ce nu mai fuseseră îmbarcaţi nici odată, retraşi mai deoparte, tăcuţi, trişti, stau rezemaţi cu coatele pe balustradă căutînd cu jale cînd spre largul mărei, cînd înapoi spre port, luîndu-şi cu privirile îndoioşate parcă rămas bun de la ai lor, care de pe unde sunt în depărtări nevăzute, citesc în ochii lor fiorii groazei de necunoscut.

Un pilot de la comisiunea Europeană s'apropie de masa noastră. «He!.. domnule Căpitan, nu cred să mai plecaţi în seara asta, «uite semne de furtună».

Toţi ne ridicăm ochii spre cer; norii negri se string învăluind tot cuprinsul într'o pînză neagră şi umedă.

Un vînt rece şi sărat din spre largul mărei se'nteţeşte mereu şi mereu creşte sgomotul valurilor ce se izbesc de cheu, spărgîndu-se într'un muget sălbatec ce se perde departe în întunericul pustiu al mărei.

Cîte-va umbre negre se desprind din depărtare şi cresc gonind spre port: sînt corăbii cu pînzele umflate ce intră la adăpost întîmpinate de furtuna care se apropie văzînd cu ochii.

Dar se dase ordin să părăsim portul şi trebue să plecăm.

Ne luăm rămas bun de la prietenii strînşi în faţa vaporului şi intrăm pe bord în uralele mulţimei de pe cheu.

«Equipaj la posturile de plecare» răsună vocea şefului de equipaj, urmată de sunetele fluerilor de pe punte; fie-care trece la postul său.

Marco desfăcut din legăturile de la uscat se mişcă încet trăgîndu-şi pe sare ca un [illegible] lanţul ancorei ce se desprinde de pe fund.

Ancora sus la postul ei; şi elanceîn încet făcînd rondoul în faţa cheiului care răsună de sgomotul mulţimei şi a musicei, pe cînd pălăriile şi batistele flutură încă în bătaia vîntului în semn de adio.

Marco tot mai învîrteşte despică apa, ajuns din gura Dunărei, parcă trece pragul mărei, care se deschide înaintea noastră imensă, neagră, pustie.

Pămîntul ţărei rămîne în urmă.

In picioare, la postul meu din proră, îmi arunc încă odată privirea înapoi: pămîntul ca o pată neagră se perde în întunericul nopţei pe cînd în sus îmi picură încă crîmpeie de arii, note frînte de mugetul fioros al vîntului.

Şi din tot haosul întunecos se desprinde numai ochiul roş obosit al farului, care veghiază urmărind neclintit vasul în goana lui nebună de pasăre de noapte, ce 'ntr'o legănare obosită îşi moae parcă vîrful aripelor desfăcute în negrul apei şi al pustiului întins, fără margini.

Jean-Bart

CUPIDO

Cu aripile-i albastre
Cupido, copil din flori,
M'a atins — şi cad pe gînduri
Şi mi-s ochii visători.

Mi-a rămas privirea dusă
Şi-s cu inima nebună
Toate nopţile mi-s albe
Şi 'mi-i dorul dus în lună...

* * *

A ieşit atunci din mare
Zeul ştrengar al ofitărei
Aducînd în ochi seninul
Oglindit pe-un strop al mărei.

Primul capitol din **Jurnal de bord,** tipărit în **Pagini literare** (17 iunie 1899).

Anul I. No. 1.

REVISTA MARITIMA

MARTIE 1900.

COMITETUL DE DIRECŢIUNE AL REVISTEĬ MARITIME

Căpitan comandor: EUSTAŢIU SEBASTIAN
Căpitan: DEMETRIADE PETRE
Inginer clasa II: IONESCU GHEORGHE
Secretar: Sub-Locot. BOTTEZ EUGENIU

SUMARUL:

Tactica Navală. Principie (urmare şi fine)	Căpit.-Comandor Eustaţiu
Progresele navigaţiunei sub-marine. (Urmare)	B.
Farul de la Tuzla	Căpitan Negru Anton
Note istorice asupra busolei şi întrebuinţărei ei	Locot. C. N. Pâun.
Răsboiul pe Dunăre	s.-Locot. Eugeniu Botez
Electricitatea la bordul vaselor de răsboiu	B.
Bătălia de la Abukir. (Urmare)	Căpitan Demetriade Petre.
Descrierea şi studiul voiajului împrejurul pămîntului făcut cu vasul cu pânze francez „La Loire" din 1884—1885	Căpit. Comandor Eustaţiu.
Evenimentele din Extremul-Orient	s.-Locot. Bottez Eugeniu
Schiţe Marine	Jean-Bart.
Din Străinătate	
Din ţară	
Starea vaselor Marinei militare în luna Iunie şi diferite mişcări în personal	
Mişcarea vaselor străine	

Coperta şi sumarul unuia din primele numere ale **Revistei maritime,** printre ai cărei fondatori se număra şi sublocotenentul Eugeniu Botez, fiind în acelaşi timp şi secretarul comitetului de redacţie.

Eugeniu Botez cu prima soție, Marioara, născută Demetrescu; tablou de familie: tinerii soți cu primul lor copil, Călin.

Datorii Uitate

Fragment.

Cu trenul de dimineață D-na Corbu plecase, chemata printr'o telegrama de tatăl ei, care se afla bolnav la Iași.

Petre Corbu, care-și petrecuse soția până la gară, se întorcea pe jos în oraș singur, necăjit. La capătul șoselei se opri o clipă, parcă-i era urît să se întoarcă acasă. Cum n'avea oră de curs la liceu în dimineața aceia, se îndreptă agale spre port: vrea să mai scape de grija care-l stăpînea.

Din capătul șoselei apărea întreaga panoramă a portului cu viața, mișcarea și culorile văzute în zarea albăstrie a luciului apei. Cîte-va bărci pe Dunăre departe, cu pînzele în vînt, păreau [illegible] albi în zbor, jucîndu-se deasupra apei. Un remorcher [illegible] șuerînd răgușit, tîra în urma lui un șlep de [illegible], cu burta plină de grînl pe care-l [illegible].

O [illegible] spre Brăila.

[illegible] la chei vre-o opt vase cu rapiță [illegible]

[illegible] mai sătura privind toată mișcarea [illegible] și fuga hamalilor desculți pe schele [illegible] în spinare.

Cum [illegible] grîul acum ce se scurgea în valuri, ca [illegible] la bogăția țării acestia:

[illegible] pe Dunăre și mare, spre țări [illegible] întreagă în scursul atîtor vremuri

* * *

[illegible] era de curînd numit profesor definitiv de [illegible] acestui oraș de pe malul Dunării

[illegible] de o mînă binevoitoare, [illegible] statului până izbutise [illegible] lume.

[illegible] lui Argir [illegible]

Din al doilea jurnal de bord.

Intîlniri în Archipelag

Ne întorceam din Egipet.

Vîntul de Nord ne era împotrivă; mereu, cu aceiași putere și încăpățînare, ne sufla drept în față. De două zile nu mai văzusem soarele.

Nu era ceață și nici nouri negri nu se frămîntau pe cer. Era un fel de pînză albă-vînată, așa de deasă și uniformă, încît razele soarelui nu izbuteau s'o străbată, s'o sfîșie, să poată însufleți natura mută și tristă. O perdea groasă de nepătruns se lăsase anume parcă să închidă vederii tainele bolții cerești.

Eram liber în timpul zilei—îmi venea rîndul serviciului de quart dela miezul nopții până la răsăritul soarelui—și căutam să mă folosesc cît mai bine de orele de repaos. Lungit pe punte, cu fața în sus, țineam cartea în dreptul ochilor, sprijinindu-mă în coate după clătinările vasului. Citeam isprăvile piraților din Archipelag, descrise de Ioan Ghica în *Scrisorile* sale, de pe cînd era guvernator al insulei Samos.

Ce timpuri!.. Prin locurile unde noi pluteam, cu atîțea ani mai înainte, bastimentele franceze și engleze din escadra Levantului își plimbau, legănîndu-și, spînzurați de catarge, pirații Greci, prinși ca să îngrozească populația insulelor, care se hrănea numai din piraterie, pe vremea aceia.

Sînt numai vre-o șaptezeci de ani de-atunci. Cu ce vor mai fi trăind oare acești insulari săraci, cu care natura a fost așa de vitrigă și strămoșii lor atît de lacomi, că, despoind munții și săcătuind pămîntul, n'a mai rămas urmașilor de azi decît niște blocuri uriașe de piatră, căzute parcă din cer, la întîmplare, în albastrul străveziu al mării Egee.

„Se vede un vapor la trei quarturi babord"—răsună prelung, de sus, din gabie, vocea marinarului de veghe. Mă ridic, să pot vedea în zare. De jos, de pe punte, nu văd decît o dîră de fum cenușiu, care se răsfira la orizont. Tîrziu apare un punct negru, care crește în larg din ce în ce mai mare.

De pe puntea noastră toate privirile îi urmăreau mișcarea. Era un vapor mare, care se îndrepta chiar spre noi. Se vedea bine, dar nu-i puteam cunoaște naționalitatea, căci nu avea ridicat la pupe pavilionul național.

— Cred că e un vas englez—zise un ofițer, care își potrivea luneta.

Începutul a două scrieri tipărite în **Viața românească** (1908, 1909) : **Datorii uitate** (cu mențiunea „fragment") și **Întîlniri în Arhipelag** (din Al doilea „Jurnal de bord").

Ofițeri români la Piramide: Eugeniu Botez, primul din stînga (planul doi).

ROMÂNIA

MINISTERUL LUCRĂRILOR PUBLICE
DIRECȚIUNEA GENERALĂ
PORTURILOR și a CĂILOR de COMUNICAȚIUNE pe APĂ
INSPECTORATUL GENERAL
NAVIGAȚIEI ȘI PORTURILOR
COMISARIATUL MARITIM SULINA
№ 292

21 April 909
№ 1314

22 Aprilie

Domnule Inspector General

Am onoare a vă raporta că azi m'am prezentat la serviciu luând în primire funcția de Comisar Maritim.
Comisar Maritim
Capitan Eug. Botez

Domniei-Sale
Domnului Inspector General al Navigației și Porturilor
la Galați

Facsimil de pe o adresă din 22 aprilie 1909, prin care căpitanul Eugeniu Botez făcea cunoscut Inspectoratului General al Navigației și Porturilor că a luat în primire funcția de comisar maritim la Sulina (Arhivele Statului Galați).

SĂRMANVL DIONIS
POEMĂ SCENICĂ ÎN
CINCI TABLOVRI DE
JEAN BART, CONST.
CALMVSKI ȘI GEORGE
ORLEANV, ALCĂTVITĂ
DIN NVVELA LVI
MIHAIL EMINESCV

ATELIERELE GRAFICE
SOCEC & COMP., S. A.
BVCVREȘTI MDCCCCIX

În fruntea unor acțiuni de cinstire a memoriei lui Eminescu : coautor la poema scenică **Sărmanul Dionis** (jucată la Galați și tipărită în 1909) ; printre membrii comitetului gălățean din inițiativa căruia s-a executat, în 1911, primul bust ridicat lui Eminescu.

fi la altă comună, poate la Udeni. N-am mai văzut bine înaintea ochilor, cînd am auzit o vorbă ca asta. „Apoi, amu — zic — ce-i de făcut?“ C-o fi, c-o drege... hai cu toții la Udeni. Cînd colo nici habar n-avea de noi. La cine să cei, la cine să te plîngi, cine să te asculte ? Acolo în comună găsim așezați alți veterani, tot de prin ținutu Bacăului. Venise mai dinainte și sfîrșise arătura. Ne tocmim cu ei, să le muncim pînă s-o hotărî și cu noi într-un chip. Da', primarele, cînd aude asta, nu și nu, că lui nu-i trebuie oameni străini în comună, și ne scoate cu jandarmii din sat. Dacă am văzut ș-am văzut — zic — hai acasă înapoi. Da' pe unde și cum ? Mă rog, ce să-ți mai spun cîte-am pătimit ? Șepte zile pe drumuri desfundate, de intra roata pînă în butuc ; vitele moarte de foame, de-ți era mai mare jelea. Doi căișori i-am vîndut să mai închipuim ceva parale. Un juncan mi-o pierit, ba într-un loc niște pădurari ni-o închis și vitele pentru amendă, cică de ce le-am dat să pască în pădurea statului ? Cînd am văzut și asta, cumătru Florea unde-o pus mîna pe-o furcă, și cît pe ce să facă moarte de om. De la Ostrov am luat caicu ista, i-am dat șese lei de parale turcului, și ni-o trecut Dunărea pe partea asta.

Gardistul din port veni să spuie că a sosit domnul comisar.

Victor Iliaș, un tînăr zvelt cu înfățișarea blîndă, era licențiat în Drept și intrat în poliție după legea nouă. Îl cunoștea din vedere pe Corbu, îi zîmbi radios, fericit că putea servi pe unul din *intelectualii* orașului, printre care și el se număra.

— Cu ce vă putem servi, d-le Corbu ?

— Sunt niște veterani care vor să se întoarcă în satul lor, și nu-i lasă să debarce. În cîteva cuvinte Petre îi lămuri lucrul.

Comisarul părea foarte încurcat, deși asculta cu multă bunăvoință și nedumerire.

— După cum vedeți, oamenii nu sunt urmăriți, nu-i motiv să nu-i lăsați liberi, cred că primarul din Cuiusu o fi făcut vreo greșală ; în urmă venind vreun inspector, s-a lămurit lucrul și a dat telegrama asta, termină Petre Corbu, înfierbîntat și convingător.

— E foarte probabil : serviciul Domeniilor din Dobrogea e de curînd înființat și numai boclucuri ne face... Bine, să-i lăsăm, dar cum se întorc oamenii ăștia în satul lor ? Moșule, aveți parale de drum ?

— Poi de unde, că ce bruma de parale am avut, le-am cheltuit pe drum, să tot avem vreo opt lei de parale cu toții.

— Ei poftim ! zise enervat d. comisar ca în fața unei noi piedici.

— Și cîți sunteți ?

— Poi om fi toți vreo optsprezece și mai avem și trei minori.

— Cum, ce fel de minori ?

— Adecăle să cheamă, să iertați, că sug încă la țîță.

D. comisar începu să rîdă.

— Vra să zică douăzeci și unu de suflete ? E vorba ce-i de făcut cu ăștia ? E o chestie dificilă.

— Dacă îți binevoi dumneavoastră, să trăiți d-le comisar, să vă faceți o pomană să ne scriți un bilet de drum cu trenu, și moșul căta cu ochii întrebători să vadă efectul vorbelor sale.

— De unde să am eu bilete de tren ? Are să fie imposibil de căpătat, nu cred nici prefectura să aibă. Dar încercați d-voastră, d-le Corbu. Domnul prefect e un om modern, democrat, și e foarte gentil, termină d. comisar, ridicîndu-se de la birou pentru a da ordin să se permită debarcarea veteranilor din caic.

— Dar unde dorm ? Ce mănîncă oamenii ăștia ? se întrebă încurcat, neștiind ce să facă mai întîi.

— Domnule Ionescu, se adresă el către magazionerul stației din port, care răsfoia un registru, nu s-ar putea să-i lăsați în magazia cea mare de cereale ?

— Aș ! unde se pomenește... atîta golănime... se face foc domnul șef cînd o vedea una ca asta.

— Dar în vagoanele astea de marfă, numai pînă s-o hotărî cu dînșii ?

— Poi vagoanele fac manevră în stație toată ziulica. Zău nu-i chip.

— Atunci hai la prefectură.

Departe, tocmai lîngă debarcader, rezemată de fundul magaziilor de cereale, se afla cafeneaua lui Osman. O lădiță de lemn văpsită în roșu, cu o semilună albă pe capac, cîteva scăunele șchioape, înalte numai de patru degete de la pămînt, și, afară, sub cerul liber, un samovar de tinichea în care clocotea toată ziua apă limpede de Dunăre, pentru fiertul cafelelor — asta era toată zestrea cafenelei din port. Osman, un turc bătrîn, cu barba deasă și albă ca fuiorul de lînă, veșnic în genunchi în fața samovarului, tăcut și grav, își făcea serviciul cu sfințenia unui patriah în fața altarului.

Aci așteptau călătorii sosirea și plecarea vaporașului local, și tot aci era locul de întîlnire al funcționarilor din port. Cafeaua era ieftină : cinci bani ceașca și zece filigeanul ; serviciul foarte cinstit, dar cam agale ; cît despre curățenie, Osman reușise a face pe toți mușterii să creadă că iese cafeaua tare și gustoasă dacă nu spală ibricele. Ca și la cafenelele din Stambul, ibricele lui Osman aveau prinsă un fel de coajă groasă de cafea împietrită.

Colțul acesta din port era minunat : anume parcă ales ca loc de adunare pentru autoritățile portului, mai cu seamă în toiul verii, cînd arșița soarelui dogorea birourile așa de tare, că bieții funcționari se întindeau alene, moleșiți, pe scaunele care-i frigeau. Atuncea cînd simțeau că nu mai pot lupta în fața condicilor prăfuite și-s gata să cadă biruiți de somn și de căldură, căci brațele moi ca ceara nu mai puteau purta condeiele grele ca plumbul, atunci ieșea unul cîte unul să mai răsufle aer curat, pe malul apei. Și aci se întîlneau cu toții la umbră, cu batistele înfășurate în locul gulerelor scrobite, bucurîndu-se de adăpostul acesta binecuvîntat. Din sus, de pe Dunăre, mai întotdeauna bătea un vînt ușor în adieri dulci și răcoroase, mîngîind frunțile asudate ale celor veniți acolo ca să-și uite amarul muncii în cîteva momente de liniște și de odihnă.

E foarte drept că în fiecare zi momentele acestea se prelungeau cam mult, dar vremea se scurgea ușor, pe nesimțite, în palavre, discuții și *taifas*, pe cînd se *tratau reciproc* cu gingirlii dulci, sau cu limonade gazoase ținute de Osman la gheață.

Din colțul acesta se desfășura întreaga viață și mișcare a portului. Era totul sub ochii lor : sosirea vaporului, inspecția

șefilor. Orice întîmplare neprevăzută îi găsea în picioare la posturi, gata întotdeauna. Și pentru ca nu cumva serviciul să sufere prin asta, mulți își aduceau registrele acolo, așa că toți erau cu ochii și cu gîndul mereu la datoria serviciului.

Aci, în fiecare dimineață, în jurul samovarului lui Osman, se punea la cale soarta întregii stări politice și economice a orașului, a porturilor, a țării și, am putea zice, chiar a mai multor țări din Europa, căci Trandafir Ionescu, agentul vamal, în fiecare zi citea *Universul* cu glas tare : și ceasuri întregi se comentau de către toți cei adunați fiece informație și telegramă din țară și din străinătate. Iar cel puțin o dată pe săptămînă, se discuta chiar și asupra celorlalte continente vechi și noi, căci d. Cristea, secretarul căpităniei portului, era un vechi și pasionat cititor al *Ziarului călătoriilor*. Din descripția Tibetului sau povestirea strangulatorilor din Bengal, el potrivea totdeauna cîte ceva pentru a-și îmbogăți istorisirea *voiajurilor* sale în Orient, întreprinse pe cînd era sergent major în marina militară.

Dar tot aci în fața lui Osman, care părea mut și surd la tot ce se întîmpla în jurul samovarului său, se fierbeau patimi omenești, ambiție, invidie, ură și interese ; aci se urzeau intrigile și răzbunările partidelor care se formau în port — păcatele omenirii pururea vor încolți în orice petic de pămînt, pe care se va hrăni o populație mai mare decît doi oameni.

Cea din urmă și cea mai puternică *coaliție* era alcătuită din toate autoritățile portului. Ura și vechile lupte dintre partide se uitaseră, și toți își daseră mîna pentru a lupta cu puteri unite împotriva dușmanului comun, care nu era altul decît noul comisar din port, *„acel înfumurat care făcea pe grozavul, mergînd cu nasul pe sus, ca un ministru"*.

Petre Corbu înainte de a se hotărî să plece la prefectură, ca să ceară biletele de drum pentru veterani, se îndreptă spre cafeneaua lui Osman. De mai multe ori văzuse adunați acolo funcționarii din port.

De departe se zărea un grup strîns în jurul samovarului ; ca de obicei, se ceteau jurnalele de dimineață.

După formele și culorile șepcilor, Corbu căuta să-și dea seama de autoritățile care se găseau strînse împreună.

Cel dintîi pe care l-a cunoscut, după șapca lui roșie, a fost șeful haltei din port ; unul cu o șapcă neagră de marină, cu un șnur auriu, era secretarul căpităniei portului ; altul, cu o șapcă mai înaltă cu șnur de argint, era agentul Navigației Fluviale Române (N.F.R.) ; agentul vamal avea o șapcă mică lustruită și o bandă verde ; pe alți doi, cu bande albăstrii la șepci, nu i-a putut cunoaște decît de aproape cînd a văzut la unul S.H., picherul Serviciului Hidraulic, și la celălalt, doi pești brodați cu fir de aur — era revizorul de la pescărie.

— Bună ziua, domnilor ! și Corbu se îndreptă către funcționarul căilor ferate.

— Mă rog, ce dorește domnul ?

După ce îi lămuri împrejurarea cu veteranii, Corbu termină întrebînd dacă nu s-ar putea ca nenorociții aceștia să fie transportați cu trenul fără plată, căci, după cîte știe, sunt chiar ordine la calea ferată pentru a înlesni transportul veteranilor.

— A !... vă înșelați, domnule. Direcția a dat bilete de favoare numai din țară în Dobrogea, iar nicidecum viceversa și un zîmbet de ușoară ironie alunecă pe buzele amploiatului ceferist.

— Ei bine, dar în cazul ăsta ce-i de făcut ?

— Treaba Direcției ; dacă o vrea să le dea bilete, n-are decît să le dea ; știu că n-o să le dau eu din punga mea. Dar vă pot asigura că nici Direcția n-o să le dea, căci e sătulă pînă în gît de buclucurile și încurcătura ce s-a făcut pe linie cu vagoanele de marfă, tocmai acum cînd țipă gazetele că-i lipsă de vagoane.

— Pînă s-o lămuri lucrurile, nu se poate să-i lăsați să doarmă aci în magazie ?

— Apoi asta nu-i magazia noastră, e a Serviciului Hidraulic, și arătă cu mîna către picherul din port.

De la locurile lor, de pe scăunașele joase, așezate în cerc, funcționarii portului căutau pe furiș spre Corbu, măsurîndu-l pentru a vedea *cu cine au de-a face*.

— Magazia e construită de noi, dar am dat-o în *isploatare* la Navigația Fluvială, zise picherul, arătînd către agentul Navigației.

— Cum vă închipuiţi una ca asta, să băgăm atîţia oameni străini în magazie? Avem *colete*, marfă de mii de lei, răspundere mare, domnule! Nu vedeţi că nu putem lipsi nici un minut de la biurou? termină agentul, care se şi sculă gata să plece.

— Ei bine, dar puteţi lăsa oamenii ăştia sub cerul liber? Au copii mici, şi noaptea e rece, timpul mereu ploios. Cum o să stea afară pe cheu?

— Apoi noi, căpitănia portului nu le permitem staţionarea nici pe cheu. Nu admit să-mi încurce mie operaţiile din port, zise liniştit, dar hotărît, secretarul căpităniei.

— Bine, dar le-a permis debarcarea domnul comisar al portului.

Secretarul se schimbă deodată la faţă; furios, se sculă în picioare de pe scăunaşul lui din colţ. Toţi ceilalţi funcţionari îl imitară. Corbu, fără să ştie, pusese degetul pe rană.

— Nu are drept d. comisar ca să dea permisii de astea. He!... ce crede dumnealui că e suveran în port? Dacă-i pe asta, apoi noi facem poliţia aci în raza portului, dumnealui are numai controlul pasagerilor şi nimic mai mult. Articolul 103 din *Legea porturilor* nu permite depunerea pe cheu a mărfurilor de orice natură mai mult de 24 de ore. Dacă merge treaba pe ambiţie, să vedem care-i mai tare — şi d. secretar, roş de ambiţie, îşi azvîrli cît colo ţigara stînsă şi începu a se plimba turburat. Pe cînd îşi îndesa pumnii în fundul buzunarelor, fruntea i se încreţea în căutarea mijloacelor tactice pentru un nou plan de luptă.

Agentul Navigaţiei se amestecă din nou în vorbă:

— Legea nu-i dă drept comisarului decît să puie viza paşapoartelor; atîta are el în port, alta nu. Credeţi că poate el să facă aşa favoruri după chef, mai cu seamă că ţăranii ăştia sunt foarte îndărătnici... Mă rog, de ce au venit pe Dunăre în caicul turcului şi n-au luat vaporaşul statului?

Corbu începu a se nelinişti.

— Dar bine, domnule, nu-i vezi în ce hal sunt săracii, că n-au nici cu ce să-şi cumpere pîine.

— He!... dumneata parcă îi cunoşti? Aşa se milogesc ei. Da' turcului n-a trebuit să-i plătească? Aşa sunt năraviţi; ori merg pe gratis, ori plătesc la barcagii greci şi turci. Dai un ban, doi, mai mult, dar ştii că mergi încaltea cu vapor

românesc... adică de ce să nu cîştige statul?... Degeaba a făcut statul vapoare? Dar zi mai bine că aşa e românul al dracului, domnule, că banul lui, mult, puţin cît are, îl dă tot străinului, care se îmbogăţeşte în ţara românească. Şi statul, săracul, se înglodează în datorii în străinătate.

Agentul vamal, care stase mai deoparte bîndu-şi cafeaua în linişte, se apropie vorbind politicos, dar rece:

— Pardon, domnule. Scuzaţi, dar aceşti oameni, la care d. comisar, cu de la sine putere, le-a permis să debarce, nu şi-au făcut nici formalităţile vamale.

— Cum, ce fel de formalităţi, cînd vin din Dobrogea? Acolo nu-i tot ţara românească?

— A!... scuzaţi, vă rog, domnule, dar avem legea înainte de toate. Aşa cere datoria, că dacă vine pe Dunăre, ori cu ce ar fi, marfă sau bagaje, din Dobrogea, trebuie să-şi facă *permisul* de debarcare şi să plătească taxa; mă rog, toate formalităţile după cum zice legea. Care va să zică, eu, vama, cum vrei d-ta să ştiu, cum şi ce fel vin oamenii ăştia şi ce aduc cu ei? Şi statul pentru asta se cheamă că ne plăteşte, ca să facem un control cît se poate de sever.

Corbu, care simţea că nu se mai poate stăpîni, îi răspunse răstit:

— Mă rog, cît trebuie să plătească? D-ta n-ai decît să faci formalităţile, taxe, amende... ce vrei, şi spune cît face peste tot; plătesc eu, acum chiar, numai să lăsaţi oamenii în pace.

Agentul vamal, supărat, dar încă stăpîn pe sine, smucind creionul albastru de după ureche şi un registru din lădiţa-cafenea a lui Osman, mîndru şi sigur, cu sprîncenele puţin încruntate, îl privi drept în faţă şi îi puse întrebarea într-un chip poruncitor:

— Cum vă numiţi, şi ce profesiune aveţi d-voastră?

— Petre Corbu, profesor.

— A!... sunteţi de la liceu? şi într-o clipă sprîncenele agentului vamal se descreţiră, iar faţa i se lumină de un zîmbet binevoitor.

Uşor, aşeză iar creionul la locul său după ureche, şi pe cînd întorcea registrul şi pe-o parte şi pe alta fără a-i găsi loc, se încercă într-un chip dulce să lege iarăşi vorba.

— Vrea să zică d-voastră sunteţi d. Corbu de la liceu... îmi pare bine, iacă n-am avut onoare pînă acuma... am şi eu un băiat acolo, pe Tică, îi într-a doua gimnazială... Tică Ionescu, unul scurticel, aşa negricios... cică la franţuzeşte merge mai greu, dar e tare silitor altfel... dă, ce să zic ?... mă-sa ţinea să-l dea la meserii, dar eu zic, oi face ce-oi face, să ştiu că rup din bucăţica de la gură, dar tot îl dau la liceu, că dacă are băiatul talent la carte, de ce să-l las ! Şi d. Trandafir Ionescu, surîzător, se aplecă aşezînd două scăunaşe mai deoparte. Scuzaţi, vă rog, îmi faceţi onoarea să gustaţi o cafea neagră ; e mare meşter turcul ăsta. Efendi, două filigeane cu caimac... n-aveţi idee ce tare e ăsta în cafele turceşti.

Corbu, neştiind cum să scape mai curînd, băgă mîna în buzunar şi zise scurt :

— Cît spuneaţi că trebuie să plătesc pentru formalităţi ?

— A !... nu-i nevoie, ca ce să mai plătiţi dumneavoastră ?... Unde se poate, facem şi noi cîte un mic favor personal...

— Mă rog, eu n-am nevoie să-mi faceţi nici un favor.

— Scuzaţi, vă rog, nu este nevoie să plătiţi... ce-are de-a face ?... Dacă dv. veniţi şi ne declaraţi în persoană că-i cunoaşteţi pe oamenii ăştia, cum şi de unde vin, asta ne este prea de ajuns.

Şi după plecarea lui Petre Corbu la prefectură, încă vreo două ore autorităţile din port au mai rămas acolo ca să discute *cazul* şi să ia măsurile cuvenite faţă de noua *mişelie* făcută de comisarul portului.

Abia ajunse Corbu în dreptul vămii, cînd îi sosi din urmă bădiţa Sandu, care venise fugînd într-un suflet.

— Amu, de alt bucluc am dat... cică să nu ne urnim de acolo pînă ce n-a veni la inspecţie... ista, doftorul de vaci?

— Cum ? de ce ? nu v-a spus ?

— Poi de unde să spuie, dar îmi dau şi eu cu ideea că poate o fi boală în Dobrogea, şi de aceea nu lasă să treacă dincoace nici o vită neinspectată.

Şi Corbu, care se oprise în loc, după ce se uită la ceas, îi zise hotărît :

— Lasă-i aşa, cu ăştia nu mai sfîrşim. Hai, bădiţă şi d-ta la prefectură.

Pe drum, tăcut, cu ochii în jos, mergea din ce în ce mai iute, parcă anume să nu dea pas minţii nimic să mai gîn-

dească. Avea un fel de teamă de o judecată chinuitoare, căci o simţea cum se încheagă din zbuciumul de gînduri ce i se încrucişau prin minte.

Fără a-şi da seamă, mărea paşii din ce în ce mai tare, şi uneori se întorcea către bătrînul ce nu mergea alături de el şi se ţinea tot la un pas în urmă.

— Hai mai iute, bădiţă, că-i tîrziu.

— Haide, hai, că doar merg eu într-o nădejde.

Cînd au ajuns în poarta prefecturii, bădiţa Sandu întrebă îngrijat :

— Oare ne-a da ? ha... ce zici ?

— Sigur că trebuie să vă dea.

— Da' oare de ce n-o vrut ceia din port să ne deie ? Nădejdea de-amu îi la prefectu, că să cheamă că tot el îi mai mare. Iştia din poliţie sunt mai cînoşi, că cel care-i boier adevărat îi mai bun la inimă.

Pe sala întunecoasă şi goală, un uşier îi ajunse din urmă.

— He !... încotro ai luat-o aşa repede, moşule ?

— E cu mine, căutăm pe d. prefect, îi răspunse Corbu, oprindu-se în dreptul unei uşi.

— D. prefect nu-i aici, dar puteţi vorbi cu d. director al prefecturii. Daţi-mi cartea d-voastră, că aşa-i ordinul... altfel vine şi prostime multă.

Pe cînd Corbu îşi căuta prin buzunare o carte de vizită, bădiţa Sandu, care-şi pusese căciula jos lîngă uşă, scotocind prin sîn, îşi scoase o legăturică în care avea învelite în cîrpe cele trei decoraţii şi un vraf de petece de hîrtie îngălbenite.

— Iaca, poate să facă trebuinţă şi aiestea.

— Nu-i nevoie ; aşteaptă-mă aici ! şi Petre Corbu intră în biroul directorului.

— A !... Salutare onorabile, cu ce ocazie pe la noi ? îi strigă Stelică Hîncu de după o movilă de dosare. În redingota lui ce strălucea de lustruită, omul acesta uscăţiv avea o figură ciudată, cu ochi mici şi verzi, care-i jucau în cap prin sticlele ochelarilor, cu nişte fire de mustăţi roşii, ţăpoase şi rare, parcă mîncate de molii, era una din acele fiinţe a căror vîrstă nu poţi s-o ghiceşti.

— Îl căutăm pe d. prefect, am să-i fac o rugăminte.

— E dus la București, dar vine cu trenul de amiază, că avem deseară balul funcționarilor. Apropo, bine că te-am prins. Ne faci onoarea ? și directorul îi întinse un bilet de bal.

Corbu voi să se opuie murmurînd ceva nelegat și fără hotărîre.

— Nu... nu cred, n-o să pot veni...

— Ei, ce-i cu aia, cine te obligă să vii, n-are a face... știi, e chestia de o faptă caritabilă, e pentru mărirea fondului filantropic al Societății. Dar nu mi-ai spus afacerea cu rugămintea. Ce dracu, doar putem și noi ceva în prefectura asta, și directorul iar începu numărătoarea teancului de bilete roșii.

— Au venit în port niște veterani din Dobrogea și vor să se întoarcă înapoi la locul lor, în Bacău.

Sunt prăpădiți de tot, nu mai au nici bani de drum, nici de hrană. Nu s-ar putea ca prefectura să le dea niște bilete pentru tren ?

— A !... Imposibil, drăguță, că noi n-avem bilete. Dispoziția ministerului e ca să se libereze bilete din țară în Dobrogea, iar contrar nu, imposibil.

— Ei bine, dar ce să facă oamenii ăștia ?

— Asta-mi place ! Să facă ce-au făcut și pînă acum. De asta te îngrijești dumneata ? Ei nu ; că-i nostim, pe onoarea mea !... Așa sunt cărturarii ăștia ! și directorul, rîzînd zgomotos, îi mai întinse încă cinci bilete.

— Contez încă pe cinci, le desfaci pe la dascălii ceilalți. Nu, zău, că are să fie frumos desară, suntem siguri de reușită. Numai nițică răbdare, ascultă ici afișul.

Rar, cu glas tare și c-o intonație de discurs oficial, directorul începu a citi :

SOCIETATEA FUNCȚIONARILOR PUBLICI

cu ocazia împlinirii a unui an de la fondare și pentru mărirea fondului ei filantropic, va da un

SPLENDID BAL

cu muzica regimentului de infanterie.
Salonul va fi fermecător decorat în stil venețian și luminat *à giorno*, rezervîndu-se astfel publicului cele mai frumoase și amuzante surprize. Comitetul de organizare făcînd numeroase

sacrificii pentru ca să rămîie un suvenir neșters pentru toți care vor lua parte, pe lîngă celelalte surprize va aranja în seara balului o „Luptă amuzantă“ cu confete și serpentine între Cavaleri și Domnișoare.
Pentru ca modul de petrecere să întreacă toate așteptările și distracțiile să nu mai contenească, la ora 12 fix din noapte, se va proclama prin vot secret „Regina balului“, căreia i se va decerne de către Societate un frumos coșuleț cu flori ca cadou

Un cavaler 2 lei, o doamnă 3 lei.

Familie compusă din un cavaler și două dame, 5 lei.

Ținuta cuviincioasă e de dorit.

Pentru cavaleri va fi cea de bal (redingot), iar pentru domnișoare, mai cu seamă, e de dorit Costumul Național.

— Eu am ținut să punem costumul național. Știi, e mai frumos decît cu falbarale franțuzești. Nu trebuie să ne fie rușine de portul nostru țărănesc. La orice ocazie trebuie să fim mai patrioți. Nu-i așa, spune sincer dacă n-am dreptate ?

Petre Corbu, în starea de spirit în care se găsea, nu putu să răspundă la întrebarea care îl strîmtora, decît prin cîteva cuvinte fără șir :

— Da... sigur... natural... și deodată își reveni în fire. Domnule director, dar ce-i de făcut cu nenorociții aceia ? Cred că n-o să-i lăsați așa. N-au nici unde să se adăpostească, nici mîncare. Ceva, în sfîrșit, trebuie să faceți ; de ce nu dați o telegramă la Ministerul de Interne să vă trimeată bilete de drum-de-fier ?

— Ha !... Ha !... ce copil ești ! Păi ne vine peste trei săptămîni. Se cunoaște că ești om de carte, filozof de cabinet ; n-ai fost în administrație, nu ești hîrșit pe aci, ca să știi tot mecanismul. Îmi pare rău că te bagi în lucrurile astea, zău, îmi pare rău. De asta porți grija d-ta, că ce or să facă ăia ; cînd ai ști ce necaz tragem noi cu dînșii ! Ascultă-mă pe mine... lasă-i în pace... ce-ți pasă dumitale ? ăsta-i cel mai bun lucru. Niciodată nu trebuie să-ți bagi singur capul sănătos sub *Evanghelie*, crede-mă pe mine, că am îmbătrînit în administrație, în d-alde astea. Dacă ții numaidecît, vorbește-i prefectului sau primarului. Dar nu face pentru d-ta ca să te bagi în lucruri de astea, zău nu face... ascultă-mă pe mine.

Tocmai în capătul scării bădița Sandu încercă să întrebe :

— Oare ne dă, ha !... ce zici ?

— Da, sigur că trebuie să vă dea ; nu-i prefectul aici și directorul n-are bilete la el ; mergem acum la primărie, îi răspunse Petre Corbu, cătînd preocupat în jos.

— Stăi, nu mai sui scările degeaba, au șters-o toți de la biurou înainte de 12, zise Iuliu Dudescu, un advocat tînăr, care se întîlnise cu Petre Corbu în ușa primăriei.

— Ai vreo treabă cu „Unchiul" ? și observînd că Petre nu înțelege întrebarea, Dudescu îi explică : Așa-i spunem noi primarului, „unchiul Nae", și, de cînd cu furnitura pentru pavarea orașului, i s-a mai adăugat și numele de *Bazalt*.

— Aș vrea să-i vorbesc într-o afacere, nu știu unde l-aș găsi, îi spuse Corbu îngrijat.

— A !... dacă ai ceva urgent, trebuie să-l prinzi acum, că dacă o apuca să intre în *conclav*, cum e obiceiul, nu mai apare decît după patruzeci și opt de ore. Hai cu mine, e ora aperitivelor ; îl găsim la băcănia din colț, la Tase, sau, cum îi zice el, la *biblioteca* din centru.

Și plecară amîndoi alături pe Strada Mare. În urma lor, mai departe, venea și bădița Sandu încet, șchiopătînd. Corbu mergea tăcut și chinuit de gînduri. Dudescu era vesel și radios, repurtase o victorie strălucită la judecătorie împotriva unui adversar politic, și nu putea să-și mai potolească pofta de vorbă.

— Vra să zică nu-l cunoști pe Unchiul ?

— Ba da, îl cunosc, dar puțin.

— Ah !... n-ai idee ce tip nostim și original. Cînd îl vezi așa scurt și gras, cu burta lui de arhimandrit, ai zice că-i tipul burghezului respectabil, părintele comunei. Cînd colo, el e cel mai rafinat boem, mă rog, artist în viață, ce mai vrei. Chefurile și le face cu tabiet și în papuci, acasă, patruzeci și opt de ore stă în *conclav* și vardistul la poartă, ca să nu-l supere nimeni.

Altfel e un om admirabil și de spirit. Are o „bibliotecă" plină de sticle în loc de cărți, și pe etichete scrie numele autorilor de Drept : Mourlon, Demangeat... A !... e nostim să-l vezi la el acasă.

Cînd intrau pe ușa băcăniei, se auzi un glas puternic din fundul sălii :

— Iaca și pisălogul de Dudescu.

În fund, în jurul mesei încărcate cu gustări, se aflau la țuică primarul, inginerul comunii și căpitanul de jandarmi rurali.

— E !... crai nou — începu vesel și zgomotos primarul la vederea lui Corbu — au început și dascălii de la liceu să mai consulte biblioteca noastră ; era de dorit, domnilor ! Se poate tocmai intelectualii să trăiască într-o ignoranță complectă ? Ionică, adă cinci volume din autorii cei mai vechi. Domnul Corbu, ca profesor de istorie, trebuie să-și dea părerea asupra autorilor din antichitate ; eu vă declar, de la început, că am o pasiune pentru clasici, îi sorb, nu-i gust.

— Nu, eu nu beau... nu pot... zău, nici nu am vreme, venisem numai să vă fac o rugăminte, încercă să spuie Petre Corbu, îngrozit parcă de încurcătura în care intrase.

— Nu ascult nici o rugăminte înainte de a-ți da părerea asupra acestui autor, și primarul făcea un haz nespus, rîzînd așa de tare că-i tremura pîntecele, iar ochii lui mici abea se mai vedeau licărind, îngropați cu totul în grăsimea obrajilor.

Pînă să aducă Ionică paharele, inginerul se apucă iar să-și explice planul, schițînd cu creionul pe masa de marmură albă. Era vorba de parada de 10 mai, pentru care se lua măsuri din vreme, căci avea să se facă ceva deosebit anul acesta, în ciuda opoziției locale. Anul trecut, la 10 mai, sub fostul regim, se întîmplase în oraș un scandal unic în felul său. Fostul prefect se certase cu generalul comandant al garnizoanei, și acesta, după tedeum, în ultimul moment, a schimbat locul defilării : pe cînd prefectul, autoritățile, damele și tot poporul așteptau pe bulevard unde se construiseră tribunele, generalul, numai cu statul său major, a primit defilarea în celălalt capăt al orașului, spre gară.

S-a vorbit mult asupra acestei nenorocite afaceri, care a învrăjbit lumea civilă și militară. Pînă în ziua de azi, deși pacea s-a încheiat cu mutarea generalului și schimbarea prefectului, totuși părerile sunt deosebite, și orașul se găsește

împărțit în două tabere: unii cari susțin că prefectul e mai mare, și alții că mai mare e generalul, comandantul garnizoanei.

— Bravo, inginerule! nu degeaba umbli cu figuri în text, zise primarul privind cu admirație la schița tribunelor.

— Ei nu!... cînd vă spui că anul acesta o facem lată, ca să plesnească amicul ispravnic de anul trecut, care mi-o făcură fiartă. Așa!... la mijloc e estrada autorităților, un spațiu gol pentru general și statul major — sigur că o să fie toți călări — în față muzica, la dreapta tribuna damelor. În stînga tribuna militară. Mă rog, cînd vă spun că o facem ca la București! O să vorbim cu revizorul pentru micii dorobanți.

— Splendid ar fi să aduceți și pe veteranii din județ, adică de ce să nu defileze și ei, dacă e așa? zise căpitanul de jandarmi, trîntind cu pumnul în mînerul sabiei așa de tare, încît teaca se izbi cu zgomot de un butoi de măsline.

— O idee genială, pentru care ți se va aduce mulțumiri în public — adaogă primarul, rîzînd cu hohot — mă rog, tot complect ca la București... ca ce provincia să rămîie mai pe jos decît capitala?

Petre Corbu, care ascultase tăcut, măsurîndu-i pe fiecare în parte, crezu momentul potrivit:

— Tocmai aveam să vă rog pentru niște veterani cari au sosit azi în port. Vor să se întoarcă din Dobrogea la locul lor din Bacău. Au isprăvit banii de drum, n-au nici de mîncare... nu s-ar putea face ceva? Mi se pare că primăria are și un fond de ajutor pentru cazuri de felul acesta.

— Poi bine, onorabile, dar știi că ești slab în materie de fonduri — începu primarul grav și glumeț totdeodată — eu, părintele acestei comuni, abia pot îndestula pe copiii legitimi, dar să mă mai îngrijesc și de soarta celor orfani sau abandonați... ba nu, zău, judecă drept!... Ionică, „bibliotecarule". mai dă-ne cinci volume, tot de același autor.

— Eu trebuie să plec, și Corbu puse mîna pe pălărie, dar primarul îl și cuprinse de mijloc.

— Nu te las fără să bem încă un rînd. Asta înseamnă că te-ai supărat pe mine; eu sunt un om care n-am dușmani. Nu, zău, te rog chiar să mergi la prefect, știi, el e cu daraveri de astea. Ia de ici o bucățică de lacherdă, dacă nu

iai, înseamnă că te-ai supărat pe mine, îmi pare rău, pe onoarea mea. E teribil, domnule, cu umanitarismul ăsta al dascălilor idealiști!... Ionică băiete, ce idee ai tu despre umanitate?...

— Nu are în băcănie marfă de asta, se grăbi căpitanul să răspundă în locul lui Ionică băiatul, care aștepta cu tava în mînă, neștiind ce răspuns să dea.

Și Petre Corbu, aruncîndu-și ochii din întîmplare spre ușă, tresări deodată: bădița Sandu, care așteptase smerit afară în stradă, neîndrăznind să intre în prăvălia plină de boieri, se încerca aplecîndu-se cu sfială, îndoit de la mijloc, să privească înăuntru. Într-o mînă ținea căciula, iar în cealaltă își stringea legătura de cîrpe, căci se gîndea și el că poate să facă trebuință decorațiile și hîrtiile lui îngălbenite, acolo unde era sigur că se vorbea și despre dînsul.

— Trebuie... mă așteaptă, îngînă Petre Corbu repezindu-se spre ușă, pe cînd toți ceilalți, cu paharele în mînă, cătau nedumeriți pe urma lui. În stradă, ținînd încă pălăria făcută ghem în mîna stîngă, se opri, cu capul gol, în fața bătrînului care aștepta să-i vorbească. După ce-și trecu mîna dreaptă într-o încleștare dureroasă pe frunte și pe ochi, îi zise încet, stăpînindu-se:

— Bădiță, întoarce-te și d-ta în port, așteaptă-mă acolo, că o să vin eu să vă aduc răspunsul... las' că fac eu tot ce trebuie.

— Apoi așa! așa om face!... om aștepta... dă... nu ni-i lăsa... că-i greu tare de străbătut pe-aici fără nimeni, între străini... și dac-a fi... te-om pomeni și noi și copiii... că dacă trăia și dascălul, D-zeu să-l ierte, se cheamă că se bucura și el... da' vezi, pesemne așa-i... de, ce să zic și eu... și bădița Sandu își înecă vorba într-un oftat adînc, în loc de a-și limpezi gîndul pe care-l avea în minte.

Clătinînd din cap, își grămădi cu degetele lui noduroase legătura de cîrpe, hîrtii și decorații iarăși în sîn, la locul lor. Și după ce își îndreptă la gît cămașa și sumanul, o porni la vale spre port, trăgînd încet, cu greutate, piciorul stîng, rămas beteag din timpul războiului.

Iar Petre Corbu o luă și el la deal spre casă. Călcînd șovăitor, cu genunchii îndoiți, cu brațele moi, căzute-n lun-

gul trupului curbat, părea că urcă sub povara unei greutăţi cu mult mai mare decît îl ajutau puterile să ducă.

Un grup de băieţi zgomotoşi veneau dinspre liceu. Sigur că era să-l salute... şi ca să nu răspundă, se abătu din drum cotind pe altă stradă. Un fel de teamă fără de înţeles îl chinuia amar, pe cînd mergea abătut, cu ochii în pămînt, singur, să nu vadă pe nimeni şi nimeni să nu-l vadă, nimeni să nu-l simtă... ar fi voit să treacă aşa cum se strecoară o umbră.

Din cîte socoteli şi planuri îşi făcuse în minte Petre Corbu, nu izbuti să îndeplinească nimic pînă la amiază. Dar era hotărît s-o ducă pînă la capăt. Avea să meargă pînă la prefect, la poliţai, să facă o listă de subscripţie, şi, dacă n-o putea să-şi ia leafa de la şcoală, are să se împrumute... în sfîrşit, trebuie să găsească un mijloc de ajutor, şi cît se poate de repede, pentru nenorociţii care-l aşteptau în port, căci numai într-însul îşi puseseră ei toată nădejdea.

Era ora trei cînd Corbu suia scările prefecturii. Începuse a se plictisi măsurînd sala de aşteptare, şi totuşi ce politeţă şi bunăvoinţă din partea prefectului, cînd l-a primit.

— A !... ce surpriză... poftim *colega.* Trebuie să ştii că nu-mi uit niciodată breasla din care am ieşit, întotdeauna îmi face deosebită plăcere... Ia loc, te rog... ai să mă scuzi numai cîteva minute să termin afacerea asta şi sunt cu totul al d-tale.

Prefectul se aşeză la birou. În picioare, în faţa lui, aştepta un inspector comunal cu teancul de hîrtii la subţioară.

Petre Corbu căută a se îndepărta cît mai mult de birou, căci se temea să nu-i stingherească de la lucru.

Din fund, de pe scaunul lui, cerceta tot cuprinsul acestei săli reci şi impunătoare. O mobilă de birou greoaie, masivă ; jilţurile, îmbrăcate în marochin roşu, erau aşa de mari, că te afundai cu totul în ele ; în rame late, aurite, portretele suveranilor şi două tablouri mari : còpii după Grigorescu. Jumătate din păretele din faţă era acoperit de o bibliotecă mare, cu o înfăţişare de catedrală, lucrare de artă — stejar sculptat — imitînd un fel de stil românesc. Sub sticlele uşilor erau întinse nişte pînze verzi, aşa că nu se puteau

vedea cărţile din rafturi. La un colţ, pînza era desprinsă şi se putea zări un teanc de *Monitoare oficiale.*

Privirea i se opri la biroul unde lucra prefectul. Îngropat în jilţul lui monumental, mîndru şi grav, prefectul impunea oarecum prin felul de a se prezenta. O figură mare, pătrată, un păr aspru roşietic, tăiat scurt ca peria, mustăţile scurte şi răsucite, scoase de curînd din bandaj, ciocul ascuţit îi acoperea bărbia rotundă ; în ochii lui albaştri se cetea tărie, voinţă, încăpăţînare. Un trup bine legat, chinuit parcă în redingota-i strîmtă, colţurile gulerului alb, prea înalt, se îngropau în guşa care începuse a se forma.

Petre Corbu, neavînd ce face, căuta să-şi dea seamă de sfiala fără de rost pe care o simţea aşteptînd în biroul acesta, în faţa unui om care nu-i era străin.

Pe Jean Stroescu îl cunoştea foarte de multă vreme, din Universitate, pe cînd toţi îl cunoşteau sub numele de Ioan al Stroii, de loc din comuna Netoţii-de-Jos, din judeţul Teleorman. Făcuse seminarul şi, în loc să-şi urmeze meseria începută, se înscrisese la Litere. Dar pentru că i se păruse şi aici un cîmp prea mic de acţiune, făcuse Dreptul. Sănătos, muncitor şi calculat, izbutise a băga în buzunar deodată două diplome de licenţă. Întotdeauna trecuse victorios prin toate cotiturile şi piedicile puse în calea vieţii studenţeşti.

Puţini erau acei care-l cunoşteau bine, dar tot se găseau unii care, pe şoptite, îi ziceau *Echilibristul.*

Ca profesor, în provincie n-a stat decît trei ani ; după ce trecuse cu nerăbdare prin toate culorile, îşi găsise în urmă o aripă protectoare.

În schimbul serviciilor aduse partidului, îl băgase şi pe el în Cameră, odată cu o întreagă pleiadă de talente tinere, ridicate din popor.

După doi ani, nu se ştie prin ce împrejurări, făcuse o partidă strălucită — o văduvă bogată a unui senator mort de apoplexie.

Să lăsase de dăscălie ; făcea numai advocatură şi politică. La venirea partidului său din nou la putere, i se dase pe mînă întreaga situaţie a judeţului.

Şi Petre Corbu, cum sta deoparte, urmărind din colţul lui mişcările prefectului, se încercă să surprindă în trăsăturile feţei urmele vechi, regăsind în nuanţe chipul acela aşa cum îl văzuse pentru întîia dată. Îşi amintea bine de el ;

era cu vreo doi ani mai vechi în facultate... parcă îl vedea : deșirat, cam îndoit, cu părul dat în sus, cu figura mare și numai cîteva fire de mustăți, iar un puf neras îi umbrea fălcile late.

L-a întîlnit întîia dată într-o căsuță tupilată... din înfundătura noroioasă în dosul Halei „Traian". Venise la un prieten să ceară un caiet de note... Acolo, într-o singură cameră, cu treizeci de lei pe lună, ședeau trei studenți la un loc... Cîtva timp mîncase la același birt — „La Pîrjoala Ideală" — în Șelari... Era un grup mare de studenți săraci care mîncau acolo... D. Nae Capama, patronul, scurt și gras, cu favoriți albi ca Franț Iosef... Ce tip original era acest birtaș-bucătar !...

Și Corbu, c-un fel de mulțumire își opri gîndurile asupra lui. Nu-l văzuse de multă vreme, pînă anul trecut, cînd l-a întîlnit în tren mergînd la Ploiești să mai facă ceva încasări, după cum spunea el. Se lăsase de birt și, cu multă răbdare, urmărea datoriile vechi ale foștilor studenți.

Avea un carnet gros — *Catalogul Universității*, cum îi zicea el — ținut la curent după *Monitorul oficial*.

Acolo erau trecuți datornicii cu numărul meselor, anul, luna și ziua de cînd și pînă cînd aveau de plătit, și, în dreptul fiecăruia, d. Nae scria pe rînd numirile care se făceau cu data, funcția și locul unde se afla fiecare. Erau acolo înscrise cîteva generații de profesori, magistrați, avocați, doctori, funcționari, mici și mari — toată scara ierarhiei sociale într-o statistică desăvîrșită.

Carnetul lui domnu Nae Capama ar fi, desigur, un prețios document de cercetare pentru istoricii care ar căuta să pătrundă spiritul și prefacerea societății românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea... Și Petre Corbu începu să zîmbească la ideea ciudată care-i veni în minte : „Ce mutră ar face prefectul, dacă i-ar aminti că i-a văzut trecut, în carnetul nenorocit, numele și suma ce avea de achitat pentru mesele de la «Pîrjoala Ideală», de pe vremea cînd era student !"

Zbîrnîitul tremurat al unei sonerii îl făcu să tresară. D. prefect, supărat, chemase pe registrator...

După o bătaie sfioasă în ușă, registratorul intră îndoindu-se de șale. O figură veștedă, îmbătrînită înainte de vreme ; un surîs acru îi încrețea buzele subțiri pe cînd își încheia nasturii jachetei.

Făcuse desigur vreo greșeală, ceva, la înregistrare, căci prefectul se încruntase privind hîrtia ce o ținea în mînă.

— Ți-am spus, domnule, să-ți bagi mințile în cap... uită-te la număr... asta e pentru a treizecea oară...

— Nu sunt eu vinovat, am spus lui d-nu șef ca... dar prefectul îi taie scurt vorba :

— Am terminat !... și după ce îi aruncă hîrtia jos, făcu spre ușă cu mîna un semn hotărîtor și stăpînit.

— Știam că-i o secătură, nu-i spuneam eu lui Vasilescu, cînd mă plictisea la alegeri cu protejații lui ? și prefectul, parcă simțind nevoia de a se explica, se întoarse către Corbu :

— E groaznic, *monșer !*... sunt sătul pînă în gît de politică... De cînd crezi că lupt să scot politica din administrație în județul meu... uite, citește ici ! și el arătă mîndru spre ușă.

Numai atunci Corbu văzu, lipit pe sticlă, un aviz pe care nu-l observase la intrare. Prefectul ceti rar și apăsat :

A V I Z

Funcționarilor din acest serviciu le este absolut interzis de a recurge la intervenții exterioare, meritele lor proprii și interesele serviciului fiind, singure, bazele aprecierii șefilor lor. Orice fel de intervenții în acest fel constituiesc o notă rea pentru funcționarul respectiv.

— E ! Nu-i clar ?... spune ?... ei bine, te desperează uneori, pe onoarea mea ! și prefectul se ridică din fotoliul în care șezuse înfundat. După ce-și agăță degetele în răscroiala jiletcei, subțioară, scoțînd pieptul înainte, bombat, făcu vreo cîțiva pași largi în lungul camerei. Lîngă fereastră, în dreptul lui Corbu, se opri :

— He !... nu-ți închipui, *monșer* — începu prefectul dîndu-și capul pe spate și privind pe geam afară — nu știi cît am avut de luptat aci ! Aveam adversari tari, politicieni vechi... acum pot zice să sunt aproape stăpîn pe situație... Dar, nu ai spus încă afacerea pentru care ai venit.

— Sunt nişte veterani cari vin din Dobrogea... şi Corbu îi lămuri cazul, înşirînd toată istoria pe care o mai repetase încă de cîteva ori în ziua aceea.

— Chestiunea e mult mai dificilă decît ţi-ai închipui. Nu pricep de ce nu rămîn oamenii ăştia în Dobrogea. Guvernul face sacrificii colosale pentru dînşii, şi ei nu vor să stea acolo. E de speriat, frate, cît e de ignorant şi de îndărătnic ţăranul nostru ; nu, nu trebuie să ascundem defectele.

— Bine, dar nenorociţii ăştia nu vezi că sunt victimele administraţiei ? se încercă să spuie Petre Corbu. Prefectul însă îi tăie vorba.

— Exageraţii, *monşer*, dacă te-ai potrivi la toate pretenţiile, apoi nu ştiu, zău, unde am ajunge. Nu, nu, cu sentimentalism nu se poate face administraţie. Voi, care nu faceţi politică, aveţi o mentalitate curioasă. Ministerul dă ordine severe pentru a înlesni mutarea şi stabilirea veteranilor în Dobrogea, şi eu să fac contrariul, să mă apuc să-i transport din Dobrogea înapoi, la locul lor !... Nu vezi că-i absolut imposibil ? E absurd, *monşer !*... Ce-ar zice prefectul de Constanţa, care îmi dă telegramă să-i trimet înapoi ?... şi n-ai idee ce tip susceptibil... şi-i foarte tare la Centru.

— Ei bine, dar ce-i de făcut ? O să-i lăsaţi aşa să moară de foame ? şi Petre Corbu se sculă enervat de pe scaun.

— Dar pînă acum de ce n-au murit ? Lasă-i, cum au mers pînă aici, merg şi de acum încolo. Nu le purta grija. Mai întîi că nici nu sunt oameni din judeţul meu, ce o să mă amestec eu în atribuţiile altora ? Mă rog, dacă ţii numaidecît, o să dau ordin poliţaiului ca să-ţi dea concurs pentru o listă de subscripţie. Dar cred că cel mai bun lucru ar fi să-i îndemni să se întoarcă înapoi. Dacă nu vor, atîta pagubă. Las' că nici nu avem bilete de drum, dar dacă aş avea, îţi spun sincer că nu le-aş da, pentru că aş lucra contra convingerilor mele.

Şi prefectul începu a-şi desfăşura o întreagă teorie asupra colonizării Dobrogei după sistemul din antichitate al romanilor ; asupra drepturilor şi naţionalităţilor din această provincie, adevărat mozaic de rase ; trecînd apoi la mica şi la marea proprietate, cultura intensivă şi extensivă, pentru a sfîrşi tot cu chestia raselor — partea sa favorită, ca fost profesor de geografie, pe care o predase după noile metode.

Inspectorul comunal, care regula dosarele la birou, îşi ridicase capul, privindu-şi cu admiraţie şeful. Iar Corbu, care la început ascultase şi el, la urmă îşi pierdu răbdarea ; sta privind nedumerit la bustul lui Costache Rosetti, care părea că şi-a întors capul ca să vadă mai bine şi el pe prefect.

Statuia aceasta de teracotă îţi făcea, la prima vedere, o impresie stranie ; cercetată mai de aproape, găseai pricina : fusese stricată şi i se lipise gîtul strîmb.

După ce să lămuri şi asupra privirii lui Costache Rosetti, Corbu se găti să plece, iar prefectul, înfierbîntat, izbi cu pumnul în soneria de pe birou :

— Alecule, dă-mi pardesiul !

Cînd a ajuns Corbu la liceu, nu mai era decît directorul şi încă doi profesori.

— Salutare, Corbule, dar parcă n-ai curs azi, ce cauţi pe aici ?

— Venisem pentru leafă. Am mare nevoie de parale.

— He !... tocmai peste şase zile încasez mandatul.

Şi după cîteva momente de şovăire, Corbu se hotărî să încerce :

— Mi-ai face un mare serviciu, dacă ai voi să-mi girezi o poliţă.

— A ! îmi pare rău, dragă, că nu mă cunoşti ; apoi nu ştii că eu, din principiu, nu dau giruri ? În viaţa mea n-am iscălit o poliţă. Îmi pare rău, dar mi-i imposbil ; nici lui frate-meu nu-i girez, pe onoarea mea. Dar uite Tuduriu se ocupă cu daraveri de astea.

Sache Tuduriu, profesorul de matematici, era un om scurt, gras şi roşu, care gîfîia într-una de osteneală, căci era în adevăr foarte activ. Avea atîtea ocupaţii, încît umbla toată ziua cu una din trăsurile primăriei, care-l aştepta la poartă pînă îşi făcea ora de clasă. Pe lîngă slujba şcoalei, mai era şi consilier comunal, director la o casă de economie şi ajutor, membru în consiliul de administraţie al băcăniei cooperative, şi cultiva sistematic o vie din apropiere, pentru care primise medalia de aur la Expoziţia jubiliară, căci prezentase cea mai frumoasă varietate de struguri din judeţ.

Tuduriu îl trase pe Corbu deoparte lîngă fereastră. Şi pe cînd îi vorbea încet, asigurîndu-l că va cerceta el... să-i

facă un bine... știe el undeva într-un loc sigur... se pipăia prin buzunare necăjit că nu găsește ceea ce caută. De obicei avea asupra lui cîte o poliță în alb pentru orice întîmplare. Numai funcționarilor și ofițerilor le găsea el bani, pentru alți străini niciodată nu putuse să facă rost de împrumuturi.

— Uite !... trece și d. prefect *Arivescu*, zise rîzînd Aurel Stamatin, profesorul de franceză, care se oglindea în geamul celeilalte ferestre, răsucindu-și firele unei bărbuțe blonde frizate.

— Păcat că nu l-ați văzut ce poză avea în trăsură, e tipul clasic de arivist, *parole d'honneur !*

Stamatin, care avea conducerea ziarului opoziției din localitate, își făcea o plăcere necăjind pe director pe tema aceasta.

— Stroescu ! izbucni directorul, Stroescu ! orice mi-ați spune d-voastră, e un om de resort ; și-a pus în joc toate mijloacele ca să ajungă acolo unde rîvnește oricare. El a triumfat în viață, a învins, a dovedit că e mai tare decît noi toți în lupta pentru trai... Ce-mi vorbiți mie de scrupule, cinste, morală... mofturi de idealiști impotenți !... Pînă cînd, mă rog, cutare loc în conducerea statului să-l ocupe vreun ciocoi bogat sau un imbecil cu pretenții, și nu un om de valoare, cu talent și calități reale. Tocmai pentru că Stroescu s-a ridicat de jos, cu drept cuvînt i se poate spune că e fiul meritelor sale. Ce !... țara n-are nevoie de talente tinere și viguroase ? De unde vrei să le ia, dacă nu de jos din popor ?...

Și pe tema aceasta urmau discuții înfierbîntate, nesfîrșite, în cancelaria liceului, între profesori, care de multe ori aduceau ca martori umbrele lui Darwin, Nietzsche și ale altor răposați cugetători, pentru a sprijini, cu teoriile lor, unele păreri care se desfășurau ceasuri întregi, chiar după sunarea clopotului de intrare în clasă.

De două ceasuri Petre Corbu se frămîntă pe scaun fără a putea prinde un moment de hotărîre. A băut două cafele și a fumat vreo șase țigări. Venise la cafeneaua din centru — la clubul lui Tiliucă, cum îi spuneau orășenii — pentru a vorbi polițaiului. El ar putea găsi vreun adăpost și hrană veteranilor din port ; sau, în tot cazul, ar aduna cîțiva lei printr-o listă de subscripție.

Sala geme de lume, de fum și de zgomot. Strigăte în gura mare, ciocnituri de bile și tacuri de biliarde, izbirea pietrelor de domino pe marmora meselor, rostogolirea zarurilor la jocul de table — un amestec de atîtea zgomote deosebite, înecate în forfotul nesfîrșit și monoton al celor două lămpi mari — *sistem modern* — care sfîrîie întocmai ca două oale de fasole grasă, puse la fiert.

Singur, de la masa lui din colț, Petre Corbu urmărește toate mișcările polițaiului, care joacă pocher cu doi necunoscuți la masa din față.

Din cînd în cînd, capul acela chel, rotund și lustruit, dispare învăluit în norii de fum de tutun. Și cînd fumul subțiat se risipește, îi apare iarăși deslușit figura șefului poliției locale : obrajii plini și fălcile mari, ochii mici, șireți și, sub nasul scurt cu nările lărgite, o păreche strașnică de musteți sure și afumate. Șeful pare a fi un jucător foarte calculat ; cugetă adînc în fața problemelor jocului, strînge crunt din sprîncene la fiecare carte aruncată pe masă. Pentru a recăpăta puteri nouă, soarbe setos dintr-o veche țigaretă cu un capăt de chihlibar cît nuca de mare, „o giuvaeră foarte antică, suvenir de cînd cu anchetarea crimei grecilor din port“, le spunea el celor care-i admirau această piesă vrednică de muzeul de antichități.

Petre Corbu nu îndrăznește să întrerupă jocul, are să aștepte, își zicea el în gînd, momentul potrivit, cînd s-o termina partida și s-o face cărțile din nou... are să-i explice cazul, așa ca să-l miște, să-l facă să se intereseze... și mai la urmă e chiar dator, în slujba lui, să se îngrijească de soarta acestor nenorociți... e cel mai în măsură să meargă cu lista, cunoaște pe toți din sală... ce Dumnezeu ! tot trebuie să se strîngă ceva dintr-atîta lume... un pic de inimă numai și... oricum nu poți lăsa nici un cîne să piară de foame afară în ploaie.

Hotărît, cere o foaie de hîrtie și scrie cu litere mari : „Listă de subscripție pentru ajutorul celor trei familii de veterani care mor de foame în portul nostru“ : numărul curent ; numele și pronumele ; suma subscrisă.

Afară toarnă cu găleata. De cîte ori se deschide ușa, apare cîte-o umbrelă leoarcă de ploaie ; din întunericul de afară, o suflare rece de vînt străbate făcînd să tremure flacăra lămpilor, de pare că se clatină întregul cuprins al cafenelei.

Petre Corbu începu să se neliniştească ; şi-a pierdut răbdarea aşteptînd.

Atîta vreme de cînd amînă şi nu e în stare să găsească un moment hotărîtor de voinţă. De necaz începe a se judeca mustrîndu-se de slăbiciunea asta revoltătoare.

De ce atîta sfială ?... Ce are de riscat ?... Parcă cere pomană pentru el ? E chiar o faptă frumoasă a contribui la o facere de bine. Oricum ar fi mulţimea asta, dar în simţirea fiecărui om există o coardă care vibrează de mulţumire, cînd ştii că ai făcut o faptă bună. Şi Petre Corbu îşi freacă tîmplele necăjit ; îl doare capul, a fumat, se vede, prea mult. E aşa de acru şi necăcios aerul acesta cald din cafenea... Prin nouraşii de fum albăstrui, care plutesc într-o încolăcire moale şi leneşă, abia se zăreşte ceasornicul din părete purtîndu-şi în cadenţă limba lui neobosită.

O sforţare eroică ; se sculă hotărît în picioare ; dar tocmai în acelaşi moment îi trece pe dinainte un tînăr elegant, care se opreşte drept la masa poliţaiului.

E Trăienică, grefierul tribunalului, sau *arbitrul eleganţei,* cum îi spun prietenii !

„Fir-ar al dracului de secătură pomădată, acum şi-a găsit şi el să vie ?" borborosi cu necaz Petre Corbu, trîntindu-se din nou pe scaun. Grefierul însă avea gînd de stat ; de obicei el nu juca, dar îi plăcea grozav să privească. După ce-şi atîrnă în cuier cu multă grijă pardesiul cenuşiu vărgat, mlădiindu-şi talia, se aşeză pe scaun, îşi scoase mănuşile *gris-perle,* instalîndu-se de-a binelea la masă.

Petre Corbu, amărît, ca să-şi mai liniştească necazul, ia o revistă de pe masa vecină. Un număr vechi din *Illustration.* Gravuri cu scene din revoluţia rusească : „Foametea în Rusia de Sud", „Vînzarea copiilor". Se văd ţărani zdrenţuiţi, figuri sălbatice cu părul vîlvoi, cu bărbile mari încîlcite... femei slabe cu priviri rătăcite, cu plete în vînt, îşi tîrîie copiii goi şi diformi, ducîndu-i la vînzare, pentru o bucată de pîine.

Îi fac rău atîtea grozăvii. Întoarce foaia : „Popa-Gapon şi turburările din Petersburg".

O mare de capete în clocotul nebuniei răzvrătirii. Mii de braţe ridicate ameninţător, strîngînd cu degetele încleştate pietrele scoase din pavajul străzii... în fund un escadron de cazaci crunţi, aplecaţi pe cai, şerpuind cnuturile în aer, se reped la şarjă în zidul omenesc al mulţimii turbate.

Înfiorat, Petre Corbu închise revista şi o aruncă pe scaunul de alături.

Ridicîndu-şi capul, dă cu ochii de afişul care se legăna atîrnat la globul lămpii. Cu litere mari, pe hîrtie roşie, se anunţa splendidul Bal al Societăţii Funcţionarilor Români. În colţuri, scris oblic cu litere de o şchioapă : *Regina Balului, Regina Balului ; Un cavaler 2 lei ; O damă 3 lei...*

Şi secătura aceea care nu mai pleacă de la masa poliţaiului !... Visător, pe altă lume dus, *arbitrul eleganţei,* cu privirea pierdută în vag, îşi freacă între două degete cîrligele mustăcioarelor şi viţa de păr lins ce-i cade pe frunte drept la mijloc.

„Ce lume fericit de stupidă !" îşi zice Petre Corbu, şi, pe cînd îşi scotea ceasornicul din buzunar, i se pare că trebuie să se corije : „Ce lume stupid de fericită !" Se uită şi la pendula din perete : 9 ore fără cinci minute. Şi el care încă n-a reuşit să facă nimica... E teribil să nu fii capabil nici de atîta acţiune. Înseamnă că nu are nici un pic de voinţă... Cînd va bate ora 9, punct, se va scula de la masă şi va da lista poliţaiului.

Cu ochii ţintă înainte, pe cînd numără bătăile ceasului, îşi stăpîneşte bătăile inimii ce i se par de două ori mai dese. La ultima lovitură se scoală hotărît, şi, pe cînd îşi pregăteşte lista, zăreşte în fund, spre uşă, pe comisarul cel tînăr din port, care îşi scutură pelerina de ploaie. Fără a-l slăbi din ochi, îi aţine calea zîmbindu-i bucuros. Simte bine că e un sprijin tare de care trebuie să s-apuce.

— A !... salut d-le Corbu !... Ce făcuşi cu protejaţii d-tale din port ? Ai fost la prefect ?

— Da, însă n-a vrut să le dea bilete de drum.

— Dar primarul ? Dar cu lista de subscripţie ?

— Nici el n-a voit să le dea nici un ajutor. Lista tocmai acum voiam să o dau d-lui poliţai.

— Ha ! eram sigur, m-aşteptam eu la asta din partea dumnealor. Daţi lista încoa, trebuie să scoatem ceva de la atîta lume.

Şi comisarul se duse întins la masa poliţaiului. Fără a-şi ridica ochii de pe cărţile de joc, ascultă toată povestirea cazului pînă ce deodată d. poliţai explodă, adresîndu-se celor doi jucători :

— E teribil, domnule, pe onoarea mea, cu filfizonii ăștia, care au intrat în poliție !... ce-mi umblă mereu dumnealor cu *traviate* de astea ! traviată numea d. polițai orice fapt pe care-l considera prea modern.

Petre Corbu urma mașinalicește pe comisar, care întindea lista la mese, spunînd în gura mare :

— Pentru niște veterani, care mor de foame în port, domnilor !

— Ei, asta-mi place, iar cu liste ciupitoare !... nu se mai sfîrșesc pomenile astea, domnule ? zise indignat șeful poștei.

— E rușine, *monșer*, să umblați cu cerșitul, adăugă furios un altul.

— Cu veteranii ăștia a ajuns o adevărată halima. Nu te mai poți întoarce de răul lor ; pe toate drumurile îi întîlnești ! Atîtea pretenții e scandalos, pe onoarea mea !...

— Nu sunt ei de vină : statul care i-a învățat cu nărav. Cînd spuneam eu să nu le împartă porumb astă iarnă, că-i învață rău, nu voia nimeni să m-asculte, zise un bătrîn respectabil, fost membru în consiliul județean.

Unii se făceau că nu aud, își găseau de lucru și se arătau din ce în ce mai adînciți în socotelile jocului. Alții se iscăleau cu îngrijire pe listă, și, în schimbul gologanilor pe care îi numărau, se simțeau în drept a face cîte o morală bine simțită.

— Foarte rău că nu stau în Dobrogea... Statul face sacrificii, țara noastră are nevoie de o populație românească viguroasă acolo, în mijlocul străinismului.

— Sunt nărăviți, domnule ! Nu trebuie încurajați... de atîtea ori am zis și zic că cea mai mare crimă este de a încuraja în asemenea ocaziuni lucruri de astea. În loc să muncească într-un mod sărac și curat, dumnealor îmi umblă după căpătat ca și calicii.

— Dar i-ați văzut ? Mor de foame în ploaie, domnule, cu femei și copii, se încearcă să spuie comisarul.

Vreo cîteva voci deodată s-amestecară strigînd :

— Nu moare nimeni de foame în Țara Românească... muncă, domnilor ! muncă ! în străinătate cum trăiesc oamenii ? sfîrși convingător rentierul Dănilă Zălogeanu, veneratul președinte onorific al Societății pentru protecța animalelor din localitate.

Arbitrul eleganței, care se sculase îndată ce văzu pe comisar venind cu lista la masa polițaiului, izbuti să se strecoare printr-o manevră iscusită, așa că nu se mai întîlni cu lista fatală.

Căpitanul Lulea, un bătrîn pensionar, își făcea, ca de obicei, somnul de după masă la cafenea ținînd sub cot jurnalul *Timpul*, spre necazul celor cari voiau să-l citească.

— De ce n-o fi dormind omul ăsta acasă ? întreba adesea cîte unul.

— Ca să țină pe loc sub mîna lui *Timpul* cît mai are de trăit, răspundea altul, încîntat de înțepătura spiritului, ce trebuia să usture pe bătrînul căpitan, care totuși sforăia înainte liniștit și senin.

Ușurel, ca să nu-l sperie, comisarul îl trezi din somn.

— Domnule căpitan, vă rog pentru niște veterani... știu că d-voastră sunteți un om... care...

Și căpitanul, după ce-și potrivi ochelarii pentru a ceti lista de la depărtare de un metru, își scoase din punga lui de mărgele o patacă de doi lei și zise tare, cu glas răgușit și aspru :

— Hai, remonților, puneți ici cîte un franc ; rușine pentru oștirea de azi să-i lăsați pe drumuri pe cei bătrîni, care au făcut războiul și au ridicat țara asta.

Ofițerilor tineri, strînși în jurul biliardului, li era rușine să nu se înșire și ei pe listă, dar mai toți se jurau că nu mai au parale.

— Dacă vine acum înainte de soldă ! Punem nu cîte un leu, dar și cîte zece *tigri*, cînd vom lua solda.

S-a hotărît ca să puie pentru toți remonții căpitanul și să-i încaseze pe urmă la 20 ale lunei.

Doi greci și un evreu de lîngă masa căpitanului au pus cîte jumătate franc, iar Tauc, turcul cu chiristigia din port, scoțînd din brîu o pungă de ibrișim roșu, numără tacticos un leu și treizeci în gologani de cîte zece bani. Apoi, înșirînd pe două linii niște cîrlige strîmbe, își puse pe listă cu sfințenie iscălitura lui *à la turca*.

— Este greu tare asta nume, bre, scris *à la franca*, sfîrși el oarecum rușinat.

După ce se depărtă comisarul cu lista, Tauc zise în gura mare ca sa audă și ofițerii de la biliard :

— Asta mare ruşine vine la obraz, bre... om sărac este asta veteran... el a fost aşchir ama bre !...

Cînd a ajuns cu lista la masa cea mare din fund, jucătorii erau înfierbîntaţi la culme. Da un banc monstru domnu Tase Ostroveanu, un arendaş din judeţ, om bogat şi sărbătorit de toată lumea cafenelei, căci el însufleţea jocul de cîte ori se repezea de la moşie cu afaceri prin oraş.

— Domnilor, nişte veterani care mor... Dar înainte de a termina vorba, treizeci de glasuri izbucniră deodată în furie aprinsă — cîştigase bancul şi pierduse ponţii :

— Ce te vîri, domnule, aci, să ne strici jocul !

— De pomeni ne arde acuma ?

— De unde dracu aţi mai ieşit cu sfănţuiala asta ?

— N-aveţi nici ruşine, domnule, să umblaţi ca orbeţii !...

— E teribil — pe onoarea mea — cu obiceiul ăsta oriental... e o mizerie care numai la noi o poţi vedea.

— Zi-i Ţara Românească şi pace !

— În altă parte se cere la uşa bisericii, la pod, dar nicăieri nu se permite aşa ceva într-un club civilizat.

După ce s-a mai potolit zgomotul infernal pe care-l ridicase indignarea şi revolta generală, Lică Tiberian, care făcea pe crupierul, aruncînd şi culegînd banii c-o uşurinţă uimitoare, zise cu un ton dramatic şi plin de duioşie :

— Nu-i aşa, coane Tase, că-n Ţara Românească nu moare nimeni de foame ? Dar vai ! cîţi n-or fi murind de sete !... Max !... două halbe aci la conu Tase.

Şi jocul urmă în hazul tuturora.

Corbu rămase cîteva minute lîngă uşă, căutînd în jurul lui la toată lumea aceea care foia în cuprinsul cafenelei. Dar simţi că nu se mai poate stăpîni ; sîngele i se suise în obraji, îi vîjîiau urechile ; şi, fără a-şi da samă, strîngea cu degetele încleştate speteaza unui scaun. Scuipă în jos, răstit, şi ieşi trîntind uşa după dînsul.

Afară începu să soarbă cu lăcomie aerul rece care-i umfla pieptul ; aer, avea nevoie de mult aer, ca să nu se înăbuşe. Simţea o trebuinţă de a se judeca, de a se lămuri, vorbind cu sine însuşi fără milă, fără slăbiciune.

...Ce ridicul ! ce naiv !... să nu cunoşti lumea în care te învîrteşti... asta-i lumea din care faci tu parte... mai este

o lume, dar aceea e departe, afară, necunoscută... Desigur sunt două lumi aparte.

Nu-i venea să se întoarcă acasă. O trebuinţă de a rătăci îl împingea înainte. După ce ocoli cîteva străzi fără de ţintă, mergînd grăbit, alunecînd la fiecare pas prin noroiul cleios, se pomeni, fără să ştie, iarăşi pe drumul dinspre port. Ploaia încetase. O ceaţă deasă ca fumul se lăsa în jos greoaie, apăsătoare, pe stradele pustii, întunecate. Portul era gol. Lucrul încetase de mult, şi în noaptea asta neagră şi ploioasă nu se vedea ţipenie de om. Era o umezeală rece, care pătrundea pînă la oase şi un aer încărcat, înăbuşit de mirosul greu şi acru de canale, de la butoaiele cu peşte sărat şi de la nişte porumb stricat, aprins într-un şlep din port.

După ce trecu peste cîteva rînduri de şine, strecurîndu-se printre vagoanele cu cereale, se opri pe cheiul vechi de piatră. O umbră mare îi închidea drumul ; se apropie cu grijă, recunoscu o movilă de saci cu grîu pregătiţi pentru încărcarea de a doua zi.

Un surîs amar îi încreţi buzele şi nu putu să-şi stăpînească un gînd care îi venise în minte fără să ştie cum ; grîu... pîinea noastră cea de toate zilele... să mori de foame lîngă sacii cu grîu... ce crudă ironie... Dar unde s-o fi băgat ei ? se întreba Petre Corbu, căutînd în jurul lui prin întuneric, pentru a-şi da seamă de locul în care se găsea. Nicăieri nu se simţea nici o mişcare. Felinarele, abia licărind, ca nişte pete roşii se înşirau în lungul digului, departe. Tîrziu recunoscu un rînd de magazii... pe aci desigur trebuie să fie îngrămădiţi... s-or fi adăpostit de ploaie.

Şi dacă i-ar vedea, ce-ar putea să le spuie ?...

Desigur că ei l-au aşteptat toată ziua... Ce ruşine ar simţi, dacă ar da ochii cu dînşii... Nu, nici nu trebuie să-l vadă pînă mîne, cînd o putea să-i ajute într-un fel.

Şi deodată, un fluier ascuţit, prelung ca un strigăt plîngător, venind dinspre apă, îl făcu să tresară o clipă. Era desigur vreun vapor care plutea prin ceaţă. Surprins, se întoarse şi se opri pe marginea cheiului.

Pe Dunăre nu se putea zări nimic din haosul întunecat pe toată întinderea fără de capăt. Numai jos, la picioarele lui, apa neagră, lucioasă, se vedea fierbînd, răscolită în valuri. Pe cînd se chinuia cu ochii aţintiţi ca să străbată noap-

tea, îi sfîşie iarăşi auzul un fluier lung şi repetat, care vibra ca o chemare de ajutor parcă, din ce în ce mai tare. Cu încetul, se desluşi o umbră neagră, care creştea prin ceaţă, şi coada-i uriaşă părea că se tîrăşte în urma ei pe apă. Şi deodată îi apăru un ochi viu de lumină roşind prin întuneric.

Era un remorcher cu patru şlepuri care forfotea pe dibuite, tăindu-şi cu frică drumul prin ceaţa şi noaptea întunecoasă.

Corbu se întoarse iar printre magazii, ar fi voit să-i vadă numai, dacă mai sunt acolo.

La spatele unei clădiri se desprindeau în forme ciudate umbrele carelor cu toată încărcătura lor. Cîteva pete se zăreau albind printre carele înşirate la rînd — erau boii dejugaţi care rumegau ghemuiţi de frig şi umezeală.

Ca să nu fie simţit, el păşea încet, în vîrful picioarelor, ţinîndu-şi răsuflarea. Acolo jos, pe pămîntul ud, în noroi, dormeau oameni şi vite grămadă la un loc. Se auzeau sforăituri adînci, răguşite ; un oftat prelung ; din grămada de jos venea un scîncet slab de copil şi parcă cineva gemea încet, înăbuşit...

Deodată izbucni fără de veste un lătrat furios şi se ivi la doi paşi capul unui cîne, lăţos, zbîrlit, cu ochii scăpărînd printre roţile unui car, de unde se afla legat.

— Cine-i acolo, mă ?...

— Ia sai, mă Neculai, că pe aci la oraş sunt mulţi pîrlaci ! se auzi un glas răguşit de sub un car.

Şi Petre Corbu, tresărind de spaimă şi ruşine, se depărtă în fugă. La marginea cheului se opri. De pe apă, de departe, venea un scîrţîit jalnic, sfredelindu-i chinuitor auzul — cîrma vreunui vas, învîrtindu-se în ţîţîni, se văita bătută de valuri.

Începuse a sufla un vînt rece dinspre apă, şi picături mari de ploaie şfichiuiau prin aer.

Şi el, cu nervii aţîţaţi, înfierbîntat, îşi săltă pălăria, ca să-şi răcorească fruntea înecată de sudoare. O suflare repede de vînt îi smuci pălăria înainte ca el s-o poată apuca. Se repezi după dînsa cătînd s-o reţie în rostogolirea ei de-a lungul cheului prin noroi. Dar vîntul o mîna de-a dura cu

atîta repegiune, că n-a fost chip s-o prindă pînă la capăt, cînd s-a oprit privind-o cum se duce plutind pe faţa apei.

Jos, înaintea lui, la capătul cheului, valurile gemeau de mînie, învîrtite în loc, după ce izbeau furioase în colţul de piatră care li se împotrivea cu îndărătnicie în drumul lor la vale.

Un fior de groază îi săgetă prin trup şi-l cutremură silindu-l să plece de-acolo de pe cheu. Şi-atunci o teamă copilărească îl cuprinse, teamă neînţeleasă şi cumplită, care îi îngheţă suflarea. O luă la fugă pierdut şi în neştire, aşa de-a dreptul, prin noroi şi apă, năuc, gonit parcă de cineva din urmă. De cîteva ori se-mpiedecă de şinele drumului-de-fier în fuga lui nebună prin întunericul nopţii, prin ploaia care-i curgea pe capul gol înfiorîndu-l din creştet pînă în tălpi.

Departe, după ce ieşi din port, se opri reculegîndu-se... Ce copilărie, îi era frică să nu întîlnească pe cineva care să-l vadă în halul în care se găsea.

Stradele erau pustii.

Huruitul unui şir de trăsuri răsuna, făcînd să zbîrnie ferestrele caselor. Trăsurile intrau în curtea prefecturii, unde se zărea lumină la geamurile din rîndul de sus. Balul funcţionarilor publici începuse. De-acolo, dinlăuntru, scăpau afară picurînd sunete dulci, pe care vîntul le fura purtîndu-le răzleţe prin aer şi prin ploaie.

De undeva, de departe, se auzea un cîne lătrînd îndîrjit, cu duşmănie, prin negura acelei nopţi urîte şi întunecoase.

Corbu, cînd a ajuns acasă, era ud pînă la piele. Suia scara pe din dos, cînd îi ieşi înainte servitoarea...

— Vai de mine, conaşule — începu uimită mama Marghioala — d-apoi pe unde v-aţi băgat ? Staţi să vă aduc papucii, că prăpădiţi covoarele cu noroiul ista.

— Lasă că nu-i nevoie, şi Corbu intră înăuntru ; se aşeză pe un scaun şi începu să-şi pipăie părul ud cu batista.

Pe uşa deschisă, din camera de-alături, se repezi în fugă un copilaş ca de vreo cinci ani, grăsuţ şi roşu, venea numai în cămaşa de noapte, lipăind cu picioarele goale.

— Ce, nu te-ai culcat încă, Sorică ? şi Corbu îl luă pe genunchi, mîngîindu-i părul creţ, inelat. Simţea nevoia de a-l avea aproape, de a-l strînge la piept.

— Da' de ce n-ai mai venit, tată ?

— Am avut treabă în oraş. Dar tu, ai fost cuminte ? Ce ai făcut toată ziua ?

— Nu, n-am plîns deloc, da' eu credeam că şi mata ai plecat cu mama. Să vezi, fără ca să fiu vinovat, mama Marghioala m-a făcut că sunt ţăran ; a spus că numai băieţii de ţăran umblă desculţi, boierii umblă cu pantofii prin casă. Ş-apoi dacă am umblat aşa, sunt ţăran ?...

— Da sigur... dacă umbli aşa, murmură Corbu, ducînd în braţe pe copil pînă la pat.

— Hai... culcă-te !... şi lui tata i-i somn.

După ce făcu vreo cîţiva paşi nesiguri prin casă, abătut, Petre Corbu se trînti pe pat, zdrobit de oboseală. Voia să adoarmă, să uite totul, să scape de gîndurile negre care-l chinuise în ziua aceea. Dar somnul nu venea să-l prindă. Gazeta pe care o citea în fiecare seară, acum o aruncase chiar de la primul rînd. Ce scîrbă îi era de aceeaşi comedie proastă, care se repeta pe aceleaşi coloane zilnic, mereu cu titluri mari, aşa de strigătoare : „Triumful opoziţiei !"... „*Glasul poporului !...*" Cîţi vicleni ? şi cîţi naivi ?... Nu, n-are să mai citească gazeta... o lună, două... cîteva zile la început e mai greu, ca şi cînd te laşi de un obicei, pe urmă e uşor... nu ai nimic de pierdut.

Ca să mai uite, luă să răsfoiască o carte de-a lui Tolstoi, *Dezmeticiţi-vă !* — ultima scriere, din timpul războiului ruso-japonez.

Rîndurile îi jucau sub ochi ; şi fără a-şi da samă, îi căzu cartea din mînă. Cătînd printre gene, cu ochii în tavan, în lumina slabă ce tremura de para lumînării, se desprindea din ce în ce mai clar chipul acela de bătrîn cu barbă albă, răsfirată peste cămaşa de pînză groasă ţărănească. Ce sfîntă şi măreaţă figură de apostol, rămas parcă din alte vremuri, ca să propovăduiască pacea, făcîndu-şi din dragostea către aproapele cel mai înalt scop al vieţii sale.

Dar e tîrziu şi ar voi s-adoarmă odată. Aşa-i de obosit, că-i pare peste putinţă de greu să sufle în lumînare. Abia

îşi urneşte mîna, turtind cu cartea mucul lumînării care se stinge înăbuşit.

Cu cît se chinuieşte să ţie ochii închişi, cu atît i se luminează în minte oglinda trecutului uitat. Vedenii, culori şi chipuri se perindează unele alungate de altele, ca-ntr-un vîrtej de joc ameţitor.

De ce nu poţi să fii stăpîn întotdeauna, ca să opreşti cînd vrei morişca asta ce se învîrteşte într-una fără de voinţa ta ? Şi-n învîrtirea ei, de unde scoate oare imagini prinse odată şi reţinute în umbră, undeva, ca să le treacă numai prin cercul de lumină şi apoi să le-ntoarcă iarăşi la loc, în întuneric ?...

...Şi ploaia care nu mai încetează afară ! Curg streşinile într-una, c-un zgomot aşa de uniform şi de nesuferit, că i se pare un sfredel ce se învîrteşte în urechi, adînc pînă la creier.

Şi parcă cineva îi repetă, prin ropotul de ploaie, cuvintele pe care le auzise de atîtea ori în timpul zilei : „Domnilor, sunt nişte veterani care mor de foame în port."

...Şi-i vede înşirîndu-se zgribuliţi în ploaie, tîrîndu-şi opincile în noroi, femeile strîngînd la piept copiii slăbănogi, ca să le dea căldură... vitele slăbite mugind şi tremurînd de foame şi udeală... şi carele în drum, cu lucruri grămădite, restul gospodăriei risipite, puţinul rămas din tot avutul pe care-l mai pot duce pribegii în rătăcirea lor.

E parcă o mînă nevăzută care anume îi poartă vedeniile acestea în şir pe dinainte-i. Şi ca să scape odată, el se întoarce cu faţa la părete, trăgîndu-şi plapoma pe cap.

De teama de-a gîndi, voieşte să adoarmă pe loc, nimic să nu mai simtă. De cîte ori se încearcă să fugă, parcă-l întoarce cineva înapoi, un glas care-i suflă în ureche mereu, chinuitor : „Sunt fraţii tăi !... Nu-i mai cunoşti ?"

. . . .

Risipite vin amintirile, într-un amestec zbuciumat de umbre şi lumini. Cu încetul se limpezesc şi se întrupează icoane din trecut, pe care cu ochii închişi le vede din ce în ce mai vii !

...Un băieţel desculţ pe prundul Trotuşului, departe, se chinuieşte să adune un cîrd de gîşti, şi-l frige la tălpi pie-

trișul care arde în arșița de amiază... În poarta bisericii un om negricios, tăcut și necăjit — e tatăl lui, stă de vorbă c-un unchiaș care se jeluiește că s-a uscat pămîntul, că dacă s-or pierde păpușoii, ce-o mai mînca la iarnă. Și parcă se vede prin mulțimea aceea care se trăgănează încet pe drum, înspre ogoare... părintele Ilie în veșmintele de slujbă... tot satul a ieșit cu prapuri și icoane la cîmp, să facă rugăciuni... și toți îngenunchează pe bulgării uscați din arătură... cătînd toată mulțimea cu ochii în zarea albăstrie a cerului de vară, rugînd pe Dumnezeu ca să dezlege ploaia...

Apoi se revedea în dealul de la Coman, unde șezuse, zile și săptămîni întregi, la tîrlele de vite... Tîrziu, spre asfințit, cînd creasta cea mai din fund se rumenea în zare, atunci s-auzeau tălăngile sunînd și începeau să vie spre bordeie flăcăii și băieții mai mărunței cu vitele de la păscut.

La focul de găteje uscate care trosneau în bătătură, fierbea ceaunul pînă se strîngeau cu toții la mîncare. Își amintea cum s-așezau cu toții roată la pămînt în jurul mesei mici cu trei picioare joase, cum cei bătrîni își făceau cruce, scoțîndu-și căciulile din cap, și, muți, fără a scoate vreo vorbă, rupeau din mămăliga ce aburea pe fund și întingeau în strachina c-o zamă roșie spălăcită. Saramură de ardei cu mămăligă — desigur că ș-acum cu asta se hrănesc cei care au rămas acolo. Dar dacă rămînea și el în sat, în loc să plece la școală la oraș?... Desigur că ar fi ca și toți ceilalți...

Și el se chinuia, cu mintea aprinsă, să se vadă așa cum ar fi fost, dacă o întîmplare nu l-ar fi ridicat acolo unde se găsea acum.

C-un fel de plăcere crudă și îndărătnică, își răscolea trecutul și se vedea sub altă înfățișare, căci creierul lucra cu iuțeală și cu putere, înfierbîntat de friguri.

Se vedea pe drumuri noroioase, îmbrăcat țărănește, zdrențuit și flămînd, dormind pe pămîntul gol. Și îndesîndu-și capul în perna moale de puf, simțea că o apăsare greoaie îl înăbușă; își grămădi pumnii amîndoi sub cap, cercînd să oprească zvîcnirea sîngelui sub tîmple. Și din mulțimea care-i trecea pe dinainte, i se opri un chip bălan cu ochii mari albaștri: Mitriță, băiatul lui Zamfir, morarul, tovarășul copilăriei lui. Oare ce s-o fi făcut, săracul? Ce ager și priceput era la toate, ieșise cel dintîi în școala lor din sat...

În cîteva clipe i se închegă o întreagă judecată, care-l apăsa ca o nedreptate cumplit de strigătoare:

Pe același drum doi oameni merg alături, și la o cotitură se despart; unul pe drumul lui se ridică pășind din treaptă în treaptă pe scara lumii în sus, iar celălalt rămîne jos, fără a putea vreodată să se înalțe... Și poate cel rămas era cu mult mai bun, căci numai întîmplarea i-a despărțit odată. De ce atîția ani n-a mai văzut pe nimeni dintre ai lui? De ce i-a părăsit și i-a uitat cu totul? Și toate i se luminau, cînd le punea în fața unei imagini care i se înfipsese în minte: pomul scos din țărîna lui și răsădit aiurea. Își amintea de cele dintîi zile, cînd a intrat în viața de oraș, cît de străin și rătăcit era, ce chin pînă să prindă rădăcini în lumea în care se înălțase. Își aducea aminte de atîția fii de țărani, care-și ascundeau tulpina, și unii care-și schimbase și numele părintesc de-acasă. Intrase în altă lume, trecuse în cealaltă tabără și căuta cu ea să se asemene.

Și el își răscolea păcatele făcute. Nu s-a ascuns și el? nu s-a rugat, nu s-a umilit de atîtea ori în viață? Își amintea de tatăl lui cînd, pentru întîia oară, a venit la școală ca să-l vadă... ce rușinat era atunci... Dar conferința pe care o ținuse odată la o serbare națională: *Patriotismul*, lupta pentru moșia strămoșească... Cum?... care moșie?... Dar nu umblau în judecăți, de ani întregi pe drumuri? Și ca o mustrare aspră îi reveni în minte glasul lui bădița Sandu.

Și vorbele care-i treceau prin minte erau așa de limpezi că parcă le auzea. Deodată i se păru că-n mugetul vîntului s-aud strigăte omenești, țipete de copii, fluiere ascuțite, un zgomot de mulțime tulburată.

Își aținti auzul. Ploaia bătea așa de tare în geamuri, parcă ploua cu piatră. Buzele îi ardeau de sete, își simțea capul greu cercuit. Făcu o sforțare și deschise mari ochii în întuneric. Numai în fund o lumină slabă bătea în geamul pe care se scurgeau șiroaiele de ploaie, și în puterea nopții părea că-i un ochi înecat în lacrimi. Pipăi cu mîna pe măsuța de lîngă pat, dar nu găsi cutia cu chibrituri. Își reculese puterile și se sculă; la primul pas tresări ferindu-se în lături, i se păruse că a pus piciorul pe un cojoc, că doarme cineva lungit acolo jos, călcase pe o blană de lup, pe care o avea în loc de covor la picioarele patului. După ce aprinse lumî-

narea, bău pe nerăsuflate un pahar cu apă şi se aşeză pe un scaun, parcă-i era groază să se mai culce în pat.

Deodată se ridică în picioare, împins de un gînd care-i fulgeră prin minte. Găsise o scîndură de scăpare ; se duse întins pînă în fundul camerei, la un dulap mare, cu oglindă. Zgîlţii uşa de vreo două ori ; era încuiat — desigur că nevasta uitase să-i dea cheia la plecare. Răscoli prin cîteva săltare, căută prin toate cutiuţele de pe masă fără să poată găsi aceea ce căuta. Începu a se necăji ; încercă un smoc de chei străine ; nici una nu se potrivea. Se opri din lucru, ştergîndu-şi sudoarea de pe frunte în faţa uşii care i se împotrivea ; îi era aşa de necaz, că-i venea să izbească un picior în oglindă să o sfărîme în ţăndări. Se stăpîni, şi, luînd lumînarea de pe masă, se apropie, observînd de aproape broasca. Cu ajutorul unui cuţit de tăiat foile şi cu o cheie care prindea zăvorul pe jumătate, izbuti să deschidă uşa dulapului.

Începu să răscolească grăbit printre lucruri ; tocmai în raftul de sus, printre batistele curate, păturite în teancuri, din care venea un miros de levănţică, dădu cu mîna de ceva tare, o carte... un carnet ?... îl scoase afară şi-l apropie de flacăra lumînărei : era libretul Casei de Economie, scos pe numele copilului. De patru ani depunea cîţiva lei pe lună, economii din leafă. Ceti de cîteva ori suma totală, şi, pe cînd îşi făcea socoteala cît ar costa drumul şi cît ar mai rămînea de împărţit veteranilor, i se păru că aude un zgomot.

Uşa din odaia de alături era deschisă, cu lumînarea în mînă păşi în vîrful picioarelor pînă la patul copilului. Sorin, cu faţa în sus, cu mîinile sub cap, se prefăcea că doarme ; printre genele, pe care le strîngea uşor, se vedeau jucînd globurile ochilor. Corbu, fără să-şi dea seama, trase la spate mîna în care ţinea libretul pe cînd se apleca deasupra patului.

— Nu dormi, Sorică ?

— Ba dorm, tăticule, dar, dacă mi-i sete, ce să fac ? îi răspunse copilul, fără să deschidă ochii.

Corbu se întoarse şi, după ce băgă libretul sub perină, îi aduse copilului un pahar cu apă.

— Haide, linişteşte-te, dormi odată, că-i tîrziu !

— Iaca dorm, şi copilul strîngea pleoapele ochilor cît putea mai tare.

Întors în camera lui, Corbu puse lumînarea pe fereastră şi se aşeză iarăşi pe scaun, lăsîndu-şi capul greu între mîini. Îl chinuia un gînd de grijă şi mustrare. Oare l-o fi văzut copilul, cînd se lupta ca să deschidă uşa dulapului ? Desigur, a făcut atîta zgomot cu cheile !... Ce s-o fi petrecut în mintea lui de copil ?... De unde poate el să priceapă ?... Dar nevasta ?... Ce o să-i spuie Marioarei, cînd o vedea că i-a luat libretul ?... Oare o să-l înţeleagă ea ?... Şi Petre Corbu rămase pînă tîrziu aşa în prada gîndurilor, privind flacăra lumînării ce pîlpîia bătută de vîntul strecurat prin crăpăturile ferestrei.

Din vijelia dezlănţuită afară, suflări răpezi intrau din cînd în cînd gemînd cu răutate — şi para lumînării se zbătea tremurînd, atinsă parcă de o aripă nevăzută, se întindea clipind, din ce în ce mai mică... pînă se potolea vîrtejul acela răutăcios, care bătea în răstimpuri . . . .

. . . .

. . . .

Bucureşti

10 februarie 1909

ÎN CUȘCA LEULUI

Cîmpia ce se întinde din jos de Brăila, de-a lungul Dunării, pînă departe, cît poate cuprinde ochiul în zare, părea o mare nesfîrșită ce-și clătina fără astîmpăr valurile roșii în lumina aurie a unei zile de toamnă.

Întreaga divizie de cavalerie trecea Dunărea.

Era o încercare grea de pregătire de război, înainte de începerea marelor manevre regale. Miile de tunici roșii, steguletele colorate fîlfîind ca niște aripi de fluture în vîrful lăncilor, prefăceau toată cîmpia într-un lan de flori de mac ce se mlădia în suflarea vîntului de pe malul apei.

Dunărea, lată în locul acela, își mîna la vale valurile sale reci și tulburi. Șalupe mici, răpezi, aruncînd în forfot aburi și fum pe coșurile înnegrite, se încrucișau de la un mal la altul.

În urma lor, înhămate, se tîrau greoaie ceamuri joase și late, niște poduri umblătoare, încărcate cu oameni, cai și furgoane pline. În vuietul nelămurit de zgomote și glasuri, comenzile de cavalerie de pe maluri se auzeau răsunînd în același timp cu cele de marină de pe apă : *„Pentru descălicare!... Caii la mînă!... Vira!... Mola!...“* și ropotul cailor, zîngănitul săbiilor, huruitul chesoanelor, odată cu sfîrîitul aburului scăpat de la căldările vaselor, se amestecau la un loc în freamătul nedeslușit al mulțimii în mișcare.

Caii intrau pe vase tremurînd, cu urechile ciulite, pipăind, cu pașii nesiguri, speriați de zgomotul ce-l făceau copitele lor pe podeaua de lemn cu legături de fier. Îndată ce vasul se dezlipea ușor de mal, caii înghesuiți în rînduri, ca sardelele în cutie, se strîngeau înfiorați de legănarea vasului ; cu privirile rătăcite, urmăreau să prindă luciul apei împingîndu-se unul într-altul.

Ofițerii îndemnau pe soldați să-și mîngîie caii, liniștindu-i pînă ce vasul ajungea la celălalt mal. Acolo vasul se oprea c-o izbitură scurtă în debarcader și caii ieșeau sforăind, frămîntîndu-se, pînă ce simțeau pămîntul sub copitele lor.

Escadroanele se formau pe mal după trecere ; încălecau, se încheia regimentul și plecau în pas domol pe șoseaua albă, răscolind nouri de praf. La cel din urmă transport, un cal nărăvaș, aruncînd cu picioarele de dinapoi, rupse bariera vasului. Caii ceilalți, speriați, începură a se mișca ; în învălmășeala care se încinsese, un cal mare, negru, dintr-o săritură, se prăvăli în valuri. Curentul răpede îl mînă spre larg ; calul, zăpăcit de apă, în loc de a înota spre mal, mergea către adînc, tot înspre mijlocul apei. Atunci, un marinar, care ținea cîrma la vas, se aruncă deodată în apă îmbrăcat cum se găsea. O clipă nu se mai văzu în locul unde sărise decît o serie de cercuri care se lărgeau pe suprafața apei ; mai departe, printre valuri, apăru omul luptîndu-se înot.

Toată lumea pe maluri urmărea cu groază cele două puncte negre care se zăreau săltînd în drumul lor la vale, în scurgerea răpede a curentului. Marinarul înotînd voinicește ajunse calul și începu să-l mîie înspre mal. În locul acela țărmul era înalt. Calul, obosit, sforăind pe nările largi deschise, încercă să rădice malul. Se opinti înfigîndu-și picioarele de dinainte, pe cînd trupul îi zvîcnea într-un tremur nervos, dar malul nesigur se prăbuși în apă.

Omul și calul nu se mai văzură o clipă. Mai departe la vale se iviră din nou cele două puncte negre care se apropiau unul de altul.

Marinarul, zbătîndu-se printre valuri, ajunse calul și, înotînd în picioare, își desfăcu de la brîu cuțitul său de *gabier ;* se afundă pe sub burta calului și izbuti să-i taie chinga. Calul, ușurat, o luă mai răpede spre țărm, se opinti încă o dată săltîndu-și trupul, și se ridică pe mal.

Rămase așa cîtva timp ud și țeapăn, suflînd greu, cu nările tremurătoare, pe cînd apa se scurgea pe coada și coama-i linse.

Generalul, un bătrîn frumos cu favorite albe, care, stînd răzămat în sabie urmărise toată întîmplarea, scoase o hîrtie de douăzeci de lei și i-o dete marinarului ce gîfîia leoarcă de apă.

— Să scoată sticla mea de coniac din coburi și să i se dea trei păhăruțe băiatului ca să se încălzească!

Toți lăudau îndrăzneala marinarului. Și despre întîmplarea asta au vorbit pînă tîrziu seara ofițerii și soldații divizionului rămas peste noapte în Ghecet.

Cîrciuma lui domnul Elefterie, de pe malul Dunărei, era plină de lume. Toate mesele erau prinse de călăreți și marinari. O înfrățire generală între forțele de uscat și cele de apă. Negustorul prevăzuse afacerea și, c-o săptămînă înainte, își înfipsese în fața prăvăliei două prăjini cu steaguri tricolore și între ele o fășie de pînză în chip de firmă, pe care scrisese cu chinoroz: *„Trăiască cavaleria și flota română!"*.

La o masă, în bătătură, sta un grup de ofițeri în jurul unei „baterii" ale cărei muniții reci se împrospătau mereu. Se luase vorba tot de la întîmplarea de peste zi; fiecare povestea fapte de curaj văzute, auzite sau citite, pe cînd paharele de purpuriu, cu sifon rece se deșertau și se umpleau pe rînd. Cînd începu să vorbească un căpitan cărunt, care-și scosese ledunca deschizîndu-și nasturii tunicii, se făcu liniște la masă; numai un ofițer tînăr șopti vecinului: „Să ascultăm, că Unchiul și-a deschis sacul".

Căpitanul Velea, sau „Unchiul", cum îi spuneau toți ofițerii din regiment, era un om încă verde, deși făcea ultima manevră, căci, după patru luni, trebuia să înceapă a-și încasa pensioara la care visa de atîta vreme. Ochii senini, albaștri, și zîmbetul care îi flutura pe sub mustețele sure, îi da înfățișarea șăgalnică a unui holtei tomnatic, hazliu și meșter povestitor.

— Pentru că veni vorba de curaj, să vă povestesc eu despre un om într-adevăr curajos pe care l-am cunoscut de aproape.

Care din voi a auzit de căpitanul Hîncu? A fost primul meu șef de escadron.

Parcă-l am și acuma înaintea ochilor. Ce înfățișare bărbătească: înalt, cu pieptul înainte, bombat, oacheș, cu mustața prelungită în formă de muștuc, purta chipiul pe o

sprinceană și călca apăsat, în zurnuitul pintenilor ale căror durițe erau cît garboava de mari. Pe gerul cel mai cumplit umbla fără manta, veșnic în tunica lui roșie, strînsă cu brandebururi negre. Mîndru și straşnic om era. Orice-ți spune voi, pot să vă dovedesc că rasa ceea de călăreți s-a pierdut de mult și nu se mai găsește nici sămînța ei în rîndurile oștirii din ziua de azi.

Ce-i drept nu avea multă carte, dar inimă, berechet. Se povesteau minuni despre el. Cică, la Smîrdan, pe cînd era numai sergent, făcuse fapte de îndrăzneală nebunească. Sfîrșise campania ciopîrțit și cu patru gloanțe în corp. Nimeni nu credea că o să poată ajunge iar om întreg. Ca mîngîiere pentru el și pildă pentru alții a fost felicitat în gradul de sublocotenent. A stat vreun an în spitalul militar la București. Cică plîngeau doctorii și damele de la ambulanță cînd îl vedeau așa de tînăr și frumos mergînd schilod, sărind în cîrje ca un cocor șchiop prin curtea spitalului. Dar se vede că frăgezimea tinereții l-a ajutat ca să i se prindă la loc toate oasele și să iasă din spital teafăr și mîndru, așa precum l-am cunoscut eu. Îmi spunea el uneori zbuciumul și năcazurile care le avusese pe atunci cînd îi cerea să dea examen pentru a fi înaintat ofițer. Dar pe vremea ceea tot se mai găseau șefi cu judecată și de inimă, care i-au luat partea, arătînd că era destul de strălucit examenul pe care-l dase băiatul acesta pe cîmpiile Bulgariei.

Cînd l-am cunoscut eu, era în floarea vîrstei, dar nebunii făcea ca și în prima tinerețǎ. Îmi aduc aminte bine de vorbele care mi le-a spus întîia dată cînd m-am prezentat la escadron:

„Drăguțule, eu îți iert orice cusur îi avea, dar numai molîu să nu fii. Nu pot suferi molîii. Să fii aprig, drăguțule, asta îți cer. Eu la cazarmă nu recunosc nici pe tata; după slujbă, cînd am ieșit pe poarta cazărmii, sunt frate cu orice soldat. Vreau ca în fața frontului să tremure calul cînd l-ăi strînge în pulpe, să zbîrnîie escadronul cînd îi da o comandă, să țipe fiul în pîntecele mamei cînd îi scoate sabia din teacă. Așa îmi place mie, drăguțule!"

Cu toată strășnicia lui, avea o inimă de aur. Așa trăsnit cum era, toată lumea îl iubea și îi admira năzdrăvăniile.

Odată pe cînd eram cu al 3-lea de roșiori în „Malmezon", s-a prins că urcă pe scările cazărmei călare pînă în rîndul al doilea.

Zis și făcut. Într-o bună dimineață, după ce a strîns pînă la capăt chingele Nălucăi — iapa lui cea neagră ca pana corbului — s-a aruncat în șea, a tras dîrlogii ghemuind capul iepei în piept și, aplecîndu-se pe gîtul ei încordat, și-a lipit obrazul de părul aspru al coamei.

Deodată iapa a icnit în loc, strînsă între pulpele lui de fier, împinsă de pintenii ce i se înfigeau tot mai adînc în coaste, a zvîcnit în cîteva salturi, cățărîndu-se pe trepte pînă sus în capătul scării, ca iapa cea năzdrăvană din poveste, care mînca jăratec zburînd cu aripi la picioare.

Toți ofițerii și soldații se grămădeau la scară și se cruceau privind la minunea asta care nu se mai pomenise de cînd era „Malmezonul". Căpitanul Hîncu se plimba călare pe sala cea lungă din rîndul al doilea al cazărmii.

Tocmai în fundul sălii s-a oprit la fereastra ce da înspre curte. Și pe cînd Năluca sforăind căta sperioasă pe geam afară, căpitanul își răsucea de-a călare o țigară groasă după cum obișnuia el să fumeze.

Nici n-apucase s-o aprindă, cînd se auzi răsunînd notele metalice, pe care trompetul le aruncase grăbit de cum zărise pe colonel intrînd pe poarta cazărmii.

Hîncu era de serviciu și trebuia să dea raportul colonelului.

Întîi s-a încruntat cînd a văzut zăpăceala care era în curtea cazărmii, pe urmă a prins a zîmbi pe sub mustețele lui cărunte : „Încă o poznă a turbatului de Hîncu !"

Partea grea a fost la scoborîre. Toate saltelele trupei au fost puse pe scări, în planuri înclinate, și Năluca, sforăind, coborî cu grijă călcînd pe moale în mijlocul alaiului, ca un cal împărătesc.

Altă dată, la Galați, a sărit cu cal cu tot de pe cheiul înalt de piatră în valurile Dunărei. L-au scos niște barcagii greci la celălalt țărm.

Omul acesta era înnăscut curagios. Însușirea asta pe care i-o dăruise natura din belșug îl făcea să caute singur primejdia pentru a simți plăcerea s-o înfrunte. Din fiecare luptă, în care își juca viața, sorbea atîta plăcere, încît umbla

după primejdii ca să-și încerce destinul, cu patima jucătorului de cărți, care la masa verde își încearcă norocul.

Culmea nebuniilor lui a fost cînd a intrat în cușca unui leu.

Se pripășise în garnizoana noastră o menajerie bunișoară. Ne făcusem obiceiul ca în fiecare zi, după ieșirea din cazarmă și luarea țuicelor reglementare la băcănia din centru, să dăm cîte o raită prin menajerie. Pe lîngă animalele de specii diferite, menajeria mai avea și o casieriță drăguță care ne atrăgea mai cu deosebire.

Fräulein Proszka, un fel de poloneză, mică, rotundă, vioaie, cu nasul fin în vînt, cu părul roșu-arămiu. N-am văzut în viața mea așa ciudată căutătură în ochi ca la femeia ceea.

În umbra genelor lungi și arcuite sticleau niște ochi negri, focoși, prin care sclipeau uneori niște scînteieri de fosfor.

Unii susțineau că-și toarnă ceva în ochi, beladonă, sau nu mai știu ce anume. De cîte ori o necăjeam cu întrebările ca să-i aflăm secretul ochilor săi, se pornea nebună pe un rîs cu hohote, argintiu și drăgălaș, pînă ce îi înotau în lacrimi ochii ei scînteietori.

Avea niște mlădieri feline, pentru care o și poreclisem Tigresa. Grațiile ei, manevrate cu multă artă și calcul, urzise o luptă surdă între ofițerii noștri, o rivalitate ascunsă care trebuia să izbucnească odată.

Într-o zi, pe cînd se formase obișnuitul grup în jurul ei la casa de bilete, Tigresa hotărî într-o românească drăgălaș de stricată, că numai aceluia care va face cel mai mare act de curaj îi va permite ca s-o sărute pe amîndoi ochii.

Pe cînd fiecare se gîndea cum să cumpere mai ieftin cei doi ochi strălucitori puși la mezat, Hîncu strigă în gura mare :

„Cine dorește să bea o țuică în cușca leului ?"

Desigur că nimeni n-a răspuns la această invitație năstrușnică. Un căpitan mai bătrîn adăogă și el în glumă :

„Nu, mersi, Hîncule, eu o iau mai bine afară, privind leul printre gratii".

La început nimeni n-a luat vorbele lui Hîncu în serios ; toți credeau că glumește, dar căpitanul Hîncu nu era omul

care să glumească în asemenea împrejurări, nici să dea înapoi cînd a apucat a zice o vorbă.

Au căutat prietenii să-l oprească, dar n-a fost chip. Eu nici nu m-am încercat să-i spun ceva, căci îl știam că-i încăpățînat ca un catîr. Am trimes un băiat în fugă acasă să-i spuie ordonanței să-mi aducă revolverul.

La ușa de intrare se făcuse un zgomot infernal. Domnul Iohann, patronul menajeriei, striga disperat că el se opune:

„Asta nu este permis la public, asta nebun este, mi bagă la criminal".

Biata Tigresă, pe capul căreia se dezlănțuia toată urgia, își frîngea mînele ei moi și albe, cătînd să-și convingă patronul că nu-i vinovată cu nimic. Cu ochii sclipitori scăldați în lacrimi, Tigresa declară că se lasă sărutată pe loc în fața tuturora, numai să nu intre căpitanul în cușca leului. Dar căpitanul Hîncu nu era omul care să primească asemenea propuneri.

„Eu nu voi pomană !... pe merit !... voi să cuceresc, nu să capăt !... zicea el din ce în ce mai hotărît."

Domnul Iohann se învîrtea căinîndu-se că nu găsește cheile, dar în cele din urmă a trebuit să le găsească.

Am intrat cu toții în menajerie. Mirosul greu, nesuferit, ne îneca tăindu-ne răsuflarea. Lîngă ușă, o cămilă tristă, din ghebul căreia curgeau smocuri de păr dezlînat, își întindea gîtul cu jale spre noi, cerșindu-ne parcă îndurare. Am trecut pe lîngă cușca unui urs negru care-și sugea tălpile, apoi pe lîngă un urangutan care ne privea nedumerit zgîlțîind gratiile cuștei, și ne-am oprit în fața leului.

M.S. regele animalelor sta tolănit pe scîndurile murdare ale cuștei sale zăvorite.

Părea resemnat, nepăsător chiar, față de jalnica-i stare de captivitate. Doi îngrijitori înarmați cu furci ascuțite de fier se așezară în dreptul gratiilor cuștei. Eu îmi inspectai revolverul care avea șase gloanțe de calibru mare.

Cînd am auzit trosnind zăvorul de la cușca leului, mărturisesc că m-am simțit înfiorat de un tremur... de curiozitate ?... de teamă ?... nu știu... dar emoția parcă înghețase toată suflarea: nu se auzea nici o vorbă, toți își pironise privirile lacome printre gratii ca să prindă momentul rar al unei asemenea întîlniri.

Căpitanul a făcut doi pași scurți și s-a oprit cu ochii țintă înainte, așteptînd să prindă orice mișcare a leului.

Mi se părea că văd cum își reține respirația, cum își încleștează degetele în mînerul cravașei de vînă de bou.

Majestatea-sa, care cu o oră mai înainte dejunase, se lăfăia dormitînd leneș, întins cu botul pe labele-i late și stufoase.

La auzul zgomotului de pași, își ridică încet pleoapele de pe ochii verzi, sticloși, fără ca să-și miște capul pletos, fără să-și clatine un fir de păr din coama-i bogată, care-i cădea în jos, îmbrăcîndu-i jumătate din trup într-o culoare cafenie-brună.

După ce privi lung, cercetător, înaintea lui, clipi de cîteva ori și iar închise ochii pe jumătate, adîncindu-se parcă într-o amorțire leneșă.

Căpitanul întinse cravașa și începu ușor să-i mîngăie în lung șira spinării.

Fără să-și ridice capul, leul își mlădie cu mulțumire partea dinapoi a trupului, își întinse încet coada pe care o ținuse încolăcită și cu măciuca stufoasă din vîrf lovi cu zgomot podeaua cuștei.

Căpitanul ceru atunci să i se aducă o țuică pe care vroia s-o bea la *botul leului.*

Și pentru că întîrzia sosirea țuicii, el își scoase din buzunar tabacherea cea de argint de Caucaz, își potrivi o țigară groasă în țigareta lui de chilimbar afumat și, după ce-o aprinse tacticos, ne azvîrli cu dispreț chibritul stins, printre gratii.

Dar n-apucase a trage al doilea fum, cînd leul deschise ochii mari, rotindu-i într-o sticlire ciudată, care ne făcu să tresărim.

Căpitanul rămase cîteva clipe împietrit, cu țigareta între degete, neîndrăznind s-o ducă din nou la gură, în fața capului care se ridică grav și majestuos, clătinîndu-și încet coama-i deasă și lungă.

Stăpînindu-ne bătăile inimilor, așteptam: după ce își mișcă de cîteva ori nervos mustățile arcuite, majestatea-sa începu să tragă, smorcăind pe nări, aerul cu fum de tutun; după un strănut groaznic, căscă o gură imensă desfăcîndu-și

parcă fălcile din încheieturi, își întoarse capul în cealaltă parte, mormăind ceva în limba lui, cu dispreț parcă pentru cel care venea să-i tulbure digestia.

Apoi tolănindu-se greoi, pe o coastă, suveranul prizonier își lăsă încet capul pe labe, închise iarăși ochii dormitînd, visînd la timpurile de libertate, la regatul său pierdut, la cîmpiile nisipoase, înfierbîntate de un soare tropical.

. . . .

Domnul Iohann trase grăbit zăvorul și, apucîndu-l pe căpitan de poalele tunicii, îl smunci afară din cușcă.

Numai atunci am respirat ușurați, parcă ni se luase o piatră de pe inimă.

În mijlocul uralelor nesfîrșite, Tigresa căzu în brațele lui Hîncu, ascunzîndu-și ochii ei strălucitori și plînși în brandeburile tunicii lui roșii.

Ce-a urmat după asta o să vă spun altă dată. Acuma e de ajuns să știți că după vreo două săptămîni, atît menajeria, cît și regimentul al 3-lea de roșiori, și-au schimbat garnizoana.

Regimentul a plecat la Constanța, iar menajeria la Iași, însă fără casierița cea mică, rotundă și vioaie, cu ochii focoși, prin cari sclipeau uneori scînteieri de fosfor...

Constanța

1912

BĂDIȚA GÎLCĂ

Cum se preface omul cu vremea... nici n-ai crede; ca ieri parc-ar fi fost cînd pentru întîiași dată m-a dus bunicul la tîrgul din Cuzăni. Cînd s-a oprit căruța în bătătura crîșmei, Zborel, plin de sudoare, era tot alb de spume, că într-o goană suisem Dealul-Berzei; dar slujba bisericească tot n-a fost chip s-o prindem. Leturghia tocmai se isprăvise atunci și poporănii, ca-n zi de sărbătoare, se coborau în pîlcuri pe drumul ce desparte livezile de meri domnești. Mulți se opreau la casa primarului Ghimperea, că era masă mare acolo în ziua aceea — boteza al șaptelea băiat.

Nu știu de ce, prin atîta lume adunată, eu am rămas cu ochii țintă la un român voinic și oacheș, care vorbea rîzînd cu hohot. Îl măsuram din creștet pînă în tălpi și nu mă săturam privindu-l; vezi că găsisem la el ceva deosebit, cum la nimeni de acolo nu mai vedeam: pe cojocelul scurt și fără mîneci, așa de mîndru înflorit în cusături de arnici roșu, în rînd, prinse la stînga, purta o cruciuliță neagră, o stea strălucitoare și un ban cît îi un gologan de zece. Erau decorații primite în război. Cînd a pornit să umble, atunci băgai de seamă că șchioapătă puțin și că la mîna dreaptă-i lipsea degetul mare.

Cîțiva flăcăi sorțari se dau pe lîngă dînsul și prind a-l ispiti să-nceapă povestirea din vremea războiului cu turcii.

— Hai, Bădiță, că zău ca mîine ne ia și pe noi... mai trage un gît și ne mai zi ceva, că, măi, frumos le zici...

Și plosca cea pîntecoasă trecea din om în om pînă se oprea la urmă în mîna ciungă a lui Bădița Gîlcă.

Dar el se lasă greu, c-așa-i e felul, la început numai cît rîdea și încetul cu încetul îl fura vorba, iar cînd se înfierbîntă, să stai să-l tot asculți.

— Amu, ce să mai spun ?... c-am isprăvit de mult poveștile cu turcii.

— Ia-le iar de la cap, Bădiță, că tot ni-i drag să le ascultăm... știi, cu turcul cela !... cînd i-ai dat drumul să fugă.

— He !... săracu Memet !... o fi ajuns el în satu lui ?... De păgîn, nu pot zice, păgîn era, da' și suflet bun de om, așa, mai rar...

Eu l-am cunoscut c-un an mai înainte de a se începe focul. Eram cu paza graniței pe Dunăre ; stam în bechetele din jos de Brăila, drept în fața Ghecetului. Pe atunci, se cheamă, că era tot parte turcească celălalt mal, că vezi numai după război ne-o dat și nouă pămîntul Dobrogei [...].

Amu, ce să zic, pe atunci ne aveam bine cu turcii din bechetele de dincolo, așezate la gura Măcinului. Cînd ei la noi, cînd noi la dînșii, treceam slobozi așa oricînd ne poftea inima cîte-o cafea turcească, ori cînd nu mai aflam fir de tutun prin gibernele noastre. Ba de la o vreme începusem, și noi, gheaurii, a rupe cîte ceva pe turcește, iar ei, așchirii, prinsese vreo două vorbe de-ale noastre.

Mă rog, cu Memet trăiam ca și c-un frate, gîndeai că-i leat cu mine, ori din același sat. După ce ni-o venit ordinu cela de plecare, și noi ne-am tras în sus la Calafat, nici o știre n-am mai avut de dînsul.

Vezi, chiteam eu că și pe ei i-o fost chemat în foc ; și uneori mă încerca un gînd : măi, și ce-ar fi să-l întîlnesc odată, și îmi părea oare cum adecă ar da el în mine, ori eu aș da în el !...

Poi... cum... că-n bătălie te mai gîndești la frate... ori la părinte să fie chiar, n-ai chip nici să mai vezi...

Da' vorba veche-i sfîntă : munte cu munte să întîlnește, d-apoi om cu om ; iacă și eu m-am întîlnit cu Memet cînd nici nu gîndeam.

Mă rog, ce să vă spun, trecuserăm Dunărea cea tulbure, ne bătusem și noi opincarii, cum toți aveți știință ; unii scăpase teferi, nevătămați ; alții, ologi și ciungi, ca mine ; iar mulți au putrezit, Dumnezeu să-i ierte, în țarinile bulgărești, cum îi Butnariu Petre d-aici din sat... săracu, ce mai mîndreță de român era... da-i vorba că Plevna căzuse... Amu ne rînduise să ducem în iscortă prizonierii turci peste Dunăre dincoace în țară. Măi, d-apoi ce vreme de iarnă, mămulică, n-am mai pomenit de atunci ! Tăiam troianul de omăt cu cîte 30 de părechi de boi, că alt chip nu era de mers înainte.

Aveam cîteva sute de turci pe care îi duceam prin Nicopoli la Măgurele.

Da' ger de scăpăra piatra, și turcii, sărmanii, numai în spențere subțiri și în papuci, de-ți era mai mare mîlă cînd îi vedeai. Îi mai înțoleam și noi cu ce puteam, parcă uitasem că ne erau dușmani, dar mulți s-au prăpădit, că au murit degerați de frig. Numai ce-i vedeai zgrebuliți, că se zgîrcesc și rămîneau în urmă pînă s-abăteau pe marginea șoselei ; ș-apoi amin !... acolo rămîneau pentru vecie, țapeni și vineți cum îi porumbrica. Iar ninsoarea ce fulguia într-una îi acoperea încet și molcom, anume parcă să nu-i mai vadă nimeni.

He !... mulți au rămas pe acolo îngropați, fără să aibă parte de morminte mai omenești, săracii !

Într-o seară poposisem la un sat bulgăresc, nu mai țin minte cum îi zicea, bătu-l-ar pozna, că pustiu și calicos era.

Tocmai se rînduise posturile și se făcuse apelu, cînd nu știu cum de am dat cu ochii de el. Era chiar el, Memet !... da' în ce stare... cît pe ce să nu-l mai cunosc ! parcă îmbătrînise cu 20 de ani, așa îi crescuse barba. A prins el a spune cîte-o fost pățit și mă ruga cu lacrimi să cat vreun chip să-l fac scăpat.

— Și nu i-ai dat drumul, Bădiță ?... întreabă de colo o fetișoară miloasă cu niște ochi albăstrii, înecați în lacrimi.

— Da' unde se pomenește una ca asta fa !... da' ce te gîndești că-i joacă ?... Îmi rămînea și mie ciolanele pe-acolo.

După ce i-am dat o pereche de căpute și una de obiele din ranița mea, am deșertat și sacul de pesmeți și tutunul ce-l mai aveam la mine.

Toată noaptea am stat ș-am chibzuit pînă am pus la cale că a doua zi, pe drum, el să rămîie în urmă tot pe la coada coloanei, unde-am să mă țiu și eu. Deodată să se facă

așa căzut în drum, că eu de colo am să sar chip să-l mîn la drum, apoi să zic că-i gata să moară și să-l lăsăm acolo ca pe un hoit.

Și cum prubuluisem, așa s-a întîmplat :

Eu mă țineam tot pe la flancul stîng unde se încheia coloana ; cu ochii tot la grade ca să pîndesc cînd ni-o veni mai bine. Și cînd am socotit că-i vremea, îi zic încet : „Acum bre, Memet !..." Da' el de colo numai ce să-ndoaie de mijloc și se lasă jos, gemînd adînc. Eu mă opresc în loc și cat spre el, pe cînd coloana se tărăgăna înainte. Cînd ni-o zărit în urmă ș-o prins a ne întreba, eu mă făceam că dau cu patul armei și strig că a căzut un turc și-i gata să moară, își trage sufletul.

Bun mort l-o fost crezut cu toții.

Și el cum sta, săracu, de jos, numai cît s-o uitat la mine, apoi și-o ridicat ochii în sus, șoptind încet în taină : „Bre Gîlcă !... om bun... la tine... vede sus Allah, bre !..."

Și l-am lăsat grămadă acolo, cu mîna țeapănă pe inimă, cu ochii țintă în cer, cu urmele de lacrimi parcă înghețate pe obrajii lui vineți de ger. Și viscolea într-una de prăpădea pămîntul. Din mers mi-am mai întors încă o dată capu în urmă, dar n-am mai zărit pe luciul alb de zăpadă decît un punct roșu... era fesu lui Memet, săracu !

De-o fi ajuns ori ba în satul lui, n-am putut ști nici pînă azi, sfîrși povestirea Bădița Gîlcă, clătinînd ușor din cap și căzînd apoi pe gînduri.

•

Mulți ani de-a rîndul n-am mai dat prin Cuzăni și nici pe Bădița nu l-am mai văzut de atunci.

An vară m-am abătut în treacăt, aveam să-ntreb ceva la primăria din Cuzăni. Pe cînd ședeam de vorbă cu vreo doi săteni, nu știu cum de mi-am adus aminte și de Bădița Gîlcă.

— He !... apoi rău a ajuns, sărmanu ! Iacă-tă-l colo chiar lîngă zaplaz.

Privesc pe fereastră. În curtea primăriei un moșneag gîrbovit se chinuia să taie un lemn cu ferăstrăul în mîna stîngă. M-am minunat. Doar nu-i bătrîn, de ce s-o fi trecut așa ?

— A avut multe necazuri, bietul... un proces lung l-a sărăcit cu totul ; nevasta i-a murit acum trei ani, și singurul fecior care-l avea s-a înecat cînd cu revărsarea Siretului, acum un an.

— Ți-i mai mare mila — adaugă un altul — să-l vezi la vreme de bătrînețe că umblă așa, printre străini. N-are pe nimeni, îi mai dăm noi cîte ceva de lucru pe-aici, pe la primărie, da' vezi că nu prea poate munci, că-i și beteag. Odată el a fost fruntea comunei ; că doi am avut de-aici duși în război : Butnariu, care-o murit la Grivița, și el, care s-o întors cu trei decorații pe piept.

Îl chem înăuntru. El își lasă căciula după ușă, apoi încet s-apropie cu ochii în pămînt. Îl privesc și simt că-mi vine a plînge ; nu pot să cred că-i el, veșnic îmi vine în minte icoana luminoasă a lui Bădița Gîlcă, frumos-povestitorul din vremea de pe cînd eram copil.

Nu mă cunoaște. Îi spui al cui sunt și-ncerc să-l mai îndulcesc la vorbă. Dar nu-i chip.

— Ia mai zi ceva, moș Gîlcă... cum o duci ?... unde-ți sunt decorațiile cele mîndre de le purtai pe cojocelu înflorit ?

El își ridică ochii tulburi și cată lung, măsurîndu-mă de sus pînă jos.

— Adică la ce bun să știți, domnișorule, cum o duc eu pe-aici ? Ia, bine o duc... și bătrînețea și calicia le tîrîi, cum tîrîi și piciorul ist olog... da' decorațiile nu le pun, că nu le stă frumos pe sumanul ista zdrențuit ; măcar pe ele să nu le necinstesc.

Tăcu și, pironindu-și ochii pe un tablou, oftă lung și zise încet, așa, ca pentru sine :

— He, săracu Butnariu, Dumnezeu să-l ierte, o fost mai norocos ca mine... odată cu mărirea și el o închis ochii ; la ce bun să întîrzie ca mine pe aicea !...

Și clătinînd din cap a jale, rămase mult cu ochii țintă la rama de stejar care încununa cu frunze verzi tabloul așezat în sala primăriei. Pe el stă scris cu litere de aur :

În amintirea viteazului BUTNARIU PETRE
din comuna Cuzănii
Mort pentru țară în războiul de neatîrnare
PATRIA RECUNOSCĂTOARE

1902 *Constanța*

DUPĂ DOUĂZECI DE ANI

D-nei Armonica G...

Ce bucurie am simţit cînd, îmbarcîndu-mă pe vaporul care cobora Dunărea, am dat cu ochii de Miluţă. Cu ce mulţumire sufletească ne-am strîns în braţe; prieteni buni şi vechi, pe care vremea ne despărţise — aproape să ne pierdem urma.

Mînă în mînă, ca doi şcolari, ne uitam acum unul în faţa altuia. Ne măsuram din ochi, ne cercetam trăsăturile cunoscute şi totuşi oarecum schimbate de cutele adînci săpate de vreme.

Şi pe cînd ne admiram *laba de gîscă,* care începuse la amîndoi să ne încreţească pielea de la coada ochilor spre tîmple, acelaşi regret ne-alunecă într-un suspin uşor pe buze:

— Aşa-i că-mbătrînim!... fără să ştim... mereu, pe nesimţite!...

— Ce iute trece viaţa... numai cînd o măsori privind în urmă, o vezi cît de scurtă a fost şi cum s-a risipit fără s-o preţuim cum trebuie!

Amîndoi parcă simţeam o nevoie ascunsă de a ne mîngîia, încurajîndu-ne unul pe altul.

Miluţă tăcu o clipă, apoi, cu ochii la părul încărunţit, îmi zise:

— Altfel te văd destul de verde, doar pe la tîmple a nins cam mult la tine; cît despre mine — adaugă el rîzînd, pe cînd îşi descoperea capul chel strălucitor — e fildeş curat, nu-i aşa?

— Tot singur, Miluţă? Vecinic, flăcău tomnatic? Nu te-ai mai hotărît să te însori, tu care ai plasat atîtea acţiuni de simpatie prin toate garnizoanele pe unde ai trecut?

— Tot singur, dragul meu. Tu ştii ce greutăţi am avut de dus. Apoi şi firea mea poate-i de vină... tu mă cunoşti.

Şi după ce tăcu puţin, îmi zise clătinînd din cap:

— Şi mai la urmă, pe mine nici o femeie nu m-a iubit cu adevărat, aşa de mult pe cum îmi cerea inima.

După ce ni-am ales un loc retras pe punte, în faţa a două halbe spumoase, am început să legăm firul rupt al trecutului, depănînd amintiri de tinereţă pe ghemul vremii.

De mai mult de douăzeci de ani îl cunoşteam pe Miluţă. Ce natură ciudată! În viaţa mea n-am mai întîlnit o asemenea alcătuire sufletească.

Şcoala n-o făcusem împreună. Ne-am cunoscut mai tîrziu, ca ofiţeri tineri. Ştiam vag ceva despre origina macedoneană a familiei lui. Suferise şi muncise mult. Pe cînd noi ceilalţi în cîteva zile ne tocam solda, el trimetea regulat o parte la cei rămaşi acasă.

Am legat cu el o prietenie strînsă, pe cînd ne aflam îmbarcaţi pe acelaşi vas, lucrînd la harta Dunării. Cîţiva ani i-am trecut trăind viaţa monotonă de mică garnizoană, prin porturile din susul Dunării.

O vară întreagă am petrecut-o în portul C... Eram vreo şase, toţi tineri şi nici unul însurat. Apariţia noastră făcuse oarecare senzaţie în oraş.

Părinţii şi fetele începură de-a doua zi vînătoarea şi *pontajul* pentru căsătorii.

Dar, ce dezamăgire! Iluzii pierdute, speranţe înşelate...

Deprinşi cu viaţa „publică", ocoleam societatea, fugeam de viaţa intimă de familie. Stam toată ziua pe apă lucrînd şi măsurînd pe arşiţa soarelui. Seara ne mulţumeam să ascultăm o serie de cîntece răguşite la o grădină de varietăţi, unde ne cheltuiam banii şi tinereţea. Unul făcea teorii ca să-şi îndreptăţească purtarea: „Marinarul nu trebuie să aibe legături cu uscatul, el e logodit cu apa". Altul, mai sincer, spunea curat: „Mi-i frică de încurcături, sunt păcătos în chestii de inimă; cînd încep să alunec, mă duc de-a dura ca un bolovan pînă la fundul prăpăstiei".

Singurul care făcuse cunoştinţe era Miluţă; lui, toate uşile i se deschideau. Avea un talent deosebit de a se lipi de unele familii; ajungea în scurt timp amicul intim al casei. Noi începurăm a-l tachina. Cum era firesc, la început, n-a

fost cruţat de gura lumii. Dar, lucru rar, cu toţii au amuţit cînd au văzut la dînsul dovezi de prietenie curată.

O trebuinţă sufletească, nevoia de-o inimă amică, îl silea pe omul acesta să-şi lege viaţa de cîteva familii.

Devotat pînă la sacrificiul vieţii, rămînea în serviciul unor femei frumoase, pe care poate că le iubea în taină.

Nici o dorinţă nu arăta pe faţă. Părea cuprins de un fel de pasiune încătuşată, neîmpărtăşită.

Desigur că nu era adevăratul, unicul amor, divina flacără, puterea aceea suverană care-i deasupra oricăror alcătuiri de legi şi stavili omeneşti.

Nici ceea ce se numeşte *flirt* — jocul uşor şi distractiv de galanterii periculoase ; şi nici amorul platonic, înclinarea aceea mutuală, de o ideală candoare. Un amestec bizar de sentimente... Uneori părea robit de-o dragoste fără speranţe, iar alteori lega prietenii de felul celor din melodrame.

Trebuinţa sufletească de a iubi părea să fie la dînsul cu mult mai mare decît aceea de a fi iubit.

Dacă era mulţumit sufletul lui cu această prietenie durabilă şi senină ? Dacă această prietenie se schimba apoi în dragoste adevărată şi mistuitoare ? Niciodată n-am putut şti sau distinge felul şi nuanţa iubirilor lui Miluţă. Pe cînd alţii ne apăreau limpezi ca sticla transparentă, el rămînea acelaşi, închis şi neînţeles.

Niciodată n-avea numai o singură legătură. În fiecare oraş avea două sau trei simpatii, cărora părea că-i gata să-şi închine viaţa.

Împărţea tuturor aceeaşi egală iubire... Aşa că s-ar fi putut spune că forţele sentimentale se neutralizau — poate asta îl susţinea să nu cadă. Nu ştiu să fi avut în viaţa lui vreo aventură.

Nici o umbră de gelozie nu deştepta în inimile bărbaţilor însuraţi. Primea confidenţe, făcea servicii, scria şi primea scrisori, dădea cadouri fără să provoace supărări sau grijă.

De la dînsul am învăţat că unei femei măritate îi este permis să primească flori, parfum şi bomboane, căci după cod aceste trei articole nu sunt considerate drept cadouri.

Colegii, ca să-l năcăjească, în fiecare zi îi scorneau cîte o poreclă nouă :

Miluţă inimă largă.
Sultanul din Bagdad.
Cavalerul servant.
Monopolul confidenţelor...

Înţepătura glumelor, uneori nesărate, ajungea pînă la cruzime :

Salvadentul sexului frumos.
Discreţia garantată.
Curtezanul public.
Domnul Căzăturescu.
Locotenent Crampon.

Dar el nu se supăra decît atunci cînd credea că una din simpatiile sale ar putea fi atinsă prin vreo glumă.

Nu pot să uit o scenă după care am putut cunoaşte firea acestui om.

Era în oraşul acela o doamnă văduvă, cu patru fete mari, frumoase, dar fără nici o zestre. Miluţă, în rolul de tutore pe care şi-l luase singur, reuşise să le căpătuiască cum nimeni nu s-ar fi gîndit. Un ofiţer mai tînăr, care era în vorbă cu cea mai mică, părea că stă încă pe gînduri, căci fata nu avea zestrea cerută de regulamentele militare.

Atuncea l-am văzut pe blîndul Miluţă înfuriat şi hotărît :

— Pentru ce-ai compromis fata ? Dacă în trei zile nu înaintezi actele de dispensă de dotă, să ştii că te provoc ; te baţi cu mine la zece paşi distanţă, cu „Manlicher" ! Şi ochii lui mici erau tulburi şi fulgerători.

Scund, slab şi nervos, cu trupul încordat, avea înfăţişarea unei hiene zburlite.

Un coleg şopti atunci :

— Vocea sîngelui ! numai la furie apare antartul macedonean.

În oraşul în care ne aflam atunci, avea trei simpatii. După anumite calităţi, el da fiecăreia cîte o numire de admiraţie.

Nevasta unui doctor, o pianistă de talent, cu părul mat şi ochii catifelaţi, era femeia genială. O profesoară mică, vioaie, cu părul retezat la ceafă, cu pălărie băieţească, pentru că fuma şi citea la berărie pe Nietzsche, era femeia

superioară. Iar Geta Ulmeanu, o blondă cu ochii mari, albaștri, măritată c-un inginer mai bătrîn și cartofor, era femeia sfîntă.

*

Geta! „femeia sfîntă"... De cîte ori în viața mea nu mi-a venit pe buze numele ei șoptit în taină ca o rugăciune.

Pe femeia asta am iubit-o eu în prima tinerețe.

O iubire ciudată, eterică. Mă întreb și azi dacă n-a fost numai un vis în prima palpitare a vieții, numai o umbră a amorului adevărat, a acelui sentiment unic și etern. Și totuși, în acordul sufletelor noastre de atunci, cîtă armonie, cîtă căldură; momentele acelea de fericire divină nu pot să le asamăn cu nimic altceva în lume, căci nu le-am mai putut simți a doua oară în viață.

Pe vremea aceea, abia scăpat dintre zidurile școlii, numai în pragul vieții, mi se zicea: Sălbaticul. Privit ca un animal de o specie rară și curioasă, treceam liber prin lume, cătînd țintă înainte, fără a privi în lături; tocmai tîrziu am căzut tîrît în vîrtejul valurilor vieții.

Ofițerii ceilalți plecaseră în susul Dunărei cu lucrarea hărții. Miluță și cu mine trebuia să rămînem toată vara în același port — pe o șalupă mică, cu o singură cabină, așa de strîmtă încît abia ne puteam învîrti. Ne îmbrăcam pe rînd afară pe punte, căci între cele două paturi era întinsă o masă imensă cu hărți și planuri. Pe cînd prietenul meu se chinuia calculînd și desemnînd, eu, fumînd, citeam sau visam.

Pe timpul acela am cunoscut-o pe Geta.

De mai multe ori o zărisem de la distanță, dar niciodată nu mă apropiasem de ea; o teamă instinctivă mă ținuse departe.

Ne-am întîlnit într-o zi pe la sfîrșitul lui mai, cu prilejul unei excursii pe Dunăre.

Ne-am dus cu șalupa la o carieră de piatră de pe malul fluviului, să-l luăm pe inginerul Ulmeanu care avea acolo niște lucrări.

Veniseră și cîțiva ofițeri și magistrați cu familiile lor, bucuroși că se pot plimba pe apă.

Ce întipărire mi-a lăsat în minte momentul întîlnirii, misterul acelei sclipiri electrice, cînd ochii noștri s-au oglindin unii în alții pentru întîiași dată!

Am văzut-o pe mal, la capul schelei din fața șalupei. Trebuia să pășească încet, cu atenție, pe-o scîndură îngustă, de aceea se uita țintă în jos. M-am repezit s-o ajut. Mi-a întins cu grație mîna ei fină, fără să-și ridice privirea.

Numai cînd a călcat ferm pe bordul șalupei și-a ridicat ochii ei albaștri, adînci, cătînd țintă în ochii mei.

Din clipa celei dintîi priviri părea că licărise scînteia acelui foc lăuntric ce pîlpîie în inimi, înăbușit în taină.

M-am prezentat singur. Miluță, care tocmai atunci se urca pe punte, adăogă rîzînd:

— Asta-i „sălbaticul" de care-ți vorbeam.

— Din cîte am auzit mi se pare că vă cunosc de mult, răspunse ea învăluindu-mă într-o privire blîndă și prietenoasă.

Simții o neliniște, și bătăile inimei deveniră mai repezi. Aveam nevoie să umblu și n-aveam loc să mă mișc.

Îmi găsii de lucru la provă și începui să sorb pînă în fundul pieptului, unde simțeam un gol, aerul proaspăt și rece al dimineței.

După ce am plecat, m-am liniștit puțin. Și, pe cînd șalupa aluneca ușor pe oglinda străvezie a Dunării, m-am apropiat pe nesimțite, la pupă, de grupul care se formase acolo vorbind și admirînd frumusețea naturii.

Așezat la pîndă, o priveam pe Geta cu atenție, vroiam să prind toate nuanțele figurii, toate liniile acestui minunat profil femenin. Căutam în liniște să-mi dau seama de unde vine armonia pe care o întrupa această ființă, farmecul tainic pe care-l răspîndea, de la prima vedere.

Era înaltă, foarte mlădioasă, delicată, aproape fragilă; cu mișcări încete, elegante, de-o naturalețăl desăvîrșită.

Peste bluza ușoară de mătase neagră, o dantelă de Irlanda, ca un val de spumă albă, îi acoperea tot bustul. Gîtul gol de tot, ovalul figurii, cu trăsături fin modelate, străluceau scăldate în lumină; și în razele soarelui, pielea albă, fragedă, părea o țesătură satinată.

Vîntul nebunatic, ce adia pe apă, flutura, plutindu-i în jurul capului cîteva bucle desprinse din păru-i auriu-roșietic, cu tonuri de aramă topită.

Cîte tipuri de frumuseţă femenină nu mi-au văzut ochii, prin diferite ţări cît am umblat prin lume, dar nicăieri n-am întîlnit asemenea fiinţă, care să radieze în juru-i atîta farmec atrăgător de la cea dintîi privire.

Mai mult decît în desemnul acelei figuri gingaşe, secretul cred că stă în ochii mari, umbriţi, cu irisul albastru — culoarea peruzelei — în adîncimea cărora o taină sufletească părea că se ascunde.

Atras, învăluit de razele privirii calde, de un zîmbet dulce ca o dezmierdare, simţeai că te apropii de armonia vieţii, suprema fericire pe care o visăm cu toţii.

Din locul în care stam, nu înţelegeam ce spune, deşi îmi ascuţeam auzul ; dar glasul ei îmi alinta urechea, şi timbru-i muzical mi se părea o melodie dulce. O comparam pe rînd cu toate celelalte femei ce se găseau acolo. Nici umbră de asemănare ; părea de-o altă rasă, străină şi rară.

Cum de se rătăcise aici această creatură ? Căzută parcă dintr-o altă planetă în fundul acesta de provincie obscură, într-o lume atît de banală.

După cîtva timp, apropiindu-mă, intrai în vorbă. Am văzut îndată că ea mă asculta cu atenţie deosebită.

Vorbind, mă însufleţeam pe măsură ce apropierea se stabilea mai mult. Eram de o vervă neobicinuită. Îmi aduc aminte că povesteam întîmplări dintr-o călătorie din Scandinavia [1], unde fusesem c-un an mai înainte. Vorbeam de blondele Nordului, cu părul auriu, cu ochii albaştri şi cuminţi, care stau cîte zece ani logodite, aşteptîndu-şi iubiţii duşi peste Ocean, să-şi facă stare, pentru ca apoi, întorşi, să poată întemeia căminul.

Ea asculta cu atenţie, c-un fel de mulţumire sufletească, care-i colora obrajii, surîsul şi privirea-i prietenoasă.

O sorbeam privind-o pe furiş cum îşi apleca uşor capul să prindă cuvintele pe care vîntul le fura.

Apoi, după ce-am tăcut, ea n-a mai ascultat pe alţii ; şi-a tras puţin scaunul lîngă balustradă şi a rămas mult cu ochii duşi pe luciul apei. Pierdută, ca-ntr-un vis, părea că urmăreşte ceva în jocul sclipitor al razelor de soare pe solzii argintii ai undelor de apă.

---

[1] O călătorie în Scandinavia a întreprins autorul însuşi la începutul anului 1906.

Tot drumul am fost ca într-un vis frumos, într-o beţie dulce ; mi se părea că sorb cu deliciu dintr-o băutură spumoasă, ameţitoare.

Ne-am întors tîrziu, pe una din acele nopţi clare, cînd cerul întreg se resfrînge scînteind în adîncul tremurător al Dunărei. Un colţ de lună nouă, ce străpunsese un nour poleit, ne urmărea sclipind pe oglinda apei ca lama unui paloş de argint.

De a doua zi începură a se arăta simptomele acelei boli care se încuibează în noi, fără să ştim cum, şi ne copleşeşte viaţa.

În firea mea şi în lumea din jurul meu, simţeam ceva schimbat. O putere nouă parcă mă însufleţea la umblet şi la vorbă. Uneori senin, vioi, călcam sprinten, hotărît, cu pieptul înainte, cu ochii scînteind, vibrînd de fericire ; alteori nervos, neliniştit, cu un gol chinuitor în suflet, cuprins parcă de friguri, cu trupul fără vlagă, îngreuiat ca plumbul.

Mîncam puţin şi fumam toată ziua ; nu mai puteam dormi decît trei-patru ore, iar de lucrat, deloc — nu-i vorbă, că nici înainte nu prea lucrasem mult. Umblam pribeag pe malul apei ca un şcolar fugar. De zece ori pe zi treceam prin faţa casei ei. În fiecare seară veneam să văd... dacă luminile erau aprinse acolo, şi rămîneam cu ochii la un geam, luminat de razele aurii trecute prin mătasa perdelei care cădea în falduri.

De ce aş ascunde azi curatul adevăr ?

La început mă linguşeam chiar şi de cînele din curtea ei. Cu ce plăcere îi mîngîiam blana zburlită şi ce duios cătam în ochii lui cei blînzi şi parcă aşa de iubitori. „Leul“, deşi nu era de rasă, un cîne ciobănesc lăţos şi nespălat, dar era îndestul de fin să-mi simtă slăbiciunea. Ştiuse aşa de bine să-mi speculeze pasiunea, încît reuşise îndată să fie primit în porţie la cazanul soldaţilor de pe şalupă.

Simţeam bătăile grăbite ale inimii de cum zăream departe boneta cu panglicele pe spate, pe care o purta *Frau* Berta, bona ce venea în fiecare zi să plimbe copilul prin port.

Stăpîna ei ştiam că trebuie să vie în urmă.

Frau Berta, cu care mă deprindeam să vorbesc nemţeşte, avea un păr roş dezlînat ; urîtă, dar foarte simpatică îmi părea pe atunci.

Copilul, purtat în cărucior, un băiețel bălan și rotofeu, mi se păreau un îngeraș din cer, căzut într-o movilă de horbote legate în panglici albastre.

Bărbatul Getei, inginerul Cristea Ulmeanu, trebuie să fi fost om frumos în prima lui tinerețe ; acum avea figură obosită, părul zburlit și ochii înroșiți ; era mai totdeauna nervos și agitat.

Se spunea despre el că fusese un inginer distins, făcuse școli prin străinătate, avusese lucrări însemnate și cîștigase bani mulți, pe care îi pierduse la jocul de cărți.

Umbla mult pe drumuri după lucrări și afaceri, iar cît sta în oraș, nopțile le petrecea mai mult la club decît acasă.

Era dintre bărbații cari nu știu de ce se însoară.

Nu era gelos deloc ; simțindu-se bine, în siguranță, cu o femeie frumoasă, deșteaptă și cuminte, avea un fel de mîndrie, plăcerea stăpînului ce-și vede calul frumos că-i admirat de toți cîți îl privesc.

La început făceam plimbări pe malul Dunărei cu toții împreună : eu o întovărășeam pe Geta, bărbatul ei venea în urmă cu Miluță, pe care-l cunoștea de mult, înainte de a fi însurat.

După scurt timp, inginerul fu nevoit să plece în Germania, pentru comanda unor mașini ce avea de instalat la niște lucrări.

De pe puntea șalupei mele așteptam ora cînd Geta venea să-și facă plimbarea zilnică în port. Stam cu binoclul la pîndă, o cunoșteam de la distanță ; avea un fel de ritm în mersul ei sigur și grațios. Venea întotdeauna cu lucru sau c-o carte, mergea pe malul apei pînă la o salcie bătrînă, unde se așeza la umbră. Sub salcia aceea am stat și eu ceasuri întregi robit de glasul și de privirea ei, trecînd prin toată gama emoțiilor nedeslușite ce turbura iubirea înflăcăratei tinereți.

Cînd mă gîndesc la starea aceea sufletească, la mulțumirea tainică în care pluteam, orele ce le trăiam acolo mi se par cele mai frumoase din toată viața mea.

În schimbul de observații ce făceam cu ea, avea un chip de a privi și înțelege viața și lumea dimprejur care mă încînta și mă uimea adînc. În fiecare zi descopeream mai multă putere și finețǎ în judecata ei. Adesea surprindeam cîte un val de tristețǎ care-i umbrea privirea. Dar nu se plîngea

niciodată de soarta ei, deși simțeam că e nefericită. Cu vorba și zîmbetul cuminte mă potolea, îmi îmblînzea asprimea cumplită de cîte ori mă aprindeam vorbind cu pasiunea și avîntul tinereții.

Îi sorbeam cuvintele de pe buze și-i urmăream orice mișcare ; un gest, o intonație mă încînta, mă urmărea vibrînd în mintea mea zi și noapte, pînă o vedeam din nou.

Mă aruncasem în valurile iubirii fără să-mi dau seamă ; uneori pluteam deasupra, legănat de undele dulcelor iluzii, alteori mă zbăteam în neștirea chinuitoare a îndoielii. Simțeam de la început că-i place s-o întovărășesc, că-i e drag să stea de vorbă cu mine mai mult decît cu ceilalți ; în stringerea de mînă, în fiecare zi, înțelegeam din ce în ce mai bine acordul stabilit în inimile noastre.

Și totuși, niciodată n-am reușit să-i spun ce-aveam pe inimă, deși în fiecare zi mă hotăram să încep. Avea un fel de tact în vorbă și-n purtare, care mă dezarma. Era la ea un echilibru sufletesc, un resort puternic, care simțeam că mie îmi lipsește.

Văzusem că-i place cum citesc. Și uneori, pe cînd lucra la o broderie și eu citeam alături, o surprindeam cum se oprea din lucru și rămînea așa privind în nemișcare. Fără să-mi ridic ochii, simțeam cum mă ardea privirea ei. Dar într-o clipă își revenea și-mi arăta în zarea albăstrie vreo pînză de barcă ce flutura în vînt sau vreun stol de păsări călătoare care zburau spre baltă.

Odată, într-o seară, cînd ne întorceam din port sub pletele de salcii de pe mal, tăcurăm amîndoi ; părea că ne ascundem, sub calmul aparent, furtuna ce-o simțeam gata să izbucnească în sufletele noastre.

Ne-am oprit din drum. În fața noastră, o parte din cer ardea în asfințit și soarele roșu aluneca în apă ca într-o baie strălucitoare — amestec de purpură și aur topit.

Era răcoare și ea, cu brațele goale, c-o bluză de vară ; i-am învelit umerii cu pelerina mea.

Pe cînd mă apropiam ca s-o închei la gît, aprins și tulburat de răsuflarea caldă care-mi suise tot sîngele în obraz, m-am aplecat într-o pornire bruscă strîngîndu-i mîinile amîndouă pe care le apăsai pe buze și pe ochi c-o patimă arzătoare.

Pînă în adîncul inimii simţii înfiorarea ei.

Vibrînd şi izbucnind în lacrimi, cu gesturi furioase, îşi smulse pelerina şi, fără nici o vorbă, mi-o aruncă plecînd cu lacrime în ochi.

Ameţit, cu braţele întinse, am rămas pe loc fără s-o pot opri şi fără să scot o vorbă. Simţeam că lacrimile sunt gata să mă înăbuşe. Ca un copil umilit m-am aplecat să ridic pelerina şi-n loc să mă întorc acasă, am luat-o înapoi pe malul apei, şovăind, abea tărîndu-mi picioarele, pînă sub salcea bătrînă la rădăcina căreia de-atîtea ori am stat.

Acolo m-am trîntit jos, pe pămîntul umed, zdrobit, învins, rănit de moarte. Îmi era parcă groază de mine însumi, ruşine de stîngăcia mea ; mă judecam şi mă găseam vinovat, nenorocit şi ridicol. Pînă tîrziu noaptea am zăcut aşa părăsit, în nedumerire, cu mintea zăpăcită de zbuciumul lăuntric, de vijelia stîrnită dintr-odată, care-mi zdrobise viaţa, c-o singură suflare.

În zadar făceam sforţări să prind firul gîndirii clare. Nimic, nici o rază de lumină. Nici un sprijin de nicăieri. Resturi de gînduri frînte se-ncrucişau în jurul aceleiaşi idei fixe şi negre care mă chinuia în disperare.

S-a sfîrşit... am pierdut totul dintr-o dată... viaţa parcă s-a întrerupt brusc... Ciudat... cum numai într-o clipă se poate schimba soarta unui om...

Ce-mi mai rămîne de făcut ?... Cu mîna mea, singur mi-am zdrobit viaţa, mi-am distrus fericirea... Ce mai am de aşteptat ?... Ce sens mai poate avea viaţa, viitorul, lumea, întreaga omenire fără ea ?...

Simţeam mereu că mă înăbuş, un nod chinuitor mi se oprise în gît, un gol dureros părea că se lărgeşte în mine şi în jurul meu ; peste tot era pustiu şi întuneric.

Părea că mă cufund în adîncul mării pe-o noapte întunecoasă.

Cu capul gol, cu haina descheiată, cătam o uşurare oftînd adînc ; răsuflînd din plin, simţeam cum năvălea în mine aerul rece al nopţii. Un vînt ascuţit sufla pe faţa apei gonind val după val, iar murmurul apei care bătea în ţărm, se îngîna cu un şopot prelung de trestii îndoite sub biciuiri de vînt.

A doua zi i-am scris o scrisoare.

Tot ce nu putusem să-i spun prin grai : scuze, mărturisiri, jurăminte, lacrimi, toate le-am aşternut în scrisoarea aceea lungă şi disperată.

Vreo zece zile am fost bolnav ; mă aflam într-o cumplită stare nervoasă. Pe Miluţă îl ocoleam ; şi de cîte ori încerca să-mi vorbească, îl opream şi plecam furios.

Ce zile grozave. Rătăceam tot timpul în voia întîmplării, stingher, părăsit, simţindu-i lipsa, parcă aş fi pierdut o călăuză care mă conducea în viaţă. Hoinăream aşa, mut, cu fălcile încleştate, cu ochii tulburi, dispreţuindu-mă, simţindu-mi slăbiciunea ca o povară care-mi zdrobea viaţa necăjită.

Numai noaptea mă apropiam pe furiş de casa ei, privind lung la geamul cu perdeaua de mătase aurie. C-un fel de laşitate mă strecuram pe stradele întunecoase, tîrziu noaptea, şi adormeam apoi în visuri nebune şi obositoare.

Mă sălbătăcisem de tot.

Cînd negura albăstrie se risipea de boarea dimineţii, plecam c-o carte şi cu puşca spre baltă.

Treceam Dunărea cu o lotcă mică, trăgînd singur la lopeţi şi mă afundam în ostroavele pustii şi păduroase.

Cîte-o zi întreagă nu întîlneam ţipenie de om. Eram într-o lume aparte, pe un petic de pămînt rămas parcă fără stăpîn şi fără legătură, uitat în singurătatea tainică a bălţii.

Pe deasupra mea vedeam zburînd stoluri de raţe stîngace, de lişiţe cernite care fugeau la adăpost prin foile de nufăr, caravane de cocori care pluteau în unghiuri înşirate cu şefii lor în cap. Şi uneori, cum mă simţeau departe, se înălţa în şir cîte un cîrd de lebede sfioase, care-şi mişcau domol aripele în zare ca nişte steaguri albe de pace, lin fîlfîind în vînt.

Stam lungit, cu faţa în sus, cu braţele sub cap, în lotca mică şi neagră, legănată pe apa bălţii, cu ochii ţintă în albastrul cerului de vară.

Nu mişcam nici dintr-un deget, zăceam singur în mijlocul naturei primitive şi mă afundam pierdut în voluptatea durerii mele.

Cum stam așa întins în amorțire ceasuri întregi, adesea mă urmărea cîte un vultur care plutea pe bolta văzduhului albastru. Zărindu-l printre gene, îl observam cum se lăsa plutind în cercuri mari, rotindu-se pe sus în jurul lotcei negre, așa de mică și îngustă încît părea din depărtare un sicriu rămas fără capac, ce rătăcește pierdut, mînat de vînt pe apa moartă a bălții.

Pușca o luam degeaba ; nu-mi venea să trag nici un foc. Zadarnic îmi încordam mintea să pot citi, nu eram în stare să urmăresc în șir cîteva rînduri.

Voiam să dorm, să uit totul. Mă hotăram cu toată voința, dar cum închideam ochii, îmi apărea imaginea ei așa cum o văzusem atunci, în seara aceea : ochii ei albaștri și cuminți, înecați în lacrimi, buzele fragede cu zîmbetul lor blînd și dulce, strînse de o indignare furioasă.

Ca o mustrare chinuitoare mă urmărea neîncetat aceeași imagine, mereu și pretutindeni.

La fiecare pas îmi reveneau aceleași gînduri c-un avînt copilăresc :

Ce-i de făcut ? Cum pot să-i dovedesc cît o iubesc de tare ? Să sufăr orice... să risc totul, să dispar, să-mi dau pentru ea viața, cu zîmbetul pe buze...

Rar, cînd ațipeam puțin, de cum alunecam pe nesimțite din lumea reală, mă pierdeam în vise nebune și fantazii rătăcitoare.

De la o vreme mă prinsese o teamă : mi se părea că încep să înnebunesc. Oarecum, să mă controlez, mă apropiasem iar de Miluță, a cărui blîndețe îmi ațîța mai mult nervii bolnavi.

Într-o seară, pe cînd ne plimbam amîndoi prin port, ne ieși drept în față Geta cu o prietenă a ei.

De departe, cum am zărit pălăria ei albă, pe care o cunoșteam așa de bine, simții cum începe inima să-mi bată mai tare, tulburată. Se îndreptau spre noi, trebuia să ne întîlnim. În clipele acelea de așteptare aveam o senzație ciudată : o bucurie de-mi venea să strig în gura mare, în același timp o teamă copilărească mă împingea s-o iau la fugă înapoi.

Cu același ritm ușor și elegant în mers, senină, pășea în fața noastră. Se opri și ne întinse mîna c-o grație prietenoasă, cu același surîs alinător de altădată, și pe buze și în ochii ei albaștri.

— Ce scumpi sunteți la vedere, îi spuse prietena ei lui Miluță, care începu a rîde cu pofta lui obișnuită.

Toți patru o luarăm încet de-a lungul malului. Micșorînd pasul, rămăsei cu Geta mai în urmă.

Călcam rar și în același tact, dar nu scoteam o vorbă, mergeam așa cu ochii în pămînt : ne apăsa, ca o mustrare parcă pe amîndoi aceleași gînduri.

Deodată ridicai ochii, hotărît să încep o explicare ce atîta vreme îmi frămîntase mintea, dar în același timp ea mă opri și, c-o privire dulce, rugătoare, mă îmblînzi, părea că instinctiv ea îmi ghicise gîndul.

Apoi șopti cu glas moale, tremurător :

— Te rog mult să-mi promiți că n-o să mai scrii... e mai bine pentru amîndoi...

Pe cînd vorbea, îmi furișai o clipă privirea pe chipul ei : mai trasă și mai palidă la față, avea în ochii umezi altfel de lumină și în surîsul ei părea că se resfrînge secretul unei mîhniri ascunse.

Înduioșat, învins, îmi venea să-i cad în genunchi, să-i spun cît sunt de vinovat de cele întîmplate. Zadarnic mă încercam să încep, ea nu mă lăsa să vorbesc ; și apucîndu-mi brațul plecarăm înainte. Cu încetul, redeveni senină, stăpînă pe sine în resemnarea ei.

— Ești vinovat, desigur — îmi spuse cu o asprime dulce în glasu-i blînd și protector — ca pedeapsă n-ai să vorbești deloc. Să mă asculți pe mine : în viață ai să suferi mult, căci ești o fire aprinsă și pasionată. Rău ai făcut fugind. Unde ai umblat de atunci de cînd nu ne-am văzut ? Eu nu vreau să suferi din cauza mea, din contra, vreau să-ți fiu o prietenă, un sprijin sufletesc... Și îmi vorbi mult, cuminte, ca un prieten vechi.

Iar cînd ne-am despărțit, odată cu strîngerea de mînă hotărîtă, caldă, mi-a șoptit c-o grație intimă, c-un fel de gingășie în vorbă și-n privire :

— Așa-i că ne-am împăcat ?... Și pentru totdeauna.

Toată noaptea n-am putut închide ochii. Strîngerea ei de mînă pe care o simțisem tare, fierbinte, din toată inima, îmi pricinuise atîta emoție și bucurie, încît nu mă puteam

liniști. De a doua zi începui iar să calc sprinten, cu pieptul înainte și capul sus, cu ochii senini, scînteietori, căci eram mîndru, eram fericit.

După trei zile primesc o telegramă. Trebuia să mă prezint imediat la Ministerul de Război. Urma să plec pentru doi ani de stagiu în Marina italiană.

Am rămas împietrit, cu telegrama în mînă.

— Nu plec, îi spun scurt și hotărît lui Miluță, care se uita nedumerit la mine.

— Ce, ești nebun ? îmi răspunse el răstit. N-ai să sfîrșești odată cu toate copilăriile tale, nici acum cînd ți-i în joc soarta și viitorul tău ?

Cu telegrama în buzunar am plecat întins acasă la ea. N-a fost chip s-o văd atunci.

M-am întors necăjit și nehotărît.

Miluță i-a anunțat pe toți prietinii că a doua zi, dimineața, plec cu vaporul.

N-am dormit toată noaptea. Am fumat și am oftat.

Miluță mi-a făcut bagajele și m-a spovăduit pînă dimineața. La plecare au venit să mă petreacă vreo două familii cunoscute. Geta nu era singură ; venise întovărășită de bărbatul ei.

Am surprins un moment cînd toți priveau la mașina vaporului care forfotea sub presiune și, luînd-o pe Geta de braț, am ieșit pe punte. Deodată am simțit încleștarea brațului ei care tremura strîngîndu-mă. O privii cu spaimă — n-o mai recunoșteam. Fața-i era palidă, buzele strînse de-o sfâșietoare durere, ochii înroșiți sclipeau în lacrimi. Tresărea înfiorată și respira adînc ca să-și revie în fire.

I-am strîns mîna, care mă frigea, șoptindu-i apăsat :

— Spune un cuvînt, un singur cuvînt... să știu ce trebuie să fac.

— Să pleci... e mai bine pentru amîndoi, îmi răspunse ea încet, dar hotărît, pe cînd își chinuia nervoasă batista făcută ghem între degetele strînse.

O clipă avui un gest nestăpînit de disperare mută și în același timp zării pe Miluță, cu toți ceilalți în urmă, urcîndu-se pe punte.

Am înaintat cîțiva pași, făcîndu-mă că-i arăt ceva pe Dunăre, departe. Ea aplecîndu-se să vadă, pe cînd îmi strîngea mîna înfiorată, îmi suflă aproape în ureche :

— Să ai încredere... curaj... nu vreau să te pierd... să-mi scrii, ca să știu ce-mi rămîne de făcut în viață.

Nu mai aveam nici un moment de stat, lumea era lîngă noi. Clopotul bordului suna ora de plecare. Sirena vaporului începu să fluiere, să se vaite ca o fiară rănită, pe cînd ne dezlipeam ușor de mal.

Rămas singur pe marginea punții vaporului care se depărta treptat, îmi ascuții vederea, o clipă împînzită de-un val trecător de lacrimi fierbinți. Mă sileam să prind cu ochii încă o dată, să rețiu, să sorb din depărtare forma aceea armonioasă care se micșora pe mal, îmbinarea acelui desemn de umbre și linii grațioase în care știam un suflet înlănțuit de-al meu, în taină, părtaș la aceeași suferință, o inimă vibrînd la unison cu a mea.

Zadarnică sforțare... vaporul alunecînd pe apă ne depărta unul de altul din ce în ce mai mult. Malul părea că fuge în urmă, ștergîndu-se în zare și forme și culori. Pînă tîrziu, cînd se pierdu de tot, am urmărit un fulg plutind în ceața diafană : era voalu-i alb ce-l desfăcuse și-l flutura în vînt.

Apa, depărtarea, lumea, păreau puse anume între noi, să ne despartă. Am plecat avînd amintirea ei așa de vie și luminoasă, încît mă însoțea plutind în jurul meu, în mintea, în inima mea ; purtînd-o parcă în mine, o simțeam pretutindeni în drumurile mele pe mări și prin țări, pe unde am umblat. Și acum mi-aduc aminte cum o chemam în gînd, cu ochii ei cuminți, să-mpărtășesc cu dînsa bucuria de cele ce vedeam cînd admiram răpit frumusețele de artă și natură ce le întîlneam în cale.

Pe mare, în carturi lungi de noapte, singur sub cerul țintuit, cu ochii pierduți la cîte-o stea ce scînteia în spațiu, mă întrebam dacă în aceeași clipă și ea nu urmărește aceeași stea pe bolta uriașă, sub care stam amîndoi la atîta depărtare.

Căzusem tocmai în timpul manevrelor escadrei italiene ; încrucișam tot timpul în largul mării și rar ne opream prin rade și prin porturi. Poștă aveam foarte neregulat.

Scrisorile către ea le adresam lui Miluță, care trebuia să i le dea în taină.

I-am scris scrisori pline de iubire înflăcărată, de durere sfîșietoare, de desperare cumplită.

Nimic, nici un răspuns.

Tîrziu am primit de la Miluță o scrisoare lungă, cu sfaturi prietenești : „Să mă gîndesc la viitor... la viața mea... la a ei... stric o casă... distrug o familie... o vei uita... vremea care trece și vindecă toate"... și celelalte obișnuite sfaturi.

De atunci multă vreme a trecut... resorturile sufletești s-au ruginit cu încetul, și s-au distrus aproape ; totuși privirea acelei femei care mi-a scăpărat în suflet scînteia divină a iubirii, supremul bun al vieții, eu n-am putut s-o uit.

•

Sunt douăzeci de ani de atunci.

Și cum ne minte vremea ! Cu-atîta repegiune, zi după zi, s-a scurs ștergînd totul în urmă, de parcă nimic nu poți să vezi cînd te întorci o clipă cu ochii înapoi...

Nimic nu pare că s-a schimbat de atunci pe locurile acestea, unde-am trecut o parte din tinerețea mea.

Dunărea, liniștită și largă, cu aceeași nepăsătoare maiestate, de mii de ani alunecă spre mare în leneșe încovăiri.

De o parte și de alta, aceleași maluri joase se prelungesc în zare. Zăvoaie mari de sălcii își schimbă haina verde în fiecare an. Ostroave, pustii și păduroase, se leagă în depărtare cu întinderea de mlaștini în cari viețuiesc și acuma sălbăticiuni în cîrduri. În ochiuri de luminiș, prin stuh, lucește apa bălții ca cioburi dintr-o oglindă spartă. Și în ele se răsfrînge același cer albastru, întins deasupra mării verzi de trestii șoptitoare.

Împrejurul nostru, și locuri și priveliști parcă au rămas aceleași.

Dar noi ?

Noi cît ne-am schimbat de-atunci !

Mergînd încet, vaporul se apropia de mal ; făcîndu-i-se semn că n-are nimic de încărcat, se îndreptă la vale pe drumul obișnuit.

Noi tăceam, cu halbele de mult golite, dinainte, privind apusul și cerul înroșit deasupra orașului tăcut, în care viața începe devreme să ațipească.

Trecutul tot și fapte pierdute, depărtate, se înlănțuiau în minte și parcă le trăiam a doua oară, pe cînd treceam de-a lungul acelui mal pe care-l cunoscusem cu de-amănuntul odată.

În capăt, unde se termină portul, văzui și salcia bătrînă sub care am suspinat pe atunci.

Șivoiul apei, rozînd acolo malul, slăbise rădăcina, și acum salcia zăcea, culcată, cu trunchiul în două despicat, cu pletele în apă, osîndită să fie smulsă de Dunărea ce curăță orice stavili ca să-și lărgească patul.

— De cînd n-ai fost pe aici ? mă întreabă Miluță într-un tîrziu.

— A, eu, de mult, de atunci chiar de cînd am plecat în Italia ; am trecut adesea, dar niciodată nu m-am hotărît să mă opresc aici. Amintirea acelui timp, vezi tu, mi-a rămas în minte ca un vis frumos, o reverie dulce ; mi se pare ecoul unui cîntec din vremea tinereții ce-mi place să-l ascult ; mi-i milă ca să-l tulbur.

— Ba, eu am fost aci acum un an, cu prilejul unei comisii de rechiziții.

— Ei, ia spune-mi ce mai fac simpatiile tale... ale noastre adică : le-ai văzut ? Trebuie să fi îmbătrînit și ele. Biata Geta !... ce admirabilă ființă... știi, *femeia sfîntă,* cum îi spuneai tu. Cînd stau și mă gîndesc acum la timpurile acele, mi se pare că n-am fost eu, ci altcineva care a trăit pe aicea, care a iubit și a suferit odată, cu focul și frăgezimea vîrstei.

Ți-aduci aminte cum mă înflăcărasem eu ? Ce patimă cumplită mă zbuciuma pe atunci. Uite, mă crezi, emoții ca acele așa de dulci și gingașe, chinul și fericirea care mă înspăimîntau și mă îmbătau pe atunci, pasiunea aceea așa de furtunoasă, eu n-am întîlnit-o a doua oară în viață. Nu pot să spun că n-am avut mai tîrziu și alte legături, dar întotdeauna a fost altceva și nu aceea ce-a fost întîia dată. Nu, dragul meu, e sigur... acuma înțeleg pe cei care susțin că numai o dată iubește omul în viață. Ți-aduci aminte ce speriat erai tu ? Ce luptă a fost pe tine, ca să

mă potolești ? Zău, nu știu, fără tine unde-aș fi ajuns cu pasiunea mea. În neștire, cu ochii închiși, fără să știu să înot, mă aruncasem în valurile oceanului iubirii. Parcă îmi dasem drumul într-o prăpastie fără să știu unde aveam să mă opresc, unde aveam s-o tîrăsc și pe ea. Poate ajungeam să pătez viața ei, care era așa de senină și curată încît o slăveam amîndoi.

Pe cînd vorbeam, furat pe nesimțite de parfumul trecutului duios, Miluță, sta mut, cu ochii duși pe luciul apei. Tăcui și eu cu gîndul dus departe, sub vraja atîtor amintiri tainice.

Tîrziu, fără să-și ridice ochii, el mă întrebă încet, vorbind aproape în șoaptă :

— De cînd n-ai mai văzut-o ?

— Acum doi ani, o dată la teatru, în București. Era într-o lojă cu fata ei mai mare. Ce asemănare ! Mi se părea c-o văd pe ea în vremea tinereții noastre. Închipuie-ți, nu m-am dus nici să-i vorbesc. Nu m-am putut hotărî, nu știu de ce, parcă m-a reținut ceva. Simțeam un fel de vină, era ca o mustrare, că odată voisem să tulbur seninătatea aceea.

Din locul meu de jos am salutat-o ; ea a înclinat ușor capul și o clipă am recunoscut același surîs dulce și trist pe care îl văzusem de atîtea ori că-i flutura pe buze.

Nu știu nimic din ce s-a jucat pe scenă în seara aceea. Cu ochii într-acolo am stat cătînd la cele două chipuri în care găseam atîta asemănare — păreau două portrete ale aceleiași figuri la vîrste diferite.

În sclipirea luminilor din sală zăream părul sur, argintiu, parcă pudrat anume pe la tîmple. Ciudat, niciodată nu mă gîndisem că femeia asta putea să îmbătrînească. Am surprins de cîteva ori privirea ei alunecînd pe deasupra capetelor, oprindu-se la mine cu aceeași senină blîndeță din trecut.

M-am simțit parcă atins de un fior dulce și dureros.

Cutele de pe obraz, desigur, de la distanță, nu s-au putut vedea, dar capul meu așa de sur cum i-o fi părut oare ?

Miluță căzuse iar pe gînduri. O durere surdă părea că-l stăpînește, cum sta așa pierdut, cu ochii aproape închiși, cu capul rezemat pe pumnul strîns sub tîmplă.

Deodată se ridică în picioare și, apucîndu-mă strîns de umeri, mă privi țintă în ochi :

— Tu niciodată n-ai să poți ști cît te-a iubit femeia asta. Tu singur ai fost și ai rămas în inima ei. Pe mine ea mă urăște. Nu, niciodată n-are să mă ierte că am oprit-o să facă pasul la care se hotărîse atunci. Tu nu știi tot ce ce s-a întîmplat după plecarea ta în Italia.

E mult de atunci și pot să-ți spun acum. Toate scrisorile ce mi-ai trimis ca să i le înmînez le-am rupt cînd am văzut ce luptă se da în sufletul acestei femei nefericite. Totuși, la un moment dat, s-a hotărît să-și părăsească totul : casa, bărbatul și copilul pe care-l adora. Era gata să înceapă procesul de divorț cînd, după un complot pe care-l organizasem cu părinții, am răușit s-o împac și s-o aduc iarăși în căsnicia ei. Părea apoi că s-a resemnat. Vezi tu, aveam pe atunci credința fermă că fac un bine. Voiam să sting de la început iubirea asta dintre voi.

Mi se părea o cădere, o înfrîngere pentru ea ; parcă pierdeam un ideal ; în mintea mea îmi apărea ca o statuie coborîtă de pe un piedestal de unde o văzusem dominînd senină, stăpînă, triumfătoare. Ce vrei, așa vedeam, așa judecam pe vremea aceea. Azi văd altfel, dar e prea tîrziu. Am crezut că fac un bine și am fost cauza unui imens rău ce nu se mai poate îndrepta.

Îți spuneam că acum un an am venit aci și, cum am sosit, m-am repezit să văd pe Geta. N-a fost chip. Încredințat că mă ocolește, i-am scris și după vreo zece zile, mi-a răspuns.

Ce rău îmi pare că nu e la mine scrisoarea aceea ca să vezi cîtă durere concentrată e în rîndurile acelea.

După ce se scuză de faptul că nu m-a primit, îmi descrie nefericita ei viață, mie, care, după cum spune ea, am fost amestecat în întîmplările vieței ei, încît am o parte mare de răspundere, de care nu mă pot descărca.

Îmi mărturisește că ani de zile mi-a purtat pică pentru faptul că am contribuit să nu se despartă, și am lucrat să

sting iubirea dintre voi. Cu drept cuvînt, biata femeie mă întreabă azi : „Cui credeam că fac bine ? ei ? bărbatului ? sau ţie ca prieten al meu ?"

Nici unul din toţi trei nu este fericit. Pe cînd, dacă o lăsam să se despartă... cine ştie ?

Bărbatul ei, din ce în ce a ajuns mai rău, căci bolile şi patimile cresc cu vîrsta. Au venit apoi copiii, şi ea s-a resemnat. Cînd stai şi te gîndeşti la atîtea alegeri nepotrivite... doi oameni cari nici nu se pot măcar stima, forţaţi să trăiască alături continuu în ceartă mută, zilnic în luptă surdă de roadere şi istovire...

„Lanţul pe care nu l-ai rupt la timp se strînge din ce în ce mai mult. Dar omului slab îi trebuie stăpîn", termină ea, rugîndu-mă s-o iert şi s-o plîng.

Stam mut şi ascultam. Dar nu mai puteam urmări şirul cuvintelor care-mi sunau în minte prelung şi fără legătură. Urechile îmi vîjîiau şi, sub palmele care îmi sprijineau capul greu, ameţit, simţeam bătaia tîmplelor fierbinţi.

Cuvintele lui mi se înfipseră în minte şi le auzeam mereu chinuitor : „Iubirea aceasta voiam s-o sting chiar de la început". Vremea a stins-o. Dar oare sub cenuşă, acolo, n-a mai rămas nimic ?...

De la o vreme nici o vorbă nu mai puteam auzi, căci începu pe punte să sufle un vînt răutăcios. Se întunecase de tot. Am rămas amîndoi tăcuţi, într-un fel de amorţire vagă, cumplit de dureroasă. Noi singuri mai stam încă afară pe puntea vaporului în neagra întunecime a nopţii. Dar nu puteam vorbi. Nici un cuvînt n-am mai schimbat tot drumul.

Ce-aveam să ne mai spunem ?

Căci inimile noastre erau acum golite pînă la fund de tainele păstrate atîta vreme acolo. Ştiam mai mult decît ar fi trebuit. Acum ne apăsa mai greu povara acelor noi mărturisiri, căinţa pentru cele ce au fost *odinioară* şi regretul pentru cele ce n-au *putut să fie.*

Tîrziu de tot m-am ridicat cu trupul amorţit de vîntul ıăios ce sufla pe faţa apei. Eram pătruns pînă la oase de umezeala nopţii reci de toamnă întîrziată. Nicăieri nimic nu se vedea. Cerul era înnourat şi totul în jurul nostru cuprins de întuneric.

Vaporul vechi, cu încheieturi slăbite ce scîrţîiau mereu, lupta din răsputeri să învingă apa şi vîntul dimpotrivă. Iar zgomotul maşinii cu piesele uzate, care băteau suflînd greoi şi în cadenţă, părea o răsuflare de om bătrîn şi gîrbov ce-i pus să facă o muncă prea grea pentru puterea lui. De cîte ori ne apropiam de mal, se desprindea de ceaţă un şir de umbre negre cari se clătinau trezite de ropotul de valuri.

Erau sălcii bătrîne cu trunchiuri scorburoase, cu crengile plecate, ca nişte vrăjitoare din basme cu pletele încîlcite, spălîndu-se în apa aceea neagră, răscolită de helicea vaporului în mers.

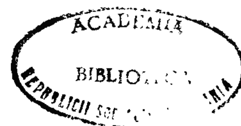
Înainte de a adormi am mai privit o dată în golul depărtărei, să văd de se zăreşte ceva în calea noastră. Nimic nu se mai desluşea înainte, nimic nu se arăta în haosul pustiu şi plin de întuneric spre care goneam orbiş, fără răgaz.

Pe cînd în urma noastră, pe drumul ce-l făcusem, o dungă de fum rar se prelungea plutind uşor un timp, pînă se topea de tot pierdută în spaţiu.

Şi mai departe, nu rămînea nimic... nimic în urma noastră.

Sulina

1915

PRINȚESA BIBIȚA

1923

PRINȚESA BIBIȚA

În micul port cosmopolit de la gura Dunării se obișnuiește, ca și în marile centre americane, să se numească străzile cu numere. Patru străzi nesfîrșite taie în lung îngusta limbă de nisip care desparte fluviul de baltă. O fășie de pămînt între două mări. De o parte oglinda argintie a Mării Negre, din care soarele se ridică, de altă parte pînza aurie a mării stufului din Deltă, în care soarele se culcă. Împărăția largă a sîngeroșilor țînțari statornici, și leagănul strîmt al lacomelor lăcuste călătoare.

Așezarea asta în pustietatea Deltei, pierdută la capătul țării, mozaicul acesta de rase, alcătuit de nevoi și întîmplare pe drumul mișcător de apă, are o viață aparte, rară : numai cu viața unora dintre colonii se poate compara.

Strada întăia [1], cheul, adesea pustiu și adormit, ca prin farmec se deșteaptă de cîte ori vreun vas de război își aruncă aci ancora, împroșcînd stropii de apă pe fațadele consulatelor ce se țin lanț, fluturînd semețe în bătaia vîntului flamurile colorate. Ofițerii sunt foarte căutați ; prețul se menține încă ridicat, în lumea asta care imită, cu ceremonii învechite, anumite forme de protocol consular, c-o orientală mîndrie.

Trei luni avea să stea Divizia de Mare aci, la gura Dunării, pentru exercițiile de tir. Pe lîngă ofițerii vechi, care aveau cunoștinți și trainice legături în lumea portului, era și un grup de ofițerași proaspeți, abia descătușați de pe băn-

---

[1] Pe strada întîi — cheiul — a locuit autorul însuși tot timpul cît a stat la Sulina. Aici l-au vizitat Vlahuță, Sadoveanu, Duiliu Zamfirescu, Spiru Haret și alți scriitori și oameni de cultură.

cile școalei. La început, străini și stîngaci, umblau cu toții în cîrd, ca niște copii de pension scoși la plimbare, fără să știe că ochi îndrăzneți îi spionau la fiecare pas din penumbra perdelelor de la ferestrele caselor stradei întîia.

Din prima zi, o doamnă consulească, *Măreața ruină* — cum îi spuneau ofițerii vechi — o fostă frumusețe c-un trecut glorios de romantică diplomație în culisele chestiei Dunării, la vederea grupului de imberbi în uniforme nouă, exclamase făcînd ochii mici : „Vai, *ma chère*, ce mai de *Crevete* a adus escadra anul acesta".

Crevete — mici raci de mare — așa le-a rămas numele tinerilor din ultima promoție, cunoscuți pînă atunci subt numele de boboci.

Grupul se micșora pe măsura noilor cunoștinți și a legăturilor ce se înnodau zilnic. Mulți începură a simți nevoia să ia lecții de limbi străine. Unii englezește, alții italienește sau grecește, cîțiva chiar armenește ; dar nici unul nu se încumetase încă să înceapă a învăța turcește, deși mulți căutau lung în urma cadînelor, care se duceau în grup la baie, învelite, ca niște mumii, din creștet pînă în tălpi, în iașmacuri vișinii. Nici unul nu îndrăznise să răspundă, deși simțeau fiorii privirilor ascuțite, care împungeau străbătînd prin ochiurile gratarelor de lemn de la cerdacele vechilor case din jurul geamiei.

Vasul-școală, curat, lustruit, cu puntea albă și alămurile sclipind în bataia soarelui, își prăjea coastele vechi la cheu, întotdeauna în același loc, în dreptul unei case cu două etaje : fostul consulat grecesc. De pe puntea vasului te uitai drept în casă ; orice mișcare se vedea pînă în fundul camerelor. Bieții oameni trebuiau să fie mereu cu grija storurilor de la ferestrele dinspre cheu. Comunicația dintre vasul-școală și etajul de jos al casei din față s-a stabilit din prima sară. După ultimele note grave, prelungite, ale semnalului de stîngere de pe puntea vasului ce părea adormit, niște acorduri vesele, ca o jerbă de raze sonore, izbucniră prin fereastra deschisă a casei de peste drum. Note limpezi și sigure vibrau armonios în liniștea de sară a portului, pierzîndu-se departe în pustietatea mării. Un ropot de aplauze tună pe puntea vasului și după cîteva minute, un cor bărbătesc răspundea însoțit de note picurate de mandolină. Dintre toți

cîntăreții, Emil Vrînceanu, trubadurul bordului, începu cu îndrăzneală, de a doua sară, serenadele chiar la fereastra de subt balcon, lăsată de obicei deschisă, dar totdeauna cu storul coborît.

C-o ușoară gelozie era privit de toți la bord băiatul acesta slăbuț, dar vioi — negricios, cu ochii albi — care izbuteau să cucerească inimile numai cu îndrăcita lui fire de artist. În copilărie fugise de două ori de la școală, măturase scena unui teatru de provincie ; bătut de părinți fu adus cu forța din nou la școală. Ca ofițer îmbarcat, în locul sextantului de care avea nevoie la calcule nautice, își cumpărase o mandolină pe care-o scărpina cu voluptate toată ziua.

Muzicanta de peste drum, domnișoara Luluca Luludi, o levantină mărunțică, rotundă și săltăreață ca o minge de cauciuc, cu ochii negri ca niște măsline mici — pentru că era foarte mioapă și purta ochelari — ofițerii o numise : *Oarba din Sorrento.* Și ea, ca răzbunare, c-un mîndru dispreț, le spunea : Cerșetorii în haine albe.

Pe cînd între vapor și etajul întîi al casei din față legăturile se strîngeau din zi în zi, între vapor și etajul al doilea nici nu să putuse stabili vreo comunicație. Toate încercările au fost de prisos.

În balconul turcesc, modernizat, cu geamuri în loc de gratare de lemn, după care altădată cadînele vedeau fără a fi văzute, ședea întotdeauna, în același colț, domnișoara Bibița Garoflide, verișoara Oarbei din Sorrento. Fiică de consul, rămasă orfană, locuia c-o mătușă bătrînă și bigotă. O soră mai mare, măritată c-un consul, plecase în Orient, și ea se ofilea în balcon, așteptînd cu resemnare de-atîția ani pe alesul inimii, care nu putea fi decît tot vreun membru al corpului consular. Bibița se vestejise ca o floare fără putere de viață ; o figură de medalion vechi, cu trăsături regulate, dar acrite, cu părul negru pe tîmple, c-un nas grecesc și-o umbră de musteață în colțul buzelor subțiate. Acum, fără vîrstă, subțire și uscată, avea un aer de martiră, umblînd c-o gravitate monastică. Învățase la o școală de călugărițe catolice în Constantinopoli, îi plăcea literatura sentimentală, muiată în apă de roză : citea mult, căci ea, care nu trăise, căuta să trăiască cel puțin viața altora.

Singură nu ieşea din casă niciodată şi nimeni n-o văzuse vorbind cu vreun bărbat. Prietenele o părăseau cînd le venea vremea să se mărite ; Bibiţa rămînea aceeaşi, veşnic rece, închisă în candida ei onestitate, mîndră şi pură în mijlocul unei lumi uşoare şi zvăpăiate. Fetele răutăcioase rîdeau de ea spunînd că aşteaptă să se mărite cu *Diadohul* [1]. Iar ofiţerii tineri îi scornise fiecare altă poreclă : Prinţesa, Enigma, Sfinxul, Mironosiţa, Moaca, Muta din Portici [2] Vestala, Rezerva de tandreţă.

În balconul cu vederea spre mare, ca o pasăre captivă într-o colivie de sticlă, prinţesa Bibiţa sta veşnic, stingheră şi tăcută, cu ochii pe cartea sau pe broderia care-o ţinea c-un fel de delicateţă în mîinile ei subţiri, diafane. Jos, la picioarele ei, se frămînta continuu pe sub balcon lumea amestecată şi zgomotoasă a portului. Treceau părechi tinere, voioase, marinari cheflii, femei spoite, rîzînd şi cîntînd în gura mare. Duminica toată mahalaua inunda cheul, că te mirai unde cuprinde oraşul atîta lume în cursul săptămînii. Strigăte sălbatice, rîsete în hohot, chiotele cîntecelor pescăreşti, notele ţipătoare de armonică, scăpate din cîrciumile pline, toate zgomotele vieţei unei mulţimi de port în zbucium se ridicau ajungînd, la înălţimea balconului, amestecate într-un vuiet confuz de stup care roieşte.

Serenadele, plimbările la plajă şi cu barca în sările cu lună se ţineau lanţ. Prinţesa nu lua parte la ele, nu făcea cunoştinţă cu nimeni. Singură, mută, rămînea departe şi la înălţime în balconul ei, în care se amesteca roşeaţa florilor de oleandri cu verdeaţa palidă a unui lămîi stingher. Şi totuşi, pe nesimţite, o undă de răceală se furişa între cele două verişoare nedespărţite altădată. Se întîlneau mai rar, îşi vorbeau puţin, şi încetase cu totul plimbările obişnuite pe cheul dinspre far. Un ochi bănuitor ar fi surprins o umbră de invidie în privirea rece a Prinţesei, de cîte ori subt balconul ei acosta barca gata de plimbare.

---

[1] Diadoh — denumire dată generalilor lui Alexandru Macedon, care, după moartea lui, au purtat nesfîrşite războaie pentru putere ; titlu purtat de moştenitorul tronului în Grecia modernă.
[2] După numele operei *La Muette de Portici* de compozitorul francez Esprit Auber (1782—1871). (Portici, port în Italia, în provincia Campania.)

Întotdeauna Oarba din Sorrento, cu rîsul ei argintiu, s-arunca de pe cheul înalt în barca prea joasă ca s-o prindă în braţe Emil Trubaduru. Într-o sară, cînd cerul cu stelele lui toate tremura tainic în oglinda apei mişcătoare, el, dînd drumul lopeţilor în voie, lăsă barca singură să lunece călcînd peste lumini ca pe o dîră de pulbere fosforică. O adiere rece sufla din largul mării. Pe cînd se alipea de trupu-i cald ca s-o învelească în pelerina lui, ea, făcînd ochii mai mici decît erau, c-o gingaşă viclenie îi şopti gîdilindu-l în ureche :

— Vrei să-i facem o farsă Prinţesei ?

— Cum ?

— Să combinăm nişte scrisori de amor ca din partea unuia dintre ofiţerii voştri.

Trubadurul stătu o clipă pe gînduri, apoi izbucni triumfător :

— Stai, c-am găsit soluţia problemei... s-o încurcăm cu Radu Solitaru... el singur a rămas stingher.

Radu, poreclit Solitaru, era cel mai cuminte dintre ofiţerii tineri. Băiat sărac şi muncitor, ieşise din şcoală şeful promoţiei ; puternic şi tăcut, fugea de lume, stăpînit de două pasiuni : matematica şi barca lui cu pînze.

Pînă noaptea tîrziu, pe cînd toţi ceilalţi hoinăreau prin oraş, Radu Solitaru, afară, pe punte, la lumina unui felinar de bord, sta singur lucrînd calcule nautice şi astronomice ; în zilele cu vînt prielnic se pierdea în largul mării manevrînd cu artă, în volte agere, pînzele bărcii lui albe care zbura lucind ca o lebădă în zare.

De farsa ce i se pregătea cu scrisorile amoroase către Prinţesa Bibiţa, la început nu ştiau decît vreo cîţiva ofiţeri. Trei zile s-a chinuit Emil ca să combine prima scrisoare. Înainte de a fi copiată şi închisă într-un plic *mov*, o ceti cu glas tremurător Oarbei din Sorrento, seara, pe cînd şedeau lungiţi, ca nişte copii ştrengari, pe nisipul cald al plajei. Atîta foc pusese în rîndurile acele încît ea, veselă şi zglobie, ascultînd din ce în ce mai atentă, se simţi mişcată subt farmecul frazelor înflăcărate. Îşi muşca uşor buza de jos şi lacrimile îi jucau în ochi ; cînd nu se mai putu stăpîni, izbucni mustrîndu-l ca un copil supărat :

— Vezi, Emil, mie niciodată nu mi-ai scris aşa scrisoare.

— Pentru că n-a fost nevoie. Amorul nostru a fost fulgerător, de la prima vedere. Şi, ca s-o împace, începu să declame c-o voce teatrală : „Inimă de piatră fie, şi-ncă s-ar zdrobi de-amorul ce-l aştern eu pe hîrtie".

Factorul poştal n-a dat scrisoarea decît în mîna Bibiţei, cînd a văzut-o singură pe sală. Ea s-a uitat întîi surprinsă la adresa c-un scris necunoscut. C-un ac de cap a desfăcut frumos plicul şi, deodată, a tresărit oprindu-se la primele cuvinte. A întors foaia răpede cătînd iscălitura : *Solitaru*. Un fel de spaimă a cuprins-o ; tremurînd, ascunse scrisoarea la piept, apăsînd-o pentru a-şi stăpîni bătăile răpezi ale inimii. I se părea c-o urmăreşte cineva, c-o spionează sute de ochi. Palidă, intră cu grabă în camera ei de culcare şi închise uşa cu cheia. Lîngă fereastra cu storul coborît, ceti pe nerăsuflate întreaga scrisoare. Rămase în picioare aşa încremenită ; nu-i venea să creadă. Privi din nou plicul. Era numele ei scris corect. Scrisoarea asta de amor era adresată ei. Îi vorbea de mare, de vapor, de balconul misterios, de oleandri şi de lămîiul ei. Desigur, un ofiţer de la vaporul din faţă s-a înamorat de ea. Dar cine îi scria fără s-o cunoască ? Şi prin minte, c-o repegiune uimitoare, îi treceau toate tipurile văzute zilnic la vaporul din faţa balconului. Şi deodată gîndul i se opri cu îndărătnicie numai la unul singur. El era... desigur.. ofiţerul acela înalt, frumos şi tăcut, care umbla singur cu barca. Îşi amintea bine că auzise de atîtea ori pe ceilalţi ofiţeri strigîndu-l : Radu Solitaru. El era... cu siguranţă... nu putea să fie altul...

Începu din nou scrisoarea, cetind rar, savurînd fiecare vorbă sonoră care vibra repetată în minte, căutînd să prindă înţelesul fiecărei fraze înflăcărate de-o patimă adîncă. Cu scrisoarea în mînă se întinse pe pat simţindu-se biruită de-un val de căldură dulce care-i cuprinse toată fiinţa. Era iubită... ea care a stat totdeauna deoparte, nu s-a amestecat în lume, n-a vorbit cu nimeni... n-a făcut nici o cunoştinţă... fără să ştie era iubită în taină de un ofiţer... tînăr... frumos...

Jumătatea de soare, ieşită din sînul mării, arunca razele oblic ca nişte săgeţi aurite în perdelele ferestrelor, poleind c-un roşu-auriu păreţii camerei de culcare. Bibiţa, întinsă

în pat, cu ochii pe jumătate închişi, prelungind dulceaţa amorţirii, căta printre gene la singurul tovarăş de care dragostea o legase pînă atunci. Un pisoi bătrîn, cu blana tigrată, torcea somnoros, împletit ca o reptilă între pernele unei sofale vechi. Semnalele de trompetă de la vapor o făceau să tresară c-un fel de bucurie copilărească. Sunetele acelea metalice îi produceau bătăi de inimă ; la fiecare comandă ce auzea pe vas, îşi ascuţea auzul să poată prinde şi recunoaşte vocile ce răsunau pe apă. Furtuna stîrnită în sufletu-i feciorese îi aţîţa o dorinţă de mişcare şi de viaţă. Fereastra o ispitea continuu. O neînfrînată curiozitate o atrăgea să vadă, să spioneze orice mişcare de-afară. Cu picioarele goale în pantofi, pe jumătate dezbrăcată, cum se scula din căldura patului, se apropia încet, înfiorată ca la o întîlnire, ţinîndu-şi răsuflarea, uitîndu-se împrejur cu teama de a nu fi surprinsă. Ridica discret colţul perdelei şi rămînea acolo cătînd afară cu priviri ascuţite.

Dimineaţa, pe vasul inundat pentru spălarea punţii, marinarii, goi pînă la brîu, cu pantalonii suflecaţi pînă la genunchi, alergau nebuneşte aruncînd cu lovituri de ciocan găleţile cu apă rece. Era un amestec voios de braţe şi picioare goale, vînjoase, cu muşchi încordaţi într-un avînt de mişcare, de viaţă tînără şi zburdalnică. Din port plecau pescarii, chiuind în lotcile lor negre, alunecînd pe luciul apei care, la ora aceea a deşteptării, îşi schimba culoarea şi îţi încînta ochii : albastrul cerului senin, oglinda apei mişcătoare, portul întreg trezit din nou la viaţă, apăreau scînteind în culori ca într-o prismă minunată, în faptul dimineţii, pe cînd marea îşi repeta eternul ritm lovindu-se de cheuri.

Tîrziu, cînd se simţea pătrunsă de fiori reci şi un tremur îi cuprindea tot trupul, Bibiţa se aşeza pe marginea patului, desfăcut încă, şi respira adînc, întretăiat, urmărită parcă de-o ameninţare nevăzută. Uneori, în beţia dulce a parfumului acestei tîrzii iubiri nevinovate, un fel de vanitate o cuprindea, răscolind dulapurile şi lăzile vechi pînă la fund. Îşi alegea bluzele în culori vii şi gulerașele cele mai fine şi complicat lucrate în măiestrite broderii. Singură, cu storul tras, se aşeza în faţa oglinzii, îşi potrivea părul negru lucios, ridica sprîncenele îmbinate şi, dînd capul pe spate, se retră-

gea uşor pentru a-şi admira talia zveltă, mlădioasă. Aşezată în colţul favorit, în balconul misterios, ţinea o carte în mîini, dar ochii îi lunecau pe rînduri şi gîndurile îi rătăceau departe. Din cînd în cînd, pe subt frunzele oleandrilor, arunca priviri furişate spre puntea vaporului din faţă. În orele de exerciţiu al bărcilor cu pînze, ea, ascunsă după perdea, urmărea cu binoclul zigzagurile voltelor schiţate de pînzele întinse în zare, ca nişte fluturi albi, purtaţi de vînt la suprafaţa mării. Şi cînd bărcile se întorceau în port, întotdeauna ea urmărea ţintă numai pe cea din cap, care se oprea brusc la cheu printr-o măiastră mişcare de cîrmă, pe cînd pînza cădea deodată ca o aripă rănită. Din fundul bărcii se ridica, înalt, puternic şi calm omul pe care-l visa şi de care se credea iubită. Îl urmărea c-o scînteiere în ochi, pînă ce intra la bord, călcînd rar şi apăsat, cu şapca albă lăsată pe ochi — numai după mers l-ar fi cunoscut dintr-o mie.

După cîteva zile urmă o altă scrisoare, mai înflăcărată. Bibiţa cetea în taină frazele acele care îi dădeau fiori de voluptate, le savura îndelung, repetînd cu deliciu unele vorbe sonore şi arzătoare, anume alese ca să tulbure un suflet slab. Trezită la o nouă viaţă, plutind fericită în visul dulce şi neînţeles al inimii, îşi retrăia în minte viaţa trecută, aşa de tristă şi de egală între balcon şi camera de culcare. Uneori o chinuia aşteptarea aceasta misterioasă. C-un fel de necaz se gîndea la timiditatea lui. L-ar fi vrut mai îndrăzneţ, s-o privească în ochi, să-i vorbească deschis. Şi adesea se înspăimînta singură de gîndurile care-i treceau prin minte.

Simţea nevoia de mărturisiri. Se apropiase din nou de verişoara ei. Nu îndrăznise să-i vorbească despre scrisori, dar o ruga s-o însoţească la plimbare pe cheu, la plajă şi, duminica, la biserică. Prin întrebări timide cerea lămuriri, trădîndu-se la fiecare pas. Oarba din Sorrento, c-o bucurie copilărească, abia stăpînită, urmărea efectele scrisorilor la care şi ea colaborase cu Trubadurul ei. În curînd reuşise s-o convingă că oamenii de mare cei mai îndrăzneţi sunt pe uscat cei mai timizi oameni. Şi Bibiţa, resemnată, aştepta ora care trebuia să sosească odată.

La a treia scrisoare i se cerea o întîlnire. El avea s-o aştepte cu barca la capătul digului, lîngă farul de nord, la ora 11 noaptea. „Avea să se încredinţeze dacă ea îl iubeşte sau nu" — termina scrisoarea. Bibiţa fu cuprinsă de o spaimă cumplită. Scrisoarea asta o lovise ca un trăsnet. Sta paralizată, neputînd lua vreo hotărîre. Nu se aştepta la asta. I se cerea prea mult. Cum să plece ea la miezul nopţii, pe ascuns, din casă la o întîlnire. Ce-ar zice lumea ? Dacă o vede cineva ?... Nu... imposibil să se compromită ; era peste puterile ei ce i se cerea... Zbătîndu-se în chinurile şovăielei, o prinse un tremur nervos. Se abătu pe pat, cu capul în perne, pe cînd suspinele o năvăleau. Nevoia iubirii, care se trezise deodată în toată fiinţa ei, o chinuia ca o durere trupească şi, ca într-o beţie, se simţea biruită parcă de-un abur ce i se ridica la crieri dîndu-i felurite închipuiri. I se părea că stă pe marginea unei prăpăstii şi cineva o îndeamnă să se arunce cu ochii închişi în fundul abisului. După ce se potoli din prima criză, rămase aşa, întinsă, într-un fel de amorţire, pe cînd gîndurile i se depănau în minte.

Se vedea departe, în largul mării ; portul în urmă nu se mai zărea ; ochiul roş al farului mai clipea în ceaţă ; barca se legăna purtată în voia valurilor... şi ea, culcată, cu capul pe umărul lui... cele mai romantice tablouri din cărţile cetite îi defilau prin mintea înfierbîntată. O clipă de întremare o făcu să se ridice drept în picioare, hotărîtă, tare. Va merge... sigur... va merge la far, la miezul nopţii să-l întîlnească. Ce-i pasă de lume ; poate să afle oricine ; nu-i copilă. Ce, nu-i stăpînă pe viaţă, pe trupul ei ? Cine poate s-o oprească ?

Hotărîtă, ieşi din camera ei după ce îşi şterse ochii în faţa oglinzii, potrivindu-şi părul la tîmple c-un gest nervos. Pînă la ora mesei se agită într-una fără să-şi găsească astîmpăr. Ieşi în balcon, udă florile, intră din nou în casă, mutînd scaunele de la un loc la altul, îşi perie haina, bău cîteva pahare de apă, căci îi ardeau buzele cumplit. Cînd se aşeză la masă, printr-o privire aruncată în oglindă, îşi surprinse figura crispată şi ochii scînteind. Se forţă luînd o expresie de linişte sfîşietoare. Simţea că începe din nou a şovăi în faţa bătrînei mătuşe care o întreba îngrijată ce are,

de ce-i așa de tulburată. „O migrenă care mă chinuieşte teribil" — și-n modularea glasului recunoștea bine cum i se trădează tot zbuciumul sufletesc. Simțind că nu se mai poate stăpîni și lacrimile îi dau în ochi, se sculă brusc de la masă intrînd în camera ei cu pumnii strînși.

Nu, nu putea să meargă... i se cerea prea mult... și pe cînd se frămînta cu mînile la tîmple, deodată un gînd subit îi apăru ca o punte de salvare. Îi va scrie o scrisoare lungă, își va vărsa tot focul care o mistuie, își va așterne tot sufletul în ea. Încuie ușa. Se așeză la masă. Reciti scrisoarea pe care o făcuse cîteva zile înainte și pe care nu se hotărîse s-o trimită. O rupse și începu alta. Toată comoara de sentimente adunată din literatura romantică pe care-o cetise o risipi într-o noapte întreagă, în rîndurile înflăcărate care cuprindeau o patimă pînă atunci înăbușită.

La bordul vasului-școală, deși nu erau toți în curent cu farsa scrisorilor, se petrecea de minune pe socoteala Prințesei din balconul misterios. Fiecare recunoștea că farsa reușise ; acum rămînea rămășagul asupra întîlnirii. Va merge ea pînă la capăt ? Va veni sau nu ? Va vorbi Sfinxul ?

Radu Solitaru știa mai puțin decît toți ceilalți de farsa care se făcea în numele lui. Preocupat de calculele lui favorite, nu mai punea piciorul pe uscat, nu făcea nici o cunoștință și nu petrecea decît cu barca în orele de repaus. Un ofițer mai vechi, care făcea haz de nebuniile Crevetelor, începea mai totdeauna la masă atacul, zîmbind pe subt mustează :

— Domnilor, să știți că numai sondînd marea poți găsi un adăpost bun de ancorat. E rușinos pentru un ofițer tînăr, debarcat nou, într-o garnizoană să nu-și poată găsi singur cvartir din prima zi, sau din prima noapte, dacă vreți. Dar stai în *pană* două luni ; asta însamnă că n-ai ochi format de marinar de lungă cursă.

— Nu știți că sunt marinari care au groază să navige cu remorcă, adăuga un altul.

— Depinde ce fel de remorcă ai.

— În sfîrșit, din atîta tinerețā a bordului trebuie să se găsească unul care să dezlege *enigma*, să moaie inima de piatră a *Sfinxului*, să facă să vorbească odată și *Muta din Portici*.

Un ofițer tînăr, ghiduș, c-o mutră serioasă, se ridică vorbind sentențios :

— Domnilor, pot să vă aduc la cunoștință că, grație muncii neobosite a unuia dintre camarazii noștri, s-a ajuns, după nesfîrșite calcule savante de navigație și astronomie, cu ajutorul logaritmelor, să [se] soluționeze problema. Vă pot asigura că enigma s-a dezlegat, inima de piatră a *Sfinxului* s-a făcut deja moale ca ceara, și că *Muta* va vorbi, domnilor, va vorbi în curînd, revărsîndu-și toată *Rezerva de tandrețe*.

— Bravo !... bravo !... strigară mai mulți, aplaudînd zgomotos.

Un alt ofițer se sculă cu paharul în mînă.

— Nu uitați însă cît datorăm și concursului dat, dintre culise, de concertul Trubadurului și a Oarbei din Sorrento, care cu privirea ei pătrunzătoare... și vorbele se pierdeau în rîsul zgomotos, pe cînd își aruncau unul altuia glume, înțepături și crude ironii, în jurul mesei, care se prelungea pînă tîrziu afară, pe puntea vasului-școală.

Dar... o întîmplare nenorocită veni să curme, pentru multă vreme, voioșia tinereții bordului.

Într-o duminică, pe timp frumos, fără nici o grijă plecase la larg, cu barca lui cea albă, Radu Solitaru, singur, cum îi era obiceiul. De dimineață, marea ipocrită părea că doarme calmă, netedă, scînteind în bătaia soarelui de vară. Pînzele moi abia prindeau slabele adieri de vînt care destrămau un petec de nor pribegind pe albastrul cerului. Înainte ca soarele să se înalțe la amiază, se ivi la orizont, spre nord, o creastă cenușie de nour. Deodată începu vîntul să sufle c-un șuierat ascuțit, prevestind vijelia care se apropia. În cîteva minute șuierăturile s-au prefăcut în mugete năprasnice, și creasta de nour, într-o spinare de balaur,

care creştea învineţind faţa apei înspumate de turbare. În port toate vapoarele îşi întăreau legăturile la mal. Iar corăbiile îşi strîngeau velaturile în grabă, descrucişînd zburătorii din înălţimea catargelor clătinate cu scîrţîituri ca nişte vaiete omeneşti. De pe cheu, de pe puntea vaselor, priviri pătrunzătoare cercetau orizontul închis, de culoarea aramei înroşite în foc. Vreo cîţiva fulgi albi mijau în zare, apărînd şi dispărînd în zbuciumul valurilor. Erau bărci de pescari. Prinse de furtună în larg se luptau să ajungă în port. Ca nişte păsări cuprinse de groază zburau disperate, cu aripele întinse, cătînd scăparea în gura Dunării. Numai şase au izbutit să intre la adăpost în port. Barca cea albă nu era printre ele. Tocmai subt sară o pilotină reuşi să iasă în larg. La cîteva mile depărtare de ţărm întîlni plutind barca răsturnată, cu catargul rupt şi pînza sfîşiată. Cu mare greutate o luă pilotina la remorcă. Pe drum, aproape de port, pescui o şapcă albă c-o singură tresă. Tocmai a treia zi, căpitănia portului fu înştiinţată de un pescar că valurile au aruncat pe plajă un cadavru.

A fost o jale în tot portul cînd s-a aflat de moartea lui Radu Solitaru. Coşciugul, învelit într-un pavilion tricolor de război, a fost dus de marinari pînă la cimitirul de pe malul mării. Bubuitul unei salve de pluton, trasă spre mare, încheie trista ceremonie. Vasul-şcoală avea pavilionul coborît în *bernă*, în semn de doliu şi, dintr-un respect pios, nu se mai auzi nici o serenadă în tot portul.

Pe mormînt trebuia să se pună o colonă ruptă, de piatră, şi la colţuri patru ancoroturi legate între ele cu lanţuri. Emil Trubaduru avea să compună un epitaf pentru Solitarul, care se odihnea în nisipul amestecat cu scoici, pe plaja mării ipocrite.

A doua zi, pe neaşteptate, vasul-şcoală ridică ancora şi întinse pînzele. Un ordin telegrafic îl chemase în grabă la Galaţi. Se făceau pregătiri pentru o lungă călătorie împrejurul Europei, cu prilejul deschiderii canalului de la Kiel.

După cîteva zile, Emil Trubaduru primi din partea Oarbei din Sorrento o scrisoare pe cinci coale, scrisă mărunt şi pătată cu urme de lacrimi. După ce îi arăta propriile ei dureri şi mustrări de cuget, descria pe larg disperarea şi

chinurile Bibiţei. A leşinat de două ori. Doctorul stă la patul ei. [I]-e teamă să nu se omoare, căci spune că nu mai are de ce trăi după ce ea l-a omorît pe Radu. E convinsă că bietul băiat s-a aruncat în valuri din cauză că ea n-a venit la întîlnirea ce i-o ceruse el. Ideea asta fixă i s-a pironit în crier şi nimeni nu i-o poate scoate. N-a putut să-i spună toată farsa cu scrisorile, dar s-a încercat să-i arăte că tot amorul ei e o iluzie, că nici nu l-a cunoscut personal pe Radu. Ea nu vrea să audă de nimic. Plînge, îşi smulge părul şi zice că ea ştie bine că din cauza ei s-a omorît. Şi Oarba din Sorrento, ca un copil vinovat care a făcut o poznă şi nu ştie cum s-o îndrepte, cere sfaturi lui Emil de cum trebuie să procedeze cu Bibiţa. La urmă îl mustră şi pe el, care s-a luat după capul ei şi a combinat scrisorile acele de amor aşa de înfocate pe care Bibiţa le-a luat în serios.

După alte cîteva zile, o scrisoare scurtă îl anunţă pe Emil că Bibiţa s-a aruncat în mare, de pe cheu, de lîngă farul de nord. Nişte pescari din apropiere au salvat-o. E bolnavă în pat şi aiurează. Deşi la toată lumea s-a spus că a căzut din întîmplare, alunecînd pe cheu, oraşul tot ştie adevărul şi nu se vorbeşte decît de asta. Ce e de făcut ?

Cu o zi înainte de a pleca vasul-şcoală spre Kiel, primi Emil a treia scrisoare. După o serie de aspre mustrări, Oarba din Sorrento îi face cunoscut că Bibiţa s-a îndreptat, dar e slabă, de nerecunoscut. A căzut într-un fel de împietrire. Nu vorbeşte nimic. Pe faţa ei citeşti un fel de linişte sfăşietoare. În fiecare seară se duce la mormîntul lui Radu. Îi schimbă florile, i-a pus răsaduri şi are să planteze doi plopi argintii şi două sălcii plîngătoare în dreptul fiecărui ancorot ; în sfîrşit, a făcut foarte drăguţ acolo. Peste cîteva zile ele amîndouă vor pleca la Constantinopoli c-un vapor al „Lloyd"-ului [1]. Pe Bibiţa o cheamă nişte rude la Corfu [2],

[1] „Lloyd", asociaţie internaţională de asigurări maritime fondată în Anglia încă de la sfîrşitul secolului al XVII-lea de către un om de afaceri cu numele de Edward Lloyd (născut în 1712). A fost instituită legal în 1871.

[2] Corfu (în limba elină, Kerkyra), insulă în Marea Ionică, în apropierea graniţei cu Albania.

ca să-şi caute sănătatea, căci, „fie zis între noi, mi se pare că e deja atinsă la plămîni". Iar ea o să rămînă la unchiul ei, Xenofon, care are o vilă adorabilă pe Bosfor, la Terapia [1] în cartierul diplomatic. Contează pe sentimentele Trubadurului că n-o s-o dea uitării, că are să vie s-o vadă la vila *„Mon Caprice"*. O casă mare, cu terasa îmbrăcată în iederă, şi doi migdali la poartă, în faţa ambasadei ruseşti.

Numai după ce s-a întors de la Kiel, a găsit Emil acasă invitaţia la nuntă. Oarba din Sorrento se măritase c-un secretar de la legaţia rusă din Constantinopol. De Bibiţa n-a mai auzit.

Anii treceau. Alte promoţii de Crevete se perindau pe vasul-şcoală, care din cînd în cînd se oprea la gura Dunărei şi arunca ancora tot în acelaşi loc, prăjindu-şi coastele vechi la cheu, în faţa fostului consulat grecesc.

Casa se vînduse unui cafegiu levantin, îmbogăţit ca ceauş de hamali în port. În etajul de jos avea cîrciumă şi coloniale, debarcate din vapoare pentru a fi trimise prin contrabandă în porturile dunărene. În etajul de sus făcuse o cafenea-varieteu. Pe-o firmă uriaşă, aşezată la balcon, erau zugrăvite două steaguri încrucişate, grecesc şi românesc : iar sub ele sta scris cu litere mare :

Varieteu cu
Şambruri
Unicul local familiar

SOCRATE FARDULIS
Furnisorul Marinei Regale

De la fereastra de unde altădată se auzeau serenadele dulci ale Trubadurului şi acordurile sonore ale Oarbei din Sorrento, acum scăpau notele ţipătoare de armonică şi chiotele sălbatice ale cîntecelor ce pescarii ruşi le scoteau din

[1] Terapia, suburbie a Constantinopolului vestită prin aşezarea ei, situată la nordul Cornului-de-Aur (golf în Bosfor în care se află portul marelui oraş).

gîtlejele lor înăsprite de băutură şi de umezeala mării. Iar sus, în balconul închis ca o colivie de sticlă, în care altădată Prinţesa Bibiţa tînjea visătoare, cu zîmbetu-i de sfinx, între oleandri şi lămîi, se vedeau adesea femei spoite şi dezmăţate, care-şi făceau vînt cu şepcile marinarilor, pentru a se răcori din năbuşeala acră a sălii unde se cînta toată noaptea cînd portul lucra bine şi aur curgea la chetă.

Rar se întîmpla cîte un ofiţer din promoţia Solitarului, plimbîndu-se seara pe plajă, să ajungă pînă în dreptul cimitirului. Plopii argintii creşteau drepţi, deopotrivă, ca doi fraţi gemeni, şopotind veşnic în limba lor la cea mai slabă adiere de vînt dinspre uscat sau din largul mării. Sălciile creşteau aplecate ; şi-n plînsul lor se lăsau aşa de jos că acopereau cu totul moviliţa aceea de trei metri lungime sub care Solitarul dormea uitat de-ai lui. În anii cu apele mari, cînd Dunărea se revărsa în bălţile Deltei şi se unea cu marea, mormîntul acela, tocmai la marginea cimitirului, era ameninţat. Păzitorul, un moşneag şchiop, fost pescar, spunea rîzînd :

— Pe ăsta îl cere înapoi apa... are să-l dezgroape... c-aşa-i scris la unii care se îneacă, să nu-i îngroape în pămînt, că el nu-i vrea, îi cere înapoi apa.

Trecuse multă vreme la mijloc. „Dacia", măreţul vapor postal, acostat la cheul Galata [1] din Constantinopol, îşi flutura nerăbdător în vîrful catargului semnalul de chemarea pilotului. Gata de plecare. Lume multă. O varietate de tipuri şi culori se încrucişa pe scara vaporului în forfotul zgomotos al orei de îmbarcare.

Comandantul, cu faţa bronzată, cu părul alb înainte de vreme, se plimba singur fumînd liniştit, pe puntea care trepida în respiraţia maşinei gata sub presiune. Pe lîngă el trecu un grup de călători spre cabinele de pe punte. O doamnă înaltă şi uscată, în negru, cu bucle argintii ; o alta scurtă şi groasă, trei fetiţe şi un lanţ de hamali cu geamantane.

Comandantul nici n-a observat privirea lungă, aruncată de una din doamnele care trecuse pe lîngă el. Cînd comanzi

[1] Galata, suburbie din Constantinopole, comercială prin excelenţă, situată pe ţărmul asiatic, la sud-est de Cornul-de-Aur.

mai mulţi ani un vapor de pasageri, pe care se perindează zilnic atîtea tipuri de călători, ajungi să nu mai poţi deosibi figurile şi ţi se pare că toată lumea întîlnită îţi este de mult cunoscută.

Tîrziu, după ieşirea din Bosfor, pe cînd vasul, cu pieptul lui de fier, îşi tăia drumul obişnuit prin largul mării, comandantul coborî scările de la comandă pentru a-şi face, ca întotdeauna, inspecţia pe punte. Cele trei fetiţe, care se plimbau înlănţuite la braţ una de alta, trecură pe lîngă el măsurîndu-l cu priviri furişate. De pe banca de sub comandă se ridică o doamnă scurtă, groasă şi rotundă, cu părul sur şi nişte ochi mici care îi surîdeau prin sticla ochelarilor. Se opri drept în faţa comandantului.

— Aşa-i că nu mă cunoşti ? şi obrajii i se înroşiră deodată. Vezi cît m-am schimbat ? Iată eu am recunoscut imediat pe Emil — şi într-un rîs sănătos completă — Trubadurul de altădată. El, surprins şi tulburat, cu sîngele în obraz, zîmbea, cu toate că îşi strîngea sprîncenele chinuindu-şi mintea. Şi deodată îşi scoase şapca din cap, trecînd mîna prin păr :

— A !... da... d-na... şi se opri negăsind numele.

— D-na Savici... dar spune-mi ca altădată cum ţi-am spus şi eu, Luluca, Oarba din Sorrento.

Zăpăcit, înduioşat, cu capul gol, se aplecă sărutîndu-i mîna moale şi grasă. Se aşezară alături pe bancă. O apăsare parcă îi ţinu pe amîndoi tăcuţi cîteva clipe. Năvălită de-o bucurie neînţeleasă, ea începu întăi :

— Mergem la Constanţa. Avem un proces de moştenire. Uite, cele trei fetiţe de acolo sunt ale mele. Vezi ce mari sunt ? Cît am îmbătrînit... Stai să văd cîţi ani sunt de atunci... şi începu o socoteală răpede cu datele de naştere a fiecărui copil, măritişul, plecarea din ţară.

El tăcea şi asculta c-un surîs pierdut. Se simţea moale, tulburat de suvenirul vieţii de mult trecute, de întreaga tinereţă, într-o singură clipă răscolită deodată.

— Ştii că sunt şi cu Bibiţa aici. Săraca a rămas singură. Stă la mine. Mi-i milă de ea. O viaţă pierdută. Închipuie-ţi, că a rămas aceeaşi, cum o ştii.

— Cum, nu s-a măritat ? Biata Prinţesă !...

— Nu, deşi a avut partide admirabile. Şi azi îl plînge pe ofiţerul acela care s-a înecat. Păstrează cu sfinţenie şi citeşte scrisorile acele combinate de noi. A rămas pînă acum convinsă că el a iubit-o şi că s-a omorît din cauza ei. N-a fost chip să-i scoatem din cap ideea asta fixă. Umblă totdeauna în doliu şi-i face rău să vadă o îmbrăcăminte de marinar.

Dintr-o cabină de pe punte ieşi o femeie înaltă, uscată, îmbrăcată în negru. Vîntul îi flutura crepul de sub care scăpau şuviţele de păr alb ca zăpada. Păşea uşor căutînd drept înainte. Cînd ajunse în dreptul băncii se făcu deodată tăcere. Emil tresări şi instinctiv se ridică, salutînd respectuos. Ea abea îşi înclină capul şi, c-un fior trecător, îşi strînse şalul negru la piept, călcînd lin, cu paşi măsuraţi pînă la capătul punţii ; se înapoie trecînd uşor, ca o umbră, pînă se pierdu în penumbra cabinei. Uşa se închise încet şi o mînă diafană, fină, ca de ceară, apăru trăgînd discret perdeluţa de mătase, care masca ochiul rotund de geam al cabinei inundate de magica lumină argintie a lunii pline.

Sulina, 1916

ÎNTR-O SÎMBĂTĂ

Nimerisem ca zi de drum tocmai o sîmbătă. Cu nici un preț birjarii din partea locului, toți de aceeași lege, nu înhamă sîmbăta. Ca să poată împăca interesele profesionale cu poruncile legii lui Moise, fiecare birjar tocmește cu ziua un român care înhamă și mînă o zi numai pe săptămînă.

În gara Pașcani lume multă și numai cîteva trăsuri pentru mînăstiri. Mă opresc în fața unui imens *landou* deschis — măreață ruină rămasă din echipajele ce străluceau odinioară pe la curțile boierești din Moldova.

Mă uit ca la o piesă istorică. Pe oblon se disting slab încă urmele unei monograme, sub o coroană princiară, deși noul proprietar așternuse cîteva straturi groase de un verde spălăcit scriindu-și inițialele mari în trei culori : A.I.L. — Așer Iuster Lupu.

Pielea poclitului era înlocuită c-o pînză neagră cătrănită, plușul pernelor c-un dos de saltea vărgat, iar în locul covorașului de la picioare, un țol zdrențuit și îmbîcsit de noroi uscat.

Ochisem un loc gol pe capră, lîngă vizitiu.

— Pardon ! scuzați ! nu face pentru matali să stați acolo sus, tocmai pe capră, îmi spune politicos domnul Așer Iuster Lupu, apăsîndu-mă ușor pe umăr.

Deși nu înhamă și nu pune mîna pe bani sîmbăta, proprietarul landoului ține să conducă în persoană îmbarcarea călătorilor și așezarea bagajelor, după anumite reguli birjerești bine stabilite.

— Pardon ! poftiți vă rog aici în fund. Iacă avem loc pentru trei *persoane* corpolente, iar pe scăunaș și pe capră

loc încă pentru patru *indivizi*. Nu stă frumos și nici nu se cade o persoană ca matali să meargă sus, acolo, cu toți indivizii.

După multă discuție am reușit să-mi cuceresc locul pe capră, deși fusesem repartizat în categoria „persoanelor“ și nu a „indivizilor“.

După ce s-a încărcat complet, această antică barcă a lui Noe, s-a pus greoaie în mișcare, la comanda birjerească de *viiio !...* prelungită prin o șuierătură puternică.

Cei patru cai costelivi, înhămați buziș, se opinteau trăgînd din răsputeri trăsura greoaie hurducată fără cruțare prin hopuri, cumpănită pe arcuri ca o corabie veche săltată pe valuri. Zgomotul asurzitor de fierărie veche se îngîna c-un geamăt sfîșiitor, ieșit parcă din scîrțîitul tuturor încheieturilor ruginite ale bătrînului landou.

Începusem a urca în pas domol dealul cel mare ale Pașcanilor cînd mi-am întors privirea în urmă, spre larga vale a Siretului. În aerul limpede al dimineței, soarele, care se-nălța pe albastru văzduhului, poleia cu razele-i de aur fâșii de ceață păinjinite încă în fundul văilor adînci.

De la o vreme încep să-mi examinez vecinul de pe capră : un moșneag mărunțel, cu obrazul zbîrcit, cu pielea neagră lucitoare, cu mustățile și sprincenile albe, zburlite — un cap de indian bătrîn.

Îmbrăcat jumătate țărănește și jumătate nemțește : poalele lungi ale unei jachete înverzite îi acoperea o parte din ițarii strînși, încrețiți pe niște piciorușe subțiri.

— Cum te cheamă, moșule ?

— Pe mine ? Iordachi Brănel. Dar îmi mai zice și Bogdan, după numele boierului la care am slujit în tinerețe.

— Cîți ani ai, moșule ?

— D-apoi mai știu ? Că-s bătrîn tare, țin minte de mult, din vremea robiei.

— Tocmai de pe atunci ești moșule ?

— Poi cum ! eu doar am apucat în viață patru împărați !

— Cari împărați ?

— Întîi și întîi am apucat pe Mihalachi Sturza, care o deschis granița de-o venit jidovii. Al doilea-i Grigore Ghica,

cel ce ni-o dezrobit. Al treilea-i Cuza, cel ci o dat pămînt la oameni, și al patrulea, ista de-acuma, Carol, de-o făcut războiu cu turcii.

— Și zi, moșule, ai fost rob ?

— Poi cum, firește, dacă am copchilărit la curți boierești. Am fost de casa Bogdăneștilor, boieri de starea întîia. Pe mine m-o făcut mama la curtea din Șendreni, că mama era roabă la coana Casuca Bogdănoaia. De mic copil m-o dat la grajduri de îngrijeam mînjii. Apoi cînd m-am făcut mare am intrat ca surugiu, îmbrăcam haine turcești și poturi ca arnăuții, cum se purtau pe-atunci.

— Și cum o duceați ca robi ? era rău tare ?

— Auzi vorbă ! cum rău, conașule ? că era de-o mie de ori mai bine ca acuma. Ne hrănea bine, ca să fim grași, **că avea tot** *interesul* boieru ca să tragem greu la cîntar cînd ne vindea.

— Cum — întreb eu nedumerit — vă vindea cu cîntarul ?

— Firește, că doar costa doi galbeni oca de țigan pe vremea ceea.

— Ce spui, moșule — adaug eu rîzînd — se vindea carnea de om cu oca ?

— Ei, apoi îmi pare rău că mai vorbesc, doar nu-s copchil, sunt om bătrîn, credeți-mă cînd spun o vorbă. Să cîntărea pînă și copii de țîță. Doi galbeni oca de țigan, atîta să plătea pe-atunci. Cantaragiul avea și el de fiecare suflet cîte jumătate sorocovăț. Numai pe cei cu meserii îi alese la curte ; ca bucătari, lăutari, nu-i vindea cu cîntarul, ci îi plătea aparte după meșteșugul lor.

Și moșul Iordache Brănel își înăspri glasul, încruntîndu-și sprincenile cu supărare față de neîncrederea ce i-o arătasem. După ce smuci hățurile c-o mînă își vărsă necazul pe cai șfichiuindu-i cu vîrful biciului.

Ca să-l mai îndulcesc la vorbă îi dau o țigară. Moșul o ia cu două degete și o așează binișor după ureche.

— Dar trăsura asta a cui o fi fost, moșule, că pare a fi boierească.

— Apoi cine n-o știe, că-i tot din cele rămase de la Bogdănești. Erau la curte vreo opt trăsuri felurite. Asta-i din landourile cele mari aduse de boier de la Vieana. Birjarii

din Tîrgul-Neamț pîndesc și ei cînd se desfac gospodăriile vechi de pe la curțile boierești și pun mîna pe cîte-o trăsură ca asta.

— Și chiar cu asta ai umblat în tinereță, moșule ?

— Numai vreo șase ani, că am avut să trag eu cu trăsura asta o poznă mare și de-aceea am și fugit de la Bogdănești.

— Ia spune, moșule, ce poznă, încerc eu să-l ispitesc.

— Boierul nostru, conu Iorgu Bogdan, a avut un ficior : pe conașul Costel. Cînd s-o născut, eu am fugit la Ieși, după doftor, călare pe dișalate în puterea nopței, de-a crăpat calu sub mine. Și pînă s-o făcut mare conașu Costel ținea la mine ca la ochii din cap. Cînd s-o întors de la învățătură, de la Paris, era slab ca un țîr și galben cum îi turta de ceară. De frică să nu dea în oftigă l-o fost adus la aer de munte, la mînăstirea Varatic, în casa maicei Agafia, o rudă a Bogdăneștilor. După cîteva luni s-o lecuit de oftigă, dar s-o bolnăvit de inimă. Că maica Agafia creștea o nepoată de suflet, ca ucenică la ascultare, sora Glafira, o mîndreață cum nu se afla alta. Cum s-o făcut de-o ajuns lucru la una ca asta nu ți-aș putea spune, dar într-un miez de noapte, conașul Costel cu sora Glafira au fugit din mînăstire. Pe mine m-o împins pacatul să-i duc cu trăsura asta pînă în ziuă la Suceava, unde-au trecut granița.

Cînd s-o aflat de întîmplarea ceea, boierul foc și pară împotriva mea. M-o întins la falangă de mi-o dat o bătaie soră cu moartea. De-atunci am rămas cu vătămătură pînă în ziua de azi. După ce m-am sculat de pe boală mi-am luat lumea în cap și-am tot slujit prin străini.

Numai după ce mi-o murit baba și băietul, care-o fost lăutar, m-am tras iar încoace în partea locului.

— Ei, moșule, și pînă acum n-ai găsit un loc bun unde să intri ?

— Hei !... apoi ce caut eu ? să găsesc un stăpîn, un boier bun cum erau odată, să-l slujesc cu credință, să mor la curtea lui și să zică și el după ce-oi închide ochii : „D-zeu să-l ierte pe Iordachi Brănel, c-o fost slugă credincioasă". Dar vezi că lumea s-o schimbat ; de cînd o căzut boierii și s-o ridicat tot de iștealalți, lume măruntă, îi greu de trăit.

Şi moşneagul, oftînd adînc, din fundul inimii, îşi puse hăţurile sub genunchi, şi tacticos, îşi aprinse ţigara.

— Vezi trăsura asta hodorogită ? Ce lume am dus eu cu ea odată. Ce boierime, ce viaţă era pe atunci ! Cu asta îl duceam pe conul Mihalachi Kogîlniceanu la fabrica lui de postav din Tîrgul-Neamţului ; altfel de oameni erau pe atunci ! Ce lume duceam pe vremea ceea spre mînăstiri, şi acuma... Clătinînd din cap, moşneagul se opri, aruncînd cu silă în pulberea drumului mucul de ţigară lipit de buza de jos.

În vîrful dealului făcurăm un popas lung ca să răsufle caii obosiţi şi albi de spumă. Şi pentru că moşul Iordachi Brănel se apucase de meşterit bucşa unei roţi ce să legăna, m-am coborît şi eu de pe capra trăsurei.

Lungit pe pajiştea umedă încă de roua dimineţei, sorbind mireasma brazilor tineri, priveam de sus, de pe culme, bogata vale a Moldovei cu dulci înclinări de costişe smălţuite în mozaicul lanurilor de semănături. În dimineaţa aceea albastră şi umedă, în strălucirea soarelui ce se-nalţa măreţ, buchetele de sălcii păreau în depărtare insule de verdeaţă pierdute în marea holdelor de aur cald. Prin ceaţa argintie, care mai fumega în spirale, sticlea apa Moldovei pe prundul ce se pierdea în zare.

...Şi cum stam în liniştea sfîntă a naturei, pe marginea ţarinei roditoare, scormonită mereu de alte mîini, hrănind o altă lume în veşnica curgere a vremii, moşneagul măruntel, fost rob al Bogdăneştilor, şi vechea lui trăsură, îmi apăreau ca singure rămăşiţe din altă lume ce-a fost odinioară prin locurile aceste, păstrînd în ele închisă taina trecutului uitat.

Mînăstirea Agapia, 1921

HORAŢIU BALTĂ
Documente omeneşti

În oraşul nostru de provincie, pe vremea copilăriei mele, am apucat cîţiva oameni originali : asemenea rare tipuri n-am mai întîlnit nicăieri în lumea prin care am umblat în restul vieţii mele. Printre acei pe care nu pot să-i uit e şi Horaţiu Baltă.

Rudele, prietenii îi ziceau *Oras*. Servitorii, birjarii şi vardiştii : *conaşul Raţă.*

Niciodată n-am putut să-i stabilesc vrîsta. Cînd l-am cunoscut, cred că trecuse pragul bătrîneţii, dar se prezenta tot bine, zvelt, drept, călcînd mîndru, trecînd falnic prin viaţă, veşnic cu o floare la butonieră, vara şi iarna. În loc de baston mînuia cu dreapta întotdeauna o cravaşă scurtă ca o baghetă de capelmaistru. Avea un cap mare, interesant, trăsături fine, privirea impunătoare, părul lung şi creţ. Ciocul scurt şi mustăţile negre, văpsite cu artă, îi dădeau înfăţişarea unui vechi muşchetar din vremuri fericite.

Mizeria vieţii ştia s-o acopere cu o discretă eleganţă.

Arbitru în chestiunile de gust şi de onoare, *clubman* de rasă, holtei tomnatic, era primit, îmbrăţişat de cele mai bune familii din oraşul nostru.

Toate uşile îi erau larg deschise. La teatre, concerte, serbări era nelipsit, dar nicăieri nu plătea nimic. Nu ştiu de ce nimeni nu-i cerea niciodată bilet de intrare. În localuri publice patronii şi chelnerii se grăbeau să-l servească ; de *chetă* scutit pretutindene ; pînă şi birjarii, seara, cînd ieşea de la club, îl duceau acasă fără să-i ceară ceva.

Toată lumea părea că-i recunoaşte acestui om, în chip tacit, anumite drepturi, privilegii deosebite, datorite poate nobilei sale calicii.

Horațiu Baltă era ultimul vlăstar al unei vechi familii boierești scăpătate. Crescut în puf și dantele, din mînile bonelor și guvernantelor străine trecuse la Paris, în liceul „St. Louis“; după cîțiva ani intră la „St. Cyr“, și de acolo sosi în țară ofițer de cavalerie.

Încăleca bine, cu eleganță și curaj, dar pentru simplul motiv că nu se putea scula dimineața la ora cînd începeau exercițiile la cazarmă, își dădu curînd demisia din armată.

Întors la Paris, își tocă restul de moștenire, studiind pictura, muzica și sporturile.

Îl văzusem mai de multe ori pe stradă și în localuri publice; odată însă întîlnindu-l în tren, am putut să-l cunosc mai de aproape. Eram numai trei persoane într-un singur compartiment de vagon. Horațiu Baltă, grav, corect ca întotdeauna, sta adîncit, fără să observe nimic în jurul său, citind al treilea volum din *Le Vicomte de Bragelonne*. În mîni avea o păreche de mănuși de piele ce trebuie să fi fost albe odată; pe genunchi ținea un pled vărgat de voiaj, deși în vagon era destul de cald.

Un burghez respectabil, pe canapeaua din față, se cuibărea să doarmă. Își scoase gulerul, își deschie gîfîind vesta și, cu mari sforțări, izbuti să-și tragă ghetele din picioare, apoi se lungi mulțumit cu fața în sus.

Din colțul meu observam mișcările celor doi oameni.

În cîteva rînduri Horațiu Baltă își ridică ușor ochii de pe carte, cătînd cu dispreț spre cele două picioare groase băgate în niște ciorapi verzi. Apoi își scoase de la piept batista parfumată și o duse la nasul său acvilin, apăsîndu-și nările cari începuse a vibra des, nervos.

După cîtva timp se ridică de la locul său și cu mișcări stăpînite, își desfăcu din curele un frumos geamandan cu monogramă de argint. Își scoase o sticlă de parfum cu pompă, și, fără nici o vorbă, începu să pompeze stropind cele două picioare descălțate întinse pe canapea.

Bietul om, care dormea visînd fericit, cînd simți udeală la picioare, tresări speriat, își trase picioarele scăpînd o înjurătură groaznică.

— Ce faci acolo, domnule ?... ești nebun ?

Horațiu Baltă, c-un calm admirabil, îi răspunse scurt:

— D-voastră m-ați atacat. Am dreptul să mă apăr cu armele ce-mi stau la îndemînă, și se așeză corect la locul său.

— Ei, asta-i culmea !... cică eu l-am atacat... da' ce ți-am făcut, domnule, să te legi de mine ?

— Văd că aveți intențiuni de scandal; sunt gata să vă dau oricînd reparațiuni, și c-un gest hotărît îi întinse cartea de vizită.

— Da' nu-i chestia să-mi faci reparație mie, domnule ! E vorba că de ce mi-ai udat ciorapii ? Și bietul om căta nedumerit la biletul pe care-l ținea în mînă. Apoi se hotărî să-și încalțe ghetele cari intrau greu peste ciorapii uzi.

Ieșind pe sală își aprinse o țigară, mai citi o dată numele de pe bilet și începu să măsoare cu atenție prin geam chipul lui Horațiu Baltă, care, netulburat, ca și cum nimic nu se întîmplase, sta din nou adîncit în citirea *Vicontelui de Bragelonne*.

Problemele vieții știa să le rezolve Horațiu Baltă c-o ușurință și siguranță uimitoare.

De masă era asigurat printr-o invitație permanentă la paisprezece familii din oraș. Venea cu atîta exactitate la ora mesei, încît uneori — cînd se întîmpla ca unul din membrii familiei chiar să întîrzie — el se simțea în drept să intervie oarecum, atrăgînd atenția în mod discret, că nu-i higienic, cum spunea el, a se *distanța mesele*. Și toți ai casei îl aprobau găsind foarte naturală și justă observația făcută.

Chestiunea locuinții, deși era mai grea, totuși o rezolvise cu succes. Făcuse contract pe cinci ani c-un proprietar evreu pentru o casă frumoasă — căci dacă tot nu avea de gînd să plătească, de ce să nu stea într-o casă mai bună ? Proprietarul pîcîlit, care-și vedea chiriașul la braț cu prefectul și procurorul, era bucuros al doilea an să-i ierte chiria pentru întîiul an, numai să scape de așa chiriaș. În al treilea an voia să se lipsească de chiria din anul al doilea, dar chiriașul nu părăsea casa și nici nu plătea pentru motivul că nu-i fusese predată în regulă, întrucît proprietarului îi rămăsese un dulap gol într-una din camere.

Nu-i vorbă, că în privința locuinții avusese și Horațiu oarecare neplăceri, cu cîțiva ani mai înainte, din partea unei proprietărese amarnice. O cucoană, disperată că nu i se libe-

rează casa, a pus să-i scoată uşile şi ferestile. Chiriaşul nici de data asta nu s-a lăsat învins. A răspuns printr-un hotărît *„Tant mieux !"* [1] şi a rămas în casă bătîndu-şi scînduri şi rogojini la fereşti şi uşi.

Platforma însă pe care se susţinea Horaţiu Baltă plutind la suprafaţa oceanului social — după cum însuşi o recunoştea — era gazeta sa de provincie : *Zimbrul Moldovei-de-Sus.*

Izbutise să-şi convingă concetăţenii că orice oraş care se respectă trebuie să întreţie o gazetă locală, cu preţul oricăror sacrificii. E drept că apărea vremelnic, dar după fiecare întrerupere articolul de fond al primului număr începea veşnic cu aceeaşi frază : „Reluăm iarăşi lupta crîncenă întreruptă cîteva clipe..."

Genurile literare cultivate cu cea mai mare grijă în gazeta locală erau *oda* şi *necrologul,* pentru care cuvînt i se şi zicea pe şoptite directorului gazetei, uneori *odagiul* nostru, iar alteori *cioclul urbei noastre.*

Pentru anunţurile de înmormîntare erau stabilite preţuri fixe, după expresiile întrebuinţate şi aprecierile făcute asupra defunctului. Cînd se scria simplu : „Concetăţeanul nostru nu mai este" — se plătea relativ ieftin. Dacă se întrebuinţau termeni ca : „Ilustrul bărbat, marele om"... etc... — costa cu mult mai scump. Pentru anumite preţuri gazeta apărea şi în doliu, cu fotografia, biografia şi acte din viaţa defunctului.

Pentru discursurile funebre, specialitatea directorului gazetei, erau aparte alte preţuri, după cum se rosteau la casa defunctului, la biserică sau la cimitir.

Aşa se deprinsese lumea în oraşul nostru cu discursurile lui funebre, încît nu era nici o înmormîntare mai de seamă la care să nu fie angajat şi Horaţiu Baltă. De obicei la cheltuielile ce se făceau în asemenea triste ocazii, ca plata popilor, dascălilor, clopotelor, precum şi a pompelor funebre, dricul, coroane, colive, muzica militară, trebuia să se adauge şi preţul discursului funebru.

---

[1] Cu atît mai bine (fr.).

Deşi nu se putea spune că ducea o viaţă tocmai creştinească, şi nici că fusese popă ca Bossuet, totuşi oraţiunile funebre ale lui Horaţiu Baltă începeau toate cam în acelaşi chip :

„Fraţi creştini !... Nu simţiţi voi, oare, golul rămas în mijlocul nostru... nu judecaţi voi, oare, că e mare în om numai ce vine de la Dumnezeu... că totul în lumea asta nu e decît nemicnicie şi deşărtăciune ?..."

Îmbrăcat corect, în mare doliu, îşi compunea o figură tragică, îşi arunca părul pe spate şi da glasului său profund un timbru aşa de cavernos, încît izbutea să stoarcă torente de lacrimi mulţimii adunate la tristele ceremonii.

Zile întregi, după fiecare înmormîntare, se vorbea în centru şi în mahalale cu mare admiraţie de Horaţiu Baltă, care era cu drept cuvînt considerat, pe acea vreme, ca un fel de glorie funebră a oraşului nostru. Nu pot uita unele din întîmplările tragice şi hazlii din viaţa acestui om rar.

Gazeta noastră locală ducea o campanie înverşunată împotriva socialiştilor de pe vremea aceea. Atacurile se dădeau pe vechea temă care era la modă atunci : că socialiştii nu credeau în Dumnezeu, că umblau cu părul mare, nespălaţi şi nepieptănaţi. Deşi lupta era în toi, pentru o zi trebuia întreruptă. Gazeta apărea în doliu. Murise un mare proprietar, filantrop venerat, senatorul Tomiţă.

Prima pagină din *Zimbrul Moldovei-de-Sus* era încadrată în negru, portretul defunctului şi un necrolog scris de directorul gazetei începea pe pagina întîia. Ca de obicei se plîngea pierderea ilustrului bărbat, veneratului filantrop, şi aşa mai departe pînă jos la sfîrşitul paginii. Dar cînd întorceai pagina ca să continui citirea necrologului, de la primele rînduri te opreai nedumerit. Începeai de la capăt şi te frecai la ochi, căci iată ce scria despre defunctul, veneratul filantrop :

„Priviţi şi admiraţi tipul :

Nespălat, unsuros, cu pletele în vînt, cu unghiile în doliu, cu pantalonii în vine, scuipînd pe pereţi şi pe icoane, fără religie şi fără patrie..." şi aşa mai departe o coloană întreagă pînă în josul paginii, unde era tipărit cu litere mari numele autorului : Horaţiu Baltă.

Cînd s-a citit întăi la cafeneaua din centru gazeta din ziua aceea, a fost o revoluţie generală în tot tîrgul. Mulţi susţineau că Horaţiu s-a ţicnit. Se aduceau dovezi chiar că de multă vreme încă el da semne de oarecare scrinteală. Unii se lăudau că au prevăzut şi că erau siguri chiar de acest sfîrşit fatal, asemenea cu a lui Eminescu — cum de altmintrelea, spuneau ei, sfîrşesc mai toţi poeţii şi geniile omenirii.

S-au găsit însă şi unii care să bănuiască numai o simulare a nebuniei. Se striga în gura mare că, în fond, Horaţiu nu e decît o canalie perfidă, care s-a răzbunat în mod infam din cauză că defunctul filantrop nu lăsase nimic prin testament gazetei locale.

De fapt nu era la mijloc decît o nenorocită întîmplare : greşala paginatorului, punînd o parte dintr-un articol împotriva socialiştilor pe pagina a doua, ca urmare la necrologul început pe prima pagină.

Altă dată se îmbolnăveşte greu un boier bătrîn şi bogat : conul Iordachi Vizireanu. Era un client sigur. Horaţiu se pregătise din vreme. Adunase datele biografice, găsise fotografia bătrînului, toate erau gata pentru momentul oportun ; nu se aştepta decît deznodămîntul fatal.

Dar într-o bună zi, aşa pe la amiază, tocmai la ora aperitivelor, pe cînd Horaţiu ducea la gură păhăruţul cu mastică de Hios, zări pe conul Iordachi trecînd agale strada.

Bătrînul, solid încă, se întremase ; şi, cum era o zi aurie de toamnă, ieşise la aer, mergînd tacticos sprijinit în bastonul lui noduros. Călca greoi, ca după boală, îmbrăcat gros cu un palton lung pînă în pămînt, cu gîtul învălit într-un şal de lînă lila.

Toţi se minunau văzîndu-l. Horaţiu, cînd s-a încredinţat că-i chiar conu Iordachi în carne şi oase, a trîntit enervat păhăruţul pe masă, izbucnind iritat :

— Ei, asta-i culmea... *mon cher !*... să-mi tragă aşa chiul moşneagul ista, nu mă aşteptam. Şi cum cei din jurul său nu înţelegeau bine pricina supărării, el continuă din ce în ce mai aprins : Poi bine, domnule, de pomană lucrez eu de-o săptămînă întreagă ?... astă-noapte n-am închis ochii lucrînd la discursul lui de înmormîntare... cînd mă aşteptam şi eu la un rezultat final favorabil... poftim, dumnealui îmi iese la plimbare...

Conul Iordachi se opri aşezîndu-se greoi pe unul din scaunele înşirate pe trotuar în faţa băcăniei, unde notabilităţile oraşului obişnuiau la ora fixă să-şi ia aperitivele.

Toţi prietinii făcură cerc în jurul lui :

— Bravo, coane Iordachi !... aşa înţelegem şi noi... bine c-ai ieşit la aer curat. Ce şedeai închis în casă ca babele ? Eşti verde încă, boierule !... poi ce vorbea lumea ?... şi noi care credeam... dar eşti mai voinic decît noi... zău că ai să ne îngropi pe toţi, şi fiecare se grăbea să arunce o glumă sau cîte o vorbă de încurajare.

Bătrînul, zîmbind radios, îşi desfăcu şalul de la gît şi bătu cu bastonul în masa de marmură.

— Stamate !... ia dă-ne cîte-un rînd de săcărică şi cîte-o leacă de mezelic... parcă aveai odată nişte batog de nisetru.

Pe cînd fiecare îşi primea păhărelul plin, Horaţiu se ţinea mai deoparte la altă masă, cătînd posomorît în pămînt.

— Da' bine, Horaţiu, numai tu nu te bucuri ? Nu vii să serbăm sfînta înviere a lui conu Iordachi ? şi un prietin îi întinse un păhărel plin.

În sfîrşit, se hotărî şi el să se apropie de grupul în mijlocul căruia sta bătrînul descheiat, cu pălăria pe ceafă şi cu figura surîzătoare.

— Dar bine, coane Iordachi, mi-o făcuşi, hai !... stau eu de trei nopţi şi mă chinuiesc scriind de-mi trec sudorile şi cînd colo dumneata sănătos tun, mai teafăr decît mine... frumoasă păcăleală, n-am ce zice.

— Ei, bată-te norocul, da' cine te-a tocmit, bre omule, să scrii ?

— Cum cine m-a tocmit ? D-apoi tot tîrgul nu vorbeşte decît de boala dumitale... dă, parcă nu suntem cu toţii muritori ?... Şi zic, dacă merită omul, de ce să nu-i fac un discurs frumos să fie încaltea mulţumit... iaca îl am gata în buzunar, parol ! şi începu a se descheia la haină ca să arăte manuscrisul.

— Scoate-l !... scoate-l !... să-l vedem ! să-l auzim ! începură să strige cu toţii în cor.

— Ei, ştii că are haz, zău că-i nostim să-mi aud în viaţă veşnica mea pomenire, ia zi, bre omule !

Şi conu Iordachi, curios ca un copil, săltă de cîteva ori pe scaun.

Horaţiu se trase doi paşi înapoi, îşi potrivi foiţele scrise frumos cu cerneală, şi începu cu glasu-i cavernos, cum obişnuia el să vorbească la asemenea triste ceremonii :

„Fraţi creştini !... nu simţiţi voi oare golul rămas în mijlocul nostru ? Ilustrul bărbat, marele român, integrul Iordachi Vizireanu nu mai este... Stîlpul societăţii noastre, baza Moldovei-de-Sus, am putea zice, s-a năruit pe vecie... Şaptezeci şi doi de ani de activitate neobosită, de muncă fără preget închinată familiei, bisericii, urbei natale, societăţii şi patriei române..." şi aşa mai departe pînă la sfîrşit, cînd se adresa familiei neconsolate şi tinerei generaţii, care „trebuie să ia pildă viaţa şi faptele celui ce a fost odată Iordachi Vizireanu, trecut acum în lumea drepţilor, spre odihnă sub o ţărînă uşoară ca puful !"

Toţi ascultau tăcuţi. Unii, vădit mişcaţi, deşi ceruse cu zgomot şi veselie să audă discursul, şedeau întristaţi privind în fundul paharelor goale, ascultînd cu evlavie.

Iar „defunctul" boier, măgulit, înduioşat, ofta din cînd în cînd din adîncul inimii şi, păturindu-şi o batistă galbenă cu flori roşii, îşi ştergea broboanele de sudoare şi umezeala ochilor săi albaştri, tulburi.

— Bravo, Horaţiu !.. bine-ai fost ! izbucniră cu toţii la urmă. Moşneagul se rîdică greoi de pe scaun şi, îmbrăţişîndu-l, îi sărută cu zgomot amîndoi obrajii.

Vroia să mai spună ceva, dar nu izbuti, căci i se încîlcea limba, glasul moale îi tremura topit de emoţie.

După cîteva clipe se reculese şi reuşi să zică rar întretăiat :

— Sta-ma-te... încă un rînd... de să-că-ri-că...

Cînd s-a băut şi ultimul rînd, la botul calului, atunci i-au apucat pe toţi graba plecării, căci era tîrrziu, trecuse ora mesei.

Conu Iordachi, pe cînd îşi încheia paltonul, gata de plecare, spuse încet :

— Nu-i aşa, dragă Horaţiu, că mergi la dejun la noi ? Ai să-i faci mare plăcere Profiriţei mele. Să-i citeşti şi ei discursul ista. Ştii, trebuie s-o împăcăm... că ea se face foc cînd nu sunt fix la ceasul de masă.

— Are dreptate — răspunse Horaţiu Baltă — nu de altceva, dar ştii, nu-i higienic să distanţaţi aşa mesele...

Galaţi, 1919

ÎN GIBRALTAR
Dintr-un jurnal de bord

PRIVIND SCOARȚA PĂMÎNTULUI

O bătaie puternică în ușa cabinei îmi strică somnul dulce de dimineață.

— Ghibreltera [1] !... Ghibreltera !...

Mă frec somnoros la ochi și, fără să înțeleg nimic, întreb răstit :

— Ce este ? Ce s-a întîmplat ?

— Ghibreltera !... se vede Ghibreltera !...

Recunosc glasul lui Fabris, secundul nostru, un dalmatin, bătrîn lup de mare. De cu sară îl rugasem să mă scoale la orice oră vom ajunge în vederea Gibraltarului. Mă îmbrac în fugă și ies pe punte cu luneta de mare distanță. Afară e răcoare ; soarele, numai pe jumătate ieșit din sînul valurilor, apare în zarea de opal ca o imensă piatră de rubin montată în colanul orizontului. Subt undele vîntului slab ce suflă spre coasta marocană, se simte pulsul Mediteranei, calme, în lumina încă rece din revărsat de zori.

Nu pot nimic distinge din depărtare, înainte, spre coasta andaluză. Numai cînd pînza de ceață argintie începe să se distrame în zare, și vîntul o rîdică în falduri de cortină, întregul Gibraltar apare ca un imens decor de teatru în lumina magică a unei feerii. Un bloc uriaș de piatră azurie, desprins din lanțul Munților Iberici, rostogolit departe în albastra adîncime a mării. Limba joasă de nisip ce leagă Gibraltarul de țărmul spaniol, n-o vezi din depărtare, și stînca gigantică, oblongă, rămîne în vedere desprinsă de uscat ; o insulă răzleață, suverană, care comandă întreaga

[1] Gibraltar (în arabă Gebel al Taric = Stînca lui Tarik, în antichitate Mons Calpe).

legătură dintre pămînt, ocean și mare — un post cutezător de strajă între cele două continente.

Cu ajutorul lunetei cercetez linia orizontului. Îmi întorc privirea spre țărmul african : Munții Mauritaniei înnegresc zarea ; în pîcla alburie apare întreagă Ceuta [1], citadela stîncoasă care privește în față Gibraltarul de cealaltă parte. Par două santinele de pază pe frontiera care desparte Europa de Africa. Cînd pentru întîia oară te-apropii de locurile acestea, în care măreția titanică a firii e parcă însuflețită de suvenirul legendelor antice, simți cît de săracă-i mintea ce cată să pătrundă misterele naturii și să dezlege enigmele trecutului.

Mă întreb nedumerit : unde au fost faimoasele Columne ale lui Hercule [2] ?

Fost-au două celebre monumente ale lumii preistorice, sau cele două stînci : *Calpe* și *Abyla*, care și azi se privesc în față, sunt columnele sacre ce stau încă de strajă la poarta oceanului homeric ?

„Hercule ajunsese pînă în locurile acestea ; și fiindcă aici munții din amîndouă părțile erau împreunați, el a tăiat catena, a deschis strîmtoarea și a lăsat să curgă apa oceanului în marea asta închisă pînă atunci. Hercule a pus aceste columne ca niște mărturii celebre pentru hotarul extrem al navigației ; fiindcă el a supus monștrii marini pentru a face marea navigabilă, a scrutat vadurile apelor curgătoare pînă la capătul drumului ; și a pus semne pînă unde se întinde pămîntul, iar dincolo de aceste columne nici cei înțelepți, nici cei imprudenți nu mai pot străbate."

Plutind în largul mării, de pe puntea fragilă care te ține între cer și apă poți, din același punct, cuprinde cu vederea conturul și întreaga arhitectură a celor două continente. Cu ochii lacomi a înțelege, privești structura asta a scoarței pămîntești, și mintea se încearcă să descifreze hieroglifele scrise în cartea deschisă a naturii — e parcă însăși istoria bătrînului pămînt.

[1] Ceuta (în antichitate Abyla), promontoriu pe care se află orașul cu același nume, situat în nordul Africii, în fața Gibraltarului. Aparține Spaniei.

[2] *Columnae Herculis*, denumirea dată în vechime celor două promontorii, Calpe și Abyla (azi Gibraltarul și Ceuta), care formează actuala strîmtoare a Gibraltarului.

Ce bine se cunoaşte că odată, în vremea îndepărtatelor epoci, n-a fost nici o ruptură a lanţului muntos care lega în curbă regulată coasta andaluză cu ţărmul marocan. Valurile oceanului, subt biciuirea vînturilor, asaltînd de veacuri cu lovituri uriaşe de ciocan, zilnic, neîncetat, păretele cavernos al stîncii, au ieşit învingătoare tăind drum apei prin piatră — eterna, cotidiana luptă dintre pămînt şi apă.

Ţărmurile necontenit îşi schimbă forma; lacuri şi mări s-au format şi au secat, întinderi mari în curgerea vremurilor s-au acoperit de nisipuri purtate de vînturi, porturi înfloritoare au dispărut, sau astăzi sunt oraşe de uscat, unele insule au fost înghiţite şi altele au răsărit din sînul mării. Viaţa omenească e aşa de scurtă, că generaţiile se perindează, hrănite din scoarţa pămîntului, fără să-şi poată da seamă de opera de transformare veşnică, fatală şi neîntreruptă.

Vaporul nostru îşi micşorează viteza. Intrăm încet în baia largă de la Algeziras [1]. O linie neagră încinge ca un brîu baza blocului gigantic, care se înalţă trufaş, cutezător, lucind subt razele soarelui, într-o albeaţă orbitoare. Linia neagră se vede din ce în ce mai lămurit, formată din puncte legate între ele — sunt pontoanele-depozite de cărbuni. Locul e aşa de strîmt, fără cheiuri şi platforme în port, iar flota engleză mistuie atîţia cărbuni că depozitele în loc să se facă pe pămînt s-au întocmit pe apă.

Ancorăm lîngă escadrila de contratorpiloare engleze. Simţim cum lanţul ancorei smunceşte cadenţat. Vaporul nostru deviază împins de curentul format de trecerea apelor din Atlantic în Mediterana. Rămînem la adăpostul creat la piciorul stîncii, numită de cei vechi : *Punta de Europa* — răscrucea căilor de circulaţie maritimă mondială.

---

[1] Algeziras, port pe ţărmul Spaniei, în continuarea Gibraltarului.

ÎN VEGETAŢIA NEBUNĂ

De la vapor la mal, o barcă uşoară, c-o singură pînză, ne duce ca-n zbor alunecînd pe luciul undelor străvezii. Pe cheu, la scara de piatră a debarcaderului, ca o statuie rece, neclintită, reprezintînd forţa britanică, stă la post o santinelă engleză : înalt de peste doi metri, bălan, cu obrajii roşii, bine nutrit, îmbrăcat curat, corect şi flegmatic.

Trecem pe la căpitănia portului să facem formalităţile de sosirea vaporului şi să căpătăm permisul scris pentru a putea vizita oraşul. Vaporul nostru avînd o avarie la maşină trebuie să demonteze şi să rămînă în port vreo două zile. Avem toată vremea să vedem Gibraltarul. Hoinărim ceasuri întregi, fără nici o ţintă, însoţiţi continuu de o veche cunoştinţă a căpitanului meu : doctorul Algazal. Un om în vrîstă, dar ager de minte şi de picior, cetit şi umblat, un original cu înfăţişarea de vultur pleşuv.

Cînd vii din largul mării şi debarci aici pe limba asta îngustă de pămînt, subt veşnica ameninţare a stîncii uriaşe pe care o aştepţi parcă să se prăvale ca o masă zdrobitoare la prima clătinare, te simţi înăbuşit de lipsa de spaţiu. Oraşul nu are unde să se întindă. După ce s-a umplut limba joasă de pămînt, casele s-au înghesuit pe sus, agăţate în zidul de calcar al stîncii.

În partea de jos e curat oraş englezesc. Pe alei largi, plantate, trase la linie, întîlneşti aceleaşi tipuri ca în toate garnizoanele coloniilor engleze. Oameni gravi, figuri energice şi severe de dominatori. Soldaţi şi marinari în haine albe, cu pălării coloniale. *Policemeni*, corecţi şi demni, te privesc de la înălţime cu un aer protector. Doamne uscate, cu priviri reci, cu îmbrăcăminte şi mersul bărbătesc. Pe toate

punctele globului, la orice latitudine și longitudine s-ar afla, Puterea Britanică crește și fasonează aceeași viață ordonată la fel.

Intrăm în cartierele vechi. Ulicioare strîmte și întortocheate, de Orient cosmopolit. Mișună spaniolii și ovreii. Mai toată populația locală trăiește îndeletnicindu-se cu profesia de contrabandiști. Se cară pe ascuns, în Spania, mărfurile fără vamă aduse de englezi în antrepozitele din port.

Începem a urca muntele, pe o potecă pietroasă, ce șerpuie printre ziduri îngropate în frunzișul curpenilor de viță sălbatică, în țesătura de iederă încîlcită de ghirlandele agățătoare ale trandafirilor sălbatici. Locuri așa de strîmte, că ne înțepăm în ghimpii măcieșilor ca să facem loc la cîte-un catîr mîndru, ce calcă delicat, coborînd la vale, împodobit cu șiraguri de clopoței și smocuri de lînă roșă. Căsuțe, albe și vinete, de piatră cioplită, găurite de ferestre înguste, zăbrelite, se zăresc tupilate în perdelele de verdeață. Lăsăm poteca și ne afundăm la întîmplare, aplecați pe subt bolțile de ramuri încărcate ce-și amestecă frunzișul des, împletind mii de draperii fine, molatice, clătinate subt mîngîierea lină a vîntului ce-adie dinspre mare. Libelule sprintene scînteiesc prin aer, ca săgeți aruncate să taie zborul în zigzag al fluturilor albi, pudrați, ce cad ca niște fulgi din cer.

Umezeala și căldura din locurile aceste hrănesc cu atîta îmbelșugare, că vegetația crește în voia soartei, bogată și fără socoteală, ca-n țările pădurilor virgine. Sîngele vegetal, seva plină țîșnește parcă prin coaja aspră a viguroșilor copaci, așa de deși, că ramurile cresc încîlcindu-se îmbrățoșate, iar rădăcinile groase se încolăcesc între ele ca niște șerpi uriași ce se zvîrcolesc în țărîna umedă. Aroma foilor de piper îți gîdilă mirosul, respiri aerul moale, cald și îmbălsămat de esențe îmbătătoare, care plutesc deasupra pămîntului în atmosfera arzătoare a Africei.

Cu greu, înotînd prin vegetația nebună, ieșirăm la lumină, de unde puteam, în libertate și de la înălțime, să contemplăm splendida panoramă a Gibraltarului. În vale, subt noi, la piciorul stîncii, apar ca niște jucării casele albe sclipind prin valurile de verdeață pătată de poleiala livezilor de portocali, de rodii și naramze. Pe coasta înclinată, din verdele argintiu al maslinilor, regii plantelor, palmierii zvelți și nobili, își arată penajele înalte ; iar piramidele chiparoșilor

se văd înșirate ca niște candelabre antice pe aleele curate, spre măreața catedrală care domină micul oraș cosmopolit.

De sus, din locul unde ne-am oprit, se vede pînă departe pămîntul Andaluziei bogate, și întreaga coastă dantelată, care se scaldă în lumina aurie a soarelui și în albastra adîncime a mării. În dreapta, jos, se zărește albind în fundul băii largi, Algezirasul. În stînga, pe culme, se-nșiră în depărtare resturi de ruini maure pînă la porțile orașului Malaga, vestit prin dulceața strugurilor și a femeilor — cele mai prețioase produse ale Andaluziei. În fundul zării Siera Nevada cu pletele albite, iar dincolo, în poalele munților, dorm uitate Grenada și Alcazarul. De cealaltă parte, spre mare, totul e albastru pînă la orizont, nici o umbră de nori pînă la marginea lumii văzute. În depărtare, pe cadrul oglinzii scînteietoare a Mediteranei, apar într-o culoare violetă munții, ca niște ruini fantastice, cu linia piscurilor albite ca o bandă de sidef pierdută în azurul cerului african.

O zi ca asta de frumoasă trebuie să fi fost acum douăsprezece secole, cînd pe-o mare calmă, s-au dezlipit de la celălalt mal *tartanele* maure — acele bărci negre și ușoare, cu pînze albe umflate de vînt — și, trecînd strîmtoarea, au debarcat pe stînca aceasta primele patrule de călăreți sarazini, subt comanda lui Tarik, locotenentul emirului Muza. Din ziua aceea, cînd, pentru întăia oară, copitele fine ale cailor arabi au călcat pămîntul acesta, stînca s-a numit Gibraltar — Muntele lui Tarik. Și de data asta, ca mai în toate războaiele stîrnite între feluritele popoare, a trebuit să fie amestecată o femeie : frumoasa fiică a contelui Julian, guvernatorul Ceutei, fusese răpită de Rodrig, regele vizigoților. Ca răzbunare au fost chemați maurii Kalifatului să încerce cucerirea regatului creștin al Spaniei.

C-o repegiune neînchipuită s-au răspîndit în pîlcuri călăreții lui Tarik, pe armăsarii lor iuți și focoși, umplînd văile Andaluziei. În fuga retragerii, Rodrig se înecă în apele Guadalquivirului, trupele creștine fură zdrobite peste tot și arabii înaintară cu gîndul de a nu se opri decît la Roma în Vatican. Numai gelozia izbucnită între șefii maurilor scăpă Franța să nu cadă subt jugul musulman.

Cîteva secole stăpînesc arabii acest pămînt iberic, prefăcîndu-l într-un rai, asemenea grădinilor Ninivei și a minunilor povestite într-O *mie și una de nopți.*

Și cînd triumful crucii îi aruncă înapoi, dincolo, peste Mediterana, nobilii mauri se duc păstrînd pentru urmașii lor cheile palatelor, zidite de ei și locuite de barbarii Nordului, noii stăpînitori ai paradisului Grenadei.

O MICĂ REPUBLICĂ SUBT PROTECȚIA MAREI PUTERI BRITANICE

De un ceas și mai bine urcăm coasta pietroasă, suflînd din greu. Ne grăbim să ajungem sus mai înainte de a începe tirul artileria engleză. Înaintea noastră, ca niște capre sălbatice, se cațără pe stîncă două englezoaice subțirele și agere, care s-au luat nebunește la întrecere.

Ne oprim tupilîndu-ne într-un tufăriș de alune — aici pare să fie frontiera micii republice, a cărei suveranitate se întinde pînă în vîrful muntelui. La oarecare depărtare, pe stîncile abrupte unde nu-i chip să poți ajunge, printre palmierii pitici, năpădiți de viță sălbatică și plante parazite, se zăresc apărînd mici forme negre, care se mișcă din loc în loc, sărind uneori cu învîrtituri drăcești.

Privind cu binoclul, putem distinge bine culoarea părului cenușie, iar pieptul sur, aproape alb ; niște căpușoare mici, rotunde și nici o bucățică de coadă. Din depărtare, cu ochiul liber, ai putea să-i iai drept o bandă neastîmpărată de copii de țigani, care se zbenguiesc goi printre tufișuri. Aici e singurul loc din Europa unde a mai rămas o colonie de maimuțe trăind în libertate. La celălalt mal pe coasta africană este o altă colonie de aceeași rasă — magotul — cu mult mai numeroasă, ocupînd o stîncă numită Muntele Maimuțelor. Neamul lor trăia odinioară pe stîncile din Grecia și Sardinia, dar a dispărut de mult. Dacă a mai rămas aici, asta se datorește protecției deosebite din partea autorității engleze. În secolul trecut nu mai rămăsese decît vreo cîteva părechi ; se credea că va dispare și această ultimă colonie europeană. Englejii au luat măsuri strașnice împotriva celor care prindeau sau împușcau vreo maimuță.

Cînd e săcetă li se pune pe stînci, la îndămînă, apă de băut. Numai pe vremea cînd se coc smochinele, micii locuitori se coboară din vîrful muntelui, formați în bande, umblă noaptea după furat prin grădinile din oraș. Deși uneori sunt prinși asupra faptului, nimeni nu îndrăznește să se atingă de hoții aceștia, întrucît toți cetățenii micii republici sunt declarați inviolabili și Marea Putere Britanică asigură integritatea teritorială a acestui mic stat, pus subt o așa de înaltă protecție.

Cum stam privind în zare auzim deodată un sunet strident de trompetă, și o groaznică detunătură zgudui din temelii uriașul bloc de stîncă. Bateriile engleze începuse exercițiul de tir asupra țintelor mișcătoare, închipuind niște vase inamice plutind departe în largul mării.

La primul semnal de alarmă o vînzoleală cumplită cuprinse colonia maimuțelor. Înnebunite de groază, dădeau năvală unele peste altele, în salturi de acrobați se răpezeau prin tufișuri, scoțînd niște țipete scîrțîitoare, cătîndu-și scăparea în crăpăturile stîncilor, în fundul văgăunelor de cealaltă parte a crestei. După cîteva minute erau toate la adăpost ; cît a ținut tirul nu s-a mai zărit nici una.

Cum stam contemplînd, din înălțime, prin pîcla luminată a zării, coastele dințate ale celor două continente, munții albind în depărtarea fumurie, iar la orizontul mării șirul de insule care-și scoteau capetele din sînul valurilor, mi se părea că privesc prefacerea pămîntului în primele lui epoce.

Închid ochii... Și pe-atunci soarele strălucea înfierbîntînd piscurile pleșuve, rămase în urma retragerii apelor ; ghețari monstruoși alunecau spre văi, lăsînd goale șoldurile stîncilor roase ; și, încetul cu încetul, scheletul munților începu să se înfășoare în draperiile verzi ale vegetației.

Pe ce vreme anume și în care punct al globului a răsărit, printre miriadele de vietăți, ființa care avea să ajungă atotstăpînitoare ? Întrebarea aceasta stă la temelia cunoștințelor omenești, ca o enigmă chinuitoare pentru mințile ce caută locul omului în natură.

Ne așezăm la umbră, pe salteaua moale de mușchi verde. În timp ce căpitanul urmărea cu binoclul spiralele de fum care se mistuiau în văzduh după fiecare bubuitură de tun, doctorul, văzîndu-mă pe gînduri, începu să-și dezvolte teoriile știute despre originea speciilor și descendența omului...

Un armonios *Please sir!* [1] mă trezi din reverie, tăind brusc firul gîndurilor. Una dintre englezoaice îmi întinse zîmbind, c-o grațioasă ironie, un pumn de alune proaspete, culese atunci din tufiș. Îi mulțumesc zăpăcit și încerc să sparg între dinți coaja fragedă a alunelor verzi. Pe cînd mestecam cu poftă hrana asta, așa de plăcută străbunilor noștri, începui să observ mai de aproape pe gingașa *miss*, care spărgea alunele c-o ușurință uimitoare între dinții ei mari, albi și regulați.

Dar mintea, pornită ca o mașină subt presiune, căta mereu, prinzînd verigă de verigă, în lanțul nesfîrșit ce leagă prezentul cu noaptea timpurilor îndepărtate. Căutam să prind firul prefacerilor de forme și culori, din vremea strămoșului maimuță-om, urît, păros și negru, pînă azi, la strănepoata lui, această fiică a Albionului cu pielița gîtului ca zăpada, cu părul strălucitor ca aurul, cu ochii albaștri ca seninul cerului. Și pentru că terminasem alunele care-mi plăcuse, ca și păroșilor noștri strămoși, mă ridicai ducîndu-mă spre un tufiș încărcat.

Pe cînd întindeam mîna să culeg alune, îmi apăru deodată figura inspirată a unui vechi prietin, cercetător cu mintea ascuțită, care de atîtea ori îmi repetase fraza pe care, fără să vreau, o învățasem pe de rost : „Coborîndu-se din nuc, pentru ca să culeagă alune, *maimuța* s-a făcut om".

[1] Vă rog, domnule ! (engl.).

ÎNTRE ALBION ȘI ANDALUZIA

Era prea devreme cînd am intrat singur în *holul* otelului, unde ne dasem întîlnire pentru masa de sară. Din prag simții că aici stăpînește ordinea vieții engleze. Pretutindeni o liniște rece, solemnă. În *lady-room* [1], cîteva doamne grave, imobile, cu cărțile în mînă, stau îngropate în jilțuri comode. În salonul rezervat pentru *gentlemeni*, vreo doi engleji corecți și glaciali, cu pipele între dinți, descifrează c-un calm britanic, măruntul scris al gazetei *Times* desfășurat, întins ca un cearșaf. Într-o altă sală e barul : în fața tejghelei elegante, de mahon lustruit, cu fața de marmură roșă, cîțiva ofițerași tineri, cocheți, *midship*-i [2] de la torpiloarele din port, rîdicați pe scaune înalte și rotunde, beau pe tăcute *whisky* și *gingerbeer* [3].

Trec pe terasă unde sunt așezate mesele. Un mic parc fermecător coboară lin pe panta dinspre mare. În umbra discretă a smochinilor bătrîni, printre boschetele de mirt și lavandă, lucește albul marmurei unui bazin ; o coloană de apă țîșnește din mijloc, se resfiră în jerbă de ploaie, căzînd în picături ca mărgele de sticlă. Numai sunetul uniform al apei vibrează în vraja locului tăinuit. Prin țesetura frunzișului joacă, scînteind în vale, fire de beteală și spărturi de oglindă — apa mării, poleită în asfințit, are nuanța aurie ce numai subt acest cer o poți vedea, acea culoare portocalie, zisă a cerului de Grenada.

[1] Camera pentru doamne (engl.).

[2] *Midship*, prescurtare în limba franceză de la cuvîntul englez *midshipman* — aspirant în marina engleză. În franceză este folosit cu același sens, dar familiar.

[3] Bere preparată din planta denumită *ghimber*, mai dulce ca berea obișnuită (engl.).

Se cunosc încă pașii maurilor goniți dincolo, peste strîmtoare. Pierduți în noaptea barbariei africane, urmele lor au rămas încă neșterse pe acest încîntător colț de pămînt. Înăuntru, în casă, e recea și neguroasa Britanie a Nordului, afară e arzătoarea și senina Spanie a Sudului.

Mă hotărăsc pentru Spania și mă așez afară pe terasă. Sosește căpitanul meu, însoțind un domn cărunt și o tînără brunetă. Don Rio Guanabara cu fiica, *senorita* Elvira. Bătrînul, vechi căpitan de vapor, debarcat din cauza reumatismelor, e stabilit în port ca agent al unei companii de navigație engleză, cu firmă și pavilion spaniol. Lui ne adresasem pentru serviciile și reparațiile de care avea nevoie vaporul nostru.

Ne așezăm la masă. În fața noastră două familii englezești : figuri reci, aristocratice. Ei, îmbrăcați în negru, solemn — smoching, vestă albă — ele, în rochii de mătase, elegante, decoltate. La altă masă, în dreapta, se așează două zvelte domnișoare, subt comanda severă a unei guvernante înalte de vreo doi metri. O observ cu atenție : rigidă, monumentală ; după figură, îmbrăcăminte și picioare, nu-i poți stabili vîrsta și cu greu sexul.

Privind lumea din sală, cad iarăși în păcatul obișnuit. Fără să vreau, încep să compar figurile și mișcările, să clasez și să grupez în minte tipuri, specii și rase omenești. Fețe prelungi, curate, albe și roșe, ochi albaștri, reci ; trupuri legate, osoase, cu mușchi întăriți ; mîni și picioare mari. Calmi, demni, imobili, automați, fără gesturi, fără cuvinte. Fălcile solide, cu dinți mari, albi, lucrează neîntrerupt, mecanic, mestecînd bucățile de *ramstek*, aproape crude, stropite cu *Worchester-sauce*. La asemenea mașini puternice trebuie combustibil solid carnat și lichid alcoolic tare, ca să funcționeze continuu cu aceeași forță, la același grad de mare presiune. Una dintre cele două nobile *Miss* din fața mea are în adevăr un profil de frumusețã engleză, pe care nu-l poți găsi niciodată în clasele de jos ale acestui popor. Liniile trupului zvelt reiesă prin lungimea taliei. Ea are eleganța și frăgezimea unei tije de plantă nobilă ; un cap mic, cu bucle aurii, trăsături fine, armonizînd o figură gingașă, pură, aproape de albeața faianței ; ochii albaștri, senini, de copil, zîmbesc c-o dulce și timidă candoare.

La masa noastră mai mult se bea decît se mănîncă. Ciugulim numai dintr-o omletă înnegrită de piper și mirodenii, sorbim însă cu poftă din vinul generos de Porto. *Senorita* Elvira suge grațios, cu buzele ei cărnoase și roșii, dintr-o cupă de cristal, grenadina roșă ca sîngele. Don Rio, golind una după alta sticlele de apă cu gheață, povestește de viața din Cuba, unde trăise înainte de războiul ispano-american [1]. Vorba clară, armonioasă, se rîdică uneori în ton de declamație. Cu gesturi măsurate își netezește barba căruntă și creață, ce-i încadrează figura pală, bronzată. Caut să prind asemănarea dintre tată și fiică ; aceleași trăsături mai îndulcite într-un oval perfect, aceeași culoare mată c-o nuanță mai rumenă, obrajii c-un reflex auriu de puf fin — pieliță fragedă de piersică — subt care bănuiești un sînge bogat și fierbinte. Ochii negri, adînci și îndrăzneți, au scînteieri așa de vii că vorbesc, parcă, lucind arzători subt genele prea lungi și grele. O armonie în mișcări, un surîs fără nume dă acea grație și libertate pe care n-o poți găsi nicăieri decît aici pe pămîntul Andaluziei, la acest tip de frumusețã născut din amestecul celor două rase.

Căpitanul începe să vorbească despre înrudirea românilor cu spaniolii, amintind de mantaua muntenilor din Pirinei, asemenea cu sarica ciobanilor din Carpați. *Senorita* Elvira mă roagă să pronunț cîteva cuvinte în românește, să vadă dacă poate înțelege limba noastră. Potrivesc cîteva vorbe și ațintindu-mi privirea în ochii ei, pronunț clar : „Ochii negri ca mura".

O undă de rîs argintiu îi îmbujoră obrajii :

— O ! dar asta-i curată limba spaniolă. Exact așa se spune și la noi, și rîde, rîde cu poftă, arătîndu-și o splendidă dantură albă, lucitoare. La fiecare mișcare i se clatină cerceii enormi, niște verigi de aur ; iar în jurul gîtului mat, cărnos, sclipesc mărgelele de chilimbar vechi, cu bobul mare, ca strugurii din Orient.

Plecăm. În drum ne întîlnim cu doctorul Algazal, însoțit de *Mister* Blok, tînărul inginer mecanic al șantierului naval care făcea reparațiile vaporului nostru.

[1] Textul se referă la războiul hispano-american din 1898, în urma căruia Spania, înfrîntă, a pierdut Cuba, Porto-Rico, Guam și Filipinele.

— Am luat măsuri ca să continue lucrul și noaptea ; mîne, sigur, vaporul dumneavoastră e gata de plecare, spune hotărît englezul care, numai după ce isprăvește cu noi, se îndreaptă cătră *senorita* Elvira. Nu salută, nu zîmbește, nu-și înclină șira spinării ; după un *All right !* [1] scurt, tăios, o energică scuturătură de mînă.

Cum ne plimbam încet pe aleea de chiparoși cerniți de umbra sării, priveam cu admirație la cei doi tineri care, vorbind în șoapte, alături, pe nesimțite se desprindeau din grupul nostru. Englezul, drept, înalt, o statură atletică, pășea apăsat și sigur lîngă spaniola mlădioasă, cu talia cabrată, cu mersul lin, undulat, pe care-l au numai femeile de aici. Spaniolele se mișcă fără să ridice piciorul de la pămînt, pare că merg alunecînd în zbor. La fiecare mișcare ce-o face, întorcîndu-se cochetă spre el, liniile fine ale trupului răsar vădite subt pînza subțire a hainei lungi, ce cade în cute armonioase. C-un fel de grație simplă își înclină capul, și buclele negre, lucioase, năvălesc de subt toca de catifea roșă ca focul.

Doctorul se apleacă spre urechea mea :

— Sunt logodiți de mult, dar el așteaptă să fie înaintat șef al șantierului, ca să se poată însura. Știi, obiceiul lor, nu se căsătoresc pînă ce nu au asigurată o situație bună, pentru a-și putea întemeia casa și familia. Pe orice meridian s-ar găsi, englezul nu-și schimbă principiul : „*My house is my castle* [2]".

Și cum rămăsesem mai în urmă, micșorînd pasul, doctorul, iubitor de teorii, începu să-și spună părerile favorite în chestia nedezlegată a raselor omenești.

— Ce minunat neam s-ar produce prin amestecul de sînge al acestor două rase, care se complectează perfect. Mă rog, ce-i lipsește acestui popor, care a stăpînit odinioară două continente și a avut o grandioasă civilizație pe cînd restul Europei zăcea încă în noaptea barbariei creștine ?... căci noi am fost veriga dintre antichitate și Renaștere... Un singur lucru : simțul practic — proza vieții moderne. Acest popor e ca un fiu de nobil scăpătat : a moștenit bravura, spiritul, caracterul, toate virtuțile străbune, afară de aurul

[1] Perfect ! În regulă ! (engl.).
[2] Casa mea este castelul meu (engl.).

pe care l-au cheltuit părinţii. O ! ce superb produs ar ieşi ; ce material uman s-ar da civilizaţiei europene din fuziunea asta de rase... forţa, fermitatea Nordului combinată cu inteligenţa şi fineţea Sudului.

Şi pentru că începusem a zîmbi, doctorul rîdică deodată tonul :

— Dar cîtă vreme încă se va pune mai mare preţ pe chestia îmbunătăţirii rasei cailor şi cînilor decît pe aceea a regenerării neamului omenesc ?

După o tăcere de cîteva minute, doctorul, care-şi aprinse o imensă ţigară de foi „puros", se porni din nou ca să-mi lămurească pentru ce şi cum mor popoarele, cum se sting civilizaţiile, cum a trecut mintea omenească din vrîsta credinţii în vrîsta raţiunii, de-a lungul veacurilor, de la asirieni pînă la amestecul de sînge latin în populaţia statelor Americei de Sud.

Tîrziu mi se păru că doctorul, tîrît de-o nobilă pasiune pentru dezlegarea enigmelor, se rătăcise suind şi coborînd în domeniile vaste şi obscure ale celor două ştiinţi, pe care cu drept le numea : geologia şi chimia istorică.

Trecuse miezul nopţii cînd ne-am despărţit în dreptul farului, care veghea cu ochiul lui neobosit asupra portului adormit de mult. O lună plină, plutind departe şi nepăsătoare pe bolta cerului Mediteranei, arginta deopotrivă şi marea cea fără de urme şi pămîntul răscolit de miile de furnicare agitate în veşnica luptă a vieţii.

Gibraltar, 1912

ÎN DELTĂ...

[1 9 2 5]

RĂTĂCIND PRIN DELTĂ

Regulat în fiecare an, cîteva zile, doctorul, un savant cu suflet de artist, își părăsea laboratorul cu toate microscoapele, eprubetele și bogatele culturi de microbi. Înarmat c-o lupă și c-o tolbă, se desfăta în pribegie prin împărăția stufului, erborizînd și adunînd felurite gîze și lighioane de baltă.

Nu-l slăbeam nici un pas ; cu pușca în spinare, îl însoțeam pretutindenea.

Șosele, drumuri bătute, nu se află în Delta Dunării. Cele cîteva așezări omenești s-au cuibărit, de teama apelor mari, pe înălțimea grindurilor — vechile cordoane litorale.

Între cele trei brațe ale fluviului, călătoream zile și nopți întregi, înțepeniți în cîte-o lotcă neagră, alunecînd pe luciul gîrlelor înguste — cărări de apă moartă, tăiate printre zidurile înalte ale pădurilor de stuh. Potecile de apă, umbrite și tăcute, se pierd în luminișul scînteitor al ghiolurilor — bogate poieni de baltă.

Cum s-au întocmit aceste poetice grădini, așa la întîmplare, fără ca mîna omului să se amestece în jocul bizar al naturii ? Boschete de sălcii bătrîne, scorburoase, cu pletele spălate în limpezimea apei, tufișuri verzi încărcate de ciorchini cu flori albăstrii și galbene, liane, crini albi de baltă pe fragede tije, cupe aurii de flori de nufăr semănate printre foi late, care plutesc pe oglinda apei ca niște imense palete de smarald.

Așa de clară era apa în zilele de vară, că uneori priveam c-un fel de spaimă în adîncuri, ca într-o oglindă fermecată, la desele păduri de ierburi, fantastic încîlcite, ce

cresc misterioase pe fundul bălții fără să poată răzbate vreodată la lumină.

Botul ascuțit al lotcei noastre alunga, înspăimîntate, popoarele de pești, ridicînd din păpurișul tînăr miriadele de gîze care pluteau în nourași argintii scînteind în lumina soarelui. Întîlneam felurite neamuri de păsări de baltă, ce-și aveau cuiburile ascunse prin luncile de trestii, prin locuri nepătrunse, unde cloceau în voie. Urmăream pe cer lungi cîrduri de paseri călătoare, care-și făceau popasul pe malul mării pînă porneau în caravane plutitoare spre țările de miazăzi. Ne strecuram adesea, alunecînd ușor, printre insule plutitoare, pline de verdeață ; printre pămînturi înșelătoare de plaur, format din rădăcinele plantelor putrezite, întrețesute cu vremea ca o pîslă umedă și moale, pe care crește stuful tînăr și felurite agățătoare ierburi de apă. Cu cît rătăceam mai mult prin labirintul lagunelor, spre inima Deltei, ne simțeam tot mai înfiorați de tăcerea gravă a pustiului, ca și de tainica șoptire a trestiilor ; părea că ne afundăm într-o altă lume de vise, în misterioasa împărăție a necunoscutului.

Uneori doctorul rămînea în contemplare.

— Balta — spunea el mișcat — mă farmecă. Munții rigizi și reci, pădurile triste și monotone mă apasă. Marea, veșnic schimbătoare, în oglinda căreia se reflectează cerul cu alte nuanțe la fiecare ceas, îmi încîntă ochii ; dar numai balta îmi farmecă simțirea și-mi ațîță mintea. Peisagiile de baltă, viața bogată și misterioasă care se zbate în umezeala asta îmi evocă vrîsta primelor epoci, începuturile vieții pe pămînt, enigma nepătrunsă a Creațiunii. Cînd pentru întîia oară m-am găsit singur în pustietatea bălții, în mijlocul acestei naturi solemne și primitive, în care nu se simte nici o suflare omenească, mi se părea că intru deodată într-o lume aparte, rămasă printr-o vrajă în starea zămislirii ; un colț de pămînt peste care plutește încă tainicul parfum biblic din vechea povestire a facerii lumii în cele șase zile.

▪

De-o săptămînă hoinăream prin Deltă. Noaptea, de groaza țînțarilor, dormeam afară subt poloage, lîngă chirhanalele pescăriilor. Plecînd din brațul Sulina, ne strecu-

rasem prin toate gîrlele, străbătusem nenumărate ghioluri, răzbind pînă în brațul Chiliei. La întors luasem alt drum ; tăind de-a curmezișul pădurea Letei, ieșirăm în regiunea dunelor de nisip pe malul mării. După cîteva ceasuri de alergătură pe urmele urechilor unui șoldan, care-mi scăpase prin tufișurile pădurii, găsii pe doctorul meu la rădăcina unui stejar umbros, adîncit în studierea unor frunze culese pe drum. Și cum mă minunam nedumerit de rostul acestui petic răzleț de pădure bătrînă în mijlocul pustei nisipoase, doctorul, cu lupa în mînă, începu obișnuitele explicații :

— Flora asta e caucaziană. Vînturile marine au adus aci semințe din cealaltă parte a Mării Negre, din Munții Caucazului, care sunt în fața Deltei noastre. Semințele au căzut pe dune și 'au încolțit ; cu timpul nisipurile s-au fixat. Iată o minune a naturii... o dovadă de adaptare la mediu a plantei : rădăcinile copacilor, în loc să meargă în jos ca de obicei, în adîncimea pămîntului, aci se prelungesc departe la suprafața solului, ca niște șerpi uriași, încolăciți, care caută să-și sugă hrana în întindere.

Numai după-amiază ieșirăm din pădure. Deodată ne apăru înaintea ochilor, vastă și goală, zona dunelor, întinsă pînă la orizont, ca o mare de valuri de nisip, undulată în nuanțe de aur mat, subt lumina soarelui de vară. Nici un punct, nici o pată de umbră, pe care să se oprească vederea. Dezolant pustiu. Lanțuri nesfîrșite de coline de nisip, cu pante dulci, înșirate paralel și monoton ca niște troiene ridicate de viscol. Grăunțele de nisip, fine și seci, se furișau prin haine, iritîndu-ne pielea. Înaintăm cu greutate prin nisipul moale și fierbinte, în care piciorul se îngroapă pînă la glezne. Cu picioarele goale, prin arșița soarelui de-amează care ne cocea capetele, înaintam ca doi pelerini rătăcitori printr-un deșert, străbătînd zona dunelor pînă la malul mării. Numai pe nisipul jilav și bătut al plajei, puturăm călca mai în siguranță. Din urmă, ne ajunse o căruță dobrogeană. Doi cai mici, pietroși, suflînd din greu, trăgeau căruța cu două roate pe uscat și cu celelalte două prin apa mării, care se prelingea la fiecare lovitură de val, suptă de nisipul însetat al plajei.

Pe jos venea desculț un pescar lipovean, c-o barbă roșie, încîlcită ; pe-un umăr purta, ca niște desagi, o pereche de cizme uriașe.

Îl cunoşteam din port.

— Încotro Petruşca ?

— Mergem la Sulina să aducem făină şi sare pentru chirhana.

— Dar ce luceşte acolo, în zare, pe malul mării ?

— Acolo îi Cardonul.

— E un sat ?

— Nu-i sat. E numai o singură casă. A fost demult acolo cardon rusesc, adică pichet de graniţă, cînd jumătate de Deltă era rusească şi jumătate turcească.

— Ei, şi acum ce-i acolo ?

— Acuma stă Andrei Filozofof.

— Cine-i acela ?

— Cum, n-aţi auzit de el ? Apoi cine nu cunoaşte în Deltă pe Andrei Filozofof ? şi Petruşca începu să rîdă cu poftă. El este om tare bun la inimă. A avut el demult la Sulina un bucluc mare ; s-a scîrbit aşa de lume, că a venit aci să trăiască singur. A găsit casa asta goală, a reparat-o, a pus pomi, cîţiva butuci de vie, şi a făcut un petic de livadă. A scăpat el pe mulţi pescari de la moarte, iarna cînd îi prindea furtuna la larg şi arunca la coastă lotcile cu oameni îngheţaţi.

Doctorul, care urmărise convorbirea mea cu Petruşca, se opri deodată, întrebînd nedumerit :

— Bine, dar cum stă omul acela în pustietatea dunelor de nisip, singur cuc, pe malul mării ?

— Apoi să vedeţi, cică el nu poate suferi să aibă stăpîni şi nici cu legile nu vrea să aibă de-a face. Mă rog, el şi-a închipuit o gospodărie aşa ca pentru un om singur... se cheamă că el e stăpîn. Nu plăteşte nici bir, nici taxe, că la el nu-i nici cîrciumă, nici cafenea. Nu se află strop de spirt la Cardon ; numai ceai le dă oamenilor care se opresc din drum acolo la el. Om bun şi cuminte este, dar lumea rîde şi-i zice Filozofof, „regele Cardonului“, şi casa lui cică-i „palatul regal“.

Ne apropiam de Cardon.

Departe, înaintea noastră, între oglinda lucitoare a mării şi întinderea pustie a dunelor de nisip, tremurînd în undele scînteietoare ale soarelui, ca în jocul de lumină a unui miraj fantastic, o pată de umbră şi verdeaţă, gîtul de barză a

cumpenei unei fîntîni şi albul unei case, surîzînd în zare ca o veselă oază în pustietatea unui deşert nisipos.

— Acolo-i „regatul Cardonului“ ! şi c-un gest larg, întinsei binoclu doctorului, care se oprise în loc cuprins de admiraţie.

Sunetele unor bătăi regulate vibrau undeva departe, ajungînd pînă la noi într-un ecou cadenţat ca o toacă de mînăstire. Ascultam nedumeriţi. Petruşca, zîmbind pe furiş în barba lui încîlcită, ne lămuri.

— E toaca lui moşu Andrei Filozofof. Are el o tigaie spartă pe care o ciocăneşte de cîteva ori pe zi, ca să sperie pasările care-i mănîncă sămănăturile. Că în toată pustietatea asta numai acolo-i un petic de verdeaţă şi toate păsările tăbărăsc pe el. Moşu zice că nu se mai luptă cu oamenii de cînd s-a retras la Cardon, ci numai cu pasările cerului a rămas să lupte.

Un dulău flocos ne întîmpină de departe c-un lătrat răguşit.

— Moşule — strigă Petruşca — iaca a venit domnii în regatul dumitale.

Din umbra unui buchet de sălcii palide, apăru un bătrîn zvelt încă, îmbrăcat c-o flanelă de marinar, cu pantalonii suflecaţi, cu picioarele goale în nişte papuci cu talpa de lemn, cum poartă fochiştii de la vapoare. Îşi descoperi capul alb de subt o pălărie de paie ţuguiată şi, după ce ne măsură c-o privire ageră, ne întinse o mînă uscată şi osoasă.

— Bine aţi venit sănătoşi. Nu poftiţi în casă la răcoare ?

— În palatul regal — adăugă Petruşca — rîzînd ca un copil uriaş.

Casa de piatră, cu ziduri groase de un metru, cu ferestre de-o palmă. Intrăm într-o odaie mare, cu masă lungă la mijloc, cu două bănci de lemn. Pereţii acoperiţi cu gazete ilustrate şi cîteva fotografii încadrate în rame de scoici colorate. În fund, o vatră monumentală. Focul se întreţinea veşnic, subt o căldare pusă cu artă pe o schele de grătare de vapor.

Fără să întrebe, moşul a şi început pregătirea ceaiului.

Mă aşteptam să văd un bătrîn schivnic, hursuz, un anahoret stors şi uscat ca un pergament, îndoit de post şi rugăciune. Cînd colo, aveam în faţa noastră un bătrîn frumos

şi verde încă ; se ţinea dîrz şi călca voiniceşte. Părul şi barba erau albe ca zăpada, dar linse şi pieptănate cu grijă ; obrajii încă rumeni, deşi pielea era pîrlită de arşiţa soarelui şi tăbăcită de sărătura mării. Voios şi isteţ, avea în vorbă şi-n privirea ochilor albaştri, senini, un fel de blajină cuminţenie.

Pe perete, într-o cadră de scoici, chipul unui militar, străin ; în haine albe, c-o imensă cască de colonii în cap, sta călare mîndru pe o cămilă. Moşul arătă cu admiraţie spre el.

— E lord Gordon. Cu el am făcut serviciu în tinereţă. Eram băiet de punte pe şalupa lui de inspecţie, pe cînd era delegatul Angliei în Comisia Europeană a Gurilor Dunării [1]. A ! Ce om a fost ! De aci a plecat în Sudan, unde a şi fost ucis.

Şi moşul începu să ne povestească de pe vremea stăpînirii turceşti, de cînd a început Comisia Europeană să lucreze la adîncirea canalului de la Gura Dunării.

După ce băurăm ceaiul clocotit, turnat în farfurie, cu bucăţica de zahăr între dinţi, după obiceiul pescăresc, ieşirăm la aer, în umbra sălciilor din bătătura casei.

— De cît timp te-ai aşezat aci, moşule ? începu doctorul un întreg interogator.

— Numai de patruzeci şi doi de ani.

— Ei, şi de-atîta vreme n-ai mai fost în lume ?

— Apoi de ce să mă duc eu în lume, dacă vine lumea la mine ?

— Nevastă, copii, rude, n-ai pe nimeni pe lîngă dumneata ?

— Ba am o fată. E măritată la casa ei, departe de aici.

— Nevasta ţi-a murit de mult ?

— N-a murit... a plecat în lume... de mult. Şi după cîteva minute de tăcere, bătrînul începu pe-un ton glumeţ : Aţi văzut peştele cela care se cheamă ţipar, de samănă întocmai c-un şarpe ? Umpli un sac cu şerpi şi bagi între ei

[1] Colonelul Gordon a fost delegat al Marii Britanii în Comisiunea Europeană a Dunării un singur an : 1872 (cf. *La Commission Européene du Danube et son oeuvre de 1856 à 1931*, Paris, Imprimerie Nationale, MCMXXXI, p. 76).

şi un ţipar ; acu trebuie să vîri mîna în sac şi să nimereşti pe nevăzute ţiparul dintre şerpi. Asta-i însurătoarea. Aşa îşi alege omul nevasta.

— Ei, dar ştii că ai haz, moşule, îi spuse rîzînd doctorul. De unde ştii istoria asta cu ţiparul ?

— Apoi din lume, că eu am umblat mult prin lume, pînă m-am scîrbit de ea, că n-am găsit decît orînduiala minciunii peste tot locul pe unde am umblat şi, la urmă, m-am hotărît să mă trag aici, să trăiesc singur, stăpîn în Cardonul meu.

— Apoi nu degeaba îţi spune lumea Filozofof, regele Cardonului, sfîrşi doctorul, rîzînd cu poftă, pe cînd se pregătea de plecare.

Vedeam bine că bătrînul mai avea ceva de spus.

— Ştiţi, prin partea locului trec rar doctorii, am o boală şi eu. Mă supără în piept un fel de hîrcîială, încolo slavă Domnului, sunt sănătos tun.

Doctorul îl examină, întrebîndu-l :

— Fumezi de mult, moşule ?

— De mic copil... oare să mă las de fumat ? Atîta mîngîiere mai am şi eu.

— Ce vîrstă ai ?

— Vreo optzeci şi doi de ani.

Doctorul stătu o clipă pe gînduri.

— Nu, să nu te laşi de fumat. Am să-ţi trimit eu, moşule, nişte doctorii bune de la Bucureşti.

*

Pe drum întrebai pe doctor de ce nu l-a oprit pe bătrîn să fumeze dacă-i face rău tutunul.

— Îi face rău, dar la vîrsta lui... cu cît i s-ar prelungi viaţa dacă n-ar fuma ? Să-l lipseşti şi de singura plăcere care i-a mai rămas pentru restul zilelor ce le mai are de trăit în pustietatea asta... Şi doctorul, scoţîndu-şi imensa lui pălărie de paie, îşi trecu încet mîna prin părul cărunt. Interesant tip moşneagul ăsta... ce furtuni i-o fi răscolit sufletul de s-a exilat aci... ciudat caz... să trăiască singur... stăpîn...

Ca să-l înteţesc, pentru că ştiam bine firea doctorului, aruncai o sentinţă banală :

— Omul e animalul sociabil la culme.

— Și totuși, în fond — începu doctorul încruntînd sprincenele — omul rămîne întotdeauna singur. În societatea cea mai plăcută, în tumultul vieții zgomotoase, ca și în pustietatea asta, omul e veșnic singur... Numai frica de singurătate, slăbiciunea resorturilor sufletești, nevoia de a se înșela pe sine îl face să caute în afară lumea care-i dă o iluzie amețitoare...

— Doctore, dar uiți legătura de sînge, amorul...

— Lîngă un frate iubit, ca și lîngă o femeie adorată, vine momentul cînd te simți singur, cu lumea ta aparte... Stai în fața cortinei, dar ce se întîmplă în dosul ei nu poți ști niciodată, e o veșnică taină. Și doctorul se pierdu, după obiceiul lui, într-un șir de reflecții tot restul drumului, pînă subt sară, cînd am ajuns în port.

A doua zi doctorul părăsi Delta.

După o săptămînă, primesc prin poștă, de la București, un pachet, pe care trebuia să-l trimit moșului de la Cardon. Erau două cutii de tutun *bectimis* și o sticluță cu doctorii. Boala și leacul erau împachetate la un loc.

·

De cîte ori plecam la vînat prin Deltă, mă abăteam și pe la Cardon. Moșul Andrei Filozofof mă întîmpina întotdeauna cu aceeași prietinească mulțumire, voios și isteț, privind lumea și viața veșnic cu aceeași liniște filozofică. Ascultam cu drag povestirile lui din trecutul Sulinei, de pe timpul stăpînirii turcești, cînd se adunau la Gura Dunării sute de corăbii, de se vedeau în rada portului păduri de catarge. Cică ședea căpitanul de port turcește, în cerdacul biroului căpităniei, și privea marea, fumîndu-și narghileaua ; corabia, cu toate pînzele în vînt, urca fluviul și deodată, printr-o măiestră manevră, corabia se oprea cu pînzele în pană ; numai după ce pilotul făcea semn cu basmaua că s-au numărat taxele și toate bacșișurile cuvenite, căpitanul flutura și el basmaua, în semn că-i liberă corabia să urce pe Dunărea în sus, spre Galați sau Brăila. Povestea frumos moșul : anul, luna și ziua, parcă le cetea în călindar.

— Pe la 1874, în octombrie, chiar în ziua de Sfîntul Dumitru, a fost o furtună mare, cînd s-au înecat douăzeci de corăbii în rada portului. În războiul de [la] '77—78, pe la 11 iunie, a fost atacul șalupelor-torpiloare rusești împotriva flotei turcești, a lui Hobart-pașa, aci în fața Gurii Dunării. În 1888, la 15 august, cînd cu furtuna cea mare, de s-au înecat cincisprezece corăbii...

Mă încercasem în mai multe rînduri să aflu de la bătrînii din port, trecutul acestui om original. Într-o sară mă întorceam din largul mării cu Barba Spiru, cel mai bătrîn pilot din port. Își încercase o pînză nouă, croită cu mîna lui, pentru „Maria“, vestita barcă ușoară cu care, odată, bătrînul lup de mare făcuse singur înconjurul Mării Negre. Soarele roșu căzuse la orizont. Apa lucea în lame de metal însîngerat. Pădurile de stuf din Deltă ardeau, cuprinse de incendiul asfințitului. Vîntul sufla împotriva noastră, dinspre țărm.

Ca să putem intra în port, trebuia să mergem în volte, schimbînd direcția într-un nesfîrșit zigzag, cu vîntul din coastă. Întîrziam. Pămîntul și apa ațipeau pe încetul în negura nopții.

Departe, farul portului își deschise ochiul veghetor, urmîndu-și în tăcere clipirea regulată. De o parte și de alta, pe linia joasă a țărmului, nu se mai deslușea nimic prin pînza de întuneric. Și... deodată, o pîlpîire slabă, ca un sîmbure de lumină, prinse a luci spre nord, în masa neagră a coastei pustii.

— Ce lumină se vede într-acolo ?

Barba Spiru aruncă în depărtare o privire ascuțită și în loc să răspundă începu să rîdă, strîmbîndu-și groaznic fața încrețită.

— Ce lumină poate să fie aceea ? întrebai a doua oară, nedumerit.

— E farul din Cardon.

— Nu știu nici un far acolo.

— E farul pus de regele Cardonului. Andrei Filozofof are obiceiul să așeze la fereastra cocioabei, la palatul lui regal, o mică lampă de gaz. Pescarii se folosesc de lumina asta care îi călăuzește ca să poată ieși cu lotcile la coastă, cînd îi apucă furtuna la larg și nu izbutesc să intre la adăpost în port. Pe mulți i-a scăpat el iarna de la moarte.

Barca, aplecată pe o parte, aluneca ușor și apa fîșîia lovindu-i coastele în cadență. Pînă în port mai aveam mult.

— Ia ascultă, Barba Spiru, nu poți să-mi spui ce-i cu moșul Andrei Filozofof ? De ce trăiește el singur, cuc, în cardonul lui ?

Barba Spiru, după ce-și trecu subt un genunchi *saula școtei*, capătul acela de frînghiuță care ține întins colțul pînzei, își aprinse o țigară groasă împotriva vîntului, c-o rară îndemînare, și începu :

— Pe Andrei îl cunosc de băiet, că-i de-o samă cu mine. Am fost cu el *mus*, adică băiet de punte, pe vasele Comisiei Europene, cînd s-au început lucrările de la Gura Dunării. Tată-său a venit de jos, pe o corabie, și-a rămas aici : s-a însurat c-o romîncă din Tulcea. Eu l-am apucat șef de echipaj pe una din dragele Comisiei. Dar ce nație era, n-aș putea spune. Un fel de albanez sau machedonean. Andrei și cu mine eram tineri de tot, cînd am intrat elevi-piloți la corăbii, că era mare lipsă pe atunci de piloți la Dunăre. Ce viață era pe vremea ceea pe aicea. Se încărcau vasele numai cu brațele. Mii de oameni, din toate neamurile din lume, se înșirau ca furnicile la lucrul portului. Frămîntarea și larma nu conteneau nici ziua, nici noaptea, că se cîștiga mult pe atunci ; ne jucam cu lirele engleze, și aurul curgea prin toate cafenelele de pe chei. Ce-i dă prin gînd unui cafegiu din port, să aducă o trupă de harfoniste din Bohemia, că era mare lipsă de femei pe aici. În scurt s-au și încurcat toate, ba unele s-au măritat de-a binelea. Sunt și azi aici femei cuminți, mame, bunici, soacre, respectate de toată lumea.

Cînd s-a văzut că primul transport de femei a avut preț, s-a mai adus un rînd. Cea mai frumoasă fată din toate cîte au fost aduse atunci era una Clara. Înaltă, mîndră, cu părul ca păcura și fața ca laptele, un glas de argint, și în ochii ei negri lucea un fel de ispită care înnebunise tot portul. În fiecare noapte era scandal ; se încăierau și se tăiau cu cuțitele bărbații din pricina ei. Andrei se smintise de tot. Unui italian i-a tăiat o ureche. Unui grec i-a spintecat obrazul c-o lovitură de cuțit. Într-o noapte, un negustor armean a furat-o pe Clara și-a dus-o pe-un vapor la Constantinopole. Andrei s-a luat după dînșii. După o lună, a adus-o pe Clara înapoi și s-a cununat. După un an, au avut un copil. El o iubea cu patimă. Și se arăta și ea a fi femeie cuminte la începutul căsniciei, pînă ce-a venit la Comisie, ca ajutor de căpitan de port, un dalmatin : Niculici, om tare îndrăcit.

A început de la o vreme muierea să-i facă ochi dulci. Și într-o seară, așa pe-o vreme ca asta, ne pomenim chemați, Andrei și cu mine, de dalmatin, ca să ne dea ordin să băgăm în port o corabie mare ce trebuia să plece în grabă spre Galați.

Pe corabia pe care o aduceam încet în port, Andrei era la provă, eu, la puntea de comandă. Numai ce-l văd deodată că trîntește binoclul jos, trece ca o furtună pe punte și fără nici o vorbă, sare în barca legată de vas și începe singur să tragă la lopeți din răsputeri. Mă uit înainte și zăresc, în dîra de lumină a lunei, o altă barcă ce se furișa spre malul celalalt. Am bănuit ce putea fi. Pînă să ancorez și să dau o barcă la apă, a trecut un timp. Cu doi oameni la lopeți, trăgeam la disperare, doar voi putea ca să-l ajung din urmă. Dar nu era chip. Am văzut bine, în lumina lunii, goana celor două bărci. Andrei a ajuns, a sărit în cealaltă barcă în care se deslușeau două umbre. S-a încins o luptă. Am auzit glasul dalmatinului, care cerea femeii să-i dea cuțitul. Trupurile încleștate se zbăteau cu turbare. Căutau să se arunce unul pe altul peste bord, în apă. Am cunoscut bine, în lumină, chipul femeii. Era Clara, care se apleca lovind cu lopata, ca să zdrobească o mînă care se înfipsese în marginea bărcii. Am ajuns prea tîrziu. Am văzut un trup căzînd, răsturnat în apă, și barca alunecînd prin întuneric. Cînd l-am pescuit pe Andrei, își pierduse cunoștința. Era plin de sînge. Avea o lovitură de cuțit în piept și o mînă zdrobită.

Clara și dalmatinul au fugit a doua zi, îmbarcați pe ascuns, pe-un vapor italian. Duși au fost pînă în ziua de azi. O lună de zile a stat Andrei în spitalul Comisiei Europene. Cum a ieșit din spital, a plecat nebun să-i caute în toată lumea. Trei ani a umblat ca marinar pe tot felul de vapoare. Apoi s-a întors potolit și schimbat cu totul. S-a retras după aceea la Cardon, unde trăiește singur, cum l-ați văzut. Copila, care i-a rămas, a pus-o într-o școală de călugărițe catolice la Galați, unde a căpătat o creștere bună și învățătură. Nu

știu de unde și pînă unde un franțuz, director de bancă la Constantinopole, a cunoscut-o, s-a amorezat și a luat-o în căsătorie. Au venit pe aici de vreo două ori; voiau să-l ia pe bătrîn în casa lor, unde ar putea trăi fără nici o grijă. Dar el se încăpățînează și nu vrea în ruptul capului să-și lase Cardonul lui.

*

Trecuse vreo trei ani. Cardonul îl zăream numai uneori de departe, de la înălțimea punții de comandă. Coborînd încet canalul strîmt al Dunării, spre mare, trebuia să urmăresc încordat manevra vasului, căci o mișcare nepotrivită a cîrmei ne-ar fi putut zdrobi de blocurile digurilor de piatră de la Gură. Numai după ce ieșeam în radă și vasul juca slobod în limpezimea apei de mare, respirînd în voie, întorceam privirea înapoi pe întinderea nemărginită a Deltei. De sus, de la comandă, cercetam zarea cătînd, ca pe o hartă întinsă înainte, locurile știute și umblate de mine altădată.

În valurile de aramă ale stufului fără sfîrșit, sticleau ochiuri de apă — oglinzile de argint ale ghiolurilor. O pată neagră închidea în fund zarea: era pădurea bătrînă de la Leti [1]. Zona dunelor de nisip, ca o arenă goală, poleită, ardea în soare. Și la marginea ei, pe malul mării, apărea Cardonul, o mică insulă de verdeață într-un pustiu nisipos.

De cîte ori în nopțile cu lună, plutind între cer și apă, în lungile călătorii, nu-mi apăruse în minte singuraticul Cardon! De cîte ori nu schițasem un plan neisprăvit, închipuind o hazlie închegare geografică asupra acestui infim regat al singurătății, cu suprafața... populația... producția... și figura de patriarh a unui bătrîn rege filozof!

Într-o dimineață albastră de vară, plecasem cu pușca în spinare după becațe. Vaporul avea să stea două zile în port la încărcare. Umblam singur. Plaja pustie se pierdea în zare, ca o panglică fără capăt. Marea era calmă: aproape de țărm, lucea în scînteieri de azur; departe, la larg, undula ca o leneșă pînză albastră, din ce în ce mai închisă, pînă la cercul de safir al orizontului. Liniște desăvîrșită. Natura

[1] Letea.

sălbatică și măreață parcă ațipise moleșită de arșița soarelui. Nu întîlneam nici o vietate; nu se auzea nici un zgomot, nici o mișcare. Singur, c-un fel de mulțumire adîncă, sorbeam adierea sărată și amară a respirației din larg. Numai din cînd în cînd, un murmur vag înfiora ușor apa ce mîngîia țărmul — eternul ritm al mării, singurul glas al singurătății.

Mă oprii după cîteva ceasuri de mers. Nu împușcasem nimic. Culcat pe nisipul moale și cald, mă odihneam cu ochii închiși pe jumătate. Într-un tîrziu, mi se pare că aud un zgomot în depărtare. Pe plajă, se desprindeau două puncte negre, care creșteau în zare.

Așteptam cu necaz apropierea celor doi oameni, care veneau să turbure liniștea solemnă a pustiului. Un om mărunțel, în haine albe, cu pușcă în spinare. Celalalt, voluminos, în haine cenușii, cu fața ascunsă subt o imensă pălărie de paie. Nu i-am recunoscut decît cînd s-au apropiat. Șeful poștei, un pătimaș vînător de baltă, și doctorul, vechiul meu tovarăș, venit din nou în Deltă pentru complectarea unei splendide colecții de țînțari.

Bucuroși de întîlnire ne urmarăm împreună drumul. Numai cînd se zări Cardonul, doctorul întrebă:

— Ce-a devenit moșneagul? Mai trăiește filozoful?

— Trăiește — răspunse șeful poștei — e zdravăn încă. Și populația regatului a mai crescut c-un suflet, că s-a întors „regina" din exil.

La început nu prea înțelegeam. Șeful ne lămuri.

— Nevasta lui s-a întors, după patruzeci și cinci de ani de pribegie. El a primit-o. Ce-a făcut? Unde a trăit? nu se știe. De cînd s-a întors baba, a pierdut moșul liniștea lui filozofică. Îl cicălește mereu să se mute în oraș, dar moșul încăpățînat nu voiește să-și părăsească regatul.

Am ajuns la Cardon. De departe se zărea în livadă, mișcînd printre butucii de vie, pălăria țuguiată a moșului. Pe un scăunaș, în fața casei, o femeie împletea un năvod. Cînd s-a sculat în picioare, am văzut-o bine: înaltă, dreaptă și osoasă; îmbrăcată curat, într-o polcuță și fustă de zefir albastru; o figură prelungă, cu pielea încrețită, ochii mari, negri și o umbră de musteață deasupra buzelor veștede; tră-

săturile feței arătau încă urmele trecutei frumuseți; o rămășiță poate de cochetărie o făcea să-și ascundă părul alb subt o broboadă vișinie.

După ce ne măsură c-o privire bănuitoare, ne spuse cîteva cuvinte de bună-venire și, apropiindu-se de șeful poștei, începu să-i vorbească încet, c-un fel de lingușire în voce și privire. Veni și moșul, strîngîndu-ne mînile cu bucurie. Ne pofti în casa văruită proaspăt. De la întîia vedere, se cunoștea îngrijirea adusă de-o mînă de femeie. Curățenie, perdele la ferestre, oale cu flori, lăicere pe pereți. Moșul părea schimbat. Nu mai avea blajina voioșie și pofta de vorbă de altădată. Sta tăcut și, uneori, își încrunta sprîncenele stufoase. Pe cînd femeia pregătea ceaiul, moșul se apropie de șeful poștei. Începu să-i vorbească în șoapte. Îl ruga ceva... auzeam aceleași cuvinte spuse cu stăruință: „Să nu-i dai nimic... să spui că n-a venit nimic... nouă aci nu ne trebuie nimic..."

După ce băurăm ceaiurile, ne-am așezat subt sălcii. În casă se auzea gura bătrînilor.

— Ia ascultă, șefule — începu doctorul în glumă — văd că ești confidentul familiei. Cînd unul, cînd altul vin și ți se spovedesc. Ce neînțelegere, ce dramă se țese aci în mijlocul pustiului ?

Șeful poștei începu să rîdă.

— Știți că ei au o fată măritată bine, c-un director de bancă la Constantinopole. Fata le trimite bani prin oficiul poștal de la Sulina. Moșul nu vrea să primească banii și se înfurie de lăcomia babei. El îmi cere să înapoiez mandatele, și ea stăruie mereu să capete cît mai mulți bani. Asta-i veșnica ceartă. De-acum se ciondănesc pînă mîni dimineață.

Restul zilei l-am petrecut în pădurea Letei. Mulțumiți, subt sară, ne-am întors la Cardon. În drum, înpușcasem cîteva păseri de baltă. Doctorul făcuse prizonieri o duzină de țînțari de diferite specii.

Lungiți pe panta dulce a unei dune de nisip, priveam fața calmă a mării, care-și schimba culoarea în ora asfințitului. O adiere leneșă venea dinspre larg. Doctorul își înclină ușor capul — părea că se încearcă să prindă cu urechea un sunet slab venit din depărtare.

— Fii atent. Ai ascultat vreodată muzica nisipului ?

Îmi ascuții încordat auzul.

De pe întinsul pustiu al dunelor ajungea pînă la noi, aduse de vibrațiile aerului, sunete slabe care pluteau tremurînd într-o sonoritate muzicală, ca un registru grav de orgă, auzit de la o depărtare mare.

— Interesant fenomen, întrerupse doctorul. Firele de nisip, uscate și mobile, purtate de vînt, se lovesc și se freacă, alunecînd la vale pe pantele înclinate ale dunelor.

Ne apropiam de singura casă a Cardonului. Înăuntru se auzeau încă vorbele răstite ale bătrînilor. Doctorul se opri, clătinînd din cap cu amărăciune :

— Moșnegii aceștia, care-și înveninează restul zilelor ce le-au mai rămas, s-au iubit odată. Baba asta cicălitoare a fost frumoasă, seducătoare. Ispita ochilor ei făcea odată să se taie cu cuțitele bărbații între ei. Ce urîtă e viața oamenilor.

Pe sus treceau din cînd în cînd, în zbor, împărecheate, paseri de baltă, la cuiburi, în desișul pădurilor de stuf.

Printre miriadele de gîze care pluteau prin fața ochilor noștri, săgetau prin aer libelule grațioase, cu trupuri de sidef bătute în peruzele ; cu antenele azurii întinse, plutind, se încrucișau ca niște minuscule avioane colorate. Doctorul, care le urmărea zborul, mă apucă deodată de mînă.

— Uite !, vezi cele două efemere care plutesc încleștate strîns, contopite parcă într-un singur corp ?... În aceeași zi se nasc, iubesc și mor... mor iubindu-se...

1924

CAFEAUA ŞEFULUI
Schiţă

Nu ştiu de ce aveam întotdeauna groază de vameşi.

Poate unde am văzut lumina zilei într-un tîrguşor de graniţă ; acolo cea mai temută autoritate era Vama.

Casa părintească fiind lipită de oficiul vamal, mama, ca să ne mai astîmpere nebuniile, ne îngrozea veşnic cu domnul Vameşul.

E drept că era un om hursuz şeful, răposatul conu Mitache Nucă. Burlac, bătrîn, nu iubea copiii şi zgomotul, trăia singur cuc, îngropat zilnic într-un morman de condice şi hîrţoage prăfuite. Numai duminica apărea cu sfinţenie, în redingota lui verzuie, la slujba leturghiei, căci era foarte bisericos conu Mitache Vameşu.

Eu, care totdeauna îl ocoleam, neîndrăznind nici să ridic ochii la el, în biserică mă încercam să privesc pe sub gene, furiş, la mişcările mînei lui drepte, care făcea nişte cruci mari, pe cînd se apleca de şale într-o cucernică evlavie.

Nu ştiu de ce pe atunci în mintea mea copilărească se făcea un fel de legătură între cele ce vedeam cu tot ce învaţasem în cărţile şcoalei primare, în *Noul Testament :* vameşii şi fariseii.

Eram adînc încredinţat că omul acesta încruntat şi temut venea regulat la biserică pentru a se pocăi, asemenea vameşului din *Evanghelie.*

Am părăsit de mult locul naşterei şi valurile zbuciumatei vieţi m-au purtat prin multe părţi ale lumei. Pentru că nu m-am ocupat niciodată cu importul şi exportul n-am avut prilejul să cunosc tainele şi suferinţele vamale. Tocmai acum în urmă mi se întîmplă să am nevoie de serviciile vămei.

Eram într-un mic port dunărean : fusesem anunţat că îmi sosise din străinătate o ladă de cărţi.

M-am hotărît. În faţa oficiului însă m-am oprit cu sfială. Mă uit la ceasornic : ora 9 dimineaţa.

Mă pregăteam să bat respectuos în uşa şefului, cînd văd repezindu-se la mine, din fundul sălei, un moşneag mărunţel şi afumat — odagiul şefului.

— Stai, domnule, cum dai buzna aşa în cabinetul lui domnu şef ? Acu îi ocupat, nu primeşte pe nimeni, mai aşteaptă o ţîră şi dumneata.

Aştept plimbîndu-mă pe sală. Ca să-mi treacă de urît vreau să-mi aprind o ţigară, cînd îmi arunc ochii pe un carton bătut în perete : „Fumatul este cu stricteţe interzis pe sală“.

Resemnat, încep din nou să măsor în lung sala vămei.

Bătrînul odagiu, aşezat pe un scaun la uşa şefului, fuma cu poftă scoţînd pe nări nişte coloane de fum alburiu.

Doi domni, vorbind în gura mare, intrară grăbiţi în biuroul şefului. Mă uit mirat. Odagiul se simte obligat să mă lămurească.

— Aiştia sunt agenţi de la casele comerciale şi au dreptul oricînd să intre la domnu şef.

Începusem să-mi pierd răbdarea, cînd tocmai atuncea apăru, surîzător ca totdeauna, domnul Moritz, simpaticul reprezentant al firmei „Interoceanica“, sucursala marei case de transport, comision, expediţii, import-export, înfiinţată de curînd şi în oraşul nostru.

— Cu ce ocaziune pe aci pe la noi ? mă întrebă cu bunăvoinţă domnul Moritz.

Îi spun pricina care mă aduce la vamă. Şi el mirat mă întreabă de ce aştept pe sală.

— Cică şeful e ocupat şi nu primeşte.

— Hai cu mine. Şeful e bărbat levent.

Şi sub aripa sa protectoare izbutesc să intru în biuroul şefului.

Un om scurt, îndesat, cu mustaţa sură zbîrlită, c-o ţigară după ureche, stă la biurou aplecat pe un maldăr de hîrtii.

La mînecele sacoului albastru observ cusute cîte o bucățică de galon lat — un fel de grad de maior de vamă.

Pe biurou, alături de călimară, o ceașcă de cafea turcească îngropată într-o movilă de hîrtie-monedă.

Era așa de ocupat șeful că nici nu și-a ridicat capul la intrarea noastră.

— Salutare, șefule, i se adresează Moritz, rezemîndu-se într-un cot pe biurou pentru a-i șopti ceva pe cînd îi arăta niște facturi.

Numai după ce a ieșit Moritz am încercat și eu a mă apropia de biurou.

Dintr-o aruncătură de ochi șeful constată că *avizul* pe care-l prezentasem nu-i în regulă.

— De ce ne încurcați degeaba cînd avem atîtea chestii de rezolvit ? Dumneata nici n-ai fost *operat* și *te* prezinți așa la mine.

— Cum ? Unde ? încerc să întreb.

Numai atunci și-a ridicat capul șeful, măsurîndu-mă cu oarecare dispreț.

— Dumneata nu înțelegi românește ? Du-te la *taxator,* care trebuie să te opereze și pe urmă prezintă-te la mine.

Văzînd că șeful se irită pentru că m-am prezentat neoperat, mă grăbesc să ies din biurou.

— Moșule, unde e domnul taxator ?

— La *coletărie.* Fă la stînga și dai drept în depou.

Lipită de biurou era o magazie imensă, cu tot felul de lucruri : lăzi, baloturi și butoaie, într-o așa neorînduială că păreau aduse de valurile mării și aruncate pe o plajă în urma unui naufragiu de la larg.

Pe ușile mari, deschise în lături, lumea intra și ieșea cu diferite afaceri.

Întreb de domnu taxator.

— Îi la *revizie,* dar poftiți la domnul *impiegat.*

Tocmai în fundul magaziei, în fața unei lăzi deschise, domnul impiegat curăța o mandarină oferită de un agent comercial, care tocmai atunci suferea operația vămuirei.

În două cuvinte îi spun pricina mea.

— Cu ce a venit marfa ? Cu *transbord, tranzit, conosament, manifest* sau *cabotaj ?*

— Cu vaporul cred că a venit, răspund eu care nu înțelesesem nici unul din termenii tehnici vamali.

— Cred și eu că n-a venit cu *areoplanu.* Dar vă întreb, cu ce formalități a venit marfa ?

Și domnul impiegat, luîndu-mi hîrtia care o țineam în mînă, zîmbi în chip ironic de nepriceperea mea.

— Apoi nici nu sunteți în regulă. Nici n-ați fost operat.

— Tocmai de aceea am venit aci ca să mă operați.

— Imposibil. Domnul taxator trebuie să vă opereze, și pe urmă veniți la mine să vă *desfigurez.* Dumnealui îi dus la revizie, mai așteptați. Și impiegatul își întoarse spatele aplecîndu-se pentru a lua un pumn de migdale cojite dintr-o ladă deschisă atunci pentru vămuire.

Aștept cu resemnare. Privesc cu interes. Ascult cu admirație, dar nu pricep nimic, atîtea cuvinte neînțelese aruncate în jurul meu într-o limbă necunoscută.

— Adă *cabotajul...* dă-i *conosamentul...* o sută *bruto...* l-ai *plumbuit ?* rupe-i *plumburile...* dă-i *duplicatul...* ia *scrisoarea de trăsură...* adă *tariful...* unde-i *declarația ?...* ce-i cu *tranzitul ?...* treci la *verificare...* dă *factura...* nu-i *manifestul...* L-ai *operat ? desfigurează-l...*

Ce mic și ce umil mă simțeam în ignoranța mea acolo în magazia vămei. Ce n-aș fi dat să am în acele momente la îndemînă un dicționar să caut termenii tehnici, să pot înțelege, să pot pătrunde înțelesul acelui complicat mecanism profesional, care funcționa sub ochii mei cu o precizie și siguranță desăvîrșită.

Amărît mă îndreptai spre ieșire, să pot sorbi afară aerul curat pe cheul Dunărei. Ușa era baricadată de cîteva lăzi și butoaie deschise pentru vămuire.

Un negustor oferea respectuos unui impiegat vamal o pungă de curmale „pentru acasă la copilași". Altul împacheta trei săpunuri roze, parfumate, „tot pentru acasă, ca *monstră* lui *madame* Sofi a d-lui impiegat".

După vreo două ore de așteptare văd pe domnu taxator care se întorcea de la revizie.

Un bătrîn înalt și adus puțin de spate. La mîneca hainei poartă cusute trei bucățele de galon îngust — un fel de grad de căpitan de vamă.

Îi spun și lui pricina mea arătîndu-i avizul.

— Nu vă pot opera pînă nu văd *duplicatul.*

— Apoi de unde să-l am ? Cred că trebuie să fie aci la biuroul d-voastră.

Domnu taxator, după ce îmi aruncă o căutătură înăcrită, strigă răstit la un băiet din biurou :

— Ghiţă !... ia vezi unde-i duplicatul domnului.

În fundul magaziei, într-un fel de cuşcă de lemn cu geamuri, era o masă albă, nevăpsită, încărcată cu hîrtii şi condici — biuroul d-lui taxator — lîngă călimări, o ceaşcă de cafea turcească îngropată într-o movilă de hîrtie-monedă.

— Nu se găseşte duplicatul. Veniţi mîine dimineaţă, îmi spune scurt domnu taxator, care îşi împacheta cu grijă cîteva scrumbii sărate alese dintr-un butoi deschis pentru vămuire.

— Ei bine — zic eu cu supărare — dar ce-i de făcut să pot intra în stăpînirea lucrurilor ce mi-au sosit ? Spuneţi ce taxe am de plătit şi daţi-mi lucrurile mele. D. taxator îşi ridică capul, îşi încreţi sprîncenile şi, după ce mă fixă o clipă cu buzele strînse, începu sacadat :

— Noi nu putem călca legile. Formalităţile vamale sunt sfinte. Ne facem datoria de funcţionari. Aşa cu favoruri de acestea să *defraudează* fiscul statului...

„Să defraudează fiscul statului", aceste vorbe, rostite c-un asemenea ton, îmi făcuse pesemne o impresie aşa de vie că-mi suna mereu în minte şi după ce părăsisem magazia vămei, pe cînd mă plimbam singur în lungul cheului Dunărei, unde sufla o adiere de vînt răcoritor. Mă îndreptasem abătut spre casă, cînd mă ajunse din urmă Moritz, de la „Interoceanica". Voios, surîzător ca totdeauna, mă opri bătîndu-mă pe umăr.

— Ei, ce-ai făcut ? Ai terminat cu vama ? Eu sunt gata de mult, operat şi deja lichidat.

— Eu — zic — n-am reuşit să fiu operat... nu se găseşte duplicatul... mi-a spus că aşa se defraudează fiscul statului.

Moritz rîde cu poftă şi, după ce mă ia de braţ cum e obiceiul lui, începe a-mi vorbi cu blîndeţe într-un ton protector :

— Iacă ce înseamnă să nu fii om de afaceri. Apoi d-ta n-ai văzut acolo pe biurou lîngă călimară, cafeaua şefului ? Mare lucru era să pui ceva acolo lîngă ceaşcă... nu zic să mituieşti pe un funcţionar corect, nu cere nimeni asta, ferească D-zeu, nici nu şade frumos... dar cine nu tratează pe un impiegat cu o cafea turcească ?... să cheamă că e o recunoştinţă pentru un om care îţi face un serviciu personal... care funcţionar poate refuza o trataţie ? vezi, pentru afaceri trebuie să înţelegi, trebuie să ştii cum să iei oamenii...

Şi Moritz, plecînd de la cafeaua şefului, începu să-şi dezvolte teoriile sale de psihologie experimentală aplicate în diferitele straturi sociale, pentru a mă face să înţeleg, în general, mecanismul afacerilor comerciale, şi în special, tainele formalităţilor vamale.

1922

RAIUL-LUPILOR

De trei săptămîni umblam pe malul Prutului, cu nişte ridicări topografice pentru regularea frontierei.

Ajunsesem cu lucrarea pînă la marginea unei păduri străvechi. Fermecat de frumuseţa unei zile aurii de toamnă, sătul şi ameţit de atîtea unghiuri, azimuturi şi triangulaţii, mă culcasem cu mantaua făcută pernă sub cap, pe salteaua moale de muşchi verde, la rădăcina unui ulm bătrîn şi falnic, parcă anume pus de strajă la capătul potecii care tăia în curmeziş pădurea bogată, ca peria de deasă.

Stam la umbră sub streşina de frunze şi sorbeam adînc mirosul îmbătător de tei, pe care-l cernea adierea vîntului prin desimea întunecată a pădurei.

Singur, în tăcerea tainică a firei amorţite, visam cu ochii închişi pe jumătate, abea urmărind pînza apei Prutului, ce şerpuia alene în scurte cotituri pînă să pierdea în zare. Departe, şesurile păreau că să-mpreună. [...]

Pămîntul, pe care îl simţi tare şi sigur sub tălpile picioarelor, cu cîtă bucurie îl preţuieşti atunci cînd de pe ţărm priveşti apa în largul necunoscutei şi mişcătoarei mări !

Nici o vietate nu simţeam în jurul meu. Frunzele abia să clătinau molatic pe codiţele lor slăbite, şoptind sfioase în limba lor o prevestire tristă, pe care le-o suflase vîntul celor dintîi fiori de toamnă.

Legănat de freamătul pădurii, somnul mă fura pe nesimţite.

Nu ştiu cît am zăcut în toropeala asta dulce a lenei pînă ce pofta de fumat mă învinse. Scotocindu-mi toate buzunarele, m-am încredinţat că n-am nici un chibrit. Aşteptam. Mi se părea că aud nişte zgomote în depărtare. Îmi ascuţii auzul. Ecoul unor bătăi rare şi măsurate cădea adus de vînt în nişte oftări adînci, scăpate din inima pădurii. Erau lovituri de secure — tăia cineva lemne departe.

Într-un tîrziu, cînd lumina începu să scadă şi-o umbră fumurie prinse a învălui dealurile de peste Prut, mă hotărîi să mă întorc în sat.

Un om se ivi ieşind din pădure. Se opri sub bolta de frunze, în capătul potecii care străpungea ca un tunel adînca întunecime a pădurii.

— Bună vreme, bădică !... nu cumva ai vreun chibrit la îndemînă, că aştept cu ţigara făcută de-un ceas ?

— Poi !... chibrituri nu prea putem avea, dar om scăpăra o ţîră, şi foc pentru o ţigară tot trebuie să găsim.

În timp ce el îşi scotea amnarul şi iasca din chimirul lat, bătut în ţinte galbene, eu îl cercetam din ochi.

Înalt, adus puţin de spate, cu pletele cărunte, nişte sprincene stufoase îi umbreau ochii mari şi negri.

Îşi ţinea subţioară securea, şi minteanul scurt îi sta aruncat numai pe-un umăr.

Dintr-odată îmi plăcu înfăţişarea şi vorba lui aşezată. Simţii că am în faţă un om al pămîntului, cumpănit la vorbă şi la judecată.

Am aprins ţigara şi i-am dat pachetul meu de tutun.

— Îi de cel bun, de oraş.

Am pornit-o amîndoi alături pe marginea pădurii, spre malul Prutului.

Suflarea ascuţită a unui vînt de nord începu a se simţi deodată ; vîrfurile copacilor se plecară, lovindu-se într-un vuiet prelung şi tulburat.

— A început iar să sufle Cazacul cu schic de zăpadă.

— Care Cazac, întreb eu.

— Aşa-i zicem noi vîntului ista care ne vine de dincolo, de la muscali.

Apoi tăcu. Simţeam cum mă cercetează cu coada ochiului din mers.

Avea să-mi spuie ceva şi nu ştia cum să înceapă.

— Mă rog matali, să nu vă fie cu bănuială, dar pe la noi prin sat cînd ajungeţi cu măsuratul pămîntului ?... că vă aşteaptă oamenii ca pe Hristos.

— Apoi eu măsor numai graniţa, nu sunt trimis pentru împărţire de pămînt, cum veţi fi crezînd.

Un zîmbet de neîncredere îi alunecă pe buze, sub mustața groasă, tăiată scurt.

— Doar Prutul e granița noastră... dar eu îmi dau cu ideea că dacă te-apuci să măsori pămîntul, trebuie să-l începi de undeva, de la un capăt... și statul a găsit să-l înceapă de-aici, de pe marginea Prutului.

În zadar m-am încercat să-l fac să înțeleagă că eu nu sunt venit să lucrez pentru împărțire de pămînt. Mă ascultă cu neîncredere, urmîndu-și judecata lui.

— Apoi mai bine face statul acum că trimite alde d-voastră, c-a văzut și el ce-au pătimit bieții oameni cu ingineri de ceilalți, țivili... E drept că lumea s-a înmulțit, dar statul are, slavă Domnului, destul pămînt; ia să se facă odată împărțeala dreaptă... adică noi ai cui suntem ?... nu suntem tot ai statului... că dacă facem armată nu se cheamă că tot noi apărăm țara asta ?... Ia uite, cît vezi cu ochii [...] tot sate răzășești au fost din vechime. Dar am sărăcit de tot acuma, și hrisoavele pe care le avem de la Ștefan cel Mare, cu cîte zece peceți pe ele, le ținem acuma la icoane, că alta nu avem ce face cu ele. Pămînturile noastre țineau totuna. [...]

Frămîntat de gînduri, ascultam în tăcere. Iarăși fără să vreau pusesem degetul pe rana dureroasă pe care mă feream s-o mai ating, deși o vedeam sîngerînd sub ochii mei la fiecare pas. Același fel de judecată încolțit în atîtea minți, aceeași plîngere înăbușită în atîtea inimi, aceeași căutătură încruntată o văzusem scăpărînd în ochii întunecați ai tuturor acelora pe care îi întîlnisem în satele de răzeși scăpătați, pe șesul sărăcăcios al Prutului.

De la o vreme pierdusem încrederea în leacul cuvintelor mîngăitoare. Nu mai îndrăzneam să încerc nimic, priveam și ascultam îndurerat și dezarmat, ca cioplitorul care-și aruncă dalta prea slabă ca să învingă tăria unui bloc de stîncă de granit. Adevărul crud adesea îl ocoleam c-un fel de lașitate și căutam să fug schimbînd șirul gîndirii, de aceea mă legam de cîte-o vorbă care-mi servea ca punte de scăpare.

— Raiul-Lupilor... de ce îi spune pădurii aceleia Raiul-Lupilor ?

— Apoi dacă a păzit-o lupii... cum te gîndești că s-a păstrat pădurea asta așa de deasă pînă acum ?

— Cum a fost păzită de lupi ? întreb eu mirat.

— Am avut noi aici un boier, conu Iorgu Tulbure, Dumnezeu să-l ierte, că i-or fi putrezit și ciolanele, dar amarnică inimă de român. Avea el ce-avea cu pădurarii, zicea el că n-a întîlnit pădurar cinstit. Și ca să facă dovadă, i-a și încercat o dată. Mai de mult, cînd a fost el numit prefect, a strîns pe toți pădurarii din județ și le-a spus că a venit ordin precum că statul de-acum înainte a tăiat leafa la pădurari. Care vrea să stea fără leafă, bine, care nu, atîta pagubă. Vreo cîțiva s-au încercat să zică ceva „...Că e greu... cum o să trăim așa... c-avem case, copii..." mă rog, ca omul cînd îl strîngi în chingi. Apoi au ieșit afară de s-au sfătuit ei între ei ce-i de făcut. După aceea s-au ales cîțiva care au intrat la prefect și-au zis că toți pădurarii s-au hotărît să rămînă la posturile lor și fără leafă, că dacă au apucat meseria asta, se țin de ea.

„Bine, oameni buni, dacă-i așa, duceți-vă pe la posturile voastre și cătați de vă faceți datoria și serviciu vostru ca și pînă acum" — le-a spus conu Iorgu — și cică a prins a zîmbi acru pe sub musteţile lui roșe țepoase.

N-a trecut mai mult ca vreo două luni și iar a pus să-i cheme la prefectură pe toți pădurarii din județ.

Au prins a se bucura oamenii, gîndind că are să le dea leafa de mai înainte.

Cînd colo, prefectul le spune că statul a pus o taxă de cincizeci de lei pe an pentru oricine vrea să aibă dreptul de a fi pădurar la stat. Au început pădurarii a se plînge, „că după ce li s-a tăiat leafa acuma li se pune și taxă... că de unde au să plătească ei atîția bani", dar la toată urma s-au înțeles să plătească taxa și să rămîie în slujbă, că dacă asta li-i meseria, ce au să facă alta. Atunci l-a prins un rîs amar pe conul Iorgu și unde a sărit deodată de pe scaun și-a început a se răsti și a înjura : „Afară, mișeilor... voi sunteți omizile pădurilor !..." Și i-a dat pe toți afară din slujbă. A pus pe alții noi, dar nici aceia nu au fost mai buni decît cei vechi.

După ce-a ieșit conul Iorgu din prefectură și s-a retras aici pe Prut, la moșia părintească, cel dintîi lucru care l-a făcut a fost să dea afară pe toți păzitorii pe care i-a găsit pe moșia lui.

„Nu am încredere în oameni — zicea el — am să-mi aduc lupi să-mi păzească moşia."

Şi de-atunci picior de om n-a mai călcat în pădurea aceea, nici scîrţîit de ferestrău, nici boncănit de secure, nici bubuit de puşcă nu s-a mai auzit pe-acolo, ferească Sfîntul !

Cum murea omului o vită, boierul o şi cumpăra, ba trimitea prin satele vecine de aduna toate vitele pierite, ducea hoiturile pînă în marginea pădurii, şi fiarele momite de miros veneau de-şi luau tainul ; îl sfîşiau, luîndu-şi fiecare partea cu care intra la întunericul pădurii ca să se ospăteze.

Nu era chip să laşi noaptea afară vreo vită. Se înmulţiseră dihăniile, de parcă veneau din toate părţile lumii, ca şi cum ar fi mers vestea de la unii la alţii că acolea-i traiul bun, aşa se strîngeau. Mai cu seamă iarna veneau potăile de lupi pe gheaţă de peste Prut. Creştea şi se îndesa sălbăticindu-se pădurea asta neumblată. Copacii îşi încîlceau crengile, că nu mai era chip de străbătut ; frunzele căzute se spulberau de vînturi şi de vîrtejuri, se strîngeau în troiene, unde zăceau putrezind în umezeala pămîntului, pînă la care nu mai răzbea niciodată lumina soarelui.

Era cîte-o urgie de iarnă geroasă, de crăpau pietrele şi îngheţau păsările pe crengile copacilor, căzînd jos moarte în zăpadă, şi la noi în sat nici o legătură de uscături nu era slobod omul să rîdice din pădurea boierului. Ardeau şi oamenii stuf din bălţile de pe şesul Prutului.

„Mînca-l-ar lupii pe care îi iubeşte el !" aşa îl blăstămau femeile din sat pe conu Iorgu, cînd li se răcea vatra în casă.

Şi blăstămul s-a împlinit întocmai. Într-o nopate, prin postul Crăciunului, viscolea amarnic şi mugea vîntul de nu era chip să scoţi capul afară, se auzeau urletele lupilor pe sub ferestrele caselor, de ne minunam cu toţii ce poate să fie.

Şi cînd s-a luminat de ziuă, tot satul aflase că pe conul Iorgu Tulbure l-au mîncat lupii în marginea pădurii. Nu i-au găsit decît picioarele de la genunchi în jos băgate în cizmele lui de iuft rusesc, dîrele roşii pe albul zăpezii se pierdeau în desişul pădurii, şi vreo cîteva zdrenţe din îmbrăcămintea sfăşiată de dihănii în lupta lor.

Ce să fi căutat boierul pe-acolo pe-o aşa noapte ? Prepusuri şi scornituri au fost multe, dar nu s-a putut nimic dovedi. Cică se ducea el uneori noaptea la moara de vînt de pe deal, din marginea pădurii. E drept că morăriţa, nevasta lui Toma Nistor, era o şerpoaică de femeie fără păreche, cu nişte ochi plini de foc şi de păcate. Unii ziceau că oamenii l-ar fi ucis şi pe urmă l-ar fi adus în marginea pădurii, ca să-l rupă lupii şi să nu se mai cunoască urma. Alţii ziceau că au auzit ţipete, dar anume n-au voit să iasă să-i dea ajutor.

Pe moşie, după el, a intrat fecioru-so, conul Ţilică, după ce s-a întors din străinătate. În vreo patru ani el a bătut moşia la cărţi şi pe urmă s-a împuşcat ; acuma o ţine un boier de la Bucureşti.

Povestirea era pe sfîrşite cînd am intrat pe poarta satului. Fără să vreau mi-am întors capul înapoi spre Raiul-Lupilor. Pădurea cea întunecată şi plină de taine părea o pată neagră pe orizontul însîngerat de flăcările apusului.

1913

LA CONFERINȚĂ
Documente omenești

Prietenul F... are o manie ciudată : face colecții de discursuri românești. De aceea urmărește cu patimă și poate rezista la toate discursurile ce se rostesc în corpurile legiuitoare, la toate întrunirile politice, congresele anuale, conferințele didactice și administrative, întrunirile meseriașilor și muncitorilor, în sfîrșit, la orice adunare românească, la care, după proclamarea președintelui, vicepreședintelui și secretarului, e sigur că se va face oarecare *cheltuială de vorbă.*

Avînd adunat un material foarte bogat și observații originale, cred că ar putea întocmi un interesant studiu critic asupra *elocvenții române* din această jumătate de secol.

Întîmplarea mi l-a scos în cale acum cîteva zile într-un orășel din Dobrogea. Se întorsese dintr-o călătorie din Scandinavia și îmi istorisea impresia ciudată care i-a făcut-o parlamentul norvegian, unde nu se cunoaște aceea ce noi numim *oratorie parlamentară.*

— Te crezi — spunea el — la o adunare compusă din negustori, care pun la cale oarecare daraveri comerciale ! Pe cînd la noi fiecare om care calcă pragul unei săli, în care se găsește un public mai numeros de trei persoane, se simte cuprins de fiorii emoției unui așteptat succes, îl apucă mîncărimea de limbă, căci se crede dator a rosti măcar un discurs mai mult sau mai puțin bine simțit. Dacă ai vreme și vrei să te convingi, adăugă el, hai cu mine la subprefectură. E o conferință administrativă, cu scop cît se poate de practic, pentru combaterea holerei. Însă te rog să fii atent și să iei note.

După ce mi-am ascuțit creionul, am plecat împreună.

Sala era plină de lume. Toate autoritățile comunelor din plasă erau prezente. Primarii, notarii, jandarmii, învățătorii, învățătoarele, agenții sanitari, moașele, preoții și o bună parte dintre fruntașii satelor.

În așteptarea subprefectului, o liniște solemnă stăpînea toată acea împestrițată populație dobrogeană, care prezinta o mare varietate de tipuri. Toate figurile acele așa de deosebite erau îmbujorate de căldura chinuitoare a miezului zilei de iulie.

Ușa se deschise cu putere și, cînd apăru subprefectul cu statul său major, începu o hîrîială nesfîrșită de scaune, căci toată lumea se ridicase în picioare.

Subprefectul, un tînăr simpatic, cu părul negru frizat, cu o bărbuță tăiată în formă de coadă de rîndunică, în drumul său spre fundul sălii, unde îl aștepta paharul de apă pe o măsuță așezată în chip de tribună, dădu mîna cu voioșie tuturor la rînd, apăsîndu-i prietenos pe umeri pentru a-i așeza din nou pe scaune.

După ce își descheie nasturii redingotei, lăsînd să i se vadă o frumoasă jiletcă-fantezie scrobită proaspăt, subprefectul își începu cuvîntarea cu o voce clară, într-o formă corectă, cu gesturi bine studiate :

„Domnilor !...

V-ați întrebat oare pentru ce ne aflăm strînși aci ? Pentru ce ați părăsit căminurile voastre și v-ați îndrumat încoace, voi toți care reprezentați autoritățile satelor, voi învățători și cuvioși părinți, luminători ai poporului.

Care este motivul care v-a determinat de a vă aduna laolaltă aici în acest local ?

Holera, acest flagel groaznic, bate la frontiera țării noastre, pe care suntem datori a o apăra în orice împrejurare.

Guvernul, în înalta sa înțelepciune, a ordonat ca cu toții, cu puteri unite, să luptăm împotriva acestei primejdii care ne amenință.[...]

Pentru a ne împotrivi acestei epidemii trebuie să aplicăm cele mai energice și drastice măsuri higienice.

Holera are o origină asiatică, mai bine-zis indiană, căci pe malurile îndepărtate ale Gangelui a apărut pentru prima oară microorganismul specific acestei boli.

Istoria ne arată ravajele pe care această epidemie le-a făcut pe continentul nostru aruncînd în doliu familii, sate, orașe, țări întregi.

Se pot urmări pe hartă drumurile urmate de marile epidemii, care venind din Asia prin Marea Roșie, canalul de Suez, cuprindeau bazenul mediteranian..."

. . . .

În loc de a urmări harta sau pe orator, începui a urmări impresia ce făcea această disertație academică asupra chinuitului auditor.

Vreo doi lipoveni pescari, cu pletele balane linse pe tîmple, cu bărbile încîlcite, abia se țineau pe scaune picurînd de somn, cu ochii lor albaștri, închiși pe jumătate.

Un jandarm rural, strîns în tunica lui albă cu nasturi lucitori, căta în jos, așa că nu se cunoștea dacă doarme sau își admiră jambierile noi de piele roșie.

Un preot bătrîn, care ațipise puțin cu mîinile încrucișate pe antereul înverzit, se sculase împins de cotul vecinului și căta speriat ca și trezit dintr-un vis urît.

Un primar de lîngă mine, voluminos, bine hrănit, își lăsase capul în piept și răsufla din greu. Fără să sforăie, scotea pe nas un fel de fluierătură ușoară, discretă, ca bîzîitul unui bondar.

O învățătoare, care-și ascunsese figura sub o enormă pălărie încărcată cu o mare varietate de flori, strînsă prea tare în corset, respira adînc, manevrîndu-și evantaliul, cu atîta viteză, încît îi flutura barba stufoasă a unui preot de alături.

Numai cei patru turci negustori, gravi, neclintiți, suportau căldura sălii și conferința subprefectului cu o resemnare de admirat.

Cu batista de mătasă roșă făcută ghem în mîna dreaptă, oratorul își ștergea din cînd în cînd sudoarea de pe frunte și o luă iar înainte, purtîndu-ne în lungul și în latul Europei, pe căile urmate de holeră în călătoriile ei în cursul veacurilor răscolite.

După mlădierele glasului, din ce în ce mai însuflețit, simții că se apropie sfîrșitul conferinții.

„Si acum, duceți-vă la căminurile voastre, în satele voastre, și imediat ce veți primi instrucțiunile higienice trimise de Serviciul Sanitar, veți face tot posibilul de a le da o publicitate cît mai largă pentru ca toți cetățenii să ia cunoștință de ele.

Luminați pe frații voștri, sfătuiți-i, spuneți-le la rîndul vostru tot ceea ce noi vă spunem. La d-voastră, cuvioși părinți, mă adresez în special, și vă pretind ca să predicați din amvonul bisericii neîncetat pericolul teribilului flagel care ne amenință !"

Încheierea conferinței se făcu printr-un gest larg, după care cîteva oftări de ușurare se auziră din fundul sălii.

Doctorul, un tînăr spînatic și nervos, venit numai de vreo trei luni în plasă, după ce își potrivi ochelarii, rînduindu-și cîteva fițuici cu însămnări, își începu cuvîntarea cam de pe unde o lăsase subprefectul :

„În curînd, domnilor, Serviciul Sanitar va distribui instrucțiuni precise pentru combaterea epidemii.

D-voastră vă incumbă datoria de a le răspîndi printre toți sătenii, căci numai aplicîndu-le cu strictețǎ se pot evita pericolele care ne amenință.

Pînă atunci profit de prezența d-voastre pentru a mă încerca să vă dezvolt caracterele acestei epidemii și mijloacele de profilaxie care ne pot îndruma la un tratament rațional..."

. . . .

În timp de o oră și cincizeci de minute, doctorul ne demonstră motivele pentru care d-nia sa nu poate admite geneza spontanee a holerei ; ne dovedi cum se depune germenul în mediul „cosmic" ambiant, unde se regenerează și se multiplică ; raporturile cu solul, apa și aerul ; ne explică apoi producerea acidului hipoazotic ; și sfîrși prin a combate cu energie alimentația cu vegetale care conțin nitrați, recomandînd călduros consumul de carne, pește, lăptărie, supe, făinoase și macaroane.

Ceea ce făcu pe preotul de lîngă mine să șoptească vecinului: „Tocmai acum cînd ne gătim să intrăm în postul Sfintei Marii".

După aceste două conferinți atît de solid documentate, nu credeam să mai îndrăznească cineva a lua cuvîntul. Mă înșălasem. După o pauză cam lungă, în care timp am observat că doctorul și subprefectul își strîngeau călduros mînele, tocmai din fundul sălii un om se ridică făcîndu-și loc printre scaune. Înalt, slab, cu mustățile castanii lăsate în jos, îmbrăcat simplu, dar curat, cu o înfățoșare modestă, dar hotărîtă.

— Dacă îmi permiteți și mie, domnule subprefect ?

— Mai cu seamă, mă rog, poftim, aveți cuvîntul, domnule Mitrică.

Directorul școalei din comuna G... începu rar, cu oarecare stîngăcie, dar în curînd își căpătă deplină stăpînire:

„Mi-am luat permisiunea de a mă prezenta în fața d-voastră pentru a arăta ceea ce am în inima mea și deci putem zice în inima poporului chiar, căci datoria noastră este de a lucra fără preget numai pentru binele obștesc.

După cum îmi dau și eu cu ideea, cred că este bine ca în loc de a se da circulări și instrucțiuni pentru combaterea holerei, să se facă mai bine niște cărți populare, cu mici istorioare în formă literară pe înțelesul tuturor. După cum și d-voastră cunoașteți acum prea bine, starea țăranului român este foarte slabă și, într-un caz de forță majoră, cum ar fi acesta de o boală molipsitoare, este cu atîta mai greu pentru viața țăranului român. După cum am cetit în gazete și chiar în felurite reviste, prin țările civilizate sunt anume societăți de consum care pentru cîțiva bani dau omului hrană zilnică.

Adică la noi de ce nu s-ar putea face așa ceva ? Dacă ar fi unire s-ar putea face un comitet și chiar oarecare mici serbări școlare, care împreună cu oarecare mici cotizațiuni să se strîngă un fond care să servească la ajutorul și ridicarea poporului, pentru luminarea minții și îmbunătățirea stării economice, care". . . . . , ...

Și tot așa înainte... timp de o oră treizeci de minute directorul școalei ne vorbi de bănci, cooperative, brutării,

societăți de cumpătare, întregul său program asupra activității extrașcolare — lucruri pe cît de importante, pe atît de îndepărtate de holera care ne amenință de-aproape. Mi-a părut rău că nu am putut urmări mai de-aproape această conferință, dar eram prea obosit; căldura sălii mă moleșise de tot și prietenul F... își începuse teoriile la urechea mea:

— Vezi !... ce-ți spuneam eu ?... din toate breslele, asta e cea mai pisăloagă... am observat că dascălii nu sunt în stare de a vedea și judeca limpede lumea din jurul lor. Poate din cauza meseriei lor care îi deprinde a repeta zilnic cugetările și părerile altora, luate din cărți de-a gata. Învățătorul acesta, care pare un om tare de treabă, își închipuie că se poate combate holera cu istorioare literare. Ar fi interesantă o *literatură holerică*.

Conferința se terminase. Începuse unii să se strecoare pe ușa întredeschisă, iar alții, gata de plecare, se sfiau să iasă înaintea subprefectului, care, trecînd de la un grup la altul, strîngea mînele tuturor cu multă bunăvoință.

Tocmai lîngă ușă, un turc, negustor, vorbea c-un primar:

— Bre, ce faceți la voi dacă apucă pe unu boala asta urîtă ?

Primarul nu știa ce să răspundă și nu îndrăznea să întrebe pe subprefect, totuși, cînd acesta se apropie de ușă, se hotărî:

— Domnule subprefect, întrebă Ahmet Rizat că dacă îl apucă pe un om holera în comuna noastră, ce binevoiți să ordonați ca să facem cu el ? Unde să-l punem ? Ce să-i dăm ?

Subprefectul stătu puțin pe gînduri, apoi se adresă doctorului:

— Apropo, doctore, e o chestiune importantă care se ridică și la care ar trebui să cauți o soluție. Ce faci dacă ți se declară un caz de holeră într-o comună ?

Doctorul, surprins, stătu și el puțin pe gînduri și răspunse scurt:

— Izolare și dezinfectare.

Subprefectul căută să lămurească acest răspuns mulțimii care se strînsese în jurul său pentru a asculta mai bine.

— Omul căzut bolnav se izolează, prin urmare, imediat şi se dezinfectează complect, absolut tot ce-a fost în contact direct cu el.

Toţi ascultase cu sfinţenie. Unul dintre primari îndrăzni să întrebe ceva şi atunci toţi începură a face întîmpinări :

— Păi n-avem dezinfectante de-acele.

— Unde să-i izolăm ?

— Comunele n-au fonduri.

. . . .

Şeful de jandarmi găsi momentul potrivit ca să adauge :

— Nu se poate *izicuta* nici un ordin, dacă nu se hotărăşte odată care are drept mai mare în comună : primarele ori jandarmul.

Subprefectul, care se enerva din ce în ce la fiecare întîmpinare, ca în faţa unor piedici care i se puneau în cale, sfîrşi hotărît :

— În fine, o să vă comunicăm la timp toate dispoziţiile necesare, pe care trebuie să le aplicaţi cu cea mai mare stricteţă şi energie, avînd în vedere că rămîneţi direct responsabili.

1912

O PROTESTARE POSTUMĂ

Terminasem afacerea pentru care mă dusesem la tribunalul din oraşul C... Era o zi mohorîtă de toamnă. Afară începuse o ploaie rece, iar pe sălile de aşteptare ale tribunalului, curentul şi umezeala te pătrundeau pînă la oase. Mai mult ca să mă adăpostesc, intrai în sala de şedinţă. Îmi aduc bine aminte că era un proces între doi arendaşi foşti tovarăşi la o moşie.

De patrusprezece ani în şir advocaţii pîrîtului reuşeau să găsească, la fiecare înfăţoşare, cîte un motiv de amînare a judecăţii.

În liniştea rece şi solemnă a sălii de şedinţă se auzea numai glasul advocatului, care ridicase un nou incident şi căuta să convingă pe onor. tribunal că trebuie să se amîne procesul şi de astă dată. Cum stam pe colţul meu de bancă, lîngă uşă, ascultînd cu sfinţenie, deodată aud răsunînd nişte fluierături haiduceşti şi o izbucnire de... „Huideo !... Ho !... Ho !... Chioaro !... Ho !..." nişte strigăte aşa de groaznice, că zguduiau clădirea din temelii. Nu înţelegeam ce putea să fie : vreun scandal, vreo încăierare între lumea din sală ?

Mi se părea foarte ciudat faptul că nimeni nu se sinchisise de întîmplarea asta. Numai preşedintele, care dormita, rezămat într-un cot, a tresărit puţin ; şi-a încruntat sprincenele, dar n-a făcut nici o mişcare. Aprodul de lîngă uşă nici nu s-a clintit. Advocatul şi-a continuat pledoaria înainte, ca şi cum nu s-ar fi întîmplat nimic. N-am putut răbda, eram curios să ştiu ce se întîmplă afară. Am ieşit pe uşă în vîrful picioarelor.

Pe sală lumea îşi căuta de treabă ca de obicei. Nimic deosebit. Vreo doi advocaţi, în robele lor fluturătoare, se plim-

bau vorbind, căutînd să-și convingă clienții. Într-un colț, mai mulți țărani, șezînd pe vine, rezemați de perete, ascultau pe un misit care le vorbea ceva. Un gardist își făcea țigara liniștit în fața unui jandarm rural, lîngă o fereastră.

— Mă rog — întreb eu pe gardist — n-ai putea să-mi spui ce-au fost huiduielile acele mai adineauri pe sală ?

— Ia nimic, domnule... un țăran țicnit care are năravul ista.

Mă uit pe fereastră și văd aproape de poartă un țăran cu sumanul sur murdar de noroi, cu o căciulă lată în fund, cum poartă de obicei ciobanii. Tocmai se oprise să-și lege ațele de la opinci, căci i se tîrîiau pe trotuarul ud de ploaie. Era un om slab, uscat, cu barba neîngrijită, cu niște ochi albaștri tulburi.

Răspunsul gardistului în loc să mă lămurească, îmi ațîțase mai mult curiozitatea.

— Mă rog, dar pe cine huiduie el ? Din ce cauză face asta ?

— Apoi nu-ți spusei că așa-i năravul lui. N-ai ce-i face. Dacă găsește deschisă ușa sălii de ședință, trage o înjurătură țapănă judecătorilor și pleacă. Dacă nu, apoi se oprește în fața statuii celei de colo, de sus, deasupra scărilor, femeia ceea legată la ochi și cu balanța în mînă. Pe aceea are el năcaz mare, cică e sfînta dreptății. După ce strigă la ea : „Ho ! chioara dracului !..." pleacă liniștit iar la Baltă, că el îi tocmit acum la vite, pe moșia domnului Costică Apostoliu.

— Dar din ce cauză face el asta ? mă încerc din nou a discoase lucrurile.

— Cică a avut el o chestie aici, la tribunal, și de-atunci a rămas cu patima asta. Ce anume o fi fost nu ți-aș putea spune, dar e aici domnul Tache Bufegiu, cel mai vechi om din tribunal, el le știe toate.

Am plecat pe sală. În capăt, după camera advocaților, sala era despărțită printr-un paravan de scînduri, acoperite cu gazete ilustrate. Deasupra ușii, pe un carton, era scris cu litere de mînă : *„Local de Debit și Bufetul Onor. Tribunalului"*.

Am intrat înăuntru. La tejghea, cu spatele spre rafturile pline cu rînduri de pachete, sta o fetiță bălană, cu părul buclat. Așa de adîncită era în cetirea unei fascicule de roman,

Scriitorul cu doi dintre frați : Cezar-Constantin Botez (astăzi în vîrstă de 89 ani) și Octav Botez, cunoscutul critic de la **Viața românească**.

JEAN BART (EUGENIU P. BOTEZ)

Jurnal de Bord

CARTE PREMIATĂ DE ACADEMIA ROMÂNĂ

EDITIA II-a ADĂOGITĂ 1916

EDITURA LIBRĂRIEI ȘI TIPOGRAFIEI H. STEINBERG, — STRADA LIPSCANI No. 94

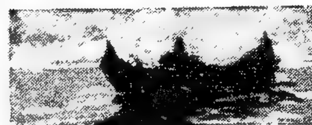
Coperta celei de-a doua ediții, „adăogită", din **Jurnal de bord** (1916), reprezentînd bricul „Mircea" (pictură de Verona).

JEAN BART (EUGENIU P. BOTEZ)

DATORII UITATE

Documente omenești

NUVELE

BUCUREȘTI

Editura librăriei H. STEINBERG, Strada Lipscani 94.

1916

JEAN BART (EUGENIU P. BOTEZ)

Datorii Uitate

CARTE PREMIATĂ DE ACADEMIA ROMÂNĂ

EDITIA II-A

IAȘI

„VIATA ROMÂNEASCĂ"

JEAN BART (EUGENIU P. BOTEZ)

DATORII UITATE

CARTE PREMIATĂ DE ACADEMIA ROMANA

EDITIA III-a

BUCUREȘTI

EDITURA LITERARĂ A CASEI ȘCOALELOR

Copertile celor trei ediții antume din Datorii uitate (1916, [1921], [1928]).

Comandorul Eugeniu Botez în timpul primului război mondial, pe cînd era comandantul militar al portului Sulina; pe vapor, cu fiul său Călin, cu socrul (inginer Apostol Demetrescu) și cu N. Ionescu-Johnson (primul din stînga).

Cei trei militari ai familiei : generalul Panait Botez, veteran din 1877—1878 (în ultimul an al vieții — 1918) și fiii lui : generalul de artilerie Mircea Botez și comandorul Eugeniu Botez.

Insemnări Literare

Redactori: Mihail Sadoveanu și G. Topîrceanu

Anul I, No. 12 — 4 Mai 21 April st. v. 1919 — Revistă săptămânală

Jean Bart

SUMAR

Mihail Sadoveanu . . . La hanul lui Colțun
G. Tutoveanu . . . Trandafir cântă
C. Vraja . . . Privind viața
Eugen Todie . . . Strofe din captivitate
Andrei Braniște . . . La jurați
Ion Ojog . . . Proză
C. V. . . . Jean Bart
G. Topîrceanu . . . Cronica Veselă

Săptămâna: Biblia. — Papia. — Arhiva pentru știința și reforma socială. — Ce ți-e cu prostul !.. Revista revistelor literare.

IAȘI

Prețul 1 leu

HORAȚIU BALTĂ

— Documente omenești —

In orașul nostru de provincie, pe vremea copilăriei mele, am apucat câțiva oameni originali: asemenea rare tipuri n'am mai întâlnit nicăeri în lumea prin care am umblat în restul vieții mele. Printre acei pe care nu pot să-i uit e și Horațiu Baltă.

Rudele, prietinii îi ziceau: *Oras*. Servitorii, birjarii și vardiștii: *conașul Rață*.

Niciodată n'am putut să-i stabilesc vrâsta. Când l-am cunoscut, cred că trecuse pragul bătrâneții, dar se prezenta tot bine, svelt, drept, călcând mândru, trecând falnic prin viață, veșnic cu o floare la butonieră, vara și iarna. In loc de baston mânuia cu dreapta întotdeauna o cravașă scurtă ca o baghetă de capelmaistru. Avea un cap mare, interesant, trăsături fine, privirea impunătoare, părul lung și creț. Ciocul scurt și mustățile negre, vâpsite cu artă, îi dădeau înfățișarea unui vechiu mușchetar din vremuri fericite.

Mizeria vieții știa s'o acopere cu o discretă eleganță.

Arbitru în chestiunile de gust și de onoare. *Clubman* de rasă, holteiu tomnatic, era primit, îmbrățișat de cele mai bune familii din orașul nostru.

Toate ușile îi erau larg deschise. La teatre, concerte, serbări era nelipsit, dar nicăeri nu plătea nimic. Nu știu de ce nimeni nu-i cerea niciodată bilet de intrare. In localuri publice patronii și chelnerii se grăbeau să-l servească; de chetă era scutit pretutindene; până și birjarii, seara, când ieșia de la club, îl duceau acasă fără să-i ceară ceva.

Toată lumea părea că-i recunoaște acestui om, în chip tacit, anumite drepturi, privilegii deosebite, datorite poate nobilei sale calicii.

Horațiu Baltă era ultimul vlăstar al unei vechi

Coperta numărului 12 al revistei ieșene **Insemnări literare** (21 aprilie 1919), număr dedicat lui Jean Bart: fragment din **Horațiu Baltă — Documente omenești —**, scriere apărută în nr. 38 al aceleiași reviste (2 noiembrie 1919).

Anul I No. 1 — 1 Februarie 1920

Curentul nou

SUMARUL

H. SANIELEVICI. Ce a însemnat „Curentul nou" de la 1906.
JEAN BART. Dincolo, peste ocean (jurnal de bord).
I. TEODORESCU. Teoriile lui Pițurcă.
ADRIAN VEREA. „Să nu-ți faci idoli..." (film dramatic; fragment)
ST. ANTIM. Spre adevărata democrație.
CONSTANȚA MARINO-MOSCU. Mesis Art (schiță)
ALFRED CAPUS. Când vor vota femeile

București, editura librăriei H. Steinberg str. Lipscani 94.

Prețul 2 lei.

CURENTUL NOU

reformele și așezămintele poporaniste, — Casa rurală, băncile populare, obștiile, etc. — erau menite să fie de folos numai și numai lipitorilor satelor.

***

Chiar în primul număr al *Sămănătorului*, — organul alianței burgheziei liberale cu mica burghezime rurală — Vlăhuță atacă *Adevărul* ca pe un ziar înstrăinat ca organ al orășenimii. *Adevărul* sprijinea în mod firesc pe d. Take Ionescu., St. O. Iosif se războește, într'o sumbră poezie, cu „corbii cari dau târcoale țării" (corbii eram capitaliștii străini), alți colaboratori fac antisemitism (evreii formau nucleul burgheziei noastre libere, în mod firesc dușmană statului neofeudal), ori atacă pe scriitorii decadenți, — partizani ai „revărsării Nilului" și adepți ai civilizației franceze „putredă de bătrâne", *iar mai târziu răsare din paginile acestei reviste, nu un clasicism poporanist, ca al micului proprietar român din Ardeal, — agricultor occidental, vecnic preocupat de gospodăria lui, — ci romantismul țărănesc al lipitorilor satului, cari trăiau speculând nevoile țărănimii și trebuiau să producă deci o literatură de trândăvie și desagregare...*

Oligarhia noastră își găsise noi complici și otrăvită burduhă romantică, aproape veștedă, dădu noi lăstare, foarte viguroase, în cari otrava-și recăpătase puterea primordială.

Poporanismul a fost un complot al oligarhiei noastre neofeudale și protecționiste, în contra industrializării țării, adică în contra burgheziei libere. In numele acestei din urmă clase am protestat eu prin *Curentul nou*.

Cum s'au desfășurat lucrurile mai departe, vom vedea în alt articol.

H. Sanielevici.

ȘI IN ANGLIA.

DINCOLO, PESTE OCEAN
(JURNAL DE BORD).

I.

La o încrucișare de străzi mă opresc în fața unui palat impunător, cu'n turn măreț de catedrală.

De la intrare simt un miros puternic de cauciuc. Tălpile picioarelor se îngroapă în stratul elastic al unui covor de gumă, gros de-o palmă, lucrat în careuri albe și negre ca fața unei mese de șah. Ușile, asemenea capitonate în gumă, sting ori-ce sgomot din sală; toți vorbesc în șoapte; am impresia că intru în liniștea solemnă și rece a unei biserici.

E dimineață. Lume puțină.

După un fel de tejghea în lemn de mahon în forma unei imense elipse, câți-va funcționari tineri, în picioare, așteaptă gata de servit lumea. Nemțișori blonzi, rași, spilcuiți, cu niște capete de păpuși de porțelan, întind planuri de vapoare pe cari le studiază cu mare atenție câteva englezoaice drepte, țepene în *Waterprufuri* subțiri și lungi ca în niște tocuri de umbrele.

Aceste *Miss* își aleg cabina pe vapoarele ce trebue să le treacă de pe continentul nostru dincolo peste ocean.

Arăt scrisoarea cu care eram căpătuit din țară. Mi se răspunde că fiind un caz excepțional, numai directorul de la secția B. se poate pronunța.

De după un fel de birou-catedră, directorul mă privește grav și pătrunzător, măsurându-mă printr'o pereche de ochelari rotunzi. După ce termină de citit adresa *Serviciului Maritim Român*, în care scria că sunt delegat a reprezenta acest serviciu la *Congresul de Navigație din Filadelfia*, *Herr Director* încearcă a schița un binevoitor zâmbet pe sub mustățile roșe, tăpoase.

— *Vorzügliche Gesellschaft* — excelentă companie de navigație. Avem convenție cu Dvoastră pentru pachebourile române pe linia Constanța-Cospoli-Egipet. Peste trei zile puteți pleca pe „*Kaiser Wilhelm II*", aveți o cabină de clasa întâia reservată pe punte.

In timpul cât aștept întocmirea actelor de călătorie, îngropat într'un jilț monumental, observ cuprinsul biroului companiei *Norddeutscher Lloyd*.

Mobilă grea de mahon îmbrăcată în piele de marochin și catifea moale. Sticla groasă lem-

Coperta numărului 1 din cea de-a doua serie a revistei **Curentul nou** (1 februarie 1920); fragment din primul capitol al scrierii **Peste Ocean** — Note dintr-o călătorie în America de Nord —, tipărit în acest număr.

Dincolo, peste Ocean

Pe lacul Yellowstone.

Pe nesimțite ne-am ridicat la
2500 metri înălțime. Lacul acesta, unul
dintre cele mai mari de pe glob, are
forma unei mîini cu degetele răsfirate.
[illegible]
pe pante opuse; unele iau direcția către
Atlantic și altele către Pacific.
Ne îmbarcăm într-o șalupă cu motor. Echipajul
foarte redus: la prova un băiat negru, cu
capul gol, cu părul creț ca de miel,
ne privește arătîndu-și dinții
albi, lucitori; la mașină un bătrîn

Filă dintr-un manuscris, care consemnează începutul ciclului „Yellowstone" din volumul **Peste Ocean**.

încît nici nu și-a ridicat ochii de pe rînduri cînd mi-a întins pachetul de țigări pe care îl cerusem. Mă așez pe un scaun și desfac un jurnal. Lîngă fereastră, un bătrîn citește *Universul*. Îl observ cu atenție. Un cap mare, pleșuv, o frunte încrețită, barbișon alb și niște ochi mici, pătrunzători, care lucesc prin sticlele ochelarilor rotunzi, încălecați pe un nas coroiat.

Îmbrăcat într-o redingotă lustruită, cu poale foarte lungi, domnul Tache Bufegiu, cel mai vechi om din tribunal, are o înfățoșare interesantă.

Aștept pînă termină de citit jurnalul și mă hotărăsc să întreb :

— Am auzit că sunteți de mult pe aici, trebuie să știți ce-i cu omul acela care huiduia mai adineauri pe sala tribunalului ?

— Domnul se vede că nu-i de prin partea locului ?... pardon !... cu cine am onoare ?

Și după ce îi spun numele, domnul Tache Bufegiu își trage scaunul lîngă mine și strigă cu glas poruncitor : „Măndițo !... două cafele turcești cu caimac."

— Domnul meu, nu ca să mă laud, dar pot zice fără teamă de a fi combătut că sunt cel mai vechi om din tribunalul local, ca să zic așa, edecul tribunalului. Am schimbat optsprezece prezidenți, cunosc pe degete toate chestiile de drept care au trecut pe aici, dar încă o speță așa rară cum a fost cu procesul omului ista n-am pomenit.

Mă rog, ce-i zice d-ta, dacă bunăoară, într-o bună zi, autoritățile îți fac toate actele în regulă, prin care se arată precum că d-ta ești mort ?...

Nu prea înțelegeam bine ce voia să-mi spuie, totuși îi răspund :

— Am să dovedesc că sunt în viață.

— He !... făcu înțepat domnul Tache Bufegiu, nu zic ba, ai să poți dovedi, dar țăranul săracu nu poate și pace. Că și boul are limbă lungă, dar nu poate să vorbească.

Mă rog, să-ți spun cum se prezintă cazul... nu zău, e o speță rară. Individul în chestie, țăran dintr-o comună deaproape, îl cheamă Andrei Penișoară, neștiutor de carte, dar nu prost, avea pămînt cu chirie de la stat, vreo zece hectarii.

Cum și în ce fel s-a întîmplat lucrurile nu ți-aș putea spune, dar atîta știu că a intrat în dușmănie cu perceptorul și secretarul comunal.

Ce-au făcut ei, ce-au dres, că au întocmit o hîrtie către șeful ocolului domenial, precum că numitul locuitor fiind decedat și neavînd moștenitori, n-are cine plăti dările către stat și, în consecință, să fie deposedat de cele zece hectare de pămînt.

Numitul decedat, care habar n-avea că dușmanii l-au îngropat de-a binelea, se duce într-o bună zi la perceptor să plătească dările, după obicei.

Perceptorul nu-i primește paralele și-i răspunde scurt că pentru dînsul locuitorul Andrei Penișoară nu mai există. Omul deodată nu s-a cam domerit cum stă lucrul, dar, în primăvară, cînd să bage plugul în țarină, se pomenește că-i deposedat de pămîntul din care se hrănea de atîția ani.

S-a plîns omul la unul și la altul, dar cine să stea să-l asculte și să-l creadă. În fața autorităților el era considerat ca mort.

S-a dus și la șeful ocolului domenial, precum ca să dovedească în ființă că este viu și că pe nedrept l-a deposedat.

Șeful ocolului ce era să facă ? Cum să-l creadă pe cuvînt că este viu, cînd el avea la dosar acte în regulă că omul e mort, fără moștenitori.

I-a spus să facă o petiție pentru a se cerceta cazul.

Șeful ocolului trimite petiția, conform legii, subprefectului spre cercetare, subprefectul o înaintează pe cale ierarhică secretarului comunal, care, de data asta, dovedește cu acte că omul este dispărut din comună.

La urmă, omul o ia pe calea judecății. Face proces celui care luase pămîntul pe care îl lucrase el. Era un cumnat al perceptorului.

Apoi, dă în judecată statul, mă rog, ca omul fără carte, se afundă din ce în ce mai rău. A pierdut peste tot, față cu actele doveditoare aflate la dosar.

La toată urma, cînd a văzut omul că nu-și poate dovedi dreptatea și că a pierdut tot ce mai avea, s-a exaltat puțin la minte, și în ședință a tras o înjurătură zdravănă în fața tribunalului în complect.

L-a arestat, l-a condamnat, dar cînd și-a terminat pedeapsa, cel dintăi drum l-a făcut iar la tribunal, și iar a tras o înjurătură și o huiduială justiției.

L-a arestat din nou, l-a bătut la poliție, l-a trimes la jandarmi să-l înapoieze la urma lui, dar, după cîteva săptămîni, cum s-a întors în oraș, s-a arătat iar la tribunal ca să-și facă obiceiul.

Acum a intrat la o moșie, păzește vitele la Baltă și, de cîte ori vine prin oraș, dă cîte-o raită la tribunal, și, după ce trage cîte-o huiduială tribunalului, se întoarce înapoi cuminte la treaba lui.

N-are ce-i face, acum s-a învățat toată lumea cu el, nu face la nimeni rău, atîta patimă are și el... ce să-i faci ?

He !... domnule... crede-mă, că-s bătrîn, cu administrația să nu te pui niciodată, că, dacă o vrea să te frece, te freacă, domnule, că nici justiția nu poate să te scape.

1913

PRIMA DATĂ

De necaz n-a mîncat la prînz, s-a plimbat două ore şi a fumat zece ţigări, aşa era de enervat domnul director Victor Iliaş, comisar titrat de clasa I-a, numit abea de patru luni în serviciu, ca director al poliţiei locale.

Numai cînd a constatat că în port-tabac nu mai avea nici o ţigară, s-a hotărît să intre în cafeneaua din centru, unde se găsea concentrată, la orice oră din zi, întreaga viaţă şi activitate a oraşului. Cum a deschis uşa, s-a oprit în prag, lovit de mirosul greu, înecăcios şi acru al aerului îmbîcsit pe care-l consumau zilnic intelectualii provinciei. După prima clipă de şovăială, păşi hotărît înainte, grav şi corect, cu mîna la pălărie, printre şirurile de mese, pînă în fund. Căci d-l director avea felul său de a fi şi de a se prezinta ; din ziua în care debarcase aci, păstra aceeaşi poză de o corectitudine aleasă, de o politeţă rece şi gravă, uneori distrat, alteori visător, dar totdauna corect şi grav. Ştia cum să întrebuinţeze o anumită tactică pentru a se prezinta şi impune în ochii lumei de provincie.

— O gingirlie subţire, fiartă bine ! răsună glasul sonor al lui Aurică chelnerul, care ajunsese a cunoaşte gustul fiecărui client în parte, aşa că le comanda consumaţia obicinuită îndată ce vreunul se arăta în uşa cafenelei.

E atît de amărît azi d-l director, încît, prin norul de fum al unei ţigări speciale, abia îşi aruncă privirea în fund spre *casă*, de unde nişte ochi arzători îi urmăresc mişcările. Altă dată el observa în tăcere ceasuri întregi pe casieriţa de zi, bruneta ceea, coaptă şi mîndră, cu degetele ferecate în inele sclipitoare. Nu că o privea cu vreo intenţie oarecare, dar i se părea un subiect nostim, un cap de studii

şi observaţii interesante — mai cu seamă cînd se înroşea emoţionată de acordurile muzicii, care repeta anume, în fiecare zi, *La belle brunette,* valsul al cărui titlu, Anghelachi capelmaistru îl scrisese cu aşa ortografie încît publicul cetea întotdauna : *Labele brunetei.*

De două ore se chinuieşte să termine primul articol din *Universul* şi nu-i chip : rîndurile îi joacă sub ochi, ar vrea să nu se mai gîndească la cele întîmplate de dimineaţă, şi-i peste putinţă. Mereu îi vin în minte vorbele şi observaţiile prefectului, ale poliţaiului şi ale primarului.

Acum se căieşte că nu le-a răspuns aşa cum trebuia. Ce, oare n-a procedat bine şi corect ?... Nu şi-a făcut decît datoria şi nimic mai mult decît datoria. Şi, în definitiv, ce-a făcut pentru a stîrni o adevărată furtună, ridicînd în picioare toate autorităţile oraşului ? A făcut cu o seară mai înainte o simplă descindere la Iani Cafegiu, în acel tripou ordinar, în care se jefuiesc oamenii la jocul de cărţi ; a confiscat banii şi mobilierul, încheind cuvenitul proces-verbal, pentru a da pe contravenient în judecată. A lucrat conform legei, cum scrie la carte, îndeplinind procedura întocmai şi corect. Unde-i, mă rog, abuzul de putere care i se impută acum ? Asta e crima de care s-a făcut vinovat şi pentru care stau gata să-l sfîşie toate autorităţile : poliţia, primăria şi prefectura ?...

Nu, nu se miră de poliţai, care nu poate fi considerat decît ca o brută, care i-a primit procesul-verbal rîzînd de i se scutura burta : „Da' aprig mai eşti, mititelule !... ce te repezişi aşa... mai sunt alţii, cu ixpirienţă şi practică mai cevaşilea“... La ce te poţi aştepta de la un bătrîn din cadrele vechi ale poliţiei, înnărăvit în rele, care nu ştie decît să bea, să sfănţuiască şi să fumeze cu ţigareta lui de chilimbar de jumătate metru lungime.

Dar prefectul !... ei, la asta nu se aştepta : oricum, om serios, cu greutate, cu pretenţii de cultură ; cine ar fi crezut că poate să judece lucrurile în aşa mod.

„Prea te precipitezi, tinere... mai întîi trebuie să cunoşti localitatea şi oamenii pentru a şti cui trebuie să-i faci procese de contravenţie şi cui nu... sunt interese politice locale cari... în definitiv caută mai întăi şi te iniţiază... altfel trebuiesc luate lucrurile...“

Şi cu ce ton i le spusese toate aceste... a !... nu-şi va ierta niciodată lipsa asta de energie... de ce nu i-a răspuns aşa cum i se cuvenea ? Ei... unde sunt iluziile cu care intrase în noua meserie, cînd hotărîse să se devoteze ei cu trup şi suflet !... Cu puţină stăruinţă ar fi putut intra în magistratură, că, slavă Domnului, are şi el rude cari reprezintă cîteva voturi, şi, oricum, nenea Costică poate el ceva cînd a reuşit cu majoritate zdrobitoare la alegerile de astă-iarnă la Tecuci.

Dar nu, a preferat, deşi avea licenţa, să intre în poliţia nouă care se organiza şi cerea elemente culte şi titrate. Într-adins se ceruse într-un oraş străin şi nu în locul lui natal, numai pentru a-şi putea face datoria şi serviciul în conştiinţă.

Visase o viaţă nouă, aventuroasă, o viaţă de muncă şi emoţiuni ; a urmări cu pasiune cele mai delicate afaceri poliţieneşti ; pentru amorul meseriei a se expune la orice pericol ; a moraliza, a reforma personalul nărăvit, a ajunge la idealul unei poliţii moderne ca şi în Occident, a parveni ca poliţia să fie o a doua magistratură, respectată şi apreciată...

Şi cînd colo... ce deziluzie !

La ce-i folosise atîtea chinuitoare examene de Drept ?... Pentru ce îşi bătuse capul cu criminalitatea lui Tarde, cu memoriile lui Goron... cu o întreagă bibliotecă pentru care şi acum plătea ratele întîrziate ?...

Unde şi cînd va aplica măcar o iotă din cărţile care zăceau movilă pe masă şi în geamandanul burduf de sub pat ?...

La fiecare măsură şi reformă nu întîlnea decît piedici ; de patru luni în serviciu şi nu instruise nici o afacere mai frumoasă, nici o crimă, nici un viol, nimic interesant. În provincia asta infectă nu se întîmplau decît beţii ordinare, bătăi şi scandaluri de cîrciumă.

Pînă acum nu şi-a pus iscălitura decît pe condicuţele de la biroul de servitori şi pe statele de leafă de la sfîrşitul lunei.

O viaţă stearpă şi monotonă, tîrîndu-se după un program neclintit, între birou, birt şi cafenea.

Şi pentru o mizerabilă leafă, care nu-ţi ajunge nici pentru a-ţi achita cartela de la birt, trebuie să suporţi acest mediu obscur şi infect, să stai, fiind totdauna corect, într-un cerc de oameni ordinari şi ignoranţi, cari nu ştiu decît a ciupi mita contribuabililor...

„Ha!... poliţie modernă!... Asanarea moravurilor... A doua magistratură !... Mofturi !... Spoială !... Barbarie !..." scrîşni d-nul director şi se ridică bătînd enervat cu pumnul în masa de marmoră.

— Îndată la domnu !...

— Casa !... plata şi un pachet de „dame" la domnu !... se auzi iar sonor glasul lui Aurică chelnerul.

În stradă aerul era curat şi rece. D-l director se mai însenină puţin, totuşi îi flutura pe buze un zîmbet de amară ironie. Încheindu-se corect la haină, plecă în sus, cu paşi largi, admirîndu-şi dunga pantalonilor călcaţi în ziua aceea.

„Hm !... eram sigur, imbecilul de Ştefanachi se ţine ca umbra de mine." Imbecilul de Ştefanachi era un agent secret — după cum se recomanda el singur — însărcinat de poliţai a urmări zi şi noapte pe noul director, doar s-o putea să-l aibă la mînă cu ceva.

După ce-şi făcu obicinuita plimbare, pînă în dreptul prefecturii, se întoarse înapoi, şi, cum era răcoare, voi să între pe la croitor pentru a-şi lua pardesiul dat la reparat.

Dar se opri, aducîndu-şi aminte că mai are de dat încă 76 lei — nu că n-ar fi putut amîna oricît ratele la croitor, dar voia să fie corect şi de aceea se hotărî să aştepte pînă la leafă.

În uşa cafenelei se întîlni în faţă cu Iani Cafegiul, care-l salută respectuos ; cum nu-l putea ocoli, d. director, stăpîn pe sine, îi vorbi cu blîndeţă :

— *Bonjour !* d. Iani, poţi veni la poliţie să-ţi ridici banii şi mobilierul. Din partea mea, personal, nu am nimic... eu nu mi-am făcut decît datoria... mă rog, e logic sau nelogic ?... Dar nu înţeleg cum ai făcut ca toate autorităţile să-ţi ia apărarea ?

— E loţigo, d. directoru... ma scuzaţi... sunteţo omo buno, *ma* pre seriozo e tinero... însă pe urmă o să înţilegeţi cum merge treaba la noi... Iani se grăbea să plece. Vă saluto cu respectu ! Şi în momentul cînd îi întinse mîna, d. direc-

tor simțind ceva rece gîdilindu-l în palmă, își retrase mîna scurt ; atunci un zîngănit de argint răsună repetat și trei patace de cîte 5 lei se rostogoliră de-a dura pe trotuar.

Directorul rămase o clipă zăpăcit, urmărind cu ochii mersul patacelor, după care Ștefanachi se repezi pe brînci să le prindă. După primul moment de nedumerire, d. director explodă cu o indignare furioasă. Iani însă o șterse grăbit, uitîndu-se mereu în urmă, să vadă dacă nu se ține cineva după el.

Ștefanachi agentul, care nu pricepea întîi cum s-a întîmplat lucrul, se minuna cu mîna la gură : „Mai mare rușinea, asta n-am pățit-o niciodată, dar cum, Doamne iartă-mă, le-o fi scăpat din mînă ?"

Lumea din cafenea se alarmase, se întrebau unii pe alții despre cele întîmplate, toți se grămădeau pe la ferestre ; s-au întrerupt toate jocurile. Ca fulgerul s-a răspîndit vestea prin cafenele și în tot orașul.

Cazul era comentat în felurite chipuri. Au fost discuții violente între taberile vrăjmașe, cari s-au format în cîteva momente pentru și contra directorului.

Unii îl considerau un grandoman exagerat, alții susțineau că e un ageamiu, sau că face paradă și fasoane de cinste. Foarte mulți dovedeau, pur și simplu, că directorul a fost un prost că n-a primit banii.

S-au găsit și cîțiva cari își arătau în gura mare sincera lor admirație pentru acest tînăr corect, încît vorbeau cu entuziasm de indignarea sublimă cu care — susțineau ei — că au văzut cum d. director aruncase banii în obrazul acelui conrupător, care voia să cumpere cu o mizerabilă sumă de 15 lei conștiința unui funcționar titrat. Deși, după cum se vede, părerile erau împărțite, eroul zilei, mîndru, cu un calm admirabil, părea că nici nu voiește a da atenție celor ce se vorbeau pe socoteala sa.

D. director în seara aceea fericită se plimbă pînă tîrziu, călcînd corect, falnic și mulțumit de sine, asemenea unui general în seara zilei unei victorii strălucite.

Era aproape miezul nopții cînd d. director, pipăind prin întunerec, dădu cu mîna, pe birou, de un plic așezat lîngă chibritelniță.

Nerăbdător, înainte de a aprinde lumînarea, cu chibritul între degete, aproape să se frigă, observă cercetător plicul.

Era închis și fără adresă.

La lumînare îl desfăcu grăbit și... mirare... înăuntru trei hîrtii de cîte 20 lei.

De unde și cum ? Mister !...

A rămas cîteva minute uimit, întorcînd plicul pe o parte și pe alta...

„Hm !... a înțeles... e teribil, domnule, cu ce încăpățînare se urmărește conruperea funcționarilor corecți !..." își zise d. director, aruncînd hîrtiile pe birou.

Ce-i de făcut acum ?...

Trebuie să procedeze sistematic. O să le dea a doua zi în mîna prefectului... ce mutră o să facă !... Dar prefectul a plecat în seara asta la București.

Polițaiului ?... nici vorbă că nu, bruta asta ar fi în stare să bage banii în buzunar și să-i rîdă cu cinism în față. Dacă ar fi scrisă adresa pe plic s-ar cunoaște poate scrisul lui Iani pe care l-ar da în judecată... ar fi un proces celebru...

Curios caz. La asta nu s-a gîndit niciodată : să vii acasă, să găsești de-a gata o sumă de bani și... culmea, să fii în așa situație să n-ai cui să-i înapoiezi... Închipui[e]-ți că în loc de trei hîrtii de 20 ar fi trei de cîte o sută... da' dacă ar fi de cîte o mie ? Să vedem cine i-ar da înapoi ? și cui să le dai ?

Cine e acela care găsind o pungă în drum să n-o ia ? Dar cînd o găsești la tine pe masă ?... D. director trînti furios cu pumnul în masă, își scoase haina și smunci butonul care îi strîngea gulerul ; de abea putea să respire.

Să te compromiți pentru trei hîrtii de cîte 20, cînd ai dat probe de corectitudine... ce mizerie !

Hotărît !... banii aceștia nu-i aparțin, deci trebuie înapoiați... asta e clar.

Dezbrăcîndu-se grăbit, se aruncă în pat, desfăcînd un jurnal pentru ca, cetind, să nu se mai gîndească la banii de pe birou. După cîteva momente d. director aruncă jurnalul pe care nu-l putea ceti, căci era prea turburat.

Cu siguranță că toate autoritățile au primit bani de la Iani Cafegiu, chiar prefectul, acest om grav și sever, cu toate că e așa de sus-pus... și cine ar avea curajul să-l

bănuiască măcar ?... cîte se petrec între culise... se vede că fiecare își are secretele sale profesionale.

Cum o să-l umilească el pe prefectul acesta îngîmfat, cînd îi va prezinta cele trei hîrtii refuzate... Dar prefectul vine peste vreo săptămînă, pînă atunci primește și el leafa... așa că poate să aibe intactă suma asta, chiar dacă acum ar cheltui din ea.

...O s-o dea înapoi, deci, ar putea-o considera ca un acont... dar o să se decidă mîine... și d. director suflă în lumînare, pentru a se putea liniști, în sfîrșit.

1906

PESTE OCEAN

NOTE DINTR-O CĂLĂTORIE ÎN AMERICA DE NORD

1 9 2 6

ÎN BIUROUL „NORD-LLOYD"-ULUI GERMAN DIN BREMA [1]

La o încrucişare de străzi, mă opresc în faţa unui palat impunător, c-un turn măreţ de catedrală.

De la intrare, simt un miros puternic de cauciuc. Tălpile ghetelor se îngroapă adînc în stratul elastic al unui covor de gumă, gros de-o palmă, lucrat în careuri albe şi negre ca faţa unei mese de şah. Uşile, asemenea capitonate în gumă, sting orice zgomot din sală. Toţi vorbesc în şoaptă. Pluteşte o linişte solemnă şi rece. Am impresia că intru în biserică.

E dimineaţă. Lume puţină.

După un fel de tejghea de lemn de mahon, în forma unei imense elipse, cîţiva funcţionari tineri, în picioare, aşteaptă gata să servească publicul cosmopolit.

Nemţişori blonzi, raşi, spilcuiţi, cu nişte capete de păpuşi de porţelan, întind planuri de vapoare pe care le studiază cu mare atenţie cîteva englezoaice drepte, ţepene, în *water-proof*-uri [2], subţiri şi lungi ca nişte tocuri de umbrele.

Aceste *Miss* îşi aleg cabine pe vasele ce trebuie să le treacă de pe continentul nostru dincolo, peste Ocean.

Arăt scrisoarea cu care eram înarmat din ţară. Mi se răspunse că, fiind un caz excepţional, numai directorul de la secţia B. s-ar putea pronunţa.

---

[1] Bremen, oraş şi port în R.F.G., situat pe fluviul Weser. Al doilea port al ţării (după Hamburg). Aici îşi avea sediul „Norddeutscher Lloyd" (societate germană de asigurări maritime)

[2] *Waterproof* — impermeabil (engl.).

De după un birou-catedră, directorul mă privește grav și pătrunzător, măsurîndu-mă printr-o păreche de ochelari rotunzi, enormi.

După ce sfîrși de citit adresa Serviciului Maritim Român, în care se arăta că sunt delegat la Congresul de Navigație din Philadelphia, directorul își descreți fruntea și încercă să schițeze un binevoitor zîmbet pe sub mustața lui roșie, țepoasă.

— *Vorzüglische Gesellschaft* — excelentă companie de navigație. Avem convenție cu dumneavoastră pentru pacheboturile române de pe linia Constanța-Egipet. Puteți pleca peste trei zile cu „Kaiser Wilhelm II". Aveți o cabină clasa întîia, pe punte.

În timpul cît aștept întocmirea actelor de călătorie, îngropat într-un fotoliu monumental, observ cuprinsul biuroului companiei „Norddeutscher Lloyd".

Mobilă grea de mahon, îmbrăcată în piele de marochin și catifea moale. Sticlă groasă, lemn lustruit, bronz aurit, — toate sclipesc de curățenie. Peste tot bogăție. Un fel de eleganță severă, rece...

Pe tăblițele de alamă, prinse în ușile ce dau în celelalte biurouri, citesc nume de continente, țări, porturi și colonii depărtate: Africa, Sud-America, Bremen-Ostasian, Austral-Japan, Singapore-Neu-Guinea.

În mijlocul sălii, pe un postament masiv, este așezat un mare glob terestru, încondeiat în rețele de linii colorate, întretăindu-se ca o pînză de păianjen, țesută cu măiestrie pe toată întinderea de apă a planetei.

Din loc în loc, sunt țintuite un fel de vaporașe, ca niște jucării de copii. Și o sumă de bolduri cu stegulețe felurite însemnează pe glob linii de navigație și porturi de oprire. Toate liniile colorate, plecînd dintr-un singur punct, ocolesc globul și se întîlnesc strîngîndu-se ca într-un ghem tot în același punct de unde au plecat.

Brema e portul de plecare și întoarcere în traficul maritim mondial, cucerit de „Nord Lloyd"-ul German — inima care pompează în toată această rețea de artere, ca într-un imens sistem de circulație, nutrind țesăturile organismului pămîntesc.

Marile porturi, cu legăturile și antrepozitele lor, atrag și înghit avuțiile de pretutindeni, ca niște monștri marini ce-și întind peste mări și oceane brațe lungi, armate cu ventuze lacome cari sug din cele mai depărtate colțuri ale solului.

Vastele întreprinderi de trafic mondial au ceva măreț și misterios. Parcă o forță ocultă mișcă resorturile acestor alcătuiri metodice, cu părți ascunse, păstrate în afară de vederea lumii profane, asemeni organelor din corpul unei mașini pe care-o vezi lucrînd fără să știi secretul mecanismului ascuns.

Aci, în biuroul acesta rece, simți că lucrează creierul ce comandă, imprimînd voința mișcărilor la distanțe de mii de kilometri, peste mări și țări, îmbinînd sforțările minții omenești în lupta pentru cucerirea bogățiilor pămîntului.

Lîngă mine stă un englez, tăcut, adîncit în cercetarea unui voluminos *Lloyd's Register* [1], comparînd coloanele cu numele construcțiilor navale germane și engleze.

*

Lupta aprigă, începută de cîțiva ani între Anglia și Germania pentru imperialismul economic și stăpînirea mărilor, se oglindește de minune în rivalitate comercială și în concurența nebună angajată între marile companii de navigație transatlantică.

Toată lumea se deprinsese cu ideea că recordul vitezei și tonajului nu poate fi ținut decît de Anglia, cu liniile ei celebre „White Star Line" și „Gunard Line". Pe cînd marina franceză se oprise resemnată, cea germană, cu „Hamburg-America Line" și „Norddeutscher Lloyd", începe a construi c-o îndrăzneală uimitoare transatlantice mai mari și mai repezi decît cele engleze. Nemții erau hotărîți nu numai să-i imite pe englezi, ci să-i și întreacă.

[1] ***Lloyd's Register of Shipping***, societate engleză de clasificare a navelor, creată în 1760 și reconstituită în 1834 cu intenția de a furniza asigurărilor maritime și transporturilor informații cît mai precise asupra navelor de comerț. Este cea mai importantă dintre toate societățile create în cadrul Lloyd-ului. Ea editează în fiecare an un registru *(Lloyd's Register)* care dă informații cît mai complete asupra navelor înregistrate de către Lloyd și un repertoar cu informații mai sumare cu privire la toate navele de mare cu o capacitate brută mai mare de 100 tone.

Mare poftă aveam să știu ce se petrece în capul englezului de lîngă mine, care cerceta cu răbdare liniile încîlcite pe glob, linii ce arătau mersul vapoarelor germane. Trebuia să mă abțin. N-am îndrăznit să-l întrerup, căci știam bine că unui *englishman* nu-i poți vorbi, dacă nu i-ai fost prezentat.

Mi-am adus aminte și de englezul care, fiind întrebat: de ce nu a dat o mînă de ajutor unui necunoscut, care se îneca, a răspuns flegmatic : „Cum era să-i întind mîna, dacă nu-l cunoșteam personal ?" M-am mulțumit numai să-mi spionez ușor vecinul cu coada ochiului.

După ce-a închis tacticos cartea, a scos pipa, cuțitașul și o bucată de tutun solid, ca un baton de șocolată. Atîta îndemînare avea englezul în arta de-a tăia tutunul în palmă, încît nici nu era nevoie să se uite la degetele care lucrau cu o viteză și regularitate mecanică. Ochii lui urmăreau continuu liniile colorate de pe globul terestru. Mă gîndeam ce haz ar fi făcut englezul dacă, acum cîțiva ani, i-ar fi spus cineva că în curînd va călători pe transatlanticele nemțești, care vor stingheri traficul maritim englez pe piața mondială.

Cine ar fi bănuit că într-un timp așa de scurt, pe cînd globul se britaniza metodic, avea să se ridice așa de năvalnic continentala Germanie, ajunsă prea tîrziu la împărțirea pămîntului în colonii, să încurce căile de apă, croite de falnica regină a mărilor, cîntată de poeții insulari în imnuri de slavă ca *Rule Britannia* [1] *!*

Domni-vei peste valuri, Britanie vie !
A pămîntului domnie,
Al tău braț e sceptrul său !
Iar cetățile-ți în floare,
Grămădi-vor bogății ;
A oceanelor întinderi
S-or mișca sub ochiul tău
Și orice coastă mărgini-va
Ale tale-mpărății !
. . . .

[1] *Rule Britannia !* (Stăpînește Britanie !), imnul popular britanic, pe versurile cunoscutului poet englez de origine scoțiană James Thomson (1700—1748).

O ! tu insulă slăvită
Poporu-ți niciodată nu va cădea-n sclavie,
Domni-vei peste valuri,
Britanie vie !

Englezul privea încruntat.

Nici un zîmbet de ironie n-am surprins pe buzele lui subțiri, strînse între dinți. Nici o cută de dispreț n-am putut găsi în liniile dure ale feței sale rase, patrate, în care se recunoștea imprimată cu forța pecetea unei voințí de fier.

Numai ochii lui albaștri, reci, din fundul orbitelor prea adînci, se măreau și se micșorau uneori străpungînd parcă unele puncte de pe globul terestru care-l atrăsese magnetic.

▪

Pe unul din pereții stucați și lustruiți ca marmora, în biuroul „Lloyd"-ului era un tablou enorm, într-un cadru lat, aurit. O compoziție greoaie, pretențioasă, peste măsură de încărcată.

M-am apropiat să pot distinge amănuntele : Prova unei nave arhaice, în forma unui cap monstruos de dragon marin, spintecă valurile unei mări furioase. Pe corpul navei, într-o ghirlandă de frunze de stejar cu ghinde, zugrăvit în medalion — portretul kaizerului, în falnica lui uniformă de amiral.

Aceeași poză teatrală și simbolică : o privire trufașă, ațintită de la înălțimi, parcă rostește celebrele cuvinte :

„Viitorul nostru este pe apă !"...

Singurul și ultimul exemplar de *Divus Caesar,* întîrziat încă în Europa democratizată, Wilhelm al II-lea [1], acest *Über-Kaiser* [2], fiul unei rase aleasă să conducă poporul său de *Über-Menschen* [3] la heghemonia universală sau la un... gigantic-crah.

Deasupra portretului, coroana imperială e așezată pe tridentul lui Neptun și pe o greoaie spadă feudală cu mînerul în cruce. Un vultur amenințător, cu aripele întinse, ține în

[1] Wilhelm al II-lea, rege al Prusiei și împărat al Germaniei (1888—1918). Prin politica externă agresivă și expansionistă a contribuit la declanșarea primului război mondial.
[2] Supra-Kaiser ; supra-împărat (germ.).
[3] Supra-oameni (germ.).

cioc o flamură cu deviza portului Brema, deasupra unei ancore încrucișate cu o cheie :

Navigare necesse est,
Vivere non est necesse. [1]

De cîte ori mă gîndesc la tainele istoriei omenirii, la viața, grandoarea și decadența popoarelor ridicate și coborîte de roata fatală a vremii, mă opresc la veșnica îndoială a încercării de a găsi vîrsta unui popor la un moment dat al istoriei sale. Și întotdeauna îmi apare în minte părerea acelui savant japonez care, întrebat ce oră a zilei arată ceasornicul istoriei pentru marile națiuni europene, a răspuns că : „Franța e la ora șase seara, Anglia la ora patru după-amiază, iar Germania la ora unsprezece înainte de amiază".

Cînd am plecat din biuroul „Lloyd"-ului, încărcat c-un vraf de broșuri, reclame, *Fahrplan*-uri [2] și placarde pentru bagaje, l-am lăsat pe englez tot acolo. Cu mîinile în fundul buzunarelor, imobil, hotărît aștepta cu răbdare. Mi s-a părut însă că strîngea prea tare pipa între dinți. În cîteva rînduri, i-am surprins pe față mișcarea mușchiului de încleștare a arcadelor fălcilor lui rase și puternice.

Ceasornicul japonezului cu vîrsta popoarelor m-a chinuit toată ziua, cît am rătăcit pe cheiurile Weserului și prin aleele de plopi argintii, crescuți pe șanțurile astupate, cari încingeau apărînd odată vechea cetate a Bremei, portul liber al vestitei Ligi Hanseatice [3].

*

Noaptea am dormit foarte rău din pricină că m-a împins păcatul să întîrzii prea mult la „*Ratskeller*" [4], o colosală cîrciumă arhaică, întemeiată acum cîteva secole în beciurile primăriei. Această pivniță istorică, un fel de templu al bețivilor, a inspirat poetului german Hauff [1] celebrele *Lieduri fantastice* [2].

Toată noaptea am avut visuri chinuitoare. Vedeam butoaie monumentale și ceasornice uriașe, cari băteau sinistru și anapoda orele nepotrivite de la un ceas la altul.

În faptul dimineții simții înțepătura săgeților de aur aruncate de soarele ce străbătea prin crăpătura ferestrei oblonite.

Și înainte de a deschide ochii, plutind în amorțirea dulce a deșteptării, pe cînd pășeam pe lunecușul punței dintre vis și viață, mi se trezi în minte deodată aceeași întrebare cu vechea îndoială : O fi mergînd oare bine ceasornicul acelui japonez ?

---

[1] A naviga este necesar,
A trăi, nu (lat.).
[2] *Fahrplan* — itinerar (germ.).
[3] Liga Hanseatică sau Hansa, mare uniune comercială și politică a orașelor și porturilor din nordul Germaniei, interesate în comerțul în Marea Nordului și Marea Baltică. Nucleul Ligii îl formau orașele Hamburg, Lübeck și Bremen. Și-a pierdut importanța și s-a destrămat odată cu deplasarea căilor comerciale în Atlantic, după marile descoperiri geografice.
[4] Pivnițele primăriei (germ.).

---

[1] Wilhelm Hauff (1802—1827), scriitor romantic german, devenit popular prin basmele sale cu teme din folclorul german.
[2] Titlul real al unui basm aparținînd lui Hauff este : *Fantezii în Ratskeller din Bremen.*

ÎMBARCAREA PE „KAISER-WILHELM" ȘI PLECAREA DIN KAISERHAFEN

Transaltlanticul „Kaiser Wilhelm II" e ancorat în Bremerhaven[1]. Jumătate de ceas cu trenul din oraș. Călătorii de clasa treia, emigranții, se îmbarcă cu o zi mai înainte. Cei de clasa a doua, dimineața ; iar cei de clasa întîia, la amează.

Ca orice român, deprins cu greutățile drumului, îmi fac planul să plec cu trenul de dimineață, deși aveam biletul pentru clasa întîia.

Trenul, gata, bufnea și gîfîia în fața peronului. Lumea forfotea în gară. Un neamț monumental, ca o statuie de bronz, c-o barbă arămie, avînd o manta pînă în pămînt și o șapcă galonată, mă oprește la ușă.

— *Verboten !*[2] Nu-i trenul d-voastră. Aveți bilet de clasa întîi.

— Bine, dar eu vreau să plec cu a doua.

— *Nicht erlaubt !*[3] Și c-un gest calm, dar hotărît, mă oprește, apăsîndu-mă pe umăr cu o mînă grea, care iese enormă din mîneca cercuită cu galoane late.

Resemnat, privesc la trenul care pleacă încărcat.

Ce bine era dacă puteam și eu pleca mai de dimineață ! Aveam vreme să-mi caut bagajele pe care le predasem c-o zi mai înainte. Cu toată regula lor nemțească, mă gîndeam cu grijă : Adică nu se poate întîmpla să se încurce lucrurile atîtor mii de călători ?

---

[1] Bremerhaven, oraș și port în R.F.G., dependent de Bremen, situat la vărsarea Weserului în mare. Este și un mare centru pescăresc.

[2] Interzis ! (germ.).

[3] Nu e permis ! (germ.).

La ora hotărîtă pornesc cu ultimul transport. Catargele vaselor încep a se zări. Colosul „Kaiser Wilhelm", acostat la chei, în bazenul Kaiserhaven, așteaptă gata de plecare, gîlgîind rotocoale de fum cenușiu pe gurile celor patru coșuri uriașe, înălțate ca patru turnuri negre.

Trenul se oprește brusc, din toată viteza, drept în fața scării vaporului. Fanfara bordului izbucnește deodată, triumfal, cu imnul imperial german.

Tot personalul, afară, ne primește cu pompă, la front, ca la paradă. Defilăm prin fața lor. Comandantul, secunzii, ofițerii, mecanicii, doctorii, telegrafiștii, piloții și un batalion aliniat de chelneri — toți lustruiți, strălucitori în haine albastre, cu nasturi auriți, cu semne distinctive brodate pe gulere și la mîneci.

Călătorii asurziți de zgomot, aiuriți de ceremonia neașteptată, calcă pe scări cu pași nesiguri, sprijiniți, încurajați cu politețe de chelnerii anume dresați pentru primirea și conducerea în cabine a călătorilor de clasa întîia.

Unul se repede să-mi ia pelerina, altul bastonul, încercînd să mă poarte cu delicatețe de subțiori pe scară. Trebuie să mă lupt ca să scap din mîinile lor, încredințîndu-i că n-am nevoie, că prin meseria mea sunt obișnuit să mă sui pe scări de frînghie.

Pe punte, un bătrîn burghez întreabă discret pe chelnerul care-l conduce :

— Mă rog, cine a venit cu trenul nostru ? Pleacă cineva mare ? E vreun prinț — de se face așa paradă ?

Chelnerul, surîzînd, face o reverență :

— Așa primim noi totdeauna la bord pe pasagerii de clasa întîia.

Mie, nu știu de ce, toată solemnitatea asta mi-a amintit timpurile copilăriei, cînd admiram cu gura căscată frontul personalului de serviciu al circului. În livrele galonate, în zgomotul fanfarei, se înșirau toți la intrarea în arenă, făcînd gardă simpaticului director Cezar Sidolli.

Mă rătăcesc prin labirintul din pîntecele colosului, pînă ce nimeresc în sfîrșit cabina mea cu numărul 300. Mă liniștesc.

Bagajele mele erau acolo, așezate în regulă, șnuruite, etichetate.

Ies afară la aer. Puntea tremură sub tălpile picioarelor, în trepidaţiile cadenţate ale maşinei ce forfoteşte înăbuşit.

Întregul vapor, uriaşul organism metalic, vibrează tot, cuprins parcă şi el de emoţia mulţimii, care se agită pe punte în ultimul moment al dezlipirii vasului de pămînt. Cînd şi sacii de poştă, legănaţi într-o plasă de frînghie, se lasă spre fundul întunecat al vasului, sirena începe să mugească prelung, asurzitor.

„Mola ! Şchela afară !“

Pe chei o mare de capete. Batistele, pălăriile, umbrelele flutură în aer. Un zgomot confuz, o larmă infernală. Gesturi, strigăte, izbucniri de plîns, chiote şi rîsete se amestecă în acelaşi timp pe vas şi pe uscat. Mulţimea se rupe în două : două lumi cari se despart printr-o făşie de apă din ce în ce mai lată.

Pe cînd se ridica schela, văd pe punte o femeie tînără zbătîndu-se în braţele vînjoase ale marinarilor. Cu pălăria căzută pe-o parte, cu părul în vînt, se lupta să scape ţipînd cu disperare. La celălalt capăt al schelei, pe chei, un tînăr se frămînta croindu-şi drumul prin mulţime, cu strigăte furioase, gata să se arunce în apă.

Braţe din mulţime îl reţineau, pe cînd schela rigidă se înălţa parcă singură, încet, nepăsătoare, tăind orice legătură cu uscatul.

Deasupra capetelor noastre, de pe puntea de comandă răsună o voce tunătoare :

— *Nicht erlaubt !*

Pe cînd doctorul bordului transporta pe femeia apucată de o criză de nervi, vecinul meu, un neamţ gras, cu figura surîzătoare, îmi lămureşte cazul : O tînără pereche italiană, căsătoriţi de-o săptămînă, merge la New York. El a ieşit din vapor să cumpere gazete. În timpul acesta a început manevra de plecare.

— Ei, acum ce-i de făcut ?

— El rămîne în Europa şi tînăra lui jumătate trece dincolo, în America. Păcat ! Le-a stricat luna de miere, sfîrşeşte vecinul meu zîmbind pe sub mustează.

De sus privim la cele patru remorchere, ca nişte jucării, care trag să ajute la manevra vasului-colos. Lanţul ancorei scrîşneşte depănînd încet, apăsat, enormele zale pe tamburul vîntului. Întregul corp icneşte săltînd masa greoaie a ancorei.

Lîngă mine, doi francezi privesc cu atenţie. Cel mai bătrîn izbucneşte furios :

— Poftim ! iată ce înseamnă să crească tonajul la nesfîrşit. N-a venit vremea să se oprească odată la un tip anumit de vas ? Din cauza acestor monştri, trebuie să transformăm porturile. Nu vezi că nu mai încap. Trebuie să-l mişte cu remorchere. Singur nu-i capabil să manevreze în port.

De sus, de pe comandă, un zbîrnîit ascuţit de sonerie răsună. După o clipă, acelaşi sunet se-ntoarce repetat din fundul vasului — telegraful de la maşină se pusese în mişcare.

Un vîjîit asurzitor de ape răscolite se aude la pupă după cele dintîi învîrtituri de helice. Puntea începe să zvîcnească sacadat, şi întreaga osatură metalică e prinsă parcă de vibraţii dese, acordate ca într-un uriaş instrument muzical.

Titanul, tîrît pînă atunci, se trezeşte anume scuturîndu-se ca să-şi deschidă calea cu pieptul lui de fier, prin masa lichidă în care plutise adormit.

Alunecăm domol de-a lungul malurilor joase, tapetate în covoare de verdeaţă. Defilăm prin faţa fortului de la intrare. Calota cupolei cuirasate apare de sus ca o enormă carapace de broască ţestoasă, pitită în pajiştea de mătase verde.

Dezlipiţi de vechiul continent, plutim în larg. În urma noastră, prin ceaţa plumburie ce împînzeşte orizontul, abia se mai schiţează conturul şters în zare — umbra bătrînei Europe.

ÎN LARG

Puntea are aspectul unei terase de sanatoriu maritim. În aerul curat din mijlocul Oceanului, îmbibat de sare și ozon, stau sute de pasageri culcați pe scaune lungi. Zac așa picurînd de somn, cu reviste și cărți netăiate, amorțiți ca șerpii boa după o masă copioasă.

Cantitatea de alimente consumată pe transatlanticele germane întrece orice închipuire. Bogăția, rafinamentul și preocuparea pentru hrană ajunge să-ți facă silă de mîncare. Nici în pauzele dintre cele cinci mese obișnuite pe zi, nu scapi. Abia te întinzi greoi, gîfîind pe punte, și tavele încep să defileze cu sandvici, bulion, ceaiuri și cafele la discreție.

E drept însă că pentru foarte mulți pasageri mîncarea e singura distracție care rupe monotonia vieții de bord.

Pe vechile vapoare, din cauza spațiului restrîns, mesele se așezau la fel după tradiție, în sensul lungimii vasului. Fiecare pasager își lua locul la rînd. Căpitanul, în capul mesei, avînd de o parte și de alta persoanele marcante care se găseau pe bord. La marile pacheboturi transatlantice, totul e sacrificat sălii de mîncare. Nu mai ai impresia că te afli pe un vapor, ci într-o sală somptuoasă cu galerii și sculpturi. Mese mici de patru și șase persoane. Chelneri galonați și stilați, servind cu atenția concentrată ca să-ți ghicească gîndul din ochi. Flori peste tot. Lumina cade de sus, printr-o imensă cupolă de sticlă colorată.

Un domn foarte grav, instalat la un biurou, după ce meditează mult și încruntat în fața planului sălii de mîncare, ca un general de stat-major în fața hărții de război, repartizează în chip savant locurile la mese după naționalități, profesiuni și ranguri sociale.

Am căzut într-un grup latin: doi ingineri spanioli, un profesor belgian, un bătrîn doctor italian, cu fiul său — un tînăr oacheș, elegant și volubil, care din prima zi a reușit să cunoască toată lumea de pe vapor.

Răsfoiesc broșura ce ni s-a împărțit gratuit: *Passagierliste* [1]. Pe copertă, lucrată cu îngrijire, în culori, e veșnicul portret al kaizerului, cu mustața zburlită și semeață. Numele căpitanului și al ofițerilor, medicii, *Ober* [2]-mașinistul, *Zahlmeister* [3], *Proviantmeister* [4], *Obersteward* [5], *Oberkoch* [6], *Gepäckmeister* [7] și tot așa mai departe, întregul stat-major al bordului... Urmează numele călătorilor de clasa întîia și a doua; de cei de clasa treia, mulțimea emigranților, cari au îmbogățit companiile de navigație, nu se scrie nimic. Toate informațiile asupra vieții pe bord se găsesc trecute aci: masa, bagaje, telegrame, baie, gimnastică, bibliotecă, laborator de frumusețe, farmacie, țigări, bărbier, croitor — tot confortul unui oraș civilizat, care plutește pe Ocean.

Timpul e bun. Pe puntea de sus, *Oberpromenadendeck* [8], lumea foiește ca pe unul din marele bulevarde. Femei elegante se plimbă, arătîndu-și toaletele bogate. Voalurile și muselinele flutură în bătaia vîntului ca niște steaguri multicolore. Observ o picantă americană care își schimbă patru costume pe zi.

Copii zgomotoși, deși au salonul lor special, se zbenguiesc în libertate pe punte ca pe aleea unui parc. O englezoaică uscată doarme cu gura căscată, cu ochelarii pe nas și cu biblia căzută pe genunchi. Se formează un complot. Un drăcușor de fată apare c-un „Kodak“ și scoate o fotografie.

Persoanele care în prima zi se spionează, pipăindu-se cu ochii, se apropie, formîndu-se în grupuri. O atmosferă de caldă familiaritate se stabilește după o zi de drum.

---

[1] Lista pasagerilor (germ.).
[2] Șef (germ.).
[3] Trezorier ; casier (germ.).
[4] Cel care răspunde cu aprovizionarea de merinde ; magazioner (germ.).
[5] Steward-șef (germ.).
[6] Bucătar-șef (germ.).
[7] Cel care răspunde de bagaje (germ.).
[8] Puntea superioară de promenadă (germ.).

Rar se poate întîlni, strînse la un loc, o mai mare varietate de tipuri. Sunt exemplare din toate țările și din toate păturile sociale.

Ce cîmp de studii pentru antropologi și fizionomiști e puntea unui transatlantic! Ce bogată colecție de tipuri se poate face pentru comparații, interpretări și clasări. Nu știu de ce de cîte ori stau și privesc asemenea adunări de felurite soiuri de oameni, strînși din diferite părți ale lumii, varietăți de vițe omenești, fără să vreau mă gîndesc la teoriile răspîndite asupra încîlcitei chestiuni a raselor, asupra luptei dintre blonzi și bruni și asupra tendinței de a absorbi istoria umană în istoria naturală.

Dacă nu se poate face o hartă a Europei împărțită pe rase, nu înțeleg de ce se vorbește mereu de rasă și nu de popoare, de tipuri și de însușiri.

Dacă popoarele nu sunt decît produsele istoriei, nu cu ajutorul istoriei naturale se pot cerceta. Numai știința socială și politică ne poate lămuri asupra evoluției și luptei dintre popoare.

Dacă se poate zice că există un tip german, francez sau englez, nu se poate zice că este o rasă germană, franceză sau engleză. Caracterele adevăratelor rase sunt permanente, iar însușirile popoarelor sunt variabile. Teoria germană, luată de altfel tot de la francezi, că toată civilizația europeană se datorește blonzilor, floarea umanității, și că războiul este inevitabil între rase, nu ascunde în fond decît interese, pasiuni și prejudecăți încarnate.

E adevărat atîta doar: că axa civilizației datorită elitei unui popor trece de pe un domeniu pe altul. Nu știu cine a comparat elita unui popor cu o locomotivă, care singură are mișcare proprie, iar masa poporului e lungul șir al vagoanelor inerte, cari totuși ajung să meargă tot așa de repede ca și locomotiva.

Nu se poate nega că popoarele cu aproape aceeași civilizație tind a se asemăna din ce în ce sub raportul acelorași idei, credințe și instituții, care se răspîndesc continuu în lumea întreagă.

Amestecul, încrucișarea și ușurința legăturilor tind a generaliza pretutindenea un singur și același tip de om.

În fiecare zi, la oră fixă, apărea proaspăt de sub teascurile tipografiei bordului *Ziarul Oceanului*, cu ultimile știri din lumea întreagă. Gazeta era citită c-o nespusă lăcomie. Toți se minunau, căci prea puțini erau cei care își dădeau seamă că gazeta era făcută de mult, din port, și nu avea liberă decît o coloană, care se complecta pe bord cu telegramele primite prin undele herțiene ale telegrafiei fără fir. Totuși tipografia vaporului funcționează în permanență.

În fiecare zi un ofițer, însoțit de un marinar, trecea pe punte de la un grup la altul și instruia călătorii cum să se servească de centura de salvare în caz de naufragiu.

— Slabă speranță, ne spune rîzînd un căpitan italian de marină, venit în grupul nostru.

— Lăcomia și setea de reclamă a unor companii de navigație sunt groaznice și criminale. Atrag călătorii cu luxul și viteza, dar nu fac nimic pentru siguranța vieților omenești. Vă amintiți de naufragiul „Titanicului“? Ancheta a stabilit pe deplin că, fiind în prima cursă, a luat un drum mai scurt, navigînd mai sus decît trebuia. A riscat trecînd în regiunea sloiurilor. Lovindu-se de un munte de gheață plutitor, care i-a spintecat fundul, transatlanticul s-a înecat.

Comandantul a fost achitat, căci avea pe bord pe unul din directorii companiei, care i-a cerut să ia drumul cel mai scurt, deși mai periculos, numai să poată trîmbița în lume că a făcut traversarea Oceanului în timp mai redus decît toate celelalte transatlantice.

Cu învoirea comandantului am plecat trei inși să facem vizita întregului vapor — doi ofițeri de marină și un inginer naval.

Pentru înconjurul punților trebuie să faci o plimbare de vreo jumătate de kilometru. Puntea e atît de lată încît se poate așeza o linie de tramvai, rămînînd loc pentru trotuare și vehicule. Coșurile sunt așa de largi încît un tren ar încăpea ca într-un tunel. În magaziile de provizii și în camerele refrigerente se găsesc vreo treizeci mii kilograme de carne,

cincisprezece mii de păsări, douăzeci mii ouă, zece mii jamboane, şase mii kilograme unt, două mii kilograme ceai şi cafea.

Saloane luxoase, cu pilaştri, panouri şi vitraje, cari îţi dau iluzia că te găseşti într-un vechi palat regal. Covoare de Persia şi Smirna [1], mobile de mahon şi palisandru. Candelabre imitate după lanternele vechilor nave olandeze. Pe ultimele construcţii transatlantice sunt realizate pe deplin toate fantaziile lui Jules Verne.

[1] Smirna, astăzi Izmir, oraş turc la Marea Egee, situat în golful cu acelaşi nume.

PATRU IULIE, SĂRBĂTOAREA NAŢIONALĂ AMERICANĂ [1]

La răsăritul soarelui, chiar în clipa cînd muchea aurie se iveşte scînteind pe linia orizontului, la un semnal dat, se înalţă deodată pe toată lungimea vasului, marele pavoaz : sute de flamuri colorate flutură în adierea brizei de dimineaţă. La unul din vîrfurile catargelor fîlfîie măreţ drapelul înstelat al Statelor Unite, iar la celălalt culorile germane.

La ora zece toată lumea e pe punte. Echipagiul vaporului în ţinută de ceremonie. Comandantul german spune cîteva cuvinte pe englezeşte arătînd grav spre steagul american. Un fligornist dă un semnal lung şi fanfara bordului începe imnul american. Mulţimea flutură batistele şi nişte steguleţe improvizate. Un cor monstru de sute de voci acompaniază, fără măsură, notele metalice care vibrează prelungite în aer, pînă se pierd în largul Oceanului.

Lîngă mine, doi tineri negri, eleganţi, complect în tenis alb, deschid nişte guri oribile cîntînd aprinşi cu ochii ţintă sus la drapelul american.

Un bătrîn decorativ, c-o redingotă pînă la genunchi, se suie pe o estradă — primarul Philadelphiei, care se întoarce de la Londra. Statură herculeană... cap interesant... barbă albă şi coamă de leu bătrîn. Vocea lui tunătoare domină larma mulţimii, forfotul maşinii şi zgomotul valurilor. Citeşte tare, cu ton biblic, *Convenţia* — declaraţia de independenţă a Statelor Unite şi părţile din Constituţia redijată de Fran-

[1] La 4 iulie 1776 a fost adoptată *Declaraţia de independenţă* care a proclamat constituirea S.U.A.

klin[1]. Invocă apoi solemn protecţia lui Dumnezeu pentru Marea Republică. Şi după ce aminteşte de Washington[2] şi Lincoln[3], se întoarce şi, c-un gest larg, îndreptat spre mulţimea emigranţilor, pronunţă clar, în trei limbi, o francă declaraţie: *„Noi suntem cosmopoliţi!...“* O rasă superioară a ieşit din măduva tuturor celorlalte rase... esenţa tuturor energiilor omeneşti şi-a găsit loc pe pămîntul făgăduinţii... cu braţele deschise marea naţiune îi primeşte pe toţi, pentru a-i face cetăţenii unei patrii noi şi binefăcătoare...

Desigur, mulţi nu înţelegeau cuvintele rostite, dar toţi urmăreau emoţionaţi elanul apostolic al vorbitorului, care încheie c-un gest hotărît, arătînd sus spre drapelul înstelat — emblema patriei — care fîlfîia maiestuos deasupra capetelor, în mijlocul Oceanului.

Un grup de fete, cu steguleţe prinse în corsaje, încep să intoneze imnul naţional: *Flag of the Free*[4].

Drapelul oamenilor liberi, salutul
nostru îţi aducem ţie!
Pe ocean ca şi pe ţărm tu fîlfîi mai
mîndru decît toate celelalte,
Lozinca noastră să se înalţe tot mai
sus şi fără încetare:
„Unire şi libertate acum şi
întotdeauna!“

Noi, cei din grupul latin, ne ţineam retraşi urmărind de departe desfăşurarea solemnităţii. Doctorul italian, care ascultase cu mare atenţie discursul americanului, începu:

[1] Benjamin Franklin (1706—1790), om politic american, cercetător în domeniul fizicii şi gînditor iluminist (în tinereţe a fost tipograf). A contribuit la elaborarea *Declaraţiei de independenţă* şi Constituţiei (a cerut desfiinţarea sclaviei negrilor).

[2] George Washington (1732—1799), general şi om de stat american; comandantul suprem al armatei în războiul de independenţă purtat împotriva Angliei, preşedinte al S.U.A. (1789—1797). A adoptat Constituţia în vigoare şi azi.

[3] Abraham Lincoln (1809—1865), om politic american, preşedinte al S.U.A. (1860—1865), în tinereţe tăietor de lemne şi plutaş pe Mississippi. A abolit sclavia negrilor, ceea ce a dus la războiul de secesiune. A fost asasinat în 1865 de către un „sudist“ fanatic.

[4] Steagul celor liberi (engl.).

— N-am putut înţelege niciodată natura patriotismului american. Cum pot emigranţii, moleculele acestea umane, mobile, disparate şi flotante, să se modifice ca să formeze o masă omogenă, o conştiinţă comună, o naţie distinctă cu noţiunea de stat şi patrie? Cum pot fi cosmopoliţi şi patrioţi în acelaşi timp? Cum pot emigranţii, cari urmăresc politica din ţara lor de origină, să fie în acelaşi timp şi buni patrioţi americani?

— E drept — răspunse profesorul belgian care stătuse cinci ani în America — că emigranţii au două patrii, dar asta numai în prima generaţie. Copiii lor se americanizează de mici. Un sociolog figura foarte bine patriotismul nostru c-un cerc care are un centru, iar patriotismul american cu o elipsă cu două focare. În ţările noastre bătrîne, ideea de patrie e aşa de veche, încît se pierde în negura mistică a vremii. În America apare în lumina proaspătă a prezentului, căci cetăţenii ei n-au orizont istoric. Trăiesc din prezent şi, mai mult încă, din viitor. Pentru ei misterul nu-i în urmă, ci înainte. Cu drept cuvînt s-a zis de multe ori că America e în primul rînd o societate mare economică şi, în al doilea rînd, o societate politică şi istorică.

Tot scriitorul de care vă vorbeam a comparat patria, aşa cum se înţelege în Europa, cu o mamă foarte bătrînă, care ne-a dat sîngele şi laptele ei — venerată şi adorată dintr-un instinct de aceeaşi natură ca religia şi superstiţiile ei. Simţim datoria s-o servim şi să ne jertfim viaţa la nevoie, fără să ne gîndim dacă nu avem mai multe obligaţii decît avantaje de la ea. Pentru americani, patria, Marea Republică, este ca o femeie tînără, bine înzestrată, luată de curînd în căsătorie. Pentru ei, patria este un cadru de activitate. Patriotismul american nu-i concentrat, nu cere o abnegaţie. Este mai mult o exaltare a egoismului, un fel de orgoliu care se confundă cu sentimentul superiorităţii şi al forţei. Un patriotism burghez care nu porneşte din imaginaţia şi poezia trecutului. E datorit unui spirit public, viguros şi clar al prezentului şi al faptelor. Salvarea statului nu-i decît salvarea

intereselor. În patriotismul lor, americanii au orgoliu și iluzia unei mari misiuni în lume: tipul unei societăți noi, o mare democrație înțeleaptă, puternică și înfloritoare.

*

După-amiază se organizează pe bord obișnuitele jocuri marinărești. Se formează în pripă un comitet, care strînge banii pentru premii. Fanfara ne amețește numai cu arii americane. Zgomot asurzitor, rîs și veselie nebună. Grotească distracție americană de bîlci. Ghidușii, jocuri copilărești și brutale: cursa în saci, fuga într-un picior, „ochiul porcului", „prinderea rațelor", bătaie cu perne, lupte de box...

Americanii, chiar cei bătrîni, și unii cari păreau c-o zi mai înainte foarte gravi, se tăvălesc de rîs. Mulți își dezbracă haina și, numai în vestă, se amestecă în jocuri și iau parte cu toată inima. Un american, personaj marcant, scurt, bine legat, c-un cap de buldog, a trecut de la bătaia cu perne direct la box c-un marinar german. Un cîrd de fete zburdalnice, prinse în laț, aleargă nebunatice pe punte și prind la mijloc pe tovarășul nostru de masă, tînărul și oacheșul italian. Atît aștepta și el: să fie răpit de nimfele americane.

Bufetul e bogat. Alcoolul, sub diferite forme, curge în valuri, înfierbîntînd capetele care se întrec în pariuri din ce în ce mai mari. Căci senzația riscului e un excitant violent, necesar naturii combative a americanului. Clasele s-au amestecat. Totul e permis azi — singura zi de sărbătoare națională pe care o au americanii în cursul unui an.

Seara, luminație și bal pe punte. Timp admirabil. Valuri mici, pe care transatlanticul nu le simte în mers... Puntea-i transformată într-un imens salon de dans. Lumina electrică, în ghirlande de lămpi multicolore, aruncă scînteind șerpi de foc pe oglinda tremurătoare a apei. Reflexul lor schimbă horbota de spumă a valurilor într-o cascadă sclipitoare de pietre prețioase. Cerul e fără lună și colosul plutitor, scăldat într-o baie de lumină, își taie calea spintecînd masa neagră a întunericului dintre cer și apă.

Lume multă. Eleganță, lux, toalete foarte decoltate și prea multe bijuterii. Pieptănături extravagante. Picioare enorme. Brațe vînjoase încing talii zvelte, și cîte o palmă

mare, rășchirată, apasă greoi, în vîrtejul dansului, spatele abia acoperit de un fulard transparent. Cîteva americane sprintene, elastice, prin care trec parcă acordurile orchestrei ca niște curenți electrici, se agită dansînd așa de nebunatic încît scandalizează cumplit pe tovarășul nostru, bătrînul inginer spaniol.

— Ce dansuri lubrice — zise el înăcrit — ce frivolitate la americanele astea. Cum se deosebesc de femeile noastre din Europa! Nu au nici o măsură, nici o rezervă și nici un șic. Priviți cum sunt îmbrăcate. Nici una nu are simțul culorilor. Cred că femeile aceste au sîngele cald, dar inima rece.

— La noi — îi răspunse surîzînd belgianul — sunt multe femei care au și sîngele și inima rece, căci nu caută decît deliciul și triumful vanității. Știi care-i deosebirea dintre o femeie americană și una europeană? Cea dintîi se compromite fără să cadă, cea de-a doua cade fără să se compromită...

Pe cînd stam deoparte schimbîndu-ne părerile în surdină, observăm că unele doamne foarte elegante băteau tactul fredonînd ariile cîntate de orchestră. Iar o blondă fină, c-o diademă sclipitoare în păru-i oxigenat, fluiera tare fără nici o jenă.

— Începem să cunoaștem moravurile americane chiar din mijlocul Atlanticului, înainte de a pune piciorul pe pămîntul Noului Continent, spuse cu răutate spaniolul.

În cadrul ușei dinspre salonul de muzică, se ivi o siluetă grațioasă. Instinctiv ne îndreptarăm privirile spre acea apariție strălucitoare. O brunetă cu părul buclat bătînd în albastru, cu ochi lucitori ca agata neagră. Un colier de perle îi tremura pe gîtu-i de fildeș, pe cînd pășea grațios mlădiindu-și trupul înșărpuit armonic pe la șolduri de o eșarfă azurie. C-un zîmbet dulce și senin, care-i lumina trăsăturile nobile, traversă maiestuoasă puntea și se așeză, c-o siguranță și măreție de regină, tocmai în capăt, aproape de noi, alături de cea mai urîtă femeie de pe vapor: o americană dintre cele fără sex, un fel de mucenică uscată, îmbrăcată în negru, c-o discretă horboțică albă la gît. Părul de cînepă dezlînată, ochii de smalț albastru spălăcit, și trupul ca un cuier.

Pe vapor i se zice „Sfînta". Era o propagandistă din ordinul *Armée du salut*[1]. O văzusem în timpul zilei împărţind biblii printre emigranţi.

— Ce contrast — începu din nou spaniolul — cu drept cuvînt s-a zis că o femeie urîtă e totdeauna mai urîtă decît un bărbat urît. Mă prind că splendoarea aceea de femeie, care s-a aşezat alături de „Sfînta", nu-i americană. Trebuie să fie o latină. Ce nobleţă! Ce armonie în toată fiinţa ei.

Pe cînd stam în contemplaţie veni între noi, gîfîind, oacheşul italian pe care-l istovise la dans americanele, trecîndu-l dintr-o mînă în alta.

Toţi trei deodată îi cerem informaţii asupra frumoasei necunoscute.

Italianul pufni de rîs şi ne trase mai înapoi, ducîndu-ne la marginea bordului.

— E o cocotă! Asta a făcut furori iarna trecută la Nisa. A fost lansată de un director de bancă de la Paris. După ce l-a tocat bine, s-a încurcat cu reprezentantul fabricelor de locomotive Baldwin[2], din Philadelphia, care venise pentru cîteva zile la Monte-Carlo.

E foarte interesant cazul. Cu toate că *yancheul* i-a pus milioane de dolari la picioare, ea nu poate să uite pe primul ei tip, amantul de inimă, un mic funcţionar de birou. Acum se întoarce de la Paris şi-l aduce şi pe dînsul la Philadelphia, unde i-a făcut şi lui un rost într-o mare întreprindere industrială.

Bătrînul spaniol a rămas pe gînduri ciugulindu-şi bărbuţa lui albă-afumată; iar belgianul, mîngîindu-şi o musteaţă sură, a încheiat foarte serios:

— Oricum, din partea ei, găsesc că e foarte frumos.

Ne-am despărţit. Tovarăşii mei s-au îndreptat spre cabinele de culcare.

[1] *„Armée du salut"* — „Armata salvării", organizaţie religioasă de origine metodistă, creată la Londra de către predicatorul şi reformatorul britanic William Booth (1829—1912). Întemeiată în 1865 sub numele „Misiunea creştină", îşi schimbă denumirea în 1878.

[2] Locomotivele „Baldwin", după numele inginerului american Matthias William Baldwin (1795—1866), care, în 1838, a construit la Philadelphia o mică uzină de construcţii de locomotive, uzină ce a luat o amploare considerabilă o dată cu extinderea căilor ferate în interiorul Statelor Unite.

Singur, am apucat spre provă, să pot privi în lung puntea feeric luminată.

Ce impresie ciudată îţi face un bal în mijlocul Oceanului! Suntem aproape pe acelaşi meridian pe care s-a înecat „Titanicul", doar cu cîteva grade mai jos. Atmosfera asta îmbibată de-o voioşie ameţitoare, setea nebună de viaţă şi agitarea asta, are parcă ceva sinistru, profund emoţionant.

Strîns înlănţuite, perechile se învîrtesc în văpaia sclipitoare a punţei şi, uneori din fugă, cîte-o privire cade şi dincolo de bord, pe negrul luciu al valurilor înşelătoare ce bat nepotolite coastele vaporului în mers. Ochii se închid o clipă c-un scurt fior, şi efemerele perechi se strîng, zburînd înainte prin nimbul de lumină, ameţiţi în vîrtejul dansului, ca să înşele gîndul ce stă la pîndă undeva.

Nimeni nu vrea să mai gîndească. Simţind sub tălpile picioarelor puntea de lemn solidă, fiecare aleargă îmbătat să soarbă clipa fugătoare ce-l ţine suspendat în golul fără margini dintre ocean şi cer, pe cînd vaporul — imagina vieţei — înaintează mereu, gonind fără răgaz pe spinarea încovoiată a valurilor, prin haosul nopţei oarbe.

EMIGRANȚII

Am făcut cunoștință c-un american simpatic și interesant. Înalt, uscat și nervos. Vorbea bine franțuzește. Director general la o mare companie de căi ferate din Pennsylvania. În primele zile îl observasem stînd lungit pe punte ore întregi, într-o complectă inerție, cu ochii pe jumătate închiși, fără să miște nici dintr-un deget. Credeam că urmează vreun regim riguros medical. Cînd l-am întrebat ce boală are, americanul începu să rîdă ca un copil.

— Sufăr de oboseală. Eu lucrez foarte mult și am nevoie, din cînd în cînd, de cîteva zile de repaus absolut, pe care cu greu îl pot găsi. Oriunde mă ascund, subalternii mei mă află și nu-mi dau pace. După o lungă experiență, am ajuns la convingerea că singurul loc unde pot să mă refugiez și să mă odihnesc în pace e numai aci pe bordul unui transatlantic. Cînd mă simt obosit, mă îmbarc și fac un voiaj pînă în Europa, înapoindu-mă cu prima cursă. Uneori nici nu debarc deloc. Stau tot timpul pe vapor. Viața asta de bord și aerul ozonat al Oceanului îmi fac foarte bine. Unde poți găsi un loc mai bun de repaus și refacere ca aici ?

Treceam cu el prin sala de fumat, admirînd sculpturile în stejar masiv, cînd îl văzui că se oprește în dreptul unui tablou care acoperea panoul de la mijloc. O copie după un tablou celebru : scena în care Cristof Columb expune planurile sale în fața supremului consiliu, format din călugării cei mai savanți ai timpului — despoticul tribunal catolic care-și bătuse joc și de fanteziile lui Galileu. Pictorul a prins un moment interesant : Columb la mijloc, cu o hartă aruncată la picioare, ține un compas în mînă și, c-o privire de halucinat, privește în vag. În jurul lui călugării rîd bătîndu-și joc de planurile expuse. Unii îl arată cu degetul ca pe un iluminat, alții discută nebunia încercării de a descoperi pămînturi necunoscute în pustiul nestrăbătut al Oceanului.

— Iată — începu americanul apucîndu-mă de braț — o lecție strașnică pentru omenire. Columb n-a făcut o descoperire științifică, ci un mare act de voință, o întreprindere de energie și de curaj, învingînd toate dificultățile ce i s-au pus în cale.

El este cel întîi care a înfruntat groaza instinctivă, pe care omul o avea de spațiul oceanic — acel vid planetar, evitat ca și deșertul nisipos fără ape și oaze. E sigur că înaintea lui visase și alții că dincolo de orizontul oceanic sunt pămînturi necunoscute. E probabil că, înaintea lui, vikingii din Norvegia și Danemarca să fi atins coastele Groenlandei și Labradorului. Nici o urmă însă n-a rămas din aceste întreprinderi efemere, fără valoare socială și etnică.

Dacă s-a înșelat Columb plecînd cu ideea preconcepută că trebuie să ajungă în Indii, sau că mergea să caute cele două insule : Antilia și Cipangu [1], despre care legendele timpului povesteau minuni, aceasta nu micșorează întru nimic meritul marelui genovez, căci întreprinderea lui rămîne un mare *act de voință.*

*

Un pictor italian se instalase pe puntea de sus ca să schițeze cîteva scene din viața de bord a emigranților. Mă apropii de el. Emigranții !... De cîte ori în visurile fragedei vîrste, în fantezia aprinsă de citirea cărților ilustrate pentru copii, nu urmărisem cu lacrămile în ochi, cu inima strînsă de emoție, peripețiile *Emigranților din Brazilia.* Atras magnetic spre necunoscut, de cîte ori nu mă văzusem amestecat în gloata acelor dezmoșteniți, cari plecau peste Ocean să-și caute pîinea în țări îndepărtate.

Pentru întîia oară i-am văzut de-aproape. Într-o seară umedă, pe o ceață deasă de octomvrie, la Rotterdam, în prima mea călătorie.

Întîrziasem, rătăcind singur prin sinistrul cartier al *board-house*-urilor [2] infecte din jurul portului. Tavernele de-a lun-

[1] Cipango sau Cipangu — nume dat Japoniei, în Occident, la sfîrșitul evului mediu.

[2] *Board-house* — pensiune de familie (engl.).

gul cheiului, cu firme scrise în șase limbi, gemeau de-o lume zgomotoasă și cosmopolită. În seara aceea sosise un transatlantic al liniei *„America-Holland“*, și a doua zi, dimineața, un alt vapor trebuia să plece pentru New York. Silueta fantastică a colosului acostat la chei se desprindea din negura groasă, care învăluia portul. Jos, în fața lui, abia se deslușea furnicarul omenesc agitîndu-se în zgomotul cricurilor cu aburi care descărcau mărfurile aduse de departe. Pe lespezile de piatră, umede și negre de praful de cărbune, se scurgeau trăgănat grupele de emigranți: oameni aiuriți și obosiți, suflînd greoi, încovoiați sub greutatea sărăcăciosului bagaj pe care-l cărau spre vapor; femei cu boccele în spinare, strîngînd la sîn copii mici, tîrînd pe cei mai răsăriți care alunecau în mers agățați de poalele fustelor.

În tumultul și trepidația de pe cheiuri, mi s-a părut că aud o vorbă românească.

Tresar și mă întorc. În lumina difuză a unui bec, văd un bătrîn uscat și îndoit. Părea că se jăluie cu un glas plîngător către doi oameni mai tineri, cari-și scoteau din sîn niște bani pe care-i tot numărau cu grijă. Intru în vorbă. Erau români din ținutul Făgărașului. Plecau în America, chemați de rudele lor stabilite acolo de cîțiva ani. Bătrînul, sosit atunci cu vaporul, începu să-mi înșire nenorocirea lui: Un băiat, plecat de trei ani acolo, i-a trimis bani de drum. El și-a întocmit toate actele de călătorie, și cînd a ajuns la New York, taman la debarcare, doctorul care l-a inspectat l-a respins că e prea slab și bătrîn. Cică America n-are ce face cu oameni nevolnici.

— Cîinoși și răi la inimă sunt oamenii pe-acolo, domnule. Ci să fac? dacă n-am avut noroc, mă întorc iar la mine în sat, sfîrși bătrînul resemnat, pe cînd își schimba, cu cei doi tineri, banii — dîndu-le dolari și luînd coroane.

*

Acum privesc în jos la furnicarul acesta omenesc, din care se ridică pînă la noi un zgomot neîntrerupt și confuz, format de atîtea limbi deosebite. După fizionomie și îmbrăcăminte, mă încerc să ghicesc țara din care vine fiecare. Toți poartă cîte o placardă de carton numerotată, prinsă la cheutoarea hainei. Bătrîni sunt prea puțini, mai toți oameni în floarea vîrstei și femei tinere c-o droaie de copii în jurul lor. Nu dibuisem cu ochii nici un grup de români.

Mă scobor pe puntea de jos. Americanul mă urmează.

Trec pe lîngă un grup de sași. Tăcuți și gravi, citesc cărți religioase, pe care le împart pe bord, la fiecare cursă, propagandistele, pentru răspîndirea *Bibliei*.

Dintr-un grup de slovaci, o armonică își amestecă notele răgușite cu cele ascuțite ale unei mandoline, pe care o zgîrie cu foc un italian sentimental. Doi greci aprinși se ceartă din cauza unei cutii de cremă de ghete.

Tocmai în capăt, lîngă roșul aprins al șalurilor unor unguroaice îmbujorate, zăresc albul cămășilor cu altițe și negrul fotelor — discretul port al femeilor din părțile Sibiului. Sunt vreo zece familii de români din Valea Oltului.

— Dar cum v-ați hotărît, oameni buni, să plecați așa departe?

Un om mai în vîrstă, care sta cu zăbunul aruncat pe un umăr, cu ochii pierduți pe luciul valurilor, tresări întorcîndu-se brusc spre mine.

— He! iaca și un domn de la noi. Ne-am hotărît să plecăm, că ne-au chemat rudele de-acolo care ne-au trimis și bani de drum. Ce să facem? Că noi suntem de prin partea muntelui. Numai rîpi și coclauri. N-avem pămînt de lucru.

— Ei, și aveți de gînd să vă întoarceți, ori ați plecat pentru totdeauna?

— De, parcă știe omul ce-l așteaptă; de la noi din Porcești au plecat mulți și s-au întors cu bani. „Cooperativa Porcișteană“ e una dintre cele mai bogate din ținutul Sibiului.

O femeie rumenă și zdravănă, tip de silișteancă, cu picioarele goale pe puntea de lemn, stă rezemată de-o balustradă c-un copil la sîn. Dolofanul, pentru că scăpase sfîrcul țîței, ne privea încruntat cu ochii lui negri ca două mure coapte, pe cînd își sugea supărat buzele. Un băiețaș mai mare dormea dus, avînd drept căpătîi o căciulă mițoasă.

— Hei, ce știu copiii... dorm buștean, fără grijă... că dacă noi ne chinuim ca să ne căutăm norocul, e tot pentru

ei... poate or trăi ei mai bine cînd or ajunge mari, spuse o femeie mai coaptă, care clătea niște albituri într-un lighean.

Pe cînd ne întorceam, americanul care observase cu atenție figurile și îmbrăcămintea — ca un geambaș la un tîrg de cai — îmi spuse cu toată convingerea :

— Sunt elemente foarte bune, le cunosc eu. Dar au defectul că se întorc înapoi în patrie.

Îi răspund surîzînd :

— Noi am vrea să se întoarcă toți.

Americanul mă apucă de braț și aplecîndu-se îmi șopti :

— La noi, emigranții cari se întorc sunt socotiți ca *lași*. Oamenii care n-au avut curajul să lupte pînă la capăt, să izbutească, să ajungă liberi și stăpîni. Slăbiciunea îi atrage înapoi în sclavia din care au venit. Ca și copiii aceștia pe cari îi vedeam pe puntea asta, au venit odată niște copii care se numeau : Carnegie, Gould, Rockefeller.

Cînd să urcăm scara, trecem pe lîngă un grup de evrei. După vechiul port — laibere lungi, lustruite, căciuli cu fundul de catifea — se cunoșteau că sunt din Polonia sau Rusia. Americanul îi arătă cu un gest larg.

— Iată tipuri care întotdeauna mi-au fost simpatice.

După o tăcere, el urmă cu hotărîre :

— Da, acolo unde îi văd apărînd, sunt sigur că se deschide un nou teren de lucru, de afaceri și de viață. Instinctul lor vital, fineța, energia și tenacitatea lor, animează activitatea regiunei unde se așează. În tragica lor istorie, veșnic rătăcitori, au fost pretutindeni un admirabil element de progres.

Ne oprim în sala de fumat, la masa profesorului belgian, care-și bea liniștit vermutul. Americanul reluă convorbirea întreruptă.

— Noi avem încă nevoie de mînă de lucru. Dar căutăm marfă omenească bună, de prima calitate.

— Cam greu, îl întrerup eu, să alegeți, cînd în fiecare an vapoarele varsă un milion de suflete pe țărmul american — elemente aduse din toate părțile lumei. Ce-a mai rămas din rasa fondatoare, din tipul tradițional al *Unchiului Sam ?*

Cred că americanii de azi nu mai au nimic britanic decît doar limba, și aceea încă foarte alterată. Traficul ce se făcea altădată cu sclavii negri, pe timpul vaselor cu pînze, se repetă azi cu emigranții albi pe care îi transportă vapoarele transatlantice. Numai grație acestei mărfi omenești s-au dezvoltat marile companii de navigație.

Belgianul care-și golise paharul intră în vorbă :

— Eu cred că ceea ce a fost Mediterana pentru lumea veche e Atlanticul pentru epoca noastră. Oceanul acesta a devenit Mediterana rasei albe. Migrațiile transatlantice, amestecul acesta de rase și popoare, toată circulația oceanică pe care o vedem nu este decît repetirea pe o scară mult mai mare a vechei mișcări omenești din Mediterana. Și America de azi, oricît de vastă este, eu n-o consider decît ca o Cartagenă sau vechiul Tir. De cînd Oceanul, acest vid planetar, s-a transformat dintr-un obstacol într-un cîmp deschis, cu nesfîrșite drumuri, prin migrațiile maritime mai lesne decît cele terestre, se modifică repartiția populației pe glob, căutînd fatal o stabilire de echilibru după principiul vaselor comunicante.

Aluviunile acestea periodice aruncă milioane de oameni numai pe țărmurile Noului Continent. Toate exemplarele umanității se amestecă și fierb în cazanul acesta din care nu se știe ce va ieși odată.

— A ieșit — răspunse scurt americanul — o varietate nouă a speciei umane. Primele colonizări spaniole n-au fost durabile, căci erau compuse din aventurieri care căutau aur. Numai după ce au venit oameni care, în loc de aur, căutau pîine, s-a putut fixa o populație care să întemeieze o societate și un stat. Primii care au prins rădăcini au fost puritanii englezi, proscrișii Europei ; un grup selectat, oameni încercați, instruiți, hotărîți și tenace. Elemente care-și făcuse probele de încercare prin persecuțiile religioase pe care le suferiseră. Deși erau certați cu regele Angliei, și mai tîrziu s-au revoltat, scuturînd jugul patriei mume, ei nu erau decît englezi, căci obiceiurile, ideile și sufletele lor erau englezești.

— Așa e — îl întrerupse belgianul — dar după primii coloniști englezi, francezi și olandezi, a început, pe la 1850,

exodul germanilor, iar de vreo treizeci de ani se scurg fără încetare toate neamurile de oameni din sudul şi răsăritul Europei: italieni, greci, armeni, unguri, slavi, români, fără să mai socotim imensa masă a evreilor din Rusia şi Polonia.

Din această invazie nu va ieşi o Americă nouă, care va compromite civilizaţa sau va schimba caracterul propriu pe care-l are? Căci americanii nu se înmulţesc prin naştere, ci numai prin emigrare. Rasa fondatoare a ajuns infecundă, condamnată să dispară complect. Chestiunea copiilor, asta-i marea problemă care se pune în America.

— Dar nu ne vin copii gata făcuţi din Europa? Îi adoptăm după voinţă, închizînd şi deschizînd robinetul emigrărilor.

— Dar pînă cînd — izbucni belgianul — o să vă dăm noi copii? Să-şi facă America copiii de care are nevoie.

Femeile americane nu vor să facă copii. Zadarnic a strigat Roosevelt [1], de atîtea ori în public, femeilor americane, că teama de maternitate este o laşitate, socotită ca refuzul soldatului de a intra în foc.

Americanele se încăpăţînează; fac de toate, numai copii nu. Cluburi, joc de cărţi, joc de bursă, beau, fumează, fac scrimă, luptă de box... Se cred cele mai civilizate creaturi de pe glob şi tipurile ideale de mîine, dar copii nu vor să facă în paradisul femeilor, care se cheamă America.

Pînă cînd o să vă facă alţii copii? Faceţi-vă, domnilor, copii, nu mai contaţi pe alţii... Şi belgianul, care golise al cincilea pahar de vermut, sfîrşi c-o anecdotă picantă, spusă în şoaptă, pe cînd îi licăreau fosforic ochii mici în fundul orbitelor:

— Un cronicar al timpului scrie că, la Versailles, i se prezintă lui Ludovic al XV-lea un marchiz de curînd însurat c-o tînără de o frumuseţe răpitoare.

Regele a rămas profund impresionat, şi deosebita atenţie ce dase tinerei femei era vădită. Noul menaj începu să primească dese invitaţii regale. Marchizul, care cunoştea eticheta dar şi culisele curţei regale, ştiind ce trebuie să-l coste invitaţiile primite, găsi preţul prea mare şi se hotărî la o măsură eroică: Dădu ordin să puie caii la trăsură. Îşi îmbarcă nevasta şi porni întins la una din proprietăţile familiei, în cel mai îndepărtat fund de provincie.

De-acolo trimise o scrisoare la Paris ca răspuns la invitaţiile regale:

„Noi, sire, aceştia care avem plăcerea de a trăi la ţară, păstrăm şi vechiul obicei din familia noastră ca să ne facem singuri copii..."

[1] Teodor Roosevelt (1858—1919), om de stat, preşedinte al S.U.A. (1901—1909). Numele său este legat de politica „marii bîte" (expansiunea imperialistă nord-americană în America Latină)

LA ȚĂRMUL AMERICAN

Spre seară, stau lungit, dormitînd pe punte, c-o carte deschisă pe genunchi. Îmi place să privesc printre gene, la suprafața apei, dîra sclipitoare lăsată de învîrtirea helicelor în mers — un evantaliu imens de-o fină dantelă albă de spumă irizată.

Deodată mi se pare că-n aer să-ncrucișează un slab zig-zag de fulger. O agitație se simte pe tot vasul. Lumea aleargă spre pupă. Ce este ? Ce s-a întîmplat ? se întreabă unii pe alții. Toți privesc în sus.

Două păsărele, pescăruși de mare, plutesc în văzduh, în zbor grațios, cu aripele întinse, ca niște cruciulițe albe suspendate de-un fir nevăzut în spațiu. Pămîntul trebuie să fie aproape.

— Și lui Columb tot niște păsări i-au anunțat pămîntul pe care-l căuta — spune o fetiță îmbujorată de emoție.

— Și lui Noe, înainte de a se opri corabia pe muntele Ararat, adaogă englezoaica cea care împărțise biblii emigranților.

Toată lumea e pe punte. Printr-o mișcare instinctivă, toți se îngrămădesc la provă să vadă pămîntul de care ne-apropiem.

Departe, la suprafață, pe placa de ardezie a apei, spre orizontul vaporos, se deslușește în zare o dungă violetă prin pînza de ceață diafană, portocalie dinspre apus.

E țărmul american.

În stînga noastră se ivește, legănîndu-se cadențat, farul plutitor — semaforul Sandy Hook [1] — în capul unui șir de bancuri de nisip. Înainte se înalță spre cer o neagră coloană de fum. E pilotina portului care ne aține calea. Vaporul nostru și-a micșorat viteza.

Pilotina, ca un gîndac sforăitor, girează în jurul colosului potolit pînă s-agață de unul din saborduri. Pe-o scară de frînghie aruncată de sus, pilotul se suie pe bord ca o pisică. Lumea, grămadă în jurul scării, privește cu lăcomie, urmărind orice mișcare. Un omuleț bronzat, cu șapcă trasă pe ochi, în manta de ploaie, cu niște cizme mari de gumă, urcă grăbit puntea de comandă — fără să salute pe nimeni, mestecînd continuu ceva între dinți. După un răgușit *All right !*, apucă brusc manivela telegrafului de la mașină. Un zbîrnîit metalic și vasul se opintește, reluîndu-și mersul direct spre vastul golf, în fundul căruia apare New Yorkul în feerica apoteoză a asfințitului. Din depărtare nimic nu deslușește ochiul. Nici forme, nici mișcări nu se desprind încă în zare. Sub norii subțiri și dezlînați, cu margini poleite, abia se desenează pe bolta purpurie o linie frîntă, ca zidul crenelat al unei cetăți incendiate.

Defilăm prin fața forturilor Hamilton [2] și Lafayette [3], lucrate pe niște insule stîncoase.

Navigăm întins spre lumina farului din centrul canalului — gigantica statuie a Libertății *„luminînd lumea"*, *„speriind lumea"* — i-a spus un francez de spirit. O femeie enorm de groasă, îmbrăcată în fier și aramă, pe un colosal soclu de granit, ține în mînă o torță aprinsă servind ca far la intrarea portului. Cea mai mare statuie din toată lumea ; a fost oferită de către Republica Franceză cu ocazia centenarului Republicei Statelor Unite.

---

[1] Sandy Hook, promontoriu în Statele Unite, pe coasta Atlanticului (statul New Jersey), care jalonează intrarea în golful New York.

[2] În amintirea lui Alexander Hamilton (1757—1804), om de stat american, colaborator al lui Washington.

[3] În amintirea generalului și omului politic francez Marie Joseph de La Fayette (1757—1834) care a participat la războiul pentru independența coloniilor engleze din America de Nord (1775—1783).

O șalupă cu flamură galbenă — pavilionul de carantină — ne acostează din mers. Medicul portului se îmbarcă și controlează „patenta de sănătate". Fără să-și arunce ochii la călătorii de lux, își fixează toată atenția la masa emigranților, apreciind c-un ochi expert această proaspătă marfă umană ce trebuie cercetată cu de-amănuntul, clasată pe naționalități și categorii înainte de o lansa pe piața americană.

O liniște de gheață cuprinde mulțimea emigranților îndată ce apare pămîntul în vedere. Zgomotul, cîntecul și jocul, care înecau grijele drumului, s-au stins deodată ca prin farmec. Nici o șoaptă nu se aude pe puntea de jos. Și toți, îngrămădiți la provă, ca o turmă speriată, muți și palizi, cu respirația tăiată, privesc țintă înainte la orizont spre pămîntul făgăduinții.

Ochii lor, măriți peste măsură, sfredelesc zarea cătînd, parcă, printr-un instinct vital, să pătrundă prin pînzele necunoscutului spre care fatal îi mînă soarta.

Cu viteză redusă intrăm în port pe canalul Hudsonului (North River). La cheiurile de piatră, dantelate pe toată lungimea, apar în șir siluetele miilor de vase. Forme și culori se pierd în negura vaporoasă ce învăluie tot portul înainte de căderea nopții. Ne încrucișăm cu mici remorchere, care tîrăsc lungi șiruri de șalande încărcate cu vagoane de marfă. De cîteva ori stopăm, împiedicați de mersul bacurilor monstruoase, *ferry-boat*, care ne taie drumul, cărînd de la un mal la altul oameni și animale, căruțe, camioane și automobile, claie peste grămadă.

Munca brațelor omenești, multiplicată de lucrul mașinelor, se confundă în tumultul unui haos nesfîrșit, din care se înalță în tot portul un vuiet continuu, confuz și strident de fierării și aburi sub presiune.

Sinistru și maiestuos spectacol !

Alunecăm încet pe apa moartă a portului, avînd în față imensul decor al orașului, care se luminează treptat sub ochii noștri.

Clădirile nu se mai pot distinge în masa de întuneric. Număr etajele după rîndul ferestrelor luminate. Mii și mii de lumini, geometric înșirate, pîlpîie între cer și apă. Reflectoare care te orbesc, faruri turnante, lanțuri de becuri multicolore, trenuri luminate ca niște șerpi de foc se-ncrucișează

ca într-o feerie de iluminație fantastică — o constelație de astre coborîtă de pe cer jos în fața noastră.

Vaporul, ajutat de trei remorchere puternice, cu greu își face manevra de acostare la chei. Rămîne în fața unei magazii uriașe cu mai multe etaje ce corespund anume cu punțile vaporului. Călătorii își pregătesc grăbiți bagajele, spionați de ochii personalului de serviciu.

De obicei bacșișul pe transatlantice se plătește numai în aur.

Încep formalitățile de vamă și controlul actelor de intrare.

Trebuie să răspunzi la un chestionar compus numai din 32 de întrebări. Unele stîrnesc hazul călătorilor, care se stăpînesc în fața funcționarilor americani ce-și fac în conștiință datoria. Trebuie să declari dacă ești poligam ; dacă ești anarhist ; dacă ai avut cîndva o condamnare ; dacă ai fost internat într-un ospiciu de nebuni sau de infirmi.

▪

În sfîrșit... calc pe pămîntul american. Un automobil mă duce într-o goană nebună la hotel.

Prima cursă făcută noaptea prin centrul New Yorkului mi-a rămas în minte ca un coșmar chinuitor într-o noapte de boală.

Vuietul infernal care se ridică din torentul mulțimii te amețește întunecîndu-ți mintea. Fără voință te lași dus în neștire pierzînd firul oricărei orientări în mers.

Strigăte, urlete, mugete, fluiere, clopote, sirene se întrec amestecîndu-se într-o beție de zgomote asurzitoare.

Automobilele se iau la întrecere în goană la o palmă departe de tramvaiele cari se încrucișează în toate direcțiile.

Pe deasupra capetelor, în lungul viaductului, trec trenurile aeriene c-un huruit de tunet ceresc.

Pe ziduri, pe acoperăminte, pe cer se proiectează, scînteind în toate culorile, reclame luminoase ; figuri și tablouri care se aprind și se sting la intervale, dîndu-ți impresia unei feerice mișcări.

Un imens caleidoscop, care îți orbește ochii și mintea cu jocul nesfîrșit al combinațiilor de culori și lumini.

Orbit, asurzit și aiurit de fantasmagoria prin care am trecut ca-n zbor, mă opresc în fața hotelului.

În holul inundat de lumină, nu se vede nici o scară. Opt ascensoare, în mișcare continuă, se ridică și se scoboară, servind cele 19 etaje, cu 1500 de încăperi.

Nu mă dezmeticesc decît în camera mea din al 18-lea etaj. Toate camerele au alături cîte o cabină de baie cu pereții de faianță. Curățenie și ordine desăvîrșită. Deasupra patului, într-o nișă, o scară de frînghie — mijloc de salvare în caz de incendiu.

Obosit, adorm. Și-n prima noapte pe pămîntul Americei, într-un somn agitat, mă visez tot în cabina vaporului, balansat de valurile Oceanului tulburat, amețit de-un vuiet surd, nepotolit, care mă împresoară chinuitor.

NEW YORK: ZGÎRIE-NORI

Eram gata să intru în ascensor, cînd americanul, tovarășul meu de drum, mă opri.

— Hai mai înainte, la celălalt, care coboară direct, fără să oprească la fiecare etaj.

Intru în cabina elegantă în care iau loc încă zece persoane. Într-o clipă suntem jos. Senzația căderii în vid e așa de vie, încît simți cum se taie respirația și, instinctiv, ridici mîna în dreptul inimii.

— Trebuie să știi — îmi spune americanul — că aci se face uz de ascensoare în așa mod, încît oamenii de serviciu, cari le manevrează toată ziua, nu trăiesc mult. După cîțiva ani mor de anevrism sau înnebunesc.

Aruncăm o privire în *holul* otelului. Celălalt tovarăș, belgianul, cu care ne dasem întîlnire, pentru a merge la Bursă, nu sosise încă.

Holurile aceste din marile hoteluri americane au ajuns un fel de localuri publice pentru distracție și întîlnire. Nu sunt rezervate numai călătorilor. Intră și ies mii de oameni, într-o continuă și amețitoare circulație. Doamne elegante, foarte multe bătrîne, stau fără nici o treabă ceasuri întregi, îngropate în fotolii comode, privesc la forfotul din sală, fumînd sau mestecînd bomboane de gumă. Lîngă fiecare fotoliu, e așezată o scuipătoare monumentală — vase mari de aramă, artistic lucrate.

Întreg etajul de jos e ocupat de restaurante, bar, cazino, săli de lectură, de ceai, de cafea, saloane de recepții, de dans, birou de bancă, telegraf, telefon, birou de cale ferată, de teatru... Prin colțurile sălilor, aparate telegrafice țăcă-

nesc continuu, filînd singure bande de hîrtie, pe cari apar imprimate ultimele ştiri din lumea întreagă.

Ne scoborîm în subsol, în sălile de toaletă. După ce sunt întins aproape orizontal, pe un scaun special, un american, care fluieră o arie veselă, mă bărbiereşte, pe cînd un negru bătrîn, buzat, îmi face ghetele, iar o fată blondă, surîzătoare, îmi lustruieşte unghiile.

Belgianul ne aşteaptă la o masă.

— Noi — spune americanul surîzător — cînd plecăm la lucru dimineaţa şi ne întoarcem seara, nu prea mîncăm la amiază, aşa că ne asigurăm de la început c-un *breakfast* copios : fructe, ouă, şuncă şi cafea.

Plecăm pe jos, pe Broadway, principala arteră care desparte în două New Yorkul, pe o lungime de treizeci kilometri.

De o parte şi de alta, se încrucişează stradele tăiate în unghi drept. Sistemul blocurilor şi a numerotaţiei stradelor e foarte practic, înlesnind orientarea. Peste tot o lipsă de uniformitate şi simetrie. Nu sunt perspective frumoase cari să încînte ochiul. Într-un lanţ de case mici se ridică din loc în loc nişte clădiri gigantice ca nişte uriaşi între pitici. Nu se văd arbori plantaţi de-a lungul stradelor, nici faţade înflorite şi nici construcţii de o arhitectură armonică. Toată lumea pare cuprinsă aci de beţia vitezei. Automobilele aleargă în goană nebună şi fără nici o ordine, se încrucişează cu tramvaiele electrice, cari trec fulgerător în toate direcţiile. Unele nici nu opresc la halte ; din fugă se suie şi coboară numai cine poate.

Un drum pe jos, cu atenţia încordată, în vîrtejul acesta ameţitor, în haosul şi trepidaţia stradei, care-ţi irită nervii, te oboseşte cumplit. La fiecare pas ocolim lucrări, eşafodagii, canale desfundate, noi linii de tramvai subteran, explozii de dinamită şi perforatoare, găurind stînca pentru temeliile clădirilor uriaşe cari se înalţă într-o febrilă activitate.

— De cîte ori trec pe aci — spune belgianul — găsesc aceeaşi veşnică mişcare de dărîmare şi reconstrucţie. Parcă ar fi un oraş în formaţie, care nu mai ajunge să se termine odată. Întotdeauna New Yorkul mi-a părut haotic ca un oraş ce se reface în urma unui cataclism.

Americanul îmi răspunde rîzînd :

— Europa construieşte pentru eternitate, iar noi construim numai pentru zece ani. O casă cu zece etaje e deja o clădire veche, o dărîmăm şi facem în locul ei alta nouă cu douăzeci de etaje.

Ne oprim în faţa uneia dintre cele mai ciudate şi îndrăzneţe clădiri, ridicate de mîna omului pe pămînt — celebra casă : *zgîrie-nori :* Iron Flat.

Niciodată nu mi-am închipuit că în vîrtejul Broadwayului, mă voi gîndi tocmai la vechiul meu prieten din Isaccea : Suliman Memet Regip. Chipul lui grav, cu barba de patriarh, mi-a apărut deodată în minte din cauza pălăriei care mi-a căzut din cap pe cînd mă încercam să număr etajele, dînd capul prea mult pe spate.

Suliman, care fusese odată la Bucureşti într-o delegaţie pentru tutunuri, ca să-mi explice cît de înalte case a văzut el acolo, îmi arăta cum îi cădea fesul din cap, de cîte ori privea în sus pînă la coperişul caselor.

Iron Flat, la o încrucişare de străzi, are o formă bizară — un imens fier de călcat — faţada e în unghi ; nu are nici o lărgime ; e asemenea unei prove de vapor, de înălţime de o sută de metri ; lungimea de şasezeci metri, iar spatele casei, lat de douăzeci şi opt de metri.

— Avem altele şi mai înalte, dar asta e foarte interesantă, aşa zveltă şi acvilină. E cea mai ascuţită casă din lume, spune americanul cu mîndrie.

La noi arta de a construi a trecut din mîinile arhitecţilor şi zidarilor în mîinele inginerilor şi fierarilor. Esenţialul în construcţiile noi e osatura metalică, cuşca aceea rigidă. Totul trebuie calculat matematic. Din moment ce scheletul e gata, umplutura de ciment sau cărămidă refractară se poate face şi de sus în jos ; de aceea vedeţi adesea case în care se lucrează încă etajele de jos, pe cînd cele de sus sunt deja locuite.

Lemnul a fost scos peste tot. Tocurile uşilor şi ferestrelor se fac de metal. Parchetele, de ciment sau marmură.

— Oricum — zic eu — urîte construcţii ; nici un stil ; nişte turnuri făcute toate după acelaşi calup. Şi turnul lui Babel trebuie să fi avut aceeaşi arhitectură.

— Nici nu căutăm să facem arhitectură sau artă. Construim ca să cîştigăm cît mai mulţi bani. Cu tipul acesta

de case avem maximum de cîştig. Într-o singură clădire băgăm două-trei mii de oameni. Am rezolvat o problemă grea şi suntem mîndri de soluţia găsită. Căci de nevoie am ajuns la acest tip de case. New Yorkul e aşezat pe o insulă stîncoasă. Partea cea mai îngustă e tocmai asta pe care-i concentrată toată viaţa comercială. Era natural să mergem în sus, unde nu ajung nici praful, nici muştele.

Aţi observat cum se lucrează temeliile acestor case? Se fac găuri, sfărîmînd stînca cu dinamită şi se aşează coloane de fontă. Acum s-a ajuns la construcţii uriaşe, chiar pe teren nisipos, prin puţuri betonate, adînci de treizeci de metri, în cari se bagă coloanele metalice.

Credeţi că noi n-am putea face şi lucrări monumentale de artă? Avem şi oameni, şi bani. Un singur lucru ne lipseşte : timpul.

V-aţi întrebat în cîţi ani s-a lucrat Notre Dame [1] sau Sfînta Sofia [2]?

Caracterul epocei noastre e transformarea şi multiplicarea. Veşnica luptă dintre cantitate şi calitate. Noi judecăm şi lucrăm cantitativ, nu calitativ.

[1] Construcţia bisericii metropolitane Notre Dame de Paris, situată în l'Île de la Cité, a început în 1163 fiind terminată, în ansamblu, în 1245.

[2] Construcţia bisericii Sfînta Sofia, capodoperă a arhitecturii bizantine, a fost începută de Constantin cel Mare şi terminată de fiul său Constante. După două incendii ea a fost restaurată de Teodosiu II şi de Justinian. După cucerirea Constantinopolului, turcii o transformă în moschee, adăugîndu-i patru minarete.

LA BURSĂ

Vorbind, ajungem pe jos în *Wall Street*, cartierul băncilor şi trusturilor. Creierul financiar al Americei e chiar pe vechile fortificaţii cari apărau New Yorkul dinspre mare. O stradă îngustă pe care nu sunt decît clădiri masive şi sumbre.

Asurzitorul zgomot metalic, scrîşnirile roţilor pe raiuri, fluierile, clopotele şi sirenele au încetat. Tramvaie, automobile, trăsuri nu au voie să treacă pe aci.

În schimb, de la distanţă, glasurile omeneşti din marea de capete, cari se mişcă între ziduri, vibrează într-un freamăt neîntrerupt şi vag, asemenea unui imens zumzet ridicat din roirea a mii de stupi de albine.

Trecem pe lîngă edificiul tezaurului statului, sucursala celui din Washington. În beciuri e depozitată, în permanenţă, bogata rezervă metalică în monede, aur şi argint în bare, de-o valoare de cîteva miliarde. Construcţia interioară e un fel de fort cuirasat, păzit de o gardă de o sută de oameni armaţi.

Ne oprim în dreptul Bursei. O faţadă de templu antic. Gigantice colonade corintiene. Înăuntru, de la primul pas, te opreşti aiurit. Spectacol unic, pe care mintea omenească nu-l poate închipui. Iadul agitat de mii de oameni posedaţi, cari se zbat chinuiţi parcă de o suferinţă internă. O nebunie epidemică. O exaltare colectivă. În delirul beţiei de speculaţie, toţi urlă sălbatic, ţipă strident, fără să se înţeleagă ceva, aleargă şi se îmbulzesc în grupe, cari se fac şi se desfac, îmbrîncindu-se cu pumnii strînşi, cu ochii injectaţi, cu spume la gură.

Îngrozit, lupt încordat, mişcînd coatele ca să ies din tumultul care îmi strivea coastele ghiontite la fiecare pas. În sfîrşit, scap şi răsuflu mai liber într-un colţ al sălei. Privesc şi nu pricep nimic. Văd că unii, cari ţipă ca nişte turbaţi, fac în acelaşi timp semne ca surdo-muţii, repezind degetele crispate în ochii altora, cari răspund la fel.

Americanul nostru face haz şi ne lămureşte că, din cauza zgomotului asurzitor, nu se pot auzi vorbele, şi unii întrebuinţează alfabetul cu semne, limbajul surdo-muţilor.

Trecem într-o altă sală. Lumea mai potolită. Nişte domni gravi, îngropaţi comod în fotolii, privesc ca la teatru în faţa unor imense panouri cu numere, cari se înscriu automatic în dreptul numelor de oraşe. Se ştie în fiecare minut cursul de la celelalte Burse şi fluctuaţia pieţelor de la Londra, Paris, Berlin...

Americanul îmi arată doi bătrîni într-un colţ. Dormitau cu ochii închişi, cu capetele rezămate de spetezele capitonate ale fotoliilor.

— Aceştia nu mai fac afaceri, dar vin regulat numai de plăcerea excitaţiei care le-o dă Bursa, cu mirajul ei de speculaţie.

În fund, e un fel de bufet. Toţi stau în picioare, cu pălăriile în cap, mănîncă şi beau pe fugă, servindu-se numai c-o mînă, în cealaltă ţin nişte liste lungi acoperite cu cifre pe cari le controlează mereu.

Am ieşit buimac în stradă. Simt nevoie de cîteva minute de linişte. Îmi vuieşte continuu în minte zgomotul de la Bursă. Şi nu ştiu cum îmi apare iar figura gravă a lui Suliman.

Ce om cuminte şi demn.

Mă forţez să mi-l închipui smuls deodată din viaţa contemplativă de la Isaccea şi transportat în vîrtejul asurzitor al Bursei din New York. Îmi aduc bine aminte de el, cum făcea morală unui băiet ştrengar, odată, la umbra geamiei, sub ghirlandele de foi de tutun puse la uscat, pe cînd beam delicioase cafele cu caimac — cinci bani ceaşca şi zece, feligeanul — cum era pe vremea aceea.

— Nici nu şade frumos la obraz — zicea el — omul să alerge, să zbiere ca dobitoacele şi să dea din mîini cînd vorbeşte. Omul trebuie totdeauna să se ţină calm, aşezat şi demn.

Masa de seară o luăm la hotel. Americanul trebuia să plece a doua zi la Pittsburg. Ţinea mult să ne întîlnim încă o dată cei cîţiva tovarăşi de pe vapor, care ne găseam la acelaşi hotel. Adăogase, cu un aer misterios, că ni se rezervă o surpriză.

Masa era pregătită aparte într-un salonaş mobilat cu eleganţă. Sosise cei doi spanioli, profesorul belgian şi doctorul italian singur. Îl întrebăm de fiul lui, care dispăruse din momentul debarcării. Bătrînul răspunse surîzînd radios:

— Trebuie să vie imediat. O să-i scuzaţi întîrzierea, că-i în febra însurătoarei.

— Cînd? Cum? Aşa de repede? Cînd a avut vreme numai în două zile?

Pe cînd aşteptam toţi curioşi răspunsul, uşa se deschide brusc. Apărură două americane însoţite de tînărul şi oacheşul italian.

Miss Ethel şi sora ei mai mare, *Miss* Esther. Pe cea mai mică o recunoscui îndată. Era fetiţa cu părul roşu care ne atrăsese atenţia la toţi cu fluierăturile ei în timpul balului de pe vapor. Fără nici o umbră de sfială ne strînse mîna voiniceşte la fiecare şi se adresă americanului voioasă, c-un aer triumfător.

— Ei, vezi!... în patru zile, afacerea e terminată. Duminică facem nunta. Am dat o telegramă azi mamei, care-i la băi, în Newport [New] [1].

— Dar tata ce zice?

— Tata nu poate zice decît ce zic eu în materie de căsătorie, ca şi în orice chestie de libertate de acţiune.

— Bravo! interesant caz, izbucni în hohote de rîs americanul.

Traversezi Oceanul, stai la Paris o săptămînă, ca să-ţi alegi toalete de sezon, şi cînd te întorci, aduci pe lîngă toalete şi un bărbat.

Iată, domnilor, ce înseamnă o fată americană. Cele mai multe au pretenţia de a importa toalete şi bărbaţi din Europa.

Toţi facem haz de verva americanului. Singură *Miss* Esther, sora mai mare, serioasă şi băţoasă, schiţă numai un surîs acru şi enigmatic.

[1] Newport New, oraş în statul Virginia, pe malul golfului Chesapeake.

La masă, lîngă mine, bătrînul doctor, în surdină, mă puse în curent cu această căsătorie, accelerată, cum o numea el.

— Americanele astea sunt nebune. Parcă își joacă viața. De pe vapor a pus ochiul pe băiat. Ea l-a cerut. Ai observat că aci femeile sunt mai îndrăznețe, mai ofensive decît bărbații. M-a tîrît și pe mine la tatăl ei. Pare om solid ; trebuie să învîrtească mari afaceri. Nu mi-a făcut impresia că-i tocmai încîntat de căsătorie ; dar ce poate face dacă fata vrea ! Nu-i dă nici un ban zestre ; l-a asigurat însă că, în cîțiva ani, ajunge om bogat, dacă are calități personale. După ce a întrebat cu ce s-a ocupat băiatul pînă acum, a luat telefonul de pe biurou, a vorbit cîteva minute și ne-a comunicat pe loc că i se va încredința reprezentanța generală pentru Italia a unei mari case de automobile.

— Dar sora ei mai mare, pare că nu-i măritată, întreb eu în șoaptă.

— Asta e un fel de misionară, secretară la celebra societate I.W.K.A. — Asociația femeilor creștine americane. Declară net că nu se mărită, ca să nu-și piardă libertatea de acțiune.

Le privesc pe amîndouă, comparîndu-le :

Miss Ethel, vioaie, zglobie, ciripește ca o păsărică. Are un cap de copil nebunatic ; cu tenul roz, ochi albaștri. Nu-i mai tace gura ; continuu vorbește și rîde c-o admirabilă naturalețǎ, fără pic de cochetărie.

Soră-sa mai coaptă, cu ovalul figurii foarte fin, dar cu tenul pal, cu privire fixă, de oțel ; vorbește puțin, cu un fel de gravitate monastică, un amestec bizar de candoare și autoritate.

Nu știu cum s-a deschis vorba despre Bursa pe care o vizitasem în timpul zilei. Eu întreb cum se face că mai toate Bursele mari au aceeași arhitectură. Fațada în stil antic, colonade clasice elene.

— Și totuși — întrerupse belgianul — origina Bursei nu-i grecească. Monumentul lui Mamon, templul vițelului de aur, ar trebui să aibă un stil fenician, căci e produsul geniului semit, introdus și în civilizația ariană.

Discuția s-a aprins pe această temă, dar argumentele erau slabe de ambele părți. Americanul susținea că Bursa

nu-i invenția Cartaginei sau a Ierusalimului. În China e de mii de ani ; Roma și Bizanțul au avut Bursele lor.

Belgianul, ca să dovedească origina semită a Bursei, pornea de la legenda biblică :

— A trebuit să ajungă Iosif prietenul doamnei Putiphar, ca să-l bage pe faraonul Egiptului într-o speculație de grîu. Căci, în fond, afacerea cu strîngerea recoltei în cei șapte ani buni, pentru nevoia celor șapte ani de foamete, n-a fost decît o acaparare de grîu, o pură speculație de Bursă.

— Specula, domnilor — reluă americanul — este veche ca și lumea. Toți o practică și toți se plîng de ea. Cu drept cuvînt, un economist a comparat specula cu vîntul. Bate în toate direcțiile și, dacă uneori pricinuiește naufragii, mai totdeauna aduce foloase, căci umflă pînzele corăbiilor, împingîndu-le pe suprafața mărilor.

Specula este creatoare. Fără ea lumea ar fi staționară, condamnată la imobilitate. Ea este imboldul progresului. Trebuie să ne așteptăm că și dacă ajunge la societatea colectivistă a lui Marx, lumea încă va specula, măcar asupra bonurilor de lucru.

Miss Esther, care abea deschisese gura pînă atunci, începu să-și arăte părerile, încălzindu-se pe măsură ce vorba îi ajungea tot mai autoritară.

— Eu nu văd în Bursă decît un imens tripou patronat de stat, unde se pontează ca la orice casă de joc.

Beția speculației atrage și pe cei mai tari oameni în vîrtejul Bursei. Desființarea ei este o chestie de higienă socială. Febra aceasta a riscului lucrează ca un dizolvant al societății, este un agent de descompunere socială. Setea de joc, vițiul lăcomiei irită nervozitatea și produce un dezechilibru mintal. Omul nu mai muncește, căci nu mai consideră averea ca produs legitim al muncii zilnice, ci ca un produs al hazardului și al fraudei. Cîte averi se fac și se desfac în cîteva minute, cîte escrocherii savante, cîte victime și blesteme nu se aud în fiecare zi sub bolțile și în jurul acestui locaș sinistru, înălțat numai pentru cultul banului.

Americanul, care ascultase cu răbdare întreaga tiradă morală, răspunse rîzînd cu ironie.

— În chestiile financiare, de obicei, morala are o metodă foarte comodă : condamnă sau scuză totul în bloc. În fond,

ce este Bursa decît un tîrg, un bîlci de valori. În societatea noastră, democrație modernă, Bursa are un rol foarte important. E un organ absolut necesar și util vieții publice. Ea animează producția, căci atrage și pune în circulație banii cari înainte vreme se țineau la ciorap și sub grinda podului casei.

Nu trebuie să-i uităm marile ei calități. Bursa e cosmopolită, independentă și francă. E o forță care nu poate fi supusă, cenzurată sau lingușită. E mai presus de politică, intrigă și diplomație. Nu-i influențată nici de suverani, nici de popor, căci nu-i o înjghebare artificială de stat. E un organism viu și independent.

Bursa e uneori singurul barometru social la care aleargă opinia publică.

DE VORBĂ C-UN PRIETEN

În Brooklyn[1], la o mare întreprindere tehnică, întreb de inginerul Aurel S...

— Etajul 19, biroul R.

Intru fără să bat la ușă. Pereții camerei, tapisați de sus pînă jos cu planuri de mașini. În fund, după un imens biurou american, între două telefoane și două ventilatoare electrice, a căror helici zbîrnîie învîrtindu-se amețitor, un domn ras, numai în vestă, cu mînicile cămășei suflecate pînă la cot, dictează ceva în gura mare unei fetițe blonde, care stă în picioare în fața lui, luînd note stenografice.

Mă așez nepoftit pe-un scaun și aștept.

Cu atenția încordată, ascult modulațiile vocei omului de la biurou, privesc figura cu trăsături energice, fruntea lată, brăzdată de cute adînci, capul mare, pleșuv — numai la tîmple două tufe de păr cărunt.

E Aurel... cum a îmbătrînit... ce schimbare poate lua figura omenească în cursul vîrstei... de necrezut. Cîți ani de școală am stat alături de el, pe aceeași bancă! Ciudat lucru... Copilul acela bălan, vioi, cu ochii ca două mărgele albastre — așa cum mi-a rămas în fundul minții — și omul acesta greoi, pleșuv, de la biuroul din fața mea, e una și aceeași ființă.

Cu repegiune și claritate, trec prin lumina minții icoane din trecut: într-o oră de latină, la teză, ne-a prins copiind. Profesorul, un bătrîn răgușit, tuberculos, și-a înfipt degetele uscate în părul nostru, ne-a ciocnit cap în cap, ne-a tîrît

[1] Brooklyn, district în New York, în vestul insulei Long Island, cu peste 2 600 000 locuitori.

pînă la ușă, repezindu-ne pe amîndoi afară cu un rîs cavernos care mi-a rămas pînă azi în urechi.

Odată, la o inspecție în pupitre, ne-a confiscat cărțile de citit... nu ne-a dat voie să ieșim în oraș... Eu aveam degetele negre de cerneală și el avea obiceiul să-și muște unghiile...

*

Un zbîrnîit strident de telefon.

Fără să-și ridice ochii, mecanic, întinde mîna la receptor. După cîteva cuvinte, strigate cu enervare, își ridică brusc capul, dînd cu ochii de mine.

— Aurel ! Nu mă cunoști ?

O clipă își încruntă sprîncenele. Se ridică de pe scaun și deodată, cu fața luminată, aruncă receptorul pe biurou, repezindu-se cu brațele deschise.

— Tu aci ? De cînd ? Cum m-ai nimerit ? Asta-i colosal !... după atîția ani... stai să văd... douăzeci... ba nu, douăzeci și trei de ani de cînd am plecat din țară... din anul al patrulea, de la Iași...

Surprinsă, nedumerită, blonda americană, văzînd doi oameni în vîrstă îmbrățișîndu-se, țupăind ca doi copii, rîzînd și vorbind în gura mare o limbă neînțeleasă, își strînse discret foile, ieșind pe ușă în vîrful picioarelor.

Ne pipăim, ne mîngîiem cu priviri înduioșate, simțind cum în bucuria revederii noastre, picură amară otrava regretelor. Ne-am despărțit copii și ne găsim bătrîni.

Și pentru că atîtea aveam să ne spunem, ne-am pomenit deodată amîndoi tăcînd.

— Dă-mi o oră cînd putem să ne vedem în liniște, să stăm puțin de vorbă.

— Eu fierb în iadul ăsta toată ziua. Numai de la nouă seara sunt liber.

— Vii să mă iei la ora 9 de la hotel „Monopol".

Un restaurant, în grădină, pe coperișul unei case cu douăzeci și unul de etaje.

În bolta de verdeață, pe mesele cu fețe albe, scînteiază sticlăriile în lumina electrică a globurilor multicolore. Acordurile unei orchestre ascunse într-un boschet de oleandri tremură pierdute în vuietul neîntrerupt ce se ridică de jos, din haosul stradelor nepotolite, mereu, uniform și vag ca zgomotul unei cascade îndepărtate. La o masă din fund, într-o nișă de iederă, stăm amîndoi. De două ceasuri petrecem rîzînd și povestind amintirile copilăriei trăite împreună. Răscolind trecutul mort, reînviem chipurile dascălilor noștri, niște tirani cu apucăturile și ticurile lor rămase de atîta vreme în fundul minții noastre.

— Îți aduci aminte, odată, în ora de trigonometrie, pe cînd bietul conul Ghiță R... umplea tabla cu formule încîlcite, noi, în paradisul băncii din fund, cu atlasul geografic și cu Jules Verne dinainte, așterneam pe caietul de calcule proiectul unei vaste organizații de colonizare în Congo, unde hotărîsem negreșit să emigrăm la sfîrșitul anului școlar.

Și cînd ne-a prins... ce mutră ! Cu ce satisfacție își freca ciocul de barbă, citind în hazul întregei clase proiectele noastre asupra unei școli de trei sute elevi negri indigeni, condusă de doi profesori albi. Cu ce bucurie am intrat la închisoare ! Și ca să nu ne prindă la inspecție cu cărți de citit, am ascuns în pantaloni două romane de Zola. Cu ce deliciu devoram acele cărți, lungiți pe paturi de lemn, acoperite cu rogojini, la lumina chioară a unui muc de lumînare, adus pe ascuns de cerberul nostru, soldatul Bălaiasa, pe care-l conrupeam cu mucuri de țigări !...

Tocmai pe [la] sfîrșitul mesei, în fața cafelelor, după ce ne-am aprins niște havane veritabile, Aurel începu să povestească în liniște :

— Știi cînd am plecat de la Iași, din Școala militară... Erau trei burse : două pentru Politehnică și una pentru Brest. Cu ce invidie ne privea toată școala, pe noi cari reușisem la concurs ! Nu-ți mai spun ce impresie mi-a făcut la vîrsta aceea Parisul. Îmi aduc aminte cu ce bucurie călcam pe stradele a căror nume îl cunoșteam din romanele lui Zola, pe care le aveam proaspete în minte.

La primul examen, la Paris, am căzut cu succes toți trei. Trebuia să facem un an de preparație pentru franceză și matematici.

Ne-am înscris la liceul „St.-Louis".

Deși ne-am pregătit destul de bine, am căzut și la al doilea concurs.

Atașatului nostru militar de la legația din Paris i s-a dat să înțeleagă să nu mai încercăm de prisos. România făcea parte din Tripla Alianță și împănase cu elevi toate școalele speciale din Germania. Am primit ordin să ne întoarcem în țară. Ceilalți doi colegi s-au întors ; eu am rămas pe loc.

Ce m-a hotărît să rămîn singur, fără nici o resursă în haosul Parisului ? Din țară nu mai așteptam nimic. Părinții muriseră. Un unchi, funcționar sărac, creștea pe singura soră ce o mai aveam. Într-o seară, la o cafenea din Cartierul Latin, întîlnesc pe un fost coleg de liceu. Trebuie să-ți aduci și tu aminte de Arnold I....

— Cum nu, băietul croitorului de dame, de lîngă liceu. Cel care ne împrumuta cărți de citit.

— Omul ăsta mi-a dat prima pildă de putere de muncă și de voință de oțel. Urma la Medicină și, ca să poată cîștiga cîțiva franci pe săptămînă, da lecții, făcea contabilitate la un biurou comercial, urmărea spitalele și farmaciile pentru a înlocui cu plată, duminicile, pe internii și practicanții cari plecau să se plimbe în împrejurimile Parisului. Îl priveam cu admirație și gelozie.

M-am hotărît să-l imit. M-am încăpățînat să trăiesc prin mine însumi, să răzbat cu orice preț. Dam lecții de matematici, pregăteam candidați pentru diferite școli tehnice. Un an de mizerie m-am zbătut în haosul Parisului. Nu mai puteam. Erau zile în care mă culcam flămînd. Priveam cu necaz la Arnold, pe care îl întîlneam adesea. Călca din ce în ce mai sigur. Trebuia să ajungă la țintă. Mă privea cu milă și uneori cu ironie. Odată, văzîndu-mă disperat, mi-a spus zîmbind : „Voi nu trebuie să vă comparați cu noi : rasă veche de cinci mii de ani. Noi ne îndoim, dar nu ne rupem."

Cînd am văzut că nu mai pot răzbi la Paris — în țară îmi era rușine să mă întorc — m-am hotărît să plec în America... Ca ajutor de mecanic pe un vapor francez, am străbătut Oceanul. Nu-ți mai spun peripețiile prin care am trecut. E destul să știi că, deși făcusem matematicile superioare, am șters aci geamurile de la vagoane, farfuriile de la restaurant, am condus vagoane de tramvai, pînă mi-am găsit un loc umil la o fabrică de mașini. Făcusem prostia să debarc la New York fără să cunosc bine limba engleză.

— Și cum ai ajuns la situația de azi ? îl întrerup eu curios.

— Prin ajutorul religiei.

— Cum ? fac eu nedumerit.

— Foarte simplu. Am să te lămuresc îndată.

Aveam o cameră plătită cu săptămîna. Nu cunoșteam pe nimeni din locatarii aceleiași case. Duminica mai cu seamă mă simțeam singur, izolat. Toți vecinii mei, *prezbiterieni* uniți, se duceau cu evlavie la biserica din apropiere. Aveau clubul lor, adunări, cîntece, o organizație completă, care-mi păruse la început condusă cu o rigidă disciplină.

Într-o seară, pe cînd mă întorceam singur și amărît spre casă, mă ajunge din urmă un american uriaș, ras, cu părul sur, cu fața roșie, fragedă ca de copil, c-o redingotă neagră încheiată pînă la gît. Îl mai văzusem de cîteva ori și bănuiam că-i un preot predicator din secta prezbiteriană. Cum aveam același drum, intrăm în vorbă. În loc să mă întrebe de ce naționalitate sunt, mă întreabă ce religie am. Mi-a fost rușine să-i spun că n-am nici una și nici nu simt nevoie. I-am spus cu jumătate de glas că sunt ortodox.

„Dar nu te duci niciodată la biserică ? mă întreabă blajin. Te văd totdeauna singur, stingher. Asta nu-i bine". Și cu duhul blîndeței începe o adevărată predică în stradă.

„Omul e animalul sociabil la culme. Nu poate rămînea izolat în spațiu. Se pierde ca sămînța aruncată în vînt. Fiecare individ trebuie să facă parte dintr-o comunitate. Credința și solidaritatea încheagă cimentul societății moderne."

În sfîrșit, îmi arată direct avantajele care le pot avea, dacă intru în gruparea lor.

A doua zi m-am făcut prezbiterian unit.

Ei bine, crede-mă că, din ziua aceea, parcă am schimbat macazul vieții. Viitorul era asigurat.

Acestei întîmplări datoresc în cea mai mare parte situația la care am ajuns azi.

Am fost încredințat unui profesor, care m-a învățat limba „americană". Am fost recomandat într-o slujbă bună la un biurou de construcții.

Aripa protectoare a grupului din care făceam parte o simțeam la fiecare pas. Am fost introdus la o bancă pe acțiuni care finanța niște mari întreprinderi industriale. Ajutat să mă specializez în electricitate, recomandat la casa

unde mă găsesc şi azi, ajuns din grad în grad pînă la postul de director al secţiei motoarelor electrice.

— Nu înţeleg — îl întrerup eu — cum pot fi aşa de evlavioşi americanii aceştia realişti, cu simţul lor aşa de practic şi pozitiv ?

— În lumea asta nouă — începu el să explice — unde n-a fost un teren propriu pentru artă şi filozofie, numai religia era singura formă de viaţă speculativă, singurul ideal posibil. Şi nu uita că primii colonişti nu erau decît nişte *sectari* care-şi găseau aci adăpost. Forţa iniţială a fost religia ; pe temelia ei s-a format această nouă naţiune. Dar aci biserica are alt caracter decît în lumea veche.

Nu are nimic mistic. Statul nu se amestecă. O libertate de credinţă absolută. Cel mai larg spirit de toleranţă. Individul singur caută să se încadreze într-o comunitate. Omul îşi plăteşte biserica şi preotul, cum îşi plăteşte chiria casei pe care o locuieşte. Biserica e mai mult o şcoală decît un templu, e un club, o sală publică de conferinţe morale şi concerte religioase. Teologi abili, oratori de talent fac prozeliţi, atrag publicul prin reclamă, discursuri, muzică, fonograf, adună bani, construiesc, cumpără sau închiriază localuri de biserică. Sunt aci numai 160 de secte religioase. O babilonie de confesii independente, fondate pe libera interpretare a *Bibliei*.

Este o perpetuă concurenţă între religii. Zilnic răsar profeţi moderni ; unii cu mari calităţi financiare, cari inventează religii noi, organizînd în jurul bisericii cluburi, bănci, întreprinderi comerciale şi industriale pe acţiuni. Diversele biserici americane sunt întocmiri practice şi comode. Acum se agită ideea unificării religiilor, organizîndu-se un imens trust al bisericilor.

▪

Eram la al doilea rînd de cafele, cînd îl întrebai brusc :

— Dar cum se face că ai rămas pînă acum neînsurat ?

El începu să rîdă zgomotos. Şi, după ce-şi aprinse havana stinsă, se hotărî să vorbească, după oarecare şovăială.

— Aci, vezi tu, nevasta e un obiect de lux. Omul luptă să facă bani. După ce a ajuns bogat, îşi permite luxul de a-şi lua nevastă, ca un obiect rar, de mare preţ.

— Ei bine, dar tu ai ajuns într-o situaţie în care poţi să-ţi permiţi şi acest lux.

— Hm ! făcu el clătinînd din cap, e adevărat ; dar trebuie să-ţi mărturisesc că un fel de laşitate m-a împiedicat. Niciodată n-am avut curajul să iau o americană.

Aci femeia e ca un copil răsfăţat, şi cauza, de la origină, e că cei mai mulţi colonişti veneau singuri. Era mare lipsă de femei la început. Li s-a creat un regim privilegiat de care, prin tradiţie, se bucură şi abuzează femeile de azi. Acest cult al femeii a ajuns în America exagerat, şi situaţia bărbaţilor a devenit umilitoare şi ridicolă. Sunt un fel de servitori ai femeilor. Ei muncesc şi ele consumă. Bărbaţii sunt priviţi aci numai ca nişte maşini de făcut dolari pentru ca femeile să-şi poată satisface gusturile de lux, toalete, bomboane, plimbări şi voiaje.

Cu drept cuvînt se zice că America e paradisul femeilor. Ele domnesc aci. Viaţa de familie aproape a dispărut. Copii nu vor să aibă. Şi cînd au, sunt încredinţaţi altor femei, plătite să-i crească. Nu vor să se îngrijească de casă şi menaj, locuiesc în apartamente mobilate, mănîncă la restaurant, umblă toată ziua forfota prin prăvălii, cofetării, cluburi, societăţi ; au oroare de ocupaţiile casnice pentru cari, zic ele, sunt negrii.

— Şi totuşi — îi spun eu — dintre toate tipurile de femei găsesc că americana e cea mai interesantă, cea mai simpatică şi la nivelul cel mai ridicat.

În general frumoasă, zveltă, elegantă, emancipată, fără a fi pedantă, vioaie, graţioasă, fără a fi frivolă, uneori excentrică, dar totdeauna demnă şi sigură de sine.

Îmi place felul cum privesc ele oamenii drept în faţă, fără să pozeze şi fără să se alinte. În ochii lor calmi, senini, au un fel de curaj moral, un bun simţ şi un echilibru admirabil.

În lumea asta de afaceri negustoreşti, parcă numai femeia reprezintă frumosul, arta şi cultura.

Că femeia e atrasă aci de spiritul public şi ocupaţiile casnice n-o mai reţin ca înainte legată de cămin este explicabil prin însăşi transformarea societăţii moderne.

De ce ar face în casă ciorapi, săpun sau *Mehlspeise*-uri, cînd se găsesc toate de-a gata în comerţ ? În schimb, ce

cîmp vast de activitate socială i s-a deschis : educaţia publică, învăţămîntul, asistenţa socială. Numai opera aceasta feminină mai afinează negustoreasca democraţie americană.

— Foarte adevărat — mă întrerupe Aurel enervat — nu neg rolul social important de factor moral al femeii americane, dar susţin că nu-i bună soţie, mamă şi menajeră. În general, americana e ambiţioasă, are un fel de vanitate de a se distinge, de a fi *cineva ;* egoistă, trăieşte numai pentru sine, mai mult o atrage viaţa publică decît cea de familie. Nu cunoaşte ceea ce se numeşte iubirea de cămin. Clubul feminin aduce fatal degradarea familiei. Ori eu mă însor cu gîndul de a-mi crea o familie. În America, bărbaţii şi femeile sunt două rase deosebite. Femeia aci n-a ajuns încă să aibă creier de bărbat, dar şi-a pierdut inima de femeie. Un francez de spirit zicea despre Statele Unite : „În ţara asta, femeile conduc pe bărbaţi, iar pe femei le conduc fetele lor, aşa că se poate zice că Statele Unite sunt conduse de copii".

La un moment dat, era să cad şi eu în cursă. Mă aflam c-un prieten la băi de mare ; două drăcoaice în costum de baie ne atacau de cîte ori apăream pe plajă. Mai tîrziu am aflat că la mijloc era un *pariu.* Cele două fete se prinseseră că nu vor pleca de la băi decît măritate.

Prietenul meu, un uriaş copil, a capitulat repede. Eu am rezistat asediului o lună întreagă.

Tatăl fetei era foarte bogat, dar nu da nici un ban zestre. „Dacă tînărul are cu ce să te ţie, ia-l", îi spunea fetei.

Tatăl băiatului — un mare fabricant — spunea la fel : „Dacă ai cu ce să ţii nevastă, însoară-te ; dacă nu, aşteaptă pînă ce vei mai înainta în grad". Băiatul avea un post plătit în fabrica tatălui său şi înainta la rînd cu ceilalţi funcţionari.

Înainte de căsătorie, fata şi-a formulat cîteva condiţii. La sfîrşitul fiecărei luni, el trebuia să-i prezinte conturile de cît a cîştigat şi cît a cheltuit. Ea le va verifica, avînd drept să ia lunar cît va voi din suma rămasă.

Trei luni pe an are drept să stea în Europa.

După un scurt timp de căsătorie, americanul se îmbolnăveşte de tifos. Tînăra şi iubitoarea lui soţie cheamă pe soacră să facă pe infirmiera şi ea se duce să stea la părinţi, spunînd că ei nu-i trebuie bărbat bolnav. Nu înţelegea de ce ar suferi ea pentru alţii. Numai după ce bărbatul s-a însănătoşit, nevasta s-a întors acasă. Bărbatul a primit-o cu mulţumire.

*

— E tîrziu. Să plecăm. Mîine dimineaţă trebuie s-o iau de la capăt. Zilnic repet aceeaşi muncă monotonă de maşină regulată.

Un nour de melancolie îi întunecă faţa şi ochii lui albaştri, tulburi, iau o expresie stranie. Mergînd greoi, cu paşi şovăitori, mă apucă strîns de braţ, şoptindu-mi într-un oftat şuierător :

— Nu mai pot. Trebuie să mă întorc în ţară.

— Cum ? Pentru ce ? — îl întreb surprins — acum cînd ai ajuns să ai aşa situaţie ? Ce-ai să faci în ţară ?

— Nimic... nimic... Tocmai pentru asta plec de aci, ca să nu fac acolo nimic. Mi-i sete de linişte. Nu mai pot. Sunt obosit. Vreau să stau, să nu fac nimic, absolut nimic.

Noi cari am venit mai tîrziu aci şi nu ne-am născut pe solul acesta, în atmosfera uscată şi electrică a Americei, nu ne putem adapta. Munca aceasta de sclav, condamnat a goni mereu în vîrtejul de afaceri, fără să ai vremea de a gîndi măcar, te oboseşte cumplit. Noi am ajuns sclavii maşinilor pe care le-am inventat. Şi maşinismul acesta tiran ne forţează să lucrăm ameţiţi mereu, mereu, fără o clipă de reculegere.

Scopul vieţii aci e îmbogăţirea. Dar ce folos ? Nici o bucurie n-ajungi să poţi gusta. În agitaţia asta continuă de infern, tensiunea nervoasă produce o sleire, un gol sufletesc, un fel de indiferenţă pentru tot ce face preţul şi farmecul vieţii. Oamenii de aici ştiu să facă bani, dar nu ştiu să-i cheltuiască. E adevărat că trebuie să vii în America, să faci bani, dar să-i cheltuieşti în Europa, căci numai după ce vezi America, poţi înţelege şi preţui ţara ta.

REPORTERUL AMERICAN

La o încrucişare de străzi, ne oprim. De ce s-o fi îmbulzind atîta lume ? Vreun accident sau un scandal de stradă ? Ne facem loc înotînd în coate prin mulţime. La mijloc, cocoţat în vîrful unei scări mobile, un domn în negru, cu părul sur, vorbeşte mulţimii. Face gesturi largi de orator popular, declamă cu patos ca un actor de provincie.

— Ţine un discurs politic ? întreb pe Aurel, care abea îşi poate stăpîni rîsul.

— Nu. E un orator comercial. Face propagandă pentru cumpărarea acţiunilor companiei care lucrează noile canaluri de navigaţie.

Într-o mînă ţine o portocală şi în cealaltă un măr. Cu gesturi de scamator, le arată şi asigură publicul că va plăti pe jumătate preţul fructelor transportate pe apă, atunci cînd New Yorkul se va lega printr-un canal cu Philadelphia, iar Clevelandul îşi va da mîna cu Pittsburgul. C-o mişcare abilă aruncă fructele în mulţime şi scoate de la piept un pachet de acţiuni pe care le învîrteşte deasupra capului.

— Singura ocazie de îmbogăţire, domnilor !...

Şi c-o agilitate uimitoare, scoboară din vîrful scării, pătrunde în mulţime cu teancul de acţiuni, urmat de alţi doi agenţi care împart cu de-a sila prospectele şi broşurile noii companii a canalurilor de navigaţie.

Înainte de a se răspîndi lumea, doi hamali zdraveni ridică scara îndreptîndu-se către o altă piaţă, unde trebuie să se instaleze tribuna oratorului comercial.

— E luptă aprigă — îmi spune Aurel — între companiile de căi ferate şi noua companie care a început tăierea canalurilor de navigaţie interioară.

Ca să se folosească de părerile specialiştilor din Europa, au stăruit aşa de mult americanii să se ţină acest congres internaţional de navigaţie la Philadelphia. În lupta asta, presa, ca de obicei, e împărţită în două. Unele ziare susţin căile ferate, altele susţin canalurile. Încă nu ţi-a venit rîndul. Îi ia pe toţi delegaţii după naţionalitate.

•

Seara, la masă, într-un restaurant de mîna a doua, ascult o orchestră ciudată : piano, vioară, violoncel şi un gramofon care ţine locul tenorului.

Mîncarea şi serviciul foarte proaste. Aştepţi un ceas pînă ce un chelner binevoieşte să ia comanda scrisă. Alt ceas aştepţi pînă ce-ţi vin deodată toate felurile cu care-ţi umple masa. Americanii nu sunt pretenţioşi : nelipsita porţie de îngheţată îi mulţumeşte mai mult decît toată lista de bucate.

Un italian, de la masa de-alături, bătea enervat în farfurie ; chelnerul, care mesteca între dinţi o bomboană de gumă, se opri spunînd hotărît :

— Aşteaptă, că nu ţi-a venit rîndul ; dacă faci zgomot nu te servesc deloc. Italianul s-a potolit ca prin farmec.

Înainte de a termina masa, văzui intrînd în sală un tînăr cu pălăria pe ceafă. De la uşă roti o privire grăbită şi, întins, veni la masa noastră. Fără multă introducere îmi spune că-i trimis din partea unui mare cotidian, să afle ce părere am eu asupra noilor proiecte de tăiere a canalurilor de navigaţie dintre Philadephia — New York şi Cleveland — Pittsburg. Îi răspund rîzînd că abea am sosit în America şi nu sunt încă orientat nici asupra situaţiei geografice a noilor canale.

Reporterul marelui cotidian îşi încruntă o clipă sprîncenele. După ce-şi scoase din cătărămi un întreg harnaşament de curele, în care-şi ţinea un enorm aparat de fotografiat tip „Kodak“, se aşeză la masă în faţa unui *bloc-notes*.

Zadarnic încercasem să mă sustrag. Căzut în ghearele reporterului american, nu mai aveam nici o scăpare. După ce-şi ţăcăni de cîteva ori vîrful tocului de dinţii de aur cari străluceau printre buze, începu să-mi explice proiectele canalurilor, servindu-se de tacîmurile şi farfuriile de pe masă.

Căuta să-mi sugereze părerile sale asupra noilor canale, pentru a-mi putea smulge răspunsurile de care avea nevoie. Sfîrşi prin a-şi schimba formularea întrebării :

— Ce părere aveţi, în general, asupra concurenţei dintre căile ferate şi canalele de navigaţie ?

— În toate ţările — îi spun eu — unde s-au tăiat canale, a fost la început o luptă între căile de comunicaţie de apă şi cele de uscat. Experienţa însă a dovedit peste tot că nici unele, nici altele nu pot pierde, căci întregul trafic creşte, ridicîndu-se valoarea întregei regiuni în care s-au înmulţit mijloacele de transporturi.

Satisfăcut, americanul nota cu mare viteză în carnet nişte semne cabalistice, din cari trebuia să-şi compuie interviul.

Ca să mă despăgubesc, mă încercai şi eu să-l descos asupra organizaţiei marilor ziare americane.

Reporterul, după ce-şi termină masa — o porţie de carne de porc cu marmeladă şi două porţii de îngheţată — începu să-mi explice :

— La noi *Jurnalul* e o pură întreprindere comercială. Cum ar fi o bancă sau o societate de asigurare... o gigantică fabrică în care lucrează o armată de mii de specialişti, o imensă uzină de produse intelectuale.

Aşa cum a ajuns azi, jurnalul american e o tribună liberă, deschisă la toate părerile şi iniţiativele timpului. C-un preţ foarte mic a ajuns la un tiraj formidabil. O avalanşă de hîrtie imprimată cade zilnic asupra maselor, şi răspîndeşte, vîntură, inoculează idei în milioane de capete omeneşti. Titanicele forje ale *presei* înghit zilnic, ca nişte monştri din poveste, kilometri de hîrtie, ameninţînd cu distrugerea vastele păduri americane.

New York Herald a ajuns, în ediţia de duminică, la o sută de pagini — jumătate kilogram de hîrtie — aproape de greutatea unei pîini. Ce puternică influenţă şi autoritate are azi presa cu forţa ei dominatoare...

— E numai o iluzie, îl întrerupse Aurel, tăind brusc entuziasmul americanului ; ziariştii se cred stăpînii opiniei publice, dar în fond nu sunt decît sclavii publicului, reflexul şi agenţii de transmisie. Presa americană nu-i decît o imensă agenţie de informaţii, un vast biurou de explicaţii populare

într-un limbaj arid, monoton sau naiv, exagerat şi senzaţional, fără nici o scînteiere de spirit, de logică sau de pasiune. Se tipăreşte numai ceea ce marelui public îi place să citească. Nici idei, nici stil, nici personalitate. Ziariştii americani nu sunt cunoscuţi şi apreciaţi ca în Europa. Ca dovadă, deschideţi cele mai mari ziare americane şi nu veţi vedea nici un articol semnat. Singurul nume aparent e al proprietarului care, cu toată reclama comercială ce şi-o face, nu scrie nimic. Nu este decît un abil om de afaceri, un mare negustor de noutăţi.

Americanul, care ascultă cu ochii aproape închişi, cu faţa crispată, izbucni deodată :

— Mă rog, nu uitaţi că fiecare epocă îşi are presa ei. Credeţi că noi n-am trecut prin vechea şcoală a jurnalismului apostolat ? Că n-am avut odată presă dogmatică, apărînd idei şi opinii după programe de partid ? Ziariştii noştri din trecut, începînd cu marele Franklin, au dus lupte teribile împotriva tiraniei engleze. Şi mai tîrziu, după Constituţie, ziarele politice se războiau cu atîta patimă, că adesea redactorii terminau în stradă cu focuri de revolver polemicile înfierbîntate din ziare.

Dar oricît de bun, ziarul din trecut avea un cadru prea strîmt. Nu se adresa decît numai unei anumite categorii de cititori, nu marelui public. În angrenajul giganticilor transformări mondiale, prin mijloace rapide de comunicaţii, presa s-a *universalizat*. Am evoluat realizînd *marele jurnal american,* care culege şi împarte noutăţi şi cunoştinţi pentru fiecare membru al familiei şi societăţii.

Misiunea şi opera socială a presei americane este una din cele mai mari minuni ale lumii. Răspîndind anual miliarde de foi, ea face educaţia unui număr mai mare de oameni decît poate face totalitatea şcoalelor şi universităţilor existente. E adevărat că presa noastră are alt caracter. Nu are nume marcante care să domine. Nu are tenori, primadone, dar fiecare îşi face partea sa conştiincios, conlucrînd armonic în acest concert în care totul e la unison.

Şi ca serviciu de informaţii, desigur că-i cea dintîi presă din lume.

Succesul jurnalului american depinde de reporterul care *recoltează* noutăţile. Căci, în fond, gazetarul nu-i decît un

fel de vînzător de noutăți. Trebuie să posede arta de a culege și prezenta marfa la timp, în chip interesant și atractiv.

Reporterii noștri țin recordul. Sunt activi, ingenioși, antrenați și neobosiți. Izbutesc să învingă toate dificultățile; știu să găsească totdeauna mijlocul de a obține ceea ce vor. Sunt cazuri celebre de voință și devotament profesional. Nu știu dacă ați auzit de Fielders, reporterul de la *New York Times?* Acum cîțiva ani, cînd s-a întîmplat groaznicul naufragiu al vaporului „Oregon", Fielders a plecat c-o șalupă pe Ocean ca să întîlnească vaporul „Lloyd"-ului german care salvase în drum o parte din călătorii de pe „Oregon". A reușit să întîmpine vaporul german înainte de intrare în baia New Yorkului. S-a suit pe bord și a stat de vorbă cu cei salvați, recoltînd în cîteva minute informații din care el putea scrie un volum întreg asupra naufragiului „Oregonului", ca și cînd ar fi fost la fața locului. Dar cînd vru să plece, căpitanul vaporului german îl opri. Înserase, vaporul ancorase în fața portului așteptînd vizita sanitară care întîrzia. Debarcarea nu era permisă. Cînd s-a convins că orice protestare e în zadar față de încăpățînarea căpitanului, abilul reporter s-a apropiat de balustrada punții de sus și, printr-un salt de acrobat, s-a aruncat de la înălțime în valurile Oceanului.

Călătorii priveau îngroziți de spaimă. Marinarii îi aruncau aparate de salvare și se agitau toți pe punte să coboare bărcile pentru a-l pescui. Fu salvat de șalupa cu care venise și care aștepta în apropierea vaporului. Șalupa cu toată viteza se îndreptă spre port. După o oră Fielders debarcă pe chei. Și a doua zi dimineața, înainte de acostarea vaporului german, numai în coloanele ziarului *New York Times*, apărură pe larg informații complecte asupra naufragiului „Oregonului". Un alt reporter celebru, Stuart de la *Chicago Tribune*, ca să poată reproduce discuțiile juraților în procesul Luesteger — un cîrnățar care își omorîse nevasta — a reușit să se bage în ventilatorul camerei secrete a juraților unde a stat șapte ore.

Cel mai interesant caz e al unei femei reportere. Îndrăzneața *Miss* Ann Royal, căreia prezidentul Vyler îi refuzase orice interviu, a pîndit momentul cînd prezidentul, fiind la țară, făcea baie sub cerul liber în rîul Potomac. Ingenioasa reporteră s-a așezat pe hainele prezidentului lăsate pe mal. Nu s-a mișcat de acolo pînă ce nu i-a smuls toate informațiile de care avea nevoie.

.

Era aproape de miezul nopții, cînd reporterul american își controlă ceasornicul. După un *All right!* repezit, porni în goană spre redacție.

A doua zi, dimineață, apăru într-unul din marile cotidiane, pe trei coloane, cu litere mărunte: *„Părerile unui specialist român asupra importanței noilor canale de navigație din Statele Unite"*.

Și pentru că la masa care o luasem împreună, îmi păruse ciudat felul acela de mîncare: carne de porc cu marmeladă, reporterul făcuse un articol special pe alte două coloane. Titlurile și subtitlurile erau imprimate cu litere de-o șchioapă.

„Interesantele impresii ale unui român asupra țării noastre."

„Admiră progresul nostru, dar se miră de unele obiceiuri necunoscute în Lumea Veche."

„Bucătăria românească nu admite carne de porc cu marmeladă."

LA ACADEMIA MILITARĂ AMERICANĂ

Se lumina de ziua, cînd „Robert Fulton [1]“ se dezlipi, forfotind sub presiunea aburului, de lîngă pontonul debarcaderului *„Hudson River Line“*.

Vaporul acesta, cu patru punţi şi trei coşuri, e unul din acele tipuri de vase uriaşe, de o formă ciudată, cari nu se pot vedea decît pe luciul fluviilor şi lacurilor americane.

Împotriva curentului, urcăm fluviul cu repeziciune, lăsînd în urma noastră New Yorkul, înăbuşit de fum, pierdut în haos, înecat în ceaţa care apasă veşnic pe umerii oraşului gigantic. Din depărtare nu se zăresc decît vîrfuri sclipitoare de *zgîrie-nori*, singurile care mai pot străpunge pînza de neguri joase ce învăluie orizontul.

Fluviul Hudson [2] cu malurile lui înalte, stîncoase, nelucrate şi abrupte, pe cari mai trăiesc unele bătrîne păduri de altădată, se aseamănă mult cu Dunărea noastră la Porţile-de-Fier, deşi americanilor le place să-l numească : *Hudson — Rinul american.*

Întîlnim cîteva remorchere mici, trăgînd convoiuri lungi de şlepuri încărcate cu grîne sau cărbuni.

După ce trecem de-a lungul malului Palisadelor, un părete de coloane stîncoase în cremene vînătă şi roşie, vaporul, scăpat de marele curent, mărindu-şi din ce în ce viteza, alunecă pe întinderea de apă revărsată ca un lac.

[1] Vaporul poartă numele inventatorului american Robert Fulton (1765—1815).

[2] Hudson, fluviu navigabil în partea de nord-est a S.U.A. Printr-un sistem de canale e legat cu numeroase căi navigabile (lacul Erie, fluviul Sf. Laurenţiu). La vărsarea acestui fluviu în Atlantic e situat oraşul New York.

Mai în sus, albia se strînge între malurile înalte şi păduroase.

Vaporul se opreşte greoi în cotitura scurtă a fluviului. Acostăm la debarcaderul pe care scrie : *„West Point“* [1].

Ne scoborîm grămadă pe mal şi ne rînduim în cele zece brecuri militare care ne aşteaptă în faţa pontonului. Mă aşez între un inginer belgian şi un locotenent din marina italiană.

Urcăm în pasul trăgănat al cailor, pe-o şosea tăiată în coasta dealurilor acoperite de castani stufoşi.

Sus, ne oprim în faţa şcolii, pe piaţa de paradă.

În capul scării ne aşteaptă directorul şi ofiţerii profesori.

Suntem conduşi în sala de onoare — *„Memorial Hall“*, sala gloriilor şi trofeelor. În ţara asta nouă, în tînăra republică de negustori, te minunează îndrumarea patriotică, cultul unui trecut aşa de puţin îndepărtat şi a unei istorii naţionale aşa de scurte.

Copiii din şcolile primare, la intrarea şi ieşirea din clase, sunt datori a saluta drapelul american, care fîlfîie în fiecare zi deasupra şcolii.

În *„Memorial Hall“* sunt păstrate steagurile, tunurile, statuile eroilor, portretele marilor generali americani. Relicvele proaspete din războiul independenţei sunt păzite cu sfinţenie pe rînd de către generaţiile cari se pregătesc în Academia militară.

Mă uit cu atenţie la portretele generalilor americani. Tipurile aceste de militari făcuţi, şi nu de meserie, cu pălăriile lor garibaldine plecate pe o ureche, strînşi în tunicile lor de împrumut, generali numai la alegere şi nu la vechime după anuar, te urmăresc parcă din cadrele lor aurite cu nişte ochi ageri, vioi, plini de îndrăzneală şi neclintiţi în voinţa şi hotărîrea lor.

Un căpitan din artileria americană ne conduce prin toate sălile de clasă, laboratoriile şi halele de gimnastică ; ne dă lămuriri asupra organizaţiei acestei şcoli în care Republica

[1] West Point, teren militar în S.U.A., situat pe malul stîng al fluviului Hudson, la nord de New York. Aici se află o academie militară întemeiată încă din anul 1802, după indicaţiile lui Washington.

își fasonează după sistemul ei uneltele de meserie pe care se sprijină alcătuirea apărării naționale.

„West Point", căruia i se zice și *Gibraltarul Hudsonului*, e un punct strategic însemnat: fortificația lui stăpînește navigația pe fluviu. Marele Washington a ales anume acest loc, pentru întemeierea unei academii militare.

Sunt vreo patru sute de elevi, între 17 și 22 ani. Nu se dă nici un concurs de intrare. Fiecare deputat are drept să bage în școală cîte un elev din circumscripția lui electorală. Președintele Republicei are drept la zece locuri.

Întreb dacă sunt toți bursieri sau se primesc și elevi cu plată. Căpitanul îmi răspunde zîmbind:

— Elevii nu plătesc nimic, dimpotrivă, statul plătește pe lîngă toată întreținerea și cîte-o leafă de 500 dolari pe an fiecărui elev.

Ce impresie plăcută îți face școala aceasta, departe de haosul marilor orașe. Așezată sus, pe-o coastă verde, singuratică, în mijlocul unei naturi bogate, respiră în plin libertatea și aerul curat de apă și pădure. Încotro îți arunci privirea, nu întîlnești decît aceeași tinerețe sănătoasă și oțelită, figuri fragede, voioase, priviri agere, îndrăznețe, trupuri zvelte, umeri lați, piepturi bombate, brațe de luptători cu mușchi de criță.

— Metoda noastră e simplă, ne spune cu modestie căpitanul american. Gimnastica fizică o combinăm cu gimnastica morală. Pe cît putem, înlocuim ideile abstracte prin simțul practic și ne încordăm puterile de a cunoaște realitatea, de a o mînui și de a o stăpîni. Deși pe mulți ne atrage educația franceză și germană, ne ferim însă de a le copia. Nu se potrivesc cu firea și mediul nostru.

Căutăm să producem just marfa de care democrația noastră are nevoie. Toți nu pot să ajungă savanți, dar trebuie să iasă toți de aci oameni întregi, hotărîți și viguroși. Specializarea și selecțiunea vine mai pe urmă. Aci lucrăm să formăm caractere, trupuri și suflete sănătoase, pregătite pentru o viață de luptă.

Ceea ce numiți dv. viața de cazarmă cu disciplina ei mecanică, uniformă și rigidă, noi avem foarte puțină.

Trei luni pe an elevii nu dorm pe paturi în case, stau afară în corturi, ducînd viața grea de campanie. Cursurile

teoretice se fac numai iarna în grupe de cîte zece elevi în fiecare sală sub conducerea unui ofițer profesor-instructor.

Pe cît putem, facem o educație mai mult individuală decît colectivă.

Doctorii nu pot lecui bolnavii tratîndu-i în bloc; trebuie să-i caute pe fiecare separat, adaugă căpitanul surîzînd mulțumit. Pedepsele sunt foarte rare. Cele mai grave greșeli sunt minciuna și beția. Duminica, repaosul e obligator. Toți elevii trebuie să ia parte la serviciul religios, afară de cei care declară în scris că sunt „liber-cugetători".

Ieșim în curtea școlii. În fund, pe un covor verde de iarbă tunsă, se încinsese o luptă înverșunată de *football*. Trecem pe lîngă statuia lui Kosciuszko [1], marele erou polonez, care a iubit mult locurile aceste, unde se retrăsese la bătrînețe.

Pe aleile curate, cu nisip roșu, umed, sub umbra bolților de verdeață, întîlnim grupe de elevi în uniformele lor bogate, în tunici-fracuri albastre cu nasturi auriți, pantaloni albi călcați pe dungă. Tinerii aceștia eleganți, curtezani, se plimbă însoțind domnișoare grațioase, în costume de culori deschise, în toalete de vară.

Locotenentul italian cu care mă aflam mai în urmă îmi șopti trăgîndu-mă de mînecă:

— Nu-ți pare curios ce vezi? Mă rog, ce-i aci: școală militară sau pension de domnișoare? Ori la aceeași școală învață și băieții și fetele? Cine or fi oare persoanele astea?

Intrăm în bibliotecă. O sală imensă cu o cupolă minunat lucrată.

Cîțiva elevi stingheri stau aplecați pe pupitre, cu cărțile dinainte. Mai multe părechi, elevi și domnișoare, stînd pe aceeași bancă alături, citesc jurnale. Observ o blondă fragedă, o gingașă *Miss*, subțirică și vioaie, șezînd băiețește pe o masă, cu picioarele rezămate de speteaza unei bănci; în fața ei, în picioare, un elev o servește întorcînd foile unei reviste ilustrate. Ieșim de aci și mai nedumeriți. În mintea fiecărui dintre noi se frămîntă aceeași întrebare la care ne ferim să cerem răspunsul cuvenit.

---

[1] Tadeusz Kosciuszko (1746—1817), patriot polonez, republican și democrat, unul dintre conducătorii mișcării de eliberare națională din Polonia, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

În sfîrşit, italianul se hotărăşte, dar o ia mai pe departe.

— Mă rog, la d-voastră azi e sărbătoare ?

Căpitanul american răspunde scurt :

— Da !... e joi. Duminica şi joia nu se învaţă ; azi e *flirt !...*

— Cum adică ?... se opreşte italianul întrebînd surîzător.

— Da, domnilor — răspunde serios căpitanul american — la noi, în programul analitic al şcoalei, e prevăzut şi acest curs. Vi se pare curios sistemul nostru de educaţie aşa de natural ?

Aceste domnişoare, pe care le vedeţi aci, sunt din cele mai bune familii, venite în viligiatură aci.

După cum v-am spus, la noi intră elevii din toate colţurile ţării şi din toate păturile sociale ; ofiţerimea nu reprezintă numai o anumită clasă. Pentru a fasona toate aceste deosebite elemente pentru acelaşi fel de a se prezinta în lume, am găsit că cel mai bun sistem este influenţa feminină. Statul a făcut aici în apropierea şcolii hoteluri şi vile, alcătuind o frumoasă localitate de viligiatură. De două ori pe săptămînă lumea ne vizitează şcoala, ia parte la seratele noastre, asistă la parăzi şi, uneori, la exerciţii.

— E frumos, dar — întreabă unul dintre noi — aceasta nu împiedică mersul şcolii ? Nu se întîmplă uneori ca să se stabilească legături prea strînse ?

— E adevărat că multe prietenii cari se leagă aci, mai tîrziu — cînd elevii ajung ofiţeri — se transformă în căsnicii şi... credeţi-mă, că sunt dintre cele mai fericite, căci tinerii au avut vreme să se cunoască îndestul de bine.

După cum vedeţi, aci avem aer curat şi o poziţie încîntătoare. S-o luăm pe aleea din dreapta să vă arăt ce privelişte splendidă se deschide deasupra fluviului.

În capătul aleii, pe o tăbliţă prinsă în coaja argintie a unui bătrîn mesteacăn, era scris cu litere mărunte :

„Flirtation Walk".

Pe această alee a flirtului, la fiecare pas, întîlnim plimbîndu-se perechi vesele, surîzătoare. Ei ne salută scurt, milităreşte, cu mîna la cascheta purtată pe o ureche. Ele ne întîmpină c-un *Morning !* graţios, privindu-ne drept în faţă.

Nici o umbră de sfială nu poţi surprinde în ochii lor albaştri, senini...

În drumul nostru, pe sub bolţile de tei în floare, simţim plutind parcă în aerul îmbălsămat farmecul tinereţei pline de sănătate şi voioşie. Cîte o undă de vînt răcoritor, clătinînd coperişul de frunze deasupra capetelor blonde, răsfiră în aer, fluturînd nebunatec, şuviţe de păr auriu ca spicul de grîu, sau roşu închis cum e arama. Pe malul abrupt, într-un pavilion, lucrat cu îndrăzneală, deasupra unei rîpi stîncoase, o pereche admiră priveliştea deschisă în valea Hudsonului.

El o ţine de mijloc să nu cadă ; ea, zglobie, în picioare pe parapetul balconului, se apleacă pe marginea prăpastiei, ca să vadă pînă în fundul rîpei unde valurile frămîntate în spume scobesc piciorul stîncii goale, cenuşii.

Ca să nu-i turburăm, ne oprim mai departe de pavilion, cînd ea îşi întoarse capul şi ne privi cu ochii albaştri, umezi.

— Poftiţi, poftiţi !... de aci e o vedere splendidă... numai să vă ţineţi bine. E ameţitor de frumos ! Şi rîzînd zgomotos, se sprijini de umerii tînărului, pentru a coborî de pe parapet într-o săritură ştrengărească.

Jos, la picioarele noastre, apa curgea lin, cu pete de-o culoare bronzată. În adînc se oglindea tremurînd stînca despicată şi roasă de umezeală. În depărtare vederea îmbrăţişa toată valea adîncă a fluviului, care-şi mlădia albia, sclipind sub razele soarelui. În zare tremura o pată luminoasă. Era oraşul Albany, pe Hudson în sus, unde trebuia să ajungem înainte de asfinţitul soarelui.

— William, adă un binoclu, să poată vedea domnii mai bine !

Şi tînărul o luă la fugă pe alee, grăbit să ne servească.

— Am auzit că plecaţi, *Miss* Elen ? o întrebă căpitanul american.

— Eu ? nu, mama se duce ca de obicei la Atlantic City, ca să-şi înceapă băile de mare. Eu rămîn pînă la terminarea cursurilor Academiei militare.

— Şi pe urmă ?

— Mă duc şi eu la mare.

— Singură ?

— Nu, mă însoţeşte William.

— Şi pe urmă ? continuă căpitanul cu întrebările, ca să o necăjească.

— Pe urmă ? pe urmă nu te mai privește pe d-ta, domnule profesor și guvernor ; William iese ofițer și rolul d-tale de a-l dădăci încetează.

Un rîs zglobiu acoperi ultimele cuvinte, pentru a ascunde necazul cu care fuseseră spuse.

În capătul aleii, din frunziș se desprinse o formă.

Cu capul gol, zveltă, elegantă, pășea ușor, săltăreț ca o păsărică, pe nisipul curat și umed.

Credeam iarăși că vreo blondă *miss* caută pe cineva prin aleea flirtului. Numai cînd ajunse aproape de pavilion, văzurăm că ne-am înșelat.

Urmară prezentările :

— *Lady* Moor, mama lui *Miss* Elen.

Statura și ținuta erau deopotrivă. Văzute de la spate nu puteai cunoaște care e mama și care e fata.

Aceeași figură, încadrată însă în bucle argintii, buzele mai subțiate și două dungi ușoare îi încrețeau în colțurile gurii obrazul încă fraged.

Căpitanul american îi lămuri rostul vizitei noastre și, ca să lege mai strîns o convorbire, adăogă surîzînd :

— Domnii par foarte surprinși de sistemul de educație din școala noastră.

Atîta fu de ajuns ca *Lady* Moor să-și desfășoare teoriile. A început prin pilde, ajungînd din ce în ce la sentințe cari erau date fără apel sau replică, pronunțate cu un aer grav, hotărît, rigid.

— Grădinarul supraveghează plantele, fără îndoială, însă le lasă să crească după legile naturii...

Precum avem nevoie numai de o singură religie, tot astfel trebuie să avem una și aceeași morală pentru bărbați și femei.

Educația, ca să fie sănătoasă, trebuie să aibă o bază naturală. O educație separată plasează elevul într-o lume factice compusă din semeni, și nu-l prepară decît teoretic la asociația viitoare. Numai *coeducația*, școala mixtă, cheamă la viața de familie. Școala separată are tendința de a dezvolta defectele particulare la fiecare sex.

Zadarnic ne încercăm a face oarecare întîmpinări. Unul dintre noi, mai îndrăzneț, atinse chestiunea delicată a inconvenientelor ce pot avea loc prin apropierea sexelor la o vîrstă de tranziție.

O privire încruntată și o încrețitură de sprîncene ne înfruntă, tăindu-ne curajul de a mai întrerupe, și *Lady* Moor, stăpînă pe cuvînt, continuă într-un ton din ce în ce mai sacadat :

— Prejudecăți învechite într-o lume îmbătrînită. Școala noastră, domnilor, nu-și propune ca a dumneavoastră să formeze numai oameni de o parte și femei de altă parte, ea tinde mai departe : trebuie să formeze și să dezvolte un tip comun de umanitate cît mai ridicat posibil. Ideal care nu poate fi atins decît cînd bărbații și femeile de acord își vor uni mîinile într-o acțiune comună pentru perfecționarea rasei.

Dar glasul strident și asurzitor al sirenei vaporului, care ne chema făcînd să clocotească văile, înăbuși ultimele cuvinte ale *Lady*[-ei] Moor.

Pe cînd coboram pe drum, înspre debarcader, ofițerul italian — trăgînd de mînecă pe inginerul belgian — îi șopti surîzînd sceptic :

— Ei, la d-voastră s-ar putea încerca acest sistem de educație ?

— O, desigur că nu, răspunse belgianul rîzînd cu poftă.

— La noi nici atîta.

— Chestie de rasă, de moravuri...

— Chestie de temperament, adăugă italianul, ascunzîndu-și un zîmbet șiret pe sub mustățile lui stufoase.

Ne îmbarcarăm din nou. Vaporul plin de lume se depărtă ușor de mal.

Din colțul meu, de pe punte, am rămas mult cu ochii în urmă spre West Point, care se îneca în zare cu pădurea-i înverzită, cu stînca-i cenușie, pe alocurea albită de fluturarea batistelor, ce semănau cu un stol de porumbei cu aripele întinse, rotind deasupra apei.

Am rămas cu gîndurile în urmă, la vremea cînd îmi făceam osînda vîrstei în școalele din țara mea. Parcă sim-

ţeam răceala mormîntului din şcoalele-cazărmi, în care îngropasem cei mai frumoşi ani din cursul unei vieţi.

Şi fără să-mi dau seama, o aripă de tristeţă mă atinse dintr-o dată, şi mă simţii rănit, despărţit cu totul de restul mulţimii zgomotoase, care în plină veselie se agita pe puntea vaporului în mers.

Oglinda trecutului neşters făcuse să vibreze o undă din regretul pierdutei tinereţi... aşa de netrăite.

ÎN GHETTO AMERICAN

Am găsit aci un vechi prieten.

Doctorul Jak L..., fost coleg de liceu la Iaşi. Am cutreierat cu el toate cartierele celui mai cosmopolit oraş din lume. Nici într-un alt punct de pe glob nu se poate găsi un asemenea amestec de rase omeneşti. Cele mai diferite naţionalităţi trăiesc aci împăcate între ele, în grupe compacte, împărţite pe cartiere în sînul aceluiaşi oraş. În cartierul *„Little Italie"*, Mica Italie, trăiesc mai mulţi italieni decît în Roma. Evreii sunt aproape două milioane numai în New York.

Prietenul meu m-a dus la o bibliotecă populară în centrul evreiesc : *Forthside.*

Croindu-mi drum prin mulţimea săracă şi zgomotoasă care forfotea în valuri, prin negustorimea ambulantă cu marfă ieftină, printre coşuri, tărăbi şi cărucioare cu zarzavaturi, haine vechi, murături, gulere, manşete, cărţi, ciorapi, dantele şi toate mărunţişurile — am avut un moment impresia că trec prin vestitul Tîrgul-Cucului din Iaşi. La bibliotecă am rămas uimit de mulţimea cărţilor şi a gazetelor româneşti găsite aci în inima acestui *ghetto* american.

— Au fost aduse — îmi explică doctorul — de pe cînd era bibliotecar un tînăr evreu român, care învăţase la Universitatea din Bucureşti.

Ce falşă e părerea aşa de răspîndită asupra solidarităţii evreilor de pretutindenea, îmi spuse doctorul.

Nici o afinitate nu-i între evreul englez şi evreul român sau rus. În America nu există o mare colonie israelită, cum îşi închipuie mulţi. Sunt o sumă de grupuri independente de evrei, împărţiţi pe naţionalităţi, după diferitele ţări de

unde au venit. Mai mult chiar, evreii români au organizații aparte pe județe: ieșeni, bucureșteni, nemțeni, gălățeni... Evreii din România au început să treacă Oceanul pe la 1880; iar românii ardeleni — mult mai tîrziu: pe la 1890. Fiind toți săteni, ei veneau cu gîndul să cîștige ceva și să se înapoieze. Evreii, mai toți meseriași și mici negustori, veneau să-și găsească o nouă patrie. Cu stăruința lor cunoscută, avînd toate drepturile cetățenești, mulți din ei — învățînd la școlile americane — au ajuns azi la situații frumoase. Sunt cîteva sute de medici, advocați, ingineri, afară de mulțimea celor din comerț. Unii au ajuns profesori de universitate, ziariști, scriitori și artiști cunoscuți. Chiar americanii recunosc că evreii au jucat un rol important în dezvoltarea marei Republici. Experiența făcută de America, pe-o așa de largă scară, ar trebui să distrugă multe prejudecăți rămase încă împotriva evreilor — bineînțeles pentru cei cari vor să *vadă* și să *audă*.

E foarte interesant să vezi cum păstrează acești oameni obiceiurile și legăturile cu țara în care au trăit, și unde le-au rămas acel *ceva* sufletesc, nedezlipit de peticul de pămînt pe care au văzut întîia oară lumina zilei.

Să mîncăm diseară la o cîrciumă bucureșteană, ai să vezi tipuri interesante.

*

În drum, trecînd prin Broadway, mă minunez din nou de tehnica ingenioasă, pusă în serviciul acelor gigantice reclame luminoase. Constelații fantastice sclipesc pe întinderi de zeci de kilometri. Stele, comete și bolizi de toate culorile. Reflectoare proiectează pe bolta cerului figuri, litere, rîuri și cascade luminoase într-un joc amețitor.

Ce sume fabuloase trebuie să înghită aceste reclame!

— Americanii — îmi spune doctorul — au înțeles înaintea tuturor adevărul, pe care îl repetă azi toată lumea: că reclama e sufletul comerțului. Acum se vorbește și de crearea unei *catedre de reclamă*, la facultatea specială de gazetărie.

A ajuns absolut necesar să se predea și acest curs. Marile întreprinderi industriale iau în serviciul lor, pentru reclamă

și propagandă, oameni titrați, cu talent și cunoștinți artistice, cu studii serioase de psihologia maselor. Cel care vrea să valorifice un obiect trebuie să fie în curent cu ultimele cercetări ale psihologiei; trebuie să știe cum să aplice legile atențiunii pentru a ațîța simțul curiozității. Spiritul inventiv american e în adevăr uimitor. Nu știu dacă ai auzit de reclama originală a unei case de încălțăminte din Philadephia. În lungul trotuarelor erau înșirate niște tălpi mari de carton, pe cari sta scris: *„Unde duc pașii mei?“* Și pașii duceau la un nou magazin de încălțăminte, care din ziua de inaugurare s-a făcut celebru.

În fiecare zi se născocesc mijloace noi de reclamă pentru a impresiona și atrage atenția publicului.

Cînd am intrat în cîrciuma-restaurant românesc, nu m-am uitat la firmă. Numai după ce m-am așezat la masă, am văzut scris cu litere mari pe un perete: *„La Carmen Sylva-Rabinovici“*. Patronul, un om cărunt, simpatic, jovial, îmi spune că a ținut în tinerețe cantina din fața cazărmei „Malmezon“. Cunoștea mulți ofițeri din artilerie: unii pensionari, iar alții răposați de mult. Un taraf de lăutari: viorist, ghitarist și țambalagiu, veni să ne încînte cu arii vechi din romanticul repertoriu de mahala bucureșteană. Am mîncat fleică în piele la grătar, mititei pipărați, pe fund de lemn, și niște murături cumplite.

Patronul se apleacă șoptindu-mi radios:

— Garantez că murături așa speciale, puse de mîna mea proprie, n-o să gustați în toată America. Scuzați, dar pot zice că nici chiar în Europa, nicăieri nu se află așa ceva. Numai singur la București, la unul Aizic Chioru, în capătul Dudeștilor, poate să mai găsiți așa fel de murături înfundate, cum am învățat eu acolo să fac.

Pe cînd stam la masă, intră grăbit un tînăr înalt, palid, cu părul creț, cu niște ochi mari, negri, de oriental. Cu gesturi largi, aruncă repede cîteva cuvinte spre masa noastră:

— Un succes monstru!... un orator admirabil!...

Doctorul, surîzînd ironic, privi spre grupul format în jurul tînărului care vorbea aprins, cu buzele arse, cu ochii scînteietori.

— E un băiet sosit de curînd de la București, mă lămuri doctorul. Se întoarce de la o conferință socialistă, ținută de un mare orator venit de la Berlin.

— Socialismul — îl întrebai eu — face în adevăr progrese reale aci ?

— Stă pe loc — îmi răspunse doctorul — e numai o iluzie, de care se încîntă tinerii emigranți. Socialismul se împacă foarte greu cu *americanismul*. Aci, cu drept cuvînt, se poate zice că socialismul e o *plantă exotică :* nu poate încă prinde rădăcini în mediul american. Pare, la prima vedere, că-i o anomalie, un paradox, ca tocmai aci, în țara clasică a capitalismului și a trusturilor, socialismul să nu prindă, deși de zeci de ani vegetează fără nici o vitalitate. Toate doctrinele socialiste din Europa, traversînd Atlanticul, s-au limitat numai la cercuri restrînse, printre emigranții proaspeți, mai cu seamă între germani. Adevărații americani se dezinteresează complect.

[. . . . .]

*

Pe cînd stam de vorbă, în fața cafelelor, sosi tatăl doctorului : un bătrîn înalt, uscățiv, cu nasul mare, buze cărnoase și-o barbă venerabilă, albă-afumată.

Îmi dădu mîna c-un tremur de emoție. Îi fac loc la masă și comand și o cafea turcească.

— Subțire, fiartă bine, adăogă bătrînul din obișnuință. Cu ochi mari, deschiși, mă fixă pătrunzător, tuși în sec de două ori și începu cu glas blajin, măsurat, c-o mare politeță și sfială.

— Scuzați, n-o să vă supărați dacă oi zice drept și cinstit ce am eu pe inimă ?

— Mă rog, cu cea mai mare plăcere, îl îndemnai eu să vorbească.

— Cînd s-a auzit pe la noi că a sosit un domn de la România, am gîndit eu așa... că poate este iar unul, care a avut ceva, un bucluc acolo... o lipsă la casierie... ceva, mă rog, o forță majoră, care l-a mînat încoace... și ca să scape, omul a venit la America.

Nu-mi puteam stăpîni rîsul de bănuiala spusă cu atîta sinceritate.

Bătrînul se opri, își puse mîna tremurîndă în dreptul inimii și, sfios, adăogă scuzîndu-se :

— Nu vă supărați, mă rog, dar trebuie să știți că aici la noi se întîmplă uneori de cade așa deodată cîte un domn de la București, ori de la Iași... un casier, un ofițer, un director de la o bancă sau de la un minister. Poate n-are nici o vină omul, poate l-a ajuns o năpastă, ferească D-zeu, o pacoste ceva... cîte nu pățește omul pe drept sau pe nedrept chiar. Dar să știți de la mine că americanii ăștia au un lucru bun : nu discoase niciodată omul. De unde ai venit, ce-ai făcut, cum te-a chemat, ce lege ai — nu te întreabă. Nici nu-i privește asta și nici nu-i frumos să scuturi așa omul, ca și cînd l-ai căuta în buzunare. Ei nu plătesc pe ce a fost... te socotește numai pe ce ești, și vede repede cîte parale faci.

Cînd m-a lămurit feciorul meu cine anume a venit de la România, și cînd am auzit eu așa un nume, deodată mi-a venit în minte babaca matale, că eu l-am cunoscut bine. Am fost zece ani maistru croitor la Regimentul 13 de dorobanți de la Iași. Zic, nu se poate tocmai eu să nu merg să-l văd. Și iacă *momental* am venit.

Așa o bucurie mare am eu de cîte ori vine o știre ceva de pe la noi din țară.

— Mai aveți rude rămase acolo ? întrebai eu.

— Rude ? Ce nevoie să am numaidecît rude ? Nu mai am acolo rude. Dar am eu așa o dorință mare să mai văd o dată Iașul nostru. He !... ce n-aș da să mă întorc, numai să văd ce mai este pe-acolo.

Și oftînd prelung, întretăiat, bătrînul închise ochii, într-un chin intim, căutînd parcă ceva în adîncul tainic al minții. C-o tremurătură ușoară, ridică mîna, netezindu-și apăsat fruntea. După cîteva clipe, se liniști trecîndu-și degetele lungi, uscate, prin barba-i de argint, revărsată pe piept.

— Oricum — îi spusei eu — nu vă puteți plînge că n-o duceți destul de bine aci. Se cîștigă mult și nimeni nu vă supără. Ați găsit, în sfîrșit, țara care nu face nici o deosebire de neam și religie. Deplină libertate și drepturi egale.

— Ce-i drept nu-i păcat. Ce să spunem ? E bine. Nici o supărare. Nici o deosebire între creștin și evreu. Dar eu tot zic așa că noi, în America, avem mare noroc că sunt

negrii aici... să vezi că, dacă n-ar fi ei la mijloc, tot pe noi ar cădea păcatul... sunt sigur că atunci tot noi am fi cei prigoniţi. De cîştig, slavă Domnului, o ducem destul de bine. Nu-i vorba de asta. Pot zice că azi trăiesc ca un rentier. Dar ce folos ? Poţi fi Rothschild ori Rockfeller şi tot poate să-ţi lipsească ceva. Una este averea şi alta este bucuria de viaţă. Nu poţi la vreme de bătrîneţă să te înveţi cu altă lume, cu altfel de trai. Aici la America e o lume nouă, care nu se potriveşte cu cea pe care am apucat-o noi. Aiştia mai tineri se deprind mai uşor aici. Ei se schimbă cu totul, pierd legea, uită trecutul, nu mai simţesc şi nu mai gîndesc ca noi, cei cari am trăit o viaţă în România. Vezi mata, evreul, faţă de celelalte neamuri, se închide ca un culbec în casa lui. Şi aici la America este aşa ceva care n-a mai fost. E greu de spus cum şi ce fel, dar eu pot zice totul numai cu două vorbe : *„Altă lume, alt fason“*.

Am rămas la masă numai cu bătrînul. Doctorul a plecat grăbit, chemat la un bolnav. După ce îşi trase uşor scaunul mai aproape de mine, bătrînul începu în şoaptă, discret, cu teamă parcă de a fi auzit de cineva :

— Crezi că lui ficioru-meu, doctorul, îi place tare să stea aici ? Eu ştiu că şi el oftează de multe ori. Ia fă-te şi întreabă în patru ochi pe fiştecare ? Să vezi ce are să-ţi spuie. Garantează-le un cîştig numai de zece la sută din ce au aici, şi mîine pleacă la fugă toţi înapoi în ţară. Ai să întrebi de ce ? Eu ştiu parcă de ce ? De ce-i place viermelui să trăiască la rădăcina hreanului ? Din locul acela unde ai trăit ca mic copil, între ai tăi, cari mulţi poate nu mai sunt astăzi, rămîne aşa ceva ca o drojdie veche pe fundul inimii şi... oftezi mereu, cu gîndul tot la ce-a rămas acolo în urmă, departe...

Iacă eu nu pot ca să nu viu în fiecare zi aici. Beau o *cafe* turcească şi mai văd un om de-ai noştri, ca să-mi aduc aminte de alte timpuri. Uneori, noaptea, cînd nu mă prinde somnul, mă crezi matale, parcă visez cu ochii deschişi. Văd aşa pe rînd toate uliţele şi casele din Iaşi. Dar ştii cum le văd ? Parcă sunt chiar acolo şi mă primblu singur.

De pe Dealul Copoului se vede aşa frumos şesul verde şi apa Bahluiului pînă departe la podul de fier... dar vineri-sară, cînd s-aprind luminile la toate ferestile... ştii cum se văd căsuţele acele pe coasta de la Tataraşi...

. . . .

Şi bătrînul, transfigurat, cu ochii în vag, umezi, lucioşi, cu nările dilatate, vorbea mereu cu ton schimbat, vibrînd, copleşit parcă de imagini redate c-un fel de amară duioşie.

Tîrziu, cînd am ieşit în stradă, tumultul, larma vieţii de noapte nu se potolise încă. Ne-am despărţit, strîngîndu-i mîna slabă, osoasă. O clipă a rămas în loc, schiţînd un surîs silit, plin de amărăciune. Tonul, tremurătura acelei mîni uscate mă tulburase.

Am întors capul să-l caut prin mulţime, dar nu l-am mai putut vedea. Şivoiul omenesc luase în forfotul lui zgomotos, tîrîndu-l înainte, şi pe acel suflet stingher, nostalgic, întîrziat ca o rămăşiţă din altă lume — rătăcitoare umbră în haosul Lumii Noi.

Şi multă vreme mi-au răsunat în minte vorbele simple şi pline de înţeles ale bătrînului fost maistru croitor :

„Altă lume, alt fason“.

PITTSBURG, ȚARA OȚELULUI

Marele Washington n-a fost negustor. Nici vreme n-a avut să se țină de afaceri. Dar în „jurnalul" său se găsesc multe însemnări prețioase asupra locurilor cercetate de ochii lui pătrunzători. „Iată un loc admirabil pentru o uzină", a spus el, contemplînd de pe-o colină, banda de pămînt cuprinsă între cele două ape: Monongahela și Allegheny, care se unesc, formînd fluviul Ohio.

La încrucișarea celor trei drumuri de apă, la poalele munților feruginoși, pe un pămînt îmbibat de păcură, între păduri de cărbune ce ies la suprafață, răsare, pe locul micului fort construit împotriva Pieilor-Roșii, un *oraș-ciupercă*, ce crește uimitor, ajungînd în cursul unui veac cea mai vastă și mai monstruoasă uzină metalurgică din lume — uriașa cetate mondială a fierului, capitala regatului lui Carnegie, atotputernicului suveran al trustului oțelului.

Fără să debarc de pe puntea vaporului care plutea încet pe apa cu unde negre, strălucitoare de pete de petrol, am privit o zi întreagă de o parte și de alta malurile, pe care se înălțau munții de minereuri roșii, uriașe cazane-rezervoare de naft, furnale gigantice ca niște turnuri fumegînde, case-cazărmi negre de fum, monumente babiloniene ca niște imense pușcării de muncă forțată.

O săptămînă încheiată am colindat stradele triste și negre, pavate cu resturi feruginoase, trecînd printre ziduri ciclopeene, lucrate în cărămidă aparentă, afumată, acoperită de praful de cărbune, care se cerne peste tot ca o ninsoare fină. M-am pierdut în labirintul uzinelor cu mașini monstruoase, printre roți, cazane, manivele, angrenaje și transmisii, care toate se mișcă, se învîrtesc amețitor într-o veșnică agitare.

În haosul de zgomote metalice, stridente, se amestecă vîjîituri de aburi, mugete asurzitoare ca în răscoala unei mări furtunoase; iar la intervale, cîte-o detunătura groaznică clatină pămîntul de subt picioare și-ți sparge craniul ca într-un infernal bombardament de artilerie. Nu se poate auzi nici o vorbă; toți se înțeleg prin semne.

Într-o atmosferă otrăvitoare, înăbușit ca într-o etuvă, privești năucit la blocurile de fier roșu, arzînd în pară, la torentele de metal lichid curgînd în valuri arzătoare, la ploaia de scîntei, și la flacările furioase, albe, orbitoare ce scapă zbucnind din gurile lacomelor furnale. Lucrătorii poartă ochelari și măști metalice.

Surd, orb și amețit ieși la lumină din iadul focului și a fierului topit. Cauți cu sete aer curat și tragi adînc, pînă în fundul plămînilor, funinginea fină care plutește pretutindene c-un miros acru de forjă, cărbune și gudron.

Afară, printre munți de cocs, cenușă, mineraiuri, vagoane de cîte patruzeci de tone sunt răsturnate cu fundul în sus și golite în cîteva secunde. Locomotive nouă se leagănă în aer ridicate de mācărāli puternice pentru a fi muiate dintr-o dată în băi de văpsea. Poduri metalice, gata prinse în nituri, înșirate pe maluri, se vînd cu metrul și se transportă în toate părțile lumii, demontate și îmbarcate pe vase plutitoare.

Lucrul nu încetează nici o clipă; focul se întreține veșnic; echipele de noapte înlocuiesc pe cele de zi. Spre seară, la ora schimbului, pe stradele negre și infecte, furnică mii de oameni de toate neamurile, cu hainele murdare, cu chipurile palide, storși de muncă; se răspîndesc in părțile mărginașe prin cartierele de lucrători.

Acolo, seara, în *Homestead*, mizerabilul *ghetto* al Pittsburgului, am întîlnit grupuri de emigranți, ardeleni de-ai noștri, întorcîndu-se de la munca din fabrici. Cu sefertașele de metal în mîini, cu surtucele prăfuite, aruncate pe-un umăr, călcau greoi, tăcuți, întunecați. Pe figurile lor obosite se

cunoşteau dungile şiroaielor de sudoare, prelinse prin praful de cărbune depus pe obrajii pămîntii, supţi de munca silnică în uzina aşa de împotriva instinctelor fireşti ale omului crescut în sînul larg al naturii.

Mirajul dolarilor... setea de pămînt... i-au scos din vatra satului şi i-au trecut peste Ocean, aruncîndu-i în iadul metalurgic. Veşnic cu gîndul de întors în ţară, cu dorul de acasă, cîţi nu vor rămînea, pentru totdeauna poate, dezrădăcinaţi, departe de malurile verzi ale Mureşului, de pădurile lor de fagi din văile Oltului ! ?

ÎN CARTIERUL ŞCOALELOR LUI CARNEGIE

În vastele ateliere „*Westinghouse Electrical*", în cercul unui dinam colosal, un inginer mărunţel, suit pe-o bobină, ne dă explicaţii într-o curată franţuzească.

Vioi, cu părul negru buclat, cu ochii negri surîzători, simpaticul inginer îmi fu vecin de masă la gustarea dată de Direcţia fabricii.

— Aţi făcut studii în Franţa ?

— Nu — răspunse zîmbind — eu sunt belgian din Gand [1]. De cîţiva ani sunt pe aci. Nici nu m-am americanizat complect.

— Sunt mulţi ingineri veniţi din Europa ?

— Cea mai mare parte dintre specialişti sunt străini. Ştiţi, americanii sunt oameni practici. Cînd trebuie să facă o fabrică, vin în Europa, cercetează marile centre industriale, cumpără de-a gata maşinile şi aleg specialiştii necesari. Fabrica, imitată întocmai, e făcută de zece ori mai mare. Dacă era utilată pentru o mie de lucrători, ei o fac pentru zece mii. Capitaluri şi materii prime au din belşug. Ei nu rezolvă marile probleme ştiinţifice, nu inventează, dar aplică, perfecţionează şi asimilează foarte repede. Pîndesc examenele facultăţilor din Europa şi dau o goană teribilă ca să pună mîna pe cei mai buni profesori, savanţi şi conducători tehnici pentru şcoalele lor superioare. Cu toată naivitatea şi orgoliul ce întîlneşti la fiecare pas, trebuie să recunoşti cu admiraţie că un alt spirit stăpîneşte acest vast cîmp de lucru al Lumii Nouă.

[1] Gand, oraş în Flandra Orientală, vechi centru al culturii flamande. Şi-a păstrat în mare parte aspectul de oraş medieval.

Inginerul Jean Lorand, stabilit de opt ani în America, venit ca profesor de desen industrial la școala tehnică a lui Carnegie, deși nu era complect americanizat, cunoștea foarte bine toate secretele marilor întreprinderi americane.

Însoțit de el, am vizitat așezămintele de cultură întemeiate de Carnegie, cu milioane de dolari aruncate cu dărnicie și folos.

O serie de edificii monumentale, în stilul renașterii italiene, ocupă un cartier întreg din oraș: muzeu, săli de muzică, de pictură, de sculptură, bibliotecă, școli tehnice; toate întreținute prin rente anuale, asigurate de către generosul *rege* al oțelului, căruia i se spune cu admirație și simpatie: *Micul Patron.*

Intrarea liberă peste tot. Pe poarta principală văd scris cu litere mari: *„Free to the People"*.

Secția istorică a muzeului e ridicolă în comparație cu vechile muzee europene. Un început numai de religie a trecutului, fragmente de amintiri istorice, fără însemnătate, ținute cu sfințenie în vitrine bogat lucrate, de-a lungul pereților de marmură verde și roșie. Peste tot o risipă de bronz și aur.

Prețioase colecții de istorie naturală, numeroase fosile și celebrul *diplodocus*. Scheletul giganticei dihănii ocupă o sală specială.

Biblioteca, foarte bogată, c-o organizație practică, americană, în mijlocul unei vaste și luminoase săli, un biurou cu ingenioase instalații mecanice, tuburi pneumatice și butoane electrice. Elevatoare, vagonete pe șine transportă cărțile automatic. Admirabile săli de cetire pentru femei, copii și orbi — după metoda *Braille.*

Vizităm cu de-amănuntul marele institut tehnic, în care învață cîteva mii de tineri. Săli spațioase, laboratorii, ateliere, mașini, proiecții luminoase. Ai mai mult impresia că ești într-o fabrică, decît într-o școală. Aceeași metodă pentru toate ramurile de învățămînt: cursurile teoretice, însoțite de aplicații practice. În unele ateliere am văzut studenții lucrînd manual fierul și lemnul, la banc, la strung și la minghinea, ca simpli lucrători.

— Școala americană — ne spune inginerul — e o imensă uzină. Se învață mai puțină carte, dar se face mai

multă practică. La noi se îmbină mai bine teoria cu practica. E un învățămînt mai realist. Sistemul european pentru noi e prea rigid. Nu avem acele bariere de examene, diplome și titluri. Care are stofă de conducător, răzbește aci la sigur. Nici Morgan, nici Carnegie nu sunt universitari.

În sala luminoasă de desemn industrial, unde zbîrnîie vreo zece ventilatoare electrice, o sută de băieți în cămăși, cu brațele goale, cu mînecile suflecate, lucrează aplecați pe planșete. E o bogată expoziție de mușchi. Băieți voioși, zdraveni, cu obrajii rumeni, cu priviri senine și îndrăznețe. Nu vezi nicăieri figuri stoarse, priviri obosite de tineri cărturari premianți.

— Atmosfera și nivelul școalei americane — ne explică inginerul — sunt desigur mai scăzute decît în Europa. Aci nu se face știință pentru știință și artă pentru artă. Nu există nici măcar minister de instrucție, dar desigur că școala americană, practică și utilitară, dă o pregătire mai largă la un număr de oameni cu mult mai mare ca în Europa. Desigur aci găsești mai rar dorința nobilă a științei și mai pe toți setea de îmbogățire îi face să se instruiască. Dar ce încredere, ce entuziasm au acești elevi! Ei nu știu ce-i șovăirea și timiditatea. În locul reflexiei și fineței, au îndrăzneala, inițiativa și vioiciunea.

În țările din Europa se privesc cu oarecare dispreț oamenii tehnici ridicați de jos, fără școli superioare. În America, dimpotrivă, sunt căutați și încurajați. Foarte multe invenții și perfecționări în mașinism sunt făcute de simpli lucrători. La fiecare fabrică există cîte un *Registru de idei,* în care orice umil lucrător are drept să-și scrie părerea asupra mașinei la care lucrează zilnic. În unele fabrici sunt spirite inventive care nu fac altceva decît să experimenteze — bineînțeles că patronii se îmbogățesc și nu inventatorii.

Mai în toate țările din Europa, rutina, tradiția și chiar ierarhia paralizează sforțările. Alt spirit stăpînește lumea nouă. Pe lîngă multe cauze economice și sociale, poate activitatea, energia și atmosfera excitantă a Americei se datorește și aerului de aci sec și încărcat cu o cantitate de fluid electric într-o proporție cu mult mai mare decît în Vechiul Continent.

PRIVIND DIN PARADIS ÎN INFERN

O colină înaltă, transformată într-un bogat parc englez, domină întreg orașul. De la piciorul colinei, cît poți cuprinde cu vederea pînă în zare, se întinde, măreață și oribilă, vasta regiune metalurgică. Am ajuns sus spre seară. Nu se vedea soarele ascuns în atmosfera aburilor de sulf ; urmăream numai scăpărarea lui, după gradația de culori luminoase, care aprindeau perdelele de fum roșu la ora aceea a asfințitului.

Lumina înecată, vaporoasă, schimba treptat conturul fondului, pierdut în depărtarea ștearsă. Și în pînza rară de neguri, fină ca o muselină, care se întindea plutind între pămînt și cer, coșurile monumentale înșirate pe malurile apei apăreau difuz în zare, ca niște gigantice colonade, antice obeliscuri înălțate pe țărmul jos al Nilului într-un peisagiu egiptean. Sus în parc, alei largi, întretăiate armonic, acoperite cu nisip roșu, umbrite de brazi și tei mirositori, despart parchete geometrice de gazon fraged și ferigă umedă ; constelații de flori variate, garduri vii, arbuști rotunzi, tăiați cu atîta artă că par crescuți așa de la natură. În boschete de crizanteme uriașe sunt așezate bănci de piatră, bazenuri cu apă clară, fîntîni monumentale. O balustradă de marmură sculptată protejă terasa, făcută anume ca să deschidă vederii întinderea orașului, de jos, de la piciorul colinei, pînă departe, la orizont. Aci, sus, în parcul acesta plin de farmec și de parfumul unei vechi grădini regale, se ridică, seara, prinții *yankei,* potentații suverani ai finanței și industriei mondiale, pentru a gusta o oră de liniște în bogăția și majestatea naturii acestui

paradis pămîntesc, pe cînd jos, la picioarele lor, continuă fără încetare munca istovitoare, în atmosfera sulfuroasă a iadului metalurgic.

În parc, peste tot locul, un lux sportiv. Printre pavilioanele de piatră și lemn, lucrate în stil rustic, îmbrăcate în ghirlande de glicină și trandafiri japonezi, se întind peluze și terenuri pentru jocuri de tenis, polo și golf.

În clădirea centrală a clubului, cu ieșirea pe terasă, sunt săli de biliard, de muzică, de lectură și de gimnastică. Pentru înotat — un imens bazin de faianță albastră, cu scări de marmură albă, împrejmuit cu felurite plante meridionale.

La ora la care am sosit erau puțini bărbați. Multe doamne și domnișoare în costum de sport. Unele foarte decoltate, cu brațele goale ; altele și cu picioarele goale, numai în sandale, fără ciorapi. Umbrelușe, evantalii și voaluri nu se vedeau deloc.

Ne așezarăm la o masă lîngă intrare, de unde puteam observa lumea care venea pe terasă.

În fața noastră, o bătrînică uscată c-o bonetă de dantelă albă, învelită într-un șal de cașmir, prins la piept c-o agrafă mare, bătută în diamante, sta îngropată într-un jilț monumental și citea un jurnal american, dintre cele de douăsprezece pagini — foaia cît un cearșaf și litera cît puricele. Lîngă ea se așeză, c-un aer obosit, un domn înalt, robust, cu fața roșă, cu părul sur. Se răsturnă deodată într-un scaun cu leagăn, și ridicîndu-și picioarele mari, cu niște ghete groase ca bocancii cazoni, începu să se balanseze ținînd capul dat pe spate, cu ochi pe jumătate închiși, cătînd în vid.

— E arhimilionarul F., îmi șopti Lorand ; e mîna dreaptă a lui Carnegie. Mama lui, bătrîna din față, vine aci în fiecare seară și îl așteaptă, la ora repausului.

La intrare apăru o familie numeroasă ; tata, durduliu și zîmbitor, mama, înaltă și uscată, trei fete și doi băieți. Toată dinastia cu părul roșu-aprins.

— E tot unul dintre proaspeții milionari făcuți de Carnegie.

— Se vede că are fabrică de milionari Carnegie ?

— Da, precum vechii suverani din Europa aveau înainte fabrici de nobili. Şi Lorand începu să-şi dezvolte teoria lui asupra regilor americani. Suveranii, care au mai rămas în Europa, trăind numai din tradiţii, sunt mai slabi şi mai săraci decît regii americani, cari de fapt sunt guvernatorii muncii omeneşti. Ei sunt generalii cari comandă în luptele economice mondiale. Mai mult chiar, regalitatea americană are prerogativele monarhiei absolute, puteri necunoscute şi uneori nelimitate, subordonînd adesea puterile publice şi chiar interesele naţionale. În Europa e sfîrşită de mult lupta împotriva regalităţii, în America abia a început lupta pentru un regim constituţional, care să limiteze puterile acestor regi. Cînd ei au puterea, stăpînind soarta a milioane de oameni, importanţa, responsabilitatea, riscurile, reprezentanţi în toate părţile lumii, e natural să aibă orgoliul vechilor monarhi şi să-şi formeze curţi mai strălucite decît ale regilor din Europa. Carnegie, după ce a dat sume fabuloase pentru cultura poporului, ca să arate că are o nobilă misiune mondială, a înhămat la curtea lui pe cei mai mari savanţi ai universităţilor americane, ca să facă în toată lumea propaganda „Fundaţiei Carnegie pentru pacea universală“ [1].

— Dar, în definitiv — întreb eu — cari i-au fost calităţile excepţionale, izvorul succesului acestui om?

— Carnegie a dovedit că e un mare spirit organizator şi un subtil psiholog; adînc cunoscător al sufletului omenesc — ca şi un mare general, ştie să aleagă, din masa pe care o conduce, cadrele necesare pentru a face continuu cuceriri noi. El a ştiut să exploateze, mai bine ca alţii, sursele de muncă omenească, excitînd mereu setea de îmbogăţire a celor capabili, de care atîrna succesul întreprinderii.

A plecat de la constatarea că marfa cea mai rară e *capacitatea*. De aceea de cîte ori o găsea, o plătea oricît de mult. El a introdus sistemul de a interesa la beneficii şi a lua în fiecare an ca asociaţi pe unii dintre funcţionarii capabili, care dovedeau calităţi deosebite. E natural să fie trup şi suflet cu întreprinderea la care lucrează acei ce au

[1] Creată în 1910.

posibilitatea să devină milionari. Şi în adevăr, în fiecare an, grădina Carnegie produce cîte-o recoltă de milionari. În fiecare an se face cîte-o infuzie de sînge nou, care întinereşte întreprinderea. Astfel se întreţine vitalitatea organismului creat de Carnegie. Cu mare abilitate a combinat el o *scară mobilă*, după care nu plăteşte salarii fixe. Plata de lucru creşte şi scade în acelaşi timp cu profitul patronului.

Se povesteşte cazul unui oarecare căpitan John, care a refuzat să intre ca asociat, declarînd că se mulţumeşte să-i mărească leafa. Carnegie i-a fixat o leafă egală cu a preşedintelui Republicei Statelor Unite.

Înnoptase cînd am ieşit din nou pe terasă. Rezemat de balustrada de marmură, privesc încă o dată în jos.

Ochiul nedeprins cată chinuitor să pătrundă în masa de întuneric. Conturul clădirilor nu se desprinde din negrul nopţii. Apar numai umbre uriaşe plutind nedesluşit în forme fantastice. Lanţuri de becuri scînteiază înşirate de-a lungul cheurilor, aşternînd dîre luminoase pe luciul tremurător al apei negre ca păcura.

În fund, pe cerul roşu, ca într-un incendiu îndepărtat, joacă pîlpîind limbile flăcărilor, care se înalţă la orizont şi ling marginile norilor coloraţi de reflexul furnalelor aprinse.

Un zgomot surd, un huruit continuu se ridică de jos. De la distanţă nu se văd oamenii lucrînd: bănuieşti numai munca minusculelor insecte mişcînd monstruoasele maşini acolo jos, în mijlocul torentelor de pucioasă, în lava fierului topit, în valurile de catran ca într-un foc al gheenei.

Din cînd în cînd şerpi de foc taie cu repegiune întunericul nopţii: sunt trenurile cu fontă roşă în fuziune, ce trec cu viteză nebună, lăsînd în urmă, din stropii căzuţi, o ploaie de stele colorate ca un foc bizar de artificii.

Pînă la miezul nopţii am rămas contemplînd de la înălţime tabloul acesta grandios şi groaznic, ca o scenă fantastică dintr-o satanică feerie.

Jos, la picioarele noastre, lucrul nu încetase, căci focul nu se stinge niciodată în ţara oţelului.

LA O FEREASTRĂ DIN ETAJUL AL OPTSPREZECELEA

Din Philadelphia — unde se ținuse Congresul Internațional de Navigație — străbătînd Marile-Lacuri, am debarcat în Chicago, după opt zile de drum pe apă, c-un vapor pus la dispoziția grupului nostru.

Zdrobit de oboseală, după atîtea recepții, banchete și discursuri, rămîn o zi în casă.

Din marele hotel-turn, de la fereastra camerei cu numărul 1444, din etajul al 18-lea, pot cuprinde cu vederea o mare parte din oraș, pînă departe, spre lacul Michigan.

De sus, printre miriadele de coperișuri cari se suprapun, apar zvelte coșurile de fabrici, cu penaje plumburii de fum. Paratonere înalte, ca o pădure de suliți înfipte în zare, străpung norii deși cari plutesc deasupra orașului nepotolit.

Casele zgîrie-nori, imense calupuri simetrice, găurite de mii de ferești egale, turnate uniform în armătura rigidă a scheletelor de fier, apar în depărtare ca niște turnuri ridicate din cuburi de construcții, ca jucăriile unor copii de uriași.

Instinctiv mi se încleștează mîna pe fierul balustradei de cîte ori mă aplec pe fereastră ca să privesc în stradă, la furnicarul omenesc ce forfotește jos, ca în fundul unui canal adînc. Tramvaie, automobile, camioane, trăsuri, oameni și animale se scurg fără întrerupere, într-un haotic, nesfîrșit șivoi. Mulțimea neastîmpărată se vede mică, de la înălțime, redusă ca o masă de vii globule agitate, ce mișună în arterele acestui titanic organism, care vibrează de-o violentă energie.

În atmosfera asta încărcată de electricitate, în mirosul de cărbuni, de naftă și de sulf, respiri cu anevoie. Zgomotul trenurilor de sub pămînt, huruitul roților, ciocănit de fier și forfotit de aburi, fluiere, clopote, semnale, milioane de sunete cari vin de sub pămînt, de pe pămînt, din ziduri, de pretutindeni, se ridică și se combină într-un vuiet asurzitor, metalic, învăluindu-te într-o vibrație ritmică, chinuitoare. Și în zgomotul acesta, cumplit și confuz, ce se înalță și coboară ca mugetul mării bătute de furtună, răzbat uneori urlete groaznice de fiară rănită : sunt sirenele vapoarelor ce se încrucișează pe lacul Michigan.

Întreaga îngrămădire monstruoasă, acest Babilon modern, apare ochiului în forme bizare cînd e predominat de la o mare înălțime. De sus, o clipă, ai iluzia că privești din preajma unui crater la o vastă regiune vulcanică rămasă după erupție. În acest cataclism, se văd răspîndite pînă departe blocuri uriașe, pe-alocuri fumegînde ; jos, la piciorul prăpastiei, în fundul vulcanului stins, prin crăpăturile adînci dintre pereții stîncilor abrupte, unde lumina abia răzbate, mișună miile de viețăți într-o continuă și convulsivă agitare. Iar deasupra tuturora, pe cerul învăluit în nori de fum, plutește soarele palid și orb. Săgețile de aur se frîng neputincioase în pîcla cenușie, care apasă veșnic pe umerii orașului gigantic, înălțat pe locul numit de indieni : *Chicago* — usturoi sălbatic — astăzi c-o poreclă mondială : *Cetatea negustorilor de porci.*

— Splendidă vedere !

Surprins, întorc capul. Nu observasem intrarea celor doi tovarăși de călătorie. Unul înalt, uscat și ras, Arthur Lay, inginer hidraulic în Philadelphia. Cu părul alb înainte de vreme, c-o privire ascuțită — tip de american — deși italian de origine. Puterea de absorbire a Lumii Nouă îl americanizase complect. Altul, scurt și gras, c-o strașnică păreche de mustăți de bersalier, căpitanul Antonio Pascoli, un tip simpatic de meridional. Călătorise mult, locuise cîțiva ani în Extremul Orient pe care-l admira. Părăsind marina, ocupase un post în diplomație, pe lîngă legația italiană din Philadelphia. Îmi plăcea tovărășia acestor doi prieteni nedespărțiți și veșnic în dezacord. Două concepții diferite asupra lumii și a

vieţii. Se ciocneau la fiecare pas şi totuşi se simţeau atraşi, ca doi poli de electricitate contrară.

— Am venit să aranjăm pentru mîni vizitarea marilor elevatoare de grîne. Ştiu că te interesează chestiunea asta. Uite, se văd colo spre lac.

În zarea fumurie, ieşind parcă din sînul apei, nişte blocuri colosale, fără ochii ferestrelor, se desprind masive şi oarbe, în linii drepte asemenea unor antice monumente egiptene.

— Ei, ce zici de vederea pe care o ai de aci ? Şi c-un gest larg, americanul îmi arată mîndru imensul oraş care se desfăşoară la picioarele noastre.

— Ştii ce lungime are strada asta ? Numai treizeci şi cinci de kilometri. În Chicago se vorbesc patruzeci de limbi. Sunt douăzeci de religii şi apar ziare în zece limbi... şi cînd te gîndeşti să nu sunt nici o sută de ani de cînd Pieile-Roşii vînau şi pescuiau prin pustietăţile acestea mlăştinoase.

— E în adevăr fenomenală repegiunea cu care a crescut oraşul acesta. Cred — adaug eu — că în mare parte aceasta se datoreşte situaţiei geografice...

— ...Şi elementelor cari s-au stabilit aci, se grăbeşte să adauge americanul.

— Trebuie să ştiţi că noi punem un fel de eroism în spiritul oricărei întreprinderi. Condiţiunile de viaţă pe pămîntul american au făcut un caracter naţional superior, un suflet deasupra nivelului comun al umanităţii. Aci s-a creat ceea ce numim cultul muncii şi poezia forţei.

— Poezia forţei !... mi se pare că nu-i decît imnul cultului lui Mamon, întrerupse căpitanul Pascoli, tăind brusc avîntul americanului.

După ce se lungi într-un balansoar, Arthur Lay îşi ridică picioarele sus, pe speteaza scaunului din faţă — după obiceiul locului — îşi aprinse o ţigară şi, zîmbind, se hotărî, în poziţie aproape orizontală, să asculte liniştit părerile italianului.

— Eu unul declar că nu mă pot adapta aci. Nu pot să-mi acordez paşii vieţii în cadenţa galopului exaltat care mă împresoară. Nicăieri, o preocupare intelectuală. N-am întîlnit doi americani să vorbească între ei altceva decît afaceri : *business, business*. Maşinismul acesta exagerat are

ceva sinistru şi rece. Goana asta nebună după cîştig, transformînd mijlocul în scop, a viţiat sufletele, distrugînd tot ce poate înfrumuseţa existenţa omenească. Atmosfera asta electrică, agitaţia teribilă, setea de bogăţie care pune în mişcare toate resorturile energiei e drept că a creat un suflet nou, dar nu superior.

— Pot să-ţi dovedesc că-i superior, încercă să întrerupă americanul. Dar căpitanul îl opri c-un gest hotărît, şi începu să-i ceară socoteală pe un ton din ce în ce mai ridicat.

— Mă rog, ce ne tot arăţi cu atît orgoliu aceste monstruoase îngrămădiri mecanice, opera maşinismului şi a capacităţii speculative cu care vă lăudaţi. Dar care-i partea de umanitate în tot ce-aţi făcut ? Oare azi viaţa în uzine nu-i tot un fel de sclavie ? Ignoraţi cu totul valorile morale şi intelectuale adunate de veacuri în lumea veche. Confundaţi veşnic progresul material cu cel moral, şi nu vedeţi partea slabă a civilizaţiei moderne. Aveţi iluzia că aţi creat oraşul ideal. Dar Teba, Niniva şi Babilonul, în care se vorbeau sute de limbi, erau tot nişte îngrămădiri monstruoase. Numai în Atena găsiţi ceea ce numesc francezii *la Cité*... creaţia spiritului grec... naturala, suprema armonie... echilibrul minunat între fantezie şi critică...

— Am înţeles, am înţeles, întrerupse americanul, rîzînd cu poftă. Păreri învechite, culese de-a gata din cărţile autorilor ruginiţi, pe care noi îi numim *fosile europene*. Şi totuşi, de ce vă e frică nu scăpaţi. Europa, şi întreg globul pămîntesc, se americanizează mai repede decît vă închipuiţi, în ciuda tuturor teoreticianilor Lumii Vechi. Uitaţi că Teba, Niniva şi Babilonul s-au ridicat prin chinurile a mii de oameni, iar în Atena ideală, la care vă închinaţi, exista sclavajul. Legile şi teoriile umanitare n-au putut suprima decît sclavia politică, dar liberarea din sclavia fizică a naturii nu poate s-o aducă decît sinistrul maşinism care vă îngrozeşte. Toată puterea lumii moderne stă în maşină, pe care n-au răspîndit-o nici poeţii, nici teoreticianii şi nici moraliştii. Numai setea de cîştiguri a revoluţionat condiţiile de viaţă, îmbunătăţind traiul omenesc pînă în straturile cele mai de jos...

— ...Prefăcînd însă omul în maşină, adăugă cu necaz italianul, care-şi ştergea nervos sudoarea de pe frunte.

— Ah ! oftaţi după timpurile fericite, cînd nobilul şi brutalul senior se îmbrăca în dantele, dar nu făcea baie ; şi subt candelabrul, cu lumînări de său, mînca elegant cu degetele murdare, ştergîndu-şi nasul cu mîneca brodată. Priviţi, vă rog, acum pe lucrătorul american şi pe miliardar, patronul său. Sunt îmbrăcaţi aproape la fel. Amîndoi locuiesc în case luminate cu electricitate, cu robinete de apă rece şi apă caldă ; au la fel linguri, furculiţe, şervete şi batiste. Pot în aceeaşi seară amîndoi să asculte la operă pe Caruso, trimis de d-voastră, doar că unul e în lojă şi altul la galerie. Unul umblă cu automobilul propriu, şi altul cu autobuzul sau tramvaiul, oricînd la dispoziţie. Bunul trai nu mai este un monopol ca în trecut. Distanţa dintre pături se micşorează zilnic. Ajungem la o nivelare de trai pe care n-au visat-o nici utopiştii.

— Aşteptaţi şi o nivelare de avuţii ? încerc să-l întreb zîmbind.

Americanul se opri ; băgîndu-şi adînc mînile în fundul buzunărilor, îmi răspunse tăios, adîncindu-şi cuta din îmbinarea sprîncenelor.

— A ! ştiu, vă indignează acumularea de bogăţii în cîteva mîni ? Dar uitaţi că acele mîni au abilitatea şi energia de a produce. Şi multă vreme încă va fi necesară, fatală, această acumulare. De ce nu urmăriţi însă cum se risipeau bogăţiile în trecut şi cum se întrebuinţează acum. Numai această acumulare de capital a răspîndit şi a ieftinit producţia îmbunătăţind traiul omenesc. Întrucît priveşte prisosul de avuţii, n-aveţi decît să citiţi *Evanghelia bogăţiei,* scrisă de miliardarul nostru Carnegie. Veţi vedea că bogătaşul american de azi nu se consideră decît un depozitar, un om de afaceri al comunităţii. Bogăţia trebuie să fie restituită societăţii pentru diferitele servicii sociale, ca şcoală, sănătate publică, subt felurite forme durabile, încă din viaţă, căci acel care moare *bogat,* moare *dezonorat.*

Şi discuţia ar fi continuat încă mult dacă n-o întrerupea simpaticul Tom, cel mai slut negru din tot batalionul băieţilor din serviciul marelui hotel.

Intră fără să bată la uşă — în America nu-i obicei — mîndru, purtînd cascheta de *bellboy,* îngropată în părul lui de astrahan. Ne întinse un teanc de plicuri. Cu obişnuitul

surîs de graţie şi linguşire, arătîndu-şi dinţii albi, strălucitori, într-o păreche de buze groaznice, ne invită să citim adresele.

De la prima aruncătură de ochi, italianul păli.

— Încă o invitaţie. Banchet la „Atletic Club". E teribil. Nu mai pot. Să înghiţi în cinci zile opt banchete, treizeci şi şase de toasturi şi douăsprezece discursuri americane ! E un record care m-a distrus. Ce au de gînd americanii cu noi ? Cum nu ştiu ei niciodată să păstreze măsura ?

Şi italianul începu să se plimbe furios prin cameră.

Americanul făcea haz de indignarea asta şi căuta să ne explice că suntem victimele veşnicei rivalităţi dintre Chicago şi New York.

Prin orice mijloc, Chicago trebuie să convingă pe oaspeţii străini, veniţi în asemenea ocazii, că cetăţenii de aci sunt mai gentili şi mai distinşi decît cei din New York.

— Bine, dar ce suntem noi vinovaţi ? De ce să se abuzeze de stomahul şi de răbdarea noastră ? Şi italianul, trîntind pe masă plicul cu invitaţia, se pronunţă hotărît :

— Nu mă duc nici mort. Deseară dezertez de sub escortă. Mîncăm mai bine într-un restaurant chinezesc.

[. . . . .]

LA NIAGARA

Pînă la Buffalo trenul extrarapid, fără să se oprească, atinge numai în goana-i nebună orașe moderne și prozaice, botezate pompos de americani cu nume poetice din antichitate : Palmira, Siracuza, Itaca, Roma.

Străbatem o bogată regiune industrială. Cîmpia verde îi pătată de negrul fabricilor, afumată de monstrele locomotive „Pacific“, tăiată peste tot de rețeaua aeriană a cablurilor electrice, sfîșiată în zbor de mii de automobile cu miros de benzină și nori de praf în urmă.

Cine ar recunoaște în haosul civilizației moderne sălbatica și pitoreasca vale *Mohawk*, teatrul de altădată al marei epopei romantice, descrisă de celebrul romancier american Fenimore Cooper ?

Aci, în sînul unei naturi aspre, în cadrul de apă și pădure, de-a lungul marilor lacuri s-au desfășurat odată acele fiime încîntătoare de aventuri și peripeții eroice, în cari pionierii îndrăzneți și războinicii indieni, superbii tatuați *Ciorapi de piele* și *Ochi de vultur*, ne aprindeau imaginația copilăriei, purtîndu-ne în deliciu printr-o lume primitivă, măreață și fantastică.

Un murmur surd, continuu și vag, ajunge pînă la noi venind de undeva din depărtare.

— E glasul *Niagarei*, îmi spune tovarășul de drum.

După un ceas ajungem. Ne oprim pe malul unei ape mari. Pare un fluviu de lățimea Dunărei. Nu-i fluviu. E un canal săpat de natură într-o albie de stîncă, pe o lungime de 60 kilometri : un imens jgheab de piatră prin care se scurge apa din lacul Erie în lacul Ontario. Diferența de nivel dintre cele două lacuri este de o sută de metri.

Stăm pe mal și privim. Prima orientare.

În susul apei, cît pot cuprinde ochii, vezi fața netedă a undelor clare, alunecînd c-o repeziciune amețitoare. În josul apei, la cîteva sute de metri, fundul de calcar e rupt brusc ; și acest fluviu lat, cu tot volumul lui de apă — *coloană de deluviu*, cum i se spune — se prăvălește deodată și cade de la înălțime, spărgîndu-se jos pe un pod de piatră. Un nour de pulbere de apă plutește la orizont, veșnic suspendat în aer.

Acolo e cascada. Nu se vede încă bine. Auzi numai zgomotul detunător, neîntrerupt. Simți parcă plutind în juru-ți o atmosferă de mister și primejdie.

Ne oprim. Un bloc de stîncă c-un buchet verde de arbori bătrîni : Insula-Caprei, rămasă ciudat în mijlocul torentului, desparte cascada în două. Căderea despre țărmul american e mai mică. Cea despre țărmul canadian, în forma unei imense potcoave, arată marea cataractă în toată splendoarea ei.

Enormul volum al torentului — douăzeci și cinci de milioane de tone pe oră — strîns între pereții de stîncă, se bombează ca și coama unui monstruos val de ocean. La mijlocul cascadei masa fluidă e așa de groasă că pare solidă — o masă compactă, colosală, se rostogolește vertiginos și cade brusc în abis, spărgîndu-se pe stînca de jos în miliarde de bucăți. Și în tunetul groaznic ce zguduie pămîntul, răzbate un fel de muget de uragan perpetuu ce umple văzduhul ca o cumplită amenințare de cataclism.

Simți, asurzit, căderea, fără să poți vedea spargerea jos, de fundul acelui satanic cazan clocotitor, ce fierbe ca un crater de vulcan în erupție. Apa pulverizată izbucnește năvalnic în vîrtejuri fumegînde, ca niște nouri fantastici de aburi irizați. Și în jocul razelor de soare, sub unghiuri diferite, praful lichid tremură bizar într-o orgie de culori îmbinate în dungi străvezii, ca o panglică de curcubeu solar.

Aspectele Niagarei, după starea cerului, variază la infinit. La mijloc, în pătura profundă a torentului, e un verde închis, slăbind din ce în ce mai pal spre lături. Coloane de mercur, șivoaie metalizate, curg pe margini, printre stînci pierdute jos, într-o fierbere de argint topit. Și fluviul, pînă

departe, se acopere c-un strat de spumă fină, ca o dantelă capricios destrămată pe un alb cîmp de zăpadă.

Răpit, înfricoşat, rămîi ceasuri întregi, cătînd în extaz la spectacolul grandios ce te reţine împietrit în sentimentul profund al micimii omului în faţa eternelor fenomene ale naturii. Misterul nepătruns şi groaznica ei maiestate niciodată nu s-au putut descrie sau zugrăvi.

Îmbrăcaţi ca nişte scafandrieri, în haine de pînză gudronată, ne scoborîm sub cascada centrală pe o scară strîmtă şi udă, alunecînd la fiecare pas. Un negru buzat, c-un trup de atlet, ne conduce şi ne susţine pînă jos la piciorul stîncei mîncate de apă. În spaţiul strîmt, rămas între peretele de piatră şi masa lichidă, ce fac în cădere o curbă perfectă, e întinsă o punte îngustă în spatele cascadei — Grota-Vînturilor, pe care n-o pot trece decît oamenii cu nervii sănătoşi.

Avalanşa de apă cade c-un tunet asurzitor. La depărtare de o palmă de ochi ai înainte peretele lichid ca o cortină gigantică. Păturile de aer sunt izbite cu atîta putere că vîjie vîntul într-un vîrtej de curenţi, c-un urlet sălbatic şi răutăcios, pe care nu-l poţi auzi în largul mării pe timpul marilor furtuni.

Asurziţi, orbiţi, biciuiţi de plumbii de apă rece, uzi leoarcă pînă la oase, ne strecurăm prin pînzele duşurilor torenţiale, pe puntea îngustă, încleştîndu-ne mîinile îngheţate de balustrada lunecoasă. În sfîrşit am scăpat la lumină. Ameţiţi, ne oprim să răsuflăm. De frig ne clănţănesc dinţii în gură. Cu puterile sleite, urcăm treptele pînă sus în capul scării. Ne uscăm la soare înfioraţi de-un tremur de tensiune nervoasă şi stăpîniţi încă de-o ciudată senzaţie : o profundă mulţumire de salvare, o ascunsă mîndrie de biruinţă — parcă am trecut teferi prin centrul unei trombe marine.

*

A doua zi, dimineaţa, cu tramvaiul electric, facem circuitul Niagarei, oprindu-ne pe diferite poziţii ca să vedem cataractele sub toate aspectele. Trecem celebrul pod suspendat. O minune tehnică, o pînză de paianjen ţesută în aer la o înălţime ameţitoare deasupra abisului. Intrăm pe pămîntul Canadei. Nici o formalitate, nici un control. Numai uniformele stacojii ale soldaţilor englezi ne atrag atenţia că păşim pe teritoriul unei colonii britanice [1].

Rezemaţi de-un grilaj de fier, la marginea prăpastiei, urmărim jos, pe apă, mişcările unui vapor : „Zîna negurilor", plutind vînzolit de frămîntarea talazurilor înspumate. Văzută de sus, mica navă pare o insectă imprudentă atrasă de pericol ; se apropie de cascadă şi deodată se retrage cu groază, urmărită de rafale de ploaie, de jerbele cari ţîşnesc din uriaşa căldare în clocot infernal.

— Şi cînd te gîndeşti — spune tovarăşul meu — că minunea asta a naturii se distruge pe nesimţite. Baza stîncii de calcar este roasă mereu de apă. Căderea se retrage cu jumătate de metru pe an. Va veni o vreme cînd în locul cascadei va rămînea numai un canal strîmt, prin care apa se va scurge fără să cadă de la înălţime.

— E adevărat — răspunse un american. — dar geologii au calculat că asta are să se întîmple peste vreo 30.000 de ani, aşa că o putem admira în linişte.

O sumă de legende circulă asupra acelor îndrăzneţi campioni, cari — seduşi de vecinătatea primejdiei şi de vanitatea reclamei — au înfruntat prin nebune aventuri puterea Niagarei.

Celebrul echilibrist Blondin a traversat cascada, mergînd pe o frînghie de sîrmă întinsă de la un mal la altul. Purtînd o mică sobă în spate, echilibristul s-a oprit la mijloc, a spart cîteva ouă din care şi-a preparat o omletă, ospătîndu-se liniştit pe sîrmă, deasupra cascadei.

Un oarecare Robert Flack, construindu-şi o barcă specială şi-a dat drumul în cursul apei, dar a fost înghiţit de torent chiar sub ochii soţiei şi ai copilului său.

Mai fericit a fost înotătorul Graham, care avu ingenioasa idee de a construi un butoi lestat la fund, pentru a-i păstra poziţia verticală. Cu chipul acesta a traversat de cîteva ori cascada. Mulţi înotători l-au imitat, dar cîţi din ei n-au plătit cu viaţa sfidarea nebună şi curajul steril al unui eroism inutil.

---

[1] În 1912, cînd întreprinde Eugeniu Botez călătoria în America de Nord, Canada era colonie britanică, cucerită de la francezi în 1763 (în urma războiului de 7 ani).

Pieile-Roșii, tribul *irochezilor,* vechii stăpînitori ai Niagarei, se adunau pe malurile aceste aducînd, o dată pe an, o tragică jertfă marelui *Spirit* al apelor. Pregăteau o barcă, o albă *pirogă,* împodobită cu ghirlande de flori și încărcată cu fructe și cu felurite daruri.

Dintre fetele de măritat alegeau pe cea mai frumoasă pentru sacrificiu. Noaptea, pe lună plină, tot tribul se aduna pe malurile torentului. În mijlocul urletelor sălbatice și a dansurilor diabolice, se lansa *piroga* în curentul apei. Numai cîteva minute apărea în lumina argintie a lunei, plutind fulgerător spre abisul morții, acea stranie viziune pe care, într-o clipă, Niagara o înghițea pe vecie.

MINCIUNILE LUI CHATEAUBRIAND ȘI LITERATURA AMERICANĂ

În cercul nostru, plecat de dimineață din Buffalo, se găsea o tînără intelectuală din Boston.

Miss Mildred T... O blondă zveltă, fragilă, cu o voce muzicală, c-un cap de madonă. Bluza de mătase, culoarea fragilor, era prea decoltată ; în ziua aceea, ce-i drept, era o căldură nesuferită. Bărbații, după moda americană, umblau numai în vestă și sacoul pe mînă.

În scurt timp ne-am pus toți la curent cu starea civilă a americancei, care ne intrigase la început.

Unica fiică a unui mare industriaș din Boston. De douăzeci și opt de ani. A doua oară divorțată. Își reluase vechiul titlu de *Miss,* cum e obiceiul în Lumea Nouă. Renunțase la măritiș pentru a-și păstra complecta libertate.

Studiase muzica doi ani la Paris. După trista experiență a căsniciei, se apucase de literatură și studii sociale. Deși avea o grație naturală, inteligență și cultură aleasă, părea la prima cunoștință cam excentrică și indescifrabilă. Venise la Niagara pentru o lună, ca să ia note în vederea unui roman feminin la care lucra de un an.

Stam în parcul îngrijit de pe malul canadian, înșirați pe bancă la umbra unor tei bătrîni. Privind panorama Niagarei, căutam să-mi închipui peisagiul primitiv, așa cum trebuie să fi fost pe vremea Pieilor-Roșii, în sălbatica măreție a naturii virgine, înainte de a fi insultată și mutilată de decorul și reclama civilizației aduse de oamenii albi.

— Ce trebuie să fi fost odată prin locurile aceste ? Chateaubriand, care le-a descris magistral, spune că irochezii se hrăneau cu vînatul animalelor tîrîte și ucise de cataracte.

Indienii cu *pirogele* lor ușoare, din coajă de copac, pescuiau urși, cerbi și bizoni căzuți și aduși de torent.

— Admirați mult pe Chateaubriand? mă întrebă c-un zîmbet ironic scriitoarea americană.

Dintre toate celebritățile europene nici una n-a scris despre America mai mari minciuni ca Chateaubriand. Opera lui n-a fost scrisă după vedere, la fața locului, așa cum susține el. A fost compusă din bucăți la biurou, răscolind o întreagă literatură adormită de trei secole în praful bibliotecilor: studii, memorii, însemnările exploratorilor, misionarilor și călătorilor din trecut.

— Ce are a face cum a lucrat — o întrerup eu — a scos dintr-un material brut un extract minunat. A făcut un aliaj prețios, opere nepieritoare ca *Atala* și *Natchez*, în care — după cum spun marii critici — strălucesc pietre nestimate, rămase parcă din *Biblie*, sau de la Omer și Ossian.

— Trebuie să știți că noi, americanii, iubim mult adevărul și sinceritatea în viață și în artă. E adevărat că poemele lui Chateaubriand au făcut revelația unei lumi necunoscute și a unei poezii noi, ca un suprem triumf al exotismului american; dar nu putem uita că cea mai mare parte a operei a fost *trucată*.

Pe Chateaubriand l-a chinuit toată viața ambiția de a-și lega numele de o mare descoperire geografică. Căuta un drum spre strîmtoarea Bering prin fundul băii Hudson, căuta izvoarele lui Mississippi și locul unde a fost Cartagena.

Dar n-a avut parte să-i poarte numele nici o apă și nici un munte. Nu era om de acțiune și energie. Nici pregătire nu avea pentru explorări. A fost un artist c-o mare adorație pentru grandiosul său *Eu*. Un critic spunea despre dînsul că viața i-a oscilat între orgoliu-virtute și orgoliu-prostie. În lumea nouă n-a stat decît vreo cîteva luni. N-a avut nici timpul material să umble prin toate locurile pe cari le-a descris. Cînd s-a convins că nu poate să îndeplinească cele ce-a visat, s-a pus să cerceteze textele vechi.

Toate peisagiile din Florida și de pe Mississippi, descrise fără să le fi văzut, sunt împodobite cu minciuni născocite de bogata lui fantezie. Susține că a întîlnit urși clătinîndu-se îmbătați de struguri, că a văzut stîrci albaștri, crocodili, șerpi gigantici, papagali multicolori. Iar în drum spre

Niagara, la un trib de irochezi, a întîlnit un francez, fost ajutor de bucătar, făcînd pe profesorul de dans. Învăța pe *messieurs les sauvages et mesdames les sauvagesses* [1] dansurile franceze după aria *Madelon Friquet*.

Un profesor de la Universitatea din California a făcut un studiu documentat ca să stabilească adevărul și minciuna, împletite, de altfel, cu multă artă în opera lui Chateaubriand.

Din una în alta am ajuns la literatura actuală americană.

— Noi, în Lumea Nouă, nu suferim de decadentismul care bîntuie în literatura europeană. Avem și noi însă alte păcate. Se citește mult, dar cititorii noștri sunt proști. Gustul publicului e scăzut. Se citește superficial, fără pătrundere. Și de aceea se și scrie așa în pripă, fără multă gîndire și sforțare pentru perfecție. De altfel, lucrul e explicabil. Avem o literatură prea tînără. Abia am apucat să ieșim de sub influența literaturei engleze. Tot ce se scria mai înainte în America nu era decît o transplantare britanică. Bret Harte [2] e Dickens, Irving [3] e Goldsmith, Fenimore Cooper e Walter Scott și Miller [4] e Byron. Numai cu Whitman ajungem la calitatea geniului american.

În literatura noastră avem acum două curente paralele: unul *popular* și altul *rafinat*.

Curentul popular cuprinde toate cărțile scrise pentru marele public, după gustul mulțimii. Subiecte senzaționale, adesea cu miez interesant, dar de-o simplitate copilărească, tipuri convenționale și formă foarte puțin artistică, neglijată cu totul, ca o cronică de ziar popular.

Curentul rafinat are un mic număr de scrieri pentru cercuri restrînse. Stil și formă aleasă, dar fondul slab, fără

---

[1] „Domnii sălbatici și doamnele sălbatice" (fr.).

[2] Francis Brett Harte (zis Bret) (1836—1902), scriitor american născut la Albany. Scrierile lui consacrate Far-Westului (Vestului Îndepărtat) îi aduc o reputație internațională. Adept al unui limbaj savuros cu o anumită culoare locală este un precursor al lui Mark Twain.

[3] Washington Irving (1783—1859), scriitor din S.U.A., unul din creatorii literaturii nord-americane. Este autorul unei hazlii *Istorii a New Yorkului* (1809), și al mai multor biografii, istorii și cărți de călătorie.

[4] Henri Miller, scriitor american, născut în 1891, autorul unor scrieri cu o mare libertate de limbaj prin care denunță obsesiile lumii moderne *(Tropicul Cancerului, Tropicul Capricornului)*.

viață, fără gîndire profundă și fără simțul realității. Este un fel de literatură, cum se zice la noi, scrisă cu pană de cristal și cu cerneală parfumată.

— Poate din cauza vieții comerciale din America, încerc eu să explic lucrul.

— Pardon — mă întrerupe americana, c-un accent net și sec — Florența, Veneția și Olanda erau foarte comerciale cînd au produs pe cei mai mari artiști ai Europei.

Suntem încă o lume tînără, în formație. Talent, imaginație avem, dar n-am ajuns încă la o gîndire profundă. Scriitorii europeni nu au mai mult talent decît ai noștri, dar au un public cititor mai superior, mai pretențios, produsul unei civilizații mai vechi. Un scriitor bun se formează ca și un actor, care niciodată nu va ajunge la un rol desăvîrșit jucînd pe scena unei săli goale sau în fața unui public prost. Gustul și educația publicului se face cu încetul.

La noi progresul este vădit. În toate orașele se organizează cluburi literare și se dau premii pentru poezie și proză. În scurt timp și pe acest teren vom arăta Europei ce putem produce. Nu uitați că arta nu e decît floarea care se deschide la urmă, după ce planta cu rădăcină adîncă și tijă sănătoasă s-a dezvoltat complect într-un pămînt fertil.

— Dar din literatura europeană ce preferați ?

— Nouă, americanilor, ne place mai mult literatura engleză decît cea franceză.

Anglia e patria romanului. Scriitorii francezi sunt prea frivoli. Cu drept cuvînt s-a spus că, citind romanele franceze, îți vine să crezi că autorii nu sunt însurați și nu au nici mame, nici surori.

— Cred că în America, mai mult decît în Europa, aveți ceea ce se cheamă *pruderie* [1]...

Dar n-apucasem să sfîrșesc fraza, și scriitoarea americană mă întrerupse brusc aruncîndu-și pe umerii goi, c-o mișcare repede, un fular de mătase, ținut pînă atunci pe genunchi...

— În tot cazul, la noi păcatele se ascund, pe cînd în Europa se etalează. Ceea ce numiți *pruderie* este un omagiu adus virtuții. Eu am trăit în Franța și cunosc bine viața și femeile de acolo. Sunt fals zugrăvite în literatură. Femeia franceză se îmbracă bine, are spirit și grație, dar nervii îi sunt prea iritabili și vorbește prea convențional. E și natural, căci abia iese de sub tutela guvernantei și intră în sclavia soțului. În toată Europa femeia e încă *minoră*, numai în America a ajuns la *majorat*. Foarte bine s-a zis despre femeia franceză că-i jumătate prințesă și jumătate actriță.

După ce ne-am despărțit, multă vreme mi-au umblat prin minte părerile scriitoarei americane asupra femeii franceze. Și cum îmi apărea mereu imagina ei și în auz îmi răsuna accentul acela net, sec și pedant, mi-am adus aminte de părerile unui scriitor francez asupra femeii americane: „Țara asta în care numărul bărbaților e cu vreo trei milioane mai mare ca al femeilor, și unde sunt cele mai multe căsătorii din amor și cele mai multe divorțuri, a făcut din femeie o aristocrată fără curte, o rafinată fără mediu, o imagină fără cadru, un juvaer fără montură, o zeiță fără Olimp“.

[1] De la fr. *pruderie* — virtute mincinoasă, ipocrizie.

PE MISSISSIPPI

Ciudat tip de vapor fluvial. Necunoscut pe Dunărea noastră. În loc de helice, numai o roată imensă cu zbaturi, așezată la pupă, învîrtindu-se c-un zgomot infernal, împinge înainte vasul cu fundul plat. Urcăm fluviul încet, luptînd să învingem viteza curentului apelor umflate pe timpul inundației periodice.

Ca și Nilul binefăcător, Mississippi — „părintele rîurilor" — își revarsă regulat prisosul apelor mănoase, fertilizîndu-și vasta albie, întindere nesfîrșită de pămînt roditor, supranumit noul Eden.

Pe malul stîng se-nșiră coline paralele, acoperite cu păduri negre de stejari, pe-alocurea pătate cu albul lucitor de ulmi și mesteacăni.

Pe malul drept, jos, uniform și peste tot înecat, coroanele sălciilor pletoase, legate între ele prin lanțuri de liane agățătoare, plutesc la suprafața apelor moarte, în singurătățile nemărginite ale savanei pierdute în zare. Apa-i gălbuie, mîloasă. Navigația-i grea prin părțile acestea cînd fluviul e umflat.

Roata cîrmei se învîrtește repezită ca să abatem din drum, în scurte zigzaguri, ferindu-ne de buștenii enormi ce plutesc coborînd la vale. Oprite pe la cotituri, aceste epave rătăcitoare încheagă bancuri de nisip și rădăcini, care se rup uneori de maluri, plecînd în scursul apei ca niște insule plutitoare.

Defilăm ca și pe Dunăre, prin fața ostroavelor pustii și păduroase. Nelocuite, unele fără nume, se cunosc numai după numerile însemnate pe harta fluvială. Navigăm pe

lîngă ele, unde curentul e mai mic. Umiditatea solului fecondează o vegetație bogată, lacomă, nebună, care se tîrîie, se agață, se încolăcește ca șarpele, îmbrățoșînd trunchiuri bătrîne, încîlcindu-se într-o țesătură deasă de draperie mătăsoasă. Adierile vîntului, loviturile apei clatină imensul gard viu ce-și oglindește frunzișul, legănat în unda sclipitoare, c-un joc de culori fantastic și amețitor. Iar freamătul de frunze, suspinînd în adîncimea desișului, tremură în aer ca o prelungă respirație a vieții vegetale.

Pe sus, suspendate parcă în azurul cerului, trec stoluri de păsări acvatice, plutind în zare, deasupra luciului apei molcome spre bălțile adormite.

Pe vaporul nostru, încărcat cu baloturi de bumbac — lume puțină. Cîțiva călători albi și vreo zece familii de negri.

La prînz, căpitanul vasului, instalat după obicei în capul mesei, îmi făcu loc în stînga. Locul din dreapta era rezervat unui domn bătrîn c-o figură impunătoare, c-un aer aristocrat. Asemenea tip de american nu mai întîlnisem în calea mea prin Lumea Nouă. Anglo-saxon de cea mai pură rasă. Foarte înalt, uscat, zvelt. O figură prelungă, osoasă, roșă, întretăiată de-o rețea fină de vinișoare violete; părul cenușiu în șuvițe rare, și niște ochi ficși, albaștri ca de sticlă. Temperament flegmatic, rigid și geometric, părea — după ținută și îmbrăcăminte — un nobil general în retragere, care-și păstra încă deprinderea de comandă și dominație. Pe cînd bătrînul consulta lista, căpitanul se aplecă șoptindu-mi:

— E cel mai mare cultivator de bumbac din Virginia. Adevărat nobil. Din cea mai veche aristocrație. Domeniile familiei trec din tată în fiu de trei sute de ani.

— Cum — îl întrerup glumind — în egalitara și democratica d-voastră Republică aveți încă o aristocrație?

— Desigur — îmi răspunde grăbit — în orice societate triajul unei elite se face de la sine. Întotdeauna vor fi unii creați să comande și alții să asculte. Aristocrația noastră virginiană a furnizat Americei cei mai mari bărbați de stat.

În timpul mesei bătrînul american mă întrebă cu mult interes despre viața și viețățile din Delta Dunării. Cunoștea

bine Delta lui Mississippi, unde dusese, spunea el, un trai de martir din cauza țînțarilor; povesti apoi peripețiile vînătorilor făcute în regiunea mlăștinoasă a Deltei, împotriva crocodililor și a șerpilor cu clopoței.

Și pentru că văzuse interesul meu pentru navigația pe Mississippi, după masă, mă luă de braț și mă conduse în fața unei hărți țintuite pe unul din pereții salonului din provă.

— Iată — îmi arătă el — cum, dintr-o singură aruncătură de ochi, poți înțelege rolul marelui fluviu pe care indienii, în pomposul lor limbaj, l-au numit „Părintele apelor".

Privește ce formă regulată are America. Pare că după o ordine metodică natura a separat pămînturile și apele, munții și văile. Un plan geometric, măreț și simplu. Un imens triunghi de la nord la sud. Pe latura de sus — Marile-Lacuri, pe latura Pacificului — lanțul Munților Stîncoși, pe latura Atlanticului — lanțul Munților Alegani. Depresiunea mediană, acest vast teritoriu îi tăiat în două de Mississippi pe toată lungimea de șase mii de kilometri. În el se varsă cincizeci și șapte de rîuri navigabile care, scoborînd din munți, udă de o parte și de alta, fertilizînd toată această regiune de o nesecată bogăție naturală.

Nici o apă de pe glob nu formează o arteră de comunicație mai interesantă ca Mississippi. Bazenul mississippian a fost ocupat de triburile indigene, dar n-a fost niciodată posedat. Căci numai prin agricultură omul se leagă de sol. Primii locuitori au rămas tot la vînat, fără să se ridice la treapta păstoriei și agriculturii. Pămîntul acesta este cea mai măreață locuință pregătită omului de natură.

Cu drept cuvînt se zice că această imensă vale, găsită goală, a servit ca leagăn marei națiuni americane.

*

După-amiază, înăuntru e o căldură înăbușitoare. Ieșim afară pe punte. Adie o briză ușoară. Stăm la umbră sub o tendă de pînză groasă, pe care un marinar negru o udă din cînd în cînd. Bătrînul american își prepară singur ceaiul, făcîndu-mi o întreagă teorie asupra raportului dintre căldura internă și cea externă pentru a demonstra că, bînd ceai

clocotit, te răcorești. Eu mă mulțumesc cu siropuri și apă la gheață. Un remorcher puternic ne ajunse din urmă. Avea aceeași direcție și cîtva timp ne-am ținut pe aceeași linie. Vaporul nostru, deși mărise presiunea la căldare, rămînea în urmă. Remorcherul avea vădit viteză mai mare. Cînd s-a convins de asta, căpitanul nostru a renunțat să mai încerce o întrecere. Cuminte, el și-a căutat de drum.

Bătrînul, care se sculase de pe scaunul său legănător, pe cînd urmărea cu binoclul în zare mersul remorcherului, îmi spuse c-un fel de regret:

— Mai înainte, pe Mississippi, era imposibil să meargă două vapoare în aceeași direcție fără să se ia la întrecere de viteză.

O! erau lupte interesante care durau zile întregi. Se făceau pariuri pe sume fabuloase. Căpitanii, echipajele și călătorii se pasionau pînă la exaltare. Cîte căldări nu explodau aruncînd vasele în aer, cîte victime omenești nu făceau aceste curse nebune...

Erau căpitani încăpățînați și furioși care, văzînd că pierd cursa, ajungeau să tragă focuri de revolver în piloți, sau să abordeze vasul rival pentru a-l da la fund.

Îmi aduc aminte că am luat parte în tinerețe la o asemenea cursă de vapoare. Plecam din Noul Orleans. Pe toate zidurile erau afișe enorme care anunțau primul voiaj a două vapoare noi care urmau să-și încerce viteza. Călătorilor li se punea în vedere că drumul se face pe risc propriu, vapoarele nu răspund pentru accidentele care ar putea surveni în cale.

Mă îmbarcasem pe vaporul „Neptun". Mi se păruse că are forme mai fine și o provă foarte ascuțită. Toată lumea de pe bord pariase. Erau angajate sume mari. Toți călătorii, bărbați și femei, luam parte cu îndîrjire la luptă. Nimeni nu se gîndea la pericol. Ațîțam marinarii și fochiștii promițîndu-le mari recompense ca să ridice presiunea căldărilor la maximum. Eram hotărîți să învingem sau să zburăm în aer.

Cele două vapoare, „Neptun" și „Saturn", erau de aceiași tip, mașinile de puteri egale. Cîtva timp ambele au mers cu aceeași viteză. Stațiile telegrafice de pe malurile fluviului comunicau în toate direcțiile trecerea celor două vapoare.

După sforțări cumplite, vaporul nostru izbuti să ia înaintea rivalului său, dar flăcările începură să iasă pe gurile coșurilor înroșite.

Tocmai cînd entuziasmul era la culme apăru în vedere Louisville — unde se hotăra cursa — se ridică atunci din fundul vasului în agitația de pe punte, șeful mecanic, cu părul vulvoi, negru ca un coșar, aiurit, strigînd cu gesturi disperate :

„Depozitul de cărbuni e pe fund, trebuie încetată lupta din lipsă de combustibil".

„Niciodată ! urlă căpitanul furios, toate lucrurile de lemn de pe bord să se arunce în foc. Să nu scadă presiunea la căldare nici c-un grad că vă bag în foc pe toți mecanicii și fochiștii. Mențin eu presiunea pînă la sfîrșit arzînd carne de om."

După cîteva clipe se auzi bocănitul topoarelor și vandalismul începu : mobilierul din saloane, mese, scaune, bănci, lăzi, parchete fură sfărîmate și cărate cu repeziciune la căldare.

Un fermier avu o idee minunată oferind pentru ardere în loc de cărbuni întreaga cantitate de grîu pe care o transporta în fundul vasului.

O doamnă, care lua parte cu înverșunare la luptă, puse la dispoziție o garnitură complectă de mobile împachetată în lăzi. Navigam arzînd la căldare grîu și lemn.

În strigăte, urale și aplauze nebune, „Neptun" acostă întîiul la pontonul din Louisville.

„Saturn" ajunse după șase minute.

„Neptun" era într-un hal de plîns, pe jumătate distrus, dar... cîștigase gloria învingătorului.

Asta e în firea americanului, sfîrși bătrînul povestirea ; *go and run your risk* — mergi și încearcă-ți norocul.

[. . . . .]

ÎNTRE ATLANTIC ȘI PACIFIC

O dimineață rece. Ieșind din pîcla apăsătoare a negrelor uzini, sorbim cu nesațiu lumina aurie și aerul curat de-a lungul lacului Michigan — o mare verzuie cu apă dulce. În urma noastră rămîne pierdut, învolburat, în norii de fum monstruos încîlciți, Chicago, *orașul ciupercă,* supranumit *Porcopolis.*

Cu o sută de kilometri pe oră, cinci zile și cinci nopți, străbate continentul trenul rapid „Nord-Pacific".

Trenurile obicinuite nu au decît o singură clasă. În schimb sunt numeroase trenuri speciale și rapide, cu vagoane comode și luxoase. Grupului nostru i se dăduse un *parlor-car* [1] pentru ziuă și un *„Pullman"* [2]*-palace-car* [3] pentru noapte.

Un salon elegant : pereți de oglinzi, covoare moi, fotolii turnante, birouri și bibliotecă de mahon. Platforma de la coada vagonului e transformată într-un balconaș solid, de unde poți admira natura din goana trenului.

Doi negri surîzători, tot drumul, șterg geamurile și lustruiesc alămurile, spionînd continuu călătorii pentru a-i servi cu perne curate și băuturi răcoritoare. Fiecare vagon are cîte-un filtru cu apă la gheață artificală.

Bărbier, manichiură, dactilografă, stenografă, telefon stau în permanență la dispoziția călătorilor din trenurile rapide.

Întîlnim un tren întreg numai cu vagoane văpsite în alb. Altul, numai cu vagoane galbene. Un american ne lămurește :

---

[1] Vagon-salon (engl.).
[2] După numele inventatorului american George Mortimer Pullmann (1831—1897).
[3] Vagon de dormit (engl.).

vagoanele albe transportă lăptării și brînzeturi, cele galbene transportă fructe.

Companiile de căi ferate sunt organizate și exploatate în chip pur comercial, nu administrativ ca instituțiile de stat greoaie, ruginite și tiranice. Publicul cîștigă din lupta de concurență ce-și fac între ele diferitele companii prin viteză, confort și ieftinătate. În țara asta, tînără și viguroasă, larga libertate este resortul inițial al progresului.

Conducătorul, un american roșu, jovial și gras, se așează într-un fotoliu la rînd cu ceilalți călători. Citește gazete, cere foc să-și aprindă trabucul, face glume și vorbește tuturor c-un aer protector. Un inginer german din Brema, grav, pedant, se face că citește într-o carte, pîndind pe sub ochelari figura conductorului luminată de-o sinceră voioșie.

De la o stație se urcă un domn cărunt, c-o geantă la subțioară. E un inspector de la calea ferată. Conductorul nici nu se sinchisește. Inspectorul se așează într-un fotoliu alăturea. Fumînd amîndoi, ca doi colegi, stau de vorbă despre diverse chestiuni de serviciu. Nici o urmă de jenă, nici o atitudine de ierarhie. Unde-i dulceaga lingușire, umilința și servilismul micului funcționar ce trebuie să-și mlădie coloana vertebrală în fața șefului rigid și veșnic periat ?

E firească această desăvîrșită egalitate aci, unde cel mai unsuros fochist știe că poate ajunge într-o zi, prin muncă și merit, în cel mai înalt loc la conducerea întreprinderii, în care brevetele înaltelor școli de poduri și șosele nu au nici un preț.

Se povestește, ca pildă, viața unuia dintre marii regi ai căilor ferate americane, fost simplu macagiu. Pentru că era posesorul a două acțiuni, avea vot și glas în adunarea generală a societății. A fost remarcat pentru părerile ce și-a dat asupra creărei unei linii noi și a cumpărărei unor mine de cărbuni. Societatea a cîștigat sume mari, urmînd planurile acționarului macagiu, care s-a ridicat într-un timp scurt, trecînd prin toate gradele, pînă la conducerea uneia dintre cele mai renumite companii din lume.

*

Străbatem vastul *baragan* al Far-Westului american. Trenul taie în goană spațiul gol, cîmpia moartă peste care plutește tristețea nemărginirii pustiului ocean. Puterile naturei, vijeliile zăpezilor de iarnă și vîrtejurile aerului fierbinte de vară se dezlănțuiesc neînfrînate pe scoarța netedă a pămîntului, în largul întinderilor nemăsurate și fără hotar. Imensul deșert, slobodul imperiu al bizonilor de altădată, gol a rămas de mii și mii de ani, căci omul stepei americane a rămas veșnic același vînător pribeag, fără să ajungă a trece vreodată la treapta păstoriei.

Pămîntul acesta virgin și rebel, fecondat astăzi de sudoarea muncii coloniștilor europeni, sobrii și taciturnii pioneri, se transformă sub ochii noștri ca să ajungă în scurtă vreme unul dintre cele mai îmbelșugate grînare ale omenirii. Așezările temeinice sunt încă rare. La mari distanțe apare cîte-o gară pierdută în monotonia întinderilor uniforme. În rînduri regulate se înșiră casele de lemn aliniate după imensele *silozuri*-magazii de cereale.

Uneori, prin undele tremurătoare, în arșița soarelui de vară, apar în zare pete sure ca niște insule pe întinsul mării : sunt turme de zeci de mii de vite, păzite și conduse de călăreții *cowboy*, oțeliții stăpînitori ai stepei.

Și-n goana năprasnică a trenului, zărim, din cînd în cînd, cîte o linie lungă, neîntreruptă, abia mișcînd în depărtarea ștearsă. E o coloană de căruțe bizare sub coviltire de pînză ceruită, tîrîndu-se domol, cu un șarpe fumuriu de praf rămas în urmă : e trista caravană a deșertului american.

*

Pe timpul nopții vagonul *pullmann-palace-car* se transformă într-un imens dormitor comun. Din banchete și spetezele lor se întocmesc, în chip ingenios, paturi suprapuse, mascate de perdele lungi încheiate cu nasturi.

Spațiul pentru dezbrăcare după perdele e așa de restrîns, încît lumea e nevoită să iasă la lumină în mijlocul vagonului sau să se dezbrace în cabinetul de toaletă și să vie de-acolo cu hainele pe mînă.

Dimineața și seara e o defilare picantă de costume, pijamale, tricouri, cămăși, capoate în dantele și panglici de felurite culori și forme. Și în această bogată și intimă expoziție

de albituri, negrii de serviciu se învîrtesc cu blîndul lor surîs, întotdeauna discreți și serviabili.

Sunt perechi cari iau un singur pat. Nici o privire indiscretă, nici o îndrăzneală, de o parte, și nici o jenă sau cochetărie, de altă parte. Numai printre străinii, surprinși de moravurile americane, se aud chicote înăbușite, murmure și glume în surdină, ca în fața unor distracții de carnaval.

*

În vagonul-restaurant se deschide vorba despre comerțul de cereale.

— La noi — spune un american — în cea mai mică stație, producătorul găsește o *magazie-siloz* unde-și depune recolta a doua zi după ce a ridicat-o de pe cîmp.

Cu recipisa în mînă dă fuga la orice bancă. Numai așa, cu această organizație, putem scăpa de lăcomia mijlocitorilor care se îmbogățesc sugînd din munca grea a producătorilor.

Ascultam în tăcere discuțiile asupra sistemului agricol american și, fără voie, gîndurile îmi fugeau în urmă, departe, la gările în care grîul încolțește așteptînd ; la primitiva stare de anarhie agricolă ; la cea mai bogată țară în cereale din Vechiul Continent.

Americanul care vorbise, un bătrîn vioi, distins, veni să mă cunoască auzind că sunt român. Ne vizitase țara cu prilejul Congresului petroliștilor. Nevasta, o femeie încă tînără, cu obrazul fraged, dar cu părul alb, tuns bărbătește, citea o carte religioasă pentru lecuirea boalelor prin credință. Cînd auzi vorbindu-se de România, se sculă brusc, săltată parcă de un resort nevăzut. Îmi întinse ambele mîini, încercînd să vorbească repede, abia putînd să-și stăpînească un rîs copilăresc.

— Și eu am fost în România. Ce țară poetică și încîntătoare. Păcat că n-are higienă. Ce frumos vorbesc românii franțuzește. Și ce multe lucruri știu oamenii de-acolo. Pot vorbi despre orice c-o perfectă competință. Nu te superi dacă voi povesti sincer ce-am pățit în România d-voastră.

Și după ce-și aprinse o țigară parfumată începu :

— Despre România aveam cunoștinți vagi, așa ca despre Rumelia, Macedonia, Albania. Auzeam mereu de revoluție, bande, tulburări cari se țin lanț acolo în Peninsula Balcanică.

Cînd mi-a spus într-o zi bărbatul meu că vrea să meargă la un congres de petrol în România, mi-a venit să plîng. După ce am studiat o săptămînă întreagă atlasul geografic m-am hotărît să-l însoțesc, gata să înfrunt orice pericol în acele părți îndepărtate din Europa, unde nu ai încă siguranța vieței. Am trecut Oceanul și am vizitat cele mai importante orașe din Vechiul Continent, dar mai jos de Budapesta am crezut că nu-i prudent să mă scobor. Am rămas acolo în așteptare. El, ca bărbat, putea mai ușor să străbată Munții Carpați și să treacă în România.

După două zile, primesc o telegramă urgentă :

„Vino imediat București, otel «Splendid». Aci e bine de trăit. Perfectă siguranță. Bună țară.“

Am plecat în aceeași zi. Carpații i-am trecut foarte comod în vagonul-restaurant al unui tren rapid. Am văzut frumusețile neuitate din Valea Prahovei. În sfîrșit, trebuie să spun că mi-a fost rușine de părerile cu care intrasem în România. La nici un congres din lume n-am fost mai bine primiți ca la d-voastră. Automobile, trenuri, vapoare aveam la discreție. Cea mai ospitalieră și mai agreabilă țară din cîte am cunoscut. Lumea amabilă, cultă și rafinată... ce păcat că n-are și higienă !

În fața ceștilor de ceai, vorbirăm mai mult asupra petrolului. Americanul zicea că el s-a născut petrolist. Tatăl său fusese printre primii aventurieri atrași de nebunia exploatării regiunilor petrolifere, descoperite întîi în jurul Pittsburgului. Indienii întrebuințau petrolul ca leac împotriva boalelor. Febra petrolului a ținut multă vreme. Aurul din California părea detronat de petrol. Setea de petrol aduna lumea din toate colțurile pămîntului.

Americanul își amintea din copilărie, de viața petrecută în cort, în mijlocul unor oameni lacomi și cruzi, care la orice minut puneau mîna pe revolver și cuțit.

Mai tîrziu, rămas singur, se stabilise în regiunea Pithole, unde în cîțiva ani făcuse o avere însemnată. Sub ochii lui

se ridicase și căzuse această regiune petroliferă. Dintr-un *oraș-ciupercă*, Pithole a ajuns astăzi un *oraș-fosilă*. Regiunea a fost complect secată. Petrolul trecuse în alte părți.

Fiecare lucru, termină americanul, își are epoca sa, de care trebuie să știi să te folosești. Cine știe dacă în curînd nu va veni epoca altor surse de energii, pe care omenirea le va cuceri punîndu-le în exploatare, ca : electricitatea atmosferică, căldura solară, forța valurilor sau căldura pămîntului.

AUR

Pe vapor, la întoarcere, auzeam vorbind printre călători că la clasa a doua este un tip original : un bătrîn evreu galițian, care se întoarce în patrie ducînd într-un cufăr o mare cantitate de aur din Alaska. Stă mai toată ziua închis în cabină. Se plimbă rar pe punte. Numai seara îl vedeam luîndu-și ceaiul singur la o masă. Un bătrîn puțintel, uscat, c-o bărbuță rară, decolorată, un cap mare, chel, niște ochi mici sfredelitori, cu pleoape roșe, umflate, și urechile vinete, degerate.

Într-o seară ne-am cunoscut. După ce-a aflat că sunt român și că am fost la Chișinău, bătrînul a început să povestească într-o moldovenească scîlciată și cîntătoare.

— Și eu sunt din Chișinău. Dar de treizeci de ani am plecat. Vorbeam bine moldovenește, că treceam des în România, la Galați și Brăila. Eu lucram la un birou de export de cereale și încărcam marfa în vapoare la Dunăre.

Cînd a început pogromul cel mare la Chișinău, eu eram la Ismail. Lăsasem acasă nevasta și un copilaș de trei ani. Cînd am auzit ce grozăvii se întîmplă pe la noi, m-am întors la fugă înapoi. Dar n-am mai găsit nimic. Jaful și măcelul începuse chiar din mahalaua noastră. A fost atunci ceva care nu s-a mai pomenit. Femeile noastre fusese spintecate și umplute cu puful perinilor.

Ce să-ți mai spun ? N-am găsit nici nevastă, nici copil. Trupurile celor măcelăriți au fost luate și îngropate noaptea pe cîmp, toate la un loc, amestecate, ca să nu se cunoască nimic din ce-a fost.

Ah ! D-le, ce-a fost... ce-a fost atunci !...

Așa o grozăvie de ce au trebuit ei să facă ? Și cu ce-am fost noi vinovați ?

Și glasul bătrînului se muie deodată, silabisind crispat cîteva vorbe a căror înțeles nu l-am putut prinde. O clipă închise ochii clătinîndu-și capul pleșuv. După ce-și trecu degetele uscate prin barba-i rară și sorbi o înghițitură de ceai, urmă rar și stînjenit.

— Lasă... să nu mai vorbim de asta. Dacă am rămas singur pe lume, nu mai puteam trăi acolo. Am trecut în România și am lucrat în cereale la Galați. Am plecat la Rotterdam și de-acolo am emigrat la America. Țară liberă, nu pot zice nimic rău, poți să răsufli slobod.

Am făcut de toate, dar numai avere nu. Tot în sărăcie rămîneam. Stam eu uneori și-mi făceam socoteala în minte :

„Dacă suntem noi urîți și persecutați, de ce sunt loviți numai cei săraci ? Ei sufăr, plătesc și pentru cei bogați, cari nu sunt atinși pentru că sunt temuți.

Și de ce asta ? Pentru că sunt bogați. Averea îi apără Pentru că toată lumea asta îi zidită pe bani, pe temelie de aur. Aur, aur, cît mai mult aur trebuie să ai."

Știi d-ta ce înseamnă *gold-fever* [1] ?

Am plecat în tovărășie cu patru inși să căutăm aur. Numai eu sunt în viață. Toți ceilalți și-au lăsat ciolanele în pustietatea albă din Alaska.

Și bătrînul tăcu fixîndu-și privirea în vid.

Eu îl ispitesc din nou :

— Poți fi mulțumit, acum te întorci bogat și sănătos. Ce ai căutat ai găsit. Vii cu destul aur.

— Hm ! făcu bătrînul schițînd un surîs amar, crezi că aurul îl găsești așa cum îl visează închipuirea nebună a omului însetat de pămîntul făgăduinței ?

Crezi d-ta că eu am cules aurul acolo cu mîinile ? Nu. Tot cu capul ista am izbutit să strîng ce am.

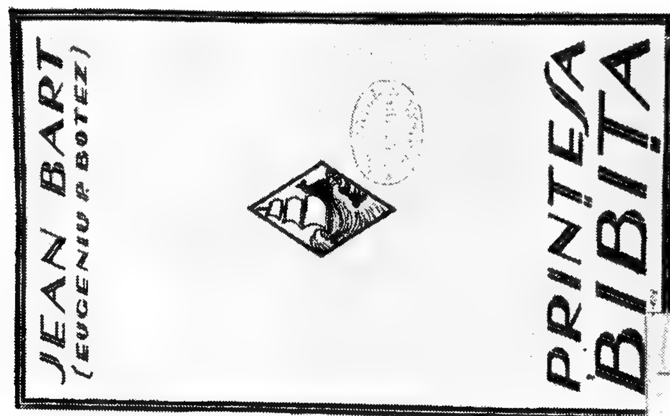
Și cu degetul arătător, uscat și tare ca un ciocănaș, lovi de două ori în creștetul capului pleșuv.

— Cînd am ajuns la Klondyke am găsit adunată acolo lume din toate colțurile pămîntului. La un han de scînduri, în jurul unei sobe de fier înroșite, se îngrămădeau oameni de toate neamurile, vorbind toate limbile — ca la turnul lui

---

[1] Febra-aurului (engl.).

Filă dintr-un manuscris dedicat Deltei, intitulat Între Dune. La Cardon.

Coperțile volumelor **Prințesa Bibița** [1923] și **În Deltă** [1925] (ultima cu o dedicație a autorului dată fratelui său Cezar-Constantin).

Fotografie a scriitorului din vremea cînd își scria volumul **În Deltă** (1923—1924).

Adevĕrul Literar și Artistic

PESTE OCEAN

de JEAN BART

Jean Bart

Traversare pe podul suspendat

Cascada

La Niagara, capitol din scrierea **Peste Ocean** — Note dintr-o călătorie în America de Nord —, tipărit în **Adevărul literar și artistic** (14 martie 1926); textul încadrează portretul scriitorului (desen în peniță de A. Dragoș).

Peste Ocean

de JEAN BART
(Eugeniu Botez)

EDITURA I. BRANIȘTEANU / BUCUREȘTI

JEAN BART
(EUGENIU P. BOTEZ)

PESTE OCEAN

EDIȚIA II-a

EDITURA „CARTEA ROMÂNEASCĂ" BUCUREȘTI

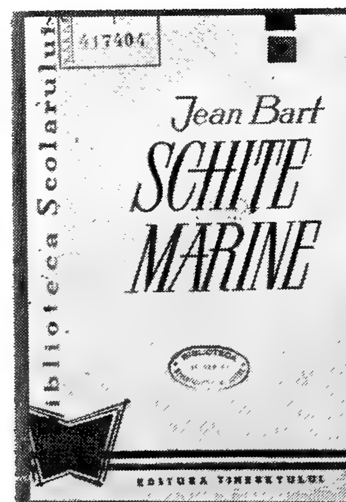
Copertile celor două ediții antume din **Peste Ocean** — Note dintr-o călătorie în America de Nord — ([1926], [1929]).

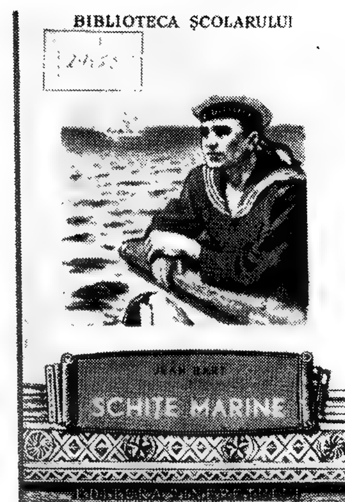

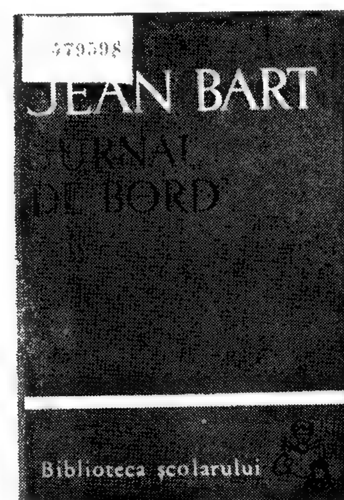

Volume antologice și ediții de popularizare apărute în timpul vieții autorului : **În cușca leului,** 1916, colecția „Scriitorii români" ; **Proză,** [1923], colecția „Pagini alese din scriitorii români" ; **Pe drumuri de apă",** [1931], colecția „Biblioteca pentru toți".

Ediții Jean Bart, tipărite în ultimele două decenii : **Schițe marine,** 1953, **Schițe marine,** [1960], **Jurnal de bord** [1961] — câteșitrele apărute la Editura Tineretului, în colecția „Biblioteca școlarului" ; **După furtună,** 1968, la aceeași editură, în colecția „Prima mea bibliotecă".

MAREA

ANTOLOGIE DE PROZĂ ŞI VERSURI

DIN

SCRIITORII ROMÂNI

BUCUREŞTI

Tip. şi Stab. de Arte Grafice GEORGE IONESCU

30, Strada Academiei, 30.

1912

POEZIA MĂREI

ANTOLOGIE

DE

C. TONEGARO

«MINERVA», INSTITUT DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURĂ, BUCUREŞTI

MINISTERUL AGRICULTURII ŞI DOMENIILOR

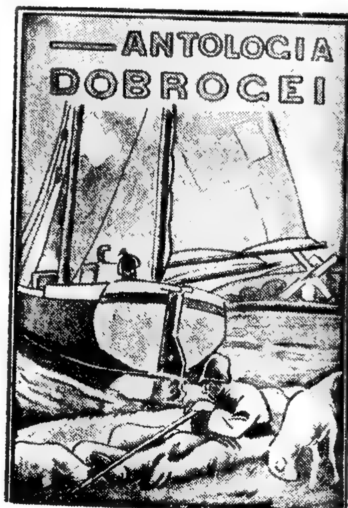
APOSTOL D. CULEA

Cartea APELOR

BUCUREŞTI

TIP. „CURIERUL JUDICIAR" S. A.

Antologii dedicate mării, apelor şi Dobrogei, în care au fost reproduse şi scrieri de Jean Bart.

Babel. Toţi veneau să caute aur. Dar alţii veniseră înaintea lor. În jurul oraşelor nu mai era nimic de făcut. Nici un metru de pămînt nu mai era liber. Toate locurile erau răscolite şi bortilite. Am plecat departe, tocmai spre Bonanza. Eram în tovărăşie şase inşi. În patru sănii, cu cîte şase cîini înhămaţi, căram tot calabalîcul nostru.

Drumuri grele, munţi prăpăstioşi de gheaţă, păduri nepătrunse, pustietăţi, întinderi albe de zăpezi veşnice.

Ne-am oprit pe malul unui pîrîu, într-o scobitură de munte. Un irlandez care cunoştea locurile ne-a dus acolo asigurîndu-ne că găsim praf de aur în nisipul apei. Doi oameni s-au întors la oraş să scoată permisul de exploatare, pentru care am plătit cîte două sute de dolari, dreptul statului.

Ce viaţă chinuită! Toată ziua făceam gropi de unde scoteam mineralul brut. Aprindeam focuri ca să dezgheţăm pămîntul.

Noaptea dormeam în corturi fără să ne dezbrăcăm ; ne vîram în nişte saci de blană. Mîncam numai conserve uscate de ni se răneau gingiile. La fiecare pas găseam cutii goale de conserve. Aşa de multe sunt că nişte baptişti au construit acolo o biserică, punînd în loc de cărămizi cutii de conserve umplute cu nisip.

Frigul pînă la 60 de grade, hrana proastă şi boala scorbutului îi curăţă repede şi pe cei mai tari oameni. Sunt rari acei cari au norocul să găsească o vînă mai bogată sau grăunte de aur. Toţi ceilalţi muncesc din greu, sapă, vîntură şi spală mereu noroiul ca să scoată cîteva fire de nisip de aur.

Într-un cuvînt, e un fel de loterie. Unul cîştigă lotul cel mare şi toţi ceilalţi se frămîntă, sufăr şi mor cu nădejdea cîştigului.

Dacă am văzut eu la faţa locului cum merge treaba zic : pentru că tot am venit aici, să fac şi eu ceva. Ce afaceri pot fi în pustietatea asta ? Am socotit eu că oricît se sălbătăceşte omul tot are nevoile lui. Şi atunci am înjghebat cu doi tovarăşi o cocioabă de lemn cu geamuri de ţiplă ; un fel de cantină-han, pe drumul săpat în gheaţă la poalele

Yukonului. Am ochit noi un vad bun. Toți călătorii trebuiau să se oprească acolo. Săpătorii din apropiere tot la noi se repezeau pentru un tutun, sau un strop de rachiu. Aveam ace, ață, conserve, mănuși, grăsime, tot ce trebuia oamenilor de-acolo.

Toți trei tovarăși făceam cu schimbul: unul vindea înăuntru, altul umbla după marfă, și al treilea stetea de strajă cu pușca încărcată pe genunchi, ziua și noaptea. Că veneau și mulți oameni răi, cari purtau veșnic cuțitul în cizmă și revolverul la șold. Mulți poposeau noaptea în gazdă, dormeau pe jos înghesuiți ca sardelele în cutie. Un dolar de cap. Dar în loc de bani ne da praf de aur la cîntar. Acolo în pustietatea ceea am făcut cheag umplînd un săculeț cu praf galben. Dar ce încordare, ce viață de cîne încolțit de lupi, gata să sfîșie la fiecare clipă în care nu te-ar simți treaz.

Cînd într-o bună zi am găsit în drum trupul unuia din tovarăși înghețat și cu urmele a trei gloanțe în cap, am lăsat cocioaba în știrea Domnului, am luat săculețul plin cu praf de aur, și m-am scoborît spre oraș.

În Dawson City am deschis un local — *saloon* cum îi spune acolo. Un fel de prăvălie locantă și café variété. Viața este așa de scumpă acolo că banul nu are nici o valoare. Oamenii aceia așa sunt însetați de viață și orgie, că pentru băutură, joc și femei, dau într-o noapte tot ce-au strîns într-un an.

Am stat acolo zece ani încheiați.

Și cînd mi-a venit așa un dor de ce-a fost odată, am lăsat tot și am plecat să mă întorc la Chișinău, să mai văd o dată Lumea Veche.

Am îmbarcat aci pe vapor două vagoane de îmbrăcăminte pentru săracii din Chișinău și Galați. Vreau să le împart cu mîna mea.

Urmă o tăcere lungă. Prin fumul albastru al pipei, observam capul acela mare, pleșuv și spiritualizat, înclinat deasupra unui trup mic, încovoiat, care închidea o vînjoasă energie concentrată printr-o voință de oțel.

— Ei, și pe urmă ce ai de gînd? Te reîntorci în America sau rămîi la Chișinău?

Bătrînul, clătinîndu-și capul, vorbi rar, apăsat:

— La legea noastră zice: „Ceea ce a fost nu poate să mai fie. Ceea ce e frînt nu poate fi drept, și ceea ce lipsește nu se mai poate număra."

Eu nu mai am pe nimeni. Am rămas singur. Ce să fac cu aurul? Îl dau tot pentru *sionism.* Nu mai doresc decît să ajung pînă în Palestina.

Tare mult vreau să văd și eu *Zidul plîngerilor,* unde se fac rugăciunile. Și bătrînul începu să clipească des, chinuindu-și cîteva fire din barba lui rară și decolorată.

După ce sorbi adînc ultima picătură de ceai, își ridică spre cer ochii lui cenușii, luminați parcă de-o viață lăuntrică.

Luna se ascunsese printre norii negri, cari se vînzoleau sub imensa cupolă aeriană. Și sus, înfiptă, se zărea numai o singură steluță care scînteia misterios deasupra oceanului pustiu.

ÎNTRE ROMÂNI

Vaporul abia acostase la debarcader, cînd îmi auzii numele strigat în zgomotul mulțimii de pe cheu. De sus de pe punte mă uitam cercetînd cu ochii lumea aceea necunoscută care se mișca pe platformele portului.

Cine ar putea să mă cunoască aici în Cleveland ?

Pe cînd îmi pregăteam bagajele, un marinar negru, c-un zîmbet grațios, îmi pronunță foarte stîlcit numele, explicîndu-mi că o *deputăție* mă așteaptă pe cheu.

— Cum ? Pe mine ? Nu se poate. Trebuie să fie o greșală de nume. Nu cunosc pe nimeni în oraș. Vin aci de prima dată.

Nedumerit am plecat spre ieșire, aruncînd din treacăt o privire în oglinda mare din sala de fumat. Cravata era strîmbă, șapca turtită.

Cine ar putea să mă aștepte ? Ciudat lucru !

Cînd am ieșit din vapor, în lumea care aștepta pe cheu, am deosebit deodată niște enorme cocarde tricolore. Tresărind, m-am îndreptat într-acolo. Sunt români...

Trei tineri surîzători s-au descoperit ceremonioși.

— Bine-ați venit sănătoși pe la noi ! Vă așteptam de ieri. Gîndeam că veniți cu *țugul*.

Mișcat, nedumerit, le-am dat mîna întrebîndu-i cum se face că știu despre venirea mea.

— Apoi am primit noi o carte scrisă de la Societatea bănățeană din Philadelphia precum că va sosi la noi un domn din țară. Și tare ne bucură cînd vine careva și pe la noi.

Își spune fiecare numele : I. R., mecanic, M. O., agent de birou și V. M., maseor.

— No, hai să merem, zise mecanicul. Și c-un automobil care zbura c-o viteză nebună ne-am îndreptat spre centru.

Cu greu i-am convins că prefer să merg pe jos ca să văd mai de aproape orașul. Mergem în lungul principalei artere de comunicații — *Superior Street* — care se pierde într-un parc bogat, unde se înalță statuia măreață a generalului Moses Cleveland, fondatorul orașului.

O firmă enormă îmi atrage atenția : *„Standard Oil"*, celebra companie care urmărește monopolul petrolului din întreaga lume.

— Cîți români să fie în America ? întreb eu.

— Cine poate ști ? îmi spune mecanicul. Că noi, venind cu pașapoarte austriace și unguréști, suntem trecuți laolaltă. Cum poți să extragi din numărul global numai pe românii adevărați ? Dar după socotelile unora se zice c-ar fi vreo sută de mii.

— Cum v-ați hotărît să părăsiți locurile voastre și să veniți aici, să vă înstrăinați ?

— Apoi munceam pămîntul grofului ungur, care nu te lasă nici să mori, nici să trăiești. Și mai făceam și *cătănia* acolo. Era greu de tot. Și cînd am văzut noi că fug într-acoace, ca să scape de sărăcie, sașii și ungurii, am început a veni și noi tot mai mulți. Pînă se face dîra îi greu. Cei cari sosesc și cîștigă pun ceva deoparte și se gîndesc să-și aducă neamurile. Trimit carte scrisă acasă și parale ca să vie și alții aici.

De lucru găsește îndată românul. Nu-i vorbă că-i vine greu, la început, ca să lucreze în fabrică celui care pînă acum a muncit numai pămîntul, dar românul prinde repede orice meserie.

Au început acum să se răspîndească ai noștri și pe la țară ; au unii pămînt și *farm*-e, adică gospodării întemeiate.

Mecanicul mă roagă *frumos* să-i fac cinstea ca să prînzim împreună acasă la el, că-i liber, fiind zi de duminecă.

Pe drum îmi povestește viața romantică a românului George Pomuț [1], care a venit de tînăr în America, luînd parte la războiul civil, și a ajuns pînă la gradul de general. Guvernul american îl trimite la Petrograd în postul de consul general. Acolo a și murit. S-a scris mult, și sunt și documente asupra acestui român rătăcit în America, înainte de venirea primilor emigranți români prin părțile acestea.

Trecînd pe lîngă zidurile înnegrite ale uzinelor, ajungem în cartierul muncitorilor români. Strade drepte, uniforme, monotone. Case în șir, la fel, cu aceeași fațadă de cărămidă aparentă, afumate, posomorîte.

Dintr-un pridvor care dă în stradă, intrăm în casă. Un apartament cu șase camere. În trei camere locuiește mecanicul cu nevasta și doi copii. Celelalte trei camere sunt subînchiriate la alți emigranți români cari lucrează la uzinele din apropiere.

Ne întîmpină în prag o femeie tînără, într-un capot albastru. Înaltă, zdravănă, cu obrazul palid și niște ochi mari, negri. Îmi spune cu bucurie că a fost în țară, că are rude la Călimănești. Părinții ei stau aproape de graniță, la Boița, pe drumul Sibiului. Doi copii balani, o fată și un băiet, mă spionează fără să deschidă gura.

— De cînd i-am dat la școala americană nu vor să mai vorbească românește, mi se plînge femeia.

— Cum se poate — întreb cu mirare — au uitat așa de repede limba lor ?

— Iaca așa pățim cu copiii aici, intervine stînjenit tatăl lor. Noi în casă doar vorbim românește, dar cum apucă să intre la școală nu mai e chip să vorbească limba părinților. Acu e vorba să întocmim o școală românească pe lîngă biserica ce-am făcut-o aici în apropiere.

Camera e spațioasă și curat ținută. Paturi de fier și cuverturi de bumbac. Nimic înăuntru nu-i românesc, doar niște ștergare vărgate prinse la ferești. Rămîn cu ochii la ele. Femeia îmi spune oftînd :

[1] George Pomuț (1828—1882), român din Transilvania, refugiat în S.U.A. după revoluția de la 1848. A luat parte la războiul de secesiune (1861—1865). A urcat toate treptele ierarhiei militare pînă la rangul de general. În ultima parte a vieții e trimis consul al S.U.A. la Petersburg, unde a și murit.

— Avem acasă scoarțe și lăicere mîndre, dar îi greu de adus. Nimic din zestrea mea n-am putut lua încoace la venire.

Mîncăm slănină friptă și ochiuri românești. În fața mea stă un român cărunt, cu mustăți stufoase. Fratele femeii, venit de doi ani în America.

— Acum — începu el — mă bate gîndul să mă întorc înapoi, să cumpăr cu banii strînși o bucățică de pămînt pe malul Oltului.

— Dar cum v-ați deprins să lucrați la fabrică ? îl întreb eu.

— De nevoie ce nu face omul ? Sîntem vreo cincizeci de români la uzina asta. Și să vezi cum ne iubește *contra-maistorul*. Că ai noștri muncesc din greu, nu să codesc. Și uneori muncim și dumineca. Ceilalți, de alte neamuri, nu lucrează sărbătoarea cu nici un preț, dar nouă, dacă ne roagă, ni-i rușine să zicem că nu vrem să lucrăm.

Nu putem spune nimica rău, ne ia cu binișorul. Cînd ieșim de la lucru, plini de fum și cărbune, trecem la spălat. Avem niște spălătoare curate de faianță, cu apă caldă și rece.

Pe dinafară ne spălăm mai frumos, dar pe dinăuntru nu-i chip. Scuipăm negru, că tragem în piept praful de cărbune.

Mă prinde uneori așa un dor de pădure, că noi suntem din partea muntelui și ne place mult *a pușca*. Aveam un cîine ciobănesc pe care-l învățasem la vînat...

Și ciobanul acela încărunțit în munții păduroși de pe malurile Oltului, acum pribeag, în haosul negrelor uzini americane, începu o poveste lungă c-o sumă de peripeții despre cîinele ciobănesc pe care nu-l putea uita, că-l învățase el să umble la căutat sălbătăciunile mai ager decît cel mai bun cîine de vînătoare...

Spre seară am plecat cu toții la un *„saloon"* — cîrciumă — unde se adunau românii. În drum îmi arătau cu mîndrie firmele românești : o măcelărie, o drogherie și cîteva cizmării. Fiind duminică erau închise toate prăvăliile. Ne oprim la un *saloon* românesc. *Salooner*-ul [1], un om vioi și

[1] Proprietarul localului (engl.).

luminat, îmi dădu lămuriri asupra societății românești „Carpatina“, din care făceau parte mai toți românii adunați acolo.

Un grup de tineri cu niște cocarde naționale în piept cîntau inimoși: *Deșteaptă-te române!*. Vreo cîțiva oameni mai în vîrstă citeau ziarul *America* [1].

— E cea mai veche și mai bună foaie a noastră, îmi spuse unul cu toată încrederea.

Ne-am retras la o masă mai în fund. Și oamenii, dezlegîndu-și limbile, au început să-mi spună din necazurile lor.

— Parcă-i blestem și mînia Domnului pe capul românului ca să nu fie o unire și frăție între noi. Ungurii, cehii, toți sunt uniți laolaltă. Românii nu-i chip să se strîngă toți. Societăți de ajutor și cultură am făcut noi, și foi scoatem mai multe, dar tot contra umblă o tabără împotriva alteia. N-am ajuns încă să facem o unire și o putere. Am cerut noi să ne vie oameni mai luminați. Avem nevoie de preoți și de *inteligbenți* ca să scrie la foile noastre. Apoi n-am avut noroc.

Mai toți cari ne-au sosit, lacomi de bani, căutau să se îmbogățească pe spinarea noastră. Unii au intrat în diferite speculații dîndu-ne acțiuni tipărite frumos, dar fără nici o valoare. S-au pierdut mulți bani din economiile noastre cu felurite înșelăciuni.

Alții s-au făcut pe ascuns agenți de emigrare și ne-au împins să mergem în Florida, să căpătăm pămînt de lucru.

Mulți săraci cu duhul s-au pierdut pe acolo. Acum oamenii nu mai au încredere. Avem încă noroc de foaia asta a noastră *America*; ea ne-a luminat și luptă să poată strînge într-o unire toate societățile răspîndite pretutindeni unde se găsesc români.

Tîrziu, cînd am părăsit *saloon*-ul, mai rămăsese încă un grup de români întîrziați în jurul unei mese. Un om cu părul sur zicea cu dor din fluier niște cîntece ardelenești. Ceilalți ședeau în jurul lui tăcuți, ascultînd cu sfințenie.

---

[1] Ziar al românilor din Cleveland, fondat în 1906 de Moise Badea care l-a condus pînă în 1909. Cel mai de seamă și mai răspîndit ziar al românilor din America. Cu tendințe democratice și progresiste.

YELLOWSTONE

ȚARA MINUNILOR

Se lumina de ziuă cînd trenul rapid „Nord-Pacific“ se opri în gara Livingston. Debarcînd, părăsim linia principală care străbate continentul de la New York la San Francisco, legînd cele două Oceane. După cîteva ore, pe-o cale ferată secundară care șerpuiește prin defileul strîmt numit Poarta-Munților, printre stînci roase, poleite de vechi ghețari, pe fundul Văii-Paradisului, intrăm în *Wonderland* — Țara minunilor. Ultima stație de drum-de-fier e Gardner — limita lumii civilizate. Cinci trăsuri mari, brecuri-poștalioane, cu cîte șase cai înaintași, ne așteaptă în fața unei uriașe bolți de granit c-o inscripție săpată adînc: *„Yellowstone National Park“* — „pentru recreația și plăcerea poporului“.

Nu există petec din scoarța pămîntului pe care să fie grupate mai multe și mai ciudate minuni ale naturii ca în regiunea vulcanică a bazenului Yellowstone, în creierii Munților Stîncoși.

Înălțimi gigantice ca valurile monstruoase ale unei mări petrificate de miriade de secole. Păduri virgine îmbracă poalele munților și ghețari veșnici albesc piscurile goale, strălucind în soare ca niște ziduri de cristal. Întîlnești la fiecare pas cratere de vulcani ca niște hornuri fumegînde, conuri de *gheizeri* din care *țîșnesc* spre cer coloane de apă clocotită... prăpăstii fără fund, cu pereții în straturi de calcar de felurite culori... stînci de sticlă naturală... coline de pucioasă și platouri de cretă... păduri rigide de arbori petrificați... Un vast laborator vulcanic răspîndit pe-o suprafață de zece mii de kilometri pătrați — cam cît două-trei județe de-ale noastre.

O săptămînă încheiată faci, călare sau cu trăsura, înconjurul acestei provincii, pe care guvernul american, din 1872, a declarat-o proprietate națională, ca să i se păstreze caracterul intact. Trei escadroane de cavalerie păzesc această unică și ciudată țară, fără locuitori, proteguind oficial sălbăticia capricioasă a naturii. O întreagă țară goală, fără sate și orașe, căci n-are populație : nici o așezare, nici o exploatare nu este îngăduită. Mîna omului n-a schimbat aci nimic din orînduiala firească a jocului liber al naturii, rămasă singură stăpînă pe aceste locuri, așa cum era și în depărtata vîrstă a copilăriei pămîntului.

Un respect religios pentru natură conservă neștirbit acest colț de pămînt. Nici o piatră nu se clintește din locul ei, nici un fir de iarbă nu se smulge, nici un arbore nu se ridică din locul unde putrezește căzut de bătrînețe.

Și pentru că plugul n-a tras încă nici o brazdă în acest pămînt pustiu, iar ecoul depărtării n-a întors niciodată în desișul acestor păduri virgine bubuitura focului de pușcă sau bocănitul securii, lighioanele sălbatice de pretutindeni s-au strîns aici ca într-o Arcadie ferice, unde pot trăi în tihnă, fără teamă de tiranica prigoană a omului.

Aici și-a găsit scăparea, în exil, bizonul, regele detronat al pustei americane. În singurătatea asta s-au retras, înțelepți și prudenți, ursul negru și lupul alb, cerbul maiestuos cu coada neagră, berbecul sălbatec cu coarnele late, castorul meșter de locuințí lacustre, micul scong grațios și alte felurite neamuri de vietăți, care trăiesc slobode și nesupărate în măreața sălbăticie a naturii. Aici se înmulțesc ele în cea mai strașnică libertate și se sfîșie între dînsele în veșnica luptă a vieții.

IZVOARELE FIERBINȚI DE LA MAMUT

La două mii de metri înălțime, în marginea unei păduri de pini seculari, pe malul torentului Gardner, e așezată administrația întregii regiuni : un otel, o cazarmă și un grajd imens. Caravanele de turiști, organizate aici, fac înconjurul regiunii, ajungînd după șapte zile tot în acest punct.

După-amiază se pune în mișcare și caravana noastră — vreo treizeci de persoane. Ni se dă cîte o păreche de ochelari albaștri, ca să ne apărăm de efectul orbitor al luminii resfrînte de albeața terenului de cretă.

În miezul zilei, subt ploaia razelor de foc, colina spre care înaintăm, de un alb supărător, apare ca o piramidă măreață, învelită în draperii de hermină. Vîrful ei scînteiază în zare ca un ghețar azuriu în transparența domului arzător al cerului. Din blocul acela de zăpadă, luminos și confuz, se desprind linii și forme regulate, cu cît ne apropiem mai mult. Și-n mirajul depărtării îți amintești o clipă de colina sacră, cu silueta aeriană a Acropolei văzută prin vălul diafan al zării.

La o distanță mai mică, apare vederii un fel de scară gigantică, urcînd parcă spre un castel himeric — asemenea rampei maiestuoase din fața palatului Trocadero.

În fiecare treaptă a scării, cioplită parcă pentru pași de titani, e scobit simetric cîte-un bazen minunat. Un amfiteatru feeric de terase sculptate c-o rară măiestrie... o serie de splendide bazenuri, în etaje. Apa clocotită se scurge forfotind dintr-o cupă în alta, din vîrf pînă la bază, ca într-o imensă cascadă artificială. Fiecare terasă suprapusă are altă culoare și alt nume : Terasa lui Jupiter, a Cleopatrei, Bucătăria-Diavolului, Baia lui Cupidon... Apa care izvorăște fier-

binte din fundul bazenului ia culoarea mineralelor din care sunt formați pereții de calcar în stratificări seculare. O cupă de apă clară, albastră ca peruzeaua, una verde ca smaraldul... alta portocalie... roză, indigo, aurie... E atîta bogăție de nuanțe în transparența apei, încît parcă ai în față un efect de lumină al unor lămpi electrice, ascunse undeva în fundul bazenelor smălțuite — ca în jocurile de apă din Versailles. Marginea fiecărui bazen e o sculptură cizelată dintr-o spumă petrificată în festoane — lucrare lentă a forțelor minerale — o dantelă migăloasă cu străluciri de onix, ivoriu și alabastru. Apa care de veacuri se scurge neîncetat în picături de diamant lichefiat, dintr-un bazen în altul, a sculptat ornamente și ciucuri de stalactite de opal și lungi șiraguri de perle minunate. Privești și admiri cu un fel de respect mistic, fermecat ca în fața unui lucru supranatural. Nu poți să te împaci cu gîndul că asemenea gigantică, bizară bijuterie, a putut ieși desăvîrșită numai din jocul capricios al naturii. Aceeași întrebare îți chinuiește într-una mintea : Ce arhitect genial a imaginat planul acestei feerice lucrări, care se înalță cutezătoare spre cer, în proporții uriașe, într-o simfonie de culori și o simetrie de linii pline de grație și fantezie ! Ce mînă destoinică a cioplit, cu atîta artă, ornamentația bogată, frontoanele de arabescuri, cizelînd în pietre prețioase această capodoperă de sculptură decorativă !

Ne întoarcem spre seară la adăpost. Lumina descompusă aruncă o umbră violetă pe draperiile albe care ne chinuise ochii. Pădurile de pini, ca niște pete negre, se îneacă în negură pe povîrnișul munților, iar conturul crestelor goale se rumenește aprins în purpura asfințitului.

Noaptea e așa de rece că trebuie să faci focul la sobă ca în vreme de iarnă. Înainte de culcare, *Mister* Pek, ceceronele nostru, ne expune o teorie geologică savantă asupra formațiilor calcare, pe cînd noi stăm în jurul unei căldări cu *grog* fierbinte, care ne îmbată, încălzindu-ne într-o aromă de aburi parfumați. Depunerile care formează pereții bazenelor cu izvoare fierbinți, acele bogate sculpturi se datoresc unor mici organisme ce secretează în jurul lor o carapace calcaroasă. În apa termală se văd niște alge în formă de fibre lungi, care plutesc ca un evantaliu de fire de mătasă.

Masa viețuitoare moare și se descompune, iar calcarul rămîne și se petrifică luînd forme bizare în stratificări de silicate. Și, în cursul veacurilor, spuma s-a transformat în marmură. De cînd s-a distrus Terasa Pink din Noua Zeelandă, în urma unui cutremur, n-au mai rămas decît două asemenea minuni pe fața pămîntului : aci, la Yellowstone, și în Asia Mică, la Hierapolis, celebra *Pambuk-Kalessi* — Castelul de bumbac.

Ne culcăm înveliți în pături de lînă groasă. Luna, care-mi bătea în geam, argintea creștetul unui munte pleșuv deasupra căruia parcă se oprise. Am adormit tîrziu, visînd toată noaptea palate de cleștar cu zmei și zîne, ca în poveștile pe cari mi le spunea baba Ioana Chioara, în copilărie, cînd dormeam pe prispă, în vremea culesului, la via de la Valea-Adîncă.

LACUL-CASTORILOR

O dimineață rece, umedă... Soarele nu izbutește să distrame pînzele de ceață ce acopăr goliciunea măreață a stîncilor printre care trebuie să ne strecurăm. Cei șase cai trag din greu la deal pe drumul tăiat în piatră. Intrăm într-un defileu sălbatec. Două rînduri de stînci drepte, ca niște ziduri de cetate, acoperite cu un fel de mușchi fin, mătăsos, cu tonuri aurii, care strălucește în razele soarelui, par acoperite c-un strat de poleială.

— *Golden Gate!* — Poarta-de-aur — mormăie printre dinți vizetiul nostru, care *șichează* cu poftă, sugînd o bucată de tutun negru, fiert în miere.

La capătul defileului se deschide largă panorama marelui platou. Înainte de a începe coborîrea muntelui, cuprindem cu vederea oceanul verde, undulat, al pădurilor virgine, întins de la baza amfiteatrului gigantic al munților pînă la orizont, unde scînteiază în zare oglinda Lacului-Castorilor.

Pe drumul neted, săpat în stîncă, roțile au un huruit răsunător și o pulbere de cristal se ridică de subt copitele cailor, care merg tot mai încet, alunecînd la fiecare pas. Trăsura se oprește. Ne coborîm toți. *Mister* Pek, rîzînd cu poftă de nedumerirea noastră, lovește cu bastonul în pămînt.

— Trebuie să știți, domnilor, că mergeți pe un drum de sticlă.

Am ajuns la *Osidiar Cliff*. Muntele acesta e tot de sticlă naturală, formată din răcirea bruscă a lavei unui vulcan, astăzi stins.

Ne aplecăm fiecare și pipăim, uimiți: Sticlă opacă, neagră, cu muchii tăioase. Ca să se croiască drum pe aici,

s-au făcut focuri ce înfierbîntau sticla, peste care se turna apă rece; pereții plesneau desprinzîndu-se în blocuri. Din roca asta vulcanică indienii își făceau unelte și arme de vînătoare.

O bucată bună de drum mergem pe jos. Oamenii, caii, și trăsura se văd mișcîndu-se, reflectați în păretele de sticlă al stîncii ca într-o oglindă fermecată.

După trei ceasuri de drum prin întunericul pădurilor de pini, din coaja cărora picură lacrimi de rășină, raspîndind o aromă amețitoare, ieșim la lumină într-o regiune mlăștinoasă, de-o sălbatică măreție. În razele soarelui arzător de amiază, printre săbii de papură și evantalii de ferigă, sclipesc ochiuri mici de apă ca rețeaua platoșelor de oțel.

Drumul urmează șerpuind cotiturile unui canal natural care leagă două lacuri. Lăsăm caii să răsufle la umbra unui buchet de plute argintii. Pe jos, cu băgare de seamă, înaintăm pe frontiera republicei liniștite a castorilor. Întîlnim pe mal trunchiuri de arbori retezați de la rădăcină de ferestrăile ascuțite ale dinților de castor. Pe pămîntul umed, moale, călcăm încet, apropiindu-ne pe furiș, fără să fim simțiți de harnicii muncitori lacustri, care lucrau la diguri.

La o cotitură, *Mister* Pek ne oprește, șoptindu-ne:

— De aici se poate vedea bine... Iată cum niște lighioane mărunte, numai prin munca lor singură, izbutesc să schimbe aspectul naturii.

Desigur că odinioară, pe aici a fost pădure deasă. Și toată rețeaua asta de canaluri și iezături e opera coloniei de castori, care-s lăsați să viețuiască în tihnă pe domeniile lor.

Un dig lung de vreo șaptezeci de metri, care taie în curmeziș canalul, silește apa să se mențină la același nivel constant, făcînd-o să se scurgă numai pe lîngă unul din maluri. Mai departe, un al doilea dig mai mic călăuzește apa făcînd-o să inunde un teren jos. Un canal artificial e tăiat pînă aproape de un rînd de arbori tineri.

Din locul unde stăm pitiți, spionînd prin perdeaua de papură, zărim departe niște puncte negre mișcîndu-se pe mal și în apă de-a lungul digului. Cu toate că umblăm foarte încet, suntem descoperiți. Auzim un fel de șuierături și, ca la un semnal de alarmă, toți pașnicii locuitori ai colo-

niei, vestiţi de primejdia care le ameninţa patria, se retrag înspăimîntaţi în fundul apartamentelor din subsolul locuinţelor lacustre.

Păşim de pe mal pe digul solid, care rezistă la orice greutate. S-ar putea merge şi călare ca pe-o şoseluţă bătută şi netedă. Observăm cu atenţie minunea aceasta de construcţie hidraulică : trunchiuri de arbori înţepeniţi bine într-un val de pămînt bătut şi întărit cu pietre îngropate la linie.

Americanul ne explică în ce chip lucrează castorii digurile lor, care se pot compara cu cele mai reuşite lucrări executate de cei mai savanţi ingineri hidraulici. În locul instrumentelor moderne de lucru — elevatoare, cricuri, sonete — castorii au dinţii, labele şi cozile lor late şi tari ca ciocanele.

Un neamţ colosal, inginer din portul Hamburg, îşi potriveşte grav ochelarii şi, c-o mică ruletă de buzunar, începe să-şi facă în linişte măsurătorile digului. Înseamnă dimensiile într-un carnet şi se pierde în calcule tehnice cu radicale şi formule complicate de matematici superioare. O englezoaică uscată, sărind ca o capră de pe dig pe malul opus, se aşează pe un trunchi de copac tăiat şi începe a desena pe o carte, făcînd schiţa întregei regiuni de diguri şi canale. Un bătrîn inginer italian se apleacă, pipăie examinînd cu de-amănuntul pereţii digului, îşi face cruce şi exclamă cu admiraţie :

— Credeţi-mă, opera acestor mici lighioane mă minunează mai mult decît Turnul de la Pisa şi decît San-Marco din Veneţia.

Trecem de cealaltă parte, oprindu-ne în faţa locuinţelor lacustre. Pe mal, în marginea unei pădurici, e tăiată o cale în pantă dulce spre apă. O galerie în boltă duce la nişte colibe mici, ca nişte moviliţe lucrate în lemn şi pămînt bătut. Ne aplecăm să putem observa compartimentele regulate, ca nişte cabine împărţite în etaje — camerele familiilor grupate într-o colonie. Dar unde sunt locuitorii ? ne întrebăm nedumeriţi. Americanul face haz şi ne lămureşte că cetăţenii au fugit şi ne pîndesc de la distanţă. Locuinţele lacustre au două căi de retragere : un tunel lung, săpat pe sub mal, duce departe în pădure, iar o altă ieşire dă în fundul apei.

Tocmai spre cellalt mal vedem apa tulburată la suprafaţă : cîteva căpuşoare negre apar şi dispar repede, bălăcindu-se în forfotul apei.

*

Plecăm. În trăsură, pe drumul croit printr-o luncă de plopi albi, se încinge o discuţie savantă pornită din glumă, pe cînd făceam haz pe seama inginerilor.

— La ce politehnică or fi învăţat castorii hidraulica ? Cunosc oare calculul integral şi rezistenţa materiilor ?

Bătrînul italian, care se minuna într-una, adaogă clătinînd din cap :

— Ce instinct admirabil are acest mic animal !... E o enigmă pentru orice om de ştiinţă.

— De ce instinct şi nu inteligenţă ? îl întrerupse un profesor belgian, care şezuse tăcut tot timpul cu ochii pe-o carte.

— Pentru că numai omul are inteligenţă, animalele n-au decît instincte.

— Dar care-i bariera care desparte inteligenţa de instinct? De ce animalele n-ar avea ca şi omul : inteligenţă şi instincte ?

— Pentru că numai omul observă şi meditează, adaogă altul.

Belgianul zîmbi ironic. Apoi răspunse, vorbind din ce în ce mai aprins :

— Cînd castorii rătează arborii de pe maluri aşa ca să cadă întotdeauna pe apă şi nu spre uscat, pentru a-i putea duce mai uşor la digurile în construcţie, nu-i asta oare o dovadă sigură că ei *observă ?* Nu-i un act de inteligenţă ? Cînd ei sapă canaluri anume pînă aproape de arborii pe care trebuie să-i taie şi să-i transporte, pînă unde începe inteligenţa... Nu, domnilor, instingenţă ? Nu înseamnă asta că ei cunosc raportul dintre mijloc şi scop ? Nu e o dovadă de raţionament ? Arătaţi-mi unde încetează instinctul şi unde începe inteligenţa... Nu, domnilor, instinctul şi inteligenţa nu funcţionează separat. E ridiculă vanitatea asta a omului, să se socotească de o altă esenţă, aparte, mai nobilă, mai aproape de divinitate, decît celelalte animale, mari şi mici, în tovărăşia cărora vieţuieşte, hrănindu-se din scoarţa aceleiaşi planete.

ÎN BAZENUL GHEIZERILOR

O zi rece, posomorîtă. Soarele rămîne ascuns tot timpul după cortina opacă a norilor de plumb. De trei ceasuri urcăm culmile stîncoase, pe un drum ce pare că duce drept în cer. Străbatem cea mai sălbatică și mai stearpă regiune din creierii Munților Stîncoși. Priveliști lunare. Un pustiu arid, cu relief fantastic. Masiv de stîncă eruptivă. Piscuri conice, blocuri de granit și bazalt, dizlocate, măcinate, ca ruinele zidurilor unei cetăți gigantice, întemeiate de ciclopi și distruse de groaznice explozii de dinamită. Grămezile sfărîmăturilor de pietre ruginite, colțuroase, par niște oseminte bizare, monstruoase, răspîndite de loviturile unui ciocan uriaș.

O liniște de cimitir apasă pe natura asta moartă, stăpînită parcă de misterul primelor zile ale creației. Ochiul nu întîlnește nicăieri nici un suflu de viață animală sau vegetală. Lipsește lumea organică din tot cuprinsul împietrit al masei minerale, aruncate din măruntaiele pămîntului la suprafață, prin craterile vulcanilor stinși azi. Te simți copleșit de priveliștea asta dezolantă, ca în trista și monotona singurătate a regiunilor polare. Ți-i dor de un colț de pădure cu umbră și răcoare, de-un covor de pajiște, de-un fîlfîit de aripi, de aurul cald al holdelor de grîu, de-un ochi de apă să-ți amintească transparența cerului... de toate podoabele pămîntului care dau culori, mișcare și viață, fermecînd ochii și sufletul călătorului. Ne aflăm în lumea rece și mută a regnului mineral; un peisaj din lună văzut prin sticlele unui telescop.

Pe creastă, înainte de a începe coborîrea, ne oprim ca să privim în zarea depărtată marele platou al gheizerilor.

De la distanță apar ochiului, prin pînzele de neguri, niște pete negre de pădure, întretăiate de alte pete albe, lanțuri de coline de cretă ca niște valuri petrificate în timpul unei furtuni. Deasupra întregei regiuni plutesc nouri de aburi și coloane de fum se înalță cu încolăciri de balauri, purtați de vînt prin văzduhul întunecat. Pînă la orizont se destășoară vederii marele platou, asemenea unei vaste regiuni metalurgice. Un amestec confuz de uzine, turnătorii, furnale înecate în valuri de fum; o adunare de mii de locomotive gata de plecare, zbucnind sub presiunea aburilor supraîncălziți.

Înaintăm pe jos, călcînd cu teamă pe un teren nesigur, spongios, un fel de clisă umedă și caldă, amestec de cenușă, cretă și pucioasă topită. Piciorul se afundă și simți pămîntul tremurînd în zguduiri sacadate; se aud izbituri repetate; un huruit surd ca la gura unei mine, un forfot și pocnituri de pompă cu motor, care lucrează nevăzută undeva, subt pămînt. Te crezi pe puntea unui vapor ce trepidează de mișcările pistoanelor în cilindrii unei mașini subt presiune. Cînd sfredelești c-un băț pămîntul, țîșnește, după cîteva minute, o jerbă de aburi arzători, ca dintr-o supapă deschisă fără veste.

În platoul acesta vulcanic răsuflă cîteva mii de cratere de felurite forme: hornuri, mameloane, cuptoare, izvoare fierbinți, bazenuri cu apă cristalină sau colorată. Toate forfotesc fumegînd pe pămîntul acesta blestemat, care ascunde parcă un mister groaznic — un pămînt chinuit de osînda iadului.

Înfricoșat, cu pași șovăielnici, c-un mistic respect treci de la o minune la alta pe solul moale, elastic ca buretele. Bazenul-Smaraldului, Bazenul-Safirului, cu ape clare, irizate. Se văd în fund festoanele formațiilor de calcar și vegetația ca o dantelă fină, cu tonuri de un verde și albastru, dulce și luminos. Bazenul-de-porțelan, Oala-cu-vopsea, Calamara-Satanei, Paleta-Pictorului... mici vulcani de noroi, ca niște

marmite de pămînt care fierb în clocot un fel de var în pastă catifelată de caolin. Într-o continuă forfoteală izbucnesc la suprafață baloane care crapă răspîndind un fel de aluat roșu, alb, galben... ca gama de culori pe care o întinde un pictor pe paleta pregătită de lucru. Apa clocotită, izvorînd din adîncime, trece prin diferite straturi pe care le descompune, aducînd la suprafață această pastă minerală așa de minunat colorată.

GIGANTUL STRĂNUTĂ

Mă cobor în surpătura unei coline de sulf. O fierbințeală mă lovește și-mi taie respirația ca într-o baie turcească. Cufund un dolar de argint în apa care-mi frige degetele ; după cîteva minute îl scot acoperit c-un strat de poleială — veritabilă apă de aur.

Pe cînd admiram minunea asta, simții subt picioare un lung huruit... Mă ridic înfiorat din fundul groapei. Mă văd singur — grupul din care făceam parte se depărtase... O iau la fugă înotînd cu greutate prin valurile dunelor de cretă. Un vuiet surd se auzea venind parcă din altă lume, ca zgomotul unei cascade îndepărtate, ca huruitul roților a mii de tunuri și chesoane trase la trap pe o șosea pietruită.

Mister Pek făcea semne cu amîndouă mînele strigînd disperat :

— Veniți cu toții !... pe aici... nu pe-acolo, că vă opărește... Gigantul e gata să strănute !

Pămîntul tremură ușor subt picioarele noastre... și deodată din creștetul mamelonului, izbucnește o enormă coloană de apă clocotită, c-o groaznică detunătură, ca într-o explozie de dinamită. Jerbele de aburi țîșnesc cu presiune, fluierînd ca o sirenă de vapor ; din norii albi care se zvîrcolesc, în văzduh, apa cade în picături de ploaie caldă, săgetată de razele soarelui, strălucind în culorile curcubeului.

După prima erupție zgomotele stridente slăbesc și o forfoteală mînioasă, ca o pulsație puternică, se repetă în gura gheizerului, din care se revarsă masa lichidă în fierbere inundînd pereții de calcar smălțuit.

Gigantul s-a potolit. În aer plutește un miros înăbușitor de sulf. Norii de vapori se rup în pale și se resfiră în fășii

lungi, ca nişte penaje albe, aninate de vîrfurile pomilor rari ce fumegă în zare.

Înfricoşaţi privim tabloul acesta groaznic şi grandios. Ne minunăm ca în faţa unui fenomen supranatural, venit din necunoscut, dintr-o lume plină de mistere.

Încep explicări ştiinţifice, discuţii savante asupra teoriei gheizerilor. *Mister* Pek, ridicînd bastonul în sus, încheie schimbul părerilor dezlînate :

— Iată domnilor ! dacă vă închipuiţi că acesta-i un tub de metal plin cu apă, încălzit la partea de jos, desigur că apa din partea de sus a tubului se încălzeşte mai încet decît în partea de jos, unde este sursa de căldură. Tensiunea vaporilor formaţi în partea de jos ridică în sus coloana lichidă mai puţin încălzită. Cînd triumfă asupra presiunii ce o suportă şi revarsă pe sus o parte din apă, coloana devine mai mică deci şi presiunea se micşorează. O ebuliţie generală şi violentă se declară în toată masa şi ca dintr-o căldare căreia i s-a deschis o supapă, un amestec de vapori şi apă ţîşneşte, pînă ce excesul de tensiune interioară a dispărut. Atunci calmul se restabileşte... şi asta urmează periodic.

ÎN FAŢA URŞILOR NEGRI

Părăsind bazenul gheizerilor, luăm un drum îngust prin mijlocul unei păduri rare, spre adăpostul în care trebuie să rămînem pe noapte. Caii, care tot timpul umblase la pas, moleşiţi de căldură, încep deodată să dea semne de nelinişte : sforăiesc, ciulesc urechile şi se opresc cu îndărătnicie.

Mister Pek ridică iar poruncitor bastonul cu ţepuşă de fier :

— Să ne oprim, domnilor. Caii au mirosul mai fin decît oamenii. Trebuie să fie animale sălbatice prin apropiere. În regiunea asta sunt foarte mulţi urşi. Se făcu deodată o linişte stăpînită. Nici o şoaptă nu se auzea şi toate privirile se aţintiră spre inima pădurii. Simţind încleştarea unei mîini uscate în umărul meu, auzii deodată o exclamaţie răguşită :

— *Oh ! a bear !* [1] şi toţi îşi fixase privirile la vîrful umbreluţei, pe cînd bătrîna *Miss* o ridicase ca pe o armă în dreptul ochilor, ca să arăte direcţia în care un punct negru se vedea mişcînd printre copaci.

— Adevărat, e un urs ! afirmă zîmbind *Mister* Pek, pe cînd îşi potrivea binoclul în dreptul ochilor.

În cîteva secunde grupul nostru se dizolvă ; fiecare îşi alese cîte un copac cu trunchiul gros, de după care să poată privi, pitit în siguranţă. În drum nu rămînem decît vreo patru inşi, care trebuie să ţinem şi să stăpînim caii ce se frămîntau enervaţi.

Cei doi soldaţi americani care însoţeau continuu convoiul nostru se apropiară cu caii la mînă şi carabinele în bandulieră.

[1] Oh ! un urs ! (engl.).

— N-aveți nici o teamă. Numai să nu zădărîți animalele. Ursul negru nu atacă omul, dar nici nu fuge de el...

Un urs voluminos, într-o bogată blană neagră ca pana corbului, călcînd greoi și rar, trecea printre copaci, liniștit, posac chiar, cu capul în jos, părînd că meditează ceva în legea lui. Nu s-a jenat să treacă drumul de-a curmeziș, fără să-și schimbe mersul, la depărtare de vreo cincizeci de metri. Cînd a ajuns în dreptul nostru, ne-a măsurat în treacăt numai c-un ochi, apoi și-a întors capul, cu dispreț parcă, și a trecut grav de cealaltă parte a pădurii, mergînd întins spre un izvor ce sticlea la piciorul unei stînci.

Pe cînd toți ochii îl pîndeau urmărindu-i pașii printre copacii rari, unul dintre soldați șopti :

— Încă unul ! Asta-i desigur ursoaica...

Din aceeași direcție venea agale și ursoaica, mai mică și rotundă, călcînd cu grijă în mișcări elastice. Cînd ajunse aproape de noi, un cal speriat se ridică, sforăind, în două picioare. Ursoaica se opri, își întoarse capul curioasă și, sculîndu-se în două labe, smorcăi de cîteva ori pe nări ; apoi o luă înainte, intrînd în pădure, într-un galop mărunt și comic.

Cu binoclul se vedea bine prin rariștea pădurii locul unde se oprise urșii. După ce și-au stîmpărat setea cu apă rece de munte, au intrat încet, cu prudență, în balta formată de izvorul care se prelingea pe subt stîncă. S-au afundat în apă pînă la gît, și cu capetele afară ne priveau nepăsători de la distanță. Iar noi, încălziți și plini de praf fin de cretă, ne uitam cu invidie la urșii care se bălăceau cu deliciu în apa limpede a izvorului de munte.

Am plecat la drum, lăsînd perechea fericită tot în baia pe care, probabil, o luau de obicei nesupărați la aceeași oră.

— Ce păcat că n-am avut costum de baie — zice americanul — că aveam grozavă poftă să mă răcoresc și eu !

Pe bătrîna *Miss,* de obicei foarte serioasă, o apucase un rîs nervos, care comunică întregului grup o veselie nestăpînită. După un schimb de glume și vorbe de spirit asupra neașteptatei întîlniri din pădure, profesorul belgian, cu multă gravitate, pronunță sentențios :

— Omul trebuie să respecte animalele, dacă vrea să fie respectat de ele...

PE LACUL YELLOWSTONE

Pe nesimțite ne-am ridicat la două mii cinci sute metri înălțime. Lacul, unul dintre cele mai mari de pe glob, are forma unei mîni uriașe cu degetele rășchirate. Aici e locul din Munții Stîncoși unde se despart apele, scurgîndu-se pe pante opuse spre cele două Oceane : unele către Atlantic și altele către Pacific.

Ne îmbarcăm într-o șalupă mare cu motor. Echipajul foarte redus : la provă, un băiețel, negru, pe jumătate gol, c-un păr creț, ca o blană de miel, ne privește arătîndu-și dinții albi, lucitori ; la mașină, un bătrîn posomorît cu pipa între dinți ; la cîrmă, o fată blondă, zdravănă, îmbrăcată într-un surtuc de piele cafenie, purtînd în bandulieră o lunetă de mare distanță.

Negrul ia în primire coșurile cu provizii. Înainte de a ne așeza bine pe băncile de la pupă, barca, fără nici o comandă, zvîcnește deodată plecînd din loc cu o viteză nebună. Cădem buluc în fundul bărcii ; toți fac haz, afară de femeia-pilot, care privește țintă înainte, încruntată, cu mînele țapene pe roata cîrmei.

O privim cu atenție. Ea nici nu ne bagă în seamă. Nu-i urîtă — trăsături regulate, dar severe — pielea arsă de soare și de vînt ; are ceva impunător în privirea ei rece, în tonul de comandă, conștientă de rolul ce îndeplinește. Bătrînul inginer italian, de lîngă mine, privește cu coada ochiului la galonul de aur de la cascheta ei, pe care o poartă îngropată într-o claie de păr roș-aprins. După un salut respectuos, o întrebă discret :

— De cînd comandați vasul acesta ?

— De doi ani.

— Dar din ce parte sunteţi ?
— Din Wyoming.
— A ! acolo femeile au dreptul să voteze.
— Şi dreptul de a fi alese în Parlament, adaogă scurt şi apăsat femeia-pilot, fără a-şi întoarce privirea pironită înainte.

Barca uşoară, c-un motor ca un ceasornic, zboară şi sfîşie cu botu-i ascuţit oglinda apei. În urma noastră valurile scînteiază ca nişte brazde albastre de oţel. Pale de abur fosforescent se încovoaie plutind în depărtare la poalele munţilor.

Urmărim cu luneta în zare piscurile albite de zăpadă. Gheţarul *Marelui Teton,* la înălţime de patru mii de metri, sclipeşte feeric în lumina soarelui. Un lanţ ciudat de creste stîncoase, *Indian Sleeping* — Indianul care doarme — are înfăţişarea unui om uriaş culcat pe coamele munţilor, dormind cu faţa în sus. Se disting bine: capul, nasul, bărbia, pieptul. Gigantica şi misterioasa figură, proiectată pe bolta cerului, face o stranie impresie călătorului care priveşte înfricoşat şi nedumerit la jocul bizar al naturii.

În depărtare se vede malul jos, alb, acoperit parcă de un strat de ninsoare. Sunt cîrduri de mii de pelicani. Lacomii guşaţi, lăsaţi în voie, distrug fără cruţare popoarele de peşti din apele acestea nestăpînite.

— Jos ! toată lumea jos ! Împiedicaţi privirea la provă, comandă sever femeia-pilot.

Ne supunem. Nimeni nu crîcneşte. Barca micşorează viteza. Plutim alunecînd de-a lungul unui mal păduros. O vegetaţie bogată, sălbatecă ; felurite ierburi de apă împletite ca nişte reţele verzi de frunziş umed, prin care joacă razele soarelui arzător.

Ocolim bancuri plutitoare de nufăr şi plante agăţătoare, încîlcite printre trunchiuri şi rădăcini de arbori bătrîni, putreziţi pe locul unde au căzut de bătrîneţă. În mijlocul acestor ruini vegetale, se simte viaţa bogată şi misterioasă a miriadelor de vietăţi de baltă, furnicînd în limpezimea apei, răscolită de învîrtirea elicelor în mers. Barca aluneca din ce în ce mai încet. Deodată, negrul, în picioare la provă, face un semn cu mîna — ochii lui ageri descoperise ceva în desişul malurilor. Femeia-pilot dă o comandă scurtă :

— **Stop !**

Maşina se opreşte brusc, barca mai alunecă încă fîşîind molcom. Negrul, cu ochii scînteietori, cu mînile pîlnie la gură, repetă clar :

— *Bu-fa-lo ! bu-fa-lo !...* [1]

Se face linişte peste tot.

— Să trecem subt vînt, şopti *Mister* Pek, să nu ne simtă, că bestiile au mirosul grozav de fin.

O mişcare de cîrmă şi cîteva învîrtituri de elice aduse barca într-o poziţie potrivită. Urmărim cu ochii aţintiţi în luminişul canalului nişte pete sure ce vin încet spre apă. O turmă de bizoni la adăpat. Cîţiva ies la lumină ; se văd bine cu ochiul liber.

Ce fioroasă înfăţoşare are animalul acesta privit din faţă ! O blană lăţoasă îi îmbracă partea de dinainte a trupului căzîndu-i pînă deasupra copitelor. Cu capul în pămînt, are parcă o căutătură piezişă. Coarnele scurte îi ies prin părul negru, stufos, care-i acopere fruntea. Subt botul scurt şi fin o ţăcălie de păr ca o barbă ascuţită de satir. Odinioară erau aşa de mulţi, că trecerea turmelor oprea în loc trenurile, şi vapoarele pe Mississippi trebuiau să ancoreze.

Lăcomia vînătorilor albi a distrus această rasă de animale, care da în trecut hrană şi îmbrăcăminte indienilor. Bizonul, ca şi indianul, stăpînul său, a avut aceeaşi soartă ; cu toată ocrotirea ce o dă azi guvernul american, rasa bizonilor dispare înainte de a se fi domesticit, şi indienii de rasă roşie se sting fără să ajungă la civilizaţie.

Negrul atinse sirena bărcii. La zgomotul strident, care izbucni sfîşiind liniştea lacului, bizonii, nebuni de spaimă, cu coamele zburlite, o luară la goană, pierzîndu-se prin desişul pădurii. Barca s-a pus în mişcare. Ne îndreptăm spre larg, către un punct negru care se zărea pe luciul lacului, ca un creştet de stîncă ieşind din sînul apei. O mică insulă de granit. Acostăm şi debarcăm proviziile. E vremea prînzului. Se întinde masa pe un bloc de piatră roasă, în formă de ciupercă uriaşă. Alăturea e un izvor de apă clocotită, limpede ca lacrima ; un bazen natural, scobit parcă anume într-o stîncă roşie.

---

[1] **Taur ! Bizon !... (span.).**

Negrul, în pielea goală, intră în lac și aruncă la adînc o plasă — un fel de *prostovol* — ținînd un capăt de frînghie între dinți. După trei aruncături răstoarnă pe mal o găleată de pînză plină cu pești lucitori — un fel de păstrăvi argintii cu pete roșii.

Pentru gătitul mîncării nu se face foc ; fierbem peștii pe loc, ca într-o oală, în bazenul natural cu apă clocotită. Tot fără foc ne pregătim ceaiul și cafeaua.

Pe timpul cînd noi stam la masă, femeia-pilot se îngrijea de barcă. Felurite ierburi de apă se învîrtise în jurul axului elicei. Negrul intrase ca să le taie. Femeia-pilot îi dă ordin de pe mal și, deodată, o vedem că-și scoate surtucul de piele, trece repede după o salcie bătrînă și începe a se dezbrăca. După cîteva minute apare într-un tricou foarte scurt și străveziu. C-un salt îndrăzneț se aruncă în apă ; se dă la fund și apare departe la suprafață. Înotînd grațios pe spate, se întoarce pînă la barcă ; c-o mînă se ține de cîrmă, cu alta curăță elicea de ierburile adunate în drum.

Noi, din jurul mesei, priveam de departe, surprinși, fără să scoatem o vorbă, fără să avem curajul de a ne apropia de mal. După cîteva minute, *sirena* iese din apă și, călcînd hotărîtă pe pămînt, se îndreaptă spre salcia unde-și lăsase hainele. Cu spatele spre noi își scoase repede tricoul ud, lipit de pielea albă, care luci în lumină, cîteva clipe numai rămase în costumul Evei, pînă ce se îmbrăcă repede. Încheiată corect, femeia-pilot se așeză la masă. *Mister* Pek o întrebă zîmbind :

— A fost bună baia ?

Foarte serioasă, ea răspunse scurt :

— Apa e foarte caldă.

Mai tîrziu, pe drum, se schimbară păreri în șoaptă asupra acestei întîmplări. O americană uscată, *Miss* Prey, căuta să-l facă să înțeleagă pe italianul bătrîn de lîngă mine că femeia-pilot nu avea de ce să se jeneze.

— A ! Dacă ar avea un corp urît, înțeleg să-l ascundă. Dar trebuie să recunoașteți că are forme frumoase ; c-un asemenea corp, admirabil proporționat, poate să umble goală și pe stradă.

PIEILE - ROȘII

Ajung seara printre cei din urmă la casa de adăpost. O construcție bizară în mijlocul unei păduri seculare. Un palat construit tot numai din lemn necojit. În capul scării găsesc un grup strîns în jurul unor buccele desfăcute : blănuri, țesături multicolore, papuci indieni — *mocasini* din piele de cerb... o întreagă industrie casnică indiană.

În apropiere, în ultimele văi ale Munților Stîncoși, e una din acele *regiuni rezervate* de guvernul american pentru triburile rămase din rasa vechilor stăpînitori ai continentului american. Unii, mai întreprinzători, străbat munții și ajung la primele stații de cale ferată, unde-și desfac industria lor primitivă și originală.

Doi indieni din tribul *Picioarelor negre*, plecați de cinci zile pe drum, mai au încă vreo patru zile de străbătut regiunea Yellowstone pînă la prima stație de cale ferată. Îi privim c-o avidă curiozitate, ca pe niște animale de-o specie rară.

Figuri serioase, trăsături regulate, severe, o expresie de energie și răceală în ochii lor negri, metalici. Obrajii osoși, cu pomeții ieșiți, au culoarea cărămizie. Nasul acvilin, părul lins, negru ca păcura. Figuri imobile ; nu au surîsul umil al negrului, și nici acel veșnic fals surîs al chinezului. Măști de aramă. În privirile fixe și grave au ceva dur, rigid, de statui antice.

Candida noastră tovarășă de drum, *Miss* Prey, le vorbește limba, înțelegîndu-se foarte bine cu ei.

Ne minunăm, întrebînd-o de unde a învățat limba Pieilor-Roșii.

— Am stat trei ani între ei, răspunse cu mîndrie. Am organizat acolo o școală de infirmiere vizitatoare. Aveam șaptezeci de eleve.

Nici nu vă închipuiți ce oameni simpatici și gentili sunt acești sălbatici. Cît am stat acolo, n-am văzut bătăi, certuri, furturi, înșelăciuni. Deși n-au legi scrise, interesele comunității se regulează prin obiceiuri mai puternice la ei decît legile.

Și *Miss* Prey, la început cam intimidată de stăruințele noastre, se încălzea din ce în ce povestind viața în *rezervațiile indiene*. La urmă se declară aprigă apărătoare a rasei roșii.

— Ospitalieri și solidari, acești sălbatici nu au, ca noi, egoismul feroce al proprietății individuale. Al *meu* și al *tău*, bogăție și sărăcie, stăpîn și slugă, toate aceste reci frumuseți ale civilizației, ei nu le înțeleg ca noi. În schimb ce calități morale și ce forță de caracter au acești oameni! Liniște, demnitate și stăpînire de sine, pe care numai stoicii antici au putut să le aibă.

Timp de două ore, după masa de sară, *Miss* Prey ne vorbi de obiceiurile, eresurile, jocurile, de Sărbătoarea Soarelui, cînd indienii își îmbracă vechile costume împodobite cu pene... de felul cum femeile își poartă copiii legați pe o scîndură și îi pun în cuier la ușa bisericii, pe timpul cît ele își fac rugăciunea în biserică.

— Ce puțin sunt cunoscuți oamenii aceștia — spunea ea — de lumea civilizată, căci albii nici n-au voie să se așeze în *regiunile rezervate*. Numai cînd trăiești între ei poți înțelege opera celui mai mare artist pe care l-a produs America. Fenimore Cooper, cu scrierile lui, a întocmit *Iliada* rasei roșii și, cu drept cuvînt, se zice că a compus și epitaful acestei rase care se stinge. Căci e sigur, rasa aceasta admirabilă se pierde, învinsă, resemnată, moare înăbușită de cruda și lacoma noastră civilizație.

— Fatal trebuie să dispară această rasă, interveni *Mister* Pek, care ascultase tot timpul surîzînd ironic.

După ce își aprinse din nou luleaua stinsă de mult începu:

— Mă rog, să punem chestia la punct. E de prisos să ne pierdem în regrete eterne. Rasa roșie n-a fost distrusă prin războaie; triburile s-au luptat totdeauna între ele; guvernul american n-a fost niciodată crud cu indienii; acte de violențe, masacre n-au decimat această populație. În interesul păcii, guvernul le-a rezervat anumite regiuni, în care albii n-au voie să se așeze; cu multă bunăvoință sunt ajutați; li se fac școli, spitale, mori, caută să-i convertească la agricultură, li se trimit în fiecare an vite, haine, pături. Dar roșii sunt rebeli la orice transformare, pe cînd negrii se civilizează cu repeziciune.

Omul roșu are o puternică personalitate; un caracter aparte, cu totul diferit de omul alb, galben și negru.

Cheia enigmei rasei roșii trebuie căutată în modul de trai pe care-l duce rasa asta, la fel, de zece, poate douăzeci de mii de ani. Ea n-a trecut ca celelalte rase de la vînat la păstorit, agricultură și industrie. Și omul alb, și omul roș au trăit odată la fel, vînînd animalele sălbatice cu silexul. Pe cînd unul s-a tot modificat ajungînd pînă la radiofonie, celălalt a rămas pe loc tot ca în vîrsta pietrei. De ce unul s-a modificat și celălalt nu? Poate că în Europa și Asia vînatul a dispărut mai repede. Necesitatea a împins pe omul alb să caute alte mijloace de trai. Fapt e că vînatul de azi încă e mai bogat în America decît oriunde. Lovitura de moarte a rasei roșii s-a dat numai prin contactul cu civilizația; ea moare sufocată. A fost de ajuns numai schimbarea bruscă a condițiilor de viață, căci gheața se topește de o ploaie caldă, și o plantă de munte se vestejește repede într-o seră încălzită.

Toți ascultam cu atenție, numai profesorul belgian clătina din cap cu îndoială după fiecare păhărel de piperment.

— Și totuși — întrerupse el — această rasă a avut o civilizație splendidă: Mexicul, Perul, aztecii, imperiul lui Montezuma...

— A! Dumneavoastră cei din Europa ați rămas tot la povestea lui Montezuma, și *Mister* Pek începu să rîdă cu poftă.

O undă de roșață se ridică în obrajii belgianului. Dar se stăpîni, întrebînd scurt:

— Cum? negați existența civilizației antice, a cărei urme se găsesc încă în Noul Continent?

— Nu o neg, dar o reduc la justa valoare, răspunse repede americanul, potolindu-și rîsul într-un zîmbet ironic.

Să ne lămurim. Pînă acum n-am vorbit decît de triburile din America de Nord. E drept că în America Centrală, în Mexic și Peru se găsesc urmele unei populații mai înaintate. Dar civilizația imperiului lui Montezuma așa cum ne-a fost cîntată nu-i decît o poveste fantastică plină de minciuni și contradicții.

Istoria Egiptului, a Atenei, a Romei a fost scrisă studiindu-se la fața locului.

Istoria Mexicului s-a scris de la distanță. Abia acum s-a ajuns ca să se poată separa *istoria* de *povestire*. Tot ce se spunea de Montezuma nu era decît *roman istoric*, după texte vechi spaniole. Cortez, călugării și toți *conquistadores* aveau tot interesul să exagereze opera lor de cucerire în ochii guvernului spaniol.

S-a creat o legendă exploatată de o sumă de savanți de birou care nici n-au văzut măcar Mexicul. Ultima anchetă științifică riguroasă, făcută de Anderson Wilson, a dovedit că celebrele cetăți ale lui Montezuma nu erau decît niște mari sate indiene ; clădiri de cărămidă nearsă și construcții lacustre pe piloți. Nu au rămas ruini de piatră ca în Egipt și Grecia, deși pînă azi de la cucerirea spaniolă nu sunt decît vreo cîteva sute de ani. Vă puteți închipui o civilizație fără arme de metal și fără monedă ? Aztecii, Montezuma, pe care călugării spanioli îl credeau maur, nu erau decît urmașii unui puternic trib indian care emigrînd de la nord se stabilise pe platoul mexican.

Belgianul nu se lăsă convins.

— Dar ruinele găsite în Yucatan, urmele construcțiilor ciclopiene în stilul piramidelor egiptene, nu dovedesc o veche și grandioasă civilizație ?

— Desigur ; însă această civilizație nu are nimic comun cu Pieile-Roșii ; este cu mult mai veche. Toate discuțiile și teoriile n-au arătat încă în lumină vechea populație a Americei. Au fost pe-aici fenicienii ? Au fost chinezii ? Cine știe ? Poate într-o zi se vor descoperi în fundul Oceanului Atlantic urmele acelei legendare civilizații de care a vorbit Platon.

Dacă a existat odată Atlantida, acel continent prăbușit prin cine știe ce cataclism, era firesc ca focarul său de civilizație să radieze spre țărmurile celorlalte continente. Cum s-ar explica asemănarea ce există între urmele de civilizație găsite în Mexic, Peru, la fel cu cele din Libia, Etruscia, Egipt ?

Știința nu și-a spus încă ultimul cuvînt. La Washington este un mare așezămînt : „Institutul Smithsonian", întemeiat cu banii unui bogat savant englez, pentru cercetări științifice în legătură cu trecutul, populația și vechea civilizație americană. Dar trebuie să mărturisim că, după atîta cheltuială și muncă depusă, lumină nu s-a făcut încă. Nepătruns a rămas misterul trecutului și nedezlegată-i pînă azi *enigma istorică a Noului Continent.*

ADDENDA

JURNAL DE BORD

SCHIŢE MARINE ŞI MILITARE

1901

IAPA CĂPITANULUI

Pe tăbliţa de lemn, deasupra uşei, scria cu litere albe: *„Grajdul escadronului 3“.*

Înăuntru era mai curat decît în casă; toţi caii erau înşiraţi la rînd, şi în dreptul fiecăruia se afla bătută în perete o tăbliţă cu numele şi vîrsta: *Eol* — 1878, *Druţu* — 1882, *Comana* — 1881... şi aşa mai departe. Pînă în fund, cît vedeai cu ochii, erau tot cai frumoşi, bine îngrijiţi, de strălucea părul pe ei.

Curăţenia desăvîrşită, şeile şi frîile rînduite la locurile lor, scările, zabalele şi toate cătărămile frecate, de sclipeau ca luceafărul... doar unul era în tot regimentul escadronul 3, şi unul era în tot „Malmezonul“ căpitanul Chiru !...

Căpitanul era dus la Şosea călare pe *Lola,* vestita lui iapă, de care se fălea vecinic.

Oprea, soldatul care îngrija de iapă, şedea de vorbă cu Niţă, leat cu dînsul, care îşi freca teaca săbiei pentru a doua zi la instrucţie.

— Mă Oprea, mare păcat ai avut tu să tragi de te-a dat dom' vagmistru ordonanţă la caii căpitanului; nu-i vorbă, ai scăpat tu de instrucţie, d-apoi gîndesc eu că te-a zvîntat în bătăi. Amarnică făptură de rumân e şi căpitanul ăsta !...

— Doamne fereşte !... mă Niţă, că la început era să-mi iau lumea-n cap: în toată ziulica zece trăgători. Cică nu-i grijam bine iapa... Trecea mîna înpotriva părului şi cum se lua pe degete un fir de colb, apoi ţine-te Opreo !...

Dar acum la urmă, a mai rărit-o; doară numai cînd să pun şeaua m-apucă năduşelile; ba că chinga e prea

strînsă, ba că-i prea slabă, ba că-i struna pe dos... nu mă mai dumeresc nici eu ; cînd îi una bună, nu-i alta...

Ș-apoi năravul lui, că te arde cu sfîrcul cravașei la ureche ; mi-a dat vreo două, că ș-acu se văd urmele.

— Și haram afurisit ce-i și iapa asta, că nu-i în tot grajdul cal mai nărăvaș ; eu gîndesc, mă Oprea, că ești cu zilele în mînă cînd întri la dînsa... bagă seamă, cică doi oameni a vîrît în spital, cari i-au și reformat schilodiți...

— Întăi, nici nu era chip să m-apropii, așa bătea cu picioarele și-apuca mereu cu dinții, dar am luat-o cu încetul, îi mai dam pîne, o mîngîiam... La țeselat se gîdilă de se face ghem ; dar o iau cu vorba : „Stai Lola... așa... frumos !..." și cu-ncetu se moaie ; că altfel te gătește de zile...

— Mă, da' am uitat să-ți spun că mi-a venit răvaș de-acasă, mi l-a citit băiețelul cela de la cantină...

— Zău, și ce zice în el, ce mai e prin sat ?

— Ia rău ; cică s-a pornit răvizia și tragerea la sorți ; pe frățîni-meu Nică, gîndesc că-l amînă pe la anu. Zice că tare-s năcăjiți pe acasă, c-a apucat să vîndă boii ca să plătească birul de ast' toamnă, ș-acu la desprimăvărat n-are nici un cap de vită să iasă la arătură.

Dacă mi-o ajuta Domnu, pe la Paște să pot pleca în permisie, pe vreo două zile !... De doi ani n-am mai văzut vatra satului !...

— Ia taci, bre, ce s-aude... gura căpitanului... sai; mă, c-a venit !...

Oprea sări ars în picioare și o luă la fugă, să ție iapa ce-o descălicase căpitanul și din care ieșeau aburi de-asudată și plină de spume ce era.

— Să treacă patru oameni la bușumat iapa lui don căpitan ! Haide, repede, sfîrlează ! zbieră vagmistrul la soldații cari înlemniseră cu bonetele într-o mînă și cu palma cealaltă întinsă la vipușca pantalonilor.

Căpitanul se ivi în ușa grajdului. Toți încremeniseră, care pe unde îi apucase vremea. Se făcuse o liniște ca în biserică, numai zornăitul pintenilor lui răsuna, iar caii ciulind urechile își întorceau sperioși capetele înapoi să-l vadă.

Cu mîna stîngă își răsucea mustața, iar cu dreapta învîrtea cravașa, lovindu-și carîmbii strălucitori ai cizmelor de lac.

Patru soldați cu șomoiage de paie în mînă frecau iapa să o usuce de sudoare, ce se scurgea șiroaie în lungul trupului.

— Oprea !...

— Porunciți, trăiți, domnule căpitan !

— Apoi bine, mă dobitocule ! tot nu te-ai mai învățat cum să strîngi chinga ? Am să te pun iar în porție, cîte 20 de trăgători pe zi !... Intră acolo, neghiobule, și freacă piciorul în lung pînă la copită !...

— Trebuie s-o iau cu încetul, trăiți domnule căpitan, că aruncă iapa.

— Te ard acuși, păcătosule ! intră acolo, că n-o să te mînînce haramu...

Lola nu se mai liniștea : mușca ulucul, se frămînta, izbind podeala cu picioarele.

Oprea îi trecu ușor mîna pe spinare, o alunecă în jos și-i ridică piciorul drept s-o caute la copită.

Abea-i atinse copita, și iapa se smuci înainte aruncînd turbată cu picioarele dindărăt. Oprea nu mai avu cînd să se ferească în lături : îl și izbise în pîntece... căzu grămadă sub picioarele iepei, care, speriată, lovea în el sforăind și apucînd ulucul cu dinții...

Și l-a pisat așa într-o baltă de sînge, pînă ce-au putut cu greu să-l scoată un brigadier și vreo doi soldați...

L-au dus ghem pe mîni la infirmirie ; ca dintr-un izvor îi gîlgîia sîngele din față ; nu mai simțea nimic, își pierduse cunoștința...

•

După trei luni de spital, l-au reformat. Scăpase de armată — cu-o falcă ruptă și beteag de-o mînă și de-un picior...

Era tocmai prin sărbători, cînd s-a înturnat și el acasă ; în sat era chef, veselie, horă, — mă rog ca la Paști ; iar cînd l-au scoborît din căruță așa olog și prăpădit, s-a curmat toată veselia, au amuțit și lăutarii și tot norodul cela ; satul întreg s-a strîns roată împrejur, să-l vadă cu toți — că doar din satul lor era.

Pe toți îi podidiseră plînsul ; că-ți era mai mare jalea, cînd te uitai la dînsul, flăcău așa mîndru și zdravăn cum

îi bradul, că învîrtea acum doi ani numai c-o mînă scrînciobul plin de oameni... și-acum să-l vezi schilod, să-l hrănească alții ca pe-un milog...

Maică-sa parcă înnebunise, așa își smulgea părul și se bocea cît o ținea gura ; să-și facă samă biata femeie de n-o lua vecinele s-o mîngîie și s-o mai potolească...

În răstimpuri, cu lacrimele pe obraz, o auzeai văitîndu-se :

— Doamne, cum ți-l ia mîndru cum e bujorul și ți-l dă olog și ciuntit... Oștirea !... Mînca-i-ar cînii !...

*

Pe căpitan l-am văzut într-o băcănie din fața Teatrului ; își lua țuica, într-un cerc de prieteni cari discutau ca totdeauna de femei și de cai.

— Imaginează-ți, *monșer*, pe un dobitoc de soldat, care-l aveam la cai, l-a zdrobit iapa mea, Lola, o știi ; și de cînd a intrat în spital nu găsesc nici unul să îngrijească așa de bine caii. Știi tu că eu mă țin de principiul lui Frederic al II-lea : *„Calul trebuie încălecat ca și cum ar costa 5 parale, și îngrijit ca și cum ar fi un milion“*, sfîrși căpitanul golind ultimul păhăruț.

Și începu iarăși, cu mîna stîngă, a-și răsuci mustața, iar cu dreapta a învîrti cravașa lovindu-și carîmbii strălucitori ai cizmelor de lac.

București, 1896

LA POARTA SPITALULUI

De cîteva zile, de cînd, fiind în gardă, îl apucase ploaia ceea cumplită de-l pătrunsese pînă la oase, Niță Dobre nu se mai simțea în putere.

Cînd era în front, la instrucție, nu-și mai simțea picioarele, iar mîinile îi erau grele ca plumbul : vecinic rămînea în urmă la cîte o mișcare. Parcă era anume făcut să greșească ; ș-apoi cum se nimerise tocmai în spatele lui, pe linia de închiere, sergentul Buican, cel mai fioros și temut din tot regimentul.

Să-l fi văzut numai cum să furișa pînă la spatele celui ce greșise și, repezindu-i cîțiva pumni pe înfundate, îi striga în urechi :

— *Unde-ți fug mințile, țărane ?*“

Bietul Dobrea, cînd auzea, i se păinjineau ochii ; sîngele i se suia în cap ; atunci strîngea mai tare de cureaua armei și parcă o putere străină îi încorda brațul. Îi venea să iasă înaintea frontului și să apuce arma de vîrful țevei, s-o zdrobească în țănduri, să-și sfîșie apoi cămașa de la piept și să strige cît l-o ținea gura : „Luați-mi și viața !“

Alteori nu mai avea nici puterea de revoltă ; numa-și mușca buzele, își pleca fruntea parcă aștepta să-l lovească cineva, și fără a se gîndi îi mergea mîinile și picioarele, așa în neștire întocmai ca o mașină.

Și pe cînd la teorie alții își frămîntau mintea și limba pentru a putea lega cuvintele neînțelese și ciudate care li se spuneau și la care unii răspundeau mormăind plîngător : *„Să trăiți, dom'le căprariu, sunt greu de cap, nu pot spune !“* pe el, fără de veste, îl furau gîndurile pe aiurea și încet i se topeau simțurile într-o duioșie tristă și dulce.

Se vedea departe, în satul lui sărac, înșirat în lungul văii strîmpte.

În fund de tot, în coada satului, e căsuța părintească sprijinită de la vale cu bîrne de brad ca să nu se dărîme... cireșii înfloriți din fața prispei... maică-sa, bătînd cînepă la pîrău... tată-său, pe la poarta țarinei cu sapa pe umăr întorcîndu-se de la prășit... scrînciobul din bătătura cîrciumei... și cîte, cîte nu-i treceau atunci pe dinaintea ochilor fermecîndu-l ca într-un vis așa de frumos și așa de scurt.

Ce dragi și neprețuite îi erau acele clipe de-o frumusețâ neînchipuită, din care se deștepta tresărind, înspăimîntat, ca după o faptă rea.

Dar, de cînd îl prinsese boala, o teamă neînțeleasă îi stăpînea firea și, uneori, îl prindea un dor așa de cumplit că îl podideau lăcrimile de-i era și lui rușine cînd se pomenea plîngînd ca un copil.

Vedea că, din zi în zi, îi e mai rău. Se dusese de cîteva ori la vizita medicului. Întăi îl pedepsise că *„simulează boala“ ;* mai tîrziu se încredințase și medicul și-l vîrîse în infirmerie.

După o săptămînă cînd îi era rău de tot, medicul, văzînd că nu mai are ce-i face, îl trimise la spitalul militar.

*

Era așa pe la toacă, nu mai tîrziu, cînd s-a pomenit moș Dobre cu răvașul de la Niță. Îl adusese un flăcău trimis de vătășelul din primăria de la Rîșcani.

De cum l-a luat în mînă și a prins a-l întoarce pe-o parte și pe alta, parcă a simțit că-l arde ceva la inimă și, după ce-a dat flăcăului trei gologani, scrisoarea era neplătită, a și plecat într-un suflet să afle ce zice acolo.

A pornit-o întins la învățător ; l-a găsit în poartă.

Nu știu cum, dar parcă bătrînului îi era frică de hîrtiuța ceea-n patru colțuri.

I-a citit-o îndată, că era și scurtă de tot :

„Vino, tătucă, dacă vrei să mă mai apuci cu zile, îs prăpădit ; de o săptămînă îs în spitalul militar. Nu-i mai spune mămucăi, n-o mai mîhni, săraca.“

Bătrînul se sprijini de stîlpul porței, făcu hîrtia mototol, o vîrî în sîn, ș-apoi plecă împleticindu-se ca un om beat.

Scrisoarea era de trei zile trimisă.

— Pe mîni, măi femeie, mă duc la tîrg ; să-mi cauți gluga cea mare și să-mi pui ceva în traistă.

— Pesemne că nu ți-i bine, omule ? da' ce-i graba asta pe-o vreme-așa ?... las' să mai contenească ploaia... nu vezi că parcă s-a spart cerul, Doamne iartă-mă ?

În zori, cînd se crăpa de ziuă, moș Dobre era departe ; urcase într-o întinsoare dealul și acum poposise pe creastă, cătînd cu jale în urmă spre satul în care casele se desprindeau din ceața deasă ca niște umbre mohorîte, departe în fundul zărei.

Pe la amează au prins a luci prin negură turnurile bisericilor și a vui tot mai tare zgomotul nedeslușit al orașului.

Ajuns, a nemerit ușor spitalul militar ; dar la poartă a trebuit să aștepte căci santinela l-a oprit ; trebuia să cheme pe caporalul de serviciu. Moș Dobre așteptînd s-a dat puțin în lături că tocmai ieșea dricul spitalului.

Alături de soldatul de pe capră care mîna caii, ședea preotul îmbrăcat în veșminte, avînd și cartea la subțioară.

Moș Dobre sta în poartă ; în mînă, căciula îngreuiată de apă, și prin pletele-i sure i se scurgea ploaia pe umeri. Fără a-și da seamă, parcă un cuțit l-a înjunghiat prin inimă și un gînd de groază i-a scăpărat prin minte.

Ce jale amară l-a coprins, cătînd cu amărăciune la dricul ce sălta încet pe arcuri, trecînd prin hopurile pline de noroiul care-l împroșcase de sus pînă jos.

Caporalul sosise în poartă.

— Mă rog, domnule — începu bătrînul — să nu vă fie cu bănuială, dar am și eu un fecior soldat, Niță Dobrea ; îi aici ? cică bolește de vreo săptămînă și mai bine.

Caporalul nu știa cum s-o înceapă ; și lui, sărmanul, îi era milă, dar ce era să facă ?

— Apoi, moșule, dă... cum să-i zic ; așa pesemne i-a fost scris... ; vezi 'mneta, iaca a treia zi de cînd l-a strîns Dumnezeu... și acu îl ducea cu dricul spitalului.

Bătrînul n-a mai putut auzi totul că începuse a-i vîjîi urechile ; mintea i se întunecase ; nu mai vedea nimic ;

pipăind s-a răzemat de ghereta santinelei ; a scăpat căciula din mînă în noroi.

Apoi cu ochii scînteind, cu privirea rătăcită, a început a căta în neştire în lungul drumului ; dar dricul nu se mai zărea, trebuie să fi fost departe, căci o luase mai repede în trap, ca să nu-i strice, poate, veşmintele preotului, că ploaia curgea într-una.

...Cernea ploaia încet şi pe tăcute, ca un plîns înăbuşit ; iar din cînd în cînd, izbucnea în cîte un ropot zgomotos, ş-apoi iar se potolea, dar fără a se curma şiroaiele ce, ca dintr-un izvor nesecat, curgeau mereu...

Galaţi, 1897

PE DUNĂRE

Cîrciuma lui Ştrul din Strada Portului gemea de lume ; toată mahalaua era strînsă acolo ; cu toţii se îngrămădeau în jurul sobuşoarei de fier ce duduia în mijlocul camerei pline de fum şi miros de spirt.

Afară, ger de scăpăra văzduhul, venise de-a binele cumplita iarnă cu toate grozăviile ei ; căzuse o zăpadă straşnică şi de trei zile ningea fără sfîrşit.

Din cînd în cînd, clopoţelul prins deasupra uşei zîngănea răguşit, şi cîte un nou-venit se arăta în prag scuturîndu-şi cizmele de zăpadă, îşi lua locul la rînd lîngă sobă ca să-şi dezmorţească mîinile îngheţate.

Erau toţi muncitori şi barcagii din port cărora iarna nemiloasă le răpise pîinea de la gură, lăsîndu-i fără lucru. Lihniţi de foame, degeraţi de frig, îşi părăseau casele cu nevestele şi copiii care cereau pîine şi foc, şi se adunau la cîrciumă să afle ce să mai aude, să vadă : *„Ce-i de făcut ?"*.

O veste bună se zvonise prin oraş : că primăria o să împartă lemne prin mahalale şi că o să angajeze oameni pentru curăţirea străzilor de zăpadă.

Chipul lui Ştrul abea se zărea în fundul camerei, în cuprinsul acesta, în care apa de pe cişmea se prefăcea în aburi amestecaţi cu fumul din sobă şi de ţigară şi se înălţau în nouraşi albi străvezii, care pluteau spînzuraţi unul de altul în rotocoale minunate.

Bătrînul Ştrul sta după tejghea şi urmărea cu ochii mişcările tuturor ; îi cunoştea pe toţi ; ştia pe fiecare în parte cîte parale avea în buzunar şi cîte acasă ; pentru fiecare găsea el cîte o vorbă potrivită şi prietenească. De multe ori,

pe cînd vorbea cu cîte unul, clipea șiret din ochi și cu bucata de cretă între degete își făcea pe tejghea socoteala vînzării.

De la o masă din fund se ridică un om nalt, slab, cu o căciulă trasă pe urechi, cu gîtul învăluit într-o legătură de lînă împletită.

Se opri în fața ovreiului.

— Vînzare bună, jupîne Ștrul !

— Sluga mnitali badi Toma, da' cu daturia ceea ci facim ?

— Ei, ce să faci ? punem sechestru pe căciulă doar, că altă n-am ce ; de unde să-ți dau ? c-așa suntem noi barcagiii blestemați să murim iarna de foame.

Ieșind în stradă își îndesă bine căciula pe urechi și mîinele în fundul buzunărilor, luînd-o încet prin zăpada care scîrțîia sub tălpile cizmelor.

Și cum mergea el așa plecat, cu ochii în pămînt, jucîndu-i pe dinainte albul lucitor al zăpezei, un gînd chinuitor îi frămînta mintea, și în zadar căta să-și alunge din auz vorbele copilului, spuse cu o seară înainte. A !... le-auzise el bine, deși se făcuse că nu-i dă ascultare.

— Mămucă, înainte tata aducea întotdeauna o pîne subțioară ; acuma nu-i e foame ?

— Nu vrea Dumnezeu să-i dea, îi răspunsese mă-sa.

— Rău om trebuie să fie Dumnezeu cela, mămucă, și vorbele acestea îi picurau în auz dureros, neîntrerupt, chinuindu-i sufletul.

Tocmai în fundul mahalalei, în capătul ulicioarei, drept casa lui, s-a oprit așa în neștire ; parcă nu-i venea să intre înăuntru.

A rămas pe gînduri, căutînd posomorît spre fereastră, la un ochi de geam pe jumătate spart și lipit cu o gazetă, care zbîrnîia plesnindu-și un colț dezlipit.

Un glas ascuțit de femeie se auzi din năuntru :

— Și intră odată, bre omule, în casă.

El deschise încet ușa ; în fundul odăiței pline de fum, pe pat, într-o movilă de velințe zdrențuite, dormea un copil.

Nevasta lui, o femeie mică și uscățivă, cu un alt copilaș în brațe, îi ieși înainte :

— Da' pe unde bați cîmpii ? că te caută Spiru cela, misitu ; cică să treci dincolo pe-un boier proprietar de la Măcin.

— Unde-i ? poate-mi pică vreo cîțiva lei.

— Cică să-l găsești în port la anghenția rusească.

Pe cînd Toma se-ndrepta grăbit spre port, femeia îi mai strigă răstit din pragul ușei :

— Adu o pîine cînd te-i întoarce și dă pe la spițărie, niște picături pentru copchil.

În capătul ulicioarei dintre magaziile cu grîne, i-a întîlnit. Spiru sta de vorbă cu proprietarul de la Măcin : un boier scurt și gras, învălit într-o blană mare de lup.

Degeaba i-a spus Toma că-i greu de trecut printre sloiuri, că-și pune viața în primejdie, doar a scoate ceva mai mult ; boierul nu ieșea din prețul lui.

În sfîrșit s-au împăcat cu șase lei — ce era să facă ? nevasta îl aștepta acasă cu pînea și doctoriile pentru copil.

Au plecat spre malul Dunării, iar Toma s-a răpezit spre cîrciumă să cheme pe Iancu să-i ajute la barcă.

Iancu, un băiet înalt și slab, îi era nepot : îl creștea el de cînd se înecase tată-său căzînd de pe-o schele la descărcatul cărbunilor dintr-un vapor.

După ce au tras cîte-o cinzeacă de rachiu, să se încălzească, au luat-o amîndoi la fugă spre Dunăre.

Barca era scoasă pe mal ; cu greu au dat-o ei la apă ; i-au potrivit cîrma și lopețile și-au intrat toți trei în ea.

Vîntul, răce de îngheța suflarea, mugea turbat frămîntînd valurile nebune ce jucau sloii de gheață legănați greoi în drumul lor pe scursul apei.

Ce-i drept : nu era ușor lucru să treci Dunărea pe o așa vreme, dar Toma îi știa el bine toate nebuniile ei înșelătoare — doar pe malul ei crescuse, și ea îl hrănea încă, și tot ea avea să-l înghită odată.

Toma se ridică în picioare cătînd în lungul apei, își făcu cruce și puse mîna pe lopeți.

Barca se smunci din loc clătinîndu-se și-alunecă înainte tăind cu botul pojghița de gheață ce se prindea văzînd cu ochii.

Aci înălțîndu-se pe creasta unui val, aci culcîndu-se pe-o coastă între două valuri, barca se strecura printre sloiurile ce-i ieșeau în cale.

Proprietarul înmărmurise în fundul bărcei. Toma, cu brațele încordate, sufla din greu lăsîndu-se cu greutatea trupului pe lopeți; Iancu în picioare, cu cangea în mînă împingea în lături sloiurile ce le-nchideau drumul, pe cînd barca trosnea sub izbiturile lor.

Trecuse de jumătate; curentul tare îi luase la vale, cînd, un sloi mare le ieși de-a curmeziș; băietul își sprijini cangea în piept împingînd din răsputeri.

Toma cum își aruncă ochii în urmă, sări în picioare, dînd drumul lopeților, și să repezi la cange să dea sloiul în lături, dar era prea tîrziu: o trosnitură puternică și barca izbită, pîrîind din toate încheiturile, se prăvăli rostogolindu-se cu chila în sus.

Și sloiurile o luară înainte, pe cînd în urmă cei trei oameni se zbăteau între valuri.

Proprietarul, greoi în blana lui, să duse ghiulea la fund.

Băiatul se mai luptă cîtva timp înotînd cu greu, pînă îl părăsiră puterile și dispăru înghițit de valuri.

Iar Toma înotînd în picioare se prinse cu mîinile de-un sloi și sprijinit pe coate și pe bărbie se zbătea să-și salte trupul deasupra.

Lumea strînsă pe chei căta îngrozită fără a-i putea da vreun ajutor, pe cînd el se frămînta desperat, cu capul gol, pierdut, ținîndu-se cu unghiile înfipte în gheață.

Trupul îi amorțea de răceala apei; iar capul îi ardea în flăcări, chinuit de-un gînd ce-i scăpăra prin minte: acasă îl aștepta cu pîinea și doctoriile.

Avu o clipă amețitoare, încă o sforțare desperată, dar mîinile îi scăpă și, alunecînd, sloiul îl prinse dedesubt.

Cîțiva clăbuci se ridicară la suprafață, și în locul unde-l înghițise, deasupra lui, valurile se-nchideau fierbînd o clipă în loc și iarăși se porniră gonindu-se în jocul lor sălbatic.

Iar vîntul, urlînd de groază, spulbera fulgii, cari se topeau atingînd fața răzvrătită a apei.

Departe, printre sloiuri, un punct negru se zărea plutind în jocul valurilor: era căciula lui Toma barcagiul.

MĂRGĂRINT BEȚIVUL

...Și cum mergeam așa tăcut, înduioșat de șirul vorbei lui Moș Clion, ce cu graiul lui așezat și molcom începuse să-și desfacă — după cum zicea el — firul necazurilor de pe ghemul inimei, depănat de atît amar de vreme, numai ce zăresc la cotitura drumului un om călcînd greoi și leneș. De departe i se vedea sumanul zdrențuit, iar căciula-i unsuroasă era lăsată pe ochi.

Se îndrepta spre cîrciumă.

— Da' cine-i acela, moșule?

— D-apoi cine să fie, că-l cunosc și cîinii din sat, cale de-o poștă, că unu-i doar Mărgărint, bețivul satului.

Și începu moșul să-i descoase toată viața:

— Ș-apoi să nu crezi că nu era și el flăcău de treabă și cuminte, da' iacă de cînd s-o înturnat de la oraș, unde ș-o făcut armata, s-o ticăloșit și pace; cîtu-i ziulica de mare, umblă saraca nevastă-sa cu copilul de mînă și-l rîdică de prin cîrciume. Dă, ce să zic, mult l-o deșteptat orașul, că numai te crucești de cîte știe și frumos ce le spune, dar vezi pe altă parte l-o stricat rău. Mă rog: măr frumos, dar viermănos.

Am ajuns în urma lui la cîrciumă, m-am așezat pe prispă și prin ușa deschisă priveam înăuntru.

El sta lungit pe una din lavițile murdare cari încunjurau păreții afumați și mohorîți ai cîrciumei; își aprinsese pufuind luleaua între dinți și aștepta să-i aducă băutura.

— D-apoi bine, bre omule, des-dimineață te-ai și pornit prin crîșme, zise aspru Moș Clion, intrînd înlăuntru și cerînd de la tejghea un pac de tutun.

— Ia lasă, moșule, că de-ai fi în locul meu tot așa ai face, că n-ai alt chip să-ți stîngi amarul care te arde la inimă.

— Unde-i săracul tată-tu să te vadă-n halu ista, îi mai zise bătrînul, cătînd cu jale la bețivul ce se gătea să deșarte a doua sticlă, pleoscăind din limbă și ștergîndu-și, cu mîneca unsuroasă a cămășei, mustățile zburlite prin cari picăturile se prelingeau în jos.

— D-apoi de moarte bună o închis el ochii? nu tot cînele de ciocoi l-o stîlcit în bătăi, de unde i s-o tras și moartea?... ș-apoi tot el o făcut ci-o făcut de m-o vîrît în armată... ciocoiul ni-o furat șfara de pămînt ce-mi mai rămăsese din părinți... ciocoiul!... urlă el aprins, izbind cu pumnul în masa șubredă de lemn.

Apoi se lungi pe laviță, cu fața în sus, cu ochii pe jumătate închiși, pierdut, și începu să cînte, aiurit — cînta cît îl ținea gura:

Of, inemă de putregai
N-am un cuțit să te tai,
Să văd ce durere ai, of, of!...

Și o nesfîrșită amărăciune tremura în notele jalnice și trăgănate, cari se pierdeau departe stîngîndu-se într-un plînset sfîșiitor de trist.

Femeia de pe prispă, încet și tremurînd, se apropie de ușă:

— Hai acasă, bre omule, că s-a aprinde șpirtu-n tine.

— Lasă-mă fimeie... Of!... tu mă amărăști, tu mă ucizi cu zile — zbieră el scrîșnind fioros din dinți — și, răstindu-se, se ridică de pe laviță, dar picioarele nu-l mai țineau, se clătina și-mpleticindu-se se prăbuși la pămînt ca un buștean tăiat din rădăcină.

Ea, oftînd din greu, își ridică încet copilul, care, înspăimîntat, începuse să plîngă în hohot.

Cămașa-i era leoarcă de sudoare; aiurind în fierbințeală, el borborosea cuvinte fără șir, gemea greu și pieptul păros i se umfla într-un sughiț lung și-năbușit.

Se rîdică pe-o coastă opintindu-se din răsputeri, și cu o privire rătăcită, scînteindu-i ochii aprinși de patimă, cu mîinile tremurînde apucă sticla pe care încă n-o golise și lipindu-și buzele uscate și subțiete începu să soarbă cu lăcomie băutura ce gîlgîia în lungul gîtlejului însetat.

Șiroaie de lacrămi se rostogoleau pe obrajii învinețiți, și el sugea în neștire, înfiorat — sorbea c-o poftă sălbatecă înecîndu-și amarul, stîngîndu-și focul care-l ardea la inimă.

Atunci l-am văzut pentru întîia oară pe Mărgărint bețivul.

*

Trecuse vreo trei ani de atunci; pe la sfîrșitul postului mare tot satul era în fierbere — înnebunise Mărgărint.

— Și cît pe ce să-și ucidă femeia și copilul de nu săreau cîțiva flăcăi pe dînsul, și cu mare greutate l-au putut potoli și lega de stîlpul scrînciobului din bătătura cîrciumei.

În arșița soarelui, cu pieptul gol, cu pletele în vînt, cu ochii sîngerați și scăpărînd de furie, făcînd spume la gură, răgea sălbatec opintindu-se sub legăturile ce-i curmau brațele pîrlite și sîngerate.

Oamenii, îndurerați, cătau cu milă la el.

— Doară spuneam eu c-ar să s-aprindă șpirtu în el; unde-i saracu tată-su să-l vadă în halu ista, zicea Moș Clion, trecîndu-și mîneca de la cămașă pe fruntea lui înnourată.

L-au ridicat: legat burduf, într-un car cu boi, l-au îndrumat spre Iași, să-l ducă la Golia.

Scîrțîind a jale, carul cu boi ieșea pe poarta țarinei, lăsînd în urmă o nesfîrșită amărăciune în inimile sătenilor din Hărpășăști.

Și-n urma carului, pe o arșiță fierbinte, desculță, galbănă și prăpădită, tîrîndu-și de mînă copilașul slăbănog, mergea femeia lui Mărgărint.

...Și inema i se strîngea de jale, cătînd cu ochii storși de lacrămi la nebunul ce se zbătea în car făcînd clăbuci la gură, cu ochii țintă în deșert, horcăind și borborosind răgușit:

— ...Of! i-ne-mă... de pu-tre-gai... n-am un cuțit — să te tai — să văd — ce du-re-re ai. Of!...

1896

DATORII UITATE. DOCUMENTE OMENEŞTI

NUVELE
1916

DIN CONCENTRARE

Era a treia zi de marş.

Înaintam încet, greoi, abea mişcîndu-ne picioarele îngropate în praful şoselei, ce se întindea înaintea noastră fără sfîrşit, ca o dungă albă şerpuită printre lanurile galbene pierdute în zare.

Arşiţa arzătoare a soarelui ne frigea obrajii. Ca să ne apărăm ochii trăgeam bonetele pe frunte, ceea ce ne făcea să suferim mai cumplit căldura. Boabele de năduşeală se scurgeau în lungul obrajilor, lăsînd în urmă dungi umede pe stratul de praf ce ne acoperea faţa. De năduşeală se iviseră pete negre pe bluzele albe.

Cureaua centironului îmi ardea mijlocul ca un brîu de foc.

Bidonul era golit de mult. Ce n-aş fi dat atuncea pentru un strop de apă şi un petic de umbră !

Dar nu, atunci nici nu mă gîndeam la asta, căci închipuirea lor m-ar fi făcut să sufăr mai mult.

Adică, la ce mă gîndeam atunci ?... zău că n-aş putea spune — mi se pare că nu mă gîndeam la nimic.

Ca o maşină mă mişcam în neştire, luat de şuvoiul acelei turme omeneşti, ce cu puterile sleite se tîra încet în lungul drumului pierzîndu-se apoi în nori de praf.

Era o tăcere de cimitir ; ai fi crezut că mergem la o înmormîntare ; toţi parcă erau muţi ; numai ţăcăneala baionetelor lovite de coapse se auzea într-o cadenţă desăvîrşită.

Din timp în timp, cîte-un oftat înăbuşit se pierdea printre rînduri şi uneori cîte o şoaptă rară, dar nedesluşită, îţi atingea auzul.

Era, desigur, o înjurătură scăpată printre dinţii vreunuia care mai avea încă puterea de revoltă.

În dreapta mea aveam un voluntar, băiat înalt şi subţirel ca o trestie. Sărmanul, parcă-l văd cum mergea suflînd greu, murmurînd cuvinte neînţelese, îndoit înainte sub greutatea celor douăzeci şi două de kilograme ce le purta în spinare.

Şi cînd puterile îl părăseau, rămînea în urmă, printre aceia pe care picioarele nu-i mai puteau duce şi, istoviţi, moi ca de ceară, se lăsau pe marginea şanţului şoselei.

Atunci se auzea glasul sălbatec al sergentului-major Dobrea, care anume rămînea la coada coloanei :

— *Scoală leat, hai la drum... ce te-ai muiat... sus, că te scol eu...*

Iar cîte unul din front, fără a-şi întoarce capul, mai adăoga şi el aşa prieteneşte :

— *Ehei, letuţă, credeai că-i pleaşcă la meliţie ? iacă ai găsit-o...*

Unii oftau din adîncul inimei, alţii zîmbeau numai, fără a face mult haz şi a prelungi glumele ca altădată.

Ce-i dreptul, mă prindea mila de bietul voluntar, dar îl uitam îndată, cînd îmi aruncam ochii în stînga mea : la Drincă rezervistul.

Drincă, sau Moşneagul, cum îi zicea în bătaie de joc toată cazarma, fusese dezertor în nenumărate rînduri ; îl chemase acum în concentrare să facă manevra.

Era unul dintre cei ce se găsesc întotdeauna la orice regiment ; era dintre nenorociţii cari, intraţi odată în armată, nu-şi mai văd visul liberării decît foarte tîrziu şi îmbătrînesc în cazarmă, rămînînd ca exemplu şi batjocură pentru camarazi.

Avea, sărmanul, un corp diform, nişte picioare lungi şi îndoite, pieptul încovoiat, ochii stinşi în fundul capului, o barbă neagră şi încîlcită.

Şi cum mergea el tăcut, aplecat înainte, tuşind şi scuipînd la fiecare pas, privea mereu în lungul drumului, parcă ar fi căutat ceva în zare.

Într-un tîrziu se întoarse către mine spunîndu-mi încet :

— Vezi colo un sat ?... sunt Stelenii... îi satul meu, am casă, nevastă și copii... oare ne-a da repaus acolo ?... și ochii prinseseră a-i sclipi în cap.

Ne apropiam mereu. Șoseaua trecea pe marginea satului, lume multă se adunase la răscrucea drumului, cînii începură să latre, iar copiii droaie, în goana mare, ne ieșiră înainte.

Cînd am ajuns la poarta țarinei, de unde începea un rînd de sălcii, colonelul a descălecat, a făcut semn corniștilor să sune „Oprirea și repaus !".

Am rupt rîndurile și ne-am îngrămădit la umbra sălciilor, lungindu-ne la șir pe marginea șanțului șoselei, cu ranițele sub cap.

Iar alții au dat năvală la o fîntînă a cărei cumpănă se înălța și se lăsa cu grabă, scoțînd un scîrțîit lung și jalnic.

Ce înduioșetoare priveliști : acea mulțime de bărbați, femei și copii, care ne ieșiseră înainte cu doniți și ulcele pline cu apă :

— Sărăcuții de ei, cine știe cîte poște mai au de făcut ! ziceau femeile cătînd cu milă la noi.

O babă cu o legătură în mînă își căuta feciorul :

— Dragii maicăi, arătați-mi pe Niță al meu, că aici trebuie să fie...

— Da' bine, mătușă, nu știi în ce regiment îi ?...

— Ba știu, măiculiță, că-i în Dorobanți și aicea trebuie să fie...

Ce prețuite erau acele clipe de odihnă ! Nu mișcam nici dintr-un deget, lungit pe spate, cu fața în sus, cu ochii aproape închiși, abea zăream jucînd printre gene albastrul străveziu al cerului de amiază.

Zăceam așa moleșit în pacea asta dulce și binefăcătoare ; simțeam cum somnul încerca să mă fure, cînd se auzi răsunînd semnalul : *„Drepți și înainte !"*

Îmi era corpul greu ca de plumb. Ce n-aș fi dat să mă lase încă numai cîteva clipe să mai zac așa în toropeala asta neînchipuit de dulce.

Ne dam mîna unul la altul ajutîndu-ne să ne sculăm de jos.

Din toate părțile se auzeau strigăte și comenzile ofițerilor ; sergentul major Dobrea plecase să-i adune în front pe toți care întîrziau.

Ne-am pus iar în marș. Colonelul, un om înalt și zdravăn, mergea în capul regimentului, pe jos, cu picioarele înțepenite, iar în urma lui calul, aburit de nădușeală, călca alene apărîndu-se de muște.

Ca să ne mai învioreze, se dase ordin să cînte muzica, dar de abia se auzeau pînă la coada coloanei sunetele slabe și întretăiate care se pierdeau în huruitul asurzitor al unei baterii de artilerie ce ne trecuse înainte.

Tocmai tîrziu am băgat de seamă că Drincă lipsește ; mă uitam în toate părțile, nu era nicăierea. Atuncea am înțeles totul : rămăsese în sat. Ce puteam face decît să tac ?

Spre seară, începu a se zări satul în care trebuia să rămînem pe noapte.

În fundul plumburiu al cerului ce părea sprijinit pe creasta dealului din față, soarele roșu ca o pată de sînge se oprise parcă anume din coborîșul său să ne aștepte în cale.

Dar noi înaintam încet, aruncîndu-ne privirile spre vîrful dealului, și, îndoindu-ne puterile, urcam suflînd din greu.

Întîrziarăm destul pînă am ajuns în muchea dealului. Soarele nu ne mai așteptase : asfințise lăsînd numai o geană aurie, care sclipea împurpurînd cerul pînă departe și poleind stuful de pe acoperemintele caselor sărăcăcioase, înșirate în lungul drumului fără sfîrșit.

Ne-a dat în cvartir. Am căzut la un biet om sărac, cu vreo cinci copii mărunței. Ne-am lungit cu toții la rînd, pe prispă, cu ranițele drept căpătîi.

Cu ochii țintă în lună, zdrobit de oboseală, mă fură somnul pe cînd bietul om, scuturîndu-și luleaua stinsă, ne povestea necazurile care-i rodeau inima.

N-avea în curte nici picior de vită, le vînduse pe toate ; vîrîse tot ce avea în peticul de pămînt, rămas de la părinți ; dar, de secetă, popușoii se înecaseră în buruiană și acum, în toamnă, nu mai avea nimic... Îl auzeam prin somn cum ofta din adîncul inimii, și vorbele lui parcă le repetam și eu șoptindu-le așa în neștire :

— Măi frate, și mă tot bat cu gîndul, noi ce-om mînca la iarnă ?

În zorii zilei, corniștii colindau satul sunînd deșteptarea ; tocmai dimineața la apel s-a dat de lipsa lui Drincă.

— Ai auzit, mă, Moșneagul îi lipsă la apel, zicea un sergent altuia.

— A dezertat iar, măi, pîrlitu ăla ; apoi în meliție moare.

— Cu atît mai bine — adaugă un altul în glumă — îl îngroapă armata pe cheltuiala ei.

Tocmai a treia zi sub seară a venit Drincă ; s-a întors de bunăvoie.

Unora le era milă de el, alții îl întrebau în bătaie de joc ce-i fac copiii și nevasta : îs *„Bine mersi ?"*

În noaptea aceea a dormit în cort lîngă mine ; l-am luat cu binișorul și mi-a povestit totul.

Ce jalnică și adevărată era povestea acestui suflet chinuit !

Mi-a spus cum numai s-a repezit într-o goană să-și vadă nevasta și copiii, și cum a găsit copilul cel mai mic, care zăcea de două zile mort pe cuptor, nevasta bolnavă și ceilalți patru copii flămînzi, și nici un pic de făină în casă. Mi-a spus cum a plecat prin vecini ca să-l ajute, că n-avea nici pentru o lumînare ; cum și-a îngropat copilul, și-a lăsat cîteva căușe de făină acasă ; cum a vrut să plece de cîteva ori și cum îl țineau plîngînd copiii de poalele mantalei !

— He, Doamne, ce-ți mai sperii eu somnul cu necazurile mele ? parcă poți să le înțelegi ? sfîrși el, întorcîndu-se pe partea cealaltă.

Cu pumnii sub cap, cu ochii pironiți în pînza cortului, ascultam mut de grozăvia acestor mărturisiri, nu eram în stare să leg o singură vorbă, nici măcar de mîngîiere.

Am rămas așa înlemnit ; nu știu, dormeam sau nu, dar nu-mi ieșea din minte bordeiul murdar și sărac ; vedeam parcă chipul de ceară al copilului de pe cuptor... desigur visam, căci într-un tîrziu m-am deșteptat tresărind.

Toți în jurul meu sforăiau greu, pînza cortului se umfla în adierea unui vînt răcoritor.

Prin gaura în chip de ușă, luna, din înălțime, privea așa de blînd la noi poleind baioneta unei sentinele care picura de somn rezemată pe armă.

Cîteva raze ale lunei, ce se furișau în cort, luminau fața galbenă și slăbită a vecinului meu care dormea adînc.

Și la lumina tainică ce-i mîngîia fața, am văzut bine urmele umede de lacrimile ce i se scurseseră de-a lungul

obrajilor, oprindu-se în barba încîlcită și îmbîcsită de praf. Adormise plîngînd ca un copil.

Prin somn, tresărea gemînd încet, înăbușit.

Visa.

*

Manevra se sfîrșise ; rezerviștii plecaseră toți pe la casele lor, aruncînd după obicei căciulile în vînt ca semn de bucurie.

Drincă rămăsese să-și sfîrșească pedeapsa ; știam că a intrat în spital bolnav de piept ; cînd, într-o zi, auzii în cancelaria companiei vorbind :

— Dom' sergent-furier, trebuie să-l ștergi din registru și să-i pui cruce Moșneagului, că a scăpat de armată.

— Și armata de el, adăugă un altul.

— Da' cînd a murit, bre ?

— He, l-a și îngropat de trei zile spitalul militar pe cheltuiala corpului.

Dom' sergent-major Dobre, glumeț cum era el, sfîrși zicînd răstit, pe cînd toți ceilalți rîdeau de porunceală cu hohot zgomotos :

— Mîni îl scot la raport ; auzi vorbă, să plece pe lumea cealaltă cînd știa bine că-mi era dator încă zece zile de închisoare ?... nici nu sfîrșise pedeapsa... ehei leat !... dar nu te iert nici mort !...

O ÎNMORMÎNTARE MILITARĂ

Cînd l-a adus întîi pe Niță Clipea, caporalul de pompieri, cu jumătate de trup ars, se cutremura tot spitalul de țipetele lui.

Ai fi crezut că mugește o vită înjunghiată.

Din ziua întîia, maiorul medic, cum îi era obiceiul, se prinsese rămășag cu șeful spitalului, colonelul, că-l va scăpa. La ultima vizită, însă, maiorul spusese îngrijat că i-e teamă de o complicație de inimă.

Era a treia zi de chinuri sfîșietoare; învălit în vată, bandajat, părea o momîie zăcînd în patul lui, în fundul sălii mari abia luminată de o lampă aprinsă în tavanul afumat.

Toată ziua se plînsese de durere de inimă; spre seară parcă se mai potolise, nu mai țipa, doar din timp în timp icnea greu înăbușindu-și cîte un sughiț adînc ce-i cutremura trupul.

Și în mintea lui se cernea încet, ca printr-o sită deasă, aducerile-aminte, în o gîndire greoaie și împainjenită.

Da, își aduce bine aminte de visul acela frumos pe cînd dormea rupt de oboseală pe patul lui din cazarmă; cum a sărit în picioare la semnalul acela blestămat de: *„Foc mare!..."* Cît ai clipi era gata, cu toporașul prins la spinare, sărise în droaga care plecase în fuga cailor. Și parcă simțea sfredelindu-i urechile sunetul acela metalic al trompetei ce suna desperat, împrăștiind groază în puterea nopții.

Și, fără a-și da seamă, își încleșta degetele, ca și atunci cînd strîngea înfiorat banca, pentru a nu fi aruncat la fiecare pas din droaga ce-și sfîrîia roatele de piatra pavelei.

Un colț al cerului ardea în pară, roșu-aprins, ca toamna într-un asfințit de soare.

Era în adevăr foc mare; flacările se înălțau pîlpîind în zvîrcoliri nebune; un rînd întreg de case era încins în flăcări. Fumul negru se frămînta izbucnind în snopuri de scîntei sub țîșniturile apei de la pompe.

Ca focul să poată fi localizat, căpitanul strigase la cîțiva toporași să intre pentru a tăia grinzile care legau pereții a două case alăturate.

De două ori îi spusese vagmistrul că nu pot intra oamenii acolo, că o să se dărîme zidul; căpitanul nu voia să asculte. Dase ordin și trebuia să se execute.

În zgomotul asurzitor de țipete desperate, prin fumul care-l orbea tăindu-i răsuflarea, Niță strîngea năbușit coada toporului izbindu-i muchea, cu necaz, în grinzile de stejar. Fumu îl îneca, coiful de alamă îi strîngea dureros capul; cu ochii închiși izbea în neștire, cînd o trosnitură prelungită îl asurzi; înăbușit, n-avu timp decît un pas să facă înapoi și căzu lungit zvîrcolindu-și jumătatea de trup rămasă afară din dărămăturile ce fumegau acoperindu-i cealaltă jumătate, care se prăjea sfîrîind. Cîteva izbucniri de țipete sfășietoare... și apoi nimic.

L-au scos cu jumătate de trup negru, aproape ars. L-au pornit în grabă la spitalul militar, acolo s-a deșteptat.

Maică-sa sta încremenită la căpătăiul lui. De trei zile de cînd plecase de-acasă din fundul mahălălei, îl privea cum se zvîrcolește sub ochii ei, și i se strîngea inima de durere fără a putea să-i ușureze chinul.

În liniștea înfiorătoare a sălii, tăiată numai uneori de cîte un gemăt înăbușit, bătrîna ațipea răzămată de speteaza scaunului, urmîndu-și firul gîndurilor ce-i frămînta mintea.

O viață chinuită, vecinic în sărăcie și boală, cu o casă de copii mărunței; și feciorul ei cel mai mare era în armată, mai avea numai șase luni pînă la liberare... cum îl aștepta ea să-i vie, el avea s-o ajute, s-o scoată din nevoi... în el era toată nădejdea, toată scăparea, ș-acum să-l vadă trăgîndu-și sufletul sub ochii ei.

Cîteodată tresărea deschizînd mari ochii înroșiți de plîns, își pironea privirea pe fața îngălbenită și stinsă a bolnavului, care horcăia încet, întretăiat.

Ofta lung, din adîncul inimei, ştergîndu-şi cu mîneca soioasă a hainei cîte o lacrimă ce aluneca la vale printre zbîrciturile obrazului, oprindu-se în bărbia-i ascuţită.

De cîtva timp, bolnavul începuse a se frămînta sub plapomă ; limba vînătă şi umflată îi atîrna în jos ; deschidea ochii mari cu o căutătură rătăcită, apoi pleoapele grele ca plumbul îi cădeau la loc tremurîndu-i genele.

Iar pumnii încleştaţi îi apăsa pe piept, pentru a-şi potoli bătăile grăbite ale inimei ce, prin zvîcniri repezi, parcă voia să iasă spărgîndu-i coşul pieptului.

Soldatul sanitar ce era de planton îi urmărea mişcările, cînd deodată plecă grăbit la internul de serviciu.

Internul, un tînăr nalt, subţirel, cu ochelari fumurii, cînd s-a oprit lîngă patul bolnavului, i-a luat mîna rece, l-a privit cîteva secunde şi, clătinînd din cap, a şoptit sanitarului :

— Adă repede sticla de coniac !

Fiecare bolnav, cînd era în agonie, avea drept la cîteva grame de coniac — aşa era obiceiul la spitalul militar.

Ceilalţi bolnavi, din paturile lor, răzămaţi de perne îşi ridicau cu încetul capetele ; prinşi de fiori cătau cu groază spre patul acela în care se încinsese lupta între viaţă şi moarte.

Bolnavul căsca ochii mari, sticloşi, cătînd în neştire ; un gemăt surd îi scăpa printre buzele vinete şi subţiete ce se mişcau borborosind ceva neînţeles.

Apoi se îndoi într-o tremurătură spasmotică, şi-un horcăit adînc, prelungit, îi înţepeni trupul — o clipă de tăcere sfîntă, plină de groază, pînă bătrîna izbucni în hohot, ascunzîndu-şi capul în plapuma care alunecase pe jumătate de pat.

Internul, cu ochii ţintă la patul în care se stîngea o viaţă, îşi întinse mîna la tabloul din părete, pe a cărei hîrtie scria felul boalei, făcu hîrtia mototol şi o aruncă murmurînd printre dinţi :

— *Nu mai trebuie, s-a sfîrşit !*

Cînd deschise uşa, vîntul scăpă înăuntru şi o suflare rece, ca gheaţa, străbătu cuprinsul acelei săli de spital, încinsă de o lumină slabă, roşietică, a lămpei care fumega tot mai tare în pîlpîituri dese şi repetate, gata parcă a-şi trage şi ea sufletul.

Ca întotdeauna cînd murea vreunul, cornistul începu să sune semnalul de rugăciune.

Şi pe cînd trupul rece zăcea înţepenit, cu pumnii încă strînşi pe piept, cu fălcile încleştate, sticlindu-i printre gene globul ochilor pe jumătate deschişi, afară se auzeau tremurînd înfiorat notele lungi ale rugăciunii, care tăiau liniştea sfîntă a nopţii, stingîndu-se departe într-un ecou sfîşietor de jalnic.

*

Ce vreme urîtă era în ziua aceea de noiembrie ! Încă de dimineaţă începuse a albi prin văzduh primii fulgi de zăpadă, care alunecau în jos topindu-se în apa şi noroiul de pe străzi.

Generalul, comandant al garnizoanei, ţinuse să dea un exemplu frumos, ordonînd la toate corpurile să trimită trupe, şi toţi ofiţerii în ţinută de ceremonie trebuiau să vie la spitalul militar de unde avea să plece carul funebru.

Era un soldat care murise făcîndu-şi datoria ; avea să fie o înmormîntare frumoasă.

Pe la amiază, toată piaţa din dreptul spitalului militar era plină de lume.

Trupele adunate aşteptau de o parte în repaus, cu arma la picior ; se formaseră grupuri de ofiţeri de toate armele, cu felurite uniforme ; unii fumau tăcuţi, alţii rîdeau vorbind în gura mare.

O mişcare se făcu prin mulţime ; cîteva comenzi repetate se auziră, şi cornistul sună lung sosirea generalului.

Printre şirurile de ofiţeri, înţepeniţi cu mîna la viziera chipiului, trecu grav generalul : un om scurt, gras, cu nişte mustăţi albe, stufoase.

Totul era gata de plecare.

Carul se puse în mişcare — era o droagă de la pompieri îmbrăcată în cearşafuri albe, curate, iar alama de la felinare sclipea de lustruită ce era ; patru cai mari, albi, de la baterie, erau înhămaţi.

De cum s-a pornit carul din loc, au şi izbucnit ţipetele şi vaietele femeilor ; parcă venise toată mahalaua acolo — că doar de ai lor era mortul, copilul mahălălei — şi cine

nu cunoștea pe Niță, băietul cel mai mare al lui Clipea căruțașul !...

Întreg convoiul s-a pus în marș.

La cîțiva pași în urma carului mergea generalul și coloneii ; apoi, pe măsura gradului, toată acea mulțime de ofițeri, o împestrițare de uniforme ; muzica în cap, iar în urmă veneau șirurile de soldați, pe secții, mișcîndu-se în pas domol și cadențat.

Sub un cer cenușiu, de culoarea pămîntului, și prin fulgii de zăpadă care pluteau rătăcind leneși pînă alunecau încet în apa și noroiul care-i mistuia ușor, înainta carul la pas, săltînd greoi pe arcuri prin hopurile și băltoagele străzei, împroșcînd în lături stropii de noroi.

În urma și în jurul carului mergeau rudele mortului : oameni săraci și prăpădiți, cu capetele goale, zgribuliți de frig, în haine zdrențuite ; femei bătrîne, ieșindu-le părul despletit de sub broboade, își tîrîiau papucii rupți, gata la fiecare pas a-i pierde prin noroiul cleios care le îngreuia mersul.

Și-n bocete nesfîrșite, și-n tînguiri plîngătoare, își vărsau durerea, singurele dureri adevărat simțite din toată acea mulțime de lume care umplea strada cu nepăsarea oamenilor ce privesc la o paradă frumoasă.

Prin mijlocul străzii, noroiul era prea mare, și ofițerii se despărțiră în două șiruri, mergînd de o parte și de alta pe trotuare ; soldații însă mergeau de-a dreptul, cătînd cu jale la cizmele ce-aveau să le frece seara ca să lucească oglindă la inspecție.

Printre rînduri, glumele și vorbele de spirit începură a curge din belșug :

— Da' știi că-i bine să fii pompier ! uite ce paradă îți face ! zicea un locotenent de infanterie mergînd cu mîinele vîrîte în fundul buzunărilor mantălei.

— Ai dreptate, frumoasă meserie, dar numai la moarte, adăugă un altul.

— *Monșer*, zău că-i ridicol atîta paradă și scandal pentru un soldat și încă pe un timp ca ăsta, spunea plictisit un ofițer tînăr de cavalerie, care călca ușor în vîrful picioarelor pentru a nu-și murdări frumoasele-i cizme de lac.

Și toată mulțimea își întorcea privirile zîmbind și salutînd figurile care apăreau în pervazele ferestrelor de o parte și de alta a străzii.

La o casă, un grup de domnișoare ce nu-și găseau loc la fereastră, șopteau aruncînd ochiri zîmbitoare prin mulțime.

În altă parte, o doamnă în balcon, gata de vizite, cu o pălărie încărcată de pene, cu umbrela subțioară, încheindu-se la mănuși, privea cu ochi cercetători prin valurile colorate, prin acea felurită mulțime de uniforme ; desigur, căta vreo cunoștință.

— Titi, mă prind că la tine se uita așa de drăgălaș Bela.

— Aș !... nu știi că Nicu î acum în grațiile ei ?

— Da' madam Rizeanu ce gătită sta și ce duios căta spre noi !

— Ei, asta-i, doar știa că o să trecem noi pe aici, putea să piardă ea o ocazie ca asta ?

Vorbe de spirit, crîmpeie de discuții în gura mare, glume mai mult sau mai puțin sărate urmau fără sfîrșit.

Desigur nu te-ai fi crezut la o înmormîntare, dacă nu te înfiora din cînd în cînd notele plîngătoare ale marșului funebru, cari despicau aerul răspîndindu-se departe și mureau frînte de zidurile caselor într-un ecou vag, de o duioșie jalnică, dureroasă.

Adesea acoperea c-un zgomot sinistru cîte un hohot de plîns, ce izbucnea din grămada nenorociților ce se tîrau, alunecînd prin noroiul cleios, ținîndu-se de car și de capetele cearșafurilor înnegrite de stropii de noroi.

Prin centrul orașului a început a se micșora numărul mulțimii.

— Da' unde-i Dumitrescu ? întrebă un căpitan de infanterie.

— S-a evaporat, îi răspunse un altul.

— Las' că o șterg și eu acuși ; nu se mai cunoaște prin mulțimea asta.

Cînd a ajuns convoiul prin marginea orașului, prin mahalaua de unde era mortul, caii albi, bătrîni, se opinteau din greu, întinzîndu-se în hamuri, pentru a urca la deal carul ale cărui roți se nămoleau în gropile de noroi.

Și în fața caselor mici, sărăcăcioase, îngrămădite în neorînduială de-a lungul drumului fără sfîrșit, o lume săracă, oameni, femei, copii zdrențuiți și murdari, pe jumătate dezbrăcați, cum erau în case, ieșeau să vadă mortul — căci doar de ai lor era.

Pe cînd fulgii de zăpadă se cerneau pe capetele lor goale înghețîndu-le suflarea, unii își făceau semnul crucii cătînd înfiorați, cu sfințenie ; alții murmurau cuvinte neînțelese clănțănindu-și dinții în tremurături de frig.

În fața unei căsuțe tupilate, cu geamurile lipite cu gazete, cîteva vecine strînse în poartă, cu mînile la bărbie, se căinau în gura mare : *„Săracul băiet !... biata Smaranda !...“* și, clătinînd din capete, urmăreau pînă departe, cu ochii înecați în lacrimi, șivoiul acela de lume ce se scurgea încet și trăgănat.

Și ningea, ningea mereu, împrăștiind o tristeță adîncă, care apăsa tot mai tare pe sufletul celor nenorociți.

Cînd a ajuns convoiul aproape de cimitir, nu mai rămăsese nici un sfert din mulțime și din cinci preoți care plecaseră, nu mai erau decît doi.

Carul s-a oprit.

Patru soldați ridicară coșciugul și apucară în pas rar și măsurat printre șirurile de cruci și movilițele de pămînt moale și umed.

Trupele s-au oprit formînd un pătrat în jurul groapei proaspete.

Un pluton de soldați, așezat mai departe, aștepta gata să tragă focuri de salvă, cum e obiceiul la scoborîrea coșciugului în groapă.

Soldații luară arma pentru onor ; un căpitan de stat-major, cu o hîrtie în mînă, suit pe o movilă de țărînă scoasă de curînd din groapă, rosti cîteva cuvinte, care abia atingeau auzul în zgomotul tînguirilor de lîngă groapă.

Numai vîntul prin suflări răpezi și înghețate aducea sunete, vorbe desperecheate, pe care le înfigea din timp în timp în urechile celor mai depărtați.

Era vorba de : *datorie... camaradul Niță... țara... armata...* iarăși *datorie...* și nu știu mai ce... pentru că șirul vorbei i se pierdu stins de glasurile preoților, în cîntecele înfiorătoare de : *Veșnică pomenire !*

Și-n groapă, în pămîntul moale și umed în care se strînsese apă, coșciugul căzu cu un zgomot surd și-năbușit, ca o piatră grea aruncată într-o baltă.

În același timp, plutonul de soldați descărcă armele în trei focuri de salvă, și trei bubuituri rare, zguduind coprinsul, umplură văzduhul răspîndindu-se pe vale și spărgîndu-se în fund, departe, în peretele dealurilor împînzite în ceață plumburie.

Și prin fumul roșietic, mirositor, de tămîie, ce se pierdea mistuit de norii de fum albicios, prinși încă de vîrful țevilor, de-abia se desprindeau chipurile celor strînși în jurul groapei.

Iar prin ecoul repetat al bubuiturilor frînte, se amestecau țipetele de durere ale despărțirii pe veci — mama lui Niță, care izbucnise în hohot, cu părul despletit în vînt, cu degetele-ncleștate, ridicîndu-și mînele în sus către cerul cenușiu, din care se rostogoleau fără sfîrșit fulgii de zăpadă albi și reci, cari atingeau parcă înfiorați pămîntul negru cernit...

...Mulțimea se răspîndi în grabă spre poartă — era și tîrziu.

Două bătrîne, rămase mai la coadă, cu urmele lacrimilor, umede încă, prin zbîrciturile obrajilor, mergeau prin noroiul cleios sprijinindu-se de garduri și vorbind în gura mare :

— Sărăcuța Smaranda lui Clipea !... ce face ea fără nici un sprijin !... mîndreță de flăcău ca Niță... mai mare păcatu...

— *Da' ce-i dreptu... frumoasă înmormîntare... mai ceva ca la un prinț, soro, zău așa !...*

Galați, 1899

AMINTIRI DIN MANEVRE

Ploaia rece și măruntă, cernută parcă prin sită, începuse să cadă de cu noapte.

Deși ordinul de plecare era pentru ora șase dimineața, dar, după vechiul obicei moștenit în armată, fiecare căpitan se grăbea să-și pregătească trupa mai din vreme, pentru ca ai lui să fie cei dintîi gata de drum. De pe la miezul nopții zgomotul crescuse înfiorător : strigătele, înjurăturile, nechezatul cailor, huruitul trăsurilor de subsistență, învălmășeala aceea a miilor de oameni care-și strîngeau grăbiți corturile ude de ploaie, s-amestecau în haosul întunecos al nopței, ridicîndu-se într-un zgomot nelămurit, prelung și fioros, ca mugetul mărei în răscoala unei furtuni.

Toată ziua n-am mîncat decît pesmeți muiați de ploaie.

Pe la amiază, trecurăm rîul Ialomița de-a dreptul, prin apa ce ne-ajungea pînă la subțiori, în timp ce de pe mal, atașații străini, călări, admirau „rezistența soldatului român".

Cei dintîi kilometri de drum ce ușor îi străbătusem. Dar cu cît vremea trecea și noi mergeam mereu, cu atît ranița se îngreuia mai mult, îndoindu-ne spinarea tot mai tare, arma mutată de pe un umăr pe altul se făcea tot mai grea ; cizmele tot mai anevoie le ridicam, încărcate de noroiul cleios și moale, de prin arăturile de toamnă prin care înotam.

O zi nesfîrșită de drum greu, chinuitor, îndulcită numai din timp în timp de aria duioasă și naivă pe care o cînta în gura mare Lupan, cîntărețul companiei : un țigan înalt, cu mustața răsucită și cu bonetul dat pe ceafă.

Fiecare companie trebuie să-și aibă artistul ei, protejatul tuturor gradelor, omul căruia i se iartă orice și, care, la un semn al căpitanului, e gata a-și face cu sfințenie datoria de artist.

Cîntece rămase moștenire de cine știe cînd prin rîndurile oștirei : *Un soldat din oastea română* ori :

Maică, măiculiță,
Ia ieși la portiță,
Și-mi dă drumu-n casă.
Ca să stau la masă.

Și toată lumea repetă cu glas jalnic cuvintele știute de toți, și cari, în anume împrejurări, iau un farmec deosebit, avînd darul de a răscoli aducerile-aminte, făcînd să uiți pentru cîteva clipe, greul și amarul drumului fără sfîrșit.

Mai sub seară ploaia încetase, dar nu se mai auzeau nici cîntece, nici glume, parcă amuțiseră cu toții. Nici o vorbă măcar nu ieșea dintre rînduri, doar uneori cîte un oftat înăbușit se auzea din mulțimea acelei turme omenești, care se tîra încet și în neorînduială, în lungul drumului, de-a curmezișul ogoarelor pustii, părăginite.

Și cum mergeam atunci, amărît de suferințele marșului, în zgomotul cadențat și monoton al gamelei care se certa ciocnindu-se de o cataramă a raniței din spinare, cum mergeam avînd în jurul meu aceiași oameni cu fețele ofilite de oboseală, cu trupurile istovite și aplecate înainte, abia ridicîndu-și picioarele, șchiopătînd de rosăturile cizmelor... atunci numai am înțeles marele adevăr ce coprindea cugetarea spusă de un nu știu care celebru general : „În cele mai mari războaie, victoriile nu se cîștigă cu capul, ci cu picioarele".

Într-amurg, prinse a se întinde, departe-n zare, o fășie sîngerată tivind cu roșu orizontul întreg.

Și noi mergeam mereu înainte, tot înainte, pe șesul acela întins și sterp, al cărui fund amăgitor parcă anume se muta mai departe, tot mai departe, fără a putea fi atins vreodată.

Și nici o casă, nici un pom nu întîlnea vederea ; doar unde și unde, cumpăna vreunei fîntîni se legăna încet scîrțîind a jale.

Atunci, încă de departe, se zăreau oamenii care se rupeau din grămadă și o luau pe furiș tîrîndu-se ca șopîrlele prin șanțul șoselei, ca să ajungă să puie mîna pe ciutura cu apă și s-o răstoarne pe obraji, pentru a se mai înviora puțin.

Aceia cu toții rămîneau apoi la urmă, în coada coloanei, neputînd să-și mai apuce locurile lîngă tovarășii cari se depărtau mereu, în cadența aceluiași pas obicinuit.

Într-un tîrziu, se ivi luna arătîndu-și fața rotundă și plină, așa de blînd cătînd la noi de după colțul unui nour fumuriu, de unde își arunca lumina-i de beteală peste tot cuprinsul pînă departe, oprindu-se pe umbrele sure și nedeslușite ale unui sat pierdut pe întinsul cîmpiei.

„Se vede... se vede... ajungem!“ și o mișcare deosebită se simte prin mulțime.

Ca prin farmec, un fel de murmur de bucurie copilărească se răspîndește printre rînduri. Voințele se încordează, osteneala nu se mai simte, puterile se îndoiesc, pașii se fac tot mai mari, și ochii străbătînd depărtarea cată țintă la luminele acele roșii, slabe ca niște ochi osteniți care vegheau în noapte, licărind la geamurile caselor tupilate.

Era satul în care trebuia să cantonăm pînă a doua zi.

Cînd am ajuns acolo am mai găsit încă vreo trei regimente, care umpluseră satul, împărțite pe la case.

Strada din dreptul cîrciumei era întesată de soldați. Fiecare, strîngînd gologanul în mînă, se îngrămădea ca să străbată pînă la fereastră unde se vindea pîne, rachiu și tutun.

Cîrciumarul, om practic, își fortificase cîrciuma înainte de a fi asediată: bătuse scînduri la ușe și la ferestre, lăsînd numai o gaură, pe unde întindea mîna și, după ce primea paralele, dădea marfa cerută.

În sfîrșit, departe, tocmai în coada satului, ne-a găsit și nouă cvartir.

Am căzut la un biet unchiaș, un suflet bun de creștin, care a și pus ceaunul la foc cum am trecut pragul casei.

— Da' dincotro, voinicule, că după vorbă parcă îi fi moldovean? și mă privi cu atîta milă și duioșie bătrînul acela cu fața încrețită și luminată de limbile roșii ale focului, care se încolăceau pîlpîind pe vatră.

— Mărico, ia mai adu murile alea pîn' s-o cerne mălaiu; și Mărica, fata unchiașului, se ivi în prag, înaltă și mlădioasă, cu obrajii rumeni, cu buzele roșii și umede, cu niște ochi aprinși, mari și negri, ca și murile ce le-aducea în șorț.

Un copilaș ca de vreo șapte ani, nepotul moșneagului, cum sta după vatră, mă măsura cu ochii lui vii, cercetători; ca să-l mai îmblînzesc îi dau arma în brațe și-i pun țigara în gură.

— Ia lasă-l, domnișorule, c-abea l-am dezbarat de năravul ăsta; cînd l-am luat de la tată-so trăgea tutun cum îi șarpele.

Nu puteam să-mi stăpînesc rîsul: un copil de șapte ani care se lăsase de fumat.

Tîrziu, cu trupul amorțit de osteneală, am adormit pe prispă și ochii aceia aprinși și negri cum îi mura au strălucit mereu stîndu-mi de strajă în somnul adînc și plin de visuri dulci.

Des-dimineață, cîntecul cucoșilor din sat se întrecea cu sunetul metalic al goarnelor care cîntau „zorile“.

Un „Rămas bun!“ și „Umblați sănătoși, voinicilor!“ zis c-un glas blajin, o privire înduioșată de milă și de părere de rău și... la drum!

Din front ne-am aruncat încă o dată ochii în urmă spre casa unchiașului: pe prispă în pervazul ușii, se zărea parc-o umbră cătînd în lungul dungei albe a șoselei ce se pierdea departe în ceața dimineței.

Pe drum, una din cartușiere pe care o știam deșartă mi se părea prea grea: o deschid și o găsesc plină cu mure. Mărica mi-o umpluse pe ascuns.

Și cum mergeam în șir, cătînd înainte, nu era chip să scap de ochii aceia, adînci și negri, cari mă urmăreau sclipind la fiecare pas.

Ne apropiam de Otopeni; acolo trebuia să întîlnim inamicul ce avea să atace fortul; așa era tema manevrei.

Departe încă de sat, ne întîmpinaseră bicicliștii, călăreții, trăsurile, toată lumea mare, venită din capitală ca să privească la lupta ce avea să se dea.

Se zicea că regele, regina și miniștrii sunt veniți la Otopeni ca să observe lupta de pe înălțimea fortului.

În depărtare se zăreau cîteva pete negre mișcîndu-se pe întinsul cîmpiei.

Un ofițer de stat-major, urmat de cîțiva călăreți, veneau în galop spre noi: „S-a semnalat inamicul!“ și vestea se răspîndește ca fulgerul printre rînduri. Auzul se ascuțește, degetele se încleștează pe curelele armelor, pașii se fac tot

mai vii, ochii se deschid tot mai mari, cătînd întrebători la aceia ce printr-un semn sau o comandă le va porunci ce trebuie să facă.

S-au luat formațiile de luptă.

Plecăm în pas gimnastic să ocupăm o poziție în aripa stîngă. Ce goană nesfîrșită prin bulgării arăturilor! Cîțiva căpitani bătrîni rămîn în urmă gîfîind; picioarele abia se mai pot ridica, suflarea ni se taie; vreo doi soldați cad tremurînd la pămînt, sanitarii îi culeg din urmă.

În aripa dreaptă lupta s-a angajat.

Din ce în ce se întețește ploaia de pocnituri: sunt focurile liniei de tiraliori.

Ne oprim pe marginea unei șosele; culcați pe burtă în lungul taluzului deschidem focul.

Fortul începe canonada. Și cînd monstrul acesta cu trupul îngropat în pămînt începe să arunce flăcări prin nări, pămîntul parcă se ridică clătinîndu-se din temelii și văzduhul întreg se răscoală cutremurîndu-se, întunecat în nori de fum.

Bubuitul lung, repetat, al gurelor de foc din cupole, umplînd cuprinsul, se pierde în pustiul cîmpiei întinse, fără margini.

O baterie de artilerie de cîmp vine în goana cailor să ocupe o poziție dincolo de drum.

Ajunge în dreptul nostru ca să urce de pe cîmp pe șosea și, cînd tunul din cap intră smuncit în șanțul șoselei, cei trei soldați de pe cheson își pierd cumpătul și sunt aruncați într-o clipă înainte, sub roatele tunurilor cari trec în goană turbată peste trupurile lor.

Înfiorat de groază am închis ochii.

...Cînd m-am uitat iarăși, n-am mai văzut decît bucăți de trupuri omenești împrăștiate, creieri răspîndiți și amestecați cu pietricelele șoselei înroșite de sînge cald.

Dar tunurile erau departe, ajunseseră pe poziție și, așezate în baterie, își începură tirul. Lumea de sus, de pe înălțimea fortului, în admirație, privea ca la o reprezentație frumoasă și bine jucată, care reda închipuirea grozăviilor războiului.

...Muzicile și corniștii încep să sune *„atacul"*. Noi o luăm la fugă, din ce în ce mai repede prin iadul acesta care fierbe de strigăte, clocotind în bubuituri de tun și-n sunete de trîmbițe.

Și alergăm mînați de notele metalice ale *„atacului"*, acele note aprinse cari îți smulg parcă picioarele din încheieturi, nemaidînd pas minței să lucreze, ci numai pieptului să se umfle în strigătele nebunești de „Ura!" nesfîrșit... și alergăm într-o goană din ce în ce mai turbată, aiuriți și în neștire!...

*

...Tocmai la sfîrșit, după ce a sunat *„Încetarea manevrei!"* mi-am întors privirea în urmă spre șosea.

Am zărit crucea roșie a unei căruțe de ambulanță: le duceau, culese grămadă, acele țăndări de trupuri omenești.

— *Văzuși, măi* — zicea un ofițer — *pe nenorociții ăia, i-au terciuit cu totul.*

— *Ei, ce vrei; victimele manevrei,* îi răspunse flegmatic un căpitan bătrîn.

...Și cînd gîndești că manevra nu-i decît o palidă imagină a acelui sinistru joc ce se numește: *războiul.*

1897

NOTE

JURNAL DE BORD

Scrierile incluse în prima ediție a *Jurnalului de bord* au fost elaborate între anii 1896 și 1901. Autorul își datează consecvent scrierile. Una singură face excepție : *Pe Dunăre.* Alături de dată. întîlnim, în ordinea anilor, enunțate localitățile care oglindesc peregrinările ofițerului de marină : Sulina, Trebizonda, Platana. Vona, Samsun, Sinope, Constanța sau mențiunea „Pe Mare" *(Șoimul),* „În Deltă" *(Singură).*

Prima ediție, apărută în 1901, la București, Editura „Eminescu", cu ilustrații de pictorul Arthur Verona, poartă pe coperta exterioară : ***Jurnal de bord. Schițe marine și militare,*** titlu ce reflectă întru totul conținutul volumului *(Jurnalul de bord* propriu-zis și 13 schițe și povestiri, dintre care 5 cu o tematică militară).

Referitor la destinul primului său volum, autorul însuși relatează : „Cînd am scris *Jurnal de bord,* care a fost premiat, am găsit un tipograf care să-mi scoată cartea : el cheltuia ca să împărțim cîștigul pe din două. După cîteva luni, eu eram în voiaj, primesc o scrisoare : cartea nu se vinde. Am propus să o vindem la «Alcalay». Cartea s-a vîndut bine pe urmă, dar totul a cîștigat Alcalay, nu eu sau tipograful care pusese capital și muncă, ci Alcalay care nu făcuse nimic" (Jean Bart : *Mărturisiri literare,* tipărite postum de D. Caracostea în *Revista Fundațiilor,* anul XI (1944), nr. 3 (1 martie), pp. 566—567).

În ediția a II-a „adăogită", cu ilustrații de Verona și Voinescu, tipărită la Steinberg, în 1916, scriitorul renunță definitiv la 4 bucăți scrise în 1896 și 1899 *(Iapa căpitanului, La poarta spitalului* — ambele cu tematică militară — și *Pe Dunăre, Mărgărint bețivul,* cu o tematică vădit poporanistă), iar trei din scrierile militare *(Din concentrare. O înmormîntare militară,*

Amintiri din manevre) sînt trecute în prima ediție din *Datorii uitate*, tipărită în același an, ele încadrîndu-se mai bine subtitlului acelei ediții : „Documente omenești". În felul acesta scriitorul păstrează numai *Schițe marine*, la care adaugă în final scrieri inedite, sub titlul ***Din al doilea „Jurnal de bord"***, relatarea călătoriei din august 1908 în Mediterana *(Întîlniri în Arhipeleag, În Creta, De la Rodos la Kalimno)* și *La Academia militară americană*, un fragment din relatarea călătoriei din 1912 în America de Nord, fragment datat greșit „1910".

Ediția a III-a a ***Jurnalului de bord*** (Iași, 1921, Editura „Viața românească", cu aceleași ilustrații de Verona și Voinescu) reproduce sumarul ediției din 1916, cu excepția ultimei scrieri, *La Academia militară americană*, inclusă, mai tîrziu, în volumul *Peste Ocean*, 1926. Ordinea scrierilor rămîne aceeași ca în primele două ediții.

Jean Bart a intrat în atenția criticii literare încă înainte de a-și vedea editat primul volum. Și aceasta datorită scrierilor tipărite în *Pagini literare*, majoritatea incluse de autor în prima ediție a *Jurnalului de bord*. În foiletonul literar al *Epocii* din 1 ianuarie 1900, sub titlul *Catagrafie literară 1899*, Al. Antemireanu arăta că, dacă în poezie au apărut volume noi (Duiliu Zamfirescu — *Poezii nouă*, D. Nanu — *Nocturne*, Radu D. Rosetti — *Valuri)*, continuă aceeași criză în proza literară românească, singurul volum demn de remarcat care a văzut lumina tiparului în acel an fiind *Clipe de liniște* de Vlahuță. Conducătorul „Tribunei literare" de la *Epoca* semnala însă un fapt îmbucurător : „În revista *Pagini literare* au debutat doi nuveliști ale căror scrieri învederează un real talent și deschid o frumoasă perspectivă. Sînt doi tineri (poate să fie și bătrîni, le zic așa fiindcă sînt tineri în domeniul literaturei), doi nuveliști cari semnează cu pseudonime : unul *Jean Bart* și altul *Almeida*" *(Epoca*, anul V (1900), nr. 1297 (1 ianuarie), p. 1).

O lună mai tîrziu, la 7 februarie 1899, în foiletonul literar al aceluiași ziar, Antemireanu revenea cu un amplu articol, intitulat *Jean Bart*, în care îi analizează principalele scrieri apărute pînă atunci în *Pagini literare*. Întru totul motivat, recenzentul relevă fragmentele din *Jurnal de bord*, în care, față de primele scrieri *(Din concentrare, La poarta spitalului)* „se poate observa un progres de formă, o superioritate în cizelarea frazelor, o mai înaltă pricepere de coordonare a efectelor expresiilor, în simetria și ritmul cuvintelor".

Și bineînțeles se evidenția noutatea tematică, făcîndu-se pentru prima dată apropierea de Pierre Loti : „Jean Bart e tînăr scriitor ; perspectiva însă pe care aceste prime scrieri o deschid talentului său este atît de frumoasă încît credem că avem tot dreptul să spunem că Jean Bart va fi un Pierre Loti al țărei noastre" (Al. Antemireanu, *Jean Bart*, în *Epoca*, anul VI (1900), nr. 1318 (7 februarie, p. 1).

Jean Bart n-a devenit un Pierre Loti, așa cum își puneau mulți speranța în tînărul scriitor : i-a lipsit o dăruire totală literaturii, acea ardere perpetuă la flacăra scrisului.

Prima ediție a *Jurnalului de bord* și a *Schițelor marine și militare* a fost bine primită de critica literară. Cea dintîi recenzie asupra volumului apare în *Noua revistă română* (anul II (1901), vol. III, nr. 34 (15 mai), pp. 478—480), la rubrica „Mișcarea literară și științifică". Nu este semnată, însă aparține criticului literar H. Sanielevici care o include în *Studii critice*, volum tipărit în 1903 (reeditat apoi în 1927). Volumul din 1903 purta dedicația „Prietenului meu Eugeniu Botez". După cîteva reflecții asupra literaturii de atunci, declarîndu-se împotriva literaturii „de reclamă cu scopuri senzuale" și „subiectivismului cu care sîntem obișnuiți de 20 de ani", recenzentul relevă latura obiectivă a primei cărți, semnată de un nume nou în literatura română, „Jean Bart", scriitorul care „descrie lucrurile cu o rară obiectivitate" și „pe care se silește să le înțeleagă ca un om copt la minte, care ia viața în serios și care în același timp e însuflețit de spiritul științific al timpurilor noastre". Criticul arată că pentru tînărul scriitor lumea nu e un decor al *eului*, ci privește viața ca pe un șir de lupte, arătînd iubire *sinceră* pentru cei umili.

Intuind sensibilitatea scriitorului, „impresionabilitatea fină", Sanielevici constată că aceasta nu „degenerează într-un simplu receptacol de senzații", ca în literatura „decadenților, care parodiază cu senzațiile lor rafinate", ci, la Jean Bart, „nervii" sînt stăpîniți de o minte echilibrată și de un suflet pătruns de un *ideal etic*. În concluzie, scriitorul „este un realist" și va trebui ca după aceste „exerciții" pregătitoare, prin observarea mediului în care trăiește, să abordeze romanul social.

Volumul este recenzat și de către Emilgar [Emil Gârleanu], în *Arhiva* din Iași (anul XII (1901), nr. 7—8 (iulie — august). pp. 363—366). Autorul recenziei găsea „o adevărată mulțumire a ceti aceste descrieri sincere, simple și redate fără de nici o meșteșugire silită". Sesizînd latura descriptivă a stilului scriitorului, Emil Gârleanu arată și o altă caracteristică a *Jurnalului* propriu-zis, aceea de a surprinde crîmpeie de viață, puternic redate, care fac adesea impresia unor adevărate schițe, fapt care va duce în partea a doua a volumului la schițele marine și militare în care „fiecare subiect descrie cîte o durere", din care se degajă „mila ce-o arată [scriitorul] ființelor urgisite de soartă". Ca o concluzie se desprinde afirmația : „Pentru toți acei ce poartă interes literaturei noastre, volumul său nu poate fi decît o fericită apariție".

Un puternic răsunet are apariția volumului și peste munți, în Transilvania. În *Tribuna literară*, Ilarie Chendi salută astfel apariția *Jurnalului de bord* : „În culori vii vedem înaintea noastră marea întinsă. Vaporul român (o, noi nu știm ce frumos poate fi un vapor român !), în coastele căruia se citesc literele MIRCEA și pe care fîlfîie superbul nostru tricolor, strătaie valurile amenințătoare."

Evidențiind ineditul tematic, Chendi nu uită să evoce figura bănățeanului Victor Vlad Delamarina și el ofițer pe bricul „Mircea" pînă a fi răpus de o boală necruțătoare : „Impresii de mare și schițe marine ! Așa de puține avem în literatura noastră. S-a încercat și regretatul V. Vlad Delamarina, fost ofițer pe același vapor «Mircea», pe care Jean Bart cu atîta succes își dezvoltă activitatea sa literară, dar moartea l-a smuls prea de timpuriu din mijlocul colegilor săi și nu și-a putut lăsa decît cele cîteva schițe cuprinse în coloanele *Dreptății*. De altfel în genere literatura noastră e foarte săracă în asemenea impresii de călătorie, cari la alte popoare constituie un capitol întreg" (Ilarie Chendi : Jean Bart — *Jurnal de bord*, în *Tribuna literară* (Suplement la *Tribuna* din Sibiu), anul V (1901), nr. 115 (21 iunie/4 iulie), p. 2).

Jurnalul de bord apărut în 1901, împreună cu *Schițele marine și militare* — dintre care unele n-au mai fost reluate de autor în edițiile următoare — a fost premiat de Academia Română în 1903 (ședința din 25 martie). „Comisia premiilor anuale" pe anul 1903 se constituie în ședința Academiei din 8 noiemvrie 1902, președinte al Academiei fiind Grigore Ștefănescu, iar secretar Șt. C. Hepites. În aceeași comisie sînt fixați și „raportorii", raportul asupra volumului lui Jean Bart urmînd a fi făcut de Ion Bianu.

Așa cum stă consemnat în *Analele Academiei* (Seria a II-a, Tomul XXV, 1902—1903, *Partea administrativă și dezbaterile*, București, pp. 444—451), raportul asupra *Jurnalului de bord* este susținut la 25 martie 1903, în aceeași ședință cu raportul asupra ediției *Poezii* de St. O. Iosif : „D-l Bianu cetește raportul său asupra lucrării lui Jean Bart : *Jurnal de bord*, cu concluziunea de premiere care se aprobă cu majoritate de 5 voturi din șase votanți. Apoi dă citire raportului său asupra cărții : *Poezii* a d-lui St. O. Iosif, cu aceeași concluziune care se primește cu majoritate de 5 voturi din 6 votanți."

Raportul prezentat la Academie de Ion Bianu constituie prima analiză aprofundată întreprinsă asupra scrierilor lui Jean Bart. Amploarea lui (7 pagini în formatul *Analelor)* se datorește — așa cum motivează însuși autorul — atît noutății tematice, cît și calităților reale ale scriitorului :

„Jurnalul de bord, partea principală a volumului, deschide în literatura noastră un drum încă nebătut : impresiunile din viața mării prinse în forme literare de marinari culți și cu talent. Marina noastră fiind la începutul ei, este natural să nu fi existat la noi acest fel de literatură, care a dus în Franța la cele mai înalte onoruri pe un ofițer înzestrat cu un mare talent literar [Pierre Loti n.n.] ; acela a și fost modelul marinarului nostru scrietor."

Prin citate bogate, raportorul arată ce reține îndeosebi atenția în *Jurnalul de bord*, scriere unică în literatura noastră din acea perioadă : „Frumusețile și grozăviile mării, viața grea a marinarilor sunt de mai multe ori descrise cu un simțămînt și un talent vrednic de toată atențiunea". „Această scriere mică în volum, care este în literatura noastră întîia în felul ei și sperăm numai începutul unei bogate literaturi pe care ne o va da chiar autorul acesta și alții din corpul cult al ofițerilor din marina noastră, această scriere este plină de asemenea frumuseți, cari te mișcă și te încîntă prin sinceritatea simțirii și prin simplitatea spunerii."

Odată cu o tematică nouă, Jean Bart aducea în literatura românească de la 1901 — „plină de lanuri și pășuni" — și o terminologie marinărească necunoscută care, așa cum semnala mai tîrziu în *Istoria literaturii române* George Călinescu, acordă limbii o anume savoare. Dar, în 1901, termenii marinărești care își făceau

loc pentru prima dată în literatură erau luați — dacă nu în întregime, cel puțin în majoritate — drept „elemente rele“ care nu aveau ce căuta într-o scriere literară.

De pe o astfel de poziție exclusivistă vorbește Ion Bianu în raportul său, cînd din punct de vedere stilistic ajunge să conteste pînă și titlul scrierii — *„Jurnal de bord“* :

„Și cultura îi este necesară, mai ales spre a-și curăți limba de elementele rele cu cari este pătată în această întîie scriere. Cînd zicem aceasta, facem natural partea cuvenită terminologiei tehnice de marină, care inevitabil trebuia să fie luată din limbile în cari întîii noștri marinari și-au făcut studiile. Dar credem că *siflie* trebuie să fie înlocuită cu *fluier ; briză*, ziduri de *centură, demontat, ramă* și *ramare, ramat, crenelate* sunt franțuzisme neadmisibile într-o scriere literară ; asemenea *conturul* coastelor, *șeful de echipaj, cădea* vîntul, în loc de *scădea*, înceta vîntul, cerul *clar, viteză* în loc de *iuțeală ; itinerariul voiajului, jurnal* și *bord* și însuși titlul volumului, *Jurnal de bord*, sunt barbarisme respingătoare“.

Lăsînd la o parte recomandarea pentru însușirea unei culturi solide, întru totul binevenite la orice autor la întîia carte, observăm că cea mai mare parte din termenii recomandați să fie scoși din literatură s-au încetățenit cu încetul cu încetul în multe din scrierile literare, pe drept cuvînt ei neavînd cum să fie înlăturați. Se spune și astăzi, ca și la 1901 : *siflie* (și nu *fluier*), *ramă, șef de echipaj, voiaj*, iar *Jurnal de bord* sună mult mai frumos ca la prima apariție.

Referindu-se la scrierile din partea a doua a volumului, Ion Bianu arată că ele își au rădăcinile într-o lume cunoscută îndeaproape de autor și a cărei atmosferă îi este familiară : „Din *Schițele marine și militare* cari formează partea doua a volumului, șapte își au subiectele luate din viața marinarilor, șase dintr-a oastei de uscat. Poveștile din oastea de uscat sunt triste, cîteodată sfîșietoare. În ele se oglindește cruzimea neumană, sălbatecă, cu care sunt tractați cîteodată în armată soldații, din cari unii se prăpădesc sau se întorc acasă schilodiți și nenorociți pentru cîte zile mai au de trăit“... „Sunt sfîșietoare, îngrozitoare aceste povestiri, scrise atît de simplu și povestite atît de pătrunzător.“

Nu s-au păstrat manuscrisele scrierilor incluse în primul volum publicat de Jean Bart. Vitregia primului război mondial i-a distrus casa din Constanța și majoritatea manuscriselor.

Am identificat însă unele bruioane, „subiecte“, și file izolate care ar putea data din vremea cînd scriitorul și-a elaborat *Jurnalul de bord* și primele *Schițe marine*.

Dintre acestea cităm :

„În carantină

Clozomene (Smirna)

Cînd <mergi> [1] călătorești pe uscat, treci pe nesimțite de la un loc la altul.

Pe apă însă, după o noapte neagră sau somn, deodată te vezi în fața unui oraș ca un decor de teatru.“

Sau notații asupra vieții de bord :

„[Anii] fericitei și generoasei tinerețe.

Comandanții greoi, severi și blajini, dar toți oameni ai datoriei... cu sfințenie.

Ofițerii vechi, cu ticuri și apucături. Sîngele rece — anglo-saxon — de la care nu reușeam decît să imităm fumatul cu pipa...

Glume, discuții între ofițerii autohtoni, între broscarii din Brest și mascalțonii din Livorno. Autohtonii...

Dascalii noștri de energie și disciplină — ofițeri vechi.

Tovarășii tinereței fericite și generoase cu care am împărțit acești galeți de mare ; fiind uscați, ne rodeam gingiile, îi muiam în apa sărată“.

. . . .

„Ce haz făceam cînd gabierul, <omul> marinarul de veghe, ne anunța lumina unui far în locul unei stele la orizont — se înșela.

Copii naivi, inocenți, îndrăzneți, eroi obscuri, necunoscuți, la capătul vergei se luau la luptă cu pînza, cu lama cuțitului de gabier ținut între dinți. Uzi pînă la piele. Nemîncați. Înfiorați, sus la luptă cu pînzele rebele care se zbat în <suflarea> urletul vîntului deasupra abisului... eroi obscuri în clipe trecătoare, în luptă cu forțele naturei“.

Pe filele acestor manuscrise autorul face notații din literatura marină a altor scriitori, ca Vogüé.

---

[1] Între paranteze ascuțite am marcat acele cuvinte sau fraze la care autorul a renunțat chiar în varianta respectivă.

Tot din această perioadă datează şi un alt „subiect" marin, intitulat *Pe urmele lui Loti*, ceea ce demonstrează elocvent influenţa exercitată de scriitorul francez. Tema era una exotică. Citām :

„O fată, turcoaică modernă, se aruncă de pe vapor în mare. Dezamăgită <de a lui Loti>, un amor modern c-un ofiţer român, care o uită. Ea îl vede cu alta pe vapor şi se aruncă în mare. Se găsesc scrisori..."

Tirajul primei ediţii din *Jurnal de bord* s-a epuizat destul de repede, dacă ţinem seama de modul în care se difuza o carte în jurul anului 1900, cînd volume aparţinînd unor scriitori de prestigiu erau găsite în librării chiar la 10 ani după apariţie. Nu aceeaşi soartă a împărtăşit primul volum al lui Jean Bart. La începutul anului 1905, un prieten apropiat îi adresa tînărului autor următoarele rînduri : „Te sfătuiesc, dragă Evghenie, să-ţi scoţi a II-a ediţie din *Jurnalul de bord*. Nici în Galaţi, nici în Bucureşti nu se mai găseşte nici un număr [exemplar]. Vorbeşte cu editorul tău şi dacă el nu consimte, aranjează astfel ca să intri în combinaţie cu altă editură. Eu am căutat un volum ... şi mi-a fost imposibil să găsesc. Aceasta mi-a făcut plăcere mult mai mare decît dacă aş fi găsit" (scrisoare datată „Bucureşti, 16 februarie 1905", păstrată la Muzeul Literaturii Române, sub nr. 15172).

Tot în 1905, un alt prieten, lt. Rasoviceanu, îl ruga să-i trimită un exemplar cu autograf, reamintindu-i amical („Ştii, la Cernavodă, am vîndut 25 volume din *Jurnal de bord)* că tocmai el a rămas fără cartea care s-a difuzat, în primul rînd, în porturile dunărene (cf. unei scrisori inedite, datate „Craiova, 17 oct. 1910").

Dar scriitorul va amîna reeditarea pînă în 1916, cînd îşi face apariţia şi prima ediţie din *Datorii uitate*.

Ediţia a II-a a *Jurnalului de bord*, „Steinberg", 1916, rămîne aproape neobservată. O prezentare elogioasă, redusă ca întindere, dar bogată în idei, face Ibrăileanu (sub semnătura Nicanor & Co) în *Viaţa românească*, anul XI (1916), nr. 4—5 (aprilie-mai), pp. 199—200 : „*Jurnalul de bord* a mai fost tipărit acum cincisprezece ani. Apariţia lui atunci, un adevărat eveniment literar, a consacrat din primul moment pe Jean Bart ca un scriitor de prim rang şi cu totul original, căci schiţele sale marine, scrise

într-un stil de o admirabilă limpiditate, aduceau nu numai o lume nouă de senzaţii, dar şi expresia unui suflet de elită, adînc vibrător la frumuseţile naturii şi la problemele vieţii omeneşti. Noua ediţie, bogat ilustrată de pictorii Verona şi Voinescu, este adăogită cu un nou *Jurnal de bord*, în care graţie maturităţii talentului, calităţile de odinioară sînt şi mai vădite".

O scurtă notă găsim şi în *Revista porturilor şi navigaţiunei comerciale* (mai, 1916), la rubrica „Recenzii".

Cea de a doua ediţie a *Jurnalului de bord* era prezentă în librării la începutul lunii aprilie, întrucît *Adevărul* din 9 aprilie 1916, sub titlul *Trebizonda* — o descriere a d-lui Jean Bart —, reproducea fragmente din *Jurnal*, anunţînd totodată „ediţia a doua a volumului *Dintr-un jurnal de bord*" (sic !).

La începutul lunii iulie, *Mişcarea* din Iaşi, sub semnătura Arald (unul din pseudonimele lui C. Săteanu), publica o scurtă recenzie care menţiona : „Între cărţile recent apărute se disting cu deosebire cele două volume de proză ale d-lui Jean Bart, intitulate *Jurnal de bord* şi *Datorii uitate*, ambele în editura Steinberg & Fiu din Bucureşti" (Arald : *Jean Bart* în *Mişcarea*, anul VIII (1916), nr. 145 (5 iulie), p. 1). În recenzie se remarca faptul că ambele volume sînt imprimate „cu o deosebită îngrijire", primul fiind ilustrat cu picturi marine, autorul recenziei neomiţînd să facă şi acum o apropiere între *Jurnal de bord* şi scrierile lui Pierre Loti.

Tirajul celei de a treia ediţii a *Jurnalului de bord* începe să se tipărească încă din august 1921. La acesta se referă M. Sevastos într-o scrisoare către Ibrăileanu, datată 17 august 1921, cînd îi relata : „Volumul lui Jean Bart îl va da Iliescu poimîine la tipar" (cf. *Scrisori către Ibrăileanu*, II, Editura „Minerva", 1917, p. 433). În acelaşi an la începutul lunii iulie apăruse ediţia a doua din *Datorii uitate*.

Apariţia către finele lui 1921 a ediţiei a III-a a *Jurnalului de bord* în editura *Vieţii româneşti*, oferă lui Mihail Sadoveanu, prilej de a închina cîteva rînduri călduroase lui Jean Bart şi de evocare a atmosferei din jurul anului 1900 : „Eugeniu P. Botez este numele unui personagiu important în oficialitatea noastră de azi, este numele unui fost comandor de marină, fost căpitan de port, ataşat la Comisiunea Internaţională Dunăreană, este numele unui om simpatic şi blajin, cu toată înfăţişarea lui marţială şi impunătoare. Totuşi nu-l cheamă aşa : îl cheamă Jean Bart. Sub

acest pseudonim de tinerețe și-a publicat, acum un sfert de veac, schițele și impresiile din viața de marinar". Evocînd discuțiile cu prietenii, purtate la Iași, în Copou, pe sub teiul lui Eminescu, cu revista *Pagini literare* în față, cînd făceau pronosticuri asupra „numelor nouă în literatură", Sadoveanu relatează că atunci conchiseseră cu toții că Jean Bart este „fără îndoială un fericit între fericiți care colindă lumea și vede minuni".

La 20 de ani după cele întîmplate atunci, Mihail Sadoveanu afirmă : *Jurnalul de bord* e o carte de tinerețe. Rătăcirile bricului «Mircea» pe ariile Mării Negre și-n limanurile Răsăritului, cerul și apele, tovarășii de punte, încordata luptă cu elementele, Caliacra, Cavarna și Trebizonda, ciudatele peisagii ale Asiei Mici, oameni și lucruri nouă, toate paginile acestei cărți sînt pătrunse de o însuflețire pe care numai vîrsta de aur o poate da. Le-am recitit cu o deosebită plăcere, întorcîndu-mă cu ani înapoi, cu zîmbete și amintiri. Am avut impresia revederii c-un vechi și bun prieten. Între rîndurile care vorbesc de răzvrătirea și alinarea apelor... s-au amestecat atîtea luciri din anii de demult, atîta primăvară a vieții, încît nu pot vorbi decît mișcat de această operă *de atunci*". (M. Sd. [Mihail Sadoveanu], *Jean Bart : „Jurnal de bord", ediția III-a*, în *Viața românească*, anul XIV (1922), nr. 8 (august), pp. 296—297).

Sub titlul *Povestirile de călătorie* ale lui Jean Bart, semnează o recenzie în *Adevărul*, Dem Teodorescu, în care califică scrierile din cea de a treia ediție : „întîmplări și priveliști de călătorie desprinse dureros de fin și adevărat din imensitatea drumurilor fără urme". În aceeași recenzie întîlnim o „definiție" a mării, așa cum se desprinde ea din scrierile lui Jean Bart : „Nici o priveliște în afară sau înăuntru nu spune omului atît de mult și nimic nu întrece posibilitățile lui de a înțelege prin vorbe ca marea. Ca o amantă formidabilă ea se supune celui ce o iubește dar, în supunerea ei, stă mereu la pîndă lăcomia surîzătoare a morții" *(Adevărul*, anul XXXV (1922), nr. 11606 (4 febr.), p. 1).

JURNALUL DE BORD AL LUI JEAN BART

Apare în *Pagini literare*, *Noua revistă română* și *Revista maritimă*. Ca și în primele două, în *Revista maritimă* apar capitole din *Jurnalul de bord* pentru prima dată. Însă ultima revistă reproduce și unele capitole din revistele susmenționate. Consemnăm la fiecare capitol în parte, atît prima apariție cît și reproducerile în periodice.

Cap. I *(Sulina, 1 august)*, în *Pagini literare*, vol. I (1899), nr. 22 (17 iunie), p. 3, sub titlul *Dintr-un jurnal de bord. Sulina 1 august*.

Reprodus, sub același titlu, în *Revista maritimă*, anul I (1900), nr. 3 (mai), pp. 266—230.

Cap. II *(Pe mare, 2 august)*, în *Pagini literare*, vol. I (1899), nr. 23 (24 iunie), pp. 2—3.

Reprodus, sub titlul *Schițe marine. Dintr-un jurnal de bord. Pe mare, 2 august*, în *Revista maritimă*, anul I (1900), nr. 4 (iunie), pp. 311—313.

Cap. III *(Pe mare, 4 august)*, în *Revista maritimă*, vol. I (1900), nr. 5 (iulie), pp. 386—388, sub titlul : *Schițe marine. Dintr-un jurnal de bord. De la Cavarna spre Trebizonda, 4 august*.

Cap. IV *(Pe mare, 5 august)*, în *Noua revistă română*, vol 2 (1900), nr. 15 (1 august), pp. 92—94, sub titlul *Dintr-un jurnal de bord. Tipuri marine*, fără menționarea datei.

Reprodus, sub titlul *Schițe marine. Dintr-un jurnal de bord. Pe mare, 5 august*, în *Revista maritimă*, anul I (1900), nr. 6 (august), pp. 463—468.

Cap. V *(Pe mare, 6 august)*, în *Noua revistă română*, vol. 2 (1900), nr. 24 (15 dec.), pp. 469—472, sub titlul *Dintr-un jurnal de bord. Fragment. Pe mare, 6 august* și cu mențiunea : „Din volumul ce va apare în curînd".

Reprodus în *Gazeta Transilvaniei*, anul LXIII (1900), n-rele : 283 (22 decembrie) ; 284 (23 decembrie), respectiv paginile : 1—2 ; 2—3, la „Foiletonul *Gaz. Trans.*", cu următoarea notă : „Din volumul ce va apare în curînd, după *N. rev. ro.* [*Noua revistă română*]".

Reprodus, sub titlul *Dintr-un jurnal de bord — Fragment — Pe mare, 6 august* și în *Tribuna literară*, Suplement la *Tribuna* din Sibiu, anul XVIII (1901), nr. 4 (6/19 ianuarie), pp. 5—6.

Cap. VI *(Trebizonda, 7 august)*, în *Pagini literare*, vol. II (1899), nr. 4 (29) (7 noiembrie), pp. 2—3, sub titlul *Dintr-un jurnal de bord. Trebizonda*, însă datat „6 august".

Reprodus, sub titlul *Schițe marine. Dintr-un jurnal de bord* și datat tot „6 august", în *Revista maritimă*, anul I (1900), nr. 7 (septembrie), pp. 545—548.

Cap. VII *(Trebizonda, 8 august)*, în *Pagini literare*, vol. II (1899), nr. 5 (30) (14 noiembrie), pp. 4—5, sub titlul *Dintr-un jurnal de bord*, însă datat „Trebizonda, 7 august".

Reprodus, sub titlul *Schițe marine. Dintr-un jurnal de bord* și datat tot „Trebizonda, 7 august", în *Revista maritimă*, anul I (1900), nr. 9 (noiembrie), pp. 735—738.

Fragmente din capitolele VI și VII *(Trebizonda*, respectiv *7 și 8 august* sînt reproduse, sub titlul *Trebizonda — O descriere a domnului Jean Bart*, în *Adevărul*, anul XXIX (1916), nr. 10446 (9 aprilie), pp. 1—2, cu o „vedere" a orașului Trebizonda și cu următoarea notă a redacției : „Printr-o curioasă coincidență, exact în ziua în care se anunță ocuparea Trebizondei de către ruși [ca urmare a ostilităților Turciei, aliata Germaniei], apare la noi ediția a doua a volumului *Dintr-un jurnal de bord*, în care găsim o interesantă descriere a Trebizondei. Noua ediție a *Jurnalului de bord* apare odată cu un alt volum al d-lui Jean Bart, *Datorii uitate*. Vom vorbi în curînd despre ambele cărți. Deocamdată detașăm un fragment din descrierea Trebizondei".

Cap. VIII *(Platana, 8 august)*, în *Pagini literare*, vol. II (1899), nr. 9 (34) (12 dec.), p. 3, sub titlul *Dintr-un jurnal de bord. Platana, 8 august*.

Este reprodus aproape în întregime în *Dimineața*, an XIII (1916), nr. 4349 (10 aprilie), p. 3, cu un portret al autorului, în costum de ofițer de marină, dar greșit sub titlul *Impresii din Trebizonda*, corect ar fi fost *Impresii din Platana*. Fragmentul

se retipărește cu prilejul apariției celei de a doua ediții din *Jurnal de bord*.

Cap. IX *(Vona, 11 august)*, în *Noua revistă română*, vol. 3 (1901), nr. 31 (aprilie), pp. 306—308, sub titlul *Dintr-un jurnal de bord (Note). Vona, 11 august* și cu mențiunea la sfîrșit: „Fragment din volumul ce va apare în curînd".

Cap. X *(Samsum, 16 august)*, în *Noua revistă română*, vol. 3 (1901), nr. 32 (15 aprilie), pp. 357—359, sub titlul *Dintr-un jurnal de bord (Note), Samsum, 16 august*.

Cap. XI *(Sinope, 26 august)*, în *Noua revistă română*, vol. 3 (1901), nr. 33 (1 mai), p. 405—408, sub titlul *Dintr-un jurnal de bord (Note). Sinope, 26 august*.

Cap. XII *(Pe mare, 29 august)*, cel mai scurt capitol al *Jurnalului de bord*, încheierea, nu apare în nici un periodic. E tipărit pentru prima dată în ediția I a *Jurnalului de bord*, 1901, pp. CIII—CV.

Cele 12 capitole din *Jurnalul de bord* se tipăresc, în aceeași ordine, în toate cele trei ediții antume :

Jurnal de bord. Schițe marine și militare, București, Editura Institutului de Arte grafice „Eminescu", 1901, cu ilustrații de pictorul Verona, pp. I—CV.

Jurnal de bord, ediția a II-a adăugită, carte premiată de Academia Română, București, 1916, Editura librăriei și tipografiei „H. Steinberg", cu ilustrații de Verona și Voinescu, pp. I—LXXVI.

Jurnal de bord, ediția a III-a, carte premiată de Academia Română, Iași, 1921, Editura „Viața românească", cu ilustrații de Verona și Voinescu, pp. 1—86.

Jurnalul de bord al lui Jean Bart, jurnalul propriu-zis, este rezultatul primei călătorii întreprinse în larg, în august 1896, de tînărul ofițer de marină. în vîrstă de 22 de ani. Cele 12 capitole ale „Jurnalului" sînt datate de la 1 august (plecarea din Sulina) pînă la 29 ale aceleași luni (reîntoarcerea la Constanța). Impresiile călătoriei au fost notate spontan, la bordul vasului, „între orele de cart" sau în „nopțile cu lună", cînd somnul venea greu pe puntea legănată de valuri, scriitorul va reveni însă adesea asupra însemnărilor pînă a încredința tiparului primele pagini. Aceasta reiese în primul rînd din faptul că se hotărăște să le tipărească de-abia în 1899, cît și din intervalul de timp ce se

așterne de la tipărirea primului capitol (17 iunie 1899) și apariția capitolului XI (1 mai 1901), deci aproape 2 ani.

Referitor la capitolele tipărite în *Pagini literare*, N. Ionescu-Johnson îi scria amical: *„Jurnalu de bord* — bine. Urmează înainte. Bucureștenii te admiră toți: cel mai bine care scrie în *Pagini literare*“ (scrisoare inedită, datată „22 iulie '99“).

După încetarea apariției revistei *Pagini literare*, scriitorul începe colaborarea la *Noua revistă română*, al cărei director era C. Rădulescu-Motru.

Scriitorul își numerotează capitolele numai la includerea lor în volum. Ordinea capitolelor din prima ediție nu este identică cu aceea a apariției în periodice, unde anumite momente ale călătoriei apar înaintea altora ce ar fi trebuit să urmeze din înlănțuirea faptelor și localităților descrise și din datarea capitolelor. Astfel în 1899 apar capitolele: I, II, VI, VII, VIII (cele tipărite pentru prima dată în *Pagini literare*); în 1900 apar capitolele: III (cel din *România maritimă*) și IV, V (capitole apărute în *Noua revistă română*; în 1901 capitolele IX, X, XI (cele din *Noua revistă română*), iar ultimul capitol fiind tipărit pentru prima dată direct în volum.

La unele capitole diferă titlul la includerea în volum. Astfel capitolul III *„Pe mare, 4 august“* era inițial, în periodic, *„De la Cavarna spre Trebizonda, 4 august“*. Iar capitolul IV, în *Noua revistă română* apare fără datarea-titlu de capitol din volum *„Pe mare, 5 august“*.

La includerea în volum apar și schimbări de datare: Capitolul VI (*Trebizonda, 7 august*), în *Pagini literare* și *Revista maritimă* e datat *„6 august“*, ceea ce era evident o greșeală, întrucît și capitolul precedent purta aceeași dată. Și la capitolul VII eroarea de datare este evidentă în periodice: *Trebizonda, 7 august* în loc de *„Trebizonda, 8 august*. O greșeală asemănătoare apare și la capitolul X, care în toate volumele antume e datat *„Samsun, 6 august“*, în timp ce capitolul precedent era datat *„Vona, 11 august“*. La capitolul X am luat de bună datarea din periodic.

În general textul tipărit în volum, în 1901, prezintă deosebiri față de prima formă din periodice, deosebiri de natură stilistică.

Jean Bart își revăzuse textul chiar la retipărirea unor capitole în *Revista maritimă*. Astfel înlocuiește numele de vapoare „Marco“ și „Elissa“ cu cele reale: „Mircea“ (nava-școală) și „Elisabeta“ (crucișătorul).

Textul va fi revăzut de autor chiar și la retipărirea în ediția a II-a din 1916. Astfel chiar în prima pagină a jurnalului întîlnim modificări: fragmentul de frază „pupitrul vechi din sala de clasă“ este înlocuit cu „pupitrul vechi și ros de coatele atîtor generații.“

Vasul „Mircea“ face călătoria spre țărmul Asiei Mici sub comanda locot.-comandorului N. Barbieri și a căpitanului secund Cezar Boerescu după ce, cu puțin înainte, făcuse cîteva ieșiri în Marea Neagră pentru antrenarea recruților. Era o călătorie de exerciții, prilej de a vizita porturile Benderechi, Trebizonda, Sinope și Samsun. La 28 august 1896 nava-școală se reîntoarce în apele noastre spre a lua parte la manevre, alături de celelalte vase militare. În același timp întreprindea o călătorie în porturile asiatice ale Mării Negre și crucișătorul românesc „Elisabeta“, despre care Jean Bart va aminti în jurnalul său. În ultimii trei ani bricul „Mircea“ întreprinsese călătorii mai lungi: în 1893, sub comandorul C. Mănescu și secundul-căpitan C. Periețeanu, în Bosfor; în 1894, sub locot.-comandor Sebastian Eustațiu și secund Petru Ponici, vizitase principalele porturi din Marea Adriatică pînă la Triest și Veneția; în 1895, la 1 aprilie, sub căpitan Ion Coandă și căpitanul-secund Pavel Popovăț, pornește în cursă lungă, alături de crucișătorul „Elisabeta“, pentru a participa la serbările cu prilejul deschiderii canalului de la Kiel care leagă Marea Baltică cu Marea Nordului, la înapoiere vizitînd toate porturile de pe Coasta Oceanului Atlantic. Însă memorabilă va rămîne călătoria în Marea Neagră în 1888, cînd bricul „Mircea“, surprins de cea mai puternică furtună, a fost la un pas de scufundare. Adăpostită cu greu în Bosfor, nava a stîrnit admirația prin curajul arătat de marinari, fapt care a determinat pe sultanul Abdul Hamid II să dea ordine ca nava să fie reparată gratuit.

În *Jurnalul de bord* Jean Bart se oprește asupra celor mai îndrăgiți oameni de pe vas, despre care întîlnim relatări în revistele marinărești cu diferite prilejuri. Astfel în *Anuarul Marinei* pe anul 1925, C. Tonegaru, el însuși marinar, evocă figura lui Mastela, șeful de echipaj, „nostromul“ de pe bricul „Mircea“. Marinarul întîlnit de mai multe ori în scrierile lui Jean Bart, se numea Andrei Constantinescu și se născuse la 21 septembrie 1883 în Turnu-Măgurele. A fost mai întîi pe canoniera „Grivița“, de unde a fost mutat ca șef de echipaj pe bricul „Mircea“. În

1916, după 25 de ani de navigație, într-un accident rămîne infirm de o mînă. Moare mai tîrziu la Tecuci.

Pagini din *Jurnalul de bord* au fost incluse în antologiile închinate mării și apelor : în *Marea. Antologie de proză și versuri din scriitorii români*, de C. Tonegaru, București, 1912, se reproduce, la pp. 5—11, *Trebizonda, 7 august*, iar în *Cartea apelor*, București, 1930, la pp. 26—28, Apostol D. Culea, sub titlul *Pe mare*, face o prelucrare după un fragment din *Jurnal de bord* (primele cinci capitole repovestite pe scurt de către antologator).

MOARTEA PILOTULUI

Apare, cu mențiunea „Nuvelă", în *Adevărul de joi*, anul I (1898), nr. 9 (10 decembrie), pp. 2—3, datată la fine „Galați, 1898". Este prima scriere semnată „Jean Bart", pseudonim ce-l va consacra în literatura română, devenind numele literar al lui Eugeniu Botez. Numele „Jean Bart" apare însă în numărul precedent al revistei (nr. 8, 3 decembrie 1898) unde, la poșta redacției, p. 7, citim : „Jean Bart — Mulțumim. Mai trimiteți și comunicați-ne, dacă se poate, adresa".

Reprodusă, cu mici modificări, fără data de la sfîrșit și fără indicația de „nuvelă", în *Pagini literare*, anul II (1899), nr. 8 (33), 5 decembrie, p. 4.

Este inclusă în edițiile : *Jurnal de bord. Schițe marine și militare*, București, Editura Institutului de Arte grafice „Eminescu", 1901, pp. 1—7 ; *Jurnal de bord*. Ediția a II-a adăogită. Carte premiată de Academia română, [București], Editura Librăriei și Tipografiei „H. Steinberg", 1916, pp. 3—8 ; *Jurnal de bord*. Ediția a III-a. Carte premiată de Academia română, Iași, Editura „Viața românească" [1921], pp. 89—94. În această ultimă ediție apare datată „1897, Sulina", spre deosebire de prima apariție în periodic. De menționat că atît în *Pagini literare* cît și în primele două ediții ale *Jurnalului de bord* lipsește orice datare a scrierii.

Moartea pilotului — nu numai prima scriere semnată Jean Bart, dar și întîia valoroasă — vede lumina tiparului, în compania unor nume de scriitori cît de cît consacrați la acea epocă : D. Anghel *(Populare spaniole)*, Artur Stavri *(Două copile)*, D. Teleor și Rari (Florica Xenopol) care semnează epigrame. În același număr publică și Sanielevici și V. A. Urechia.

Scrierea, desfășurîndu-și acțiunea în Sulina, surprinde la început și atmosfera specifică de port.

A fost reprodusă în unele *Antologii* închinate mării : C. Tonegaru o tipărește în cele două culegeri ale sale *(Marea*. Antologie de proză și versuri din scriitori români, București, 1912, pp. 12-17 ; și în *Poezia mării*. Antologie de C. Tonegaru, „Minerva", f. a., pp. 19—23).

În ianuarie 1926, scrierea este tradusă în limba esperanto, în revista *Literatura Mondo* de la Budapesta.

Sub titlul *La mort du pilote*, este tradusă și în limba franceză de Sarina Cassvan, în volumul *Contes roumaines d'écrivains contemporains*, Editions de la *Revue mondiale*, 1931, pp. 48—53.

Culegerea de literatură română contemporană, avînd o prefață de Anna de Noailles, se deschide cu Arghezi și se încheie cu Ion Vinea.

La București prima difuzare a volumului a fost făcută în prezența autorilor care au dat autografe.

RĂTĂCIT

Apare în *Noua revistă română*, vol. I (1900), nr. 1 (1 ianuarie), la Suplimentul al II-lea, pp. 10—12, cu titlul *La bătrînețe*, iar rubrica respectivă din revistă purtînd indicația *Schițe marine*. În cuprinsul revistei pe întregul an scrierea e consemnată : „*Schițe marine* (nuvelă)".

Reprodusă, sub același titlu, *La bătrînețe*, în *Tribuna literară*, Suplement la *Tribuna* din Sibiu, anul XVII (1900), numerele 49 (5/18 martie) și 54 (12/25 martie), respectiv paginile 11—12 și 14—15.

Se tipărește în volum, cu titlul schimbat, *Rătăcit*, în : *Jurnal de bord. Schițe marine și militare*, București, Institutul de Arte grafice „Eminescu", 1901, pp. 33—41 ; *Jurnal de bord*. Ediția a II-a adăogită. Carte premiată de Academia Română, [București], Editura Librăriei și Tipografiei „H. Steinberg", 1916, pp. 9—15 ; *Jurnal de bord*. Ediția a III-a. Carte premiată de Academia Română, Iași, Editura „Viața Românească" [1921], pp. 95—102. În această ediție, la fine, scrierea poartă indicația „1897, Cotarleț".

Cele relatate în *Rătăcit* se petrec la gura brațului Sf. Gheorghe. Scrierea, ca atîtea alte schițe marine din prima ediție a

Jurnalului de bord, ne înfățișează o dramă, dar de data aceasta nu din viața marinarilor, ci traiul unui pescar (este unica scriere dedicată exclusiv vieții pescarilor). Bătrînul Simion silit să iasă în larg singur, fără feciorul pierdut de curînd, surprins de furtună, în lupta pe viață și pe moarte cu valurile, ne face să ne gîndim, fără să vrem, la *Bătrînul și marea* a lui Hemingway (bineînțeles din punct de vedere strict tematic).

Avînd prins în structura-i sobră un aspect atît de tipic al Deltei — viața pescarilor — a fost inclusă de către Al. Lascarov Moldovanu și Apostol D. Culea în *Antologia Dobrogei.* Prozatori și poeți, cu prilejul cincatenarului, București, „Casa Școalelor", 1928, pp. 72—79.

ȘOIMUL

Apare în *Adevărul de joi,* anul I (1898), nr. 10 (17 decembrie), pp. 2—3, cu mențiunea „Nuvelă", semnată : Jean Bart.

Reprodusă : în *Pagini literare,* II (1899), nr. 10 (35), 19 decembrie, p. 3, cu aceeași semnătură, dar fără mențiunea improprie de „nuvelă" ; și în *Solidaritatea* (Arad), anul I (1922), nr. 31 (26 decembrie), pp. 1—2.

Se tipărește în volum : *Jurnal de bord. Schițe marine și militare,* București, Institutul de Arte grafice „Eminescu", 1901, pp. 49—53 ; *Jurnal de bord.* Ediția II-a adăogită. Carte premiată de Academia Română, [București], Editura Librăriei și Tipografiei „H. Steinberg", 1916, pp. 17—20 ; *Jurnal de bord.* Ediția a III-a. Carte premiată de Academia Română, Iași, Editura „Viața românească" [1921], pp. 103—106. În cîteșitrele edițiile scrierea are menționată la sfîrșit data : „Pe mare, 1898".

Prin *Șoimul,* ca și prin *Singură,* Jean Bart se apropie tematic de Emil Gârleanu *(Din lumea celor care nu cuvîntă)* sau de unele scrieri ale lui I. Al. Brătescu-Voinești.

La Jean Bart se observă însă o anume „intenție simbolică" : drama șoimului captiv, cumpărat de la un turc de pe țărmul Anatoliei și ținut în cușcă pe bordul vasului, se desfășoară paralel cu aceea a ostașului marinar, care, potrivit celor împărtășite în dialogul final, este și el în captivitate : („Oare nu erau și dînșii părtașii aceleași soarte ?"). Prin felul în care tratează „înstrăinarea", scrierea are și o notă vag poporanistă („Și ce departe era țara lui, ce dor îl prinsese de țară, de vatra satului...").

Schița s-a bucurat de o bună apreciere. În 1921 este inclusă de N. Dunăreanu și Liviu Marian în *Prozatorii noștri* — Crestomație — în volumul I (Secolul XIX), pp. 154—157. Singura scriere aleasă din proza lui Jean Bart figurează în volum alături de proze din : Creangă, Eminescu, Slavici, N. Filimon, Odobescu, Hasdeu, Caragiale, Duiliu Zamfirescu, Delavrancea, C. Negruzzi, Vlahuță, I. Al. Brătescu-Voinești, I. A. Bassarabescu, N. Gane. Este retipărită și în *Antologie morală...* de Grigore Tudose, Buzău, [1935], pp. 178—181, în capitolul „Iubirea de țară".

SINGURĂ

Apare în *Adevărul de joi,* anul I (1898), nr. 12 (31 decembrie), pp. 3—4, precedată de indicația : „Poem în proză", iar în final cu mențiunea : „Cotarleț, 1898". Este cea de-a treia scriere semnată : Jean Bart.

În același număr, la poșta redacției (răspuns la „corespondență"), p. 8, găsim consemnat : „Jean Bart. — Mulțumesc. De ce nu ne trimiți mai multe deodată", ceea ce denotă că autorul, deși „debutant", era solicitat de redacția revistei.

Reprodusă, fără indicația de „Poem în proză" și fără mențiunea de la sfîrșit, în *Pagini literare,* vol. II (1899), nr. 11 (35), 26 decembrie, p. 7, semnată cu inițialele : J. B.

Se tipărește în volum, în : *Jurnal de bord. Schițe marine și militare,* București, Institutul de Arte grafice „Eminescu", 1901, pp. 69—71 ; *Jurnal de bord.* Ediția II-a adăogită. Carte premiată de Academia Română. [București], Editura Librăriei și Tipografiei „H. Steinberg", 1916, pp. 21—22 ; *Jurnal de bord.* Ediția III-a. Carte premiată de Academia Română, Iași, Editura „Viața românească" [1921], pp. 107—108. Spre deosebire de prima ediție care în final nu are nici o mențiune, în ultimele două ediții scrierea poartă la sfîrșit indicația : „În Deltă, 1898".

Singură, scriere ce degajă un anume lirism, drept pentru care a și fost subintitulată la prima apariție „Poem în proză", face parte din acele proze ale lui Jean Bart care — pentru forța lor educativă — au fost reproduse cel mai mult în antologii sau în manualele școlare.

Dincolo de latura moral-educativă, sau tocmai în cadrul ei, ridicată însă la forța unui principiu general-uman, Dem. Teodorescu, la cronica literară a *Adevărului*, o caracteriza astfel : „Povestea berzei cu aripele rupte, care, singură, rămînea în satul nevoiaș de pescari, așteptînd zilele fericite cînd s-or întoarce iarăși ale ei, pentru a-și uita infirmitatea ce o lega de pămînt, e figurarea tragică a înlănțuirei noastre proprii". Și pornind de la această schiță caracteriza în genere scrisul lui Jean Bart : „Un îmbătat al peisagiului, un căutător de îndepărtări, un poet ce aleargă *«au fond de l'inconnu pour trouver du nouveau»*, dar, în același timp, un *om*, un om care vede mereu mizeria și nedreptățile ce strivesc pe ai săi. El duce cu sine *«à travers l'infini et l'impossible»*, dorința de a găsi pe un om mai bun și de a culege pentru om o îndreptare. Este caracteristica așa de interesantă a acestui poet al mării. Un marinar care îndrăznește totul — dar care se întoarce acasă ca să plîngă pe cei ce nu știu să îndrăznească. Povestirea lui Jean Bart este o lecție de durere" (Dem. Teodorescu, *Poveștile de călătorie ale lui Jean Bart*, în *Adevărul*, anul XXXV (1922), nr. 16606 (4 februarie) pp. 1—2).

Drama berzei, rămasă „singură", cu aripa frîntă, pe acoperișul unei biserici din satul de pescari din Deltă, în timp ce, în toamna tîrzie, trec cîrduri-cîrduri șiruri de călătoare spre țările calde, ne amintește de *Puiul* lui I. Al. Brătescu-Voinești, istorisire care a stors lacrimi multor generații de copii.

DUPĂ FURTUNĂ

Nu am reușit să identificăm scrierea în nici un periodic ; se pare că autorul a publicat-o pentru prima dată în volum.

Se tipărește în volum în : *Jurnal de bord. Schițe marine și militare*, București, Institutul de arte grafice „Eminescu", 1901, pp. 87—91, cu indicația la sfîrșit „Constanța, 1897" ; *Jurnal de bord*. Ediția II-a adăogită. Carte premiată de Academia Română, [București], Editura Librăriei și Tipografiei „H. Steinberg", 1916, pp. 23—26 ; *Jurnal de bord*. Ediția III-a. Carte premiată de Academia Română, Iași, Editura „Viața românească" [1921], pp. 109—112. În ultimele două ediții scrierea are la sfîrșit indicația „Constanța, 1898" care diferă de prima.

După furtună face parte dintre puținele scrieri datate „Constanța" și dedicate unor întîmplări petrecute în acest port. Sosirea vaselor și bucuria revederii, cu lacrimi și îmbrățișări, constituie unul din aspectele tipice ale vieții portuare.

Bine apreciată, este reprodusă în *Cartea apelor*, antologie de Apostol D. Culea, București, 1930, pp. 29—31, împreună cu alte scrieri din Jean Bart (*Nilul* care apare aci pentru prima dată într-un volum și un fragment din *Jurnal de bord* intitulat *Pe mare* — prelucrat de autorul antologiei).

Scrierea a dat și titlul unui volum ilustrat pentru școlari (*După furtună*, Editura Tineretului, 1969, colecția „Prima mea bibliotecă", nr. 18).

CIMITIRUL MARITIM

Apare în *Pagini literare*, anul I (1899), nr. 4 (11 februarie), pp. 2—3, cu mențiunea în final : „Constanța, 1899".

Se tipărește în volum : *Jurnal de bord. Schițe marine și militare*, București, Institutul de Arte grafice „Eminescu", 1901, pp. 19—25 ; *Jurnal de bord*. Ediția II-a adăogită. Carte premiată de Academia Română, [București], Editura Librăriei și tipografiei „H. Steinberg", 1916, pp. 27—31 ; *Jurnal de bord*. Ediția III-a. Carte premiată de Academia Română, Iași, Editura „Viața românească", [1921], pp. 113—118. Spre deosebire de primele două în care scrierea nu are la sfîrșit nici o datare, în ediția a III-a a *Jurnalului de bord*, *Cimitirul maritim* are la fine indicația : „1897, Sulina", care diferă de cea din prima apariție, în periodic.

Așa cum rezultă și din indicația de la sfîrșit din ultima ediție, scrierea este localizată la Sulina, lucru scos în evidență îndeosebi din înfățișarea peisajului : numai la Sulina găsim cimitirul situat în apropierea mării care-i împrumută și numele — în scrierea lui Jean Bart „Cimitirul maritim" — în așa fel că marinarul „rămîne al apei și după moarte". Proza care surprinde drama bătrînului matelot italian ce și-a pierdut pe toți cei dragi, răpiți de valurile lacome ale mării, rămîne unică în scrierile lui Jean Bart, atît prin umanismul ei cît și prin realizare : „De o majestate a figurării și de o putere de elocință fără asemănare în literatura noastră, este fără îndoială înfățișarea „cimitirului

marin" (Dem. Teodorescu — *Poveștile de călătorie ale lui Jean Bart*, în *Adevărul*, anul XXXV (1922), nr. 16 606 (4 februarie), p. 1).

Titlul scrierii nu avea cum să-i fie sugerat de celebra poezie a lui Paul Valéry — *Le Cimetière marin*, întrucît aceasta este scrisă după 1917 și inclusă în volumul *Charmes* (1922).

ÎNTÎLNIRI ÎN ARHIPELAG

Apare în *Viața românească*, anul IV (1909), nr. 7 (iulie), pp. 55—62, precedată de indicația : *Din al doilea „Jurnal de bord"*, fără nici o datare în final, dar cu mențiunea : „(va urma)".

Se tipărește în edițiile : *Jurnal de bord*. Ediția II-a adăogită. Carte premiată de Academia Română, [București], Editura Librăriei și Tipografiei „H. Steinberg", 1916, pp. 35—47 ; *Jurnal de bord*. Ediția III-a. Carte premiată de Academia Română, Iași, Editura „Viața românească", [1921], pp. 119—133. În ambele ediții scrierea e datată la sfîrșit „1908, august".

ÎN CRETA

Apare în *Viața românească*, anul IV (1909), nr. 8 (august), pp. 237—248, precedată de indicația : *Din al doilea „Jurnal de bord"*.

Se tipărește în edițiile : *Jurnal de bord*. Ediția II-a adăogită. Carte premiată de Academia Română, [București], Editura Librăriei și Tipografiei „H. Steinberg", 1916, pp. 49—66 ; *Jurnal de bord*. Ediția III-a. Carte premiată de Academia Română, Iași, Editura „Viața românească" [1921], pp. 135—154. În ambele ediții scrierea e datată la sfîrșit „1908, august".

DE LA RODOS LA KALIMNO

Apare în *Viața românească*, anul IV (1909), nr. 12 (decembrie), pp. 377—388, precedată de indicația : *Din al doilea „Jurnal de bord"*.

Se tipărește în edițiile : *Jurnal de bord*. Ediția II-a adăogită. Carte premiată de Academia Română, [București], Editura Librăriei și Tipografiei „H. Steinberg", 1916, pp. 67—78 ; *Jurnal de bord*. Ediția a III-a. Carte premiată de Academia Română, Iași, Editura „Viața Românească", [1921], pp. 155—168. În ambele ediții scrierea e datată la fine „1908, august".

Manuscrisul celui de al doilea *Jurnal de bord* nu se păstrează. S-au găsit însă bruioane și file de manuscris izolate care vizează călătoria în Arhipelag. Menționăm un asemenea „subiect" :

„*La Salamina*

Un prietin care tot drumul în Grecia critică pe grecii antici :

Dacă nu ar fi scris, cine ar cunoaște azi Grecia ? Numai gura de ei.

Celebra luptă navală de la Salamina, în fond, nu-i decît o bătaie între barcagii. Compară lupta asta cu cea de la Iutland.

Lupta celor din Tirchilești cu cei din Grozăvești..."

Pe lîngă aceste note critice la adresa grecilor antici, nereluate în forma definitivă a scrierilor din cel de al doilea *Jurnal de bord*, găsim și notații ca :

„Războiul Troiei văzut prin prisma concepției materialiste : metoda economică de a înțelege istoria", precum și referiri la Taine despre arta grecilor.

Referitor la modul în care se înțeleg marinarii români cu cei italieni consemnat în scrierea *În Creta* (ediția de față, vol. I, p. 96) cităm dintr-un alt manuscris păstrat :

„La Messina

«Mircea» a acostat la cheu, soldații, marinarii ies să cumpere portocale.

— Cum v-ați înțeles ?

— Apoi știu românește, dar cam scricat că au uitat limba săracii. Ei zic în loc de *domnul*, „signore".

. . . .

— Dar cu japonezii ?

— Apoi mai mult beam, decît vorbeam."

Referitor la pescuitorii de bureți din scrierea *De la Rodos la Kalimno* printre manuscrisele scriitorului se păstrează un bruion : „Buretele se pescuiește de la iunie la octombrie, la Kalki, Cipru, Tripoli, coastele Siriei... etc."

(Corespondent în textul definitiv, ediția de față, vol. I, p. 109, rîndurile 5—7).

Întrucît în *Jurnalul de bord*, apărut în 1901, descrisese locuri și porturi de la Marea Neagră — un întreg voiaj întreprins din

Sulina pînă pe coastele Anatoliei —, de data aceasta, autorul consemnează, într-un „al doilea jurnal de bord", o călătorie în Mediterana, reținută însă în tot ce a avut mai sublim : reîntoarcerea din Egipt prin Arhipelagul grecesc, prin Creta, Rodos și Kalimno (chiar prima scriere din ciclul intitulat „Din al doilea jurnal de bord" — *Întîlniri în Arhipelag* — începe astfel : „Ne întoarcem din Egipet").

Călătoria în Mediterana era așteptată cu aceeași nerăbdare cu care fusese așteptat voiajul pe coastele Anatoliei cu bricul „Mircea" în 1896. Călătoria de instrucții în Mediterana trebuia să aibă loc cu un an înainte, dar datorită tărăgănării unei aprobări din partea guvernului turc de trecere prin Dardanele a unor vase de război, toți marinarii din Divizia de Mare au fost nevoiți să navigheze o vară întreagă la Gurile Dunării.

Fiind vorba în ultima instanță de un „Jurnal de bord", credem că mențiunea „1908, august" ce apare la finele fiecărei scrieri reprezintă data călătoriei în Egipt, și nu data cînd au fost elaborate cele trei fragmente de note de călătorie. Prin Arhipelagul grecesc, Eugeniu Botez mai avusese prilejul să treacă cel puțin de două ori : în mod sigur (atestat în documente) la începutul anului 1906, cînd întreprinde o călătorie în Scandinavia, pe un vas comercial, și altă dată într-o vacanță de vară, în anii 1903—1904, pe cînd se afla director la Școala de Marină, din Constanța, așa cum mărturisește un prieten apropiat al scriitorului, Stelian I. Constantinescu : „Într-o vacanță de vară au făcut împreună [Eugeniu Botez și Ion Adam] și o călătorie mai lungă cu cargobotul «Turnu-Severin», cu care prilej, Jean Bart a publicat instructivele și atît de viguroasele lui descrieri: *Întîlniri în Arhipelag* și *În Gibraltar*" (Stelian I. Constantinescu : *Doi precursori în drumeția marină : Jean Bart și Ion Adam,* în *Adevărul,* anul 51 (1937), nr. 16396 (14 iulie), p. 2).

Nu punem la îndoială informația potrivit căreia scriitorul a făcut o călătorie în compania prietenului său Ion Adam, pe atunci profesor de limba franceză la liceul „Mircea cel Bătrîn" din Constanța, unde preda ore de matematici și geografie și Eugeniu Botez în locul titularului Ion Fodor. Însă atît în *Întîlniri în Arhipelag* ca și *În Creta* și în *De la Rodos la Kalimno*, povestitorul nu întreprinde o călătorie de agrement, ci ia parte la „serviciul de cart", iar vasul este unul de război, primit în toate porturile cu onorurile cuvenite și nu un cargobot ca „Turnu-Severin".

Cele afirmate, în contextul informațiilor despre cei doi prieteni literați, ar fi valabile în parte numai pentru *În Gibraltar. Dintr-un jurnal de bord.*

După ce primele două scrieri din cel de al doilea *Jurnal de bord* apar în *Viața românească* (respectiv lunile iulie și august) Jean Bart înștiințează de la Sulina pe Ibrăileanu că a primit remunerația trimisă de revistă și dezvăluie noi proiecte literare : „Abea acum mă întorc și găsesc banii trimiși (200 fr.), pentru care îți mulțumesc mult, căci sosise la un timp de nevoie, asta a fost și cauza pentru care scrisesem lui Sanielevici. Voi continua cu notele de voiaj pentru moment, dar fiecare bucată cred că poate sta de sine. Căci voi scri și note din Scandinavia și din Olanda precum și nuvele, dar numai timp să am" (Scrisoare către Ibrăileanu, datată „13 sept. 1909, Sulina", păstrată în fondul de corespondență al Bibliotecii „Mihai Eminescu" din Iași, tipărită în volumul II din *Scrisori către Ibrăileanu,* Editura „Minerva", 1971, p. 8).

Cele trei scrieri dedicate călătoriei în Mediterana formează o unitate tematică, dar nu una de structură, așa cum se întîmplă, în mare măsură, în cazul primului *Jurnal de bord.* Ele pot foarte bine să figureze ca scrieri aparte, fiecare avînd un titlu propriu, diferit, drept pentru care autorul însuși, la ediția III-a a *Jurnalului de bord,* cea definitivă, renunță la titlul comun *Din al doilea „Jurnal de bord"* sub care apăruseră scrierile atît în periodic, cît și la prima includere a lor în volum *(Jurnal de bord,* ediția II-a adăogită, 1916).

Dar, cu toate acestea, o separare a lor față de celelalte scrieri din ciclul „Schițe marine" este absolut necesară, ele nefiind *schițe marine,* ci „amintiri de călătorie", de aceea păstrăm în frontispiciu indicația absolut necesară *Din al doilea „Jurnal de bord"*, așa cum a apărut în ediția din 1916.

Față de primul *Jurnal de bord*, aceste scrieri sînt, dacă nu mai valoroase luate în întregime, cel puțin mai obiective, lipsite de sentimentalismul propriu primelor însemnări făcute de Jean Bart la bordul bricului „Mircea".

Lumea greacă nu putea să nu-i fi reamintit de bunicul său Alecu Andreadi, grec, despre care îi va fi vorbit adesea tatăl său și despre care stau mărturie *Memoriile* inedite ale generalului Panait Botez.

DATORII UITATE

Prima ediție din *Datorii uitate* a apărut odată cu *Jurnal de bord*, „ediția II-a adăogită", la aceeași editură, așa cum se menționează în *Viața românească*: „Librăria «H. Steinberg» a făcut un mare serviciu iubitorilor de literatură adevărată, editînd opera literară a talentatului scriitor Jean Bart în două volume elegante: *Jurnal de bord și Datorii uitate*" (Nicanor & Co: *Jean Bart*, în *Viața românească*, an. XI (1916), nr. 4—5 (aprilie-mai), p. 199).

Din cele de mai sus, dar mai precis din *Adevărul*, 9 aprilie (dintr-o notă a redacției, p. 1) rezultă că cele două volume, într-adevăr „elegante", tipărite pe hîrtie cretată, au apărut la începutul lunii aprilie. Așa cum rezultă dintr-o „listă de abonament la *Datorii uitate* (nuvele și documente omenești) de Jean Bart (lt. comandor Eugeniu P. Botez)", păstrată printre manuscrisele scriitorului, prețul volumului era de 3 lei. Ambele volume au pe copertă cîte o ilustrație de pictorul Verona.

Datorii uitate, Nuvele, 1916, subintitulată „Documente omenești", cuprinde 14 scrieri, dintre care trei (*Din concentrare, O înmormîntare militară, Amintiri din manevre*), reluate din *Jurnal de bord. Schițe marine și militare*, 1901.

Bucățile literare incluse pentru prima dată în acest volum au fost elaborate între anii 1902 și 1911, răstimp în care și apar în periodicele vremii. Una singură a apărut în 1916, *După douăzeci de ani*. Majoritatea au văzut lumina tiparului în *Viața românească*, numai trei scrieri fiind tipărite în *Curentul nou* din Galați în 1905—1906 (*În ziua despărțirii, Scrisorile tatei, Prima dată*), iar alta în *Semănătorul*, 1902 (*Bădița Gîlcă*).

Scriitorul avea material pentru un nou volum încă din 1911, cînd apare în *Viața românească*, *Raiul-Lupilor* — unica scriere tipărită în acest an. În anii ce urmează, 1912—1915, Jean Bart nu mai încredințează tiparului nici o scriere literară. De-abia în nr. 1 din *Viața românească*, 1916, apare nuvela *După douăzeci de ani*. Volumul urma să apară în 1913, dar autorul renunță la ideea editării lui, din motive pe care singur le invocă: „Cu materialul de volum m-am oprit, căci îmi scrisese frate-meu [Octav Botez] că din cauza războiului, criza financiară s-a resimțit și la Iași, amînîndu-se publicarea și a volumului lui Hogaș" (scrisoare către Ibrăileanu, datată „29 ianuarie 1913, Sulina", păstrată în fondul de corespondență al Bibliotecii universitare „Mihai Eminescu" din Iași, publicată în volumul II din *Scrisori către Ibrăileanu*, Editura „Minerva", 1971, București, p. 9).

Printre manuscrisele scriitorului se păstrează o ciornă cu sumarul inițial al volumului *Datorii uitate*:

„Datorii uitate
Prima dată (Documente [omenești])
Amintiri din copilărie (Acasă și în război)
Bădița Gîlcă
<Impresii> Note de călătorie"

În această formă — în mod sigur anterioară anului 1911 — volumul era mult mai redus ca întindere. Acest sumar inițial demonstrează că Jean Bart nu se gîndea încă la reeditarea primului volum, numai așa se explică menționarea aici a „Notelor de călătorie" care, cu siguranță, ar fi cuprins cele trei fragmente tipărite în revista *Viața românească*, în 1909, sub titlul *Din cel de al doilea „Jurnal de bord"*, și care vor fi incluse în a doua ediție a *Jurnalului de bord* (1916).

Ideea tipăririi unui nou volum nu-l părăsește pe scriitor, dar nu grăbește editarea, astfel că înainte de apariția volumului proiectat cîteva din scrierile lui Jean Bart, tipărite pentru prima dată în *Viața românească*, vor forma materia volumașului *În cușca leului*, editat în colecția „Scriitorii români", publicație săptămînală de sub îndrumarea lui Al. Vlahuță. În acest sens îndrumătorul noii colecții îi scria lui Jean Bart încă din vara anului 1915 cînd încă nu pusese pe picioare colecția proiectată: „Frate Jean

Bart, m-am hotărît să public, în cărticele de cîte 32 de pagini, bucăți alese din cei mai de seamă scriitori ai neamului nostru. Cu aceasta cred că fac un lucru de mare folos, atît pentru cititori, cît și pentru scriitori — pentru adevărații scriitori. Sper s-o încep chiar de la toamnă, dacă s-o mai potoli grozăvia asta de război. Pînă atunci vreau să-mi adun material, ca să am gata măcar pentru o serie de 10 numere. În fiecare număr vor fi bucăți alese dintr-un singur scriitor. Cum țin foarte mult să te am chiar în prima serie, te rog să-mi răspunzi dacă îmi dai voie să public în una din aceste cărticele următoarele trei bucăți pe cari le-am ales din *Viața românească : În cușca leului, Acasă și-n război, Raiul-Lupilor*. D-ta poți să-ți publici oricînd volumul de care-mi vorbeai. Cărticica mea, în rolul ei de *aperitiv*, nu poate să-i facă decît bine" (Scrisoare inedită, datată „Dragosloveni, 10 iunie 1915").

„Cărticica" nu va apărea decît la începutul anului 1916, la sfîrșitul lui februarie sau începutul lui martie, întrucît, de-abia la 24 februarie, Vlahuță îi scrie, de la Dragosloveni, lui Jean Bart, în acest sens, rugîndu-l totodată să trimită chitanță lui Alcalay pentru cei 150 lei primiți ca remunerație pentru scrierile selectate, autorului rămînîndu-i dreptul de a imprima pe cont propriu scrierile „în orice ediție de format mare, fără a avea însă dreptul de a le mai publica în vreo bibliotecă de popularizare" (scrisoare și chitanță în ciornă inedite).

Volumașul căruia Vlahuță îi rezerva rolul de „aperitiv" n-a apărut în primele 10 numere cum își propusese, inițial, „directorul publicației", ci în numărul 14 al colecției săptămînale, și fără bucata *Raiul-Lupilor*, primele două scrieri acoperind ele singure spațiul de 32 de pagini rezervat unui număr.

Adăugînd la cele două volume mari *(Jurnal de bord*, ediția II-a și *Datorii uitate* — prima ediție) și volumașul *În cușca leului*, putem afirma că, în 1916, Jean Bart a fost prezent în librării cu trei cărți.

În viitoarele ediții din *Datorii uitate* (Iași, „Viața românească" 1921 și ediția din 1928, București, Editura literară a Casei Școalelor), autorul nu reia din sumarul ediției prime decît 4 scrieri : *Datorii uitate, În cușca leului, Bădița Gîlcă* și *După 20 de ani* — singura reținută din subciclul „Documente omenești" al primei ediții, celelalte fiind retipărite în alte volume după cum urmează : *La conferință, Prima dată, O protestare postumă, Raiul-Lupilor* în volumul *În Deltă* [1925], iar scrierile memorialistice *Scrisorile tatei, Acasă și în război, În ziua despărțirii* în volumul *Însemnări și amintiri*, 1928, ca cele trei scrieri militare reluate în 1916 din prima ediție a *Jurnalului de bord (Din concentrare, O înmormîntare militară, Amintiri din manevre)* să nu mai fie retipărite în nici o ediție antumă.

Prima semnalare în presa literară a ediției *Datorii uitate* o întîlnim în *Rampa*, anul I (1916), nr. 227 (28 aprilie), unde în pagina 1 se reproduce articolul din *Adevărul*, 12 aprilie 1908, în care Const. Graur întreprindea analiza „laturei sociale" a nuvelei *Datorii uitate*, apărută la începutul acelui an în *Viața românească*, nr. 1 și 2 (ianuarie, februarie). Așa cum se menționează într-o notă redacțională din articolul ce fusese tipărit în urmă cu 9 ani se suprimă „pasagiile de polemică cu *Viața românească* și cu d. N. Iorga, ele nereprezentînd în acest moment [1916] un interes de actualitate".

Viața românească (revista care publicase cele mai multe din „Documentele omenești" cuprinse în volum), sub semnătura lui Nicanor & Co [Ibrăileanu], face o prezentare deosebit de elogioasă volumului, elogiu în bună parte meritat dacă ne gîndim la proza apărută pînă în acel an, 1916 : „În al doilea volum, *Datorii uitate...*, autorul și-a adunat nuvelele și schițele scrise în răstimpuri de vreo douăzeci de ani încoace, o sumă de bucăți care se deosebesc de tot restul literaturii noastre atît prin caracterul lor realist — un realism plin de poezie — cît și prin seriozitatea și înălțimea punctului de vedere *european*, din care privește autorul viața zugrăvită în opera sa. Prima bucată, mai ales, din volum, care e și cea mai lungă, o nuvelă *de longue haleine*, poate fi socotită ca o capodoperă a genului, prin înălțimea concepției, adîncimea și generozitatea sentimentului și varietatea tipurilor, zugrăvite cu o mare ascuțime și vioiciune" *(Viața românească*, anul XI (1916), n-rele 4—5 (aprilie-mai), pp. 199—200, la rubrica „Miscelanea").

Realismul scrierilor lui Jean Bart din prima ediție a *Datoriilor uitate* este evidențiat de N. Iorga prin însuși titlul pe care îl acordă recenziei : *Cărți de viață — Povestirile d-lui Eugeniu P. Botez (Jean Bart)* în *Drum drept* (22 mai 1916, pp. 297—299), recenzie care începe din prima pagină.

Arătînd că nu există literatură în afara „vieței", N. Iorga afirma, pe marginea cărții lui Jean Bart, că scrisul este o „măr-

turisire“, e „tainica unire a unei realități trăite cu personalitatea care a trăit-o. Restul e modă, distracție, pretenție și atît.“

În continuare recenzentul relevă faptul că opera lui Jean Bart este una valoroasă, tocmai pentru că ea împărtășește cititorului o fărîmă de „viață“, surprinsă de un spirit critic, lucid, neîntrezărind totuși o soluție : „În cursul anilor cari au trecut [de la apariția *Jurnalului de bord*], d. Botez a trăit. Jean Bart, tînărul încîntat de priveliști exotice, a trecut prin durerea altora și prin durerea lui însuși. Și, ca puțini alții, el a înțeles că una explică alta și că e om numai acela care a trecut prin amîndouă. A văzut la ceilalți nedreptatea din fiecare zi, vechiul blăstăm al apăsării, și forma trivială în care se îmbracă zilnic impietatea negării de drept, cel mai sacrileg act ce se poate închipui, l-a exasperat întăi. Ar fi scris atunci o satiră ; pe urmă un sentiment de neputință față de ceva așa de vechi și de mare l-a covîrșit. Dar procesul sufletesc a mers mai departe, în logica vieții. Criticul a cules din traiul său și din al semenilor săi tot ce era curat și sfînt, de la amintirile copilăriei pînă la cele mai sfinte momente ale tinereței și a căpătat, trăgînd în jurul lor hotarul sacru pe care cei vechi îl trăgeau cu ceremonii misterioase de conjurație, în jurul cetății lor, adăpostul său. Iar de aici cu un zîmbet de tristeță a arătat lumii ce este ea“ *(Drum drept,* anul XI (1916), nr. 20 (20 mai), p. 298).

Recenzia lui N. Iorga, fără să intre în analiza valorii literare a scrierilor lui Jean Bart, relevă coordonata tematică a *Datoriilor uitate* și *Documentelor omenești* care, luate în întregul lor, constituie un „dosar“ „cu care vor avea de-a face vremile chemate să judece“.

O recenzie apărută în *Mișcarea* din Iași consemna, pe marginea volumului *Datorii uitate,* că include „nuvele și documente omenești însuflețite de un realism puternic, în care vibrează totuși o nuanță de poezie, inerentă autorului în toate producțiile sale“ (Arald — *Jean Bart,* în *Mișcarea,* anul VIII (1916), nr. 145 (5 iulie), p. 1).

Ediția *Datorii uitate* din 1916 a fost distinsă de Academia Română cu o parte din premiul „Constantinide“ pe anul 1917, raportor fiind I. Al. Brătescu-Voinești, din al cărui raport pentru premiere desprindem :

„Autorul volumului *Datorii uitate* este bine cunoscut Academiei Române, care într-o sesiune trecută i-a acordat un premiu pentru volumul intitulat *Jurnal de bord.* Volumul *Datorii uitate* ce dl Jean Bart prezintă acum la premiul «Constantinide» dovedește încă o dată că domnia-sa este unul din cei mai de seamă prozatori ai literaturii românești. Marea însușire a scrisului d-lui Jean Bart este simplitatea, naturaleța, lipsa de orice artificiu, de orice meșteșugire. Cu mijloace extrem de simple, cu vorbirea de toate zilele știe să pună stăpînire deplină pe atențiunea cetitorului. Îți pare cînd începi să cetești una din bucățile sale că s-a așezat cineva lîngă dumneata și a început să-ți povestească.

Un scriitor nu ajunge la acest ton firesc, la această lipsă de preocupare de a-și făuri un stil original și particular decît cînd a ajuns la deplina maturitate a talentului — și cetirea fiecăreia din bucățile cuprinse în volumul *Datorii uitate* dovedește că autorul a atins această culme... Fără îndoială lucrarea d-lui Bart merită să fie distinsă prin acordarea unei părți din premiul «Constantinide»“ *(Analele Academiei Române,* Seria II, Tomul XXXIX, 1916—1919, Partea administrativă și dezbaterile, București, 1921, p. 432).

În aceeași sesiune, ca urmare a raportului prezentat de I. C. Negruzzi, volumul lui Vlahuță *Poezii 1880—1915* a fost distins cu o parte din marele premiu „Năsturel“.

Ediția a II-a (iunie sau începutul lui iulie 1921), prilejuiește apariția în *Ideea europeană* a unei note (datorate, se pare, lui Em. Bucuța) care scoate în evidență atît „trăinicia“ operei lui Jean Bart, întrucît o nouă ediție e binevenită, dar și faptul că ea aparține totuși altor vremi, aparține acelui început de secol : „Printre volumele de proză tot mai multe, care caută cu deznădejde un stil, *Datorii uitate* («Viața românească», 12 lei) a lui Jean Bart, care e o carte de cuprins și de cumpăt, vine cu ediția ei a 2-a ca o mîngîietoare amintire. Aici e un crîmpei din acea literatură, cum chiar dacă cei mai buni dintre noi n-au uitat, puțini mai îndrăznesc s-o facă. Pentru liniștea pe care o aduce, pentru sentimentalismul ei bun pe alocuri, pentru lumea nouă bătută de vîntul larg, fie-ne îngăduit s-o arătăm cu un mai stăruitor deget de dragoste“ *(Ideea europeană,* anul III (1921), nr. 71 (17—24 iulie), p. 4).

În *Rampa* semnează o recenzie Andrei Braniște care, fără să emită păreri originale demne de a fi reținute, remarcă nota distinctă în care s-a menținut în permanență scriitorul :

„O nouă ediţie a *Datoriilor uitate* aminteşte cititorilor figura deosebită în lumea literară de azi a d-lui Jean Bart. Este fără îndoială bizar ca într-o epocă de supraproducţie şi de supraprețuire să rămîi totuşi izolat, să scrii numai atunci cînd în adevăr ai ceva de spus, să refuzi orice prilej de reclamă. D. Jean Bart rămîne între acei scriitori care îşi cinstesc meşteşugul şi pe cititor“ *(Rampa*, anul V (1921), nr. 1131 (6 august), p. 3).

Ediţia făcîndu-şi apariţia în vară cînd „critica e în viligiatură“ — aşa cum se remarca într-o notă nesemnată — de-abia în octombrie vom mai găsi o recenzie la noua ediţie, dar aceasta, aparţinînd lui Iosif Nădejde, este dedicată numai uneia dintre scrierile păstrate în acest volum : *„Datorii uitate“ de Jean Bart. O scriere cu caracter social (Dimineaţa*, 14 oct. 1921, p. 3).

O scurtă recenzie nesemnată, apărută în *Gîndirea* (15 noiembrie 1921, p. 265), acordînd atenţie aproape în exclusivitate tot numai nuvelei *Datorii uitate* arăta că scrierea, amplă, un roman condensat, deşi valoroasă, suferă de neajunsurile vremii în care a fost scrisă, prin tema „închircită de monografierea personagiilor“.

Ediţia III-a nu este semnalată în presa vremii, poate şi datorită faptului că în acel an, 1928, Jean Bart editase şi *Însemnări şi amintiri* şi *Schiţe marine din lumea porturilor*, atenţia criticii fiind îndreptată spre aceste volume noi.

DATORII UITATE

Apare în *Viaţa românească*, anul III (1908), nr. 1 (ianuarie), pp. 78—90, la fine cu menţiunea („va urma“) şi nr. 2 (februarie), pp. 212—238, în ambele numere cu menţiunea „Fragment“ şi fără datarea de la sfîrşit cum va apărea în volum.

Se tipăreşte în ediţiile : *Datorii uitate. Documente omeneşti. Nuvele*, Bucureşti, 1916, Editura librăriei „H. Steinberg“, pp. 5—108, cu indicaţia la sfîrşit : „10 februarie, 1908“ ; *Datorii uitate.* Carte premiată de Academia Română. Ediţia II-a, Iaşi, 1921, „Viaţa românească“, pp. 5—110, cu aceeaşi datare din prima ediţie, la care se adaugă „Bucureşti“ ; *Datorii uitate.* Carte premiată de Academia Română. Ediţia III-a, Bucureşti, [1928], Editura literară a Casei Şcoalelor, pp. 5—82, la sfîrşit cu o datare în care apare schimbat anul : „Bucureşti, 10 februarie 1909“.

La includerea scrierii în volum, autorul înlătură menţiunea „Fragment“, care însoţea scrierea la tipărirea în periodic.

Este prima scriere tipărită de Jean Bart în revista ieşeană (Eugeniu Botez îşi începe colaborarea la *Viaţa românească* la doi ani după apariţia revistei).

Deşi nuvela este datată „1908“, acţiunea ei se petrece în jurul anului 1905, aşa cum reiese din referirile la prima revoluţie burghezo-democratică din Rusia ţaristă.

Spre deosebire de alte reviste literare, *Viaţa românească* îşi plătea colaboratorii, dar se pare că remuneraţia atribuită condeierilor era destul de mică. Citām în acest sens un fragment dintr-o scrisoare cu referiri la *Datorii uitate*, trimisă lui H. Sanielevici de către Eugeniu Botez, aflat în jenă financiară (nu fusese încă numit definitiv în postul de comisar maritim la Sulina — ca provizoriu avea un salariu destul de mic) : „Nu ştiu cum se face, dar eu sunt cel mai nenorocos dintre colaboratorii revistei, ori redacţia mă crede cel mai bogat dintre colaboratori. Pe cînd unii iau înainte, mie nu-mi plăteşte nici după o lună. Cînd am trimis *Datorii uitate*, pentru prima bucată nu mi-a plătit nimic deşi erau vreo cîteva coale. A doua bucată mi-a dat 100 lei (probabil contînd şi pe întâia). A treia bucată *Acasă şi în război* 50 lei... Te vei fi mirînd de atîta negustorie dar... nevoia. Pare că ţi-am explicat situaţia mea încă nestabilă. Pentru moment am numai 300 franci pe lună şi datorii. În octombrie mă duc la Bucureşti, iar pe la Sterea [Constantin Stere], ca să trec definitiv la Porturi şi atunci voi avea 500 fr. Aşa îmi e imposibil să trăiesc. Dacă nu trec la Porturi, atunci trebuie să mă îmbarc şi să mă militarizez complect pentru a da examen de maior... şi atunci adio *Literatură...*“ (Scrisoare către H. Sanielevici, datată „13 august 1909, Sulina“, păstrată în fondul de Corespondenţă al Bibliotecii „Mihai Eminescu“ din Iaşi, tipărită în *Scrisori către Ibrăileanu*, II, Editura „Minerva“, 1971, Bucureşti, p. 7.

Cuprinsul numerelor din *Viaţa românească* în care apar cele două fragmente din *Datorii uitate* reflectă în primul rînd ambianţa literară a epocii. Astfel în numărul pe ianuarie întîlnim : un fragment din *Duduia Margareta* de Mihail Sadoveanu ; *Fior* (versuri) de Octavian Goga ; *Dreptate* de A. Vlahuţă ; *Nucul* de G. Coşbuc, precum şi sfîrşitul actului III din *Tannhäuser*, în traducerea lui St. O. Iosif. Din numărul pe februarie desprindem : St. O. Iosif — *Pesimistul ;* D. Anghel — *Alesul ;* G. Ibrăileanu : *Spre roman — Însemnările lui Neculai Manea* şi în ambele numere fragmente din *Caleidoscopul* lui A. Mirea.

Dar aceleași numere ale *Vieții românești* ne oferă „climatul" de idei social-politice în care și-a făcut apariția nuvela *Datorii uitate*. C. Stere publică în numărul pe ianuarie capitolul V din studiul *Socialdemocratism sau poporanism*, intitulat „Situația politică și problema democratismului în România" și o „Cronică internă" semnată C.S. (același C. Stere) : *Mizeria țărănimii și repartizarea proprietății*, ca în februarie să întîlnim *Revoluția ce trebuie s-o facem* de I. Teodorescu și o *Cronică internă (Reformele)* semnată tot de C. Stere.

Semnificativă pentru ideile poporaniste ni se pare însăși reclama făcută, în numărul pe ianuarie, cărții lui Radu Rosetti : *Pentru ce s-au răsculat țăranii ?* din care desprindem : „Latifundiul este dușmanul. Distribuirea proprietății — pricina de căpetenie a răului ; trebuie modificată", dar „Proprietatea mare *nu trebuie desființată" (Viața românească*, anul III (1908), nr. 1 (ianuarie), p. 98).

Iar C. Stere voind parcă să releve una din laturile nuvelei *Datorii uitate* — cea poporanistă — afirma în studiul său : „Vădit, în sprijinul țărănimii, în elementele ei mai conștiente și mai viguroase, trebuie să vină alte elemente sociale : clasele mijlocii — *fruntașii* satelor, «mica burghezime» orășenească și, mai ales, *intelectualii*, cari în țara noastră, cu o viață industrială și comercială săracă, formează un element atît de însemnat al clasei noastre mijlocii" *(Viața românească*, anul III (1908), nr. 1 (ianuarie), p. 59).

Cu prilejul *Mărturisirilor* făcute în 1932, la Facultatea de Litere din București, în Seminarul de Istoria literaturii române moderne, la invitația lui D. Caracostea care conducea seminarul, Jean Bart amintind despre originea tatălui său Panait Botez, arată direct geneza nuvelei calificată de foarte mulți critici drept tipică pentru literatura poporanistă : „Tata a fost crescut la mănăstire în județul Bacău, la Schitul-Frumoasei. Și aceasta am încercat eu s-o descriu în *Datorii uitate* : un copil crescut acolo, a învățat clasele primare la preotul de acolo. Pe urmă, doi copii din sat au fugit în oraș la Bacău ; dintre aceștia, unul n-a putut să reziste mizeriei și s-a întors înapoi în sat și a rămas țăran" *(Mărturisiri literare*, tipărite de D. Caracostea în *Revista Fundațiilor*, anul XI (1944), nr. 3 (1 martie), p. 558. Dar despre nuvelă ca atare evită să vorbească mai pe larg enunțînd doar lapidar : „Urmează să vorbesc de *Datorii uitate* pe altă dată : e problema socială care se pune : prăpastia dintre sat și oraș". Ca în continuare să adauge : „Sunt lucruri observate. N-am fantezie și mai toate subiectele sunt din viața mea".

Într-adevăr, cea mai amplă nuvelă a scritorului, care inițial urma să fie dezvoltată în roman, are la bază, în mare parte, lucruri întîmplate aievea, iar, în prima parte a ei, legate de biografia tatălui său.

Colonelul din nuvelă care ajută pe Petre Corbu să ajungă profesor desprinzîndu-se din lumea satului, are ca prototip pe tatăl scriitorului, Panait Botez, acela care din voluntar în oastea țării, după ce fusese slujbaș la căpitănia poștei din Bacău, apoi la poliția orașului, a ajuns general și care, în scrisorile din campania din 1877, semna „Pitache", nume păstrat în nuvelă.

În textul tipărit în *Viața românească* întîlnim un fragment mult mai apropiat de biografia lui Panait Botez, fragment la care autorul a renunțat la includerea nuvelei în volum — tocmai pentru că era prea fidel în redarea vieții tatălui său. Reproducem fragmentul care și-ar fi avut locul între paragrafele 3 și 4, de la p. 119, ediția de față, vol. I :

„Și cum aveau băieții condei bun, că-i învățase bine a scrie părintele Andrei de peste vale, au fost primiți ca scriitori pe cîțiva sorcoveți pe lună la căpitănia poștei, cum era pe vremurile acelea.

Pe mesele șchioape, pe care scîrțîiau condeiele toată ziulica, se lungeau noaptea visînd visuri frumoase, deși aveau drept căpătîi grămezile de condici și de hîrțoage.

Copiii fugari crescuți la țară, cînd se vedeau acuma cu degetele albastre de pete de cerneală, și cînd se năbușeau de praful din condicile arhivei, lăcrămau și se gîndeau cu jale la viața fără grijă pe cînd hoinăreau pe prundul Trotușului departe.

Însă nu-i pe lume dar mai mare decît o minte îndrăzneață în vremea tinereței. Arghir n-a mai putut răbda de dorul de acasă ; și într-o dimineață a pornit-o întins pe jos la țară înapoi, așa că a rămas numai Pitache singur și încăpățînat să lupte cu viața de oraș.

I se înfipse în minte o vorbă înțeleaptă, rămasă din bătrîni și pe care i-o spuse părintele Andrei pe cînd era la școală :

că fiecărui om norocul îi bate în ușă, măcar o dată în viață, și dacă nu-i dă drumul atunci, apoi zădarnic se mai căiește în urmă.

A stat și s-a hrănit printre străini, pînă ce, sfătuit de unul și de altul, s-a hotărît de bunăvoie să intre în oștire. Și cum era pe-atunci, cînd toate se întemeiau din nou, țara avea nevoie de oameni cu carte și, în lipsă, îi ceruse și lumii de la sate, iar satele i-au dat de ajuns și de prisos.

Deștept și muncitor, în școala grea a armatei, încetul cu încetul se înălțase din grad în grad pînă la starea pe care n-o visase nici el, nici nimeni dintre ai lui."

În fragmentul de mai sus contrastul dintre sat și oraș apare mai îngroșat.

Despre un „Arghir" care nu se poate adapta vieții de oraș ne vorbește însuși generalul Panait Botez în *Memoriile* sale:

„Locul meu rămînind vacant, mă gîndeam cum aș face să smomesc pe cel mai bun și iubit băiet, prieten al copilăriei mele de la Schitul-Frumoasei, Arghir a Postelniciții, crezîndu-mă în stare a-i fi un bun protector, că, ajutat de noroc, poate și el să ajungă ceva de samă. Hotărît, i-am scris să-și ia cîteva schimburi și să plece neîntîrziat la Bacău". Venit la oraș, tînărul de pe apa Trotușului, datorită imposibilității de „adaptare" este nevoit să se reîntoarcă la coarnele plugului: „Peste două luni, amicul și tovarășul meu, cu care duceam o viață mulțumită și în bună armonie și iubire îmi zise: «Dragă frate, pînă acum, ca să nu te supăr, nu ț-am spus că, nemaiputînd ascunde dorul ce mă chinuiește de casă, de mama și de frați, cu mare părere de rău trebuie să ne despărțim, chiar poimîine hotărît plec, mie nu-mi este sortit să trăiesc la tîrg ca tine. Eu îți recunosc meritul superiorității și norocul poate să te ajute să ajungi departe.» Ascultîndu-l mi se umplu fără voie ochii de lacrămi. Repezindu-mă la el, l-am luat în brațe strîngîndu-l și sărutîndu-l, că în adevăr îl iubeam, rugîndu-l să-și părăsească acest gînd de întoarcere la sat, că și el, fiind deștept, poate să ajungă departe, dar întorcîndu-se la sat va fi ca toți sătenii sau cel mult un dascăl de biserică. Dînsul plîngînd ca și mine, îmi răspunse: «Îmi este cu neputință»" (Panait Botez: *Memorii*, manuscris inedit).

Arghir, întors în sat, ajunge dascăl de biserică. Băiatul acestui Arghir, în nuvelă „Petre Corbu", este luat de „colonel", in amintirea vechii prietenii, și dat la carte se *adaptează* cu greu noii vieți, dar, spre deosebire de tatăl său, se *adaptează* totuși, ajunge profesor, însă își uită „datoriile" față de cei din mijlocul cărora a plecat. („Cu cît vremea trecea și Petre se deprindea cu viața și cu lumea în care se îndrumase, cu atîta slăbeau legăturile de locul din care se dezrădăcinase" (ediția de față, vol. I, p. 121). Iar atunci cînd i se oferă prilejul să facă ceva pentru ai săi, își dă seama, dureros de crud, că, în condițiile existente, practic nu poate să facă nimic, la îndemînă avînd doar modestul gest al filantropiei.

Similitudini în *Memoriile* generalului își găsesc și alte fapte din nuvelă. Spațiul nu permite consemnarea și compararea lor în întregime. Ne-am oprit însă la cel mai important, și care stă la baza nuvelei și în jurul căruia gravitează contrastul sat-oraș, așa cum l-a văzut scriitorul. În acest sens am menționa și atmosfera școlii orășenești greu de suportat la început pentru copilul venit din lumea satului, consemnată în nuvelă: „De cîte ori nu-l apucase plînsul și dorul de acasă... Și cîte umilinți nu trebuia să îndure, de cîte ori nu-și simțise obrajii îmbujorați de sînge. În certuri copilărești pentru un creion sau pentru o calamară, i se aruncau din partea *externilor* vorbe răutăcioase: «Că-i venit de la oi, că-i tot țăran, deși stă la un loc cu băieții de familie bună»" (ediția de față, vol. I, pp. 120—121). Este în mare parte și felul cum este întîmpinat, la școala din Bacău, Panait, viitorul general.

Satul „Schitul-Frumoasei" din *Memorii* devine în nuvelă „Cuzăni" — în amintirea lui Cuza-vodă, „domnul țăranilor". „Corbu" este numele de familie al părinților adoptivi ai lui Panaite (preotul „Neculai" și soția sa „Profirița"), Arghir fiind notat în *Memorii* „a Postelniciții". În nuvelă apare simplu „preotul Ilie". În *Memorii*, Ilie era diacon și „profesor", „care cunoștea și limba greacă și trecea de cel mai învățat pe acele locuri". Ca în nuvelă (în fragmentul exclus la tipărirea scrierii în volum) „profesorul" să fie „părintele Andrei" — etc.

Nuvela merge și spre o romanțare a faptelor. Astfel despre cei doi tineri, Panaite și Arghir, se afirmă că „fugiseră din Cuzăni acum vreo treizeci de ani în urmă, c-o tabără de cărăuși care mergeau cu sare la Bacău". Or, așa cum reiese din *Memorii*,

Panaite — Pitachi, cum i se spunea în familie — a fost luat la Bacău și dat la școală de către mama adevărată, Catinca Botez, ca peste puțin timp să fie lăsat să se descurce singur prin străini, nemaiputînd să-și ajute copilul. Iar Arghir, așa cum s-a arătat și mai sus, este chemat la Bacău de către Panaite peste mulți ani, cînd acesta, reușind să-și găsească o slujbă mai bună, își cheamă prietenul din copilărie să-l recomande pentru postul pe care-l deținuse el mai înainte și care acum rămăsese „vacant".

Dacă firul epic al dezrădăcinării din prima parte a nuvelei avea la bază fapte din viața tatălui său, mai mult sau mai puțin transfigurate literar, calvarul veteranilor în orașul-port și înfățișarea întregului aparat birocratic-administrativ al urbei dunărene sînt rezultatul observației directe a scriitorului.

Eugen Lovinescu referindu-se la *Datorii uitate* (în *(Istoria literaturii române contemporane, IV, Evoluția „prozei literare"*, p. 126) localiza greșit acțiunea scrierii în Brăila. Greșită este și localizarea nuvelei în Tulcea (Z. Ornea, *Poporanismul*, Editura „Minerva", 1972, p. 361). Nuvela oferă însă date pentru localizarea ei în Călărași, cu toate că numele localității nu apare consemnat nicăieri. Astfel din dialogul unuia din personajele principale ale scrierii, bădița Sandu, conducătorul grupului de veterani, desprindem : „De la Ostrov am luat caicu ista, i-am dat șese lei de parale turcului, și ni-o trecut Dunărea pe partea asta" (ediția de față, vol. I, p. 129). Or Ostrovul este tocmai în fața portului Călărași, peste brațul Borcea al Dunării. Brăila apare menționată în scriere, însă într-un paragraf care o exclude ca loc de desfășurare a acțiunii : „Un remorcher mic, ca un gîndac, sfîrîind răgușit, tîra în urma lui un șlep de patru ori mai mare, greoi, cu burta plină de grîul care-l înghițise. O pornise desigur spre Brăila" (ediția de față, vol. I, p. 115).

Pentru fixarea acțiunii nuvelei în Călărași pledează și unele date din biografia autorului : Eugeniu Botez a îndeplinit aici funcția de căpitan de port în 1904—1906, anii premergători sau chiar anii elaborării nuvelei — inițial proiectată ca roman. Chiar acțiunea nuvelei se petrece în anul izbucnirii revoluției rusești : 1905 sau imediat după aceasta.

Dacă scriitorul mergînd spre generalizare a „completat" tabloul portului cu alte aspecte, apoi acestea au fost împrumutate Galaților de care scriitorul a fost mult mai legat decît de Brăila.

Pornind de la cele afirmate de scriitor („N-am fantezie și mai toate subiectele sunt din viața mea."), este foarte posibil ca și la baza celei de a doua părți a nuvelei să fi stat tot un fapt autentic, așa cum s-a întîmplat cu prima parte a nuvelei. O identificare în acest sens nu a fost posibilă nici în manuscrisele autorului și nici în corespondență. Însă din atitudinea profesorului Petre Corbu recunoaștem ușor că acesta s-a substituit autorului ca personaj în nuvelă, relatarea la persoana întîi nu ar fi schimbat aproape cu nimic structura nuvelei. Chiar unele elemente din viața de elev a lui Petre Corbu fiind proprii anilor de școală urmați la liceul militar de Eugeniu Botez : „...sorbea cu lăcomie cărțile oprite, aduse pe ascuns și ținute pe sub saltele în dormitorul școlii. În scurt timp, era deocheat de-a binelea, Direcția îl trecuse de mult pe lista neagră... fusese prins citind pe ascuns o revistă urgisită" *(Datorii uitate*, ediția de față, vol. I, p. 122). Finalul ne oferă iarăși un element autobiografic : soția personajului principal din nuvelă (profesorul Petre Corbu) se cheamă *Marioara :* „Ce o să-i spuie Marioarei, cînd o vedea că i-a luat libretul ?... (ediția de față, vol. I, p. 165). Pe un exemplar din ediția a doua a *Datoriilor uitate*, din „Donația prof. univ. Octav Botez", exemplar păstrat la Biblioteca Facultății de Filologie din Iași, sub cota I 1803, la p. 103, în dreptul paragrafului citat mai sus, fratele scriitorului, criticul de la *Viața românească*, face următoarea adnotație : „prima soție a lui Jean Bart".

Adnotările autografe aparținînd lui Octav Botez oferă și alte date prețioase privind interpretarea nuvelei lui Jean Bart și unele asociații cu personaje din clasicii literaturii noastre. Dintre acestea cităm :

„Mitriță, băiatul morarului, cu prinzătoarea de vrăbii", prietenul nedespărțit al viitorului profesor Petre Corbu (p. 14 — trimiterile se fac la ediția din 1921, cea comentată de Octav Botez) — „Alecsandri : *Porojan" ;*

La p. 19 — felul în care dascălul Arghir își vede feciorul întors de la studii — se trimite la Slavici : *Budulea Taichii.*

La p. 31 — „hrisoavele" moșnenilor și lungul șir de procese purtate cu boierul — se specifică „T. Șoimaru".

La p. 40 — obsesia serviciului, a slujbei la funcționarul mărunt — se trimite la Cehov.

La p. 52, la funcționarul „Stelică Hîncu de după o movilă de dosare", Octav Botez comentează : „Parcă e eroul lui Gogol"

La p. 58 se consemnează „Pasiunea pentru autorii vechi".

La p. 77 „d. prefect *Arivescu*" — specifică „nume simbolic".

La p. 104—105 : se subliniază contrastul între profesorul Petre Corbu „pomul scos din rădăcina lui și răsădit aiurea" și „Mitriță, băietul lui Zamfir morarul, tovarășul copilăriei lui", rămas în sat, deși „ieșise cel dintîi la școala din sat..."

La p. 105 — „Dar conferința pe care o ținuse odată la o serbare națională : *Patriotismul*, lupta pentru moșia strămoșească..." Criticul de la *Viața românească* accentuează prin întrebarea „Care moșie ?" etc.

Am citat cîteva din adnotările lui Octav Botez pe marginea nuvelei pentru caracterul lor întru totul obiectiv.

ÎN CUȘCA LEULUI

Apare în *Viața românească*, anul V (1910), nr. 11 (noiembrie), pp. 191—198.

Se tipărește în volum : *În cușca leului*, București, [1916], la „Alcalay & Co", în colecția „Scriitori români", director A. Vlahuță, publicație săptămînală, nr. 14, pp. 3—14, datată la sfîrșit : „1912" ; *Datorii uitate. Documente omenești. Nuvele*, București, 1916, Editura librăriei „H. Steinberg", pp. 109—126, datată la sfîrșit : „1912" ; *Datorii uitate*. Ediția II-a. Carte premiată de Academia română, Iași, 1921, „Viața românească", pp. 111—128 ; *Datorii uitate*. Ediția III-a. Carte premiată de Academia Română, București [1928], Editura literară a Casei Școalelor, pp. 85—99 ; în ultimele două ediții scrierea are indicat la fine : „Constanța, 1912".

La includerea scrierii în volum, autorul aduce unele modificări neesențiale, cu excepția frazei finale care este complet schimbată. Astfel în loc de

„Menajeria a plecat în Moldova, iar regimentul la Constanța. Deși nu s-a făcut mutația reglementară, totuși pe ziua de 2 mai — ziua plecării — casierița cea cu ochi strălucitori s-a *detașat* de la menajerie la regimentul al 2-lea de roșiori, *însumîndu-se* pe acea zi în escadronul al 3-lea de sub comanda căpitanului Hîncu".

cum era tipărit în *Viața românească*, apare :

„Regimentul a plecat la Constanța, iar menajeria la Iași, însă fără casierița cea mică, rotundă și vioaie, cu ochii focoși, prin cari sclipeau uneori scînteieri de fosfor."

frază mai sugestivă și mai realizată literar.

În cușca leului este o scriere oarecum aparte în cadrul narațiunilor lui Jean Bart. Inspirată în întregime din viața militară, ni se relatează, în primele pagini, asupra desfășurării unor manevre combinate de forțare a Dunării de către ostași din cavalerie și din Flotila de Dunăre, prilej și pentru unele notații descriptive (țărmul Dunării și „cîmpia ce se întinde din jos de Brăila"), deși prima parte a scrierii are menirea de a ne înfățișa actul de curaj al unui marinar care se aruncă în apele Dunării pentru a salva un cal căzut de pe șlep. Fapta eroică a marinarului, felicitat din inimă de bătrînul general, stîrnește evocarea altor fapte pline de curaj, atribuite bineînțeles tot militarilor din regimentul respectiv, aureolate însă de un aer de legendă, cum se întîmplă cu cele atribuite căpitanului Hîncu (vitejia pe cîmpul de luptă, iar în viața de cazarmă unele fapte cu iz anecdotic care ies din comun : urcarea călare pe scările cazarmei „Malmezon" și cinstirea unei țuici „în cușca leului" de la menajeria unui circ).

Procedeul aducerii în cadrul unei povestiri a alteia asupra căreia să se deplaseze accentul principal al scrierii este unul sadovenian. Îl întîlnim rar și în alte scrieri ale lui Jean Bart, dar fără a se ridica la sfătoșenia și realizarea artistică din epica lui Mihail Sadoveanu.

BĂDIȚA GÎLCĂ

Apare în *Sămănătorul*, an. I (1902), vol. II, nr. 29 (13 octombre), pp. 34—38, datată : „1902, Constanța".

Reprodusă în *Calendarul Românului pe anul comun... 1922*, Caransebeș, anul XXXV (1921), pp. 106—110.

Se tipărește în volumele : *Datorii uitate. Documente omenești. Nuvele*. București, 1916, Editura librăriei „H. Steinberg", pp. 127—136 ; *Datorii uitate*. Ediția II-a. Carte premiată de Academia Română, Iași, 1921, „Viața românească", pp. 129—139 ; *Datorii uitate*. Ediția III-a. Carte premiată de Academia Română, București, [1928], Editura literară a Casei Școalelor, pp. 103—111 ; în cîteșitrele edițiile scrierea poartă aceeași datare din periodic : „1902, Constanța".

Bădița Gîlcă reprezintă singura colaborare a lui Jean Bart la revista *Sămănătorul*, colaborare datorită în cea mai mare parte prieteniei arătate de către unul din directorii revistei, A. Vlahuță, pe care tînărul ofițer de marină îl cunoaște în vara lui 1902 la Constanța. Referitor la felul în care l-a cunoscut pe Vlahuță, Eugen Botez scria la 7 octombrie, cu puțin înainte de apariția scrierii în *Sămănătorul* : „...știi că vara asta a fost Vlahuță pe aici și a cerut să mă cunoască. Foarte încîntat, ne întîlneam mai în fiecare zi, a mîncat de mai multe ori la vapor și eu la el. Am discutat multe cu el și m-a rugat și obligat să-i scriu la *Sămănătorul*, și-am promis..." (scrisoare adresată fratelui său Octav Botez, pe atunci student la Iași. Scrisoarea a fost tipărită de Gr. N. Stețcu în revista *Ateneu*, Bacău, anul IV (1967), nr. 9 (20 sept.), p. 2).

Lui Jean Bart nu-i era necunoscut nici St. O. Iosif, pe atunci redactor la *Sămănătorul*, întrucît „duiosul poet", într-o epistolă din 22 ian. 1903, îi scria lui Ion Adam : „Dacă-ntîlnești pe Jean Bart, te rog comunică-i salutările mele".

În *Sămănătorul*, scrierea apare imediat după poezia lui Coșbuc, *Ștrengarul văilor*. În același număr mai semnează D. Anghel, St. O. Iosif, Ilarie Chendi, Artur Stavri, Constanța Hodoș.

Situația tragică în care ajung foștii luptători de la Plevna, Grivița și Smîrdan fusese înfățișată încă din secolul trecut de V. Alecsandri. În *Eroii de la Plevna*, datată „Mircești, februar, 1878", cel care scrisese cu puțin timp înainte ciclul „Ostașii noștri" (*Peneș Curcanul, Sergentul, Hora de la Grivița, Odă ostașilor români* etc.), poetul național V. Alecsandri își exprima o îndreptățită indignare :

> Ce-i astă sărăcime și goală și flămîndă ?
> Eroii de la Plevna !... Iată-i ! Ah ! cine-ar crede !
> Le plînge chiar de milă tot omul care-i vede,
> Și eu plîng de rușine... în țara ospeției
> Să văd cerînd pomană vitejii României !

Starea mizeră a țăranului român care se distinsese pe cîmpul de luptă, aducîndu-și jertfa de sînge pentru neatîrnarea patriei, este o temă predilectă în literatura de la începutul secolului XX și îndeosebi la scriitorii grupați în jurul *Vieții românești*. I. I. Mironescu în *Furtună veteranul* (personaj real) pune în fața forțelor represive la 1907 pe ostașul care sunase atacul „la un suiș de deal... la șeptezeci și șepte". Cel care scăpase de glonțul dușman, cade secerat de gloanțele represiunii pentru că se ridicase să ceară pămînt și drepturi.

În *Bădița Gîlcă*, scriitorul depășește cadrul unei sincere și sentimentale compătimiri.

În episodul în care se relatează cum Bădița Gîlcă, în războiul de la 1877, îl face scăpat — din milă — pe turcul Memet, luat prizonier, are unele corespondențe în *Santinela* de Emil Gârleanu, „schiță din război" apărută mult mai tîrziu, în 1908.

DUPĂ DOUĂZECI DE ANI

Apare în *Viața românească*, anul XI (1916), nr. 1—3 (ianuarie-martie), pp. 265—281.

Se tipărește în volumele : *Datorii uitate. Documente omenești. Nuvele*, București, 1916, Editura librăriei „H. Steinberg", pp. 269—311, datată la sfîrșit : „noiembrie, 1915" ; *Datorii uitate*. Ediția II-a. Carte premiată de Academia Română, Iași, 1921, „Viața românească", pp. 140—184 ; *Datorii uitate*. Ediția III-a. Carte premiată de Academia Română, București, [1928], Editura literară a Casei Școalelor, pp. 115—152 ; în ultimele două ediții scrierea are la fine indicația : „Sulina, 1915".

Atît în periodic cît și în cele trei ediții nuvela poartă dedicația : „D-nei Armonica G..."

Un plan-bruion rămas în manuscris demonstrează că inițial nuvela ar fi avut altă desfășurare și chiar altă intrigă ceea ce ar fi apropiat-o mai mult de roman (scriitorul chiar intenționa la început să facă din acest subiect un roman cu multe elemente autobiografice).

Dintr-o altă variantă rămasă în manuscris rezultă că scriitorul a încercat și o redactare a acestei scrieri sub formă epistolară — în întregime sau numai parțial — spre aceasta ne îndrumă și cele două titluri păstrate în frontispiciul unei file de manuscris : *Două scrisori (femeiești)* și *Scrisori rupte (distruse)* — acestea consemnate printre alte titluri.

În mod cert una dintre amplele scrisori urma să preceadă finalul, fapt demonstrat de o primă variantă a acestuia, păstrată în manuscris, din care cităm primele fraze :

„Cele din urmă rînduri abea le mai puteam <descifra> citi. <Nu mai vedeam ultimele rînduri.> Se întunecase de tot. Am ramas amîndoi tăcuţi într-un fel de <ameţeală> amorţeală vagă <şi nespus>, cumplit de dureroasă."

Acestui pasaj îi corespunde în textul definitiv :

„De la o vreme nici o vorbă nu mai puteam auzi, căci începu pe punte să sufle un vînt răutăcios. Se întunecase de tot. Am rămas amîndoi tăcuţi, într-un fel de amorţire vagă, cumplit de dureroasă" (ediţia de faţă, vol. I, p. 200, rîndurile 23—26).

Ceea ce, într-o primă variantă, urma să i se dezvăluie eroului principal printr-o scrisoare trimisă de Geta Uimeanu „confidentului" celor doi îndrăgostiţi, în forma definitivă a textului este comunicat prin viu grai de către Miluţă — într-o formă foarte mult concentrată. O aluzie la o asemenea scrisoare se face însă chiar aici :

„Ce rău îmi pare că nu e la mine scrisoarea aceea ca să vezi cîtă durere concentrată e în rîndurile acelea" (ediţia de faţă, vol. I, p. 199, rîndurile 32—33).

Pentru economia impusă de genul nuvelistic autorul a eliminat scrisoarea. Ea şi-ar fi găsit locul într-un roman intitulat *După douăzeci de ani*, probabil împreună cu altele, la care se fac aluzii în diversele variante — cele mai multe păstrate la vreo scriere de a lui Jean Bart.

Dovada că autorul acorda o importanţă deosebită acestei scrisori, care pregătea finalul şi „lămurea" destinele eroilor, reiese şi din faptul că însăşi scrisoarea se păstrează în manuscris în două variante, ambele adresate către „Bunul şi vechiul meu prietin". Reproducem varianta cea mai completă (ultima) atît pentru datele ce le oferă cît şi pentru valoarea literară :

„BUNUL ŞI VECHIUL MEU PRIETIN,

De două săptămîni — <de atunci> de cînd ai venit să mă vezi şi eu ţi-am închis uşa — mă zbucium într-o situaţie sufletească de nedescris. O datorie de conştiinţă, mustrarea de cuget pentru urîtul gest <care> ce l-am făcut, teama de a fi rău judecată, <felul cum voi fi judecată>, poate şi o (trebuinţă) nevoie de mărturisire pentru a găsi <căutarea unei> uşurarea unui chin sufletesc toate (aceste gînduri) mi-au chinuit mintea pînă azi cînd m-am <îndemnat> hotărît a-ţi scrie aceste rînduri.

Voi fi oare pe deplin înţeleasă ? <Mi se va> (Îmi vei scuza purtarea şi gestul (meu) la care desigur nu te aşteptai.)

Îmi dau seama că sinceritatea mărturisirei mele <îţi va fi> poate să-ţi fie penibilă, <dar ştiu că mă vei ierta> totuşi vei <ierta> scuza, mă simt datoare, trebuie, să mă justific, căci e singurul mijloc prin care pot să-mi recapăt şi trebuie să-mi caut liniştea şi să-mi <recapăt> regăsesc echilibrul sufletesc.

[Marginal :] Iartă-mă şi plînge-mă !

Necontenit acelaşi gînd mă chinuieşte : ce vei fi crezînd despre mine, cum vei fi judecat gestul meu <aşa de urît> care poate fi luat ca un semn de urîtă ingratitudine.

De ce nu te-am primit ? <Pe d-ta vechiul nostru prietin ?> De ce te-am ocolit tocmai pe d-ta care, cum ai sosit, ai alergat să-ţi vezi vechii prietini ? <Mi se pare> Nu-i aşa că sunt vreo 22 de ani de cînd ne cunoaştem ?

Cum ai sosit în oraşul nostru, ai alergat cu bucurie să-ţi vezi <vechii prieteni> prietenii de altădată, vechile simpatii pe cari nu le-ai uitat încă. Cu aceeaşi inimă deschisă, cu aceleaşi bune intenţii frumoase <dar> şi vai !... ca şi altădată <nu ştii> nici n-ai bănuit, n-ai înţeles răul pe care l-ai produs fără voinţa d-tale.

Ai redeschis o rană dureroasă care începuse a se cicatriza. Ai redeşteptat tot trecutul pe care voiam să-l uit, o lume întreagă de gînduri şi sentimente pe cari mă deprinsesem de mult a le îngropa în <mine> taină. Am fost aşa de tulburată încît am avut o adevărată criză de nervi. Mi-ar fi fost peste putinţă să te primesc.

Foarte tîrziu m-am putut reculege. Astăzi cînd mă simt <calmată> calmă pot reflecta în linişte. Trebuie să-ţi spun adevărul crud : ani de zile ţi-am purtat o pică ascunsă, dar în aşa fel <că> încît nu puteam să mă gîndesc la d-ta fără ca să nu mă simt iritată. Mă chinuia parcă un necaz, o <supărare> duşmănie <care> ce mă întărîta atîta <ca> împotriva unui om ce mă urăşte, ce mi-a voit numai răul în toată viaţa (mea).

Mi se părea uneori că eşti singura cauză a <nenorocirilor mele> nefericirilor vieţei mele, că d-ta singur eşti de vină că n-am putut trăi aşa cum am visat. Iartă-mi cruzimea acestei măr-

turisiri. Dar tocmai nobleţa sentimentelor d-tale îmi dă curajul de a spune în toată sinceritatea tot <ce-mi stă> ceea ce am pe inimă.

Ce ironie dureroasă !... să fii nevoit <a înţepa> să amărăşti şi să înveninezi tocmai inima <de care eşti convins că e curată şi sinceră, aşa cum n-o s-o întîlnesc> bună şi curată de prieten adevărat, aşa cum se întîlneşte rar în ziua de azi.

Şi totuşi dacă ai cunoaşte bine adevărul, viaţa mea, totul, m-ai judeca şi m-ai ierta şi m-ai plînge, mi-ai da dreptate.

Nu spun că eşti cauza, eu sunt în primul loc vinovată, dar ai contribuit, ai fost amestecat în întîmplările vieţei mele, ai jucat un rol sincer, dar prost. Te-ai înşalat. Ai făcut un rău crezînd că faci bine. Cu mînele d-tale ai rupt <ţesătura pînzei> vălul fericirii mele.

Nu trebuie să-ţi pară curios că-ţi fac aceste confidenţe. Ştii că femeile între ele nu pot să lege adevăratele prietenii. Apoi d-ta ai fost aşa de amestecat în întîmplările vieţei mele, încît ai o parte de răspundere de care nu te poţi descarca.

De ce l-am luat pe omul acesta nu mă întreba. <Noi fetele ne măritam...> De ce am trăit şi trăiesc ? asta poţi să mă întrebi.

Mîndria, demnitatea mea, mi-a spus că dacă el m-a uitat, eu să nu alerg după el. Voi avea tăria şi înălţimea resemnărei... Vai cum ne înşelăm noi singure şi ne pomenim...

Vechile legături de prietenie ce aveai cu bărbatul meu ţi-a dat (prilejul) ocazia de a cunoaşte nenorocitul nostru trai (nenorocita noastră căsnicie). Nu mai e nevoie ca să-ţi <descriu pe bărbatu-meu, că îl cunoşti bine, înţelegi> arăt ce nepotrivire de firi, de caracter. E drept nu pot zice că am făcut o căsătorie din interes sau convenţie. Dar m-am măritat ca multe fete gîndindu-mă mai mult la rochia albă de bal... Cînd poezia s-a terminat şi am început partea reală a vieţei atunci am văzut... Mă-ntreb dacă l-am iubit vreodată pe acest om. O viaţă pierdută, sfărîmată, distrusă în fărămituri.

După doi ani de căsătorie, cînd am văzut unde merg, ce trebuia să fac ?

M-am hotărît să divorţez. Voiam să-mi recapăt libertatea...

Eram ferm hotărîtă, mi se părea că am destulă voinţă. Dar ca întotdeauna în asemenea ocazii se face gol în jurul femeii, care rămîne singură, fără sprijin, fără amici care s-o ajute. Nu

poţi să te razimi pe nime, cei care îţi arătau prietenie mai înainte acum îţi întorc spatele...

Am înfruntat desperarea părinţilor şi am plecat din casa barbatului meu, avusesem grijă să-mi iau copilul, sub un pretext, şi să-l trimit părinţilor mei.

[M-am reîntors. Am luat-o iar de la capăt.]

Eu care niciodată nu am ştiut ce face el în afară de casă, căci după morala d-voastre ştiam că lumea femeii e casa şi casa bărbatului e lumea. Cînd într-o bună zi, ducîndu-mă să achit nişte datorii, mi se prezintă la Bazarul francez, de unde tîrguiam de obicei, un cont de 500 lei — o mantilă cu peuri [sic !] şi un jupon de matase. <Întăi> Eram sigură că e o greşală la mijloc, pe cînd mi se arătă un registru ca să mă <asigur> încredinţez că e numele barbatului meu. Văd scris şi o adresă străină unde fusese <trimise> expediate articolele cumpărate.

Am cercetat şi m-am lămurit : era o veche cunoştinţă cu care reînnoise de curînd legăturile.

Eram <fermă> tare în hotărîrea mea, <credeam> simţeam că am destulă voinţă. Toate intervenirile au fost de prisos. Ţi-aduci aminte ce îţi răspundeam la toate stăruinţele ce le-ai făcut pe lîngă mine, ca să uit şi să mă împac. Îţi aduci aminte, erai faţă la scena care <am avut-o> mi-a făcut-o cu o zi înainte de a pleca din casă. Ştii cît de brutal şi cinic s-a purtat cu mine.

A doua zi n-am mai dat ochii cu el. Orice explicare era de prisos. I-am lăsat o scrisoare scurtă dar amară pe mesuţa de noapte ca s-o găsească cînd s-o întoarce noaptea de la club. M-am mutat la o prietenă a mea, colegă de pension.

Mi-am angajat advocat pentru ca să încep divorţul. Aveam dovezi materiale două scrisori găsite în buzunarele paltonului, erau de la o veche cunoştinţă cu care îşi reînnoise legăturile.

Dacă d-ta nu alcătuiai complotul cu părinţii mei care <îmi> adusese anume copilul şi-l lăsase la barbatu-meu, întîlnirea aceea nenorocită pe care d-ta ai pus-o la cale, a fost momentul fatal a vieţei mele.

Dragostea şi răspunderea pentru copilul nostru m-a făcut să am numai o clipă de şovăială de care aţi ştiut să vă folosiţi.

Soarta mi-era hotărîtă. Am fost la o răspîntie a drumului vieţei mele. În loc să apuc spre drumul libertăţei m-am întors

iarăşi la jugul apăsător. Am fost slabă — omului slab îi trebuie un stăpîn.

Este numai un moment în viaţă cînd trebuie să ai hotărîrea de a face pasul de ruptură care hotărăşte tot restul vieţei. Şi eu l-am avut, dar ai venit d-ta şi m-ai întors din drum. Dacă scapi acest moment s-a terminat. Vine bătrîneţa, nu mai poţi.

Îngropată în oraşul acesta de provincie infect şi anost unde bărbaţii joacă la club [cărţi] iar femeile acasă, într-un viespar de intrigi şi cancanuri.

Ah ! De ce te-am ascultat atunci ? De ce m-am întors <împăcat> ? Aveam zestre, puteam să dau lecţii... El mi-a cheltuit zestrea cu antreprize şi cărţi.

Barbatul şi părinţii ţi-au mulţumit şi eu mi se pare — aşa mi se părea mie atunci — că d-tale îţi datoram fericirea... n-ai lăsat să se strice o casă... ce fericire !...

Ce înşălăciune, ne înşalam unii pe alţii, cu sau fără ştiinţă ?

Cui ai vrut să faci bine ? Mie ? Lui ? La amîndoi ? Ei bine, n-ai făcut nici o faptă bună, din contra.

Cu mîna d-tale ai prins cătuşele pe care eram aproape să le rup. M-am legat iarăşi în jugul pe care mă încercasem să-l scutur.

Resemnare, resemnare !... O căsătorie rea e mai bună decît <o> orice văduvie.

O ipocrizie... sublimă minciună convenţională, minoră, tipicul învechit.

A fost resemnare sau laşitate ?

În zbuciumul şi loviturile vieţei, sentimentele <se rod> se sleiesc, slăbesc, parcă se pierd mistuite, noi le îngropăm, în schimb ideile se înmulţesc şi se întăresc <se hrănesc>, se coc. Pe cînd inima se închide, se împietreşte moartă, capul trăieşte şi lucrează încă pînă mai tîrziu.

De ce n-am avut curajul să păşesc pe calea ce soarta mi-o arăta, poate acolo aş fi găsit pacea, liniştea şi mulţumirea sufletească. Am căzut în cursa unei amăgiri.

Am fost veşnic în luptă cu lumea şi desigur eu am fost cea biruită, dar în lupta aceasta mi-am pierdut ce aveam şi arme şi bagaje, m-am predat...

Acum mi-ai trezit amintirea.

Dar focul, focul cel sfînt ?

Prin indiscreţia unei prietene am aflat că ai rupt scrisorile [venite din Italia], ai voit să omori acest amor de la început.

Cert, ştiu bine că suvenirul lui Pierre trăieşte întotdeauna în mine, încerc a mă convinge că n-a fost nici o crimă în cultul persistent, pentru că îmi aminteşte o crimă unică...

Remuşcare pentru acest suvenir neşters ? Nici o singură zi nu m-a abandonat... secret... sub calmul meu aparent de femeie şi mamă...

Ipocrizia conştiinţei. N-am încetat de a-l adora.

O rană arzătoare, durere acută... Cît am trăit aşteptîndu-l ? Fără a-l uita un moment.

Trecutul mă chinuieşte. Cu gîndul l-am urmărit...

Viaţa ne-a separat pentru ca niciodată să nu ne mai unească. Nu avem decît dreptul de a ne gîndi unul la altul cu remuşcări, cu tandreţă.

A putut el oare să mă uite pentru totdeauna ? El a păstrat în suvenirea lui imagina unei femei de 25 de ani. Azi am 40. Ce necaz de a distinge în el vechea mea imagine, de a o înlocui cu imagina bătrînă de azi.

El nu s-a schimbat. Elegant, tînăr. Numai părul a albit. Ah, cum aş fi voit să mă arunc la pieptul lui să-i spun la ureche : «Sunt eu. Te iubesc. Mă recunoşti ?» Deoparte îl observam. M-a fixat cîteva secunde...

Pe barbatul meu care îl cunoşti destul de bine nu trebuie să ţi-l mai descriu. Doar schimbările cari le-a <suferit> timpul <şi vîrsta>. Violenţa şi toanele e drept că au mai scăzut <sau> or eu m-am deprins cu ele. În schimb boalele, pasiunile, patimile au progresat defectele celelalte, au crescut cu vîrsta <din ce în ce> diabetul şi reumatismul. Zgîrcenia şi jocul de cărţi au progresat mult.

<După> Deşi au trecut 23 de ani de căsnicie <şi tot> , el tot nu s-a împăcat cu ideea că o femeie — mai cu seamă femeia lui — poate cugeta, citi, înţelege şi judeca asemenea unui barbat şi adesea mai bine chiar.

Ce alipire nepotrivită ! <Veşnic> <într-o continuă ceartă mută, o luptă zilnică, istovitoare>. Doi oameni cari nici nu se pot macar stima şi forţaţi să trăiască alături, zilnic într-o luptă surdă <şi de roadere>.

Jugul căsniciei... tirania barbatului... veşnica şi banala plîngere <mi se va răspunde> care provoacă zîmbete pe buzele celor cărora nu li-i dat să <ştie> simtă cît de dureros este amarul şi brutalul adevăr."

Într-un alt manuscris al scriitorului (32 file) care reprezintă textul integral al unei variante a nuvelei, găsim consemnate pe prima pagină, în frontispiciu, mai multe titluri dintre care autorul urma să aleagă pe cel definitiv. Le enumerăm în ordinea din manuscris : *Mărturisiri ; Femeia sfîntă ; Două scrisori (femeieşti) ; Resemnare ; Regret ; Scrisori rupte* (distruse) ; *O întîlnire ; După douăzeci de ani* — acesta din urmă fiind ales ca cel mai semnificativ.

Varianta aceasta mult apropiată de textul definitiv al nuvelei — mai puţin în partea de început şi cea de la mijlocul scrierii — ne ajută să pătrundem mai mult în „laboratorul" scriitorului, ea numărîndu-se printre puţinele variante păstrate integral.

Filele 1—4 şi 18—22 sînt scoase de autor dintr-o variantă anterioară din care s-au păstrat doar cîteva pagini disparate. Aceasta o demonstrează atît textul pe care scriitorul a făcut modificări succesive, dar mai ales notele marginale — potrivit metodei sale de lucru, Jean Bart lăsa întotdeauna o treime din pagină albă în care revenea cu completări şi lecţiuni diferite. Din aceste file aflăm că iniţial eroina nuvelei ar fi urmat să se cheme în loc de Geta Ulmeanu : „Cartagena Sipeanu, o blondă, cu părul auriu şi ochi visători, albaştri <senini>, măritată c-un inginer (mai) bătrîn şi cartofor stricat. Era pentru el femeia sfîntă" (ms. fila 6).

(A se compara cu textul definitiv al scrierii, în ediţia de faţă, vol. I, p. 184, rîndurile 1—3.

Iar macedoneanul Miluţă, confidentul eroului principal (alias autorul), apare Miriuţă (ms. fila 1). Celelalte personaje rămîn aceleaşi : inginerul Cristea Ulmeanu — soţul Getei, bona *Frau* Berta. Legat însă de numele iniţial al eroinei, „Cartagena", apar cîteva porecle date confidentului de către tinerii ofiţeri, porecle care n-au fost păstrate în ultima formă a nuvelei : „Miriuţă Cartagenezul inofensiv", „Delenda Carthajo", „Delendum Cartagena" (cf. ms. 6 verso).

Ar fi ilustrativă înregistrarea tuturor variantelor la această scriere. Dar pentru că spaţiul nu ne permite, ne mărginim doar la consemnarea cîtorva fragmente spre a putea fi comparate cu textul definitiv, reprodus în ediţia de faţă :

„Ce bucurie am simţit cînd, întorcîndu-mă pe vaporul care <trebuia să coboare> cobora Dunărea, am dat cu ochii de Miriuţă. Cu ce mulţumire sufletească <l-am> ne-am strîns în braţe <pe vechiul meu prietin> ca doi vechi prietini. <Nu-l> Nu ne mai văzusem de vreo cîţiva ani. Cum de ne pierdusem <urma> urmele unul altuia ?

<Ţinîndu-ne de mînă> Mînă în mînă ca doi <copii> şcolari, ne uitam <acum> lung unul în faţa altuia. Ne măsuram din ochi, ne cercetam trăsăturile cunoscute şi totuşi <atît de> schimbate, cutele adînci <cari se> adîncite <sub> <de> lăsate în urma degetelor aspre ale vremei.

Şi în timp ce clătinînd din cap ne (admiram) (observam) măsuram unul altuia *labele de gîscă* care <prindeau, începeau> începuseră <la amîndoi> să ne încreţească pielea de la coada ochilor spre tîmple, acelaşi regret ne alunecă într-un suspin uşor deodată la amîndoi pe buze.

— <Aşa-i că-mbătrînim> Ce repede îmbătrînim... curînd... aşa mereu... mereu !... fără să ştim... pe nesimţite" (ms. fila 1).

(A se compara cu textul definitiv al scrierii, în ediţia de faţă, vol. I, p. 180, rîndurile 1—14).

De cele mai multe ori revederea textului în vederea formei definitive are ca finalitate concentrarea şi cursivitatea. Pentru rîndurile 28—30 din textul definitiv, ediţia de faţă, vol. I, p. 182 găsim în variantă următorul text :

„Aşa că s-ar fi putut zice că forţele sentimentale se neutralizau una pe alta, ca să nu cadă. Şi poate tot această cauză îi răteza aripele <cuvîntului> <amorului> dragostei adevărate spre ţelul adevărat. Îl împiedeca de a ajunge pînă la capăt şi rămîne la mijlocul drumului. Taina patimei fără ţel..." (ms. fila 5 verso).

Scriitorul a înlăturat şi beţia de epitete, manifestată în textul variantei. Astfel fraza : „O iubire curioasă, ciudată, candidă, duioasă, eterică" (ms. fila 7) este redusă la : „O iubire ciudată, eterică" (ediţia de faţă, vol. I, p. 184, r. 7).

Alteori autorul renunţă la talouri reuşite, la „pasteluri" sugestive, ca cel de mai jos :

„Pustietatea bălţilor şi ostroavelor unde nu întîlneai ţipenie de om. Zile întregi fără să vezi un om. Bălţi, gîrle, rapiţă samanată, herghelii de cai, turme de porci, vite mai mult împresurate de apă, părea că ne găsim pe malurile Nigerului sau Congoului în Africa. Exploratorii Africei sau pionierii americani. Stam zile întregi, ne culcam afară sub polog de frica ţînţarilor. Vaporul ne aştepta. La cîteva zile ne duceam la oraş, cu faţa bronzată, cu dorinţa de a vedea şi a auzi lume, muzică, avizi de a gusta deliciile vieţei de oraş civilizat (la şantan). a bea bere, a veni în atingere cu civilizaţia, simţeam cum ne sălbăticim, ne întoarcem la omul primitiv, în sînul naturei salbatice, omul nu lucrase nimic. Pescari bărboşi în lotcile negre îşi scot avutul. La ei mîncam des vestitul borş pescăresc şi crap la proţap" (ms. fila 2 verso).

„Descripţia" aceasta ar fi fost intercalată la începutul scrierii — în a patra pagină din ediţia princeps — (în ediţia de faţă, vol. I, p. 181, între rîndurile 36 şi 37). Este eliminată de scriitor atît pentru faptul că ar fi frînat relatarea faptelor, dar mai degrabă — credem noi — pentru că era mai aproape de un peisaj de deltă, decît cel din jurul Călăraşilor unde scriitorul mărturiseşte indirect că îşi plasează acţiunea nuvelei. Tabloul descriptiv se păstrează în acele file reluate din versiunea anterioară în care găsim menţionat chiar un „far" — un indiciu care — asociat peisajului citat mai sus — ne face să credem că iniţial autorul ar fi fost înclinat să ofere drept cadru de desfăşurare a nuvelei *După douăzeci de ani*, Sulina şi împrejurimile.

Autorul renunţă şi la următorul fragment care urma a fi inserat în continuarea tabloului de mai sus.

„Apariţia noastră — deodată 7 ofiţeri tineri — în acel oraş făcuse oarecare senzaţie.

În scurt timp începu vînătoarea după însurătoare... Cu vreo cîţiva ani înainte se făcuseră vreo două căsătorii cu ocazia trecerii escadrei prin acel port. Aşa că oferta era mare.

Noi umblam grămadă (în grup) în bandă, ne ţineam departe de lumea orasului. Simţeam bine însă cum ochiade furişe, priviri lacome, ochi cercetători ne pîndeau de la fereşti, de prin balcoane.

La grădina publică, la cofetărie şi berărie cîteva fete nerăbdătoare nu-şi ascundeau necazul împotriva răului şi ifosului nostru. Una ne <numise> zicea cînd ne vedea trecînd în grup : <Vin sălbaticii !> Iar alta, pentru că umblam toţi în haine albe, de vară ne poreclise «Cerşetorii în haine albe».

Mai toţi, deprinşi a duce o viaţă publică, evitam cu teamă societatea, fugeam de viaţa intimă de familie. O frică, precauţiune, ne ţinea în gardă, frica de complicaţii cu fete de familii bune. La <o grădină>. la un varieteu infect ne lasam banii şi sanatatea (ms. fil. 3 şi verso).

Subiectul nuvelei *După douăzeci de ani* (titlu întîlnit şi la Al. Dumas), într-un proiect iniţial, urma să fie dezvoltat în roman, aşa cum declara autorul într-un interviu acordat în 1926 : „Bucăţile *După douăzeci de ani* şi *Prinţesa Bibiţa* erau de asemenea [ca şi *Datorii uitate]* două subiecte de roman, pe cari le-am dat concentrate în două nuvele" *(Însemnări şi amintiri, ed. cit.*, p. 221).

Oricît s-ar refugia scriitorul în ficţiune, faptul trăit, amintirea, vine să-şi revendice locul aproape în toate scrierile lui Jean Bart, chiar dacă nu-i revine un loc preponderent ca în această *După douăzeci de ani* — una dintre cele mai realizate proze ale lui Jean Bart. Dar şi în această nuvelă totul este evocat prin prisma „amintirii", *acţiunea se petrece în trecut*, ca în majoritatea scrierilor lui Jean Bart în genul scurt al prozei.

Din primele pagini ni se relevă elementul autobiografic :

„Am legat cu el [cu Miluţă, unul din personajele principale ale nuvelei] o prietenie strînsă, pe cînd ne aflam îmbarcaţi pe acelaşi vas, lucrînd la harta Dunărei. Cîţiva ani i-am trecut trăind viaţa monotonă de mică garnizoană, prin porturile din susul Dunărei.

O vară întreagă am petrecut-o în portul C..." (ediţia de faţă, vol. I, p. 181).

Portul C... nu este altul decît Călăraşi, unde ofiţerul de marină a fost, pentru scurt timp, căpitan de port. Acţiunea nuvelei se petrece în acest port de la malul Dunării, ca şi acţiunea din *Datorii uitate*.

Referirile la o călătorie în Scandinavia (ediţia de faţă, vol. I, p. 186) constituie de asemenea un element autobiografic.

Episodul erotic al tînărului ofițer pare el însuşi un element de autobiografie, cu atît mai mult cu cît narațiunea se desfăşoară la persoana întîi. Dedicația „D-nei Armonica G..." pare şi ea edificatoare în acest sens.

Iubirea se înfiripă în timpul unei călătorii pe vapor, ca şi iubirea Penelopei din *Europolis*.

Numărîndu-se printre puținele scrieri de mai largă respirație epică aparținînd lui Jean Bart, nuvela prezintă şi o construcție aparte. Narațiunea propriu-zisă — evocarea episodului erotic — este prilejuită de revederea vechiului prieten reîntîlnit „după douăzeci de ani", în aceleaşi locuri unde s-a înfiripat iubirea din „prima tinerețã". În felul acesta atît începutul nuvelei cît şi finalul constituie mici „capitole" în care cele două personaje reflectează asupra celor petrecute în urmă cu două decenii : iubirea pentru „femeia sfîntă", Geta Ulmeanu — ceea ce constituie miezul nuvelei. Prin raportarea la prezent faptele evocate sînt învăluite într-o umbră nostalgică de duioşie, dovedind una din laturile scrisului lui Jean Bart — cea sentimentală.

PRINȚESA BIBIȚA

Cele şase scrieri incluse în volumul *Prințesa Bibița* au fost elaborate între 1919—1922. Data „1912", consemnată la finele „jurnalului de bord" *În Gibraltar*, indică, probabil, anul în care s-a întreprins călătoria (impresiile notate cu acest prilej au fost redactate însă mai tîrziu). Majoritatea pieselor din volum au apărut mai întîi în *Viața românească* (seria doua). *Într-o sîmbătă* vede lumina tiparului în revista *Cugetul românesc*, iar *Horațiu Baltă — Documente omeneşti* — în *Însemnări literare*, revistă ce precede reapariția *Vieții româneşti*.

Materialul literar reflectă însă „fapte" petrecute mai înainte : acțiunea din *Prințesa Bibița* — scrierea cea mai amplă şi care împrumută şi titlul volumului — se petrece în jurul anilor 1895 (la p. 216, ediția de față, vol. I, v. aluziile la deschiderea canalului de la Kiel în 1895 şi la care a participat şi nava-şcoală bricul „Mircea", făcînd înconjurul Europei) ; *Cu ruşii în Deltă. Hormuz Talek* şi *Cazul de la farul Olinca. Note de drum pe apă* evocă întîmplări din Sulina şi din Deltă petrecute în timpul primului război mondial.

Potrivit unei afirmații a autorului, întregul volum ar fi fost elaborat într-un timp foarte scurt : „Mulți mi-au spus că din *Prințesa Bibița* aş fi putut face un mare roman. Puțini ştiu că acest volum l-am scris într-o lună la Techirghiol, profitînd de un repaos la care mă obliga sănătatea" (I. Valerian, *De vorbă cu Jean Bart*, în *Viața literară*, anul I (1927), nr. 38 (19 februarie), p. 2). Credem că cele afirmate de Jean Bart se referă numai la nuvela *Prințesa Bibița*, aşa cum ar lăsa să se înțeleagă chiar prima frază citată aici şi cum rezultă dintr-un alt interviu :

„*Prințesa Bibița* am scris-o într-o lună, la mare, după ce un an întreg mă chinuisem cu întrebarea: «Am sau nu am talent?»" (Romulus Dianu: *Cu Jean Bart (Eugen P. Botez) despre el și despre alții*, în *Rampa*, anul XIV (1929), nr. 3379 (29 aprilie), p. 2).

Așa cum se menționează pe coperta interioară, volumul apare în 1923, la „Tip «Răsăritul», București", iar pe ultima copertă este consemnată: Editura „Viața românească", București. (La aceeași tipografie va apare în 1925 și volumul *În Deltă*, însă fără menționarea vreunei edituri.)

Ediția, format mic, 120 p., are o copertă ilustrată: un velier; motivul marinăresc este îndreptățit, *Prințesa Bibița* relatînd fapte întîmplate în Sulina, iar ultima scriere *În Gibraltar* subintitulîndu-se „Dintr-un jurnal de bord".

Volumul a apărut în primele zile ale anului, întrucît la 17 ianuarie 1923 i se dedica în *Adevărul* prima recenzie (D. I. Suchianu: *Jean Bart — „Prințesa Bibița")*, ca la 1 februarie să fie recenzat de T. Teodorescu-Braniște în *Aurora*. Este anunțat la „apariții" și în primul număr al *Vieții românești* din acel an (ianuarie 1923). Aceeași revistă îl trece, pe coperta de la sfîrșit, printre cele mai noi apariții.

Apariția noului volum este consemnată și de *Cugetul românesc*, nr. 1 pe ianuarie 1926, la „Bibliografie": „Jean Bart (Eug. P. Botez), *Prințesa Bibița* (nuvele) 20 lei, Edit. „Viața românească" (în revista condusă de Arghezi apăruse, în 1922, și una din scrierile cuprinse în volum: *Într-o sîmbătă)*.

Deși redus ca întindere, volumul *Prințesa Bibița* s-a bucurat de o atenție deosebită din partea criticii literare: nu mai puțin de șase recenzii pînă la distingerea lui cu premiul „Eliade" și două recenzii după premiere. Mai mult, Mihai Ralea îi acordă un studiu special în *Viața Românească* (nr. 7, iulie 1923), reluat în volumul său *Perspective*, 1928.

Recenzenții — între care nume de prestigiu în critica literară a timpului — evidențiază în primul rînd conținutul volumului, relevînd fidelitatea autorului față de o tematică îmbrățișată încă de la primul volum — lumea apelor și a porturilor: „cinci nuvele bine alese și un fragment de «Jurnal de bord» ce poate fi privit ca o fericită complectare a operei trecute, formează noul volum, în care atmosfera portului și a mărei se păstrează, dovedind profunda dragoste a autorului pentru viața de apă, pe care a trăit-o și o simte încă în fiecare fibră" (R. C.: *„Prințesa Bibița" de Jean Bart (Eugeniu P. Botez)* în *Viitorul*, anul 14 (1923), nr. 4521 (5 aprilie), p. 1); la aceeași rubrică e recenzat și volumul lui Octav Botez: *Pe marginea cărților*).

Într-adevăr în cuprinsul ediției se strecoară doar două scrieri în care faptele se întîmplă „înăuntrul uscatului": *Într-o sîmbătă* și *Horațiu Baltă*. Prima are o pondere însemnată pentru definirea ca „scriitor moldovan" a lui Jean Bart, ca scriitor în opera căruia își face loc și o tematică a „tradiției". Chiar dacă nu e preponderentă, ea ne oferă o „cheie literară" — așa cum remarca Em. Bucuța — ne ajută să „înțelegem mai ușor de unde se țese, peste lucrul aspru al omului de apă, atmosfera de duioșie și tivul de azur pe zări și profiluri. Tremurul acesta mișcat și uneori arătînd spre alți evi poetici, nu-i emanație din subiect, ci în obîrșia scriitorului. Încă un moldovan al tradiției, deși cu fața împietrită și ochiul de oțel, al omului care s-a juruit valurilor" (Em. B. [Emanoil Bucuța]: *Prințesa Bibița*, în *Cugetul românesc*, anul II (1923), nr. 3 (martie), p. 286).

Într-o scurtă notă, nesemnată, apărută în *Gîndirea*, (anul III (1923), nr. 3—4 (mai), pp. 73—74), după ce se arată că prin noul volum „Jean Bart nu adaugă o «înnoire» scrisului său, cunoscut și iubit de lectorii credincioși ce-i așteaptă cărțile rare ca darurile unui zgîrcit", se remarcă locul aparte, „singuratic", ce-l ocupă scriitorul în literatură „de două decenii încoace". Nota aceasta atît de proprie scriitorului face ca noua ediție să constituie „pentru cititor două ceasuri de rară odihnire sufletească, asemeni acelor scurte rătăciri cu barca, pe mare potolită, nu prea departe de țărm, de unde te întorci cu plămînii aerisiți de briza sărată și cu gîndul calmat și împăcat cu tine însuți".

Se relevă îndeosebi faptul că scriitorul nu a alergat după o „glorie pripită", nu și-a însușit „azi o modă, mîine alta", ci și-a menținut stilul care-i este caracteristic, dînd dovadă de o „probitate literară" fără precedent, care-i stabilea în acel timp un loc de frunte în literatura română (D. I. Suchianu, în *Adevărul*, 17 ianuarie 1923), scriitorul posedînd toată arta nuvelei, „între Brătescu-Voinești și Sadoveanu, cei doi de frunte nuveliști ai zilei, d. Bart ocupă un loc perfect egal", deși vine cu scrieri de respirație mai scurtă: „dovedește în acest volum un frumos meșteșug al scrisului concentrat și pitoresc, rezumativ și variat în același timp" (T. Teodorescu-Braniște — *Jean Bart: „Prințesa Bibița"*, în *Aurora*, 1 februarie 1923).

Aspectul variat și pitoresc al scrierilor incluse în volum este remarcat și de Izabela Sadoveanu într-o interesantă recenzie (*Adevărul*, 4 mai 1923), ceea ce face ca Jean Bart să fie „unul din acei scriitori cari cu greu ar putea fi siliți să intre în vreuna din căsuțele rigide ale criticei cu sistem".

O recenzie asupra volumului întîlnim și într-o revistă transilvăneană în care recenzentul, Ion Gane, pe lîngă „umorul sănătos și discret" și „stilul limpede", remarca: „În timpurile acestea în care suntem aproape sufocați de manierismul literar *en vogue*, cetind volumul d-lui Jean Bart, ne simțim pentru un moment înseninați și răcoriți, ca și cum ne-ar fi atins pe obraz boarea umedă și binefăcătoare a mării" (*Cele trei Crișuri*, anul IV (1923), nr. 11—12 (noiembrie-decembrie), p. 180).

Tonului elogios din majoritatea recenziilor care fac din apariția cărții aproape un eveniment literar, i se adaogă decernarea premiului „Eliade Rădulescu" (5.000 lei — cel mai mare premiu al anului), în ședința solemnă din 8 iunie 1923, ca urmare a raportului pentru premiere susținut de Ion Bianu, acela care susținuse în 1903 și premierea *Jurnalului de bord* apărut în 1901.

Raportorul face o paralelă între volumul de atunci și cel prezentat acum pentru premiere, arătînd direcțiile în care a evoluat talentul scriitorului:

„Am avut atunci bucuria de a fi raportor asupra elegantului volumaș care aducea în literatura noastră un element nou: viața pe mare cu aspectele și emoțiile ei."

„Dădusem raportului de atunci (*Anale*, *XXV*, pp. 444—451) o dezvoltare mai mare decît este obiceiul, din cauza marilor calități cu cari era înzestrată scrierea întîiului nostru scriitor de literatură maritimă."

„În bună parte speranța de acum două decenii s-a împlinit. Talentul ofițerașului s-a maturizat de la sine. Calitățile fluide atunci s-au consolidat. Contururile vagi ale descrierilor de țări și localități au cîștigat atît de mult în preciziune încît din cuvintele cari le descriu le vezi ca într-un film fotografic. Mai mult încă s-au cristalizat caracterele personajelor cari ne trec pe dinainte" (*Anale*, Tomul XLIII, Ședințele din 1922—1923, „Cultura Națională", București, 1923, p. 164).

Desigur noul volum ne oferă pagini de literatură care nu de puține ori se ridică deasupra multora din scrierile incluse în volumele precedente (*Jurnal de bord* și *Datorii uitate*), luat însă în întregime el este destul de fragil și în ansamblul edițiilor scriitorului ocupă un loc modest, cu certitudine după cele două ediții anterioare. La distingerea volumului cu premiul „Eliade Rădulescu" a contribuit în bună măsură și faptul că autorul fusese ales, cu un an înainte, membru corespondent al Academiei Române, în urma raportului prezentat de Mihail Sadoveanu în ședința din 8 iunie 1922, cînd Eugeniu Botez a primit 22 voturi pentru din 22 de votanți.

O ușoară notă de repros față de numărul redus al scrierilor lui Jean Bart se desprinde chiar din raportul lui Bianu care menționează în final:

„Mult nu a mai scris dl. Botez [din 1903, cînd a fost premiat *Jurnalul de bord*], acum comandor în viața civilă pe uscat, dar cît a scris este o contribuție de un deosebit preț adăugată la literatura noastră în proză. Acest merit i l-a recunoscut Academia chiar în anul trecut, cînd și l-a apropiat alegîndu-l membru corespondent. Este deci natural ca scrierile dînsului să fie totdeauna vrednice de premiere" (*Anale, vol. cit.*, p. 164).

Volumul lui Jean Bart și *Scrisorile unui răzeș* de Cezar Petrescu (acestuia din urmă i s-a acordat cea mai mare parte din premiul „Constantinide" — 3.000 lei) constituie singurele lucrări în proză premiate în 1923 de Academia Română.

În același an 1923 — sau mai de grabă în anul următor — volumul a fost decernat cu un premiu și din partea Ministerului Artelor, întrucît pe ultima copertă a ediției *În Deltă, 1925*, la rubrica „De același autor" stă consemnat: „*Prințesa Bibița* (carte premiată de Academie și de Ministerul Artelor)".

PRINȚESA BIBIȚA

Apare în *Viața românească*, anul XIV (1922), nr. 9 (septembrie), pp. 321—333.

Se tipărește în volumul *Prințesa Bibița*, București, 1923, Editura „Viața românească", Tipografia „Răsăritul", pp. 5—32, datată la fine: „Sulina, 1916".

Ca și nuvelele *Datorii uitate* și *După douăzeci de ani*, *Prințesa Bibița* era menită inițial să constituie subiectul unui roman, proiect abandonat de scriitor — cum s-a întîmplat și în cazul celor două scrieri menționate mai sus.

Nuvela a fost scrisă în vara anului 1922, la Techirghiol, unde scriitorul își petrecea concediul, avînd a se îngriji aici de propria-i sănătate și de „coloniile de copii" patronate de Asistența Socială al cărei prim director general era însuși comandorul în rezervă Eugeniu Botez. Din Techirghiol îi scria, la 24 iulie 1922, soției sale Mania, aflată la Balcic: „M-am pus să scriu. *Bibița* e aproape gata. Însă tot nu lucrez cum credeam, din cauză că trebuie să stau mai mult culcat" (scrisoare inedită, păstrată la Muzeul Literaturii Române, ms. nr. 15148).

Deși reiese clar — în primul rînd din mărturiile autorului — că nuvela a fost definitivată în același an în care își făcea apariția în *Viața românească*, la includerea ei în volum scrierea poartă la sfîrșit mențiunea „Sulina, 1916". Această dată vrea să marcheze — în intenția lui Jean Bart — anul primelor „bruioane" dedicate acestui subiect. Și într-adevăr printre manuscrisele păstrate la Muzeul Literaturii Române întîlnim mai multe versiuni succesive ale nuvelei pînă a fi adusă la forma sub care o cunoaștem astăzi. O variantă consemnată într-un caiet — se pare cea mai veche — se intitulează *O farsă din tinerețe*, o parte din personaje avînd nume schimbate: astfel, unul din personaje se numea Urania — în loc de Luluca Luludi, iar pentru „Radu Solitaru" întîlnim „Silică Solitaru". Alte două variante-bruion poartă titlul de: *Prințesa Bibița Luludi — O farsă* — și respectiv *Bibița Garoflides*. Chiar forma definitivă se intitula inițial astfel: prima pagină păstrează șterse ulterior de autor: *Muta din Portici și Oarba din Sorrento* și *Prințesa Bibița Garoflides*, ca, în sfîrșit, să rămînă titlul definitiv *Prințesa Bibița*.

Într-un alt caiet de „subiecte" care poartă pe copertă — scris de mîna autorului — „Locot. Eug. Botez: *Literatură*" (Muzeul Literaturii Române, Ms, 15139), întîlnim două bruioane care povestesc fapte ce urmau a fi incluse în nuvelă. La p. 17, sub titlul *Oarba din Sorrento*:

„D-ra Catargian. Cine e mama? Una din cele 7 tiroleze sosite cu o capelă de dame la Sulina. Ofense: toate cucoane blonde într-o lume de brunete grecoaice. Are atîrnată în cui ghitara.

Fata e muzicantă. Se mărită cu un armator bogat. Pleacă la Paris. Îl ruinează. Îl părăsește. Cîntă la Odesa, la Nița [Nisa] etc.

Vine în țară și îl vede pe Fofonel Sion cu care tratase amorul în tinerețe, la Sulina. Nu s-au luat, că erau calici.

Sion, însurat, cu copii. *Madame* Sion zice: «Să uita așa la Fofonel, că credeam că acuma mi-l ia...»"

Iar la p. 19, scris în creion și tăiat ulterior de autor, găsim: „Pe cheu, în fața vaporului nostru, era o casă de lemn cu 2 rînduri. Jos era o agenție (sau consulat), sus ședea o cucoană bătrînă, văduva unui consul grec, avea o fată bătrînă. Sau jos sta o fată frumoasă, corcitură italo-grecească, era foarte mioapă și bună muzicantă, o poreclisem *Oarba din Sorrento*.

Ieșeau amîndouă la plimbare pe dig, pînă la far.

Pe cea urîtă o poreclisem Barbara Ubrecht *(Muta din Portici și Oarba din Sorrento)*."

Prințesa Bibița, nuvela cea mai apreciată de critica literară, este și scrierea pentru care autorul ne-a lăsat cele mai numeroase bruioane și variante. Am menționat și mai înainte, în treacăt și rezumativ, cîteva dintre ele. Din toate se degajă atmosfera de colț oriental îngemănată cu viața de port maritim. Într-o variantă — se pare, cea dintîi — care deși are aceeași eroină, Bibița Garoflide, acțiunea se petrece în Cornul-de-Aur, pe malul Bosforului, într-un peisaj luxuriant, la Buiukdere, unde un vapor românesc este silit să acosteze, întrucît cu o zi înainte se închiseseră Dardanelele — se pare că, potrivit acțiunii din varianta păstrată, ne aflăm cu puțin înainte de izbucnirea celui de al doilea război mondial.

Reproducem în întregime cele trei file din varianta păstrată și intitulată *O farsă. Într-o seară la Buiukdere*, atît pentru datele ce ni le oferă cu privire la nuvelă cît și pentru valoarea literară a variantei însăși:

O FARSĂ. ÎNTR-O SEARĂ LA BUIUKDERE

— Hotărît, turcii ne fac mizerii! și comandantul supărat foc <smucind cu amîndouă mîinile> învîrti cu furie mînerele telegrafului de la mașină, și indicatorul se opri brusc zbîrnîind <răgușit> ascuțit pe sectorul cadranului foarte încet:

Pe malul din stînga, în dreptul unei cazarme, [pe] platoul de la Buiukdere, la catargul căpităniei, trei stegulețe colorate se

înălţară unul după altul fluturînd în vînt. <Caut în> Răsfoiesc grăbit în ceaslovul *Codului internaţional de semnale :* *„Bara închisă, nu puteţi* <ieşi din> *părăsi portul !“*

— Atenţiune la cîrmă — banda babord ! şi o straşnică înjurătură nautică scăpă printre dinţii comandantului.

— *Stop ! Gata de ancorat !*

Spiţele cîrmei joacă în mînele pilotului şi vaporul abate brusc la stînga, intrăm cu viteza ramasă în adăpostul băii Buiukdere.

N-avem ce face. Trebuie să ne supunem. Ancorăm aproape de mal în <dreptul> faţa <unui şir de> unei vile cochete îmbrăcată în verdeaţă de <iederă> glicină <la umbra unor platani bătrîni>, după <un şir> o perdea misterioasă de platani (bătrîni) stufoşi.

— Pilotul şi secundul să <plece imediat> iasă numaidecît la mal şi să ceară lămuriri <de ce nu ne lasă>. Să-i spună Turcului răspicat că anunţăm imediat legaţia română pentru că ne-a oprit din drum.

Şi comandantul începu să urmărească cu binoclu mişcările de pe mal.

— „Puiul“ la apă ! se auzi comanda secundului la pupa vasului. Un scîrţîit de macarale şi cea mai mică barcă a bordului căzu bufnind cu fundul lat pe faţa apei calme.

De sus, de pe comandă, urmăream mersul bărcei spre mal către grupul de ofiţeri turci, strînşi în jurul catargului de semnale.

Comandantul, cu binoclu în dreptul ochilor, îşi alese un alt punct către care îşi <aţinti> pironi privirea. Îl observai mirat. Căta ţintă spre balconul vilei din faţă. Se aplecă spre balustradă şi, <scoţîndu-şi şapca> descoperindu-se, salută graţios învîrtind şapca de cîteva ori în sus. Fruntea i se descreţise şi un <surîs> zîmbet duios îi îndulci privirea pînă atunci aşa de încruntată. Din balcon i se răspunse prin o fluturare de batistă ; cîtva timp se văzu ca un fulg alb ce <tremura>, să zări în draperiile de verdeaţă care acopereau misterios balconul vilei.

— Ei, dar ai prieteni şi <pe aici> prin partea locului ?

— Desigur. Asta e vila <„Garoflide“> „Mon Caprice“ a familiei Garoflide.

Cu binoclu se putea distinge bine, în balcon, un bust de femeie într-o haină albastră, iar în uşă să zărea forma corpului (trupul) unei femei în negru.

— Sunt <nişte> două cunoştinţe vechi din <prima tinereţă> <vremea> primii ani ai tinereţei. Cea în albastru e o văduvă a unui consul grec de la Sulina, Pompi, Olimpia Agopiade, iar cea în negru <e> vară-sa, o fată bătrînă şi nenorocită, Bibiţa Garoflide, Prinţesa Bibiţa cum îi spuneam noi. A ! ce existenţă (ciudată) <nenorocită> ! Ce viaţă curioasă, ce destin. Un adevărat roman <sentimental> de senzaţie e viaţa ei.

„Puiul“ se întoarse la bord. Secundul şi pilotul urcară scările puntei de comandă.

— Nu putem ieşi din Bosfor, pentru că flota turcă face exerciţii de tir în gura canalului <trebuie să>, spuse secundul flegmatic.

Pilotul, un levantin <zîmbitor>, <cu zîmbetul veşnic pe buze> iscoditor, se apropie vorbind în şoaptă :

— Am aflat eu cum stă chestia : a fost oprit un vapor mare de pasageri, cu pavilion francez, „Sudan“ din compania „Messagerie Maritime“, cică ducea <o mare cantitate de aur franţuzesc> muniţii în Rusia pentru război. Nemţii vor să-i facă inspecţie, nu vor să-l lase să plece, şi de formă trebuie să ne ţie şi pe noi cu care nu au nimic. Ce să facă şi bieţii turci, parcă ei comandă, acum îi joacă nemţii cum vor. Vapoarele româneşti erau cele mai protejate, dar acum ce pot face ei. Iacă acum 10 zile, cînd s-a[u] închis Dardanelele, cei din Stambul nu ştiau nimic. Generalu neamţ singur a dat ordin.

Ne-am resemnat. Trebuie să rămînem aci <pînă mîni dimineaţă> la ancoră pînă a doua zi.

Îmi tîrîi un scaun lung de bord şi mă <aşez> <lungesc> întind cu lenevie pe pînză de <corabie> vele, aspră şi răcoroasă. De sus, de pe puntea de comandă, privesc în zare, printre gene, cu ochii pe jumătate închişi.

[*Adăugat marginal :*] Marea calmă apărea imobilă şi infinită. Pîlnia Bosforului dinspre Marea Neagră se umple de nori de fum. Bălauri negri...

Departe, în lumina <roşiatică> purpurie a asfinţitului printre vîrfurile grupelor de chiparoşi negri <ce străjuiesc>, straje <neclintite> mute a cimitirelor turceşti, de pe dulcile coline fermecătoare (înverzite) ale Bosforului, luceşte (în zare) ieşind din sînul mărei şi înălţîndu-se <într-un> în giganticul amfiteatru al Cornului-de-Aur <măreţul (magicul) oraş cosmopolit> splendida aşezare a aceleiaşi veşnice şi magice Babilonii (aceeaşi cu diferite nume : *Cetatea sfîntă* <zidită> a lui Claudius, Constantin I, capitala creştină a Imperiului de Răsărit, Bizanţul aurit al Comnenilor şi Paleologilor, „oraşul păzit de Dumnezeu“, Stambulul roşu al padişahului lumii musulmane, cheia Orientului, Ţarigradul visat de slavii Nordului, mărul discordiei în politica mondială contemporană.

<Din> În departare nu se disting nici forme, nici culori, jos o masă confuză <palpită> învălită într-o pînză diafană <care se înalţă> sus, <pe cerul vioriu (violet)> pe un cer de safir se desemnează <conturul> clar <liniile poleite ale moscheelor, crenelele seraiului> cupole aurite şi vîrfurile ascuţite ale minaretelor ca nişte lăncii înfipte în pămînt.

[*Adăugat marginal* :] Lumina nuanţată cu atîta bogăţie şi delicateţă ; reflecte de incendiu <pe> ferestrele din Scutari.

Pămîntul acesta <închegat de atîta sînge> care a supt atîta sînge (omenesc), cu amestecul lui ciudat de rase şi religii <cu un furnicar> cu agitarea acelui furnicar omenesc de interese, de patimi şi intrigi, apare la distanţă aşa de mut şi calm <ca tablou> <asemeni unei picturi în ulei sub lumină> ca un tablou în ulei pictat <în> sub lumina dulce a unui calm asfinţit de soare.

[*Adăugat marginal* :] Atmosfera caldă, dulce şi colorată ia (culori) tonuri metalice ; gazonul verde al peluzelor ; colinele în etaj ; curbele graţioase a băilor cu satele. O armonie în varietate. Puritatea aerului. Aerul purificat de vîntul dinspre mare şi îmbălsămat de adierea pinilor.

Într-un astfel de cadru intenţiona scriitorul să plaseze acţiunea nuvelei. În forma definitivă peisajul exotic este înlocuit cu unul autohton — un peisaj specific Sulinei, aşa cum se menţionează într-un alt bruion rămas de la autor : „O farsă — nuvelă marină, subiect de la Sulina“.

Pe marginea nuvelei *Prinţesa Bibiţa*, fratele scriitorului, Octav Botez, criticul de la *Viaţa românească*, îi scria lui Jean Bart la „6 septembrie 1922“ : „*Prinţesa Bibiţa* e una din cele mai bune nuvele ale tale. E o bucată plină de viaţă, poezie şi umor. Personajele trăiesc şi sfîrşitul îţi lasă o intensă emoţie! Ar putea figura cu cinste în orice literatură europeană şi poate fi pusă alături de unele nuvele de Maupassant. Defecte nu are, decît cîteva neglijenţe, de stil, care pot fi uşor reparate. Ea a plăcut cu deosebire lui Ibrăileanu, atît de dificil în materie“ (scrisoare inedită, păstrată la Muzeul Literaturii Române, ms. nr. 15133, expusă la panoul Jean Bart din expoziţia permanentă).

Cinci ani mai tîrziu, într-o scrisoare trimisă din Cluj, scriitorul Victor Papilian considera pe Jean Bart autorul „celei mai frumoase nuvele scrise în literatura noastră, *Prinţesa Bibiţa*“ (scrisoare inedită, datată „Cluj, 16 VI 1927“).

ÎNTR-O SÎMBĂTĂ

Apare în *Cugetul românesc*, 1922, nr. 2 (martie), pp. 148—152.

Se tipăreşte în volumul *Prinţesa Bibiţa*, Bucureşti, 1923, Editura „Viaţa românească“, Tipografia „Răsăritul“, pp. 33—41, datată la sfîrşit : „Mînăstirea Agapia, 1921“.

Scrierea a apărut şi în nr. 2 din 1926, al primei reviste *Braille* (în româneşte).

La Muzeul Literaturii Române, în caietul manuscris nr. 15139, la paginile 34—44, se păstrează prima variantă a acestei proze. Comparaţia dezvăluie migala şi efortul scriitorului — încununat de succes — în definitivarea scrierii.

Povestirea e scrisă la Agapia, unde scriitorul venea adesea vara, în compania lui Ibrăileanu şi a altor reprezentanţi ai *Vieţii româneşti*.

Într-o recenzie se semnala pe marginea acestei scrieri : „...Dar uneori d. Jean Bart îşi aduce aminte că e moldovean, şi atunci ne

redă schițe frumoase, ca *Într-o sîmbătă*, în care evocă trecutul atît de glorios al Moldovei" (Ion Gane : *„Prințesa Bibița" de Jean Bart* în *Cele trei Crișuri*, an. IV (1923), nr. 11—12 (noiembrie-decembrie), p. 180).

Scrierea are un farmec aparte, atît prin creionarea personajului central Iordachi Brănel („zugrăvit și povestit în același timp"), cît și prin excelentul tablou din final, care dovedește că Jean Bart posedă și „însușiri de pricepere a naturei mai puțin... acvatice".

HORAȚIU BALTĂ
Documente omenești

Apare în *Însemnări literare*, anul I (1919), nr. 38 (2 noiembrie), pp. 1—7.

Reprodusă în *Bucovina*, anul I (1919), nr. 187 (10 noiembrie), p. 1 ; nr. 188 (12 noiembrie), p. 1 ; nr. 189 (14 noiembrie), p. 1.

Se tipărește în volum : *Prințesa Bibița*, București, 1923, Editura „Viața românească", Tipografia „Răsăritul", pp. 59—73, datată la sfîrșit : „Galați, 1919".

Se numără printre puținele bucăți la care s-a păstrat manuscrisul integral, deși într-o formă puțin diferită de textul tipărit în revistă și în volum. Pentru numele personajului principal, Horațiu, întîlnim încă din prima pagină mai multe onomastice propuse de autor : Farmachi, Bălteanu, Andrieș, Baltă, Bîrzu. Dintre acestea autorul oprindu-se, în cele din urmă, la Horațiu Baltă — ca cel mai sugestiv pentru ceea ce trebuia să însemneze personajul respectiv.

Modificări mai vizibile întîlnim doar la primele fragmente.

În rest, față de cele 8 file de manuscris, format mare, scrise pe ambele părți, textul definitiv prezintă în esență doar deosebiri de ordin stilistic : scriitorul și-a revăzut atent scrierea înainte de a o încredința tiparului, dîndu-i mai multă cursivitate.

Păstrîndu-și subtitlul de *Documente omenești*, așa cum apăruseră multe din scrierile autorului în *Viața Românească*, scrierea,

desprinsă parcă dintr-o galerie de „oameni și locuri" sau „oameni și vremuri" din veacul trecut, creionează un tip original întîlnit aievea în vremea „copilăriei autorului, într-un oraș de provincie", după cum se consemnează încă din primele rînduri ale scrierii. (Orașul de provincie pare a fi Tg.-Ocna, unde Eugeniu Botez și-a petrecut adesea, la bunicii dinspre mamă, vacanțele de elev.)

Tipul boierului scăpătat, fiindcă își tocase și bruma de moștenire la Paris, dar păstrîndu-și fumurile nobiliare este destul de frecvent în literatura timpului. La Jean Bart însă îmbracă o haină originală ce ține în oarecare măsură și de anecdotic. Boierul, holtei tomnatic, are o singură ocupație, „fabricarea" de necrologuri într-un ziar pe care îl conduce personal și mai are „obligația", asumată personal, de a fi prezent, zi de zi, la oră fixă, ca invitat la masă, la patrusprezece familii din oraș — prin rotație. Tot de anecdotă ține și episodul din compartimentul de tren, ca și inversarea materialelor din ziarul *Zimbrul Moldovei-de-Sus*, ceea ce face ca necrologul închinat unui „stîlp al orașului" să apară într-o manieră ce scandalizează întreaga urbe — aceasta pentru simplu fapt că paginatorul a pus în continuarea necrologului o pagină dintr-un articol polemic. Dincolo de aceste pasaje anecdotic-umoristice ne este înfățișată atmosfera specifică tîrgului mărunt, caracteristică orașului patriarhal — „locul unde nu se întîmplă nimic" — ceea ce face din *Horațiu Baltă* o scriere demnă de luat în seamă.

Asemenea tipuri din „vremuri apuse" se întîlnesc rar în scrierile lui Jean Bart. Menționăm pe Iordachi Brănel din *Într-o sîmbătă*, scriere inclusă în același volum împreună cu *Horațiu Baltă*.

Dar în caietele de „subiecte" rămase de la scriitor, găsim cîteva bruioane din care reiese că autorul avea în proiect și chiar creionase sumar asemenea personaje din viața de provincie. Astfel în caietul păstrat la Muzeul Literaturii Române sub nr. 15139, caiet pe a cărui copertă stă scris „Locot. Eug. Botez — *Literatură*", găsim două „subiecte" pe care le reproducem aici :

„Un bătrîn profesor, pensionar, la Tg.-Neamț, în fiecare zi face plimbarea de cîteva ore pe șosea, singur, pînă la pod unde lovește de trei ori și se întoarce. Ca să nu-l apuce cineva la vorbă ia în drum cîte o piatră cu piciorul și o poartă așa pînă la pod" (ms. 15139, p. 9)

În al doilea caz avem de-a face cu proiectul unei scrieri mai ample, poate chiar un roman, întrucît găsim menţiunea „Începutul" (deci primul capitol) :

ÎNCEPUTUL

Viaţa de provincie ; la Tg.-Neamţ, Tg.-Ocna, sta o familie : tata pensionar, fost director de şcoală primară sau aşa ceva. A strîns ceva parale, se ocupă cu păduri, ferestraie, moară, etc. Viaţa patriarhală în pomete. Un tînăr, profesor doctor, vine vara, se amorezează de fata directorului care e muzicantă, a făcut şi şcoala de lucru.

Tipuri : Directorul, fost primar, om corect, la pensie, care în fiecare zi îşi face plimbarea şi împinge cu piciorul o piatră tot drumul (a se urmări cele citate mai sus, *n.n.)*.

Tipul *naţionalistului* Codreanu care şi-a botezat copilul în Bistriţa de vreo 20 de ori.

Ţiganul bătrîn, vizitiu, cu «un galbăn oca de ţigan» (această frază a fost ştearsă de autor — personajul a fost înfăţişat în scrierea *Într-o sîmbătă*, n.n.).

Advocat cu cilindru, în negru, dl. Căciulă-Mare (un personaj cu acelaşi nume — tot avocat de meserie — apare şi în romanul *Europolis*, n.n.).

Un tip de funcţionar mic, [altul] de profesoară de menaj în provincie, cum toţi doresc capitala..." (ms. 15139, p. 32).

Un tip de boier de altădată avea în vedere şi bruionul următor :

„Lascăr Sion, boier moldovean, vrea să ajungă prefect de Vaslui. Iesă calare. Mărită fetele. Băieţii cu situaţie.

El are o moştenire, pleacă la Monte-Carlo. Joacă, îşi face cheful."

Nu este exclus ca şi în emisiunea de la radio, ţinută pe 30 mai 1930 şi intitulată ***Un tip de boier moldovean***, „eroul" să fi făcut parte din categoria de personaje menţionate mai sus — dacă nu va fi fost cumva chiar Horaţiu Baltă (în arhiva Radio nu se păstrează manuscrisul).

ÎN GIBRALTAR
Dintr-un jurnal de bord

Apare în *Viaţa românească*, anul XIV (1922), nr. 5 (mai), pp. 161—170, cu subtitlul „Jurnal de bord".

Se tipăreşte în volumul ***Prinţesa Bibiţa***, 1923, Editura „Viaţa românească", Tipografia „Răsăritul", pp. 97—119, cu subtitlul uşor schimbat *„Dintr-un jurnal de bord"* şi cu menţiunea la sfîrşitul scrierii : „Gibraltar, 1912".

Este reprodusă, în întregime, în volumul *Pe drumuri de apă*, Bucureşti, [1931], „Universala Alcalay" „Biblioteca pentru toţi", nr. 1266, pp. 3—26, cu menţiunea : „Din volumul *Prinţesa Bibiţa*". În această antologie se înlătură subtitlul : *Dintr-un jurnal de bord*.

În Gibraltar constituie de fapt al treilea „jurnal de bord" al lui Jean Bart (primul, intitulat ca atare, apăruse în volum în 1901, iar cel de al doilea fusese inclus în ediţia doua a *Jurnalului de bord* din 1916).

Datarea „Gibraltar 1912" de la finele jurnalului ne face să credem că se relatează o călătorie întreprinsă aici în acest an. „Coloanele lui Hercule" îi erau însă cunoscute scriitorului cu mult înainte. Din unele referinţe reiese că Eugeniu Botez trecuse prin strîmtoarea Gibraltarului de cel puţin două ori : o dată, împreună cu Ion Adam, îmbarcat pe cargobotul „Turnu-Severin", în vara lui 1903 sau 1904, şi altă dată la începutul lui 1906 în drum spre Rotterdam şi Scandinavia. Dintr-o referinţă aparţinînd unui prieten apropiat al scriitorului reiese că *În Gibraltar* ar reprezenta „însemnările" din prima călătorie (cf. Stelian I. Constantinescu : *Doi precursori în drumeţia marină : Jean Bart şi Ion Adam*, în *Adevărul*, anul 51 (1937), nr. 16396 (14 iulie), pp. 1—2).

ÎN DELTĂ

Volumul nu apare în cadrul unei anume edituri (o mențiune în acest sens lipsește, atît pe coperta cărții cît și în recenziile sau notele de prezentare). Coperta ediției menționează doar : Tipografia „Răsăritul", București, și prețul „lei 30". Este tipografia periodicului cu același nume, *Răsăritul*, organ al Caselor Naționale și al Asociației „Sănătatea Socială", la care a colaborat și scriitorul, atît ca director al Asistenței Sociale din Ministerul Muncii cît și ca îndrumător (a făcut parte din Comitetul de conducere fiind și membru fondator al Caselor Naționale) și conferențiar (vezi și articolul *Casele naționale — zece ani de experiență*, semnat de Jean Bart, în *Boabe de grîu*, martie 1930).

În Deltă..., 102 pagini, format mic, are o copertă ilustrată reprezentînd o locuință de pescar și o ambarcațiune cu pînze.

Nu se menționează nici anul de apariție, dar din referințele asupra volumului reiese că era în librării la începutul anului 1925.

Tirajul se pare că a fost destul de mare, deoarece la 7 iulie 1926 — deci peste un an și jumătate — librăria „Universala Alcalay" emitea autorului următoarea „adeverință" : „S-a primit la depozitul «Alcalay & Co» 3061 (trei mii șase zeci și unu) ex. din *În Deltă* a 30 [lei]" (cf. unor „acte justificative" păstrate printre manuscrisele scriitorului). Să fie vorba de un tiraj suplimentar ? Spre aceasta ar înclina și unele mici deosebiri de text dintre exemplare de același format și cu aceeași oglindă a paginii.

Dintre cele șase scrieri incluse aici și nereluate de autor în alte volume, doar două sînt elaborate în anii din urmă : *Rătăcind prin Deltă* și *Cafeaua șefului*, prima scriere — una din piesele de rezistență din sumar — împrumutînd, ușor schimbat, și titlul volumului.

Celelalte patru au apărut în presa literară între 1906 și 1911, primele trei *(Raiul-Lupilor, la conferință, O protestare postumă)*, în *Viața românească*, iar ultima *(Prima dată)*, în *Curentul nou* din Galați. Încadrîndu-se prin structură și conținut acelor „documente omenești" cultivate de *Viața românească*, sînt incluse de autor în prima ediție a *Datoriilor uitate*, la compartimentul „Documente omenești", chiar ediția subintitulîndu-se ca atare. De menționat că acestea nu mai sînt păstrate în celelalte două ediții din *Datorii uitate*, nefiind păstrat nici subtitlul ediției princeps. Reluarea lor într-un volum sub titlul *În Deltă...* se datorește, nu atît tematicii, cît mai ales personajelor și locurilor înfățișate în majoritatea scrierilor : din Delta Dunării sau din imediata ei apropiere. Doar acțiunea din ultimele două scrieri *(O protestare postumă* și *Prima dată)* se desfășoară, după toate probabilitățile, în Călărași. O localizare putem deduce și din începutul la *O protestare postumă* : „Terminasem afacerea pentru care mă dusesem la tribunalul din orașul C..." Însă tematic aceste două scrieri se apropie de *Cafeaua șefului* și *La conferință* și nu-și puteau găsi locul decît sub aceeași copertă.

Asupra scrierii *Escadra intră în port* nu ne oprim aici, întrucît, întru totul motivat tematic, ea a fost reluată de autor în volumul din 1928, *Schițe marine din lumea porturilor*, în sumarul căruia este reprodusă și în ediția noastră.

Delta — cel mai tînăr pămînt românesc, creație migăloasă și măiestrit alcătuită a Dunării, unică în felul ei, cum una este și apa-mamă, Dunărea — a intrat în atenția autorului în mai multe din scrierile sale. Un elogiu i se aduce în lucrarea dedicată „fluviului-rege" *(Cartea Dunării)*. Este des pomenită în articolele comandorului Eugeniu Botez *(Gurile Dunării, Dunărea și protoistoria Daciei* etc.), în *România maritimă și fluvială* al cărei fondator a fost, în deosebit de interesantul articol pentru vremea cînd a fost scris *Hîrtie din stuf*, în *Războiul pe Dunăre*, scrisă în colaborare cu Nicolae Kirițescu. Iar în romanul *Europolis*, orașul Deltei, Sulina, constituie în întregime cadrul de desfășurare a acțiunii. Unul din capitolele romanului purta, la apariția în periodic, titlul *La gura Dunării* (în *România maritimă și fluvială*, an. I (1931), nr. 1 (noiembrie), pp. 15—17.

Îndrăgirea acestui colț de țară, situat acolo unde uscatul se îngemănează cu marea, se datorește în primul rînd pitorescului acestui ținut brăzdat de ape, dar și faptului că poate cea mai mare parte din viața de marinar, scriitorul și-a petrecut-o aici, fie la Diviziunea de Dunăre sau la cea de Mare, dar, mai ales, fiind mulți ani comisar maritim într-unul din punctele spre care duceau toate drumurile Deltei, Sulina. De aici pornea și, „rătăcind prin Deltă", adesea în compania vreunui scriitor, printre care și Sadoveanu, Gala Galaction, Duiliu Zamfirescu, a îndrăgit-o ca nimeni altul și ori de cîte ori pleca din București, de la Ministerul Muncii, la Brăila și Galați, pentru problemele muncitorilor din porturi, se repezea pînă la Sulina. Și nu de puține ori și-a mărturisit regretul că nu și-a găsit răgazul necesar pentru revederea Deltei și a Sulinei.

Cu puțin timp înaintea sfîrșitului și-a manifestat dorința de a pleca în Deltă. Iată ce relatează Emanoil Bucuța în acest sens : „Acum cîteva zile am făcut un drum la Sulina și în ajun l-am înștiințat la telefon, cerîndu-i unele lămuriri. Mi le-a dat, mi-a spus nume de localnici, pe cari trebuia numaidecît să-i caut, și a încheiat, parcă-l aud : «Dacă nu m-aș simți rău, aș veni și eu !» Omul fără preget și îndrăgostitul de apă și de locurile de care era mai legat decît de oricare altele nu se putea ține la cea mai slabă chemare sau putință de ducă" *(Delta Dunării*, în *Boabe de grîu*, anul IV (1933), nr. 5 (mai) p. 318).

Volumul apărut la începutul anului 1925 a rămas singura carte „dedicată" de Jean Bart Deltei, spunem dedicată poate impropriu, întrucît ea nu constituie o descriere a Deltei, așa cum își propusese în mai multe rînduri autorul, ci doar cîteva frînturi, „cîteva colțuri pierdute". Proiectul unei cărți speciale dedicate Deltei l-a urmărit pînă în ultimele clipe. În *Cartea Dunării*, („Biblioteca Ligii Navale", 1933), elaborată în ultimii ani de viață, tipărită postum, puțin timp de la moartea scriitorului, găsim adnotări ale scriitorului în acest sens : „Delta și Gurile Dunărei merită o carte aparte — pe care nădăjduim să o facem (la pagina 41)" ; iar la pagina 68, vorbind despre „paradisul păsărilor" evită să facă o descriere mai largă, dînd o notă subliniară : „Dar Delta merită o carte aparte". Chiar dacă ar fi fost, în concepția autorului, o carte închinată Deltei cu toată istoria și problemele ei — pe care Jean Bart le-a

ridicat nu o dată — am fi găsit între scoarțele ei destule pagini de literatură, fapt demonstrat din plin de *Cartea Dunărei.*

Cu siguranță că această „Carte a Deltei", rămasă doar în fază de proiect, ar fi fost o continuare firească a cărții dedicate Dunării. Că lucrurile stau așa reiese și din conferințele lui Jean Bart asupra Dunărei și Deltei, ținute la radio. La 15 iulie 1931 vorbește la radio despre *Gurile Dunării. Delta.* Conferința, avînd marginal chiar însemnarea scriitorului „Radio", s-a păstrat între manuscrisele scriitorului (22 pagini de manuscris formatul unui caiet). În ianuarie 1933, în zilele de 12 și 13, orele 19^{50} și respectiv 20, în cadrul „Ciclului asupra României", Eugeniu Botez ține conferințele : *Descrierea Deltei* și *Viitorul Dunărei.* Referitor la aceste două conferințe cităm din adresa trimisă scriitorului la 29 noiembrie 1932 de către Adrian Maniu, directorul Programului literar de la Radio : „Societatea de Radiodifuziune intenționează să organizeze începînd de la 1 ianuarie 1933 un ciclu de 100 prelegeri asupra României din toate punctele de vedere, pentru ca țara noastră să fie bine cunoscută de toți. Este firesc ca pentru un asemenea program să avem nevoie de cele mai distinse personalități special pregătite. De aceea solicităm călduros asentimentul dvs. și vă rugăm să binevoiți a ne onora cu două prelegeri în acest ciclu despre *Dunărea — descrierea Deltei,* în ziua de 12 ianuarie 1933, la ora «Universității Radio» (ora 20), și 13 ianuarie 1933 : *Importanța Dunării pentru noi".*

Conferința despre Deltă cuprinde în linii mari principalele probleme ce ar fi fost tratate în cartea al cărei plan nu l-a părăsit niciodată pe scriitor :

— formarea Deltei

— istoricul ei : „Aristotel, Herodot, Ptolemeu, Strabon, Pliniu, Ovidiu... au scris în chip diferit despre Gurile Dunărei. În unele scrieri se găsește că marele fluviu se varsă numai prin două guri. În altele găsim că erau cinci guri. Iar în altele, șapte."

— descrierea frumuseților Deltei

— bogăția Deltei și valorificarea ei : „Dacă Delta nu-i proprie pentru agricultură, prezintă un mare interes economic pentru pescărie. Trebuiesc făcute lucrări pentru a întreține deschise gîrlele și canalele cari leagă Dunărea cu bălțile din Deltă, pentru a le alimenta cu apă dulce. Peștele se înmulțește cu cît se îndulcește apa lacurilor. Stuful poate servi ca materie primă la producerea celulozei pentru hîrtie."

Prima semnalare a volumului în presa literară, apărută în *Ideea europeană* din 11—12 ianuarie, evidenţia cuprinsul oarecum diferit al cărţii : „În noul volum al lui Jean Bart, *În Deltă* («Răsăritul», 30 lei) sunt doi Jean Bart. Bucata *Raiul-Lupilor* taie în părţi egale, cu trei compoziţii de fiecare lature, personalitatea seninului prozator." Scurta recenzie intenţiona să delimiteze pe autorul unui decor acvatic şi răsăritean de scriitorul cu tematica „documentului omenesc" din ultimul ciclu de scrieri ale ediţiei. În concluzie, recenzia, care nu este exclus să aparţină lui Emanoil Bucuţa, făcea următoarele considerente asupra scrierilor din volum : „Lectura e liniştită. Cu o mai adîncă pătrundere în artă, am ajunge la Sadoveanu, cu o mai mare umanizare a documentului, am fi lîngă Brătescu-Voineşti. Dar nu ajungem nici la unul, nici nu ne aflăm lîngă cellalt, tocmai pentru că rămînem cu Jean Bart" (* * * : *Jean Bart* în *Ideea europeană*, anul VI (1925), nr. 162 (11—18 ianuarie), p. 3).

Răsunetul în presă al apariţiei volumului a fost unul favorabil. În ziarul *Adevărul* din 7 februarie apare un articol de D. I. Suchianu : *Jean Bart — Cu prilejul apariţiei volumului „În Deltă"*, în care arată că, în ciuda tăcerii ţesute în jurul numelui scriitorului, Jean Bart rămîne un scriitor talentat, chiar dacă nu frecventează cafeneaua literară : „Împotriva faimei crescînde a acestui mare prozator român, se ţese silenţioasa conspiraţie. Un întreg rechizitoriu, nemărturisit, dar de toţi gîndit, se aduce autorului *Jurnalului de bord*. Un prim cap de acuzaţie : Jean Bart ofensează pe scriitorii de meserie prin aceea că el *are una* : că, deci orişicînd poate explica din ce trăieşte. Că astfel, el prostituează munca cea nobilă tîrînd-o în promiscuitatea degradatoare a muncei propriu-zise. Al doilea : Jean Bart nu vine la cafenea şi nu prestează deci la biroul cotidian de laude mutuale cu cari literatorii profesionişti români se gratifică de seară pînă dimineaţă. Adăogaţi la acestea faptul că Jean Bart ţine de mişcarea *Vieţii româneşti* şi, în sfîrşit, poate mai ales, că acelaşi Jean Bart este un scriitor de *mare* talent..." (*Adevărul*, anul XXXVIII (1925), nr. 12613 (7 febr.), p. 1). Referindu-se la literatura lui Jean Bart recenzentul evidenţia faptul că scriitorul este printre puţinii care realizează ceea ce critica numeşte „tipul clasic", scrisul lui avînd o armonie, un echilibru : „deopotrivă de psiholog şi de peisagist ; spiritul, duioşia, tragicul, ironia îşi dau întîlnire în opera lui".

Într-o pătrunzătoare recenzie, Ion Marin Sadoveanu sublinia : „Volumul *În Deltă...* alcătuit şi din material mai vechi, gravitînd în jurul primei bucăţi *[Rătăcind prin Deltă]*, e o carte preţioasă care îmbogăţeşte literatura românească şi adaogă o piatră la o operă trainică, de o sobră şi aristocratică artă" *(Mişcarea literară*, anul II (1925), nr. 17 (7 martie), p. 3). Recenzentul, obiectiv, nu omite să semnaleze în această „culegere de mici nuvele şi schiţe" — cum o numeşte — şi piesele „de o subţire calitate, cum ar fi *Escadra intră în port* şi *La conferinţă*", alcătuite prin „împletirea" observaţiei precise cu un anume umor.

Semnificativă ni se pare recenzia lui Mihai Ralea care semnala şi „discreţia" autorului în ale scrisului : „Ultimul volum al d-lui Jean Bart nu e o surpriză. El ajută la clădirea solidă a operei sale definitive, printr-o continuitate urmărită lent şi conştient. Încetul cu încetul, din contribuţii timide, afirmate fără reclamă şi fără zgomot se alcătuieşte una din cele mai serioase opere literare. O nuvelă mai mare începe volumul. Restul sînt documente omeneşti, notări psihologice subt formă de schiţe, dar care încheagă situaţii ori caractere bine delimitate" *(Jean Bart — „În Deltă"*, în *Viaţa românească*, anul XVII (1925), nr. 4 (april), p. 126). În aceeaşi recenzie, privind volumul în întregime, Mihai Ralea evidenţia la Jean Bart : „echilibrul sufletesc", „armonia", simţul „proporţiei" care dă scrierilor sale o „unitate organică". De aceea „amintirea care-ţi rămîne după lectură, e amabilă şi nevoia de a relua lectura — veşnic proaspătă".

Volumul este recenzat şi de Izabela Sadoveanu (*„În Deltă" [de] Jean Bart (Eugen Botez)*, în *Adevărul*, anul 38 (1925), nr. 12697 (5 mai), p. 1), fără să emită păreri originale, demne de a fi reţinute, în afară de aceea că „opera lui Jean Bart datează, că are marcat caracterul unei alte generaţii", generaţie care — am adăuga noi — aparţine acelui început de secol XX.

Luat în ansamblu, volumul nu se ridică la o valoare deosebită în ierarhia celorlalte volume scrise de Jean Bart. Există însă aici o scriere, *Rătăcind prin Deltă*, care se detaşează net de celelalte cuprinse în acest volum. Ea poate constitui o bază şi pentru analiza personajelor lui Jean Bart în general (v. notele la piesa respectivă).

În acest volum scriitorul este tentat, mai mult decît în alte ediţii — exceptînd *Jurnalul de bord* şi *Peste Ocean* — să realizeze cîteva descrieri de natură, „peisaje" surprinse în pagini remarcabile. Dar cum se va întîmpla întotdeauna în scrierile lui Jean

Bart, tabloul nu rămîne singur, natura este raportată la om, ea constituie doar cadrul desfăşurării acţiunii. Cele relatate de Emanoil Bucuţa în acest sens ni se par elocvente : „...o descriere a Deltei nu ne-a dat nicăiri. Cîteva colţuri pierdute, da ; foşnetul stufului sub suflarea vîntului, negreşit ; curgerea mătăsoasă a apei, sub care se leagănă vegetaţia de baltă şi ţîşnesc vietăţile, de mai multe ori ; lăsarea din văzduh a păsărilor cu aripi puternice de larg, plin de o încîntare de poet al singurătăţii şi de vînător. După ce-şi face ca o datorie de aşezare de cadru, el e în căutare de oameni. Oamenii sunt tainici şi viforoşi, întîmplările lor neaşteptate şi crude, soarta, fulgerătoare şi sălbatecă. În ei nu aşează o viaţă pe care o poate întîlni oriunde, ci aşează Delta însăşi. În fiecare clocoteşte sub furtună sau se lenevește la soare un crîmpei de Deltă. Acolo trebuie ea căutată. Fiecare personagiu duce cu sine, pe din două, un suflet şi o privelişte" (Conferinţă la radio, ţinută la 9 august 1941, sub titlul *Insemnările despre Dobrogea ale lui Jean Bart,* reprodusă în volumul *Pietre de vad,* III, pp. 283—284, aici intitulată *Jean Bart*).

Delta Dunării a intrat şi în tematica altor scriitori români. Dintre scrierile cele mai importante citām *Privelistile dobrogene* ale lui Mihail Sadoveanu („Minerva", 1914) ale cărei capitole sînt în majoritate dedicate Deltei (*„Hotelul" din Deltă, O cherhana, Pe Dunărea Veche, Taine, Popas, La Sf. Gheorghe* etc.), sau *În împărăţia apelor* de acelaşi autor, precum şi o parte din scrierile lui A. Vlahuţă, N. Dunăreanu şi Victor Crăsescu (Basarabeanu). Menţionăm şi „descrierile geografice" ale lui I. Simionescu din *Dobrogea* („Cartea Românească", 1928).

RĂTĂCIND PRIN DELTĂ

Apare în *Viaţa românească,* anul XVI (1924), nr. 1 (ianuarie), pp. 20—31.

Reprodusă sub titlul *În Deltă* în *Mişcarea literară,* anul II (1925), nr. 17 (7 martie), p. 2, la rubrica „Pagini alese", cu o fotografie a scriitorului. (În acelaşi număr, p. 3, la rubrica „Pe marginea cărţilor", Ion Marin Sadoveanu semnează o recenzie la volumul *În Deltă.*) Un fragment sub titlul *În Deltă* este reprodus în *Drum nou* (Bocşa-Montană), anul IV (1926), nr. 39 (26 septembrie), pp. 1—2.

Se tipăreşte în volum : *În Deltă,* Bucureşti, [1925], Tipografia „Răsăritul", pp. 5—27, datată la sfîrşit : „1924".

Aşa cum am arătat şi mai înainte, Eugeniu Botez a cunoscut viaţa Deltei mai ales pe timpul cînd s-a aflat comisar maritim şi căpitan de port la Sulina şi bineînţeles în timpul războiului cînd a fost comandantul militar al acestui port. Dar prima cunoştinţă cu Delta o face încă din 1896 pe cînd se afla elev la Şcoala marină de aplicaţie de la Ţiglina, lîngă Galaţi, şi cînd, de aci nava-şcoală bricul „Mircea" pornea pe braţul Sulina pînă la mare. La puţin timp a avut chiar o misiune în Deltă — aceea de a stîrpi lăcustele, împreună cu un batalion de geniu pe care îl transporta pe apă şi îl aproviziona. Drept pentru care printre primele proiecte dedicate Deltei figurează *Între lăcuste şi ţînţari, Lăcustele in Deltă, La lăcuste. Viaţa din Deltă, la Sf. Gheorghe.* Pe lîngă elementul descriptiv şi „reportericesc" acestea ar fi inserat şi fapte şi întîmplări potrivit cărora urma să se dezvolte o acţiune şi un conflict. Citām dintr-un bruion aparţinînd ultimului titlu menţionat mai sus :

„Vine <o companie> batalion de geniu la lăcuste. Eu îi aduc pe apă şi rămîne să-i aprovizionez. Ce facem cu lăcustele ? Doctorul regimentului. Pescuitul. Mîncarea icrelor, prepararea. O furtună îneacă lotcile.

Cele două văduve care apără satul de înnisipire, le dă prefectura ajutor bănesc.

Aici punem cazul cu doctorul ramolit care nu bagă pe nimeni în infirmirie. Dr. Turcitu...

Un sergent ferches pune ochii pe o rusoaică cu fusta roşie. Sergentul o vede scăldîndu-se sub sălcii în Dunăre. Bărbaţii văd. Complotează. Sergentul dispare şi femeia. Se crede că au fost înecaţi. Dar sunt găsiţi în Deltă, legaţi de sălcii. Morţi, muşcaţi de ţînţari şi tăuni. Medicul care face colecţie de ţînţari şi experienţe cu lăcuste (vezi dr. Leon) constată că au murit de muşcături. Parchet, cercetări... nimic. Cei bănuiţi dovedesc că erau la pescuit... Să credea că a dezertat...

Cum dormim în poloage. Suntem în cartir, apoi în corturi şi poloage... Vitele slobode sălbăticite..."

Un alt bruion demonstrează că prototipul doctorului din scrierea *Rătăcind prin Deltă* este un doctor Zotta din Sulina care a făcut studii asupra ţînţarilor şi frigurilor de baltă :

„*Subiecte din Deltă povestite de dr. Zotta :* Trebuie să ia sînge de la copii, pentru studiul țînțarilor.

Plîng bătrînii, femeile. Copiii înțepați sunt excomunicați, li se dă canoane. Pe doctor vor să-l omoare.

. . . .

— Cîți copii ai ?

— Mult copil. A meu este. Asta nu știu dacă e a meu.

Doi frați au 34 de copii...

. . . .

Vînătoare de pescari contrabandiști."

În alte *Aspecte de baltă* (titlul altui bruion), după o descripție („Nu-i destul să mergi cu vaporul la Sulina sau Vîlcov, trebuie să iei lotca să intri în baltă"), scriitorul menționează „dezertori" care urmau a fi menționați în scriere și „hoți" ca : Terente. Licinski, Cartoșca (ultimul întîlnit și în alte proiecte ale scriitorului).

Din notațiile marginale pe aceste bruioane reiese că autorul era în curent cu toată literatura dedicată Deltei : Sadoveanu, Crăsescu-Basarabeanu, Dunăreanu. Se fac asociații și cu autori străini : Kipling, Daudet, Flammarion.

De asemenea sînt citați autorii unor lucrări de specialitate : dr. Antipa, Drăghicescu, colonel Marin Ionescu.

Însă din toate acestea autorul n-a reluat în scrierea definitivă *Rătăcind prin Deltă* decît o parte din descripțiile de natură, scrierea axîndu-se în esență pe drama „regelui Cardonului" — Andrei Filozofof.

Numele personajului principal, Andrei „Filozofof", ar fi avut, cu siguranță în galeria personajelor caragialiene altă semnificație și implicit altă soartă... literară. În scrierea lui Jean Bart însă el desemnează un erou aparte, cu o anumită concepție despre lume, cu o „filozofie" numai a lui, rezultată dintr-o experiență de viață proprie, care nu i-a fost decît un zbucium perpetuu și un lung șir de nedreptăți. În pustiul și singurătatea de basm a Deltei eroul „scîrbit de lume" își găsește liniștea și împăcarea de sine — așa cum un fluviu își varsă tot zbuciumul, odată cu apa și numele, în mare.

Inițial, scrierea urma să se intituleze *Moșul Filozofescu*, așa cum rezultă dintr-o variantă păstrată în manuscris și care constituie de fapt redarea subiectului pe scurt din prima ei variantă :

„Între dunele de nisip de la Cardon, pe drumul dintre Sulina și Letea, pe malul mării, stă singur un moșneag. Nu mai e nici un om prin împrejurimi. Un bătrîn maltez ciudat. Îmi povestește trecutul Sulinei : cum s-au înecat într-o zi, de Sf. Gheorghe, 50 de corăbii. Cum furau grecii cereale în vasele cu dublu fund. Cum s-a făcut canalul Sulina ; Hartley, Kül, lord Gordon etc. Baronul de Han, Bălăceanu etc.

De ce s-a așezat el acolo singur ? S-a dezgustat de lume și ipocrizie. Nevasta trăia cu inginerul. A plecat cu inginerul la Suez. Ea însă s-a întors la bătrînețe la el. Era acolo, în pustietatea aceea, o dramă mută. Eram cu șeful poștei. Moșu îl roagă să nu-i dea mandatul cu bani ce-i trimetea fiica sa de la Paris, măritată c-un director de bancă.

A se descrie muzica nisipului — pădurea Letea.

Vizita dr. Cantacuzino care îi dă o doctorie de piept și o cutie de tutun.

Înainte de moarte n-a voit să vie la oraș, a murit pe malul mării.

Dragostea lui pentru un soldat care-i săruta mîna" (Muzeul Literaturii Române, caiet manuscris nr. 15139, p. 6 și verso).

O comparație între acest bruion și forma definitivă a scrierii ne arată că în prima formă autorul intenționa mai mult o „povestire", așa cum rezultă și din penultima frază „...n-a voit să vie la oraș, a murit pe malul mării". „Povestirea" se menține și în forma definitivă, dar numai în partea a doua unde ni se relatează despre trecutul moșneagului — după ce, în prima parte, Andrei Filozofof ne apare direct prins în dialog cu cei care îl vizitează în sihăstria de pe malul mării, după plecarea lor, autorul lăsîndu-l să-și consume „drama mută" în singurătatea în care s-a retras, „dramă" provocată, în versiunea inițială, de un inginer de la Comisia Europeană a Dunării care-i răpise nevasta în tinerețe, ci nu de dalmatinul Niculici, „ajutor de căpitan de port", cum apare în ultima versiune. (Într-o altă versiune „dalmatinul" era „căpitan" și se numea „Condrat".)

Dar, în afară de varianta-bruion de la Muzeul Literaturii Române, menționată mai sus, am identificat printre manuscrisele rămase de la scriitor patru variante succesive ale scrierii *Rătăcind prin Deltă*. Succesiunea lor s-a stabilit prin confruntarea textului. Aceste forme premergătoare textului definitiv — deși incomplete — dovedesc migala și efortul depus de autor

în proza de față, care, în ultima formă, degajă un puternic lirism.

Parcurgerea acestor variante scoate în evidență că autorul, inițial, intenționa două scrieri : una pur descriptivă — de redare a peisajelor Deltei, și alta dedicată dramei lui Andrei Filozofof.

Prima variantă nu poartă nici un titlu. Ne aflăm mai degrabă în fața unui carnet de însemnări în care autorul își consemna peregrinările prin *Deltă*. Desprindem de aci cîteva pasaje — unele care au vagi corespondențe cu textul scrierii, iar altele la care autorul a renunțat pe parcurs — toate însă sînt dedicate Deltei și urmau a fi incluse în *aceleași* sau în *aceeași* scriere :

„Eram de curînd în Deltă. Prima dată cînd mă duceam la vînat de becațe pe plajă. Ele stau cu ciocul lor în nisipul plajei.

Plecasem singur într-o dimineață, cu pușca în spinare. Mergeam pe plajă. <Pe> E cordonul litoral, marin."

(Fragmentul are corespondent în ediția de față, vol. I, p. 264, rîndurile 29—35.)

Nu-i drum. Mergi pe îngusta <linie> limbă de nisip care desparte marea de baltă. O pădure de stuf <ca peria de> deasă, ca peria. Treci gîrle prin care balta, pe timpul inundațiilor (la viitură), apa să varsă în mare, iar cînd sacă balta și <valuri> vîntul de la larg suflă, împinge valurile apa și trece din mare în baltă.

Mă așăzam pe plajă, jos, că mergeam greu prin nisip. În pustietatea ceea, singur. Numai păsări împrejur. Și pe mare să văd pînze de pescar și vapoare. Mă ajunge din urmă o căruță dobrogeană.

În urma căruței venea un domn cu o panama pe ochi, cu guler nalt, scrobit, dar boțit de căldură, deschiat, cu cravată roșă, desfăcută, deschiat la haină, dar cu picioarele goale, în mînă ținea delicat o pereche de pantofi cu vîrfuri ascuțite. Își ștergea sudoarea c-o batistă de matase verde. Un tîrgoveț. Cu gesturi elegante. Avea cîteva clase de gimnaziu. Se <lustruise> șlefuise în armată. <Nu vin jurnale.>

Și pentru c-am simțit că să rușinează că-i desculț, m-am desculțat și eu. Ce plăcut de mers cu picioarele goale pe nisipul firav, umed. Valurile leneșe veneau, mîngîiau malu și să retrăgeau. Nisipul sugea iute apa, spume care se desfăcea ca o dantelă destrămată. Fiori dulci."

În alt fragment scriitorul ne redă călătoria spre Periprava, surprinzînd și tipuri sociale :

„Mă duc la chirhanaua de la Periprava. Ce tragem noi cu hoții iștia. Revizor de pescărie. Vorbea cu ușurință. Declama. Termini tehnici. Ambiția lui era să ajungă la centru. Aci să alterează. Fost subofițer de intendență. Știa și puțină contabilitate, în partidă dublă.

— Mă tîmpesc în Deltă. Credeți. D-voastră sunteți de curînd. Decît întăiul în Deltă mai bine cal de tramvai în București

<Care> Trăsuri nu să pomenesc prin partea locului, nici n-ar putea merge, să înfundă roata în nisip. Numai căruța ușoară dobrogeană. Caii mici, pietroși cari trăiesc toată viața în baltă, cu apa pînă la burtă merg pe aici. O roată pe pămînt și o roată prin apă. Cozile lungi ca să se apere de țînțari. Dau din copite... și suflă pe nări."

În alte notații scriitorul este tentat să facă antiteza sat — oraș, mediu natural — și cel industrial, într-o manieră sămănătorist-poporanistă :

„Stînd pe dune în contemplare, mă gîndesc la orașe, descriu natura, muzica nisipului, dune, etc. albastru. Albastru coprinde cerul și apa, peste tot o scară de nuanțe. Albastru, eterna culoare a infinitului, a depărtărei, <tonuri> o scară de tonuri de albastru dulce, mîngîitor, închis tare. Văzduhul albastru. Te domină farmecul albastru. Cînd e atmosfera calmă, totul e albastru, ochiul să îmbată de albastru. În magia azurată, albastru pînă la violetul de la orizont. Albastru de topaz."

„Liniștea măreață care domnea peste marea singurătăței. Marele suflu al apei, orga infinitului care moare la baza falezei. Soarele divin inundă cu aur vasta întindere a mării.

Vîntul mîngîie, sărută.

Îmbătat de poezia singurătăței."

„Sorbeam <plăcerea> mulțumirea singurătăței. Calm, pace.

Păsările beate de lumină să scaldă în lumină. Să văd umbrele lor cari fug...

Aud profundul suspin al mărei : odihna (repausul elementelor)."

Și acum notațiile despre mediul urban, unele consemnate chiar paralel cu cele de mai sus :

„Zgomot, tumult, frămîntare. Fum și sudoare. Uzini și fabrici. Luptă, mizerie, fum, pucioasă, ziduri negre. Trenuri, gări, îmbulzeală, grabă, friguri — ca un vis urît.

Norul, pîcla de praf și fum ce plutește deasupra orașelor. Viața violentă, în galop amețitor, nepotolita luptă. Ninsoare de funingenă în atmosfera care vibrează.

[În Deltă], numai murmurul solemn al valurilor.

În oraș, mișună mulțimea grăbită."

Pe parcurs scriitorul a renunțat la „teza" potrivit căreia orașul ar fi Sodoma și Gomora.

Varianta a doua păstrată parțial (trei file format mare) prezintă importanță în primul rînd prin menționarea titlului — altul decît cel sub care o cunoaștem astăzi. Pe frontispiciu, autorul notase *„La Cardon"*, iar marginal *„Între dune"*, fără a se decide la unul din cele două titluri. Cele trei pagini se mărginesc exclusiv la descripții de natură, descripții reluate în întregime în textul definitiv, dar revăzute.

Cea de a treia variantă (două file format mare scrise pe ambele părți), în partea de la început, se suprapune întrucîtva cu ultima filă din varianta precedentă, dar într-o nouă redacțiune, are însă, în rest, fapte noi, neîntîlnite în primele două variante, fapte care se întîlnesc în finalul scrierii și care sînt legate de acel personaj singuratic și bizar Andrei Filozofof, în jurul căruia se țese, în cele din urmă, acțiunea scrierii.

În sfîrșit ultima variantă, intitulată de autor o dată *Prin Deltă*, altă dată *În Deltă* și apoi *În Deltă. La Cardon*, este cea mai apropiată de forma definitivă și totodată cea mai amplă (19 file în formatul unui caiet). Diferă însă mai mult o singură pagină din care iese mult în evidență caracterul autobiografic al scrierii, drept pentru care o reproducem mai jos. Pagina urma să constituie chiar începutul scrierii :

„Cîțiva ani am trăit și eu în Deltă, în ținuturile acelea bizare, aproape de natură, departe de zgomotul și frămîntarea lumei, în viața primitivă.

Pribegind adesea, uitam de lume și frămîntarea ei, ascultam glasul singurătăței.

Oamenii sunt puțini prin locurile aceste, primitivi, simpli, de diferite neamuri.

Dar am cunoscut și cîțiva oameni deosebiți, ciudați, bizari... rătăciți, căutînd liniștea singurătății, a sufletului zbuciumat.

Îmi aduc aminte de <moșul> un moșneag, <Andrei Filozofof> de la Cardon, de un bătrîn singuratic cărui i să zicea prin partea locului, pe lîngă A. F. [Andrei Filozofof] și Regele Cardonului."

Îmbunătățiri stilistice demne de remarcat se aduc acestei variante îndeosebi la descrierile de natură. Citām două pagini din manuscrisul acestei ultime variante :

„Păsări de baltă, de felurite neamuri, aci clocesc în <cuiburi tăinuite> locuri ascunse prin luncile de trestii. Iar păsări călătoare ce trec în freamăt pe sus, în cîrduri nesfîrșite aci poposesc (aice li-i popasul), să opresc pe malul mărei, să adună, să odihnesc și să prepară, să formează în caravane pentru lungile călătorii plutitoare peste mare, spre țările calde din miazăzi.

Trec pe deasupra Deltei și să opresc pe malul mărei a merge în depărtări.

Cîte un mal întreg să zărește alb, acoperit de zapăda, ninsoare... e [un] cîrd de pelicani gușați și lacomi care prăpădește peștele din bălți. Stoluri de lebede ce fîlfîie greoaie în zbor, fug toți să se ascundă la cel mai mic zgomot."

(A se compara cu textul din ediția de față, vol. I, p. 254, rîndurile 6—11

Și alt fragment mult refăcut în textul definitiv :

„Uneori doctorul rămînea în contemplare :

— Balta — spunea el mișcat — mă farmecă. Munții rigizi și răci, pădurile triste și monotone mă apasă. Marea, veșnic schimbătoare, în oglinda căreia să reflectează cerul cu alte nuanțe la fiecare ceas, îmi încîntă ochii, dar numai balta (însă) îmi farmecă simțirea și-mi ațîță mintea.

Numai viața peisagiului de baltă evocă trecutul îndepartat, vîrsta primelor epoci și <misterul> enigma însăși [a] Creațiunii.

Misterioasa viață care se zbate în pustietatea bălței (fără amestecul omului) amintește începuturile vieței în umezeala pămîntului, misterul primelor zile ale Creației.

Te crezi în ziua a șasea parcă rămasă așa cum a fost (zidită) întocmită [lumea]. <Balta e pămîntul din a 5-a zi de la facerea lumei, după povestea biblică.> Păstrează parcă taina zilei, așa cum ne-a fost ramasă de la povestirea biblică."

(A se compara cu textul din ediția de față, vol. I, p. 254 rîndurile 21—35.)

Un „doctor" pasionat de cercetarea științifică apare și în *Europolis*, dar în roman ca personaj mult mai complex. Din *pensée*-urile lui răzbat cîteva și în scrierea *Rătăcind prin Deltă*.

Dar, cum rezultă din fragmentul citat, aici este vorba de dr. Cantacuzino, sau dintr-un bruion anterior de doctorul Zotta, pe cînd în *Europolis* prototipul medicului din roman a fost Gheorghe Petrescu Hagi-Stoica, între 1890—1921, directorul spitalului din Sulina care aparţinea Comisiei Europene a Dunării.

Cu titlul uşor modificat, *În Delta Dunării*, scrierea este tradusă în portugheză şi tipărită în volumul *Contos romenos*, editura „Gleba", Lisboa, 1944, în colecţia „Contos e novelas", culegere antologică de schiţe şi nuvele datorită lui Victor Buescu, doctor în filologie clasică, lector la Facultatea de Litere din Lisabona. Traducerile au fost lucrate de Victor Buescu, în colaborare cu profesorul Lobo Vilela, directorul editurii, antologia constituind prima traducere directă din româneşte în portugheză. În aceeaşi colecţie „Contos e novelas" apăruseră culegeri din Tolstoi, Wilde, Maupassant.

Autorul antologiei şi-a propus să reprezinte geografic toate provinciile româneşti, iar nuvelele şi povestirile să corespundă „tuturor genurilor de proză". Astfel culegerea oferă următorul cuprins : Slavici — *Scormon ;* Caragiale — *O făclie de Paşti ;* Gib. Mihăescu — *Vedenia ;* Rebreanu — *Un cîntec de iubire ;* Sadoveanu — *Hanul Ancuţei ;* Delavrancea — *Bunicul* şi *Hagi Tudose ;* I. Al. Brătescu-Voineşti — *Niculăiţă Minciună ;* Jean Bart — *În Delta Dunării ;* N. Gane — *O vînătoare de urşi ;* Ionel Teodoreanu — *Uliţa copilăriei.*

Pentru fiecare autor se prezintă cîte o scurtă notiţă biografică. În ampla introducere, Bazil Munteanu încearcă o încadrare a literaturii române într-un context european.

Nuvela lui Jean Bart este clasată drept „filozofică" şi ca cea mai reprezentativă pentru Delta Dunării.

CAFEAUA ŞEFULUI
Schiţă

Apare, cu subtitlul „Documente omeneşti", în *România jună. MDCCCLXXI—MCMXXI. Cartea semicentenarului*, Bucureşti [1921], pp. 46—50. În sumarul volumului festiv figurează (în ordinea întîlnită în volum) : N. Iorga, Nichifor Crainic, Blaga, Sadoveanu, Adrian Maniu, Ion Pillat, Goga, M. Codreanu, G. Topîrceanu, Agârbiceanu, Demostene Botez, Camil Petrescu, Panait Istrati, Bacovia, Emil Isac, Jean Bart, Minulescu, Aron Cotruş, Vinea, Vianu, Ionel Teodoreanu, Perpessicius, Rebreanu, Al. O. Teodoreanu, Cezar Petrescu, Elena Văcărescu, S. Mehedinţi, Camil Petrescu, Slavici.

Reprodusă în *Adevărul literar şi artistic*, anul II (1922), nr. 62 (29 ianuarie), p. 1, cu acelaşi subtitlu „Documente omeneşti". Este prima scriere a lui Jean Bart în acest periodic. Se retipăreşte şi în *America*, anul XIX (1934), nr. 41 (21 aprilie), pp. 3—4.

Se tipăreşte în volum : *În Deltă*, Bucureşti [1925], Tipografia „Răsăritul", pp. 31—38, fără subtitlul din periodice, însă cu datarea la sfîrşit : „1922".

La „schiţa" de faţă — cum şi-a subintitulat-o autorul — se păstrează, parţial, manuscrisul unei variante care diferă întrucîtva de textul definitiv (patru file de manuscris format mare). Înainte de a încredinţa textul tiparului, autorul şi-a revăzut scrierea imprimîndu-i un dialog mai viu, iar pe alocuri potenţîndu-i satira şi spiritul ironic.

RAIUL-LUPILOR

Apare în *Viaţa românească*, anul VI (1911), nr. 4 (aprilie), pp. 102—106.

Se tipăreşte în volum : *Datorii uitate. Documente omeneşti. Nuvele*, Bucureşti, 1916, Editura librăriei „H. Steinberg", pp. 175—186 ; *În Deltă*, Bucureşti, [1925], Tipografia „Răsăritul", pp. 59—68, datată la sfîrşit greşit : „1913".

În vara anului 1915, A. Vlahuţă alesese această scriere, ca împreună cu *În cuşca leului* şi *Acasă şi în război* (cîteştrele selectate din *Viaţa românească*) să constituie materia unui volumaş tipărit în „Scriitori români. Publicaţie săptămînală" de sub direcţia lui Vlahuţă, colecţie care s-a tipărit la „Alcalay". Dar în „cărticica" apărută în 1916, în nr. 14 al colecţiei, intitulată, după numele primei scrieri, *În cuşca leului*, bucata n-a mai apărut : s-a renunţat la ea în ultimul moment.

Împreună cu *Într-o sîmbătă* şi *Horaţiu Baltă* din volumaşul *Prinţesa Bibiţa*, bucata *Raiul-Lupilor* se numără printre puţinele

scrieri în care autorul relatează fapte și întîmplări petrecute în Moldova, dintr-un trecut nu prea îndepărtat, apropiindu-se tematic de N. Gane și Mihail Sadoveanu. Cîntărețul „întinderilor marine", cum a fost denumit adesea, aduce aici un elogiu uscatului : „Pămîntul, pe care îl simți tare și sigur sub tălpile picioarelor, cu cîtă bucurie îl prețuiești atunci cînd de pe țărm privești apa în largul necunoscutei și mișcătoarei mări !" (ediția de față, vol. I, p. 274).

În ultima instanță, ***Raiul-Lupilor*** constituie tot un „document omenesc" : autorul ne relatează cum, venit la lunca Prutului, pentru „ridicări topografice", este luat drept „inginer militar hotarnic" care măsoară pămîntul, ca să-l împartă țăranilor, odinioară răzeși mîndri avînd hrisoave „cu cîte zece peceți" date de Ștefan cel Mare, dar acum sărăciți cu totul. Neputînd da un răspuns întrebărilor spuse atît de dureros, interlocutorul, în persoana autorului, deviază discuția („Adevărul crud adesea îl ocoleam c-un fel de lașitate și căutam să fug schimbînd șirul gîndirii") asupra semnificației denumirii de ***Raiul-Lupilor***, dată unei păduri nesfîrșite, prilej de a ne evoca întîmplări de demult.

LA CONFERINȚĂ
Documente omenești

Apare în *Viața românească*, anul V (1910), nr. 9 (septembrie), pp. 428—432.

Reprodusă, cu ilustrații de Victor Ion Popa, în *Calendarul Asistenței Sociale*, 1923, pp. 58—64 și în *Satul și școala*, Cluj, anul I (1932), nr. 9—10 (mai-iunie), pp. 212—215, cu mențiunea la sfîrșit : „Din *Calendarul Asistenții Sociale pe 1923*".

Se tipărește în volum : *Datorii uitate. Documente omenești. Nuvele*, București, 1916, Editura librăriei „H. Steinberg", pp. 137—149 ; ***În Deltă***, București, [1925], Tipografia „Răsăritul", pp. 71—80, datată la sfîrșit greșit : „1912".

La conferință, așa cum se desprinde și din subtitlu, constituie un „document de viață", încadrîndu-se în acele „documente omenești" cultivate de *Viața românească*.

Relevînd și elemente autobiografice (reîntoarcerea dintr-o călătorie în Scandinavia unde fusese Eugeniu Botez) scrierea este localizată într-un „orășel din Dobrogea", care era sediul unei subprefecturi (această condiție o îndeplinea numai Sulina). Se definește ca prima încercare ce ne dezvăluie o altă notă a prozei lui Jean Bart — aceea umoristică și cu elemente de satiră. Scrierea ironizează mania conferințelor.

Printre manuscrisele rămase de la scriitor se păstrează un bruion dintr-o asemenea conferință sanitară — dedicat însă combaterii „pestei".

O PROTESTARE POSTUMĂ

Apare în *Viața românească*, anul V (1910), nr. 12 (decembrie), pp. 471—474.

Reprodusă în : *Ilustrația*, anul IX (1922), nr. 1 (ianuarie), p. 20 ; semnată în facsimil „Eug. Botez (Jean Bart)" și în *Calendarul Asistenței Sociale pe 1925*, Tipografia „Răsăritul", pp. 32—35, cu o fotografie a scriitorului într-un grup al Asistenței Sociale.

Se tipărește în volum : *Datorii uitate. Documente omenești. Nuvele*, București, 1916, Editura librăriei „H. Steinberg", pp. 165—173 ; ***În Deltă***, București, [1925], Tipografia „Răsăritul", pp. 83—89, datată la sfîrșit : „1913".

O protestare postumă — scriere densă și de o fină ironie — este citată aproape întotdeauna cînd se vorbește de Jean Bart. În *Istoria literaturii române*, G. Călinescu îi atribuie un loc de frunte în creația scriitorului. Subiectul, unic în proza noastră, dezvăluie fapte aproape incredibile despre care ești tentat să crezi că nu s-ar fi putut întîmpla decît în Amazonia sau într-un „Western" îndepărtat din secolul trecut. Numai într-un asemenea ținut autoritățile s-ar fi încumetat să întocmească acte de deces unui om viu — totul pentru a-i răpi pămîntul și drepturile, iar tribunalul să rămînă impasibil, drept pentru care eroului povestirii nu-i va rămîne altceva decît să protesteze „postum" : huiduind Justiția legată la ochi.

PRIMA DATĂ

Apare în *Curentul nou*, anul I (1906), nr. 3 (20 ianuarie), pp. 165—170.

Reprodusă în *Carmen*, anul III (1907), nr. 2 (1 ianuarie), pp. 2—5, cu următoarea notă : „Atragem serioasa atenţiune asupra acestei bucăţi, datorită d-lui Jean Bart, pseudonim sub care se ascunde d. locot. Botez, din marina militară română, unul din puternicii noştri prozatori."

Se tipăreşte în volum : *Datorii uitate. Documente omeneşti. Nuvele*, Bucureşti, 1916, Editura librăriei „H. Steinberg", pp. 151—163 ; *În Deltă*, Bucureşti, [1925], Tipografia „Răsăritul", pp. 93—102, datată la sfîrşit : „1906".

Cu privire la această scriere se păstrează o scrisoare inedită trimisă de H. Sanielevici lui „Eug. Botez, lt. pe vaporul «Constanţa» S.M.R. Sulina". Dar scrisoarea expediată din Galaţi la 17 ian. 1906 ajunge cu întîrziere la Sulina, vaporul pe care era îmbarcat locotenentul de marină plecase spre Rotterdam, aşa cum rezultă şi din însemnarea agentului poştal. Cităm din scrisoarea expediată de îndrumătorul revistei *Curentul nou :* „Aştept nuveleta ta. Nuveleta ni-o poţi trimite din Constantinopol... Tot Iaşul a trimis materie. Sînt articole epocale... Ibrăileanu are *Poporanismul*, o lovitură grozavă lui Iorga. În *Sămănătorul* din urmă Iorga te denunţă ca socialist şi te compătimeşte. Dacă lipseşti din no. acesta se va crede că de frică".

Un asemenea comisar, tînăr, cu vederi progresiste — cel puţin la începutul carierii — apare şi în *Datorii uitate* (ediţia de faţă, vol. I, pp. 153—156).

PESTE OCEAN
Note dintr-o călătorie în America de Nord

Prima ediţie din *Peste Ocean. Note dintr-o călătorie în America de Nord* apare la editura „I. Brănişteanu", Bucureşti, neavînd menţionat anul de apariţie pe copertă. Dar, aşa cum rezultă din semnalările din presa literară, cartea îşi face apariţia în librării în luna mai sau mai degrabă la începutul lunii iunie 1926. Ziarul *Adevărul* din 3 iunie odată cu reproducerea a două capitole din volum *(În bazenul gheizerilor* şi *În faţa urşilor negri)* anunţa : „Din noul volum *Peste Ocean* al colaboratorului nostru d. Jean Bart (Eug. Botez)... Editura «I. Brănişteanu», 120 pagini, 60 lei" Volumul este anunţat şi în *Adevărul literar şi artistic* din 6 iunie 1926, la p. 8. Iar primele recenzii asupra volumului sînt datate „20 iunie".

Cartea, format mai mare şi îndeosebi mai înalt, anume parcă a crea un cadru mai adecvat pentru copertă care redă un zgîrie-nori din Wal Street — cartierul băncilor din New York, inserează numeroase fotografii de pe puntea transatlanticului „Kaiser Wilhelm" pe care scriitorul a făcut călătoria în 1912, pînă la zgîrie-norii din cele mai mari oraşe ale S.U.A. („Woolworth Building" şi casa „Iron Flat" — în forma unui fier de călcat — din New York, şi înaltele clădiri din Pittsburg, oraşul oţelului) şi imagini grandioase ale naturii americane (cu vaporul pe Mississippi, parcul natural Yellowstone — Ţara Minunilor, imagini din Munţii Stîncoşi, gheizerii şi măreaţa cascadă a Niagarei, nelipsind nici bizonul — „regele pustei americane"). Imaginile, înlocuite în cea mai mare parte în ediţia doua, sînt fotografii făcute la faţa locului sau ilustraţii aduse de scriitor. Acestea din urmă poartă, în majoritate, menţiunea „E. Marvan. Copyright 1911. By Kiser Photo Co. Far Great-Northern Ry Co."

Dintr-un „act justificativ" (păstrat printre manuscrisele scriitorului) purtînd antetul editurii şi librăriei „Brănişteanu", datat „10 iulie 1927" (scrisul autorului) reiese că sumele rezultate din vînzarea tirajului primei ediţii se ridicau, la acea dată, la 72.000 lei.

Ediţia a II-a, apărută în august 1929, poartă pe copertă o fotografie a statuii libertăţii dăruită de francezi, şi care străjuieşte intrarea în portul New York.

Peste Ocean este rezultatul călătoriei întreprinse în America de Nord, în 1912, lunile mai-iulie, cînd căpitanul de marină Eugeniu Botez a reprezentat ţara noastră la Congresul de Navigaţie ţinut la Philadelphia, fapt relatat de scriitorul însuşi în primele pagini ale cărţii, cînd descrie vizita făcută în birourile Nord-Lloyd-ului german din Brema: „După ce sfîrşi de citit adresa Serviciului Maritim Român, în care se arăta că sunt delegat la Congresul de Navigaţie din Philadelphia, directorul îşi descreţi fruntea şi încercă să schiţeze un binevoitor zîmbet pe sub mustaţa lui roşie, ţepoasă", oferindu-i delegatului român o cabină clasa întîi pe punte (*Peste Ocean*, ediţia II-a, 1929, p. 4).

De plecarea în America de Nord este legată şi ultima întîlnire a lui Eugeniu Botez cu marele Caragiale, la restaurantul gării din Ploieşti, în compania lui Dobrogeanu-Gherea şi Vlahuţă. Caragiale care pleca la Berlin, după ce-şi văzuse ţara pentru ultima dată, i se adresează tînărului care peste cîteva zile avea să se îmbarce pe transatlantic: „ — Mă, băiete! dacă te duci în America, n-ai să caşti gura la nici un monument de artă. Că n-ai ce vedea acolo. Ăia sunt copii, n-au ajuns încă la artă. În loc de frumuseţi ai să întîlneşti curiozităţi. Caută de vezi miraculosul în natura americană. Mie să-mi trimiţi o carte poştală ilustrată de la Niagara şi să-mi aduci o bucată de lemn petrificat de la Yellowstone. Dar acolo să te duci numaidecît. Regiunea asta vulcanică a gheizerilor, cu izvoare care ţîşnesc clocotind în mijlocul pădurilor petrificate, este cea mai ciudată bucată din coaja pămîntului."

Despre felul în care a urmat sfatul şi a îndeplinit dorinţa celui care i-a fost un preţios îndrumător în ale scrisului ne mărturiseşte scriitorul însuşi: „M-am ţinut de cuvînt. Din fiecare oraş scriam cîte o carte poştală ilustrată lui Caragiale, la Berlin. La întoarcerea din America aduceam în fundul cufărului un bulgăre de lemn petrificat, ca un drob de sare cenuşie. Mă oprii la Berlin. În gară mă întîmpină fratele meu [Octav Botez], cu dureroasa veste: Se împlinise o lună de cînd închisese ochii pentru totdeauna marele nostru Caragiale" (*Jean Bart, Caragiale şi natura*, în *Însemnări şi amintiri*, Editura literară a Casei Şcoalelor, 1928, pp. 160—161).

Bulgărele acela de lemn petrificat smuls din parcul natural de la Yellowstone, din regiunea vulcanică a gheizerilor, cu izvoare care ţîşnesc clocotind în mijlocul pădurilor petrificate, se păstrează astăzi la Muzeul Literaturii Române ca simbol al admiraţiei marinarului-scriitor pentru Caragiale, care alături de Vlahuţă, Gherea şi Ibrăileanu, îl îndemnase în tinereţe să scrie, şi de la care a învăţat că „scrisul nu-i un joc agreabil... e o muncă chinuitoare." Iar capitolul din *Peste Ocean* care descrie locurile spre care-l îndemnase Caragiale constituie paginile cele mai realizate din volumul lui Jean Bart.

Vizita în S.U.A. a unui reprezentant al Serviciului Maritim Român, în persoana căpitanului de marină Eugeniu Botez, a avut, dacă nu şi o importanţă politică, cel puţin una economică, întrucît delegatul român avea, pe lîngă misiunea de a participa la Congresul de Navigaţie de la Philadelphia, şi împuternicirea de a trata cu unele camere de comerţ americane, drept pentru care, peste Ocean, i se înlesneşte vizitarea de întreprinderi comerciale şi industriale. Acestea au fost posibile ca urmare a votării în parlamentul român, la 13 martie 1912, a proiectului de lege privind prima convenţie comercială cu S.U.A. Mărfuri americane pătrunseseră şi pînă atunci în România — e drept în mică măsură — dar nu ca urmare a stabilirii unor legături directe, ci printr-o „terţă ţară", ceea ce — aşa cum semnala ziarul de limbă română *America*, din 13 iunie 1912 — era „spre paguba ambelor ţări", convenţiei revenindu-i rolul de a umple un gol de mult simţit, punerea în aplicare a convenţiei atrăgînd după sine şi stabilirea de relaţii consulare, consulul român fiind aşteptat în S.U.A. chiar în vara anului 1912. Acelaşi ziar prezenta astfel vizita căpitanului Eugeniu Botez:

„Cu ocaziunea Congresului Internaţional de Navigaţiune care s-a ţinut în Philadelphia a sosit din România şi căpitanul Eugen Botez, comisar maritim al portului Sulina (Gura Dunărei). D-sa este venit din partea Serviciului Maritim Român, care este o companie de navigaţie a statului pentru poştă şi pasageri între portul Constanţa (Marea Neagră) — Constantinopole — Egipet şi o linie pentru mărfuri între Dunăre şi Rotterdam.

Căpitanul Eugen Botez, pe lîngă această misiune, a fost şi recomandat de către camerile de comerţ din principalele porturi româneşti de pe Dunăre precum şi de către agenţia comercială regală a României pentru Germania care se află în Hamburg (Grosse Baccker, str. 26) la camerile de comerţ şi industrie din principalele oraşe ale Statelor Unite pentru a i se da tot concursul şi a-i înlesni studiarea şi vizitarea diferitelor întreprinderi comerciale şi industriale.

Sosirea unei asemenea persoane din România este binevenită tocmai acum cînd acolo se discută asupra convenţiei comerciale între România şi Statele Unite, care a fost votată de curînd de către parlamentul român"... „Căpitanul Botez ne comunică căci şi legăturile diplomatice dintre Statele Unite şi România vor fi încheiate cînd România va trimite consul în Washington, care lucru e pe cale de a se face" (C. Miclescu : *Congresul Internaţional de Navigaţie. Convenţia dintre Statele Unite şi România. Un oaspe distins între noi,* în *America,* anul VII (1912), nr. 47 (13 iunie), p. 1).

Ziarul de limbă română care apărea la Cleveland sublinia deosebita importanţă a stabilirii acestor relaţii pentru românii din S.U.A., care, în cea mai mare parte fiind imigraţi din Transilvania — pe atunci sub stăpînire străină — şi neexistînd legături diplomatice între România şi S.U.A., erau consideraţi cetăţeni veniţi din Austro-Ungaria şi trataţi ca atare :

„Legăturile acestea comerciale şi diplomatice dintre Statele Unite şi România sunt de mare importanţă pentru românii imigraţi în America şi cari nu sunt din România pentru că de acum naţiunea română va fi recunoscută ca atare şi în Statele Unite, unde în mare parte mulţimea care nu cunoaşte istoria şi geografia Europei ne confundă cu alte naţiuni" *(ibidem).*

Drept pentru care delegatul român este primit cu mare căldură în principalele centre locuite de români. Ziarul *America* din 4 iulie 1912 reproduce pe prima pagină fotografia căpitanului Eugeniu Botez, împreună cu „comisiunea care a primit pe dl. căpitan E. Botez din România, la sosirea d-sale în Cleveland".

Asupra modului deosebit în care a fost primit relatează scriitorul însuşi în capitolul *Între români.*

Relatarea călătoriei într-o lume cu totul nouă — dacă o raportăm la anul 1912 cînd întreprinde voiajul — şi aproape cu desăvîrşire necunoscută în sud-estul Europei, refacerea itinerariului într-o formă literară, nu este înfăptuită de scriitor imediat la reîntoarcerea din voiajul peste Atlantic şi nici măcar în anii imediat următori.

Singura relatare mai apropiată de anul călătoriei o reprezintă *La Academia militară americană,* apărută în *Viaţa românească,* numerele 4 şi 5 (aprilie-mai), 1914, şi subintitulată *Documente omeneşti,* fără a purta vreo indicaţie că ar reprezenta un capitol din viitorul volum *Peste Ocean.* Faptul că autorul include capitolul din *Viaţa românească* în ediţia a doua a *Jurnalului de bord* din 1916, pp. 79—88, ca o scriere de sine stătătoare, în ultimul ciclu al ediţiei „Din al doilea jurnal de bord", alături de cele trei scrieri dedicate voiajului în Mediterana *(Întîlniri în Arhipelag, În Creta* şi *De la Rodos la Kalimno)* ne face să bănuim că, cel puţin atunci, scriitorul nu avea în proiect intenţia elaborării unui volum dedicat călătoriei întreprinse peste Atlantic. Chiar dacă va fi existat o asemenea intenţie, ea a fost zădărnicită pentru moment de evenimentele care se precipitau şi care vor duce la intrarea ţării noastre în primul război mondial, pe timpul căruia Eugeniu Botez va fi comandantul militar al portului Sulina.

De-abia în 1920 (1 februarie), odată cu apariţia primului număr din cea de-a doua serie a *Curentului nou,* scos de H. Sanielevici, Jean Bart încredinţează tiparului fragmentul *În biroul Nord-Lloyd-ului german din Brema,* care, mult refăcut, sub aspect stilistic, odată cu retipărirea în *Adevărul literar şi artistic* din 1925, va constitui primul capitol al volumului.

Capitolul din *Curentul nou,* (singurul tipărit în această revistă) apare sub titlul generic : *Dincolo peste Ocean (Jurnal de bord),* cum vor apărea în *Viaţa românească* şi *Adevărul literar şi artistic* încă 4 capitole din cele 32 cît cuprinde scrierea luată în întregime. Dar, pe parcursul publicării în periodice, scriitorul adoptă titlul *Peste Ocean,* sub care va apare volumul în 1926, cu menţiunea în subtitlu : *Note dintr-o călătorie în America de Nord.* Menţiunea „Jurnal de bord" sau „Dintr-un jurnal de bord" apare în periodice la 17 capitole, indiferent dacă se indică genericul *Peste Ocean* sau *Dincolo, peste Ocean.* O singură dată întîlnim menţiunea „Note de călătorie" în *Viaţa românească,* anul XV (1923), nr. 2 (februarie), unde apar capitolele *La o fereastră de la etajul al optsprezecelea* şi *O seară în lumea galbenă.*

Fără indicaţia că va face parte dintr-un volum, apar, ca şi *La academia militară americană* (menţionat mai sus), capitolele

Pittsburg, țara oțelului, În cartierul școalelor lui Carnegie și *Privind din paradis în infern,* cîteșitrele tipărite sub titlu comun *Pittsburg* (*Viața românească,* noiembrie 1924) și capitolul *Aur* (*Adevărul literar și artistic,* 27 decembrie 1925).

Nu a fost identificat în nici un periodic capitolul *Între români.* Se pare că se tipărește pentru prima dată în volum.

Deși primul capitol apăruse la începutul anului 1920, următoarele vor vedea lumina tiparului de-abia în 1923—1924, în *Viața românească,* de care scriitorul a fost legat și în primii ani după apariția ei în cea de a doua serie, ca alte 16 capitole să apară în *Adevărul literar și artistic,* 1925—1926.

Se pare că la începutul anului 1926 volumul era definitivat, întrucît la 28 februarie cînd apare în *Adevărul literar și artistic* capitolul *Pe Mississippi* se menționează : „Din volumul *Peste Ocean* care va apare în curînd", iar în aceeași revistă, la 14 martie, la finele capitolului *La Niagara,* se specifică : „Din volumul *Peste Ocean* care s-a pus sub tipar".

Succesiunea capitolelor în volum, ordinea lor definitivă — cea logică, legată de itinerarul călătoriei — este alta decît ordinea în care au apărut în periodice. Astfel ultimele opt capitole ale volumului, din ciclul *Yellowstone,* apar printre primele în *Viața românească* din 1923—1924, așa cum capitolele care relatează călătoria pe apă, traversarea Atlanticului și acostarea la țărmul american, apar în 1925, în *Adevărul literar și artistic.*

Deseori nici titlurile unor capitole și nici delimitarea lor din volume nu corespunde cu forma sub care apăruseră în periodice.

Dar ordinea în care s-au tipărit în periodice n-a prejudiciat cu nimic unitatea volumului, scriitorul avînd de la început schițat (încă din 1920, cînd, la primul capitol tipărit, se menționează chiar titlul volumului), planul întregii cărți. Este foarte posibil ca, în cei trei ani care au urmat, scriitorul să-și fi elaborat și definitivat, în linii mari, cartea, încredințînd apoi revistelor acele capitole care căpătaseră o formă cît de cît definitivă, și reluînd alte capitole într-o formă substanțial schimbată. Revederea unor materiale se face pentru sobrietatea stilului, dar și pentru eliminarea unor amănunte și chiar paragrafe întregi. Citām cazul unui fragment din capitolul I, apărut în *Curentul nou,* 1920, și republicat în *Adevărul literar și artistic,* 1925, într-o formă mult schimbată : între fraza „Nemții erau hotărîți nu numai să-i imite pe englezi, ci să-i și întreacă" și fraza următoare : „Mare poftă aveam să știu

ce se petrece în capul englezului de lîngă mine, care cerceta cu răbdare liniile încîlcite pe glob, linii ce arătau mersul vapoarelor germane", (ediția de față, vol. I, pp. 303—304) la prima tipărire apărea următorul fragment cu referiri la istoricul concurenței navale între englezi și americani și care evident încărca expunerea :

„Orgoliul britanic rănit silește arhitectura navală engleză a face sforțări, alcătuind acele minuni maritime nevisate încă de omenire. Nave-colosuri apar plutind pe fața oceanelor, legînd în cîteva zile continentele între ele. Vapoare uriașe ; în pîntecele unuia singur încape deodată populația unui oraș întreg. Adevărate cetăți plutitoare în care locuiesc mii de oameni, mulțumindu-și cele mai rafinate gusturi ale civilizației moderne.

Germanii însă nu se lasă bătuți ; încăpățînați, cu amorul propriu al tinereții agresive, izbutesc a construi vapoare mai mari, deși nu atît de repezi ca cele engleze. Lupta de întrecere nu s-a terminat încă. Unde se va opri ?

Pentru moment recordul tonajului îl țin germanii cu «*Imperator*» și «*Deutschland*», recordul vitezei îl au încă englezii cu «*Lusitania*» *și* »*Mauritania*«" (Jean Bart, *Dincolo, peste Ocean* (*Jurnal de bord*), în *Curentul nou,* anul I (1920), nr. 1 (1 februarie), p. 7).

Pentru *Notele de călătorie în America de Nord,* elaborate, cu intermitențe, de-a lungul mai multor ani, scriitorul ne-a lăsat cele mai numeroase variante, reprezentînd „redacțiuni" succesive ale scrierii.

Menționăm în primul rînd două fragmente păstrate la Muzeul Literaturii Române. Primul, înregistrat sub nr. 15202/1—6, cuprinde 12 pagini.

Cel de al doilea fragment (ms. 15201/1—6 file) poartă în frontispiciu mențiunea autorului :

„Începutul de la
Yellowstone
1) Izvoarele fierbinți de la Mamut
2) Lacul-Castorilor"

ceea ce corespunde cu titlul ciclului de la finele textului definitiv și celor două capitole intitulate aidoma. Filele 6 și 7 oferă însă mai multe variante la titlul celui de al doilea capitol : *În republica rozătoarelor, La locuințele lacustre, Lacul-Castorilor,* autorul oprindu-se la acesta din urmă.

Ambele fragmente reprezintă deosebiri neînsemnate față de forma definitivă a textului.

File disparate dintr-o variantă la *Peste Ocean* se păstrează și la Institutul de istorie literară și folclor „G. Călinescu" (ms. 2450). Dar din cele 17 file înregistrate sub acest număr numai filele 1, 5, 9 și 10 sînt dedicate „Notelor de călătorie în America de Nord" (restul reprezintă bruioane și însemnări pentru *Europolis*, iar filele 11—17 constituie un manuscris inedit, intitulat *Galați*). Ele își au corespondent în capitolul *În ghetto american* din forma definitivă a scrierii. Primele trei file păstrează un text destul de apropiat de ultima variantă, dar cu mai multe moldovenisme, numai fila 10 consemnează un text neprelucrat — un bruion care conține și unele întîmplări și personaje la care autorul a renunțat cînd a definitivat scrierea. Din acest bruion — așa cum stă consemnat în frontispiciul filei — reiese că inițial capitolul era intitulat *Evreii din America*, în loc de *În ghetto american*.

Fila 10 (verso) menționează și începutul altui capitol *Chestiunea negrilor. Pe Mississippi*, însă textul a fost tăiat ulterior de autor. Păstrează însă o trimitere la scriitorul francez de călătorii și anchetă socială Huret.

Printre celelalte manuscrise care vizează scrierea de față menționăm textul unui fragment pregătit de autor pentru revista *Adevărul literar și artistic* unde și apare, fără nici o deosebire, în nr. 275 din anul 1926. Prima pagină de manuscris are consemnat marginal „Ad. lit". Atît în manuscris cît și în periodic se menționează, printr-o notă la titlu : „Din volumul *Peste Ocean* care s-a pus sub tipar".

Textul manuscrisului, în numerotarea autorului filele 1—22 (dintre care lipsesc însă paginile 4 și 14—21) corespunde capitolelor *La Niagara* și *Minciunile lui Chateaubriand și literatura americană*, cu singura deosebire că primul capitol, în manuscris și implicit și în periodic, mai poartă o subdiviziune ca titlu : *Eroii Niagarei* — titlu înlăturat în volum. Avem de-a face — în manuscris și în periodic — cu o formă definitivă a textului — diferențele față de volum sînt aproape inexistente, cu corectivul că în manuscris nu se păstrează integral decît primul capitol, din cel de al doilea lipsind 3 file.

Un alt manuscris, numerotat de autor de la 1 la 13, consemnează textul pregătit de scriitor pentru *Viața românească*, nr. 3, 1924, respectiv capitolele *Pe lacul Yellowstone* și *Pieile-Roșii* — dar și din acesta s-au rătăcit file (lipsește fila 2, iar din cel de

al doilea se păstrează numai începutul — fila 13). Textul acestui manuscris prezintă deosebiri față de forma definitivă și chiar față de periodic, scriitorul revăzîndu-și textul la tipărirea lui în *Viața românească*.

Reproducem spre exemplificare două pagini de manuscris (prima și pagina 8) :

„Pe nesimțite ne-am ridicat la 2500 metri înălțime. Lacul acesta, unul dintre cele mai mari de pe glob, are forma unei mîni uriașe cu degetele răschirate. <De aici se scurg> <Aici e lacul din> De pe culmea asta a Munților Stîncoși să <despart> scurg apele pe pante opuse, spre cele două oceane ; <spre> către Atlantic și altele <spre> Pacific.

Ne îmbarcăm într-o șalupă cu motor. Echipajul foarte redus : la prova un <copil> băiet negru, cu capul gol, cu părul creț ca o blană de miel, ne privește <surîzător> arătîndu-și dinții albi, lucitori."

(A se compara cu textul definitiv al scrierii, în ediția de față, vol. I, p. 441, rîndurile 1—10) :

„Odinioară erau așa de mulți [bizonii], că să opreau trenurile din mers, așteptînd trecerea cîrdurilor peste liniile ferate. Și vapoarele pe Mississippi <ancorau pînă> <erau nevoite> trebuia uneori să ancoreze pînă ce să scurgeau șirurile de bizoni cari treceau fluviul înot.

Lăcomia vînătorilor albi a <distrus> stîrpit aproape această rasă de animale. <Cîți au mai rămas emigrează de la s[ud] la n[ord]. Guvenul american a luat măsuri de protecție>. Astăzi rasa e protejată, dar e prea tîrziu.

Bizonul, ca și stăpînul lui, indianul, pe care îl hrănea și-l îmbrăca altădată, a avut aceeași soartă. <Bizonul piere fără ca să se poată domestici și indianul dispare fără ca să se poată civiliza.> <Rasa piere fără a se domestici și Pieile-Roșe să pierd fără a se civiliza.> Bizonul și indianul deși azi sunt protejați de guvernul american să sting, dispar, unul fără a se domestici și altul fără a se civiliza."

(A se compara cu textul definitiv al scrierii, în ediția de față, vol. I, p. 443, rîndurile 19—27).

Dar autenticitate desăvîrșită și un parfum exotic prezintă manuscrisul alcătuit chiar din filele unui blocnotes care poartă antetul și reclama „Yellowstone Park Hotel" — însemnări făcute

direct în timpul cît lui Eugeniu Botez, delegat la Congresul de Navigație de la Philadelphia i s-a oferit prilejul să viziteze Țara Minunilor — cea mai mare rezervație naturală din lume. Reproducem cîteva file :

„De la «Fonteuw Otel» înainte a doua zi.

Lacul prismatic lîngă gheieru Excelsior, are în fund formația ca de bureți, moale, încă nu-i petrificat...

Micul Lac al batistei — o gaură în mijlocul unui lac mic, bagi o batistă, e suptă înăuntru, s-a dus, ai pierdut-o, după cîteva minute apare iar.

Emerald Pool — mărginile portocalii, iar mijlocul verde de smarald, foarte adînc, vezi înăuntru.

Ajungem la «Old Faithul Hotel» — otel de lemn natural, superb. De pe terasă aștepți și privești gheizerul cu același nume care aruncă pînă la 50 de metri. E magnific, nu-i un *jet d'eau* continuu : vezi continuu deasupra puțin fum alb, un panaș. Cînd e aproape să izbucnească, să arunce, se simte cum se întețește fumul mai mult, apare apă, și din ce în ce zbucnește [în] buze de apă, în coloană înaltă, stropii ajung departe. Fumul se înălță spre cer ; ca un panaș se pierde, se prinde de vîrful brazilor de pe munții cu vîrfurile albite de zăpadă.

O imensă pană de struț.

Un clopot sună cînd începe gheizerul a arunca, să anunțe lumea.

Se vede o căruță cu coviltir, trasă de patru catîri urechiați, înainte e o domnișoară calare, bărbătește...

La o groapă din astea sau un pîrîu se vede în pămîntul umed urma de copită de cerb care a venit să bea apă.

. . . .

Țara contrastelor : birjar — profesor a doua zi, o brută care mormăia, bătrîn morăcănos striga la noi : *Peuple !* (lume). Iar o americană grasă îi spunea *(mister* Dreiver) și unui soldat îi spunea *mister* soldat (?).

Parcă noi am fi fost niște soldați și el pedagog. Nu voia să se oprească să admirăm : «Lasă că o să videți atîtea gheizere, că o să vă săturați».

. . . .

Contraste :

O feministă milionară, un tip de țărancă și servantă, un tip extranobil cu ochelari, stăm de vorbă.

. . . .

La halta de dejun dintre Old Faithul și «Hotel Lac», am vizitat una dintre cele mai ciudate minuni :

În lacul Yellowstone, la o depărtare de vreo 50 m. de mal, iesă din apă un vîrf de stîncă. Trecem pe-o punte pînă acolo. E de cîțiva metri. Un om poate prinde pește din lac și stînd pe loc să-i puie în crăpătura stîncei unde clocotește apa...

Un lac limpede că vezi în fund peștii.

«Lac Hotel»

Lacul Yellowstone imens, la o înălțime așa de mare...

Din fața otelului se vede o insulă cu brazi înalți, seculari...

Culmile munților se suprapun. Pline cu zăpadă și numai muchiile înnegrite — zapada spulberată de vînt — se văd ca niște nervuri verde-închis, pare negru.

Altă culme de munți, cu piscuri conice, cratere...

Culoarea care o ia apa în lumina de apus sau lună, apa se înroșește.

Cîteva bărci se leagănă... un vaporaș...

În lumina dimineței sclipesc vîrfurile albe de zăpadă a munților. În zare se văd fumurile de la gheizere...

. . . .

Discuția unui spaniol bătrîn, profesor de matematici, inginer, cu o femeie feministă. Omul voia să bea un rachiu, să fumeze, nu era chip. La întîia vorbă, îl întreabă : «Ce părere aveți despre drepturile femeii ?»“

În continuare alte notații, tipice unui caiet de însemnări de călătorie.

„Animalele mici din parc sînt skong ?

Se văd culmile vulturilor.

Zăpada are culori albastru-verde...

. . . .

Am văzut d-ne și d-șoare dînd mîna cu vizitiul la plecare : *«Good bye !...»*

. . . .

No cigarettes sold in Minnesota [În Minnesota nu se vînd țigări].

No wines of liquors sold in Dakota [În Dakota nu se vînd vinuri și alte băuturi alcoolice].

. . . .

Intr-o gazetă scrie : «S-a făcut un nou costum de baie pentru fete, unii au zis că nu-i decent. Ca să dovedească contrar a adus

pe una la biserică în acest costum. Un popă metodist a făcut un tribunal de *ladies* și gentlemeni cari au găsit că e decent».

. . . .

În reviste sînt anunțuri pentru școli prin corespondență, pentru legi, matematici și literatură. Te învață a face nuvele, poezii... Zice : «Mulți chiar înainte de a termina școala au vîndut nuvele. Înlesnim și vînzarea nuvelelor... Școli de memorie...»"

Textul citat mai sus dezvăluie metoda de lucru a scriitorului : descripția îmbinată cu ancheta socială.

Răsunetul apariției cărții nu se lasă așteptat. În lunile iunie-august apar nu mai puțin de șase recenzii, unele dintre ele în cele mai prestigioase reviste ale vremii : *Viața românească, Convorbiri literare, Adevărul literar și artistic*.

Bineînțeles prima o întîlnim în revista unde apăruseră cele mai multe capitole din volum. Astfel, sub semnătura lui D.I.S. [D. I. Suchianu], apare o recenzie în *Adevărul literar și artistic* (20 iunie 1926). Criticul — unul dintre cei mai apropiați prieteni ai scriitorului — evidențiază, printre primii, caracterul obiectiv al noului volum de note de călătorie aparținînd lui Jean Bart care, „...descrie faptele care l-au izbit, fără însă a-și spovedi grandiloc-vent importantele sale impresiuni. Din fapte reiese indirect starea sufletească a europeanului debarcat în Lumea Nouă. Este cum se spune în estetică — metoda obiectivă, metodă îndeosebi utilă aci, căci ne scapă de dubla primejdie : a unei pictări înzorzonate și a unor fastidioase confidențe personale..." *(Adevărul literar și artistic*, anul VII (1926), nr. 289 (20 iunie), p. 7). (De remarcat că Suchianu menționează ca titlu al volumului *Dincolo, peste Ocean*, titlu generic sub care apăruseră unele capitole din periodice.)

Aceeași caracteristică esențială a volumului este subliniată de Izabela Sadoveanu într-o recenzie intitulată *Impresii de călătorie*, în care, prin asociații și cu alte scrieri de tinerețe, se fac și referiri la realismul mai accentuat al scrisului lui Jean Bart din ultima perioadă de creație : „Nicăieri nu se deslușește mai bine calitatea talentului lui Jean Bart ca în relațiile (sic !) sale de călătorie. *Peste Ocean*, dezbrăcat de romantismul vremii și al vîrstei autorului, care îngreuia oarecum *Jurnalul de bord*, are un orizont impunător. Observația e adîncită de curiozitatea inteligentă a unui mînuitor de idei, iar realismul a devenit acea dorință pasionantă de a prinde puterea inefabilă a ideii în forma concretă, acea sforțare de a stăpîni materia, pentru a scoate din ea aspectele nenumărate ale inteligenții, fața multicoloră a problemelor sub care ni se prezintă lumea și viața ce e izvorul adevăratei originalități în artă" *(Adevărul literar și artistic*, anul VII (1926), nr. 293 (18 iulie), p. 1).

Majoritatea recenziilor dezvăluie ineditul și originalitatea cărții raportată la peisajul literar al timpului. Ion Pas remarca următoarele : „Jean Bart e poate singurul scriitor român care a socotit că lumea e ceva mai largă și mai interesantă decît cuprinsul unei cafenele bucureștene sau al unui tîrguleț de provincie monotonă. A cutreierat globul, în permanentă goană după aspecte noi — și de aci explicația frăgezimei, coloritului paginilor domniei-sale de literatură... De aci de asemeni temeiul spiritului d-sale de observație și acea pătrunzătoare cunoaștere a omului (Ion Pas, *Jean Bart : „Peste Ocean"*, în *Lupta*, anul V (1926), nr. 1361 (20 iunie), p. 2).

Iar Const. Șăineanu, în *Adevărul*, semnala că „Dintre toate descrierile de călătorii, incontestabil cele mai interesante, mai atrăgătoare, sunt acelea cari se ocupă cu țări îndepărtate, a căror civilizație se deosebește fundamental de a noastră".

O substanțială recenzie dedicată volumului *Peste Ocean*, apare în *Viața românească*, sub semnătura M.R. [Mihai Ralea]. Valorosul critic de la *Viața românească*, atrăgînd atenția asupra importanței scrierilor de călătorie pentru omul secolului XX, face asociații cu scrieri similare aparținînd unor consacrați scriitori europeni : „Astfel am cetit multe cărți despre minunile Americei, de la pretențiosul Bourget la jovialul Huret. Mărturisesc că nici una nu mi-a dat satisfacțiile complecte ale cărții d-lui Jean Bart. Pittsburg, Parcul de la Yellowstone, Viața de mare oraș american, sînt de neuitat" *(Viața românească*, anul XVIII (1926), nr. 7—8 (iulie-august), p. 220).

Deși se menține în cadrul aceluiași gen literar, memorial de călătorie, *Peste Ocean*, ca structură, se deosebește mult față de *Jurnalul de bord*, tipărit în urmă cu 25 de ani. În prima carte de tinerețe scriitorul era mai mult atras de natură, „mai liric, mai avîntat în descriere, mai entuziast în fața minunilor, mai curios în fața misterelor". În noua carte de călătorii autorul este altul, așa cum sublinia, la apariția primei ediții, Mihai Ralea : „Natura joacă un rol secundar sau nu-l preocupă decît într-atît întrucît are relațiuni cu umanitatea. Omul cu organizațiile și

producțiile lui îl interesează mai mult. Observația sa e mai potolită, ca a unuia care a văzut și a auzit multe și nu mai așteaptă multe surprize. În schimb maturitatea omului se vede din înțelegerea adîncă a așezărilor și instituțiilor... În *Peste Ocean* omul de cultură care e d. Jean Bart a făcut loc la observațiuni, la documentație, la explicații și s-a apropiat puțin de știință. E greu de clasificat genul acestor note de voiaj. Se apropie de J. Huret prin vivacitatea, variația și culoarea cu care sînt redate. Dar are în plus față de acesta — care nu era decît publicist — ceea ce aduce artistul E. Botez : arta peisajului, pătrunderea psihologică și, în plus, nu știu ce în descriere, care transformă o simplă întîmplare într-o pagină de «roman». Astfel construită, cartea satisface și arta și știința (*Viața românească,* anul XVIII (1926), nr. 7—8 (iulie-august), p. 220).

În sensul celor arătate mai sus asupra felului de a transmite „informația" cuprinsă în volum, relatează și Suchianu în recenzia amintită : *„Peste Ocean...* nu are nici belferismul cărților instructive, nici pateticul ieftin al comis-voiajorului poet. Este o carte care instruiește și distrează." Iar C. Narly, în *Convorbiri literare* (numărul pe iulie-august 1926, pp. 626—627), sublinia valoarea instructiv-educativă a cărții — fapt pentru care unele capitole, printre care și *Lacul-Castorilor,* au fost trecute ca bucăți de lectură în manuale școlare bine alcătuite.

Avînd un deosebit succes de librărie, cartea se epuizează relativ repede, în așa fel încît în vara anului 1929 apare cea de a doua ediție — textul rămînînd același.

Prima semnalare în presă a noii ediții o întîlnim în *Adevărul literar și artistic* din 21 iulie 1929, unde, la bibliografie, împreună cu alte cărți noi apărute în editura „Cartea românească" se menționează : „Jean Bart (Eugeniu P. Botez) — *Peste Ocean,* ediția II-a, lei 84".

Apariția celei de a doua ediții este semnalată în termeni elogioși de Tudor Vianu, remarcînd caracteristicile generale ale acestui volum de note de călătorie : „Dl. Jean Bart a fost, credem, cel dintîi român care a călătorit ca scriitor în Statele Unite și ne-a adus de acolo amintirea unei lumi memorabile din atîtea puncte de vedere. Categoria a mai căpătat de-atunci cîțiva reprezentanți, dar autorul volumului de impresii *Peste Ocean* a creat oarecum modelul genului și a fixat trăsături esențiale, pe care nu le mai putem găsi aiurea decît repetîndu-se... Grija de obiectivitate dă descrierii sale însușirile unei precizii aproape științifice

și, pe treptele aceleiași obiectivități, știe să reprime senzația pitorească în avantajul ideii generale. Căci aceasta este atitudinea de călător a d-lui Jean Bart : el vrea să ne instruiască, instruindu-se. Problema socială este descoperită sub mica întîmplare petrecută în stradă sau în restaurant și, sub aspectul fugitiv și comun, substanța unei idei și a unei generalizări este dezgrădinată și scoasă la lumină. Astfel volumul acesta de însemnări succinte și puțin împodobite devine și un fel de compendiu al întrebărilor mai de seamă pe care America le adresează cugetării sociale" (Tudor Vianu — *Jean Bart : „Peste Ocean",* ediția II-a, în *Adevărul literar și artistic,* anul IX (1929), nr. 456 (1 septembrie), p. 7).

O recenzie asupra cărții, cu prilejul reapariției, întîlnim în *Răsăritul,* sub semnătura : „a.l.m. [Al. Lascarov Moldovanu] care remarcă : „Vechi călător pe ape, autorul *Jurnalului de bord* care a încîntat ceasurile lecturei tinereților noastre, ne plimbă, cu această carte, prin ciudata țară a Statelor Unite ale Americei de Nord, ținîndu-ne necontenit tovărășie cu sfătoșenia sa de moldovan". Scriitorul, autor al recenziei, face o remarcă judicioasă asupra specificului noilor note de călătorie : „Cărțile de călătorie riscă totdeauna exagerarea. Sau sunt simple jurnale uniforme și deci anoste, sau sunt prolixe prin cîtimea de detalii care nu pot interesa pe toți cetitorii — și, în ambele cazuri, nu-și ating scopul. A ține o carte de călătorie pe linia literaturei, fără ca, în același timp, să fie numai literatură, presupune un condei abil și experimentat. Îmbinarea aceasta a izbutit la d. Jean Bart. Cartea sa *Peste Ocean* mulțumește și setea de informație și aceea de literatură. Așa se și explică apariția ediției a II-a nu mult după întîia" (a.l.m. [Al. Lascarov Moldovanu] : *Jean Bart : „Peste Ocean",* în *Răsăritul,* anul XI (1929), nr. 13—14 (sept-oct.), p. 7). (Revista *Răsăritul,* în 1943, cu prilejul comemorării a 10 ani de la moartea scriitorului, va retipări două fragmente din ciclul *Yellowstone : Țara Minunilor* și *Aur.)*

În 1931, într-o recenzie dedicată altei scrieri care făcea istoricul navei-școală, bricul „Mircea", Al. Philippide remarca cu privire la volumul *Peste Ocean :* „D. Jean Bart are gustul aventurii și al călătoriilor îndepărtate și știe cu măiestrie să inspire acest gust și celor care îl citesc... Înainte ca Paul Morand să fi «descoperit» America, Jean Bart a scris o carte, *Peste Ocean,* care este, fără îndoială, una din cele mai complete și mai sugestive cărți de impresii americane... Sunt în *Peste Ocean* lucruri admirabile, obser-

vații interesante, descripții delicioase, o înțelegere perfectă și o interpretare adîncă a vieții americane“ (Al. A. Ph. [Philippide] : *Jean Bart — O corabie românească. Nava-școală bricul Mircea,* în *Adevărul literar și artistic*, anul X (1931), nr. 548 (7 iunie), p. 7).

Un loc important îl ocupă în noul volum al lui Jean Bart referirile la românii stabiliți în S.U.A., cea mai mare parte emigrați din Transilvania, la începutul secolului nostru, de sub asuprirea austro-maghiară, referiri făcute atît într-un capitol special, *Între români,* cît și pe parcursul cărții. Încă pe vapor scriitorul observă un grup de familii care își motivează plecarea prin lipsa de pămînt de lucru. În mozaicul social și național de pe puntea transatlanticului „albul cămășilor cu altițe și negrul fotelor — discretul port al femeilor din părțile Sibiului“ dă o notă cu totul aparte.

Problema românilor emigrați peste Atlantic și constituiți în societăți și cooperative, avînd și un ziar în limba lor, a preocupat pe toți cei care au întreprins vizite peste Ocean. Astfel în *Adevărul*, noul volum al lui Jean Bart este analizat împreună cu o lucrare a lui Vasile Stoica : *În America pentru cauza românească,* în care relatează asupra audiențelor la Wilson Roosevelt și asupra *Declarației S.U.A. din 5 noiembrie 1918,* declarație favorabilă reunirii cu patria mamă a provinciilor românești de sub dominație străină.

Remarcăm și faptul că după tipărirea cărții lui Jean Bart, în *Adevărul* din 6 august 1926 apare articolul : *Cîți români avem în Statele Unite ? O statistică a emigrărilor,* din care desprindem : „Imigrarea românilor în Statele Unite a început cam pe la anul 1900 și a continuat să crească pînă după terminarea războiului cel mare, cînd mulți dintre ei s-au reîntors în țară. În 1890 recensămîntul Statelor Unite nu înregistra nici un emigrant român ; în 1900 numărul lor este de 15.032 ; în 1910 crește la 62.923, iar în 1920, cu toată plecarea înapoi a multora din ei, numărul lor ajunge la 102.823. Acestea sunt datele oficiale. După diferitele estimări, însă — din surse neoficiale — numărul actual al românilor din Statele Unite variază între 100.000 și 200.000, diferență destul de mare care evidențiază și mai mult greutatea unei încercări de recensămînt exact greu de întocmit“ *(Adevărul,* anul 39 (1926), nr. 13078 (6 august), p. 2).

În materialul din *Adevărul* se arată că mulți români emigrați din Transilvania au fost trecuți la recensămîntul din 1920

ca „veniți din Ungaria“ [Austro-Ungaria], indicîndu-se granițele de dinainte de război.

Adăogînd și numărul celor născuți în S.U.A., numărul românilor se ridica, potrivit datelor oficiale oferite de recensămîntul efectuat în 1920, la 151.866, dintre care 96.239 erau înregistrați ca vorbind limba română. Potrivit acelorași date oficiale, „statele mai populate de români sunt : New York, Ohio, Pennsylvania, Michigan, Illinois, New Jersey, Indiana, California, Minnesota, North Dakota, Missouri, Massachusetts și Connecticut“.

Aceeași statistică arată că majoritatea românilor s-au stabilit la orașe cu toate că, înainte de emigrare, în cea mai mare parte, fuseseră plugari.

Menționăm că, în 1926, anul apariției volumului *Peste Ocean,* era constituită la New York „Society of Friends of Roumania“ (Societatea prietenilor României) (președinte William Nelson Cromwel, secretar Hari Babeș) care în vară tipărea al patrulea „caiet“ periodic dedicat țării noastre, iar în iarna aceluiași an, ca urmare a vizitei lui Leon Feraru, profesor la universitatea „Columbia“, dar originar din Brăila, se constituise la București societatea „Prietenii Americii“.

Pe lîngă Universitatea „Columbia“ funcționa și un institut de cultură românească „The Institute of Romanian culture Columbia University in the city of New York“, avînd ca președinte de onoare pe dr. Nicholas Murray Butler (președintele universității „Columbia“), iar ca vicepreședinte : George Crețianu, ministrul României la Washington și Leon Feraru (cf. S. Albu : *Publicații despre România în America,* în *Adevărul,* anul 40 (1927), nr. 13298 (24 aprilie), p. 3.)

Același Leon Feraru trimisese revistei *Tiparnița literară* (nr 1, oct. 1928) un reportaj despre viața literară americană intitulat *America. Scrisori din New York,* iar în S.U.A. editase în broșură studiul *The development of the Romanian novel.*

Cartea lui Jean Bart a contribuit în mare măsură la o mai bună cunoaștere a poporului american. Tot în acest program de cunoaștere reciprocă se înscriu și unele conferințe despre America ținute de Eugeniu Botez printre care cea de la Fundație, din februarie 1931, *Aspecte din viața americană,* organizată sub auspiciile Institutului român de organizare științifică a muncii (cf. *Universul,* an. XLIX (1931), nr. 23, p. 10).

ADDENDA

IAPA CĂPITANULUI

Apare în *Lumea nouă literară și științifică*, anul II (1896), nr. 23. Acest număr lipsește din colecția revistei de la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. Indicația bibliografică a scrierii este dată însă în numărul din 3 noiembrie (nr. 1), anul III (1896) unde, la paginile 7—8, se publică sumarul revistei pe anul al II-lea. Din acest sumar reiese că scrierea a fost tipărită sub pseudonimul „Trotuș".

În volum e tipărită numai în ediția *Jurnal de bord. Schițe marine și militare*, București, Editura Institutului de Arte grafice „Eminescu", 1901, pp. 27—32 ; la sfîrșit datată : „București, 1896".

LA POARTA SPITALULUI

Apare în *Pagini literare*, volumul I (1899), nr. 2 (28 ian.), p. 6, semnată „Jean Bart", datată la sfîrșit „Galați, 1899".

În volum e tipărită numai în ediția *Jurnal de bord. Schițe marine și militare*, București, Editura Institutului de arte grafice „Eminescu", 1901, pp. 43—48, cu indicația la sfîrșit „Galați 1897" care diferă de cea din revistă.

PE DUNĂRE

Apare în *Pagini literare*, volumul I (1899), nr. 7 (4 martie), p. 3, cu indicația la sfîrșit „Galați, 1899", semnată „Jean Bart".

În volum e tipărită numai în ediția *Jurnal de bord. Schițe marine și militare*, București, Institutul de arte grafice „Eminescu", 1901, pp. 73—79.

MĂRGĂRINT BEȚIVUL

Apare în *Lumea nouă literară și științifică*, anul II, (1896), nr. 40 (11 august), pp. 5—6, semnată cu pseudonimul „Trotuș" și avînd la sfîrșit indicația „Iași, 1896".

Reprodusă în *Vatra* (Craiova), anul II (1930), nr. 1 (octombrie), p. 8, la pagina „Literatură" și în *Calendarul național-țărănesc pe anul comun 1930*, Gherla, 1929, pp. 83—84.

În volum e tipărită numai în ediția *Jurnal de bord. Schițe marine și militare*, București, Institutul de arte grafice „Eminescu", 1901, pp. 81—85, datată la sfîrșit „1896".

DIN CONCENTRARE

Apare în *Pagini literare*, volumul I (1899), nr. 1 (21 ianuarie), pp. 2—3, cu indicația la sfîrșit : „Galați, 1898".

Reprodusă, cu titlul ușor modificat *(Amintiri din concentrare)*, în *Răsăritul*, anul XI (1928), nr. 1 (septembrie), pp. 19—21. Textul încadrează o fotografie a scriitorului.

Se tipărește în volum : *Jurnal de bord. Schițe marine și militare*, București, 1901, Institutul de arte grafice „Eminescu", pp. 9—18, la fine avînd menționată data : „1898" ; *Datorii uitate. Documente omenești. Nuvele*, București, 1916, Editura librăriei „Steinberg" pp. 229—240, fără nici o datare în final.

Scrierea nu mai este reluată de către autor în alte ediții antume.

O ÎNMORMÎNTARE MILITARĂ

Apare, sub titlul *O înmormîntare*, în *Pagini literare*, volumul I (1899), nr. 7 (4 martie), p. 3, cu indicația la sfîrșit : „Galați, 1899".

Se tipărește, cu titlul ușor schimbat *(O înmormîntare militară)*, în volum : *Jurnal de bord. Schițe marine și militare*, București, 1901, Institutul de arte grafice „Eminescu", pp. 55—67 ; *Datorii uitate. Documente omenești. Nuvele*, București, 1916, Editura librăriei „Steinberg", pp. 241—256. În ambele volume păstrează în final aceeași datare din periodic : „Galați, 1899".

Scrierea nu mai este reluată de către autor în alte ediții antume.

AMINTIRI DIN MANEVRE

Apare în *Pagini literare*, volumul I (1899), nr. 6 (31), din 21 noiembrie, pp. 5—6, nedatată în final.

Se tipăreşte în volum: *Jurnal de bord. Schiţe marine şi militare*, Bucureşti, 1901, Institutul de arte grafice „Eminescu". pp. 93—102; *Datorii uitate. Documente omeneşti. Nuvele"*, Bucureşti, 1916, Editura librăriei „Steinberg", pp. 257—267. În ultima ediţie este datată în final: „1897".

Scrierea nu mai este reluată de către autor în alte ediţii antume.

TABLA ILUSTRAŢIILOR

CUPRINS

NOTE